

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАШКІР ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК: 378(09)(477)''19/20''

ДИСЕРТАЦІЯ

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (початок
XX – початок XXI століття)**

011 Освітні, педагогічні науки,
спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
(шифр і назва спеціальності)

01 – Освіта/педагогіка
(галузь знань)

Подається на здобуття наукового
ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник (консультант):
Золотухіна Світлана Трохимівна,
доктор педагогічних наук, професор

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Башкір О. І. Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття). – **Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 13.00.01 – «Загальна педагогіки та історія педагогіки» (011 – Освітні, педагогічні науки). – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

У дисертації обґрунтовано періодизацію розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України початку XX – початку XXI століття й узагальнено досвід її реалізації для актуалізації прогресивних здобутків у сучасних умовах. На основі вивчення історико-педагогічних джерел проаналізовано стан розробки досліджуваної проблеми, визначено методологічні концепти її вивчення. Розкрито суть базових понять, схарактеризовано організаційно-теоретичні засади науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ як «як інтелектуально-творчої роботи колективу кафедри, яка здійснюється за навчально-виховним, навчально-методичним, науково-дослідним, громадсько-просвітницьким, міжнародним й інноваційним напрямками».

З'ясовано передумови становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВНЗ Наддніпрянської України (1803-1920): суспільно-політичні, соціально-економічні й організаційно-педагогічні чинники, зокрема зародження й утвердження капіталістичних і становлення соціалістичних відносин, освітні стратегії розвитку Наддніпрянської України, зміни державного устрою України, проведення реформ шкільної, університетської та вищої педагогічної освіти, розвиток педагогізації університетської підготовки майбутніх учителів, особливості урядової політики в галузі педагогічної освіти, попит на спеціалістів з вищою педагогічною освітою, формування циклу педагогічних предметів у ВПНЗ, активна науково-організаційна робота педагогів, науковців, громадських діячів,

держслужбовців, котрі наполягали на свідомому й сумлінному оволодінні майбутніми вчителями основами знань як фахових предметів, так і педагогічних.

На основі історіографічного аналізу простежено генезу розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ України початку XX – початку XXI століття як базових структурних підрозділів педагогічних вишів (їхніх факультетів, інститутів), що забезпечують підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників нової генерації, викладання циклу педагогічних дисциплін для студентів усіх напрямів підготовки та спеціалізацій ЗВПО, координують педагогізацію освітнього процесу, здійснюють розробку актуальних проблем педагогічної науки. З урахуванням суспільно-політичних і культурно-освітніх чинників обґрунтовано етапи науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ у досліджуваній період.

Перший етап (1921–1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти й визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності відповідних кафедр. Особливістю цього етапу стала розробка урядових постанов, зокрема Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції УСРР «Про заснування науково-дослідних катедр і забезпечення працівників науково-дослідних катедр» (1921), що сприяло організації науково-педагогічної діяльності у формі науково-дослідних кафедр педології, які через суспільно-політичні й культурно-освітні чинники дещо переорієнтувалися з педологічного на педагогічний напрям, що спричинило активізацію їхньої роботи в процесі підготовки майбутніх учителів при інститутах народної освіти. На цьому етапі виразності набули науково-дослідний й освітній напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки; відбувалося утвердження педагогіки серед таких наук, як педологія, психологія, фізіологія.

У зв'язку з численними реорганізаціями педагогічної освіти впродовж 1930-1933 рр. структура вищих педагогічних навчальних закладів вийшла на етап свого логічного укомплектування, що зумовило визначення другого етапу розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки (1930-1957 рр.) – *етап*

офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в ЗВПО, трансформації й уніфікації змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності. Цей етап характеризувався, з одного боку, складністю суспільно-політичних процесів, а з другого – прийняттям офіційних постанов Народного комісаріату освіти УСРР «Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти» (1930), «Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах» (1930), що зумовили чітко виражений механізм перебудови мережі вищих педагогічних навчальних закладів. Результатом стала організація в Україні педагогічних інститутів із запровадженою кафедральною системою, де кафедрам педагогіки відводилась важлива роль у реалізації завдань підготовки майбутніх учителів. Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки чітко відповідала змісту діяльності ВПНЗ: до раніше апробованих напрямів (науково-дослідного, освітнього) додався навчально-методичний, почалось налагодження зв'язків з освітніми установами й громадськістю, що сприяло накопиченню великої кількості емпіричного матеріалу, який вимагав теоретичного узагальнення.

Третій етап (1958–1990 рр.) – етап посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО на тлі процесів реформування в галузі педагогічної освіти. Характерними ознаками цього етапу стали остаточне становлення соціалістичного устрою, підвищення культурно-освітнього рівня населення, прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), численних постанов ЦК КПУ («Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР» (1959), «Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР» (1959) тощо), що спричинили реформаційні процеси в галузі освіти, зокрема педагогічної. Зазначене зумовило уточнення змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності досліджуваних кафедр (навчально-виховний, науково-методичний, зв'язок з освітніми установами й громадськістю), налагодження організаційної роботи кафедр, упровадження нових педагогічних дисциплін («Основи педагогічної майстерності», «Основи педагогічної творчості»).

Усебічний розвиток науково-дослідної роботи, узагальнення досвіду педагогів-новаторів спричинили підвищення науково-теоретичного рівня педагогічної науки. Інтенсивна науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки на початку 1960-х років зумовила значне підвищення інтересу студентів педагогічних вишів до предметів психолого-педагогічного циклу й педагогічної практики.

Четвертий етап (1991–2014 рр.) – етап розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови національної педагогічної освіти. Загальною рисою зазначеного етапу стало підписання Акту проголошення незалежності України (1991), низки основоположних офіційно-нормативних документів, зокрема законів «Про освіту» (1991), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (1992), наказу «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» тощо, що сприяло оновленню контенту педагогічної освіти, спрямованій на підготовку компетентного спеціаліста, розширенню спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ. Зміст їхньої науково-педагогічної діяльності на цьому етапі становили навчально-виховний, науково-дослідний, міжнародний, інноваційний напрями, продовжував підтримуватися зв'язок з освітніми установами. Характерним для цього етапу став розвиток педагогіки вищої школи.

У дисертації схарактеризовано особистісний і професійний потенціал завідувачів педагогічних кафедр ВПНЗ України, що сприяло об'єктивній оцінці історичної реальності й вияву впливу та значення окремих педагогічних ідей на формування й розвиток педагогічної думки, презентації доробку того чи того педагога-управлінця як індивідуального творця, виразника думки й практики своєї епохи. Визначено, що особистісний потенціал утворюють індивідуальні здібності, які за певних умов проявляються в моральних вчинках, емоційно-вольових рішеннях з високим ступенем відповідальності.

Професійний потенціал завідувачів кафедр педагогіки знаходить вияв у *професійній компетентності*, яку засвідчують наукове звання й учений ступінь, використання раціональних прийомів і методів праці, співпраця зі студентами та

пошукувачами, реагування на вимоги практики загальноосвітньої та вищої школи; *організаційних умінь*, які проявляються в створенні ефективної робочої атмосфери, налагодженні ефективних зав'язків, правильній організації виконання плану, розпорядництва, мотивації праці, майстерності фасилітації, справедливому розподілі трудових функцій між членами колективу, організації максимально ефективної роботи колективу, узгодженні інтересів співробітників кафедри, забезпеченні належної матеріально-технічної бази кафедри; *управлінських якостей*, зокрема відповідальності, сміливості, рішучості, мобільності, обов'язковості, які дозволяють приймати рішення, об'єктивно оцінювати ситуацію, прогнозувати й планувати діяльність кафедри, здійснювати контроль за виконанням, організовувати продуктивну взаємодію членів педагогічного колективу, визначати стратегію поведінки й діяльності в умовах ринкових відносин.

Узагальнення життєписів завідувачів педагогічних кафедр досліджуваного періоду сприяло об'єктивній оцінці історичної реальності й вияву впливу та значення окремих педагогічних ідей на розвиток педагогічної науки зокрема й педагогічної освіти в цілому. Соціальне становище, громадські позиції, рівень освіченості завідувачів безпосередньо впливали на зміст науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки.

Підкреслено, що стратегія розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічної кафедри зумовлена системою цінностей, які існують на кафедрі, ставленням до виконання професійних обов'язків, розумінням майбутнього, прагненням до позитивних змін, що виступає керівництвом до дії. Серед перспективних напрямів розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ України в умовах сучасних викликів зазначено освітню та науково-дослідну роботу, формування колективу, створення умов для особистісного зростання керівника, забезпечення стратегічного характеру управління кафедрою.

З'ясовано, що стратегія розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ зумовлена перенасиченістю освітніх послуг державних і приватних ВНЗ, підвищенням вимог до якості педагогічної освіти, новими технічними, методичними можливостями отримання освітніх послуг і потребами

населення в їхньому різноманітті, конкурентністю закладів вищої освіти в боротьбі за потенційний контингент студентів, інтеграцією педагогічних дисциплін, безпосередньо спрямованих на підготовку вчителів і науково-педагогічних працівників, неузгодженістю роботи педагогічних кафедр із фаховими, відсутністю тісного зв'язку з іншими освітніми установами.

Таким чином, науковий пошук, проведений на підставі виявлених історико-педагогічних джерел, засвідчив своєчасність й актуальність дослідження науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України впродовж початку XX – початку XXI століття та прогресивність, узгодженість його результатів із практичними проблемами вищої педагогічної освіти й вимогами суспільства щодо модернізації й поступального розвитку професійної підготовки майбутніх учителів і науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: кафедра педагогіки, науково-педагогічна діяльність, вищий педагогічний навчальний заклад, завідувач кафедри, передумови, генеза, напрями, тенденції, перспективи.

Список опублікованих праць за темою роботи
Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження

1. Башкір О. І. Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України: історико-педагогічний аспект : монографія. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2017. 518 с.
2. Башкір О. І., Золотухіна С. Т. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 156 с. (Особистий внесок здобувача: 0,5 умов. друк. арк.).
3. Башкір О. І., Зеленська Л. Д., Золотухіна С. Т. На скрижалях історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: Документально-художнє видання. Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. 114 с. (Особистий внесок здобувача : 0,3 умов. друк. арк.).

4. Башкір О. І. Вимоги до особистості керівника в системі управління педагогічними кафедрами. *New Opportunities in the World Science*. Abu-Dhabi (UAE). 2017. № 9(25). С. 19–25.
5. Башкір О. І. Громадсько-педагогічна робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України (1946–1990). *Інженерні та освітні технології*. 2017. № 4(20). С. 47–55.
6. Башкір О. І. Деприваційна модель підготовки вчительських кадрів у системі вищої педагогічної освіти України ХІХ – початку ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр.* Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. № 28 (38). Спец. вип. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього. С. 76–82.
7. Башкір О. І. Діяльність українських науково-дослідних кафедр педагогіки (1922–1930). *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018. № 1(21). С. 4–8. URL : http://journals.urau.ua/sr_edu/article/view/120878/117085
8. Башкір О. І. Загальна характеристика кафедри як структурного підрозділу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. № IV(49). С. 7–11. URL : http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iv_49_103.pdf
9. Башкір О. І., Зеленська Л. Д. Суспільно-політичні детермінанти організації вищої педагогічної освіти в Харківському регіоні (1919–1933 р.р.). *Scientific-Researches*. Кишинев. 2016. № 3. С. 9–15. (Особистий внесок здобувача: 0,3 умов. друк. арк.).
10. Башкір О. І. Зміст роботи кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту (30-ті роки ХХ сторіччя). *Наукові записки кафедри педагогіки: зб. наук. пр.* Харків : Національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 39. С. 16–24.
11. Башкір О. І., Золотухіна С. Т., Гарбуз Т. П., І. І. Синепол. Педагоги, реабілітовані історією. *Education and Pedagogical Sciences*. 2016. № 1(164). С. 69–78. (Особистий внесок здобувача: 0,5 умов. друк. арк.).

12. Башкір О. І. Імпровізація як наукова проблема. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. Вип. 43. С. 97–103.
13. Башкір О. І. Інтерактивні методи як спосіб формування готовності майбутніх учителів до педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб. наук. праць.* Запоріжжя : КПУ, 2012. Вип. 24(77). С. 76–80.
14. Башкір О. І. Інтуїція як складова педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 30(83). С. 99–103.
15. Башкір О. І. Кафедра педагогіки в системі педагогічної освіти України в період 1919–1933р.р. *Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 32. С. 257–266.
16. Башкір О. І. Місце імпровізації у формуванні творчого потенціалу майбутнього вчителя. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* Запоріжжя : КПУ, 2014. Вип. 35(88). С. 91–96.
17. Башкір О. І. Місце педагогіки в системі педагогічної освіти України в історичному дискурсі XIX – початку XX ст. *Освітологічний дискурс.* 2017. № 3–4(18-19). С. 43–56. URL : <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>
18. Башкір О. І. Місце педагогічних курсів у системі підготовки майбутніх учителів початку XX сторіччя. *Педагогіка та психологія : зб. наук. праць.* Харків : Видавець Рожко С. Г., 2016. Вип. 53. С. 275–283.
19. Башкір О. І. Місце портфоліо в системі контролю знань студентів. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. Вип. 47. С. 54–61.
20. Башкір О. І. Особливості діяльності кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського (1945–1970 р.р.)). *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр.* Харків : Українська інженерно-педагогічна академія, 2016. Вип. 50–51. С. 47–57.

21. Башкір О. І. Педагогічні погляди Т. П. Гарбуза. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : «Смугаста типографія», 2016. Вип. 52. С. 251–262.
22. Башкір О. І. Стан науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди в передвоєнні роки (1933–1941). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: «Педагогічні науки»*. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. № 6. Ч. 1. С. 142–149.
23. Башкір О. І. Становлення державного педагогічного інституту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. / засн. : СумДПУ імені А. С. Макаренка*. Суми. 2016. № 7(61). С. 37–47.
24. Башкір О. І. Становлення кафедри педагогіки на Харківщині в 20-ті роки ХХ сторіччя. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : «Смугаста типографія», 2015. Вип. 50. С. 148–156.
25. Башкір О. І. Управлінський склад науково-дослідних кафедр педагогіки (1921–1929 рр.). *Науковий огляд*. 2017. № 2 (34). С. 31–51. URL : <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115>
26. Bashkir O. I., Vakulenko T. S. Pedagogisation trend in Ukrainian education in the first third of the XX century. *Modern education: philosophy, innovation, experience*. Lodz, 2016. № 3(7). P. 8–14. URL : <http://edukacjanowoczesna.com/en> (Особистий внесок здобувача: 0,6 умов. друк. арк.).
27. Bashkir O. The program of pedagogical disciplines in pedagogical educational institutions in Ukraine (the 30s of the 20th century). *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2016. Vol. 74. P. 26-32. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3013522

Опубліковані праці апробаційного характеру

28. Башкір О. І. Вимоги до завідувача кафедри в структурі вищого навчального закладу. *Актуальні дослідження в соціальній сфері : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (17 листоп. 2016 р., м. Одеса)*. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2016. С. 63–65.

29. Башкір О. І. Відновлення наукового потенціалу педагогічних наук в 1920-х. *Інновації у сучасному світі* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (17 лют. 2017 р., м. Вінниця). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 16–20.

30. Башкір О. І. Відновлення педагогічної науки в стінах педагогічних навчальних закладів України на початку XX ст. *Освіта і доля нації: Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досвіду* : матер. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. (19-20 трав. 2017 р., м. Харків). Харків : ХНПУ, 2017. С. 38–41.

31. Башкір О. І. Діяльність лабораторії експериментальної дидактики при ХДПІ імені Г.С. Сковороди. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (11 квіт. 2017 р., м. Харків). Харків : «Стиль-Издат», 2017. С. 47–50.

32. Башкір О. І. Експериментальна педагогіка як течія педагогічної науки (20-ті роки XX сторіччя). *Методологія сучасних наукових досліджень* : матер. XII наук.-практ. конф. молодих учених (10–11 листоп. 2015 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 10–12.

33. Башкір О. І. Забутий педагогічний досвід Т.П. Гарбуза. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика* : матер. I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (25 лют. 2016 р., м. Івано-Франківськ). URL : <http://conference.pu.if.ua/forum/viewforum.php?f=118>

34. Башкір О. І. І. І. Синепол у контексті забутих імен 30-х років XX сторіччя. *Вища і середня школа в умовах сучасних викликів* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (17 трав. 2016 р., м. Харків). Харків : «Смугаста типографія», 2016. С. 98–102.

35. Башкір О. І. Керівництво укладанням портфолію. *Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи – 2015* : матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. і ПВШ (14 квіт. 2015 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 3–4.

36. Башкір О. І. Культура педагогічного онлайн спілкування. *Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної*

педагогіки і ПВШ (13 трав. 2014, м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 3.

37. Башкір О. І. Науково-дослідницька діяльність вищих педагогічних навчальних закладів України (1939–1950 р.р.). *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі* : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (01 жовт. 2016 р., м. Дніпро). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 49–52.

38. Башкір О. І. Становлення кафедри педагогіки як науково-педагогічного підрозділу вищого педагогічного навчального закладу. *Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы* : матер. II-й Междунар. науч.-практ. конф. (10 марта 2017 г., г. Баку). Баку ; Ужгород ; Дрогобыч : Посвіт, 2017. С. 151–153.

39. Башкір О. І. Харківська науково-дослідницька кафедра педології у 20-ті роки XX сторіччя. *Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя* : матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. і ПВШ (20 жовт. 2015 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 3–5.

40. Башкір О. І. Форми роботи з громадськістю кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського (50-60-ті роки XX ст.). *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами* : матер. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2016 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. С. 28–30.

41. Башкир О. И. Процесс мышления во время педагогической импровизации. *Социальное знание и проблемы интенсификации развития белорусского общества* : матер. междунар. науч.-практ. конф. (12-13 ноября 2015 г., г. Минск). Минск : Право и экономика, 2015. С. 320–322.

42. Bashkir O. I. Activities of departments of pedagogy in the pedagogical institutes renewals in the postwar period. *Science of the third millennium. Proceedings of V International scientific conference* (29.03.2017, Morrisville). Morrisville (USA) : Lulu Press., 2017. P. 131–135.

***Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації***

43. Башкір О. І., Васильєва С. О., Собченко Т. М. Дидактика. Навчально-методичний посібник. Харків : Мітра, 2016. 163 с. (Особистий внесок здобувача: 3,5 умов. друк. арк.).
44. Башкір О. І. Забуті імена Слобожанщини: професор педагогіки І. І. Синепол. Культурна спадщина Слобожанщини : зб. наук. ст. Харків : Курсор, 2016. № 33. С. 77–82.
45. Башкір О. І. Теорія виховання : Навч.-метод. посіб. Харків : Мітра, 2016. 96 с.
46. Башкір О. І. Курсова робота : метод. рекомендації. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. 64 с.
47. Башкир О. И., Золотухина С. Т. Педагогика : Учеб. пособ. Харьков : ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2016. 106 с. (Особистий внесок здобувача: 0,5 умов. друк. арк.).

SUMMARY

Bashkir O. I. Scientific and Pedagogical Activity of Pedagogy Departments in Higher Pedagogical Educational Establishments in Ukraine (beginning of the XX – beginning of the XXI century). – **Qualification scientific work on the rights of manuscript.**

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy» (011 – Educational, Pedagogical Sciences). – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education of Ukraine, Kharkiv, 2019.

In the thesis there has been proved the periodization of the development of the scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments in Ukrainian higher pedagogical educational establishments at the beginning of the XX – beginning of the XXI century and generalized the experience of its realization for actualization of progressive achievements under the modern conditions. On the grounds of the historical

and pedagogical sources review the author has analyzed to which extent the researched problem has been studied so far, has defined methodological concepts of its studying. The essence of the basic notions «pedagogical activity», «scientific pedagogical activity», «department», «Pedagogy department in a higher pedagogical educational establishment» has been outlined, organizational and theoretical grounds of Pedagogy departments' scientific and pedagogical activity in the structure of higher pedagogical educational establishments have been characterized as «intellectual creative activity of their staff, which involves educational, scientific research, educational methodological, public education, international and innovation directions».

The following preconditions for the establishment and development of the scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments in higher pedagogical educational establishments in Dnieper Ukraine (1803-1920) have been singled out: social political, social economical, cultural educational and organizational pedagogical factors, in particular establishment of capitalist relations, educational strategies of Dnieper Ukraine development, changes of the political system in Ukraine, reforms of school, university and higher pedagogical education, tendencies of pedagogization of future teachers university training, peculiarities of the government policy in the sphere of pedagogical education, demand for specialists with higher pedagogical education, formation of the cycle of pedagogical academic disciplines in higher pedagogical educational establishments, dynamic scientific and organizational activity of educators, scientists, public figures, civil servants, who insisted on future teachers conscious and profound acquiring of fundamental professional and pedagogical skills.

On the basis of the historiographic analysis the author has traced the genesis of Pedagogy departments in Ukrainian higher pedagogical educational establishments at the beginning of the XX – beginning of the XXI century as the basic structural units of higher pedagogical educational establishments (their faculties, institutes), which provide training of teaching and academic staff of new generation, coordinate pedagogization of the educational process, direct professional orientation of future teachers training, research topical pedagogical scientific problems. Taking into account the social political and cultural educational factors the stages of the scientific and pedagogical activity of

Pedagogy departments in higher pedagogical educational establishments during the researched period have been defined.

The first stage (1921-1929) – the stage of organization of scientific-research departments of paedology and pedagogy as independent institutions and structural units of the newly-established institutions of public schooling as well as defining the priority directions of their scientific and pedagogical activity. This stage is marked by developing government decrees, in particular «On establishing scientific research departments and provision for scientific research departments staff» (1921), which contributed to the organization of the scientific and pedagogical activity of the scientific research Paedology departments, due to the social political and cultural educational factors the latter reoriented themselves from paedologic to pedagogical direction, which entailed activation of their work in the process of future teachers training at institutions of public education. At this stage the scientific research and educational activities of Pedagogy department became the most prominent, pedagogy was established as a science among such sciences as paedology, psychology, physiology.

Due to numerous reorganizations of pedagogical education during 1930-1933 the structure of higher pedagogical educational establishments reached the stage of their logical completion, which conditioned the second stage of Pedagogy departments' scientific and pedagogical activity development

The second stage (1930-1957) – the stage of official recognition of the status of Pedagogy departments in the structure of higher pedagogical educational establishments, transformation and unification of the content and directions of their scientific and pedagogical activity. The stage is characterized by complex social political processes, adoption of the official decrees «On the reorganization of the network and system of pedagogical education» (1930), «On implementation of the department system in higher pedagogical educational establishments» (1930), which predetermined the clearly-defined mechanism of higher pedagogical education reorganization. It resulted in establishing a range of pedagogical institutions in Ukraine. The system of departments was implemented there, and Pedagogy departments occupied the key position in arranging future teachers professional training. The scientific and pedagogical activity of

Pedagogy departments fully answered the content of the activity of higher pedagogical educational establishments: the educational methodological direction was added to the time-tested ones (scientific research, educational), contacts were established with educational institutions and the public, which contributed to the accumulation of a great deal of empiric material that demanded theoretical generalizing.

The third stage (1958-1990) – the stage of intensifying the professional orientation of the scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments in higher pedagogical educational establishments in the context of reform processes in the sphere of pedagogical education. The characteristic features of this stage involved final establishment of the socialist system, increasing cultural and educational level of the population, adoption of the Law «On strengthening the connection between school and life and further development of the system of public education in USSR» (1958) and numerous decrees («On the condition and measures for further development of the pedagogical science in UkrSSR» (1959), «On the condition of teaching staff training in pedagogical institutions and pedagogical schools by the Ministry of Education in UkrSSR» (1959), etc.), which resulted in reforms in the educational sphere, in particular in pedagogy. The abovementioned contributed to the specification of the content and directions of the scientific and pedagogical activity of the researched departments (educational, educational methodological, relations with educational institutions and the public), setting organizational work of the departments, implementation of new pedagogical disciplines («Fundamentals of Teaching Art», «Fundamentals of Teaching Creativity»). All-round development of the scientific research work, generalizing educator-innovators' experience entailed increasing scientific and theoretical level of the pedagogical science. Active work of the departments contributed to the fact that at the beginning of the 1960s students of higher pedagogical educational establishments showed much more interest to the subjects of the psychoeducational cycle and pedagogical practice.

The fourth stage (1991-2014) – the stage of differentiating the profiles of the scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments in higher pedagogical educational establishments under the conditions of development of the national

pedagogical education. The general feature of the stage was adopting the Act of Declaration of Independence of Ukraine (1991), a range of the basic official normative documents, in particular the laws «On education» (1991), «On scientific and scientific technical activity» (1992), the decree «On approval of the Regulations on the organization of the educational process in higher educational establishments», etc., which contributed to updating the content of the pedagogical education, directed to training a qualified specialist, widening the range of directions of the scientific and pedagogical activity of the Pedagogy departments of higher educational pedagogical establishments. At this stage the content of their scientific and pedagogical activity comprised educational, scientific research, international and innovation directions, the relations with educational establishments were further extended. The stage was characterized by the development of Pedagogy of high school, which consisted in the development of the integral system of the knowledge and skills of future teaching and academic staff, their creative abilities and potential abilities.

In the thesis there has been characterized personal and professional potential of heads of Pedagogy departments in Ukrainian higher pedagogical educational establishments, which contributed to the objective evaluation of the historic reality and revealing the influence and significance of particular pedagogical ideas on the formation and development of pedagogical conceptions, presenting the beliefs of a particular educator-manager as an individual creator, a spokesperson of their epoch's ideas and practice. It has been established that the personal potential comprises moral and emotional-volitional qualities, high level of responsibility, lateral thinking, intellect, improvisation skills, etc.

Professional potential of the heads of the departments manifests itself in the *professional competence*, which is proved by their academic rank and academic degree, using rational working techniques and methods, cooperation with students and applicants, response to secondary and high school practice demands; *organizational skills* that are expressed in providing favourable working environment, establishing effective interpersonal cooperation, sound organization of meeting the curricular demands, management, work motivation, facilitation skills, fair distribution of duties among the

members of the staff, organizing the staff work as effectively as possible, reconciliation of the staff members' interests, providing appropriate material and technical basis for the department; *management skills*, in particular responsibility, courage, resoluteness, mobility, insistency that allow taking decisions, evaluating the situation objectively, predict and plan the department activity, supervising fulfillment of the requirements, organizing effective interaction of the staff members, defining the behaviour and activity strategy under the market conditions.

Generalizing the biographies of the heads of the departments of the researched period contributed to the objective evaluation of the historical reality and revealing the influence and significance of particular pedagogical ideas on the development of pedagogical science in particular and pedagogical education in general. The heads' social background, civil stand, level of education directly influenced the content of the scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments.

There have been determined promising directions of Pedagogy department development in Ukrainian higher pedagogical educational establishments under the conditions of modern challenges, which are connected with educational and scientific and research activity, provide for the strategic nature of the department management and formation of the department staff, create condition for their heads' personal development.

It is proved that the development strategy of the scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments in higher pedagogical educational establishments is conditioned on the oversupply of educational services provided by state and private higher educational establishments, raising requirements for the quality of pedagogical education, new technological, methodological opportunities for getting educational services and population's demands for their variety, competitiveness of higher educational establishments for potential student body, integration of pedagogical disciplines immediately directed to teaching and academic staff training, lack of coordination in the work of Pedagogy departments and vocational ones, lack of close relations with other educational institutions.

Thus, the scientific search, conducted on the grounds of the found historical and pedagogical sources, proved the timeliness and topicality of researching scientific and

pedagogical activity of Pedagogy departments in Ukrainian higher pedagogical educational establishments in the period from the beginning of the XX to the beginning of the XXI century as well as progressiveness, consistency of its results with practical problems of higher pedagogical education and social demands for modernization and advancing development of future teaching and academic staff professional training.

Key words: Pedagogy department, scientific and pedagogical activity, higher educational establishment, head of the department, preconditions, genesis, directions, tendencies, prospects.

The List of the Applicant's Publications:

Scientific works, in which the main results of the research are published

1. Bashkir O. I. Scientific and pedagogical activity of Pedagogy departments in Ukrainian higher pedagogical educational establishments: historical and pedagogical aspect: monograph. Kharkiv: Ivanchenko I. S. Publishing House, 2017. 518 p.
2. Bashkir O. I., Zolotuchina S. T. The department of general pedagogy and pedagogy of high school: past and present. Kharkiv: Publishing House «Shchedra sadyba plius», 2015. 156 p.
3. Bashkir O. I., Zelenska L. D., Zolotuchina S. T. Historical annals of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Documentary and art edition. Kharkiv: FOP Brovin O. V., 2016. 114p.
4. Bashkir O. I. Requirements for the head's personality in the system of Pedagogy departments management. *New Opportunities in the World Science*. Abu-Dhabi (UAE). 2017. № 9(25). P. 19-25
5. Bashkir O. I. Civil and pedagogical work of Pedagogy departments in Ukrainian higher pedagogical educational establishments(1946-1990). *Engineering and Educational Technologies*. 2017. №4(20). P. 47-55.
6. Bashkir O. I. Deprivation model of teaching staff training in the system of higher pedagogical education in Ukraine in the XIX – at the beginning of the XX century. Scientific Bulletin M. P. Dragomanov NPU. Series 16. Teacher's Creative Personality: Problems of Theory and Practice: collection of scientific papers. Kyiv: M. P. Dragomanov NPU Publishing House, 2017. Issue № 28 (38). Special Issue

Scientific heritage of academician Ivan Zaziunin present and future dimensions. P. 76-82.

7. Bashkir O. I. Activity of Ukrainian scientific and research Pedagogy departments (1922-1930). *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018. №1(21). P. 4-8. URL: http://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/120878/117085

8. Bashkir O. I. Forgotten names of Slobozhanshchyna: professor of pedagogy I. I. Synepol. Cultural Heritage of Slobozhanshchyna : collection of scientific papers. Kharkiv: Kursor, 2016. № 33. P. 77-82.

9. Bashkir O. I. General characteristics of a department as a structural unit of a higher educational establishment. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. № IV (49). C.7-11. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iv_49_103.pdf

10. Bashkir O. I., Zelenska L. D. Socio-political determinants of higher pedagogical education in Kharkiv region (1919-1933). *Scientific-Researches*. Kishinev (Moldova), 2016. №3. P. 9-15.

11. Bashkir O. I. The content of work of Pedagogy departments in Kharkiv State Pedagogical University (the 1930s). *Scientific Proceedings of Pedagogy departments : collection of scientific papers*. Kharkiv: V. N. Karazin National University, 2016. Issue 39. P.16-24.

12. Bashkir O. I., Zolotuchina S. T., Harbuz T. P., Synepol I. I.: educators rehabilitated by history. *Education and Pedagogical Sciences*. 2016. № 1 (164). P. 69-78.

13. Bashkir O. I. Improvisation as a scientific problem. *Pedagogy and Psychology* :collection of scientific papers. Kharkiv: Tsyfrova drukarnia№1, 2013. Issue 43. P. 97-103.

14. Bashkir O. I. Interactive methods as a way to form future teachers' readiness for pedagogical improvisation. *Pedagogy of Forming Creative Personality in High and Comprehensive School*: collection of scientific papers. Zaporizhzhia: KPU, 2012. Issue 24 (77). P.76-80.

15. Bashkir O. I. Intuition as a constituent of pedagogical improvisation. *Pedagogy of Forming Creative Personality in High and Comprehensive School*: collection of scientific papers. Zaporizhzhia: KPU, 2013. Issue 30 (83). P.99-103.

16. Bashkir O. I. Pedagogy department in the system of pedagogical education of Ukraine in 1919-1933. *Bulletin of Lviv University*. Series Pedagogy: Ivan Franko National University of Lviv. 2017. Issue 32. P. 257-266.

17. Bashkir O. I. The role of improvisation in forming future teacher's creative potential. *Pedagogy of Forming Creative Personality in High and Comprehensive School*: collection of scientific papers. Zaporizhzhia: KPU, 2014. Issue 35 (88). P. 91-96.

18. Bashkir O. I. The role of pedagogy in the system of pedagogical education of Ukraine in historical discourse in the XIX – at the beginning of the XX century. *Educationological Discourse*. 2017. №3-4 (18-19). P. 43-56. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>

19. Bashkir O. I. The role of pedagogical courses in the system of future teachers training at the beginning of the XX century. *Pedagogy and Psychology* : collection of scientific papers. Kharkiv: Publisher Rozhko S.G., 2016. Issue 53. P. 275-283.

20. Bashkir O. I. Portfolio in the system of students' knowledge control. *Pedagogy and Psychology* : collection of scientific papers. Kharkiv: Publishing House «Shchedra sadyba plius», 2015. Issue 47. P. 54-61.

21. Bashkir O. I. Peculiarities of Pedagogy department activity in Odessa State Pedagogical Institute named after K. D. Ushynsky (1945-1970)». *Problems of Engineering and Pedagogical Education* : collection of scientific papers. Kharkiv : Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, 2016. Issue 50-51. P. 47-57.

22. Bashkir O. I. T. P. Harbuz's pedagogical ideas. *Pedagogy and Psychology* : collection of scientific papers. Kharkiv: «Smugasta typohraphia», 2016. Issue 52. P. 251-262.

23. Bashkir O. I. State of the scientific and research work of Pedagogy department in H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University in the pre-war years (1933-1941). *Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University*. Series:

«Pedagogical Sciences»: «Taras Shevchenko Luhansk National University», 2016. Part1. №6. P. 142-149.

24. Bashkir O. I. Establishing of state pedagogical institute. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovation Technologies* : scientific journal / establ. by A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University. 2009, November. Sumy. Published 10 times a year. 2016. № 7 (61). P. 37-47.

25. Bashkir O. I. Establishing of Pedagogy department in Kharkiv region in the 1920s. *Pedagogy and Psychology* : collection of scientific papers. Kharkiv: «Smugasta typohraphia», 2015. Issue 50. P. 148-156.

26. Bashkir O. I. Administrative composition of scientific and research Pedagogy departments (1921-1929). *Scientific review*. 2017. № 2 (34). C. 31-51. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115>

27. Bashkir O. I., Vakulenko T. S. Pedagogisation trend in Ukrainian education in the first third of the XX century. *Modern education: philosophy, innovation, experience*, Lodz (Poland), 2016. № 3(7). p. 8-14. URL: <http://edukacjanowoczesna.com/en>

28. Bashkir O. The program of pedagogical disciplines in pedagogical educational institutions in Ukraine (the 30s of the 20th century). *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2016. Vol. 74. p. 26-32. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3013522

Published works of approbatory character

29. Bashkir O. I. Requirements for the head of the department in the structure of a higher educational establishment. *Topical Researches in the Social Sphere*. Proceedings of the 8th international scientific practical conference (17 November 2016, Odesa). Odesa: FOP Bondarenko M.O., 2016. P. 63-65.

30. Bashkir O. I. Renewing scientific potential of pedagogical sciences in the 1920s. *Innovations in the Modern World*. Proceedings of the 3rd international scientific practical conference for students and young scientists (17 February 2017, Vinnytsia). Vinnytsia: LTD «Nilan-LTD», 2017. P. 16-20.

31. Bashkir O. I. Renewal of pedagogical science in Ukrainian higher pedagogical educational establishments at the beginning of the XX century. *Education and National Fortune. Modern School: Tendencies of Development and Experience Reflection*. Proceedings of the 18th international scientific practical conference (19-20 May 2017, Kharkiv). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2017. P. 38-41.

32. Bashkir O. I. The activity of Experimental Didactics laboratory at H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. *Psychoeducational Problems of Secondary and High School under the Conditions of Modern Challenges*. Proceedings of the 2nd international scientific practical conference (11 April 2017, Kharkiv). Kharkiv: «Stil-Izdat», 2017. P. 47-50.

33. Bashkir O. I. Experimental pedagogy as a direction of pedagogical science (the 20s of the XX century). *Methodology of Modern Scientific Researches*. Proceedings of the 12th international scientific practical conference for young scientists (10-11 November 2015, Kharkiv). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2015. P. 10-12.

34. Bashkir O. I. T. P. Harbuz's forgotten pedagogical experience. *Pedagogical Personology: Theory, History, Educational Practice*. The 1st All-Ukrainian scientific practical Internet-conference (25 February 2016, Ivano-Frankivsk). URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/viewforum.php?f=118>

35. Bashkir O. I. I. I. Synepol in the context of the forgotten names of the 30s of the XX century. *High and Secondary School under the Conditions of Modern Challenges*. Proceedings of the international scientific practical conference (17 May 2016, Kharkiv). Kharkiv: «Smugasta typohraphia», 2016. P. 98-102.

36. Bashkir O. I. Guidance for portfolio compiling. *Realization of Competence Approach in the Educational Process in Secondary and High School – 2015*. Proceedings of the scientific conference for teachers, doctoral and post-graduate students of General Pedagogy department and Department of High School Pedagogy (14 April 2015, Kharkiv). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2015. P. 3-4

37. Bashkir O. I. Culture of pedagogical online communication. *Proceedings of the scientific conference for teachers, doctoral and post-graduate students of General Pedagogy department and Department of High School Pedagogy* (13 May 2014, Kharkiv). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2014. P. 3
38. Bashkir O. I. Scientific and research activity of higher pedagogical educational establishments in Ukraine (1939-1950). *Pedagogical Traditions and Innovations in the Modern Educational Area*. Proceedings of the 3rd All-Ukrainian scientific practical conference (1 October 2016, Dnipro). Nizhyn: Nizhyn Mykola Gogol State University, 2016. P. 49-52.
39. Bashkir O. I. Establishing Pedagogy department as a scientific and pedagogical unit of a higher pedagogical educational establishment. *Fundamental and Applied Researches: Modern Scientific and Practical Solutions and Approaches*: proceedings of the 2nd international scientific practical conference (10 March 2017, Baku). Baku – Uzhhorod – Drohobych: Posvyt, 2017. P. 151-153.
40. Bashkir O. I. Kharkiv scientific research department of Paedology in the 20s of the XX century. *Pedagogy Department in the System of Future Teacher Training. Proceedings of the scientific conference for teachers, doctoral and post-graduate students of General Pedagogy department and Department of High School Pedagogy* (20 October 2015, Kharkiv). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2015. P. 3-5.
41. Bashkir O. I. Forms of work with the public of Pedagogy department of Odessa State Pedagogical Institute named after K. D. Ushynsky (the 50-60s of the XX century). *Pedagogization of the Social Environment in the Work with Various Social Subjects*. Proceedings of the scientific practical conference (22 November 2016, Kharkiv). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2016. P. 28-30.
42. Bashkir O. II. Thinking process during pedagogical improvisation. *Social Knowledge and Problems of Intensification of Belarus Society Development*. Proceedings of the international scientific practical conference (12-13 November 2015, Minsk). Minsk: Law and Economy, 2015. P. 320-322.

43. Bashkir O. I. Activities of departments of pedagogy in the pedagogical institutes renewals in the post war period. *Science of the third millennium*. Proceedings of V International scientific conference (29. 03. 2017, Morrisville). Morrisville (USA): LuluPress., 2017. P. 131-135.

Scientific works, which additionally reflect the scientific results of the thesis

44. Bashkir O. I., Vasylieva S. O., Sobchenko T. M. Didactics. Educational and methodological tutorial. Kharkiv: Mitra, 2016. 163 p.

45. Bashkir O. I. Theory of education. Educational and methodological tutorial. Kharkiv: Mitra, 2016. 96 p.

46. Bashkir O. I., Zolotuchina S. T. Academic year paper: methodological recommendations. Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2013. 64 p.

47. Bashkir O. I., Zolotuchina S. T. Pedagogy: Teaching aid. Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2016. 106 p.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ.....	20
Висновки до розділу 1 ...	36
Література до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ПОЧ. XX – ПОЧ. XXI СТ.)	
2.1. Наукові підходи до розв’язання проблеми розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ	55
2.2. Термінологічне поле й організаційні засади науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ	67
2.3. Передумови становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВНЗ Наддніпрянської України	82
Висновки до розділу 2... ..	110
Література до розділу 2	111
РОЗДІЛ 3. ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У ВПНЗ УКРАЇНИ ДОСЛІДЖУВАНОГО ПЕРІОДУ	
3.1. Характеристика етапів розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ України (поч. XX – поч. XXI ст.)... ..	128
3.2. Визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів ВПНЗ (1921-1929 рр.)... ..	157
3.3. Трансформація й уніфікація змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ (1930-1957 рр.)... ..	183
3.4. Посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ (1958-1990 рр.)... ..	221
3.4.1. Науково-методична робота кафедр педагогіки	224

3.4.2. Реалізація навчально-виховного напрямку діяльності кафедр педагогіки	239
3.4.3. Забезпечення зв'язку кафедр педагогіки з освітніми установами й громадськістю.....	249
3.5. Розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ (1991-2014 рр.)... ..	275
Висновки до розділу 3... ..	306
Література до розділу 3... ..	307
РОЗДІЛ 4. ОСОБИСТІСНИЙ І ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОЧІЛЬНИКІВ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У ВПНЗ ДОСЛІДЖУВАНОГО ПЕРІОДУ	
4.1. Особистісні й професійні характеристики завідувачів кафедр педагогіки ВПНЗ	344
4.2. Управлінська й професійна діяльність очільників кафедр педагогіки ВПНЗ досліджуваного періоду	356
Висновки до розділу 4... ..	435
Література до розділу 4... ..	436
РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	
ВИСНОВКИ	
ДОДАТКИ	
<i>Додаток А. Наказ «Про заснування в університетах особливої кафедри педагогії» (1850) .....</i>	<i>488</i>
<i>Додаток Б. «Проект педагогічного факультету російських університетів» (1905)... ..</i>	<i>491</i>
<i>Додаток В. Вимоги до вчителя в ХІХ-ХХ сторіччі... ..</i>	<i>493</i>
<i>Додаток Д. Зміст науково-педагогічної підготовки вчителів у вітчизняних ВНЗ Наддніпрянської України.....</i>	<i>495</i>
<i>Додаток Е. Характеристика науково-дослідної діяльності членів кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького в повоєнний період .....</i>	<i>497</i>

<i>Додаток Ж. Зміст науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ України (1946-1990) .....</i>	<i>499</i>
<i>Додаток З. Тематика науково-дослідних робіт членів кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди (1946) .....</i>	<i>504</i>
<i>Додаток К. Тематика науково-дослідних робіт членів кафедр педагогіки ВПНЗ України (1950-1990).....</i>	<i>505</i>
<i>Додаток Л. Напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ України на поч. ХХІ ст. ....</i>	<i>511</i>
<i>Додаток М. Список публікацій здобувача за темою дослідження .....</i>	<i>520</i>

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Реформування вищої педагогічної освіти України в умовах євроінтеграційних процесів і реалізації державної політики у сфері загальної середньої освіти «Нова українська школа» висуває нові вимоги до підготовки педагогічних працівників, зумовлює пошук альтернативних моделей особистісного розвитку здобувачів вищої педагогічної освіти й академічного супроводу індивідуальної освітньої траєкторії студентства, спричиняє перетворення закладів вищої педагогічної освіти (ЗВПО) на потужні осередки генерування нових, актуальних і перспективних напрямів науково-педагогічної діяльності.

Важливу роль у цьому процесі відіграють кафедри ЗВПО як об'єднання професорсько-викладацького складу та наукових співробітників, яке займається науково-дослідною роботою у сфері однієї або кількох взаємопов'язаних наукових дисциплін і педагогічною діяльністю. Кафедри є системоутворювальними ланками закладу освіти, які реалізують його стратегічні завдання, знаходять оптимальні шляхи їх вирішення; забезпечують безпосередній контакт зі студентами та виховний, навчальний, науковий вплив на них; здійснюють постійне оновлення змісту, форм і напрямів організації навчання відповідно до динаміки національного й світового ринків праці; сприяють розкриттю інтелектуальних і творчих здібностей педагогічних і науково-педагогічних працівників, формуванню їхніх ключових компетентностей тощо.

Особливе місце серед кафедр ЗВПО посідають кафедри педагогіки, що забезпечують підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників нової генерації, координують педагогізацію освітнього процесу, спрямовують професіоналізацію навчання майбутніх учителів, здійснюють розробку актуальних проблем педагогічної науки.

Зазначене вище зумовлює потребу в оновленні змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ЗВПО (навчально-виховного, навчально-методичного, науково-дослідного, громадсько-просвітницького,

міжнародного, інноваційного), про що йдеться в законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (2015), положенні «Про державний вищий навчальний заклад» (1996), Педагогічній Конституції Європи (2013), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018) тощо.

В умовах реалізації нових стратегій розвитку вищої педагогічної освіти джерелом збагачення теорії й практики науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО є ґрунтовне осмислення педагогічної спадщини й культурно-освітнього досвіду минулого. Об'єктивна оцінка історичних реалій, виявлення прогресивних чинників функціонування системи вищої педагогічної освіти минулого здатне сприяти підвищенню якості підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників, реформуванню педагогічної науки загалом.

У контексті зазначеного науковий інтерес становить період початку ХХ – початку ХХІ ст., який вирізняється інтенсивним розвитком педагогічної науки, пошуком нових моделей ЗВПО, трансформацією й уніфікацією мережі ЗВПО, становленням кафедр у структурі ЗВПО, формуванням змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності.

Аналіз стану наукової опрацьованості досліджуваної теми засвідчив, що науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки в ЗВПО належить до актуальних проблем сучасних наукових досліджень. Серед напрямів осмислення означеної проблеми можна виділити такі:

- розкриття теоретико-методологічних засад діяльності кафедри як структурного підрозділу ЗВО (К. Астахова, Т. Бондар, О. Васюк, С. Дружилов, М. Катханов, Т. Лещак, І. Прокопенко та ін.); форм організації науково-дослідної роботи кафедри (А. Алексюк, М. Євтух, О. Микитюк, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.); змісту підготовки професорсько-викладацького складу (В. Вихрущ, Л. Прокопенко, І. Регейло, С. Резнік та ін.);

- визначення ролі й специфіки функціонування кафедр педагогіки на різних етапах становлення й розвитку вищої педагогічної освіти (В. Андрущенко,

А. Бойко, В. Вакуленко, Л. Вовк, Н. Гупан, А. Капська, І. Кліцаков, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.);

- обґрунтування змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки (О. Дубасенюк, С. Збандуто, С. Золотухіна, Л. Зеленська, Л. Калмикова, С. Литвинов, В. Лозова, В. Павловський та ін.);

- вивчення окремих аспектів професійної діяльності очільників, викладачів і співробітників кафедр педагогіки в ЗВПО України (О. Адаменко, О. Астряб, В. Вдовенко, О. Гнізділова, Н. Дічек, В. Левченко, О. Таранченко, О. Татенко, Г. Троцько та ін.).

Останнім часом активно з'являються наукові праці, у яких феномен «науково-педагогічна діяльність кафедри педагогіки» схарактеризовано крізь призму організації навчально-методичної, науково-дослідної, виховної, громадсько-просвітницької, міжнародної, інноваційної діяльності ЗВПО на окремих етапах досліджуваного періоду (О. Богдашина, В. Гриньова, О. Іонова, К. Левківський, О. Попова, І. Ревенко, С. Серьогін, С. Тарнавська та ін.).

Теоретично вираженому осмисленню визначеної проблеми слугує також окремий кластер ідей, положень, висновків Т. Волобуєвої, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Г. Єльнікової, Н. Коломінського, І. Реморенка, І. Соколової, В. Стадник та ін., що стосується питань теорії управління.

Однак, як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури, у сучасному науковому просторі немає праць, у яких би комплексно було досліджено питання періодизації й узагальнено досвід науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО України у визначених хронологічних межах, розкрито організаційно-теоретичні засади, зміст і напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО, їх нормативно-правове забезпечення, значення традицій і новацій у розв'язанні покладених на них завдань, а також особистісний і професійний потенціал їх очільників.

Доцільність дисертаційної роботи посилюється й потребою подолання низки суперечностей, що об'єктивно наявні в системі вищої педагогічної освіти з огляду на порушену проблему:

на рівні концептуалізації науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО між:

- суспільним запитом на висококваліфікованих педагогічних і науково-педагогічних кадрів, здатних працювати в умовах сучасних викликів, і повільно поновлюваними освітніми програмами підготовки відповідних кадрів;
- інституційною автономністю ЗВПО, що зумовлює розширення напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, і недостатньою розробленістю механізму реалізації цієї автономії на рівні структурних підрозділів;
- об'єктивною потребою реалізації науково-педагогічної спрямованості діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО й недостатньою обґрунтованістю організаційно-теоретичних засад відповідної діяльності;

на рівні визначення мети науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО між:

- усвідомленням на державному рівні важливості наукового складника у формуванні особистостей педагогічних і науково-педагогічних працівників і недосконалістю системи їхньої підготовки в умовах сучасних євроінтеграційних освітніх процесів;
- потребою суспільства в якісній підготовці компетентних, мобільних і гнучких педагогічних і науково-педагогічних кадрів і зменшенням обсягу й часу на вивчення педагогічних дисциплін у ЗВПО;

на рівні змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО між:

- накопиченим своєрідним досвідом науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ЗВПО України та відсутністю неупередженого його вивчення й узагальнення з метою врахування недоліків й актуалізації прогресивних здобутків у практиці роботи кафедр педагогіки ЗВПО на сучасному етапі;
- поточними напрямками науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО й необхідністю розробки нової її концепції в сучасних умовах;

- усталеними змістом і формами підготовки педагогічних кадрів у ЗВПО й назрілістю їх модернізації в умовах імплементації концепції «Нової української школи».

Отже, актуальність, теоретична й практична значущість проблеми, її недостатня розробленість у науковому плані, а також потреба подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах» (РК № 200199004104). Тема затверджена вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 5 від 24.06.2016 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 6 від 27.09.2016 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати періодизацію розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в закладах вищої педагогічної освіти України початку XX – початку XXI ст. й узагальнити досвід реалізації відповідної діяльності для актуалізації прогресивних здобутків у сучасних умовах.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості досліджуваної проблеми й визначити методологічні концепти її вивчення.

2. Розкрити суть базових понять, схарактеризувати організаційно-теоретичні засади й напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО.

3. З'ясувати передумови становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі вітчизняних ЗВО.

4. Обґрунтувати етапи науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ЗВПО в досліджуваний період.

5. Визначити особливості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки на кожному з обґрунтованих етапів і схарактеризувати особистісний і професійний потенціал керівників кафедр.

6. Окреслити перспективні напрями розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в закладах вищої педагогічної освіти.

Об'єкт дослідження – діяльність кафедр педагогіки в структурі закладів вищої педагогічної освіти України (початок XX – початок XXI століття).

Предмет дослідження – теорія й практика науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в закладах вищої педагогічної освіти України в досліджуваний період.

Головна концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки в структурі ЗВПО на кожному з обґрунтованих етапів їхнього розвитку залежала від суспільно-політичних умов розвитку країни, які визначали стратегію урядової освітньої політики, і культурно-освітніх, що спричиняли становлення вищої освіти, зокрема педагогічної, розвиток педагогічної науки, підвищення рівня підготовки майбутніх учителів і науково-педагогічних працівників.

В основу дослідження покладено обґрунтовану періодизацію науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО України початку XX – початку XXI століття. Визначення організаційно-теоретичних засад й узагальнення досвіду науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО в історичній ретроспективі забезпечує змістову, культурологічну та прогностичну інформацію для визначення перспективних напрямів розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр в умовах сьогодення.

Аналіз реформаційних процесів вищої педагогічної освіти України досліджуваного періоду передбачає виявлення значущості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО як цінності, що є рушійною силою

забезпечення якісної підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників нової генерації.

Концепція дослідження ґрунтується на трьох взаємопов'язаних концептах, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт передбачає використання положень теорії наукового пізнання, принципів єдності теорії та практики, історизму, детермінізму, діяльності, цілепокладання, інтегративності, полікультурності (Г. Брунтланд, З. Герасимчук, О. Грянник, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, С. Кримський, М. Моїсєєв, В. Прадун, М. Трифонова, А. Тихонов, В. Трегобчук, М. Шапочка, Л. Шостак, В. Шевчук та ін.); наукових положень філософії освіти (Л. Ваховський, Б. Гершунський, М. Євтух, І. Зайченко, І. Зязюн, В. Краєвський, В. Кремень, М. Култаєва, Н. Нікандров, Г. Сковорода та ін.); концептуальних ідей соціології, психології, педагогіки (Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєв, Г. Балл, М. Бердяєв, Л. Виготський, С. Гессен, І. Кант, А. Маслоу, В. Моляко, О. Пехота, В. Розанов, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, Г. Челпанов, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.), а також відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів загальнонаукової й конкретнонаукової методології до розв'язання досліджуваної проблеми, зокрема:

- *історико-педагогічний* – розкриває особливості становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО України в досліджуваний період;

- *системний* – створює підґрунтя для встановлення зв'язків між змінами змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО на кожному з обґрунтованих етапів; окреслення перспективних напрямів розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО України в умовах сьогодення;

- *синергетичний* – дає можливість розглядати об'єкт дослідження в постійному розвитку відповідно до внутрішніх законів і загальних тенденцій становлення вищої педагогічної освіти;

- *антропологічний* – сприяє визначенню місця кафедри педагогіки в структурі ЗВПО в контексті розвитку культури, а всі історико-педагогічні процеси – крізь призму людського чинника – розвитку особистості;

- *деонтологічний* – дозволяє розглядати науково-педагогічну діяльність кафедр педагогіки в ЗВПО та їхніх завідувачів на рівні формалізованих і неформалізованих норм поведінки;

- *аксіологічний* – спрямовує орієнтацію педагогічних і науково-педагогічних працівників на обґрунтований вибір загальнолюдських, світоглядних, професійно-освітніх цінностей і зорієнтованість на особистісний рівень.

Теоретичний концепт визначає суть вихідних категорій, систему основних понять, педагогічних ідей і концепцій, відповідно до яких проводиться дослідження порушеної проблеми: рекомендації щодо створення організаційно-структурних підрозділів ЗВПО (О. Беспалько, О. Дубасенюк, Р. Вайнола, Л. Міщик, А. Мудрик, В. Поліщук, Л. Штефан, С. Харченко та ін.); положення історичної науки, які обґрунтовують залежність мети, змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО від суспільно-політичних і культурно-освітніх чинників (Д. Багалій, В. Білоцерківський, Т. Завгородня, І. Зязюн, Л. Посохова, О. Субтельний, Д. Яворницький та ін.); концепції українських учених щодо процесів реформування в галузі вищої педагогічної освіти України, що зумовили розвиток кафедр педагогіки в структурі ЗВПО (Л. Березівська, В. Бондар, Р. Вернидуб, О. Вознюк, А. Жилінська, Л. Зеленська, Н. Кошечко, О. Рябченко, О. Савченко, Т. Семенюк та ін.); загальнопедагогічні закономірності й принципи освітнього менеджменту (В. Лунячек, О. Мармаза, В. Маслов, Л. Прокопенко, О. Проценко, Т. Рогова, І. Соколова та ін.).

Технологічний концепт передбачає творче використання набутого досвіду науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО України в умовах сьогодення.

У процесі дослідження використано комплекс таких **методів**:

загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація нормативно-правових документів, архівних матеріалів, наукової літератури й

періодичних видань), що сприяли з'ясуванню ступеня дослідженості наукової проблеми, виявленню процесуально-змістових складників реформ вищої педагогічної освіти початку XX – початку XXI ст., розробленню структури дослідження;

історико-педагогічні (історико-генезисний, історико-діахронний, історико-порівняльний, історико-актуалізаційний), що дали змогу проаналізувати розвиток кафедр педагогіки в ЗВПО України; обґрунтувати етапи розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО; дослідити процесуальні й змістовні аспекти науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки;

порівняльно-зіставний, який забезпечив визначення традицій і новацій у змісті й напрямках науково-педагогічної діяльності досліджуваних кафедр на кожному з визначених етапів;

персоналістично-біографічний, що став основою для виявлення й розкриття особистісного й професійного потенціалу керівників кафедр педагогіки в ЗВПО досліджуваного періоду;

прогностичний, що дав змогу окреслити перспективні напрями розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО України на сучасному етапі;

термінологічний аналіз довідкової літератури, який забезпечив визначення базових термінів, понять відповідно до предмета дослідження.

Джерельну базу дослідження проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО України початку XX – початку XXI ст. становлять такі групи джерел:

- *нормативні документи*, що регулювали систему освіти України в досліджуваній період (закони, звіти партійних з'їздів, конференцій, резолюції пленумів Центрального комітету КП(б)У, КПУ, дані статистичних збірників, інформаційні повідомлення, накази, постанови державних структур УСРР, УРСР, СРСР, Народних комісаріатів освіти СРСР та УСРР, Міністерства освіти УРСР та

СРСР, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства освіти і науки України);

- *архівні матеріали* (документи й матеріали *Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України* (Ф. № 166 «Міністерство освіти України (1917–2000)»), *Центрального державного історичного архіву України* (м. Київ) (Ф. № 707 «Канцелярія попечителя Київського навчального округу»), *Державного архіву Харківської області* (Ф. № 266 «Декларація народних училищ Харківської губернії», Ф. № Р-4293 «Харківський державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди», Ф. № Р-1427 «Всеукраїнський інститут народної освіти»), *Архіву Служби безпеки України в Харківській області* (Ф. № 16 «Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР», *Державного архіву Одеської області* (Ф. № Р-6570 «Одеський державний педагогічний інститут», Ф. № 7510 «Особовий фонд Збандуто Степана Федоровича – доктора педагогічних наук, професора кафедри педагогіки Одеського педагогічного інституту»), *Державного архіву м. Києва* (Ф. № Р-346 «Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького Міністерства освіти УРСР»), архівів *Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, *Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*), які представлені загальними планами й річними звітами ЗВПО загалом і кафедр педагогіки зокрема, навчальними програми й протоколами засідань кафедр педагогіки, особовими справами їхніх завідувачів і співробітників);

- *публіцистичні та довідково-статистичні матеріали* (радянського періоду – збірник «Народна освіта в СРСР. Загальноосвітня школа. 1917–1973 рр.» (1974), щомісячні бюлетені «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР»; педагогічні журнали «Наука на Україні», «Освіта на Харківщині», «Працівник освіти», «Радянська педагогіка», «Радянська школа»; газети «За більшовицького педагога», «Радянська освіта» та ін.; *періоду незалежності України* – журнали «Рідна школа», «Вища школа», «Педагогіка і психологія», «Шлях освіти» тощо);

- *інтерпретаційно-дослідницькі* (статті, монографії, дисертації провідних науковців із досліджуваної проблеми);

- *електронні ресурси* (сайти ЗВПО та педагогічних кафедр);
- *мемуарна література* (спогади, листи безпосередніх учасників подій досліджуваного періоду).

Хронологічні межі дисертації охоплюють період початку XX – початку XXI століття. *Нижня хронологічна межа* дослідження – 1921 р. – пов’язана з трансформацією системи вищої освіти УСРР, пошуком нової моделі організації вищої педагогічної освіти й підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників, ухвалою постанови Раднаркому УСРР «Про заснування науково-дослідних кафедр і забезпечення працівників науково-дослідних кафедр» (1921), що зумовили відкриття перших науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти.

Верхня хронологічна межа – 2014 р. – пов’язана з прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (2014), що зумовив пошук шляхів удосконалення професійної підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів, оновлення змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ЗВПО в сучасних умовах.

Територіальні межі дослідження охоплюють науково-педагогічну діяльність кафедр педагогіки в структурі ЗВПО (інститутів народної освіти, інститутів соціального виховання, педагогічних інститутів, педагогічних університетів), які функціонували в межах УСРР (1919–1936), УРСР (1937–1990) та незалежної України (1991–2014).

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*

- цілісно в широких хронологічних межах досліджено проблему науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО України початку XX – початку XXI ст. з урахуванням суспільно-політичних і культурно-освітніх умов;
- розкрито організаційно-теоретичні засади дослідження проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО крізь призму різних методологічних підходів (історико-педагогічного, системного, синергетичного,

антропологічного, деонтологічного, аксіологічного), нормативно-правових документів, положень у галузі історико-педагогічної науки, концепцій щодо реформувальних процесів у сфері вищої педагогічної освіти України, науково-педагогічних джерел з освітнього менеджменту;

- обґрунтовано етапи розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО України: I етап (1921–1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти й визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності відповідних кафедр; II етап (1930–1957 рр.) – етап офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в ЗВПО, трансформації й уніфікації змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності; III етап (1958–1990 рр.) – етап посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО на тлі процесів реформування в галузі педагогічної освіти; IV етап (1991–2014 рр.) – етап розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови національної педагогічної освіти;

- узагальнено досвід науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО, схарактеризовано його змістові складники на кожному з визначених етапів за такими напрямками: навчально-виховний, навчально-методичний, науково-дослідний, громадсько-просвітницький, міжнародний, інноваційний;

- схарактеризовано потенціал очільників кафедр педагогіки в ЗВПО досліджуваного періоду: *особистісний* (природна індивідуальна здатність, яка за певних умов проявляється в моральних вчинках, емоційно-вольових рішеннях з високим ступенем відповідальності) і *професійний* (професійна компетентність, організаційні вміння, управлінські якості завідувача), – що забезпечує успіх реалізації науково-педагогічної діяльності кафедр;

- окреслено перспективні напрями розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в умовах сучасних викликів, що пов'язані з освітньою та науково-дослідною діяльністю кафедр, роботою з формування колективу,

створенням умов для особистісного зростання керівників, а також забезпеченням стратегічного характеру управління кафедрою.

У процесі наукового пошуку *уточнено* зміст базових понять «наукова діяльність», «педагогічна діяльність», «науково-педагогічна діяльність», «кафедра», «кафедра педагогіки закладу вищої педагогічної освіти».

Подальшого розвитку набули уявлення про передумови становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі вітчизняних ЗВО Наддніпрянської України (1803–1920).

До наукового обігу вперше введено невідомі й маловідомі архівні документи (загальною кількістю 19 одиниць), факти й положення, які уточнюють зміст, форми й напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО, а також окремі відомості біографічного характеру завідувачів кафедр (Т. Гарбуза, М. Григор'єва, С. Збандуто, В. Радзімовської, Й. Селіхановича, І. Синєпола, М. Тарасевича та ін).

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що матеріали дисертації сприяють об'єктивній інтерпретації науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО України початку ХХ – початку ХХІ століття й дають підстави для розуміння й вираженого аналізу перебігу процесів реформ, що відбуваються в освітньому просторі сучасності.

Одержані в процесі дослідження дані та висновки *актуалізовані* під час викладання здобувачам освітнього ступеня магістра та наукового ступеня доктора філософії навчальних дисциплін «Педагогіка вищої школи», «Наукові підходи в педагогічних дослідженнях» у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, а також відбиті в *монографії* «Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України: історико-педагогічний аспект» (2017), *методичних рекомендаціях* «Курсова робота» (2013), *навчально-методичних посібниках* «Теорія виховання» (2016) (одноосібний), «Педагогіка» (2016), «Дидактика» (2016) (колективні), *інформаційно-художніх виданнях* «Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність» (2015), «На скрижалях історії

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2016) (у співавторстві).

Висновки й рекомендації, викладені в дисертації, *упроваджені* в освітній процес ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-17-779 від 18.10.2017 р.), ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет» (довідка № 09/1-699/3 від 15.12.2017 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-08/1149 від 03.11.2017 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 392/03 від 07.12.2017 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-36 від 17.01.2018 р.).

Результати дослідження *можуть бути використані* науковцями, до кола інтересів яких належать питання становлення й розвитку вищої педагогічної освіти в Україні, професійної підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів; під час укладання підручників, навчальних посібників, енциклопедичних і довідково-бібліографічних видань, розроблення спецкурсів і спецсемінарів для студентів ЗВПО, підготовки магістерських робіт і наукових проектів, а також читання таких навчальних курсів, як «Педагогіка вищої школи», «Історія педагогіки», «Основи наукових досліджень», «Управління навчальним закладом», «Адміністративний менеджмент у галузі освіти».

Особистий внесок автора в працях, що написані в співавторстві, полягає в уточненні особистісного й професійного потенціалу завідувачів кафедр педагогіки в ЗВПО України 1930-х років [11], виявленні організаційних засад становлення Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки, її впливу на розвиток національної вищої педагогічної освіти [9], характеристиці змісту програмного забезпечення з курсу «Педагогіка» в ЗВПО України в першій третині ХХ ст. [26], узагальненні теоретичних і розробленні методичних рекомендацій щодо викладання окремих тем із курсу «Дидактика» [43], визначенні специфіки педагогічної діяльності, національного й громадянського виховання, класифікацій методів навчання [47], висвітленні напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО 1930-х років [2], уточненні чинників організації

науково-педагогічної діяльності Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в довоєнний період [3].

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати й висновки дослідження обговорено на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2016–2018) й оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів:

- міжнародних – «Социальное знание и проблемы интенсификации развития белорусского общества (Мінськ, 2015), «Освіта і доля нації: філософія і педагогіка миру в Україні та сучасному світі» (Харків, 2016), «Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe» (Будапешт, 2016), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2016), «Вища і середня школа в умовах сучасних викликів» (Харків, 2016), «Science of the third millennium» (Моррісвіль, 2017), «Освіта і доля нації: Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досвіду» (Харків, 2017), «Інновації у сучасному світі (Вінниця, 2017), «Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы (Баку, 2017), «Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього (Київ, 2017), «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017), «Освітньо-культурний простір центрально-східної Європи: національні моделі та західні впливи» (Харків, 2017), «New Opportunities in the World Science» (Абу-Дабі, 2017), «Сучасна вища освіта: реалії, проблеми, перспективи» (Кременчук, 2017), конференція студентів та молодих вчених (Краматорськ, 2017);

- усеукраїнських – «Трансформація національної системи вищої освіти України в умовах зовнішніх викликів» (Старобільськ, 2016), «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» (Дніпро, 2016), «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (інтернет-конференція, Івано-Франківськ, 2016);

- міжвишівських – «Конференція викладачів, докторантів й аспірантів кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи» (Харків, 2014, 2015),

«Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2015), «Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016), «Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи» (Харків, 2015), «Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами» (Харків, 2016).

Кандидатська дисертація на тему «Формування готовності майбутніх учителів до педагогічної імпровізації в процесі фахової підготовки» була захищена в 2010 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження відображено в 47 наукових працях (із них 40 одноосібних), серед них 1 монографія, 1 методичні рекомендації, 3 навчально-методичні посібники, 2 інформаційно-художні видання, 20 статей у провідних фахових виданнях України, 4 – у зарубіжних періодичних виданнях, 15 – у збірниках матеріалів і тез доповідей на науково-практичних конференціях, семінарах, 1 – в інших виданнях.

РОЗДІЛ 1.

СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Відомо, що історичні дослідження побудовані на вивченні конкретних фактів, що представляються тією чи тією публікацією, поява якої зумовлена певними закономірностями розвитку як самої науки, так і потребами суспільства [163, с.14]. Саме тому, досліджуючи окремі аспекти історії вітчизняної педагогіки, необхідно аналізувати значний масив літератури [51]. Кожна публікація зумовлена фактом науки, що відтворює її загальну або часткову картину. Тільки на основі такого вивчення дослідник може оцінити значущість праці, визначити тенденції та закономірності розвитку науки.

Якщо для історії педагогіки важливо те, що вивчалось, то ще більш важливим є те, як вивчалось, з яких позицій, якими методами. Тому обов'язковим складником праць з історії педагогіки є аналіз світоглядних позицій і загальних підходів до вивчення історії освіти й виховання та методів, що застосовують дослідники. При ознайомленні з різними теоріями, тлумаченнями подій і явищ історико-педагогічного процесу необхідно порушувати методологічні питання, глибиною розробки яких значною мірою визначається й загальний рівень розвитку самої науки. Різноманітність, варіативність і багатовимірність структури історико-педагогічного знання, розглянутого під таким кутом зору, з повним правом можна вважати важливим чинником розвитку науки.

Обравши досвід науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в системі вищих педагогічних навчальних закладів України за предмет дослідження, ми аналізуємо передумови їхнього становлення в XIX ст. – початку XX ст., коли з'явилися перші ґрунтовні наукові розробки в галузі педагогічних наук у контексті науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки при педагогічних інститутах Імператорських російських університетів, сформованих науково-дослідних педагогічних кафедр (педології та педагогіки) як окремих установ (1921-1929 рр.) і в структурі вищих педагогічних навчальних закладів (з 1930 р.). Результати проведеного дослідження сприяють обґрунтуванню перспектив розвитку науково-

педагогічної діяльності кафедр педагогіки, коли перед вищою освітою України, зокрема й педагогічною, постало питання визначення основних напрямів і пріоритетів уходження в європейський освітній простір.

Вивченню ступеня дослідження проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ досліджуваного періоду слугували філософські праці Л. Ваховського [18; 20], А. Герасимчука [36], Б. Гершунського [37], В. Краєвського [100], В. Кременя [101], С. Кримського [102], М. Култаєвої [106], П. Нікандрова [138] та ін., після виходу у світ яких зазначена проблематика набула особливої актуальності в наукових пошуках вітчизняних і зарубіжних авторів, підтвердили тезу про те, що науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки в ЗВПО має значний вплив як на розвиток педагогічної науки, так і на якість підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів. У працях «Виникнення й розвиток наукового факту» польського вченого Л. Флека [182], «Структура наукових революцій» американського філософа й історика науки Т. Куна [107] закладено теоретико-методологічні підвалини наукового дослідження. Саме вони спричинили виокремлення науково-педагогічного прогресу як пріоритетного в роботі закладів вищої педагогічної освіти, обумовлюючи в такий спосіб інтерес до їх структурних підрозділів, зокрема кафедр педагогіки.

Аналіз стану вивчення й наукової розробки досліджуваного питання [18; 40; 41], відображення його у відповідних публікаціях [19; 127; 133] дає можливість зробити власні висновки та здобути нові знання. Проблема функціонування кафедр педагогіки з урахуванням змісту й напрямів їхньої науково-педагогічної діяльності вимагає аналізу ґрунтовної джерельної бази, наукової оцінки можливих способів і прийомів реконструкції досліджуваних процесів (становлення й розвиток вищої педагогічної освіти, місце кафедр педагогіки в ній, підготовка майбутніх учителів, науково-педагогічних кадрів тощо) на основі цих джерел.

Ступінь дослідження проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ визначаємо на основі аналізу наукознавчих доробок, присвячених становленню та розвитку вищої педагогічної освіти України; досліджень, спрямованих на виявлення місця та ролі кафедри в

структурі ВНЗ взагалі та педагогічних зокрема, напрацювань учених щодо висвітлення напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в чинних педагогічних ВНЗ досліджуваного періоду; науково-педагогічних джерел, що складають джерельну базу персоніфікованого аспекту дослідження, мемуарної літератури, а також архівних матеріалів.

Проблемам становлення педагогічної освіти, вітчизняної системи професійної підготовки вчителя на різних етапах її розвитку, розробці наукових основ підготовки педагогічних кадрів в Україні присвятили праці такі вчені та громадські діячі: А.М. Алексюк [4], С.А. Ананьїн [5], В.М. Вакуленко [16], Г.Г. Ващенко [21], М.С. Гаврилів [33], В.М. Галузинський, М.Б. Євтух [35], М.Ф. Гетьманець [38], О.В. Глузман [39], С.У. Гончаренко [43], Г.Ф. Гринько [47], М.М. Грищенко [49], Н.М. Гупан [51], М.Ф. Даденков [52], Н.М. Дем'яненко [53], Е.Д. Дніпров [59], О.В. Духнович [63], М.Б. Євтух [67], А.М. Жилінська [68], В.В. Зеньковський [74], М. Зотін [77], П.Ф. Каптерев [84], Н.В. Кошечко [99], В.І. Луговий [117], В.К. Майборода [119], О.Є. Місечко [129], В.В. Олійник [166], О.С. Радул [130], Л.Д. Попова [148], І.Ф. Прокопенко [150], Я.П. Ряппо [159], С. Сірополко [168], О.О. Фунтікова [64], Л.П. Юрченко [189], М.Д. Ярмаченко [157] та інші, у фундаментальних дослідженнях яких розкрито суть педагогічної освіти та її місце в системі культури, генезу функцій педагогічної освіти, здійснено структурний аналіз моделі педагогічної освіти, проаналізовано освітні технології, сучасний стан і перспективи розвитку підготовки педагогічних кадрів, здійснено методологічні, історико-педагогічні, теоретичні та практичні розробки питань педагогічної освіти, обґрунтовано періодизацію процесу загально-педагогічної підготовки майбутніх учителів в Україні, виявлено суперечності, провідні ідеї та подано теоретичні основи авторських концепцій загально-педагогічної підготовки вчителя в сучасних соціально-економічних умовах.

Теорія, практика, тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні висвітлено в роботах Л.Д. Березівської [10; 11], Н.В. Кошечко [99], М.В. Левківського [109], В.І. Лугового [116], О.Л. Рябченко [158], О.П. Савченко [160], А.А. Сбруєвої [164], Т.О. Кравцової, С.В. Куркіної, Т.О. Прибори, О.В. Філоненко, Н.М. Озерної [130]

та ін. На основі вивчення проблеми підготовки вчительських кадрів в Україні можна зробити висновок про постійну увагу до неї істориків, педагогів, психологів. В історико-педагогічній літературі презентовано матеріали, які віддзеркалюють процеси

- реорганізації системи вищої педагогічної освіти на різних історичних етапах розвитку українського суспільства (М.С. Гаврилів [32], Е.Д. Дніпров [59], К.В. Єльніцький [66], В.К. Майборода [119], О.В. Сухомлинська [173], О.І. Попов [146], С.В. Тарнавська [176], В. Фідоровський [180]);
- періодизації її розвитку (М.С. Гриценко [48], Н.М. Дем'яненко [55], П.Ф. Каптерев [83], Є.О. Князєв [92], М.О. Константинов [96], Н.В. Кошечко [99], Є.М. Мединський [124; 125], Ф.Г. Паначин [144], В.Я. Струмінський [171]);
- реалізація науково-дослідного потенціалу педагогічної освіти (О.В. Адаменко [179], О.С. Березюк [12], К.І. Васильєв [17], О.І. Вишневський [22], С.С. Вітвицька [23; 24; 25], Л.П. Вовк [26], О.В. Вознюк [29], Н.П. Волкова [30], О.А. Гнізділова [41], С.У. Гончаренко [44], Є.Г. Гришин, Т.К. Завгородня [70], В.І. Коротяєв, О.А. Устенко [98], О.Г. Дзеверін [57], О.А. Дубасенюк [61], І.А. Зязюн [78], П.І. Карташов [86], К.М. Корнілова [97], Н.В. Кузьміна [104], М. Кушик [108], А.І. Кузьмінський [105], Л.М. Ніколенко [140], О.Ю. Осмолівська [142] С.Х. Чавдаров [187], М.Д. Ярмаченко [190] та ін.).

Так, у роботі Ф.Г. Паначина [144] обґрунтовано етапи розвитку вітчизняної педагогічної освіти: становлення й розвиток педагогічних інститутів й училищ, системи підвищення кваліфікації кадрів у 20-ті роки минулого сторіччя, у передвоєнний, воєнний періоди, у часи повоєнного відновлення й розвитку народного господарства. У праці розкрито актуальні проблеми підготовки та підвищення кваліфікації педагогів упродовж 1920-1970-х років.

У монографії В.К. Майбороди висвітлено питання становлення та розвитку вищої педагогічної освіти в Україні в 1917-1985 роках. На основі архівних документів автор аналізує історію, досвід, уроки й тенденції розвитку вищої педагогічної освіти, аргументує пропозиції щодо використання деяких форм і

методів роботи педагогічних вишів, спрямованих на вдосконалення підготовки педагогічних кадрів у незалежній Україні [119].

Близькою до проблеми дослідження є праця А.Є. Іванова «Высшая школа России в конце XIX-начале XX века» [79], у якій проаналізовано структуру державних, громадських і приватних вищих навчальних закладів, які функціонували в українських землях Російської імперії; розкрито розгалуженість системи управління ними; подано узагальнювальні історико-соціологічні та політичні портрети студентства й професури. Дослідження, основане на глибокому підґрунті історичних джерел, переважно архівних, варте уваги з точки зору встановлення передумов виникнення кафедр педагогіки в системі вищої педагогічної освіти, яка в кінці XIX – на початку XX сторіччя лише формувалася й не мала чітких контурів, а узагальнювала роботу різних типів навчальних закладів.

Варті уваги результати наукових пошуків Є.А. Князева, присвячені становленню саме вищої педагогічної освіти XIX – початку XX сторіч на теренах Російської імперії [93]. Дослідник, окрім еволюції вищої педагогічної освіти, її типології, особистісно-ціннісного підходу до організації навчального процесу у ВНЗ, подає кафедральну структуру університетів країни, зокрема Харківського та Святого Володимира, що є цінним для нашого дослідження з огляду на його предмет.

Відомо, що національна структура вищої освіти відповідає структурі освіти розвинених країн світу відповідно до положень ЮНЕСКО, ООН й інших міжнародних організацій. Однак вищій освіті в Україні передуює середня загальноосвітня, яка закладає підвалини у формуванні особистості. Умовою досягнень позитивних й очікуваних результатів реформування середньої освіти є оновлена підготовка педагогічних кадрів, яку провадять, насамперед, вищі педагогічні навчальні заклади. Загальновідомо, що становлення педагогічного навчального закладу відбувалося поетапно з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх суспільно-політичних детермінант. З метою забезпечення освітнього процесу у ВПНЗ утворилися структурні підрозділи, які поступово вдосконалювалися.

Покладені в основу освітнього процесу педагогічних ВНЗ положення орієнтовані на формування гармонійно розвиненої, освіченої особистості, здатної до безперервного оновлення знань, оволодіння високим рівнем професійної компетентності й мобільності, швидкої адаптації до змін у розвитку соціальної та культурної сфери, освітніх технологій, систем управління й організації праці вчителів в умовах ринкової економіки. Від майбутнього спеціаліста сьогодні вимагається оволодіння високим рівнем професійної майстерності як сукупністю знань і вмінь швидко опановувати нові галузі. Це породжує проблеми інтенсифікації навчально-виховного процесу та необхідність проведення реформувань структурних підрозділів педагогічних вишів, метою яких є «гармонізація освітнього простору через створення архітектури вищої освіти, яка узгоджується з європейським і світовим освітнім простором і сприяє її інтеграції [85, с.4].

Вивчення ступеня наукової розробки проблеми науково-педагогічної діяльності кафедри як структурного підрозділу ВПНЗ засвідчило, що ключові положення, політика та стратегія системи вищої педагогічної освіти реалізуються саме через кафедру. Її навчально-виховний, навчально-методичний, науково-дослідний, громадсько-просвітницький, міжнародний, інноваційний потенціали сприяють ефективному розвитку освіти, зміцненню зв'язків педагогічних ВНЗ із галузями господарства.

Сам термін «кафедра» розглядається в дослідженнях як «найважливіший структурний і функціональний елемент вищої школи» [1], форма «організації науково-дослідної роботи студентів» [86], «соціалізації особистості» [28], «осередок здійснення науково-дослідної роботи» [147], «підготовки педагогічних кадрів» [145] тощо.

На тому, що ефективність вищої школи зумовлена результатами роботи вишівських кафедр, наголошує С.Д. Рєзник [155]. Ключовим у його дослідженні є питання управлінського аспекту діяльності кафедри ВНЗ: керівник і його науково-педагогічний колектив у системі управління ВНЗ; методи керівництва науково-педагогічним колективом; стиль роботи завідувача кафедри, правові аспекти його

роботи; управління нововведеннями, функціональними процесами; планування діяльності кафедри; управління навчальним процесом, позааудиторною роботою зі студентами, їхньою практичною підготовкою; управління науковою роботою; організація комерційної діяльності; підготовка до комплексної перевірки діяльності ВНЗ; контроль й оцінка діяльності кафедри; організація особистісної праці завідувача кафедри (прийняття рішення стосовно пріоритетів у діяльності, технології планування особистісної діяльності, інформаційне забезпечення, засідання кафедри, публічний виступ, авторитет завідувача) тощо.

Окремим джерелом дослідження є монографія М.Н. Катханова, присвячена діяльності кафедри як головної ланки вищого навчального закладу [87]. У дослідженні автор висвітлює роль і завдання кафедри в організації методичної, навчально-виховної роботи у ВНЗ задля забезпечення підготовки спеціалістів, розглядає проблеми добору й розстановки професорсько-викладацького складу, організації його науково-дослідної роботи.

Багатоаспектними в дослідженні напрямів роботи кафедр у мережі ВНЗ є конференції, з'їзди, семінари, зустрічі, присвячені обговоренню організаційного, управлінського, наукового потенціалів кафедри. Так, вартий уваги проведений на базі Академії муніципального управління Міністерства освіти і науки України 18 квітня 2013 р. міжкафедральний науково-практичний семінар, присвячений питанням управління кафедри навчально-виховним процесом вищого навчального закладу [89]. Участь у семінарі взяли доповідачі з Автономної республіки Крим, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Львівської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Черкаської областей і міст Києва та Севастополя.

Метою обговорення семінару було визначення проблемних питань, що перешкоджають функціонуванню кафедр як базових ланок системи вищої освіти, виявлення новітніх методів управління освітніми установами, розробка концептуальних і стратегічних завдань виховання молоді в умовах трансформації освітнього середовища.

У цілому було представлено 56 доповідей за такими секціями:

- концептуальні, нормативні та методичні основи роботи кафедри;
- управління якістю навчання через розвиток педагогічної майстерності викладача кафедри;
- психолого-методичні методики виховання сучасних економістів, фінансистів, державних службовців;
- державне управління закладами вищої освіти в умовах адміністративної реформи та модернізації економіки.

Особливо цінними з огляду на предмет дослідження є доповіді семінару, що узагальнюють досвід інноваційної діяльності кафедри (К.В. Астахова, С.О. Біла, В.Є. Виноградова, А.Б. Кондрашихін), питання випускових кафедр (П.І. Безус, О.Ю. Бобровська), напрями їх роботи (В.Д. Бакуменко, Н.М. Внукова, І.І. Драч, І.М. Мельникова, Л.П. Піддубна, Х.В. Приходько, А.В. Сидорова), організацію окремих напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр (Ю.М. Воробйов, Л.О. Калмикова, Г.Ю. Кравченко, О.С. Феріна).

25 квітня 2014 р. в Академії муніципального управління проходила Перша міжнародна науково-практична конференція «Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу», яка продовжила кращі пошукові традиції національної вищої освіти країни, навчальних закладів, увібрала доробок світових шкіл, спонукала до творчого дослідництва всіх учасників навчально-виховного процесу. Конференцію організовано Академією спільно з провідними науковцями у сфері підготовки фахівців із вищою освітою Міністерства освіти і науки України, галузевих установ Національної академії педагогічних наук України, Інституту вищої освіти, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Національної академії державного управління при Президентові України, Національної академії наук України, економічних, технічних, аграрних університетів, вищих навчальних закладів Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства внутрішніх справ України, державних служб [90].

Цікавим і таким, що сприяє науковим пошукам у напрямку дослідження становлення та розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, є

досвід вищих педагогічних навчальних закладів, описаний у ювілейних виданнях вишів (багатотомне видання «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку», де висвітлено характерні риси педагогічної освіти в ракурсі історії розвитку, природно-географічних і екологічних умов окремої області України; «Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова» [134]; «Професори Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова» [153]; «Мій університет – моя гордість» [128]; «Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди» [183] тощо) за редакцією І.Ф. Прокопенка, В.І. Євдокимова, О.М. Микитюка, О.Я. Чебікіна, В.І. Кононенка, В.П. Андрущенко, Ю.І. Беляєва та ін. У таких виданнях схарактеризовано не лише становлення й розвиток вищих навчальних закладів, а й структурні перебудови, які зумовлювалися часом, соціальними вимогами, але завжди були спрямовані на виконання своєї історичної місії – підготовку педагогічних кадрів.

У багатьох навчальних посібниках на основі документів і публікацій ряд авторів (С. Тарнавська [175], І.Ф. Прокопенко, Д.О. Кочат, О.М. Микитюк [150]) розглянув становлення й розвиток системи підготовки вчительських кадрів, роботу педагогічних інститутів, їх факультетів і кафедр у радянський період. Це дає уявлення про концептуальні підходи до організації педагогічної освіти, про те, як вони відповідали вимогам соціуму.

На жаль, у науковому просторі обмаль праць, присвячених діяльності кафедри ВНЗ і тим процесам, які відбуваються на рівні кафедри в сучасних умовах трансформації вищої освіти в Україні. Проте у зв'язку з розширенням автономії вишів відповідальність за якість їхньої освіти покладається передусім на кафедри. Вагомим дослідженням у цьому напрямі є робота авторського колективу Харківської народної української академії за загальною редакцією доктора історичних наук, професора К.В. Астахової [31], у якій на підставі багаторічного соціального експерименту щодо становлення інноваційного навчально-наукового комплексу неперервної освіти описано процес формування й розвитку кафедр із принципово новою структурою, з новими функціональними характеристиками.

Авторами монографії проаналізовано різні напрями роботи кафедр: від традиційних (укладання навчальної документації, методична робота та ін.) до виключно інноваційних (особливості роботи кафедри в умовах безперервної освіти, створення інтегрованих програм, упровадження дистанційної форми навчання, нових форм контролю знань і якості викладання тощо), уведено в науковий обіг поняття «*інтегровані кафедри*», тобто єдині підрозділи, склад яких формується і із викладачів ВНЗ, і із вчителів загальноосвітніх шкіл [31,с.12].

У контексті сказаного вище варто відзначити, що «інтеграція закладу педагогічної освіти та його виробництва – загальноосвітньої школи – є на сучасному етапі основним важелем модернізації підготовки педагогічних кадрів, передусім засобом оновлення мети, змісту й організації педагогічної практики студентів» [13, с.19]. Інтегрованим кафедрам притаманні співробітництво шкільних учителів і вишівських педагогів в одному мікроколективі, обов’язкова участь кожного члена кафедри в розробці її наукової проблематики, у становленні наукової школи, залученні студентів і школярів до дослідницької роботи, спільна робота з розробки методичного забезпечення навчального процесу й виховної роботи, участь у реалізації конкретних завдань із виховання класних керівників і кураторів, підготовка та проведення відкритих занять, педагогічних майстерень і майстер-класів з їхнім подальшим методичним аналізом на кафедрі.

Варто підкреслити, що створення єдиної команди на інтегрованих кафедрах виявилось для розробників експерименту досить складною справою. Різноманітні методичні підходи, принципи взаємостосунків, різний менталітет, здавалося, можуть стати перешкодою створення інтегрованих кафедр. Однак ретельна колективна цілеспрямована робота на єдиний результат – успіх роботи кафедри – створюють атмосферу взаємодовіри, взаємозацікавленості, взаєморозуміння, що уможливорює ефективне функціонуванню кафедри в усіх запланованих напрямках роботи. Єдність мети й шляхів її досягнення, створення рівних умов і можливостей для всіх працівників є безкомпромісним фактором злагодженої роботи кафедри, що сприяє розробці єдиних інтегрованих програм з фундаментальних дисциплін.

Науковий інтерес у контексті з'ясування ступеня розробки досліджуваної проблеми викликали матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр ХНПУ імені Г.С. Сковороди, присвячені науково-методичним основам планування й організації роботи кафедр педагогічного ВНЗ [123], зокрема питанням роботи кафедри з формування художньо-естетичної культури майбутніх учителів, [154], методичної роботи кафедри [178], взаємодії кафедри й ученої ради ВНЗ [71], встановлення ролі кафедри у формуванні лідерських якостей у майбутніх учителів [91; 151], в організації громадської діяльності студентів [121], у виховному процесі вищого педагогічного закладу освіти [177], в організації студентського самоврядування [45], у здійсненні зв'язків зі школою, закладами освіти та науково-дослідними інститутами [184], стратегії роботи й перспектив розвитку кафедри [186].

Питання «рейтингування» кафедр й оцінювання успішності діяльності науково-педагогічних працівників висвітлене в науковій статті С. Серьогіна та Ю. Шарова [165]. На думку дослідників, «рейтингування» створює внутрішнє конкурентне середовище, яке мотивує до досягнень, «фільтрує» пасивних і недостатньо компетентних викладачів (і керівників кафедр), чим забезпечується зближення мети всіх рівнів управління ВНЗ і зміцнення його конкурентних позицій. Означена праця варта уваги з огляду на виокремлення перспектив розвитку кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України, вимог до їх працівників та управлінського аспекту.

У монографії І.Н. Карпунь [85] розглянуто питання формування нової концептуально-методологічної основи реформування та подальшого розвитку ВНЗ, зокрема його головної ланки – кафедри. Автором проаналізовано системно-діяльнісний підхід до навчання, розробки нових технологій, єдність навчальної, науково-дослідної роботи та методичного забезпечення, зв'язок кафедри з виробництвом; кваліфікаційні вимоги до сучасного спеціаліста, систему вимог до сучасного викладача-науковця. Інноваційним перспективам розвитку кафедри в структурі ВНЗ присвячено статтю С.А. Дружилова [60].

Питання становлення й розвитку кафедр педагогіки в системі вищої педагогічної освіти в конкретно-історичний період знайшли відображення в наукових розвідках таких дослідників: О.О. Адаменко [3], К.В. Астахова [31], Л.П. Вовк [27], О.В. Голуб [88], М.Н. Дем'яненко [54], М.В. Елькін, М.М. Окса [65], В.В. Жук [69], Л.Д. Зеленська [73], С.Т. Золотухіна [75], О.Т. Ігнат'єв [80], Л.М. Калашнікова [82], Л.М. Конєв [95], С.А. Литвинов [115], Л. Марченко [122], М.М. Микитоюк [126], О.М. Микитюк [127], С.О. Лупаренко [70], Л.С. Нечепоренко [136], С.І. Ніколаєнко [139], О. Новицька [141], В. Павловський [143], О.В. Попова [149], І.Ф. Прокопенко [152], С.Д. Рєзник [155], Л.С. Рибалко [156], А. Сазонова [162], І.Т. Сіра [167] та інші.

Окремим результативним аспектом наукового пошуку у визначеному напрямі є дослідження, присвячені започаткуванню кафедр педагогіки в університетах України, які мають із кафедрами педагогіки педагогічних ВНЗ спільні історичні витoki (1850 р.) та «точки дотику» (початок ХХ ст., 1920-1933 рр.), і стали джерельною базою дослідження. Так, кафедри педагогіки в університетській освіті представлені в працях Л.С. Нечепоренко, С.М. Куліш [137], Т.В. Лещака [112; 113], де прослідковано низку юридичних, організаційних, дидактичних і кадрових аспектів структурного оформлення кафедри педагогіки в університетах. Визначено, що створенню університетських кафедр передувала широка публічна дискусія в академічному середовищі, у ході якої було сформульовано конкретні напрями організаційного та дидактичного розвитку університетської педагогічної освіти в Україні. У ході дослідження виявлено, що, аналізуючи становлення та розвиток кафедр педагогіки університетського зразка, їх дослідники вперше ввели до наукового обігу архівні джерела, що містять листування профільного міністерства й університетів, а також документи у справі публічного загальнодержавного конкурсу на заміщення вакантних посад професорів кафедр.

У дослідженні Л.С. Нечепоренко розкрито роль і значення організації кафедри педагогіки при університеті імені В.Н. Каразіна [136]. У свою чергу Н.М. Дем'яненко представила історію становлення та розвитку кафедри педагогіки

університету імені Тараса Шевченка [54], де висвітлено питання ролі педагогічних дисциплін у професійній підготовці майбутніх учителів університету.

В. В. Жук [69] досліджено роль педінститутів і кафедр педагогіки в підготовці та вихованні педагогічних кадрів для навчальних закладів усіх рівнів освіти на українських землях у ХІХ ст. Науковець наводить дані про соціальний статус вихованців педагогічних інститутів при Імператорських університетах, подає відомості про професорів і викладачів, які працювали в педінститутах та очолювали кафедри педагогіки, а також розглядає їхній професійно-кваліфікаційний рівень, визначає вплив університетських статутів на процес функціонування педінститутів і кафедр педагогіки в університетах, аналізує якість навчання в педагогічних інститутах при Харківському університеті та Київському університеті Св. Володимира в цей період.

Значною джерельною базою дослідження стали публіцистичні праці співробітників кафедр педагогіки впродовж досліджуваного періоду. Це зокрема часописи «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», «Шлях освіти» («Путь просвещения»), «Студент революції», «Робітнича освіта», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Комуністична освіта», «Работник просвещения», «Освіта на Харківщині», «Наука на Україні», «Українські медичні вісті», «За більшовицького педагога», «Учительская газета», «Советская педагогика», «За педагогічні кадри», збірники з'їздів (Всесоюзна конференція з психо-фізіологічної праці, 1-й Всесоюзний педологічний з'їзд, 2-й, 3-й та 4-й Всесоюзні фізіологічні зїзди, 1-й Всесоюзний з'їзд у справі вивчення поведінки тощо), «Наукові записки» інститутів, окремі видання. Досвід роботи кафедр педагогіки представлено на сторінках журналу «Вища педагогічна освіта», де викладачі кафедр презентували власний досвід і досвід своїх колег, навчального закладу з питань організації навчально-виховного процесу, вибору методів активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів тощо.

Окремі аспекти діяльності кафедр педагогіки висвітлено на шпальтах сучасної періодики. Досліджуючи напрями роботи кафедри педагогіки, С.Т. Золотухіна узагальнює перспективи її розвитку [75].

З метою зіставлення особливостей діяльності кафедр педагогіки з аналогічними кафедрами інших країн, запозичення кращих зразків їх досвіду опрацьовано монографію Л.М. Конєва «Історія кафедри педагогіки й психології Челябінського державного педагогічного університету (1934-2014)», у якій розкрито маловідомі сторінки історії кафедри, розглянуто процес становлення вітчизняної педагогічної науки, науково-дослідної роботи з педагогіки, представлено тенденції її розвитку [95]

Останнім часом вітчизняна наука збагатилася історичними дослідженнями, що зумовлені необхідністю висвітлювати віхи історії навчального закладу, його кафедр на сайтах і в соціальних мережах задля демонстрації доробку членів кафедри, їхнього внеску в розвиток вітчизняної освіти. Крім того, така відкрита й доступна інформація викликає довіру, сприяє налагодженню контактів. Ця практика не є новою. Вона була запроваджена в Харківському університеті ще на початку XIX ст.: кожен із чинних професорів мав скласти «саможиттєписа» й бібліографію своїх праць, викладачі кафедр – життєпис своїх попередників із бібліографією їхніх наукових розвідок [76]. Таким способом, на думку Д. Багалія, потрібно нагадувати про викладачів навчального закладу, намагатися визначити ту частку користі, яку кожен із них приніс науці, освіті [8, с.38].

Отже, розвиток інформаційних технологій сприяв відновленню традиції пізнання своєї історії. У XXI ст. спостерігається певна кількість наукових розвідок, присвячених історії кафедр педагогіки та діяльності їх професорсько-викладацького складу. Сучасні вчені активно долучаються до вивчення «білих плям» в історії своїх кафедр, не лише досліджуючи архівні матеріали, а й удаючись до методу інтерв'ювання з метою вияву цікавих фактів із життя завідувачів і професорсько-викладацького складу кафедр, документів, індивідуальних і спільних світлин тощо.

Саме з метою впорядкування історичних фактів розвитку кафедри педагогіки в рамках наукової сесії з нагоди 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова завідувач кафедри теорії та історії педагогіки цього вишу Л.П. Вовк здійснила послідовне дослідження етапів розвитку зазначеного структурного підрозділу ВНЗ [27]. З

нагоди 165-річчя кафедри загальної педагогіки й педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди членами кафедри упорядковано науково-інформаційне видання, у якому висвітлено віхи становлення й розвитку ХНПУ імені Г.С. Сковороди, місце та роль кафедри загальної педагогіки й педагогіки вищої школи в його структурі, окреслено завдання, зміст, напрями діяльності кафедри на кожному історичному етапі з урахуванням трансформаційних змін вищої педагогічної освіти України, здобутки й напрацювання професорсько-викладацького складу кафедри та її завідувачів [73; 191].

У контексті популяризації роботи кафедр педагогіки здійснене дослідження науковців Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького М.В. Елькіна та М.М. Окси [65]. Історію становлення та розвитку кафедри педагогіки та психології Бердянського державного педагогічного університету впродовж 1932-2012 років представлено у виданні за загальною редакцією О.В. Голуб [88], де зазначено основні факти біографії професорсько-викладацького складу кафедри, відображено основні напрями та результати досліджень учених різних наукових шкіл, їхні досягнення у викладацькій діяльності.

Ступінь розробки досліджуваної проблеми виявлено також через вивчення психолого-педагогічної літератури з проблем особистості [9; 34; 56; 81; 94; 120; 135; 169; 170; 185; 188], що сприяло системності дослідження персоналій завідувачів кафедр педагогіки, вияву їхнього особистісного й професійного потенціалу. Вагомий унесок окремих завідувачів кафедр педагогіки в розвиток педагогічної освіти представлено українськими вченими (О.О. Адаменко [2], Н.Б. Антонєць [6], В.І. Астахова [7], Л.Д. Березівська [10; 11], А.М. Бойко [14], Л.С. Бондар [15], О.А. Гнізділова [40], В.Ю. Голубченко [42], І.С. Гребцова [46], Н.П. Дічек [58], О.А. Дубасенюк [62], Т.К. Завгородня [131], Л.Д. Зеленська [72], В.В. Левченко [110], Г.В. Лесик [111], М.П. Лещенко [114], Т.О. Самоплавська [161], І.В. Стражнікова [132], Б.М. Ступарик [172], О.В. Сухомлинська [174], Г.В. Троцько [177], Т.В. Філімонова [181] та ін.), де в контексті історико-персоніфікованого підходу розкрито біографічні дані завідувачів, що дало

можливість не лише дослідити управлінський аспект діяльності кафедр, а й проаналізувати ступінь розвитку педагогічної науки, мережі педагогічних навчальних закладів, характер вітчизняної педагогічної освіти в досліджуваній період.

Наукове підґрунтя реалізації одного із завдань дослідження склало колективне видання (Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська, Л.Д. Березівська, О.В. Сухомлинська, Л.В. Пироженко, Н.Б. Антоненко, Л.С. Бондар, Т.В. Філімонова та ін.) за редакцією О.В. Сухомлинської «Українська педагогіка в персоналіях» [179], наукові знахідки М.М. Кузьменка, присвячені діяльності науково-педагогічної інтелігенції УСРР 20-30-х років ХХ сторіччя [103] та ін. У навчальному посібнику П.Г. Лузана, О.В. Васюка особлива увага приділена персоналіям, висвітленню педагогічних надбань видатних вітчизняних мислителів-філософів, просвітителів, педагогів [118]. Подібні видання дозволяють віднайти причини появи й розвитку педагогічних ідей у фактах біографії, розкрити сутність, знакові моменти, що стоять за ними, побачити за нагромадженням емпіричних фактів певні закономірності, відстежити особливості формування стилів управлінської діяльності завідувачів педагогічних кафедр.

Важливим аспектом вивчення науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки є архівні документи. У ході наукового пошуку були опрацьовані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд №166 «Міністерство освіти України (1917-2000)», Державного архіву м. Києва (фонд Р-346), Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (фонд №707), архівів НПУ імені М.П. Драгоманова та ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Державного архіву Харківської області (фонди: №266 «Декларація народних училищ Харківської губернії», № Р-4293 «Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди», № Р-1427 «Всеукраїнський інститут народної освіти»), Архіву СБУ в Харківській області, Державного архіву Одеської області (фонд № Р-6570 «Одеський державний педагогічний інститут»). Це дало змогу проаналізувати особливості розвитку кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України впродовж досліджуваного періоду,

обґрунтувати етапи розвитку й схарактеризувати зміст і напрями їх науково-педагогічної роботи, діяльність професорсько-викладацького складу кафедр на чолі із завідувачами.

Отже, вивчення ступеня дослідження проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України початку ХХ – поч. ХХІ ст. дозволило виявити низки філософських, історико-педагогічних джерел, спрямованих на розкриття питань становлення вищих навчальних закладів, зокрема й педагогічних, формування їхньої кафедральної структури, де кафедри педагогіки посіли провідне місце. Установлено, що матеріали біобібліографічних студій названих учених значно розширили сферу розробки цієї проблеми.

Висновки до розділу 1

У ході дослідження з'ясовано, що всебічному вивченню обраної історико-педагогічної проблеми слугують праці філософського, історико-педагогічного й біобібліографічного спрямування. Зокрема філософські роботи підкреслили актуальність визначеної теми, значущість науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в підготовці майбутніх педагогічних і науково-педагогічних працівників. У філософських працях закладено теоретико-методологічні підвалини наукового дослідження, виокремлено науково-педагогічний прогрес як пріоритетний у роботі закладів вищої педагогічної освіти, обумовлено інтерес до їхніх структурних підрозділів, зокрема кафедр педагогіки.

Ступінь дослідження науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО визначено на основі вивчення історико-педагогічних праць, присвячених становленню й розвитку вищої освіти, зокрема педагогічної, уніфікації діяльності ЗВПО України, їхніх факультетів, відділів, кафедр. Монографії з історії, джерелознавства, історії педагогіки вітчизняних педагогів, громадських, культурних діячів як сучасності, так і досліджуваного періоду висвітлюють особливості становлення й розвитку кафедр педагогіки в структурі ЗВПО. Важливе

місце в розробці проблеми посіли праці бібліографічного спрямування з уточнення інформативної бази персоніфікованого аспекту дослідження.

Однак, аналіз ступеня досліджуваної проблеми дозволив констатувати відсутність комплексного дослідження, у якому було б визначено й розкрито напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, узагальнено досвід їх реалізації у вищих педагогічних навчальних закладах України на початку ХХ – на початку ХХІ сторіччя, схарактеризовано особистісний і професійний потенціал їхніх завідувачів, що й зумовило науковий пошук.

Література до розділу 1

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высш. учеб. заведений. Москва: Просвещение, 1990. 141с.
2. Адаменко О.О., Майборода В.К. Себе освіті присвятив. Василь Захарович Смаль (1930-1987рр.): монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 182с.
3. Адаменко О.О. Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди Василя Захаровича Смаля (1930-1987рр.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Київ, 2010.
4. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. Київ: Либідь, 1998. 557с.
5. Ананьїн С.А. Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії. Харків, 1929-1931.
6. Антонець Н.Б. Права людини – наскрізна ідея громадсько-просвітницької і творчої спадщини софії русової. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/166268/1/русова.pdf> (дата звернення: 12.03.2017).
7. Астахова В.І., Астахова К.В., Гайков А.О. та ін. Видатні педагоги вищої школи м. Харкова. Харків: книжкова фабрика «Глобус», 1998. 736с.

8. Багаліївські читання в НУА: (2; 1999). Програма та матеріали. Харків: ХГИ «НУА», 1999. 112с.
9. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. URL: http://odinblago.ru/o_rabstve_i_svobode (дата звернення 19.11.2016)
10. Березівська Л. Розробка наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920-1924). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_4 (дата звернення: 21.07.2016).
11. Березівська Л.Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні (1899-1991). *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007рік*. Київ : Педагогічна думка, 2008. С.47-48.
12. Березюк О. Педагогічні засади формування етнокультурної компетентності особистості. *Тенденції модернізації національних освітніх систем*: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 242с.
13. Бойко А. Модернізація підготовки вчителя: єдність теорії і практики. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. Полтава, 2003. Вип. 5 (32). 220с.
14. Бойко А.М. 20 видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки. Полтава, 2002. 130с.
15. Бондар Л. Життя і науково-педагогічні діяльність С.А. Литвинова. *Педагогічна газета*. 2008, жовтень. №10 (171).
16. Вакуленко В.М. Розвиток теорії й практики вищої педагогічної освіти України, Росії, Білорусії на основі акмеологічного підходу: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496с.
17. Васильев К.И. Очерки высшего педагогического образования в РСФСР (1918-1932). Воронеж, 1968.
18. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу : постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7-11.
19. Ваховський Л. Ц. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз. *Шлях освіти*. 2007. № 1. С. 42-45.

20. Ваховський Л. Ц. Ідея університету: ретроспективний аналіз і сучасні проблеми. Вісник Національного Луганського університету імені Тараса Шевченка. Луганський ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. С. 213-221.
21. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен, 1957.
22. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване і доповнене. Дрогобич: Коло, 2016. 608с.
23. Вітвицька С.С. Компаративний аналіз моделей ступеневої педагогічної освіти західноєвропейських країн, США та України. *«Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку»* : Монографія. Житомир, 2008. Вид. 2-е, доп. 380с.
24. Вітвицька С.С. Наукові підходи до педагогічної підготовки магістрів. *«Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до педагогічної дії»*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Житомир, 20-21 травня. 2011) Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 236с.
25. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання. Київ: Центр учбової літератури, 2011. С.303.
26. Вовк Л. Сторінки історії української педагогічної традиції. *Педагогіка і психологія*. 1994. №4. С.129-139.
27. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.
28. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. 336 с.
29. Вознюк О.В. Інноваційні підходи до організації знань у системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні*

- технології та методики*: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564с.
30. Волкова Н.П. Педагогіка : Посіб. Київ: «Академія», 2002. 576с.
  31. Вузівська кафедра. Особливості функціонування в умовах модернізації освіти : монографія. Харків: Вид-во НУА, 2015. 182с.
  32. Гаврилів М. Харківський інститут народної освіти. *Шлях освіти*. 1927. №10. С. 166-170.
  33. Гаврилів М.С. До справи комплектування Інститутів народної освіти. *Шлях освіти*. Харків, 1928. №8-9 (76). С.93-99.
  34. Гайдегер М. Будувати, проживати, мислити : Тексти та переклади / за ред. Возняк Т. Харків, 1998. С. 313-332.
  35. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. Київ: Вища школа, 1995. 237с.
  36. Герасимчук А.А. Методологія філософії та методологія науки: порівняльний аналіз. Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. пр. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка. 2010. С. 5-6.
  37. Гершунский Б.С. Философия образования: Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. Москва: МПСИ, 1998. 432с.
  38. Гетманец М.Ф. История как педагогика: Публицистика, история, педагогика, письма. Харьков: Майдан, 2016. 186с.
  39. Глузман О.В. Історичні передумови становлення університетської педагогічної освіти у світовому й національному контексті. *Освіта Донбасу* : Науково-методичне видання. 2007. №3. С. 56-59.
  40. Гнізділова О. А. Організаційні засади діяльності сучасної наукової школи. *Творчий розвиток особистості – запорука успішності людини в умовах інтернаціоналізації освіти*. Матеріали міжвузівської науково-практичної конф. (Харків, 21 травня 2009 р.). Харків, 2009. С. 50-55.

41. Гнізділова О. А. Становлення і розвиток наукових шкіл у вищих педагогічних навчальних закладах східної України в XX столітті: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012.
42. Голубченко В.Ю. Освіта Сумщини в іменах: науково-педагогічний довідник. Суми: Університетська книга, 2012. С. 308-313.
43. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи. *Рідна школа*. 1993. № 4. С. 51-56.
44. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методол. поради молодим науковцям. Київ; Вінниця, 2010. 307с.
45. Гончаров Д.О. Роль кафедри в організації студентського самоврядування. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.287-292.
46. Гребцова І.С. Готалов-Готліб Артемій Григорович (1866-1960). *Одеські історики*. Т.І. (початок XIX – середина XX ст.). Енциклопедичне видання / відповід. ред. В.А. Савченко. Одеса, 2009.
47. Гринько Г.Ф. Основные задачи советского строительства в области просвещения. Харьков, 1920.
48. Гриценко М.С. О научных основах периодизации истории народного образования в СССР. *Народное образование и педагогическая наука в Украинской ССР за 50 лет*. Москва, 1969.
49. Грищенко М.М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки: 1917-1957*. Київ, 1957. Т. 6. С. 5-134.
50. Гупан Н. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 45-49.
51. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: «А.П.Н.», 2002. 224с.

52. Даденков М.Ф. З історії Ніжинського державного педагогічного інституту імені М.В. Гоголя. *Наукові записки Ніжинського педагогічного інституту*. Чернігів, 1940.
53. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XXст.): Монографія. Київ, 1998. 328с.
54. Дем'яненко Н. Кафедра педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія становлення і розвитку. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. 2003. Вип. 5 (32). С.70-76.
55. Дем'яненко Н.М. 1917-й: спроба реформ. (Реформування структури і змісту вищої педагогічної освіти в перший період Української народної республіки). *Вища освіта України*. 2001. №2. С.104-114.
56. Денисюк Н. П. Традиции и формирование личности. Университет штата Индиана, 1979. 135с.
57. Дзеверін О.Г. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки : 1917-1957*. Київ, 1957. Т.6. С.135-189.
58. Дічек Н.П. Біографічний метод як інструмент полікультурного діалогу *Шлях освіти*. 2001. №4. С.15-23.
59. Днепров Э.Д. Советская литература по истории школы и педагогике дореволюционной России (1918 – 1977): библиогр. указ. Москва: НИИ ОП, 1979. 446с.
60. Дружилов С.А. Кафедра вуза в новых условиях: проблемы и перспективы. *Инновации в образовании*. 2013. №3. С.60-74.
61. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564 с.
62. Дубасенюк О.А. Житомирська науково-педагогічна школа: історія, здобутки, перспективи. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл*:

проблеми, досвід, перспективи : зб. наук. пр. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692с.

63. Духнович А. Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Ч.1. Педагогія общая. Л., 1857. 92с.

64. Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення: Монографія / А.В. Сущенко, Т.І. Сущенко, О.О. Фунтікова та ін.; / За заг. ред. О.О. Фунтікової. Запоріжжя: КПУ, 2008. 392с.

65. Елькін М.В., Окса М.М. Консеквенти становлення і розвитку кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (1922-2014 рр.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. №. 2. С. 60-69.

66. Ельницький К. Очерки по истории педагогики: пособие для учеб. заведений, в которых преподается педагогика. СПб. : Изд-во журнала «Семья и школа», 1885. 190с.

67. Євтух М.Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII - перша половина XIX століття) : дис. у формі наук. доповіді ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 70 с.

68. Жилінська А.М. Розвиток вищої педагогічної освіти в Україні (друга половина XIX— початок XX ст.): історіографія питання. *Гуманітарний інститут*. 2013. №. 1.

69. Жук В.В. Діяльність педагогічних інститутів та кафедр педагогіки в університетах Наддніпрянської України у дореформену добу XIXст. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 95. С. 32-35.

70. Завгородня Т. К., Стражнікова С. В. Проблеми педагогіки вищої школи: історія, сучасність, перспективи. Івано-Франківськ: «НАІР», 2018. 284 с.

71. Зеленська Л.Д. Взаємодія кафедри і вченої ради університету: історико-педагогічний аспект. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків: ХНПУ, 2011. С.37-45.

72. Зеленська Л.Д. Напрями пошуків науково-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С.299-306.

73. Зеленська Л.Д., Башкір О.І., Васильєва С.О. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Харків: Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 156с.

74. Зеньковський В.В. Русская педагогика в XX веке. *Записки русского института в Белграде*. 1933. URL: <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/38225.phpdsl17/09/2017> (дата звернення: 17.09.2017).

75. Золотухіна С.Т. Напрями роботи кафедри педагогіки: досвід і перспективи. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 50. С. 182-190.

76. Золотухіна С.Т., Зеленська Л.Д. Дослідження вченими Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття актуальних проблем організації вищої освіти східних регіонів України. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2006. № 6. С. 41-44.

77. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні. Харків: ДВУ, 1926. 214с.

78. Зязюн І.А. Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Педагогічні науки. 2011. Вип. 1.33. С. 22-27.

79. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. Москва, 1991. 392с.

80. Ігнат'єв О.Т. Про співдружність працівників шкіл і кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 120-123.

81. Ільєнков Е.В. Філософія і культура. Москва, 1991. 464с.

82. Калашнікова Л.М. Виховна робота кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С. 300-311.

83. Каптерев П.Ф. Общий ход развития русской педагогики и ее главные периоды. *Избр. пед. соч.* Москва: Педагогика, 1982. 652с.

84. Каптерев П.Ф. О педагогическом образовании. *Педагогическая мысль*. 1921. №5-8. С.1-13
85. Карпунь І.Н. Кафедра ВНЗ на шляху реформ. Львів: ЛДІНТУ імені В. Чорновола, 2012. 214с.
86. Карташов П.И. Внедрение рекомендаций педагогической науки в практику: организационно-управленческий аспект. Москва: Педагогика, 1984.
87. Катханов М.Н. Кафедра – главное звено высшего учебного заведения: Метод. пособие. Москва: Высшая школа, 1982. 143с.
88. Кафедра педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012рр.): історія і сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету). Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
89. Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу: Збірник матеріалів міжкафедрального науково-практичного семінару. (Київ, 18 квітня. 2013). Київ, 2013.
90. Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня. 2014). Київ, 2014. 139с.
91. Кін О.М. Роль кафедри у формуванні лідерських якостей у майбутніх учителів. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С. 319-329.
92. Князев Е.А. Генезис высшего педагогического образования в России: вторая половина XVIII - начало XX в. Москва: Смена парадигм, 2001. 240с.
93. Князев Е.А. Развитие высшего педагогического образования в России, вторая половина XVIII - начало XX вв. : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. / Из фондов Российской Государственной библиотеки. Москва: РГБ, 2003.
94. Ковалев А. Г. Психология личности. Москва, 1965. 289с.
95. Конев Л.М. История кафедры педагогики и психологии Челябинского государственного педагогического университета. 1934-2014 гг. Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2015. 307 с.

96. Константинов Н.А. К вопросу о периодизации истории школы и педагогики / Н. А. Константинов. *Советская педагогика*. 1958. № 1. С.101-106.
97. Корнилова К.Н. Состояние и задачи научно-исследовательской работы по педагогическим наукам в педагогических и учительских институтах. *О состоянии и задачах научно-исследовательской работы по педагогическим наукам в педагогических и учительских институтах*: Всероссийское совещание кафедр педагогики, психологии и методик педагогических и учительских институтов. 1947. Москва: Из-во Академии педагогических наук РСФСР. С. 3-4.
98. Коротяев В.І., Гришин Є.О., Устенко О.А. Гнучкі педагогічні технології навчання і підготовка спеціаліста. *Педагогіка вищої школи*. Київ, 1990. С. 45 – 67.
99. Кошечко Н.В. Історичний аспект становлення та розвитку педагогічної освіти у Київському Імператорському університеті Св. Володимира. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 19. С. 219-227.
100. Краевский В.В. Методология научного исследования: Пособие для студентов и аспирантов гуманитарных университетов. СПб.: ГУП, 2001.
101. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум. К.: Грамота. 2007. 576с.
102. Крымский С.Б. Научное знание и принципы его трансформации. К.: Наукова думка, 1974. 203с.
103. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20 - 30-х рр. XX ст.: еволюція соціально-історичного типу : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 25с.
104. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. Л.: ЛГУ, 1970.
105. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 443с.
106. Култаєва М. Філософія освіти: Навчальний посібник. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.

107. Кун Т. Структура научных революций: монография. Москва: Прогресс, 1977. 300с.
108. Кушик М. Особливості розвитку дидактичної думки в Україні в другій половині XIX на початку XX століття. *Вісник Львівського університету*. 2007. Вип.22. С. 287-295.
109. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-методичний посібник. Житомир, 2005. 189с.
110. Левченко В.В., Петровський Е.П. Михайло Іванович Гордієвський – забутий професор Одеського державного університету. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-126126.html> (дата звернення: 04.03.2016).
111. Лесик Г.В. Мудрий наставник Степан Литвинов: погляд у минуле. *Нові технології навчання*. Київ, 2009. Спец. вип. №59. Ч.1. С.11-114.
112. Лещак Т. До питання про створення й функціонування кафедри педагогіки у Львівському університеті у 30-х роках XXст. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. Вип. 30. С. 188-198.
113. Лещак Т.В. До питання про становлення педагогіки як самостійної навчальної дисципліни у Львівському університеті. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2011. Вип. 14. С. 112-117. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2011_14_29 (дата звернення: 14.09.2015).
114. Лещенко А.В., Лещенко М.П. Володимир Вернадський і його просвітницько-педагогічна діяльність: Монографія. Київ: АСМІ, 2003. 292с.
115. Литвинов С. Кафедра педагогіки і вчитель. *Радянська освіта*. 1963. 12 січня.
116. Луговий В.І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико-методологічний аспект) : автор. ... дис. доктора пед. наук : 13.00.01. Київ, 1995. 48с.
117. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. Київ: МАУП, 1994. 196с.

118. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2010. 296с.
119. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985рр.). Київ: Либідь, 1992. 196с.
120. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. Київ, 2000 256с.
121. Мамаєва О.А. Роль кафедри в організації громадської діяльності студентів сучасних вищих педагогічних навчальних закладів України. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. 2011. С.329-338.
122. Марченко Л. Підготовку вчителів удосконалюватимуть психолого-педагогічні кафедри. *Освіта України*. 2006. №51-52 (11 липня).
123. Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. 359с.
124. Мединський Є.М. Історія російської педагогіки до Великої Жовтневої соціалістичної революції : навч. посібник для пед. вузів : пер. з 2-го рос. вид., випр. і доп. Харків: Радянська школа, 1938. 465с.
125. Мединський Є.М. Історія педагогіки. Київ: Радянська школа. Ч.1 : Загальна історія педагогіки. 1939. 364с.
126. Микитюк М.М. Педагогічна підготовка вчителів на початку ХХ століття на Україні. *Київський науково-педагогічний вісник*. Київ. 2016 С. 132-142.
127. Микитюк О.М. Наукові пошуки кафедри педагогіки. *С.І. Миропольський (1842-1907): вчений, педагог, методист*: Зб. наук. пр. Серія «Педагогіка та психологія». Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. 6-13.
128. Мій університет – моя гордість: присвячено 210-річчю ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Вип. I (2003-2013 рр.) : наук.-допоміж. бібліогр. показч. Харків: ХНПУ, 2014. 93с.
129. Місечко О. Роль інститутів народної освіти у професіоналізації педагогічної освіти в Україні (початок 1920-х рр.). *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 104-108.

130. Нариси з історії педагогічної думки (перша третина XX століття) : монографія \ О.С. Радул, Т.О. Кравцова, С.В. Куркіна, Т.О. Прибора, О.В. Філоненко, Н.М. Озерна. Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. 311с.

131. Науковий доробок українських галицьких педагогів у галузі дидактики : хрестоматія. Навч. посіб. для студ. пед. спец.; упоряд. Т.К. Завгородня. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 231с.

132. Наукові дослідження Західного регіону України другої половини XX – початку XXI століття: алфавітно-бібліографічний покажчик / Упорядник Стражнікова І.В. Івано-Франківськ: НАІР, 2012. 96с.

133. Наумов С. О., Посохов С. І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 56-70.

134. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / [Авт. В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін.]. Київ: Навчальна книга, 2005. 255с.

135. Немов Р.С. Психология. Москва, 1995. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/nemov2/index.php (дата звернення 19.03.2016)

136. Нечепоренко Л.С. Значення відкриття кафедри педагогіки. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 37. С. 8-17.

137. Нечепоренко Л.С., Куліш С.М. Педагогічна освіта в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразна. До 160-річчя кафедри педагогіки: Монографія. Харків: ХНУ, 2010. 200 с.

138. Галактионов А.А., Никандров П.Ф. Идеология русского народничества. Л.: Изд-во ЛГУ, 1966.

139. Ніколаєнко С.І. Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні та роль психолого-педагогічних кафедр у її реалізації. *Педагогічна освіта в Україні:*

роль психолого-педагогічних кафедр: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради--семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня. 2006). Київ, 2006. С .10-28

140. Ніколенко Л. Андрагогічні засади підготовки вчителів до експертизи навчальної літератури. URL: http://pidruchnik.ucoz.ua/blog/nikolenko_1_andragogichni_zasadi_pidgotovki_vchiteliv_do_ekspertizi_navchalnoji_literaturi/2012-12-01-5 (дата звернення: 30.03.2016).

141. Новицька О. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 1920-ті роки. *Історико-педагогічний альманах*. 2013. Вип. 1. С. 71-82.

142. Осмолівська О.Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 – 1930-ті роки) : автореф. ... канд. іст. : 07.00.01. Донецьк, 2004.

143. Павловський В. Кафедра педагогіки розгортає роботу. *Студент революції*. 1933. №1. С. 24.

144. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в СССР. Важнейшие этапы истории и современное состояние. Москва: Педагогика, 1975. 224с.

145. Парадиський О. Проблема готування педкадрів. *Комуністична освіта*. 1931. №4. С.76-82.

146. Попів О. До реформи педосвіти. *Радянська освіта*. 1929. №5.

147. Попів О.І. Український науково-дослідний інститут педагогіки у Харкові. *Шлях освіти*. 1929. №8-9. С.130-138.

148. Попова Л.Д., Гошовська В.А. Питання підготовки учителя у вітчизняній і зарубіжній педагогіці. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень. 1994р.). – Харків: ХДПУ, 1994. 204с.

149. Попова О.В. Роль кафедри педагогіки в підготовці майбутнього вчителя до інноваційної професійної діяльності. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С. 162-169.

150. Прокопенко И.Ф., Кочат Д.А., Микитюк А.Н. Подготовка учительских кадров в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт (1917-1991гг.) : учебное пособие по спецкурсу для студентов педагогических специальностей. Харьков: ХГПИ, 1992. 92с.

151. Прокопенко І. Ф. Кафедра педагогіки в структурі вищого педагогічного навчального закладу. Вища і середня школа в умовах сучасних викликів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 17 травня 2016 р.). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. С. 3-6.

152. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХст.). Харків: ХНПУ, 2007. 152с.

153. Професори Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 1997–2005 : Біогр. довід. [упоряд. В.П. Бех, Г.І. Волинка]. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. 228с.

154. Ревенко І.В. Робота кафедри з формування художньо-естетичної культури майбутніх учителів. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр.* Харків, 2011. С. 338-345

155. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебнику 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.

156. Рибалко Л.С. Підготовка магістрів і аспірантів до викладацької діяльності кафедрою загальної педагогіки та педагогіки вищої школи. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр.* Харків, 2011. С. 169-175.

157. Развитие народной освіти і педагогічної думки на Україні (X-XX ст.) : нариси / [редкол.: М. Д. Ярмаченко, Н. П. Калениченко, С. У. Гончаренко та ін.]. Київ: Радянська школа, 1991. 381с.

158. Рябченко О. Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні (1921-1930 рр.). Харків : ХДАМГ, 2000. 214с.

159. Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования. *Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920–1924)*: сб. статей и докладов. Харьков : Госиздат Украины, 1925. С. 98–113.

160. Савченко О.П. Теорія і практика розвитку вищої педагогічної освіти України в умовах інтеграційних процесів (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. ... доктора пед наук : 13.0.01. Черкаси, 2013.

161. Самоплавська Т.О. Ряппо Ян Петрович : методический материал. *Українська педагогіка в персоналіях*. Київ: Либідь, 2005. Кн.2. С. 37-46.

162. Санова А., Харченко И. Наши ведущие кафедры (Кафедры педагогики и психологии Крымского пединститута). Крымский комсомолец. 1968. 10 июля.

163. Сахаров А.М. Историография истории СССР. Досоветский период. Москва: Высшая школа, 1978. 256с.

164. Сбруєва А.А. Тенденції розвитку європейського простору педагогічної освіти в умовах побудови суспільства знань. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 37. С. 38-42.

165. Серьогін С.М., Шаров Ю.П. Оцінювання успішності діяльності кафедр та науково-педагогічних працівників. *Публічне управління: теорія та практика*: зб. наук. пр. Харків: ДокНаукДержУпр, 2010. №2. С.22-27.

166. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації. Аналітичне дослідження: [Проект ПР ООН, МФ «Відродження»]. Полтава-Київ: ПОІППО. 2003. 102с.

167. Сіра І.Т. Теоретичні ідеї та практична діяльність учених харківської науково-педагогічної школи (20-70 рр. ХХ ст.) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2002. 256с.

168. Сірополко С. Історія освіти на Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912с. URL: http://movahistory.org.ua/wiki/Сірополко_С._Історія_освіти_в_Україні (дата звернення: 19.07.2016).

169. Скрипченко О. Загальна психологія. Київ, 1999. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/505-zagalna-psihologiya-skripchenko-ov-.html> (дата звернення 03.03.2017).

170. Столярєнко Л. Д. Основы психологии. Ростов н/Д., 2000. 672с.
171. Струминский В.Я. О некоторых вопросах периодизации истории школы и педагогики. *Советская педагогика*. 1958. № 2. С. 139-165.
172. Ступарик Б.М., Ковальчук В.М. Життя, віддане національній ідеї. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 52с.
173. Сухомлинська Ольга. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. *Шлях освіти*. 2007. № 2. С. 42-49.
174. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.10-15.
175. Тарнавська С. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр в Україні в 1920-ті роки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип. 99. С. 53-56.
176. Тарнавська С.В. Реорганізація та розвиток вищої освіти в УСРР (1920-ті – початок 1930-х років) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2013.
177. Троцько А.В., Лозова В.І. Роль кафедри у виховному процесі вищого педагогічного закладу освіти. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С.258-280.
178. Трубавіна І.М. Методична робота кафедри – сутність, завдання, напрями, форми здійснення у ВНЗ. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С. 231-240.
179. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття : монографія. Луганськ: Альма-матер, 2005. 704с.
180. Фідоровський В. Підготовка робітників освіти в радянській Росії. *Вісник народного комісаріату освіти УСРР*. 1920. Ч.2-5. С.38.
181. Філімонова Т. В. Література з історії педагогіки в перше десятиліття Радянської влади на Україні (за історіографічними даними Михайла Гордієвського). *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 719-723. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_147 (дата звернення: 19.08.2017).

182. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля и мыслительного коллектива. Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. 220с.],

183. Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / за заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. Харків: ОВС, 2001. 176с.

184. Харченко Л.П. Роль кафедри в здійсненні зв'язків зі школою, закладами освіти та науково-дослідними інститутами. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С.65-70.

185. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Питер, 1997. URL: <http://psylib.org.ua/books/hjelz01/index.htm> (дата звернення 11.05.2017).

186. Цепова І.В. Стратегії роботи й перспективи розвитку кафедри (на прикладів кафедри теорії й методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі). *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків, 2011. С.70-83.

187. Чавдаров С.Х. Народна освіта в УРСР. *За радянську школу*. Київ: Радянська школа, 1945. С. 25-57.

188. Челпанов Г. И. Учебник логики. Москва, 1994. 241с.

189. Юрченко Л.П. Развитие педагогики высшей школы в Харьковском университете (1805– 1861 гг.) : дисс. ... канд. пед. наук : 13 00 01. Харьков, 1981. С. 154.

190. Ярмаченко М.Д. Шляхи вдосконалення курсу педагогіки в педагогічних вузах. *Вища педагогічна освіта*. 1994. Вип. 17. С.5-17.

191. Zolotuhina S., Zelenska L. The Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School of Kharkiv H.S. Skovoroda National Pedagogical University in the light of years: historiographical analysis of the problem. *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie*. Nr4 (2015). s.36-40.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ПОЧ. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.)

2.1. Наукові підходи до розв'язання проблеми розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ

Вивчення організаційно-теоретичних засад і практики науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України в історичній ретроспективі є невід'ємним складником національного відродження, повного й системного розкриття процесу підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності; демонструє їх цілісність у логіко-проблемній послідовності й подає змістовну, культурологічну й прогностичну інформацію для визначення домінантних напрямів творчого використання набутого досвіду кафедр на сучасному етапі реформування вищої педагогічної освіти України.

На підставі вивчення наукової літератури [17, с.5; 32, с.32; 33, с.97; 41, с.21; 42; 51; 52; 93, с.409; 119; 128; 139; 147, с.43; 163; 169;] з'ясовано, що реалізації провідної ідеї дослідження сприяє методологічний концепт, який віддзеркалює взаємодію основних наукових підходів для відстеження в хронологічній послідовності особливостей становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ України в досліджуваний період; встановлення зв'язків між динамічними змінами змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ на кожному з обґрунтованих етапів; вивчення й конкретизації особистісного й професійного потенціалу завідувачів педагогічних кафедр; виокремлення перспективних напрямів розвитку їхньої науково-педагогічної діяльності в умовах сьогодення.

Методологія, як основа розробки наукового дослідження, передбачає сукупність методів, способів, прийомів пізнання та їх прийнятну для наукового дослідження послідовність. Вона забезпечує отримання максимально об'єктивної, точної,

систематизованої інформації про історико-педагогічні процеси та явища. Основні функції методології зводяться до визначення способів отримання нових знань, які відображають динамічні процеси та явища, шляхи досягнення науково-дослідної мети; забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; введення нової інформації до фонду теорії науки; уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці; створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичного інструментарію наукового пізнання [80, с.64].

Л. Ваховський стверджує, що методологію слід розглядати не просто як систему принципів і способів побудови теоретичної й практичної діяльності, а як проект пізнавальної діяльності, створений з урахуванням особливостей предмета пізнання й закономірностей мислення [20, с.8]. У науці існує розмаїття класифікацій методологічних підходів. Зокрема С. Бобришов [14] систему методологічних підходів історико-педагогічного дослідження поділяє на три групи: 1) *базові* (системний, структурний, функціональний, історичний, логічний, синергетичний, комплексний, модельний); 2) *парадигмальні* (парадигмально-педагогічний, антропологічний, поліпарадигмальний, соціально-стратифікаційний, культурологічний, аксіологічний, стадіально-формаційний, цивілізаційний); 3) *інструментальні* (порівняльно-зіставний, герменевтичний, формальний, проблемно-генетичний, онтологічний, феноменологічний, диверсифікаційний).

Варто лише зазначити, що будь яка класифікації методологічних підходів не є сталою через постійне розширення дослідницької термінології, виклики суспільного розвитку, що відображає появу нових ідей, точок зору, практичних ініціатив тощо. Сукупність завдань кожного конкретного дослідження визначає необхідність застосування не єдиного підходу, а їх системи. Тому деякі з підходів тісно переплітаються один з одним, утім кожний із них спрямований на розв'язання різноманітних завдань, формування аспектів дослідницької культури історика педагогіки.

У дослідженні ми застосовуємо комплекс методологічних підходів, котрі можна визначити як сукупність способів і прийомів здійснення історико-педагогічного

дослідження, де методологічний підхід виступає гносеологічною цілісністю, що включає дослідницькі установки й засоби вивчення об'єктів у структурі історико-педагогічної дійсності; визначає розуміння логіки й етапів становлення педагогічного процесу; закладає аксіологічні параметри оцінки історико-педагогічних явищ, що вивчаються, регламентує відбір та інтерпретацію фактологічного матеріалу. До методологічних підходів вивчення проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України впродовж досліджуваній період відносимо такі: історико-педагогічний, системний, синергетичний, антропологічний, деонтологічний, аксіологічний.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що в межах постановки будь якого історико-педагогічного дослідження важливо вирішити проблеми, що стосуються суті, структури й специфіки історико-педагогічного пізнання до його внутрішньої логіки й принципів [60, с.318]. Тому одним із провідних методологічних підходів, з огляду на мету й завдання дослідження, є *історико-педагогічний*. Його застосування обумовлюється тим, що він дозволяє розглядати явища, що вивчаються, у розвитку, динаміці, виявити тенденції їх розвитку, охарактеризувати соціально-економічні фактори, які в різні історичні епохи визначали розвиток досліджуваних явищ. Це у свою чергу сприяє об'єктивності наукового дослідження педагогічних проблем, здійсненню системного аналізу й об'єктивної соціально-економічної оцінки фактів із сфери теорії та практики освіти, навчання й виховання, розгляду об'єкта, факта, явища без урахування специфіки моменту, часу, без їх достатньо цілісного осмислення.

Отже, реалізація історико-педагогічного підходу сприяє встановленню періодизації розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки з огляду на суспільно-політичний, соціально-економічний, культурно-освітній розвиток суспільства, педагогічні ідеї та діяльність конкретних персоналій; виявленню особливостей у розвитку досліджуваного феномену, притаманних кожному з етапів; розкриттю теоретичних ідей і концепцій, що мали вплив на поглиблення змісту й розширення напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ, накреслення перспектив їхнього розвитку.

Основне призначення науки як специфічної форми суспільної свідомості полягає в тому, щоб забезпечити людство достовірним істинним знанням, привести здобуті знання в систему. *Системний підхід* як загальнонаукова, міждисциплінарна, методологічна концепція ґрунтується на положенні про те, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями його складників, а пов'язана передусім із характером взаємодії між елементами. Як спосіб наукового пізнання, системний підхід лежить в основі всіх системних досліджень і дозволяє скласти цілісне, інтегроване уявлення про досліджуваний об'єкт.

Уточнено, що до системних методів належать такі: абстрагування й конкретизація; аналіз і синтез; індукція й дедукція; формалізація й конкретизація; структурування й реструктурування; алгоритмізація; розпізнання й ідентифікація; кластеризація й класифікація тощо [64]. Основними принципами системного підходу є принципи цілісності, складності й організованості. Цілісність дозволяє визначати об'єкт в єдності компонентів і зв'язків; складність передбачає ієрархічність будови об'єкта, послідовне розчленовування цілого на частини; організованість – це структурна впорядкованість об'єкта [137, с.26].

У дослідженні системний підхід створює підґрунтя для встановлення зв'язків між особливостями становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ і суспільними та науково-педагогічними змінами в країні; дає змогу оцінити напрям дослідження як самостійний і перспективний, виявити його місце в історико-педагогічній науці. Системний підхід дозволяє розглянути досвід науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ як систему: встановити зміст, виділити характерні ознаки науково-педагогічної діяльності кафедр на кожному з визначених етапів; виявити напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки. Згідно з методологією системного підходу науково-педагогічну діяльність кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України розглядаємо як інтелектуально-творчу роботу її колективу, складниками якої є освітньо-виховний, науково-дослідний, навчально-методичний, громадсько-просвітницький, міжнародний й інноваційний напрями. Визначено, що науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки має свою конкретно-історичну сутність і форми прояву,

особливості й динаміку, сприяє розбудові педагогічної науки й вітчизняної системи педагогічної освіти, розробці ефективних форм професійно-особистісного розвитку педагогічних і науково-педагогічних кадрів, важливих компонентів базової підготовки фахівців у галузі освіти.

Отже, системний підхід створює підґрунтя для встановлення зв'язків між динамічними змінами змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО на кожному з обґрунтованих етапів; виокремлення перспективних напрямів розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у закладах вищої педагогічної освіти України в умовах сьогодення;

Синергетичний підхід – один із напрямів методології дослідження, в основі якого лежить розряд феноменів самоорганізації й еволюції складних систем, у результаті чого з'являються нові, не властиві їм раніше якості. Як напрям сучасної науки синергетика має інтегративний характер, поєднує спільними ідеями, законами різні галузі наук (соціальні науки, філософію, психологію, біологію, фізіологію, педагогіку тощо) і спрямована на вивчення універсальних закономірностей еволюції природи, суспільства та людини.

Синергетика як наука досліджує процеси переходу складних систем з неупорядкованого стану в упорядкований, намагається побудувати моделі процесів виникнення більш високих рівнів організації з більш низькими; передбачає цілеспрямовану побудову найкраще організованого об'єкта, системи більш організованих елементів. Основними поняттями синергетики є такі: самоорганізація, відкритість, нелінійність, флуктуація, система, процес, вірогідність, інформація, зворотний зв'язок, кооперативна взаємодія тощо [18, с. 81].

Синергетичний метод посідає особливе місце в історико-педагогічному дослідженні, адже саме педагогічна синергетика «дає можливість по-новому підійти до розробки проблем розвитку педагогічних систем, розглядаючи їх перш за все з позиції «відкритості», співтворчості й орієнтації на саморозвиток» [4]. Метою синергетичного підходу в галузі освіти є глибоке осмислення педагогічної спадщини як творчого синергетичного процесу та виключення механістичного її тлумачення [100, с. 32-33].

Провідним чинником просування синергетичної парадигми в педагогіку є насамперед синергетичність самого педагогічного процесу, у якому виразно виявляються взаємодії, що вивчає синергетика як теорія сумісної дії, фокусуючи увагу на неврівноваженості, нестабільності як природному стані відкритих, нелінійних систем, на багатоваріантності й невизначеності шляхів їх розвитку залежно від множинності факторів і умов, що впливають на них [49, с.500]

У нашому історико-педагогічному дослідженні синергетичний підхід передбачає розкриття генези науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, що має свою власну логіку самоорганізації й різноманітність проявів напрямів; уможлиблює розгляд предмета дослідження в еволюції відповідно до внутрішніх законів і загальних тенденцій розвитку суспільства й педагогічної освіти.

Побудова дослідження на основі синергетичного підходу дала змогу виявити еволюцію науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у динаміці як інтегрованого, складного, суперечливого процесу, який відбувається під впливом багатьох чинників; дозволила пояснити науково-педагогічні ідеї, поняття не лише педагогічними фактами, а й різноманітними нелінійними зв'язками між суспільними процесами; сприяла виявленню нерозкритих чи недостатньо розкритих процесів, що були приховані пластом історико-педагогічних феноменів.

Отже, синергетичний підхід дав можливість розглядати науково-педагогічну діяльність кафедр педагогіки як відкриту динамічну систему, що здійснює обмін інформацією з іншими системами; як систему, що саморозвивається і самоорганізовується, утім водночас відрізняється певною нестабільністю і детермінованістю загальними тенденціями розвитку суспільства. Реалізація синергетичного підходу до вивчення науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України початку XX – початку XXI століття вимагає застосування даних інших наук, насамперед історії, філософії, психології, культурології тощо, а також розуміння науково-педагогічної діяльності кафедр як визначальної в підготовці майбутніх освітян; дає можливість розглядати об'єкт дослідження в постійному розвитку відповідно до внутрішніх законів і загальних тенденцій становлення вищої педагогічної освіти.

Зміна методологічної орієнтації освіти – з формування особистості на її розвиток і саморозвиток – вимагає від педагогічної теорії й практики зосередження уваги на осмисленні природи людини, її внутрішнього світу, на закономірних зв'язках цього світу з усіма зовнішніми впливами. Реалізації зазначених завдань сприяє використання в історико-педагогічних дослідженнях *антропологічного підходу* [151, с.146] (антропологізм – філософська концепція, яка розглядає всі явища природи, суспільства й мислення залежно від властивостей і потреб людини [21, с. 21]). У педагогічній науці поняття «антропологічний підхід» визначається як системне використання даних усіх наук про людину та їх урахування при побудові й здійсненні педагогічного процесу.

На підставі вивчення наукового дослідження А. Троцько, Л. Штефан з'ясовано, що «антропологічний підхід передбачає інтеграцію антропологічного знання філософії, психології, педагогіки й інших наук про людину, сприяє розв'язанню освітніх завдань, становить науково-методологічну основу гуманістичного світогляду й гуманізації в цілому, передбачає теоретичне обґрунтування освітніх новацій, інновацій і наукових педагогічних досліджень» [151, с.159].

Отже, антропологічний підхід дає підстави для розуміння науково-педагогічної діяльності кафедри педагогіки як процесу організації освітнього середовища, яке виступає інтегрованою умовою особистісного багатостороннього розвитку кожного її співробітника, збереження та примноження його творчого потенціалу, поглиблення інтересів і можливостей. Антропологічний підхід дав можливість відстежити взаємовідносини співробітників кафедр між собою, з освітніми середовищами навчальних закладів і поза їх межами, суспільством, владою в контексті імперативу виокремленого періоду з його суспільними нормами, цінностями, традиціями й культурою.

Теоретичне обґрунтування *деонтологічного підходу* останнім часом зумовило його використання й у педагогічній науці. Деонтологія (від грец. *deon* – належне і *logos* – учення; наука про належне) – розділ етики, у якому розглядаються проблеми належного. Раніше наука деонтологія характеризувала проблеми

людського обов'язку, розглядаючи його як внутрішнє переживання примусу (моральної вимоги). У ще більш вузькому сенсі деонтологія вивчала лише медичну етику, унормування взаємодії лікаря з колегами й пацієнтами.

Термін «деонтологія» у XIX ст. для позначення поняття «обов'язок», «нормативність» було вперше введено англійським філософом і правознавцем Ієремієм Бентамом. Вряд чи можна було передбачити, якого значення він набуде пізніше у зв'язку з розвитком деонтології як галузі етичної науки. Зазначмо, що І. Бентам застосовував термін «деонтологія» для позначення вчення про мораль у цілому. Згодом деонтологія відокремилася від учення про моральні цінності взагалі, тобто від аксіології, і почала формуватися як специфічна система знань про належне, обов'язкове, виходячи з вимог суспільної моралі. Деонтологія розглядалася як наука про обов'язки людини, про особливу і державну моральність, про особистісні і громадські обов'язки [142, с.192].

Деонтологічний підхід вживається переважно у філософії, етиці щодо оцінки й визначення певних суспільних явищ. Саме суспільний розподіл праці перетворив людину в самостійного індивіда, і водночас зробив людей взаємозалежними. Суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні чинники розвитку суспільства сприяли змінам у певних обов'язках конкретних професійних макрогруп до тих людей, які є об'єктом їхньої діяльності й користуються результатами їхньої роботи. Це зумовило потребу розробки певних норм професійної етики, кодексу честі, які були б спроможні підтримувати престиж професійних груп у суспільстві, вселяти їм довіру, позитивне ставлення.

На сьогодні більш дослідженими є деонтологія медична та юридична. Наприклад, до основних завдань юридичної деонтології належать такі: вивчення норм поведінки юристів; усунення несприятливих факторів, конфліктних ситуацій у юридичній діяльності; запобігання формальному застосуванню знань при наданні професійно-правових послуг, гуманізація юридичної діяльності; визначення напрямів стимулювання й активізації осмислення моральних і професійно-значущих відношень; виявлення основних етапів морально-психологічного та професійно-правового їх осмислення; визначення значення й ролі раніше

вироблених норм професійної діяльності юриста; підвищення престижу юридичної професії; стимулювання росту правової культури суспільства [150, с.110].

Нині, за твердженням М. Васильєвої, «ідеї І. Бенґама про професійний обов'язок спеціаліста, наділеного до того ж певною владою над людьми, спроможного своїми діями й учинками під час виконання професійних обов'язків упливати на життя, здоров'я, долю інших, є загальноєвропейським і загальносвітовим надбанням [19, с.279]. Звідси деонтологія значно вийшла за межі медицини та юриспруденції. Інші її різновиди, в тому числі й педагогічна деонтологія, мають свої специфічні завдання.

Педагогічна деонтологія має право на науково-теоретичне визнання, оскільки педагогічна діяльність на підставі конкретизації проблем обов'язку, належної поведінки, нормативності належить до тих видів професій, від роботи представників яких залежить життя, здоров'я, доля інших людей. Через це в сучасних історико-педагогічних дослідженнях основна увага приділяється питанням професійної деонтології як складника професійної етики.

Досліджуючи сферу професійної поведінки педагога, К. Левітан підкреслив, що вчитель з однієї сторони має виконувати встановлені норми, формалізовані й закріплені в різних нормотворювальних документах, а з іншої – норми, які зберігаються в певному соціокультурному середовищі у вигляді уявлень і традицій, тобто у сфері неформалізованих відносин [84]. Якщо формалізовані норми упроваджуються на рівні держави, то неформалізовані накопичуються у формі традицій, стереотипів соціальної свідомості, звичаїв шляхом сімейного виховання, народної педагогіки.

Деонтологічний принцип нормативності, що є одним із найважливіших у педагогічній деонтології, реалізується в деонтологічних нормах науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України. Основне їх призначення полягає в регуляції взаємин співробітників кафедр педагогіки між собою, із завідувачем, студентами, адміністраціями ВНЗ, навчальних закладів, які слугують базами для педагогічної практики, викладачами фахових кафедр і всіма, хто вступає в безпосередню

взаємодію в процесі виконання їхніх професійних функцій у контексті всіх напрямів їх діяльності.

Однак у роботі будь якого соціального колективу, у тому числі й кафедр педагогіки, не варто забувати про так звану «поведінку без правил», яка ґрунтується на соціокультурній реальності, нормах, цінностях, канонах. У повсякденній роботі кафедр постає величезна кількість завдань, які не мають єдиного однозначного вирішення, тобто завдань, які не піддаються нормативному врегулюванню, і вимагають творчості, ініціативності, індивідуальності, імпровізації та професійної інтуїції не лише від керівництва, а й від кожного співробітника. На підставі знань норм поведінки, досвіду роботи у свідомо складних умовах професійної діяльності, взаємовідносин з іншими учасниками науково-педагогічної роботи кафедр у їх співробітників формуються знання про себе, свою відповідність тим уявленням і сподіванням, що висуваються до них як представників науково-педагогічної генерації з боку суб'єктів – носіїв суспільної думки про їхню професію.

Отже, деонтологічний підхід у науково-педагогічній діяльності досліджуваних кафедр практикується на основі формальних і неформальних відносин їхніх колективів. Він сприяє регулятивності науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, етикету професійної діяльності їхніх колективів, етичності в проведенні наукових досліджень і їх упровадженні, виразності й неповторності кожної кафедри як показника відповідальності й ініціативності їх колективів на чолі із завідувачами. Крім того деонтологічний підхід дозволяє розглядати науково-педагогічну діяльність кафедр педагогіки в ЗВПО та їхніх завідувачів на рівні формалізованих і неформалізованих норм поведінки, професійного й особистісно-ціннісного потенціалу

Останнім часом важливим об'єктом наукових досліджень стала ціннісна проблематика, яка спрямована на збільшення інтересу в суспільстві до людини як неповторної особистості, її взаємодії з оточуючим світом, переосмислення сутності добра й гуманізму. *Аксіологічний підхід* став своєрідною призмою, крізь яку вивчаються різні проблеми сучасної науки.

Уперше дефініцію «аксіологія» було використано французьким філософом П. Лапі для виділення галузі філософії, яка досліджує ціннісну проблематику [143]. У сучасних словниках аксіологія трактується як філософське розуміння природи цінностей [155], вчення про форми та способи ціннісного проектування людиною своїх життєвих устремлінь, вибору життєвих орієнтирів, оцінки минулого [145], теорію цінностей, що з'ясовує й досліджує якості й властивості предметів, явищ, процесів, які здатні вдовольняти потреби, інтереси й бажання людей [158]. Аксіологічний підхід полягає у визначенні певних цінностей і ціннісних орієнтирів в об'єктах, які аналізуються й вивчаються, їх систематизації й класифікації. Аксіологія розглядає культуру як процес пошуку, створення й набуття цінностей, як сукупність матеріальних і духовних цінностей народу й суспільства, що вироблені в процесі історичного розвитку, форму їх цивілізаційного буття.

Особливе місце аксіологічний підхід посідає в педагогічній сфері. Так, науковці пояснюють, що він виконує роль своєрідного «мосту» між теорією та практикою [141, с.162]. З одного боку, він надає можливість вивчати різні явища та події з точки зору закладених у них можливостей щодо задоволення актуальних соціальних проблем, а з другого – розв'язувати перспективні завдання гуманізації суспільства. Крім того аксіологічний підхід, як «філософсько-педагогічна стратегія» [6, с. 132], визначає способи подальшого вдосконалення системи освіти, шляхи розвитку педагогічної майстерності та використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості, дозволяє надати педагогічному процесу загальну ціннісну спрямованість.

Як відомо, науково-педагогічний простір перебуває переважно у сфері соціуму, віддзеркалює соціальні політико-правові, ідеологічні й економічні процеси. У своїй єдності вони задають параметри освітньої політики, функціонування вищої педагогічної освіти, розвитку педагогічної науки. У цьому контексті науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки зорієнтована на підтримку й зміцнення суспільного ладу, його інститутів, органів влади, формування соціальних і громадянських якостей особистості педагога на основі державних законів і конституції.

Отже, розкриваючи роль аксіологічного підходу в контексті дослідження проблеми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в педагогічних ВНЗ України в конкретно-історичний період, відзначено концептуальне підґрунтя для її розвитку на кожному з виокремлених етапів. За аксіологічним підходом науково-педагогічній діяльності кафедр педагогіки сприяє цілісне поєднання освітньо-виховного, науково-дослідного, навчально-методичного, громадсько-просвітницького, міжнародного й інноваційного напрямів її розвитку; конструювання системи особистісних і професійних впливів завідувачів кафедр педагогіки на зміст науково-педагогічної діяльності кафедр; педагогізація та професіоналізація панорами ціннісного освітнього середовища ВПНЗ як засобу соціалізації та професійної підготовки майбутніх педагогічних і науково-педагогічних працівників; стратегії подальшого її розвитку з позиції введення певних гуманістичних ціннісних орієнтирів; трансформації результатів наукового пошуку з «категорії знання» в автономні «категорії значущості» на рівні стійких інтересів і потреб. Крім того аксіологічний підхід спрямовує орієнтацію педагогічних і науково-педагогічних працівників на обґрунтований вибір загальнолюдських, світоглядних, професійно-освітніх цінностей та їх зорієнтованість на особистісний рівень; передбачає усвідомлення суті та значущості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО як цінності, що є рушійною силою розвитку особистості в процесі фахової підготовки.

Таким чином, розмаїття завдань, що вирішуються в дослідженні, спричинило необхідність застосування не одного, а сукупності підходів. Узаємодоповнюючи один одного, вони покликані забезпечити якість і координованість різних рівнів методологічної рефлексії об'єкта наукового пошуку, сприяти максимально об'єктивному цілісному уявленню, інформації про досліджувані явища та процеси.

2.2. Термінологічне поле й організаційні засади науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ

Термінологічне поле дослідження представляє собою систему слів і сполук, що позначають коло понять спеціальної сфери спілкування в науці. Термінологічному полю дослідження властиві певні ознаки: *по-перше*, прагнення до однозначної відповідності, яка порушується в усіх терміносистемах, що спричинене різними аспектами дослідження того самого поняття або невпорядкованістю термінологічного апарату певної течії, галузі чи теорії через їхню новизну; *по-друге*, прагнення до усунення синонімії шляхом конкретизації строгої дескрипції синонімічних пар чи дуплетів; *по-третьє*, відвертість і динамізм системи, що виявляється в процесах термінологізації, ре- та детермінологізації, постійному поповненні системи новими термінами; *по-четверте*, прозорість внутрішньої форми терміна, що полегшує його сприйняття й збереження в терміносистемі; *по-п'яте*, жорстка конвенсійність, що дає змогу застосовувати терміни у певній обмеженій сфері спілкування; *по-шосте*, стилістична нейтральність [136, с. 618.].

У процесі вивчення нормативних документів (законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (2015)), довідкової літератури уточнено ключові поняття теми дослідження. З'ясовано, що освіта – це сукупність знань, здобутих у процесі навчання; процес засвоєння знань; система навчально-виховних заходів; система закладів і установ, через які здійснюються ці заходи [13; 170]. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014) уточнено, що вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у ВНЗ (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [53].

Забезпечують належний рівень вищої освіти заклади професійної освіти як «заклади, які здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації осіб за кошти державного або місцевого бюджетів, а також за угодами з підприємствами, установами, організаціями, окремими особами» [55]

З метою констатації термінологічного поля уточнено поняття *«вищий навчальний заклад»* як окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє відповідно до дійсної ліцензії на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу та здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей. Основними завданнями вищого навчального закладу є провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями; здійснення наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі; участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави; формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності; створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян; налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва і культури; вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці та сприяння працевлаштуванню випускників.

У дисертації поняття «вищий навчальний заклад» розуміється як освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їхнього покликання, інтересів, здібностей і нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність [54].

Поняття «*вищий педагогічний навчальний заклад*» (заклад вищої педагогічної освіти) трактується в роботі як установа вищої, фахової передвищої освіти, що здійснює підготовку здобувачів вищої освіти за спеціальностями галузі 01 «Освіта/Педагогіка», затвердженими постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [125]. З'ясовано, що основними структурними підрозділами ЗВПО є факультети, кафедри, бібліотека.

У ході дослідження варто звернутися до сучасних теоретичних засад поняття «*кафедра як структурний підрозділ ВПНЗ*». Термін «кафедра» (від грецького *kathedra* – буквально «лава, місце для виступу ритора, філософа, проповідника») уособлює головну ланку вищого закладу освіти, що визначає зміст і єдність навчального, наукового та виховного процесів. Аналіз довідкової літератури дозволив стверджувати, що слово «кафедра» має декілька значень: 1) підвищення, спеціально облаштоване місце для промови проповідей, лекцій; 2) об'єднання професорсько-викладацького складу та наукових співробітників однією або декількома тісно пов'язаними проміж себе науковими дисциплінами, яке займається науково-дослідницькою й педагогічною діяльністю. У вищому навчальному закладі поняття кафедра означає навчально-науковий підрозділ, котрий здійснює навчальну, методичну, виховну й науково-дослідну роботу за своїм профілем. Очолює кафедру завідувач або начальник (у військових вишах) [94, с.137].

В електронному глосарії сучасної освіти [30] під поняттям «кафедра» розуміють базовий структурний підрозділ ВНЗ (його філій, інститутів,

факультетів), що організовує, координує та спрямовує навчально-виховний процес, методичну й науково-дослідну роботу за напрямками фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Кафедра залишається системоутворювальним фактором, основою діяльності навчального закладу, котра визначає його стратегічні завдання, оптимальні шляхи їх вирішення, розв'язує головні проблеми навчального закладу: забезпечує безпосередній контакт зі студентами та прямий виховний, навчальний, науковий вплив на них.

У своїй діяльності кафедри керуються нормативно-правовими й інструктивними документами Міністерства освіти та науки України, законами України «Про освіту» й «Про вищу освіту», Кодексом цивільного захисту України, Статутами, правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ, рішеннями ученої ради закладу й іншими актами локального нормативно-правового регулювання. На базі цих документів ВНЗ розробляють власні Положення про діяльність кафедри. Відповідно до Положення науково-педагогічна діяльність кафедри здійснюється за такими основними напрямками: навчальна діяльність, методична робота, науково-дослідна робота, організаційна робота, виховна робота, міжнародна діяльність, інноваційна робота тощо.

Навчальний напрям передбачає розробку, організацію та проведення відповідно до Положення про організацію освітнього процесу педагогічного вишу навчальних занять (лекцій, практичних і лабораторних занять, семінарських й індивідуальних занять, консультацій), самостійної роботи, педагогічної практики, контрольних заходів; забезпечення високої якості освітнього процесу відповідно до стандартів вищої освіти та нормативних документів із організації освітнього процесу; удосконалення змісту навчання з урахуванням сучасних досягнень науки, техніки; упровадження прогресивних методів і сучасних інформаційних технологій навчання; удосконалення методів оцінювання якості освітнього процесу, проведення поточного та підсумкового контролю студентів; організацію та проведення навчальних практик, стажування, дипломного проектування, атестації випускників, забезпечення ефективної роботи екзаменаційних комісій; проведення вступних екзаменів до ад'юнктури та кандидатських екзаменів.

Методичний напрям науково-педагогічної діяльності кафедр зумовлює розроблення для випускової кафедри структурно-логічних схем, навчальних і робочих планів зі спеціальностей (спеціалізацій) бакалаврського та магістерського рівнів; програм навчальних дисциплін (кредитних модулів) кафедри, наскрізних програм практик; тематики курсового проектування; видання підручників, навчальних посібників, методичних розробок, рекомендацій, вказівок, курсового проектування, а також іншої навчальної літератури, засобів навчання та навчального обладнання за профілем кафедри; розроблення та впровадження в освітній процес лабораторних робіт, комп'ютерних практикумів, технічних засобів навчання, діючих зразків, наочного обладнання та зразків, пакетів прикладних програм; засобів діагностики навчальних досягнень (тестові завдання, питання для виконання модульних контрольних робіт, екзаменаційні білети тощо) та рейтингових систем оцінювання; складових стандартів вищої освіти за відповідними спеціальностями кафедр; рецензування й експертизу навчально-методичних матеріалів; проведення експертизи конкурсних кваліфікаційних робіт (для випускової кафедри); проведення заходів із підвищення педагогічної майстерності викладачів; участь у розробленні та своєчасному переробленні інформаційного пакету підготовки за спеціальностями (спеціалізаціями) для бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти (для випускової кафедри).

Науково-дослідний напрям сприяє підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації (ад'юнктів, докторантів, здобувачів), наданню рекомендацій групам наукового резерву здобувачів випускних курсів, магістрантів; затвердженню тем дисертацій; попередній атестації ад'юнктів і здобувачів; попередній рекомендації завершених дисертацій до захисту); обговоренню та висуненню кандидатів на отримання вчених і почесних звань; організації та створенню умов для проведення науково-дослідних робіт (НДР) за профілем кафедри (проведення фундаментальних досліджень і розробок за держбюджетною тематикою, за державними програмами, міністерств і відомств, проведення пошукових досліджень, підготовка звітів із НДР та з наукової роботи кафедри); керівництву здобувачами, які беруть участь у: виконанні НДР, наукових гуртках, наукових

конференціях, семінарах; підготовці здобувачів до участі в міжнародних і всеукраїнських олімпіадах; обговоренню й організації участі наукових і кваліфікаційних робіт магістрантів у конкурсах ВНЗ і всеукраїнських конкурсах здобувачів вищої освіти з НДР; упровадженню результатів пошукових наукових розробок, НДР в освітній процес, підготовці охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності; організаційному забезпеченню підготовки та видання публікацій (монографії, словники, довідники, стандарти, наукові журнали, статті, доповіді тощо), проведенню й участі в наукових семінарах, конференціях, виставках усіх рівнів; експертизі/рецензуванню: НДР, авторефератів дисертацій, дисертацій, наукових видань, статей тощо, опонуванню дисертацій; ефективному використанню творчого потенціалу науково-педагогічних працівників кафедр у вирішенні актуальних проблем науки, техніки, технології.

До переліку документів науково-методичного забезпечення кафедри належать такі: освітня програма спеціальності; навчальні плани напрямів підготовки та спеціальностей, за якими кафедра є випусковою (копії); робочі навчальні плани (копії); документи практичної підготовки (програми практичної підготовки; щоденник стажування/практики; список баз стажування (практики) та договори з ними; розподіл курсантів та студентів за базами стажування (практики)); навчально-методичне забезпечення дисциплін; програми навчальних дисциплін; робочі програми навчальних дисциплін; лекції (у разі відсутності стабільних підручників, навчальних посібників створюються фондові лекції); плани семінарів, методичні розробки та рекомендації до практичних і лабораторних занять; методичні вказівки до виконання індивідуальних завдань, курсових та дипломних робіт (проектів), матеріали поточного контролю та ін.; матеріали поточного і підсумкового контролю (письмові індивідуальні завдання, звіти про виконання лабораторних робіт, контрольні роботи, екзаменаційні письмові роботи, курсові роботи (проекти)); методичні рекомендації для проведення атестації бакалаврів, магістрів за відповідними спеціальностями.

Оцінка рівня навчальної, науково-методичної роботи кафедри дається на основі експертного висновку комісії вчених рад ВНЗ, факультету (інституту) під час щорічного звіту завідувача кафедри на засіданні вченої ради.

Організаційна робота кафедр передбачає формування кадрового складу та штатного розпису в межах затверджених фондів і нормативів для усіх категорій; розподіл навчального навантаження, складання розкладу занять спільно з навчально-методичним центром (факультетом); створення умов для професійного зростання здобувачів вищої освіти і співробітників кафедри, задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному, моральному та фізичному розвитку; організацію та контроль проведення науково-педагогічними працівниками кафедри занять, практик тощо; встановлення творчих зв'язків із вищими навчальними закладами, органами та підрозділами служби цивільного захисту, галузевими організаціями, підприємствами, науково-дослідними інститутами, іншими підприємствами та організаціями незалежно від форм власності (у тому числі з іноземними); сприяння в перепідготовці та підвищенні кваліфікації науково-педагогічними працівниками кафедри та контроль цих заходів; організацію та проведення методичних, науково-методичних і наукових семінарів, конференцій тощо; співпрацю з кафедрами, які викладають навчальні дисципліни, що забезпечують підготовку фахівців за спеціальностями кафедри; розробку заходів із профорієнтації та залучення осіб на навчання за спеціальностями кафедри та ВНЗ; систематичний зв'язок з випускниками ВНЗ; підготовку контрактів на проведення практики; забезпечення підготовки ліцензійних й акредитаційних справ із спеціальностей кафедри; участь співробітників кафедри у роботі експертних рад, комісій, робочих груп ДСНС України, МОН України, ДАК України, спеціалізованих радах із захисту дисертацій доктора наук, вищого навчального закладу та його структурних підрозділів; визначення рейтингу науково-педагогічних працівників кафедри.

Організаційна робота кафедри передбачена низкою документів: положення про кафедру; посадові інструкції; план роботи кафедри на рік; план НДР кафедри; план впровадження результатів НДР у практику та навчальний процес; план роботи

наукового товариства студентів; розподіл навчальної роботи в годинах; обсяг навчальної роботи на навчальний рік; індивідуальні розрахунки навантаження на кожного науково-педагогічного працівника; індивідуальні плани роботи науково-педагогічних працівників; графік консультацій; графіки взаємних відвідувань занять; графіки контрольних відвідувань занять; графік довгострокового підвищення кваліфікації НПП кафедри; журнал планування та обліку проведення індивідуальної виховної роботи з особовим складом.

У контексті *виховного напрямку* науково-педагогічної діяльності кафедри займаються здійсненням комплексу заходів, спрямованих на виховання високорозвиненої особистості в дусі українського патріотизму й поваги до Конституції України в умовах розвитку української державності; призначенням й організацією роботи кураторів академічних груп; проведенням заходів із дотримання здобувачами вищої освіти законодавства України, морально-етичних норм поведінки як у навчальному закладі, так і за його межами, дбайливого ставлення до майна вишу; впровадження в студентському середовищі здорового способу життя; підвищенням духовного й культурно-освітнього рівня студентської молоді.

Міжнародний напрям охоплює розробку та реалізацію комплексу заходів з інтеграції в міжнародний освітньо-науковий простір; вивчення міжнародного досвіду підготовки фахівців за відповідною спеціальністю (спеціалізацією) кафедри та його використання в освітньому процесі (для випускової кафедри); організацію обмінних практик зі спорідненими кафедрами ВНЗ-партнерів зарубіжних країн (для випускової кафедри); участь у виконанні міжнародних проектів, програм, науково-технічних робіт на замовлення або за участі іноземних партнерів; організацію й участь у міжнародних конференціях, семінарах, конкурсах, виставках; забезпечення надходжень від різних форм зовнішньоекономічної діяльності.

Інноваційний напрям науково-педагогічної діяльності кафедр ВНЗ спричиняє створення на базі кафедри наукових шкіл із фахівців відповідного профілю, друк у фахових виданнях України, наукометричних базах; підготовку, сертифікацію

електронних публікацій; участь у міжнародних конференціях, стажування; підготовку тендерних пропозицій на виконання НДР; організацію маркетингу та просування на ринки результатів виконання НДР; упровадження результатів розробок в освітню діяльність та в освітній процес; підготовку охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності; розробку веб-сайту, інформаційних стендів; висвітлення результатів діяльності кафедри на інформаційних стендах, веб-сайті кафедри, факультету (інституту), до складу якого входить кафедра, а також у засобах масової інформації; особливості роботи кафедри в умовах безперервної освіти, створення інтегрованих програм, упровадження дистанційної форми навчання, нових форм контролю знань і якості викладання тощо; інтеграцію; комерціалізацію; «масовізацію»; технологізацію тощо.

За ступенем участі в процесі підготовки та випуску фахівців кафедри поділяють на випускові, профільні й загальновишівські. У ході дослідження встановлено, що в педагогічних ВНЗ України залежно від структури вишу кафедри педагогіки мають статус випускових або загальноуніверситетських. Випускові кафедри, на відмінну від інших, здійснюють керівництво переддипломною виробничою практикою та випускними (кваліфікаційними) дипломними роботами (проектами). *Випускова кафедра* – структурний підрозділ вищого навчального закладу IV рівня акредитації, що проводить освітню, методичну, науково-інноваційну, організаційну, міжнародну та виховну роботу й забезпечує підготовку й захист випускних кваліфікаційних робіт, практичну підготовку здобувачів, атестацію здобувачів освітніх послуг за певним напрямом підготовки фахівців. До завдань випускових кафедр додаються:

- ✓ координація діяльності всіх кафедр, що забезпечують спеціальну фахову підготовку аспірантів, студентів;
- ✓ розробка пропозицій щодо професіограм, кваліфікаційних й освітньо-кваліфікаційних характеристик, комплексних кваліфікаційних завдань за спеціалізацією;

- ✓ підготовка ліцензійних й акредитаційних справ із напрямів підготовки, спеціальностей;
- ✓ розробка навчальних і робочих навчальних планів спільно з іншими кафедрами, які є випусковими із цього напрямку підготовки, спеціальності;
- ✓ затвердження програм до державної атестації, тематики магістерських, дипломних, кваліфікаційних робіт (проектів);
- ✓ участь у роботі відбіркових, предметних, атестаційних комісій із прийому вступників на відповідний напрям підготовки, спеціальність;
- ✓ підготовка обґрунтування щодо модернізації варіативної частини освітніх програм;
- ✓ організація практик і стажування, їх захист в установленому порядку;
- ✓ сприяння працевлаштуванню випускників через взаємодію з роботодавцями;
- ✓ організація систематичного вивчення роботи випускників, рівня їхньої теоретичної та практичної підготовки, кар'єрного зростання;
- ✓ залучення провідних учених до проведення занять, контролю знань студентів, участі в роботі державних екзаменаційних комісій;
- ✓ координація й забезпечення підготовки випускних кваліфікаційних робіт;
- ✓ забезпечення підготовки та проведення державної атестації.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач кафедри, який повинен мати науковий ступінь та вчене звання відповідно до профілю кафедри, забезпечувати організацію освітнього процесу, виконання навчальних планів і програм навчальних дисциплін, здійснювати контроль за якістю викладання навчальних дисциплін, навчально-методичною та науковою діяльністю викладачів. Він обирається за конкурсом таємним голосуванням вченою радою ВНЗ строком на п'ять років з урахуванням пропозицій трудового колективу факультету (навчально-наукового інституту) та кафедри. Керівник закладу вищої освіти укладає контракт з керівником кафедри, який не може перебувати на посаді більш як два строки.

У ході дослідження з'ясовано, що на сучасному етапі розвитку вищої освіти робота кафедр ґрунтується на принципах науковості, саморозвитку, гуманізму, демократизму, наступності, персональної й колективної відповідальності, колегіальності та гласності обговорення питань, що віднесені до її компетенції. Завдання кафедри виконуються шляхом інтеграції навчання та практики, повного й ефективного застосування всіх елементів навчально-виховного процесу з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій. Основні питання діяльності кафедри обговорюються на засіданні, рішення якого є обов'язковим для виконання її співробітниками. До структури кафедри можуть входити наукові та навчальні лабораторії, кабінети та класи, майстерні, навчальні бази й інші підрозділи, необхідні для виконання покладених завдань. Внутрішня організація кафедри та форми керівництва її підрозділами визначаються вченими радами ВНЗ, факультету (інституту).

Засідання кафедри проводяться не рідше ніж один раз на місяць. У засіданні кафедри беруть участь науково-педагогічні та наукові працівники кафедри. Засідання кафедри оформлюється протоколом, який підписує завідувач кафедри (за відсутності завідувача – його заступник) і секретар. На засідання можуть бути запрошені інші працівники кафедри, а також працівники інших кафедр і вищих навчальних закладів, підприємств, установ та організацій. Засідання кафедри вважається правомірним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини працівників, рішення приймаються простою більшістю голосів. Рішення з основних питань навчально-наукової роботи кафедри приймаються на її засіданнях. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше половини членів кафедри. У голосуванні з питань рекомендації на посаду науково-педагогічних, наукових працівників та атестації наукових співробітників бере участь лише науково-педагогічний та науковий склад кафедри.

До складу кафедр входять науково-педагогічні, наукові працівники та навчально-допоміжний персонал, інші працівники, які забезпечують її діяльність. Загальна чисельність науково-педагогічного складу кафедри затверджується ректором університету залежно від обсягу та форм її педагогічної та наукової

роботи. Права та обов'язки співробітників кафедри визначаються чинним законодавством України, Статутом ВНЗ, Правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ і відповідними посадовими інструкціями.

У результаті наукового пошуку з'ясовано, що кількість штатних одиниць у колективі кафедр вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації залежить від контингенту студентів (у тому числі розрахункового (приведеного)), вводяться за рахунок коштів загального та спеціального фондів пропорційно кількості студентів, які навчаються за кошти державного (місцевих) бюджету(ів) і за кошти фізичних (юридичних) осіб відповідно. За умови створення кафедри виділяється одна посада завідувача кафедри; одна посада завідувача навчальної лабораторії на кожну обладнану навчальну лабораторію на кафедрах, які забезпечують підготовку за певною освітньо-професійною програмою; чисельність старших лаборантів, лаборантів, техніків встановлюється з урахуванням чисельності викладацького складу кафедри: для кафедр, які забезпечують природничо-математичну та/або технічну підготовку, чисельність старших лаборантів, лаборантів, техніків встановлюється в обсязі до 40% чисельності викладацького складу кафедри; для кафедр, які забезпечують загальноєкономічну та/або соціально-гуманітарну підготовку, – в обсязі до 25% чисельності викладацького складу кафедри. Посада інженера встановлюється за наявності складного обладнання.

З аналізу терміну «кафедра» як «найважливішого структурного й функціонального елементу вищої школи» (О. Абдулліна), «форми організації науково-дослідної роботи студентів» (П. Карташов), «соціалізації особистості» (С. Водотика), «осередку здійснення науково-дослідної роботи» (О. Попов), «підготовки педагогічних кадрів» (О. Парадиський) тощо випливає, що чинний термін «*кафедра педагогіки ВПНЗ*» – це структурний підрозділ ВПНЗ (його філій, інститутів, факультетів), що забезпечує підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників нової генерації, викладання циклу педагогічних дисциплін для студентів усіх напрямів підготовки та спеціалізацій ВПНЗ,

координує педагогізацію освітнього процесу, здійснює розробку актуальних проблем педагогічної науки

У науковому обігу функціонує важливе для цього дослідження поняття «шкільна кафедра» – новоутворення в структурі школи, котре здійснює керівництво науково-дослідною, творчою роботою вчителя, аналіз і корекцію нових навчальних програм і курсів, їх експертну оцінку та рецензування, зв'язок із ВНЗ, культурними центрами тощо. На заміщення посади завідувача шкільної кафедри запрошуються наукові співробітники й викладачі вишів із науковими ступенями. Під керівництвом кафедри вчителі засвоюють нові форми планування, які містять у собі елементи наукового дослідження, форми апробації нових ідей і технологій. Існування шкільних кафедр і залучення до них співробітників педагогічних кафедр сприяє тісним стосункам педагогічних ВНЗ зі школою, школярами та їхніми батьками, покращує процес теоретико-практичної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.

З метою об'єктивного висвітлення термінологічного поля дослідження в роботі акцентовано увагу на понятті «педагогічна діяльність» як інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника у формальній чи неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських і професійних компетентностей [55].

Відомо, що науково-дослідна діяльність пов'язана з проведенням наукових досліджень, розробок [21]. Результатом наукової роботи є нове знання, одержане в підсумках фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо [21, с. 586]. Наукова, як й інноваційна діяльність ВНЗ, є обов'язковими та невід'ємними складниками їхньої освітньої роботи. Під поняття «наукова діяльність» розуміємо «інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання нових знань та пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Наукова діяльність у ВНЗ проводиться з метою інтеграції наукової, освітньої й виробничої діяльності в системі вищої освіти [54].

Аналіз понять «педагогічна» та «наукова діяльність» дають підстави для уточнення визначення терміну «*науково-педагогічна діяльність*» як «педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах, що пов'язана з науковою».

Аналіз нормативних документів дав підстави з'ясувати, що на підґрунті кафедри її силами за ініціативи ВПНЗ або членів кафедри можуть створюватися предметно-методичні секції (структурні навчально-методичні підрозділи, що проводять виховну, навчальну та методичну роботу з однієї або кількох споріднених навчальних дисциплін), котрі затверджуються наказом по університету за умови, якщо до її складу входить не менше ніж три науково-педагогічні працівники); навчальні лабораторії або кабінети (підрозділи кафедри, котрі забезпечують проведення лабораторно-практичних занять із дисциплін відповідно до вимог освітньо-професійних програм і Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах). За кожною секцією, лабораторією завідувач кафедри призначає керівника з методичного забезпечення й організації навчальної роботи.

Серед основних шляхів підвищення рівня підготовки майбутнього вчителя є збереження та примноження традицій педагогічної кафедри як структурного підрозділу вищого педагогічного навчального закладу. Саме педагогічна кафедра забезпечує формування покоління вчителів нової генерації, що зможе допомогти людині зрозуміти навколишній світ, визначити своє призначення в ньому. Запорукою успішної діяльності педагогічних кафедр є високий кваліфікаційний рівень професорсько-викладацького складу, методичне забезпечення навчального процесу, результативність наукових досліджень, потреба суспільства в педагогічних кадрах, система й методи управління кафедрами, їх матеріально-технічна база, належне економічне становище, висока якість підготовки спеціалістів, працевлаштування випускників.

Відомо, що, будучи структурними ланками педагогічних ВНЗ, педагогічні кафедри здійснюють педагогізацію навчального процесу вишу [116; 132; 160; 172;

173; 189; 180; 184; 190], координують роботу інших профільних кафедр ВНЗ. Поняття «педагогізація» в дисертації тлумачиться як унесення в що-небудь педагогічних засад, педагогіки. [21, с. 713]. Упровадження передових ідей прогресивного освітнього руху в теоретичну й практичну підготовку майбутніх учителів неможливе без глибокого аналізу кращих надбань становлення й розвитку педагогізації процесу підготовки майбутніх учителів, компетентних у наукових дослідженнях, навчанні та вихованні.

У контексті дослідження розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки вагоме місце посідає *професіоналізація* навчання в педагогічних вишах України як «оволодіння якою-небудь професією як своїм постійним заняттям; перехід у ряди професіоналів» [21, с.995; 170]. Так, у роботі «Школа і вузівська педагогіка» А.М. Бойко переконує, що кожен педагогічний ВНЗ повинен мати комплекс навчальних закладів, які б уходили до його структури, були об'єднані спільною метою, включені до єдиної системи «школа-вуз-школа» і здійснювали комплексний професійний вплив як на формування професійності студентів у стінах вишу, так і на ефективне післявишівське становлення молодих учителів через професіоналізацію всієї навчально-виховної роботи у ВНЗ. А.М. Бойко доводить, що саме кафедрі педагогіки в цій справі належить провідна роль [16].

У сфері професіоналізації навчання обов'язковим для викладача педагогіки, на думку А.М. Бойко, є знання програм, підручників і посібників загальноосвітніх закладів, володіння методикою викладання спеціальних предметів у школі, що їх набувають студенти того факультету, де викладач читає педагогіку, щоб вони засвоювали цей курс через свою майбутню спеціальність. За цих умов викладання педагогіки стане «серцевиною» професійної спрямованості всіх навчальних дисциплін на кожному факультеті. Викладання педагогіки повинне забезпечити професійне спрямування діяльності кафедр і спеціальних наук [16].

Відомо, що головними завданнями кафедр педагогіки є створення умов для задоволення потреб студентів у підвищенні рівня професійних і культурних знань; підготовка висококваліфікованих фахівців із глибокими теоретичними знаннями й необхідними практичними навичками; підвищення кваліфікації професорсько-

викладацького складу кафедр, якості методичного забезпечення навчального процесу, сучасних методик і технологій навчання; розробка нових освітніх технологій; організація й проведення наукових досліджень і виконання пошукових робіт; поширення наукових і культурних знань серед населення. Також кафедри встановлюють види навчальних занять, що входять в обов'язковий обсяг навчального навантаження науково-педагогічних працівників відповідно до їхніх посад.

До термінологічного поля дослідження входить також термін *«науково-педагогічні працівники»*, під яким розуміються особи, котрі за основним місцем роботи у закладах вищої освіти проводять навчальну, методичну, наукову й організаційну діяльність.

Узагальнення нормативних документів, наукових праць С. Дружилова [45], Л. Конєва [77], С. Резніка [129] та ін., комплексне вивчення науково-довідкової літератури дозволило зосередитися на ключовому терміні дисертаційного дослідження *«науково-педагогічна діяльність кафедри педагогіки в ЗВПО»* як інтелектуально-творчій роботі її колективу, складниками якої є навчально-виховний, навчально-методичний, науково-дослідний, громадсько-просвітницький, міжнародний й інноваційний напрями.

2.3. Передумови становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВНЗ Наддніпрянської України

У процесі вивчення становлення й розвитку освітньої галузі, специфіки її організації увагу привертає її педагогічний складник, завданням якого є підготовка кадрів для всіх ланок освіти. Стихійність у підготовці педагогічних працівників нерідко гальмувала розвиток суспільства. Запровадження педагогічної освіти сприяло поступовому й закономірному соціально-економічному прогресові, підвищенню рівня міжособистісних стосунків, якості технологічних процесів. Вивчення закономірностей розвитку педагогічної освіти, історії становлення ВПНЗ і їхніх окремих структур сприяють її подальшому розвитку, розробці й

упровадженню нових, зумовлених часом ідей підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів.

Методологічні, теоретичні засади оновлення педагогічної освіти розкрито в працях сучасних учених, зокрема А.М. Алексюка [2], В.П. Андрущенко [5], А.М. Бойко [117], О.А. Дубасенюк [46], Т.К. Завгородньої [51; 52], А.Й. Капської [66; 67], В.І. Лугового [87], О.Г. Мороза [97], Л.О. Хомич [162] та ін. Історія професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищій школі в Україні періоду ХІХ – початку ХХ ст. досліджувалася В.І. Белашовим [12], Л.П. Вовк [25], О.В. Глузманом [31], І.Н. Важинським [37], Н.М. Дем'яненко [36], Л. Поповою та В. Гошовською [124], І.О. Кліцаковим [71], О.А. Лавріненком [83], І.В. Лисенко [85], В.К. Майбородою [89; 90; 91], А.І. Павком [114], М. Ярмаченком [171] та ін. Питання становлення й розвитку кафедр у системі вищої педагогічної освіти відображено в наукових розвідках відомих дослідників сучасності (К.В. Астахова [27], Л.П. Вовк [26], Н.М. Дем'яненко [38], С.О. Дружилов [45], М.В. Елькін та М.М. Окса [47], Л.Д. Зеленська [56], С.Т. Золотухіна [59], І.Н. Карпунь [70], В.О. Кузнєцов та Н.В. Кузнєцова [81], В.І. Лозова [86], Л.С. Нечепоренко [103], І.Т. Сіра [140], М.Д. Ярмаченко [131] та інші).

Аналіз праць названих учених дозволив виявити передумови становлення й розвитку кафедр педагогіки у ВНЗ України та дослідити вплив суспільно-політичних, соціально-економічних, організаційно-педагогічних чинників на зміст і напрями їхньої науково-педагогічної діяльності. Зокрема, шкільною реформою 1803-1804 рр. проектувалося створення в Російській імперії навчальних округів, зокрема Харківського. Найвищою ланкою організованої системи освіти було визнано університет, який підпорядковувався попечителю. Саме в цей час уперше постала проблема спеціальної підготовки педагогічних кадрів. Досліджуючи питання вищої педагогічної освіти, більшість науковців звертається саме до аналізу діяльності Харківського навчального округу ХІХ сторіччя як осередку становлення педагогічної думки й вищої педагогічної освіти в Україні. Так, Г. Косінова, П.Г. Лузан, О.В. Васюк, Н.М. Дем'яненко, І.П. Важинський, І.М. Кравченко, І.Ф. Прокопенко [78; 88; 130; 152] відзначають, що в межах українських губерній,

які входили до складу Харківського навчального округу, функціонувала мережа навчальних закладів, визначена статутом 1804 р. («Статут університетів» і «Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам»), який унормовував структуру й принципи організації народної освіти в країні. Реформа передбачала започаткування роботи таких типів освітніх закладів у кожному навчальному окрузі: парафіяльні училища (однорічні), повітові училища (дворічні), гімназії (чотирирічні) та університет. Статутом проголошено безстановість і наступність навчальних закладів усіх типів, безкоштовність освіти на всіх її рівнях. Доступ до університетів і гімназій кріпакам і вихідцям із нижчих станів було закрито. Не вирішеним залишалося й питання про право на вищу освіту жінок.

Першим в українських землях Російської імперії було відкрито Харківський університет (1805). Він відіграв провідну роль у розвитку національної культури, науки, освіти та шкільництва. Університет складався з чотирьох факультетів: словесного, етико-політичного, фізико-математичного й медичного й здійснював керівництво навчальними закладами Харківського навчального округу. До навчального округу входили Слобідська Україна, Орловська, Воронежська, Курська, Полтавська, Миколаївська губернії, область війська Донського, Причорномор'я. У кінці ХІХ ст. у відомстві Харківського університету було 136 парафіяльних училищ, 116 повітових училищ і 13 гімназій.

Згодом, у 1834 р., університет було відкрито в Києві. Спочатку він мав лише два факультети – філософський із двома відділеннями (відділення словесних наук, пізніше історико-філологічне й фізико-математичне) та правничий. Пізніше (1841 р.) відкрито медичний факультет. Третій університет у Наддніпрянській Україні за клопотанням Д.І. Писарева й М.І. Пирогова відкрився 1865 р. в Одесі. Він мав задовольнити потреби краю в учительських кадрах. Проте думки про педагогізацію університету було відхилено: до нього застосували статут 1863 р. Відтак Новоросійський університет було відкрито у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та правничого. У 1900 р. було відкрито медичний факультет.

Як освітні центри, університети здійснювали науково-методичне керівництво іншими навчальними закладами округу, для чого створювалися училищні комітети, а на професорів покладалась функція методистів й інспекторів – «візитаторів». У такий спосіб прагнули досягти поєднання наукової, освітньої й адміністративної діяльності університетів з організацією середньої освіти. Відповідно до цього при кожному університеті організовувався педагогічний інститут для підготовки вчителів і «училищний комітет» для управління гімназіями, повітовими училищами.

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [3; 34; 44; 72; 116; 118; 123; 166; 168] встановлено, що поряд із системою вищої педагогічної освіти розвивалася й середня її ланка, короткий екскурс до якої варто зробити задля того, щоб довести об'єктивність потреби підготовки вчителів у визначений історичний період. Так, у першій половині XIX ст. лише на Лівобережній Україні було створено цілу низку гімназій (Катеринослав, Новгород-Сіверський, Полтава, Чернігів, Харків, Херсон). Першими в Україні жіночими середніми школами стали «інститути шляхетних дівчат», в одному з яких у 1818 р. у Харкові вчителював А. Гулак-Артемівський. У цьому ж році аналогічний інститут було відкрито в Полтаві, у 1825 р. – в Одесі, у 1833 р. – у Києві. У ході реформи освіти за особистої ініціативи й на власні кошти кн. А.Г. Безбородьком відкрито гімназію вищих наук (1805р.) [75, с.45], на кошти казни відкрито Рішельєвський ліцей в Одесі (1817 р.), які здійснювали підготовку вчителів.

Згодом почали відкривати так звані жіночі єпархіальні школи та жіночі гімназії. Київ першим з українських міст відкрив дівочу гімназію (1850 р.), у 1860 р. вони з'явилися в Харкові й Полтаві. Курс жіночих гімназій тривав вісім років і саме останній, восьмий, сприяв підготовці вчительок і домашніх виховательок. Єпархіальні ж школи були переважно семирічними й своєю програмою наближалися до жіночих гімназій. Також існували ще дівочі школи, підпорядковані відомству імператриці Марії.

У кінці 1950-х р.р. в українських землях виник новий тип шкіл для підлітків і дорослих – недільні школи, перша з яких була заснована в Києві в 1859 р. Через

рік у місті існували вже чотири чоловічі й дві жіночі недільні школи. Організація недільних шкіл поширилася на інші міста, навіть села. Така розгалужена система освіти потребувала високоосвіченого вчителя, а відтак становлення вищої педагогічної освіти.

Установлено, що загальнопедагогічна підготовка в закладах вищої освіти в українських землях Російської імперії розпочалася з відкриття педагогічних інститутів при університетах Києва та Харкова. Так, 24 січня 1803 р. Олександр I підписав указ *«Об учреждении училищ»*, у якому наголошувалося на доцільності відкриття при Імператорських російських університетах педагогічних інститутів: *«... Всякий университет должен иметь учительский или педагогический институт»* [56, с.8].

Відомо, що статут імператорського Харківського університету набув чинності 5 листопада 1804 р. Цим документом було ігноровано науково-дослідну домінанту університетської діяльності, університет визнано як *«высшее ученое сословие для преподавания наук учрежденное, ...в нем приуготовляется юношество для вступления в различные звания государственной службы»* [75, с.36].

Концептуальною відмінністю статуту стала автономія університету: уперше в історії вітчизняної освіти проголошувався устрій вищої школи із застосуванням поділу влади, заснований на демократичних принципах самоврядування, виборності, звітності й змінюваності керівництва університету, ректорів, професорів, а також права університету затверджувати наукові ступені, відкривати інститути, кафедри тощо.

Розділ XII названого статуту визначав порядок функціонування Педагогічного інституту в складі університету: *«... Педагогический или Учительский Институт образует учителей для гимназий и училищ, Округ университета составляющих, под начальством Директора, из Ординарных Профессоров Общим Собранием избранного»* [57, с.9]. Передбачалося, що навчання в Педагогічному інституті стане не лише шляхом до вчительської посади в гімназії, але й до магістерського звання та штатної посади в університеті.

Навчальний план інститутів затверджувався зборами професорів університету. Майбутні вчителі вивчали предмет, науку обраної спеціальності, засвоювали «настанови в мистецтві дати науки ясним і систематичним чином» [161]. Студенти, які закінчили інститут із відзнакою, отримували ступінь магістра, залишалися при університеті й викладали «настанови студентам-кандидатам вчительського звання», за рішенням ради університету їм доручали читання лекцій. Решта скеровувалася в середні навчальні заклади як молодші й старші вчителі.

Офіційне ж відкриття при Харківському університеті педагогічного інституту з трирічним терміном навчання із затвердженим навчальним планом інституту й правилами для студентів відбулося лише 1 вересня 1811 р. Першим директором інституту був призначений професор Христофор Пилипович Роммель, котрий водночас виконував ще й обов'язки ординарного професора університету [99]. Особливого розквіту педагогічний інститут набув у часи керівництва директора професора Івана Яковича Кронеберга, який уніс доповнення до статуту 1835 р. – «Проект педагогического института» (1834-1835 pp.).

У Харківський педагогічний інститут зараховували осіб, що закінчили університет, а також студентів II та III курсів. Упродовж трьох років вони повинні були отримати наукову освіту й спеціальну педагогічну підготовку [116, с.60]. У перше десятиріччя свого існування педінститут за штатним розкладом мав 9 професорів, щорічно випускав від 10 до 15 осіб педагогічних кадрів, а з кінця 30-х років – понад 20 учителів із різних спеціальностей.

Відповідно до статуту імператорського університету Св. Володимира, «до особливих закладів при університеті» [179] також належав педагогічний інститут при ньому, котрий готував учителів для гімназій і повітових училищ. Офіційне відкриття педагогічного інституту відбулося в 1834 р. Щороку до цієї навчальної установи вступало 30 студентів, заклад був на третину більший від решти педагогічних інститутів при університетах імперії.

Загалом діяльність Харківського та Київського університетів у першій третині XIX ст. полягала в реалізації двох взаємозумовлених напрямів: 1) управлінського, що реалізовувався через діяльність учительських комітетів,

відкриття навчальних закладів, їх методичне забезпечення; 2) професійно-педагогічного, який характеризувався створенням університетських педагогічних інститутів [36, с.18], котрі мали готувати вчительські кадри для середніх шкіл округу й разом із цим давати поглиблену науково-педагогічну підготовку кандидатам на різні викладацькі посади до вищих навчальних закладів. Педагогічні інститути підпорядковувалися управлінню Головного педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі, Харківському і, відповідно, Київському університетам й одночасно Міністерству народної освіти. Утім, названі інститути не передбачали функціонування окремих кафедр педагогіки.

Про необхідність посиленої систематичної педагогічної підготовки свідчить прохання Міністра народної освіти С.С. Уварова до імператора Миколи I про відкриття при Головному педагогічному інституті кафедри педагогіки (1804). У проханні С.С. Уваров писав: «За статутом Головного педагогічного інституту після останнього курсу на факультетах призначено ще річний курс для практичного навчання студентів правилам і способам науки викладання, але цей короткочасний курс призначений лише привчати студентів складати уроки з різних предметів і читати їх під наглядом викладачів у присутності товаришів. ... Я визнаю за необхідне заснувати особливу кафедру педагогії, щоб предмет цей викладати нарівні з іншими впродовж загального курсу» [2; 144].

Утім, лише 5 листопада 1850 р. міністр народної освіти П.О. Ширинський-Шихматов здійснив подання на ім'я імператора Миколи I щодо покращення педагогічної підготовки студентів Петербурзького, Московського, Харківського, Св. Володимира, Казанського університетів й оприлюднення постанови *«Про заснування в університетах особливої кафедри педагогії»* [111; 175] [Додаток А, с. 488]. Це було наслідком реорганізації кафедр філософії, тому кафедри «педагогії» були вкомплектовані особами, які до цього викладали філософію. До появи кафедр педагогіки педагогічна підготовка майбутніх учителів гімназії здійснювалася у формі «педагогічного керівництва професорів» [92, с.26].

Відстежуючи генезу педагогічної освіти в університетах царської Росії, Є.А. Князєв відтворив кафедральну структуру університетів відповідно до їх

Таблиця 2.3.

Порівняльна характеристика кафедральної структури історико-філологічних факультетів вітчизняних університетів відповідно до чинних статутів

<i>1804 р. Відділ словесних наук</i>	<i>1835р. Філософський</i>	<i>1863р. Історико-філологічний</i>	<i>1884р. Історико-філологічний</i>
1.Красномовства	1. Філософії	1. Філософії а) логіка; б) психологія; в) історія філософії	1. Філософії
2.Віршотворення	2. Грецької словесності	2. Грецької словесності: а) грецька мова і тлумачення авторів; б) історія грецької літератури; в) грецькі древності	2.Класичної філології
3.Російської мови	3. Римської словесності	3. Римської словесності: а) латинська мова і тлумачення авторів; б) історія римської літератури; в) римські древності	3. Порівняльного мовознавства і санскриту
4. Грецької мови	4. Російської словесності	4.Порівняльної граматики індоєвропейських мов	4.Російської мови і літератури
5.Грецької словесності	5.Історії російської літератури	5.Історії російської мови і літератури	5.Слов'янської філології
6.Древностей латинських	6. Історії і літератури слов'янських нарідів	6.Історії всесвітньої літератури	6. Географії й етнології
7.Мови латинської	7. Всесвітньої історії	7. Слов'янської філології: а) слов'янські нарідчя; б) історія слов'янських літератур; в) слов'янські древності	7.Всесвітньої історії
8.Всесвітньої історії	8. Російської історії	8. Всесвітньої історії	8.Російської історії
9. Статистики	9. Політичної економії	9. Російської історії	9.Історії західно-європейських літ.
10.Географії російської	10. Статистики	10. Церковної історії	10.Історії церкви
11. Східних мов	11.Східної словесності: арабська, турецька, перська, монгольська і татарська мови	11. Теорії й історії мистецтв	11.Теорії й історії мистецтв
12.Теорії вишуканих мистецтв			
13. Археології			

статутів (див. табл. 2.3.) [73]. Однак у чинній структурі кафедри педагогіки були відсутні. Зазначене дає можливість припустити, що організація кафедр педагогіки була стихійною і короткотривалою через державну політику. Теорія педагогії, як правило, вивчалася виключно в курсі філософії й викладачами філософії.

У процесі вивчення нормативних документів [135, с.62] виявлено функціонування кафедри філософії та педагогіки на зламі XIX-XX ст. лише на історико-філологічному факультеті імператорського Юр'ївського університету. У цілому кафедри розподілялися між ординарними й екстраординарними професорами. Як виняток тимчасово виконувачем обов'язків керівника вакантної кафедри за поданням факультету міг бути й доцент терміном не більше трьох років [135, с.63]. Подання пропозицій про розділ й об'єднання кафедр, про заміну однієї кафедри іншою, відкриття нових кафедр, перенесення кафедр з одного факультету на інший входило в обов'язки ради університету [135, с.48].

У ході наукового пошуку варто окреслити небезпідставну організацію кафедри педагогіки в Харківському університеті. У дослідженні Л.П. Юрченко [167] засвідчено, що читання лекцій із педагогіки в Харківському університеті (1805-1861) здійснювалося з 1807 р. в обсязі 2-3 годин на тиждень, а з 1811 р. проводилися спеціальні семінари. Першим викладачем педагогіки в Харківському університеті був професор А.Г. Рейниш. З 1834-1835 н.р. по 1852 р. лекції з педагогіки читав проф. А.О. Валицький, один із кращих випускників Дерптського професорського інституту. При викладанні курсу він використовував твори Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Шварца, Ріхтера. На практичних заняттях вивчав зі студентами статті А.Г. Ободовського, Е.О. Гугеля, П.С. Гур'єва. Для слухачів Педагогічного інституту професор А.О. Валицький підготував і вперше прочитав у 1839-1840 н.р. курс «Педагогіка».

Н.М. Дем'яненко характеризує період першої половини XIX ст. як «етап зародження багаторівневості в започаткованій педагогічній освіті, практичної спрямованості, про що свідчить і курс педагогіки (вивчення гімназійних дисциплін, написання творів й оповідань педагогічного спрямування, проведення пробних лекцій та уроків) у Харківському університеті» [36, с.70].

У зв'язку з відкриттям кафедр педагогіки в Київському та Харківському університетах виникла потреба в унормуванні управлінського аспекту їхньої діяльності [175, с. 1-2]. Так, кафедру педагогіки в педагогічному інституті при університеті Св. Володимира 6 лютого (офіційно затверджено 6 квітня) 1951 р. очолив випускник Київської духовної академії, ординарний професор і доктор філософії **Сильвестр Сильвестрович Гогоцький** [176, с. 9], котрий *«по роду своих ученых занятий и по отличном познании в предметах, необходимых для успешного изложения этой науки, совершенно способен к занятию сказанной кафедры в звании ординарного профессора»* [177, с.5 (оборот)]. В університеті С.С. Гогоцький викладав філософію, психологію, педагогіку. Серед його основних філософських праць варто назвати «Філософський лексикон» (чотиритомне видання, 1857-1873 рр.), «Вступ до історії філософії», «Філософія XVII-XVIII ст. у порівнянні з філософією XIX ст. і відношення тієї та іншої до просвітництва». Професор цікавився станом освіти за кордоном. Досвід навчальних закладів Заходу С.С. Гогоцький використав у власній роботі з організації освіти для середніх верств жіночого населення в Києві (для дворянського прошарку було створено у 1838 р. закритий Інститут шляхетних дівчат).

С.С. Гогоцький справедливо вважається фундатором Вищих жіночих курсів у Києві, які було відкрито в 1878 р. Він був головою педагогічної ради курсів і впродовж усього часу їхнього існування викладав там педагогіку та психологію. Крім того, учений працював в училищі графині Левашової, де викладав педагогіку, а також у Київському інституті шляхетних дівчат, Київській духовній семінарії з метою сприяння педагогічній освіті пастирів церкви [101, с.31].

Кафедра педагогіки при педагогічному інституті Харківського університету була вакантною упродовж 21 місяця через брак фахівців. У цей час обов'язки професора кафедри педагогіки виконував **Альфонс Осипович Валицький** (1850-1852рр.). Учений викладав теорію виховання, наголошуючи, що наука про виховання й мистецтво виховання – різні поняття; виокремлював духовний і фізичний види виховання. Зокрема, у духовному виокремлював розвиток в учнів

почуттів, волі, пам'яті, розумових здібностей, формування пізнавальної активності, фантазії, естетичного сприйняття, почуття прекрасного, моралі.

З огляду на предмет нашого дослідження особливу увагу заслуговує постать **Миколи Олексійовича Лавровського**, випускника Головного педагогічного інституту, члена-кореспондента Російської Академії наук, за ініціативи котрого та на чолі з яким у педагогічному інституті при Харківському імператорському університеті було повноцінно відкрито кафедру педагогіки (1852). Учений викладав теорію виховання, дидактику, історію педагогіки й окремі методики. У звіті про свою викладацьку діяльність за 1855 р. М.О. Лавровський писав: «Читав історію виховання й теорію педагогії, крім того, займав своїх слухачів педагогічними вправами. Викладання педагогії відбувалося згідно із сучасним її станом, причому кожне педагогічне положення приймалося тільки після розбору думок кращих сучасних педагогів. Такий напрям викладання, з одного боку, знайомив слухачів із літературою науки, з іншого – обґрунтовував міцність педагогічних висновків» [69].

Відомо, що на початку другої половини XIX ст. кадрове питання щодо вчителів середньої школи лише загострилося: учительських кадрів катастрофічно не вистачало, до того ж рівень професійної підготовки багатьох із них був незначним. Учений комітет Міністерства народної освіти в 1857р. у загальних рисах накреслив проект реформи педагогічної освіти. На підставі урядової постанови *«Об упразднении Главного Педагогического Института и об учреждении особых педагогических курсов при Университетах»* в жовтні 1858р. Педагогічні інститути при університетах було закрито [110; 174; 178] як «закриті інтернатні заклади». Ліквідовано було й кафедри педагогіки, що пояснювалося так: «педагогії як науки самостійної, котра має право на особливу кафедру в університетах, не існує, педагогія входить до складу предметів, які належать до сфери наук філософських, а саме психології» [62]. Із цього часу педагогічні дисципліни в університетах викладалися рідко як необов'язкові предмети. Натомість у період «великих реформ» у 1861р. були відновлені кафедри філософії та державного права [74, с. 158].

З метою забезпечення спеціальної педагогічної підготовки вчительських кадрів постановою Міністерства народної освіти було схвалено три пропозиції: започаткувати при всіх університетах педагогічні курси з дворічним терміном навчання для осіб із вищою освітою, котрі бажають присвятити себе педагогічній справі; створити при педагогічних курсах чотири- і п'ятикласні гімназії з пансіоном для учнів; відкрити при кожному окрузі учительські семінарії для підготовки вчителів повітових і сільських училищ. Автори проекту вважали, що підготовку майбутніх учителів слід відокремити від наукової, саме тому, замість педагогічних інститутів, при університетах відкрили педагогічні курси, положення про які було затверджено царем у березні 1860 р. Абсолютно для всіх студентів п'яти профілів курсів обов'язковим було вивчення невеликих курсів педагогіки з дидактикою [115, с.74].

Дослідники педагогічної освіти Київщини В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова [101, с. 29] стверджують, що Вищі педагогічні курси при університеті Св. Володимира за своїм статутом були значнішими, аніж педагогічний інститут: кошти розформованого Юридичного інституту при університеті були спрямовані на розвиток саме педагогічних курсів. Крім внутрішніх університетських Вищих педагогічних курсів, зазначений педагогічний інститут створив підґрунтя для зовнішніх щодо університету Вищих педагогічних курсів, зокрема й жіночих.

Отже, у 1860 р. при Київському та Харківському університетах почали працювати Вищі педагогічні курси. Педагогічну освіту в Харківській губернії впродовж 1860-1867 рр. забезпечували Вищі педагогічні курси з дворічним терміном навчання, що перебували в підпорядкуванні попечительської ради Харківського навчального округу. Університети не могли повноцінно забезпечити навчальні округи педагогічними кадрами, що в подальшому зумовило відкриття великої кількості педагогічних курсів практичного характеру на різних рівнях освіти.

У ході дослідження з'ясовано, що на Вищі педагогічні курси приймали державних, громадських і приватних стипендіатів, а також слухачів, які навчалися за власні кошти й закінчили курси університету та ліцею й могли отримати

додаткову педагогічну спеціалізацію. Дворічний курс закінчувався захистом твору на обрану тему та пробною лекцією. Залежно від успіхів випускники курсів поділялися на два розряди: перший розряд відправлявся одразу до середніх навчальних закладів, а другий – починав роботу з повітових училищ. Кращим випускникам надавали право викладати в університетах [126].

Під час навчання майбутні вчителі мали підготуватися до викладання дисциплін одного із шести відділів, на які були розподілені предмети гімназичного курсу. Крім того, заняття слухачів полягали в самостійному вивченні предметів під супроводом професорів університету, а також у відвіданні лекцій із педагогіки та дидактики. Відповідно до розпорядження Ради міністрів народної освіти від 16 листопада 1863 р. викладання педагогіки в університетах покладалося на професора психології або філософії. Теоретичні заняття доповнювалися педагогічною практикою. Слухачі відвідували уроки в гімназіях із метою ознайомлення з досвідом кращих учителів, після чого самостійно викладали обрані ними предмети під наглядом керівника. Зміст підготовки вчителів представлено *Додатком Д* (с. 495).

Однак на противагу педагогічним інститутам, які щорічно випускали понад 200 вчителів, педагогічні курси за затвердженням міністерством планом прийому на курси 1860 р. зарахували до навчання лише 67 осіб. Уже в 1865 р. Міністерство народної освіти звітувало про «відчуття крайньої нестачі в учителях гімназій» [58, с.167]. Кількість учительських вакансій у гімназіях і прогімназіях більше ніж у два рази перевищувала кількість випускників курсів, і до кінця 60-х років XIX сторіччя за розрахунками міністерства мала зрости до 800. Курси не давали жодних переваг у сфері підготовки студентів, місце вчителя міг отримати будь-який інший випускник університету.

На основі створених умов у 1865 р. Міністерство народної освіти розробило *«Положення про підготовку вчителів для гімназій та прогімназій»*, відповідно до якого вчителів мали готувати зі студентів історико-філологічних і фізико-математичних факультетів університетів шляхом уведення ***факультативних педагогічних курсів*** з мізерною педагогічною й методичною підготовкою. Після

закінчення університету майбутні вчителі мали можливість на один рік прикріплюватися до гімназій для стажування [98; 103, с.195]. Але за наявної колосальної потреби в педагогах ця постанова не могла розв'язати проблему підготовки вчителів.

Згодом в університетах постала низка питань, при яких кафедрах необхідно створювати педагогічні курси, з якого курсу, якою повинна бути їх тривалість. Варто зазначити, що в Харківському університеті взагалі відмовилися від практичної підготовки вчителів гімназій у формі педагогічних курсів при різних предметних кафедрах. Харків'яни були переконані, що вчитель, який не володіє педагогічними методами, має низький рівень науково-теоретичної підготовки. Крім того, керівництво практичною підготовкою не входило в коло обов'язків професорів і не відповідало характеру їхніх занять [92, с.39-41]. Тому на факультетах здійснювалася теоретична підготовка, а практична – у гімназіях [92, с. 44].

З'ясовано, що підготовка вчителів історико-філологічного факультету університету Св. Володимира здійснювалася при кафедрах російської мови й словесності, слов'янської філології, древніх мов, загальної та російської історії; на фізико-математичному факультеті при кафедрах математики, фізики й фізичної географії, хімії, біології, ботаніки та мінералогії [92, с. 43].

Цікавою формою педагогічної освіти був так званий *педагогічний екстернат* при університетах на звання вчителя гімназії та прогімназії. Із листопада 1863 р. по вересень 1895 р. учений комітет Міністерства народної освіти розробив декілька проектів правил про екзаменування викладачів середніх навчальних закладів. Під час іспитів від випускника вимагалися певні знання з педагогіки й дидактики, історії педагогіки, училищезнавства та шкільної гігієни [115, с. 109].

Однак новий міністр народної освіти Д.А. Толстой був проти підготовки вчителів в університетах, доводячи переваги спеціальних закритих педагогічних навчальних закладів. Його підтримав Олександр II указом від 27 червня 1867 р.: педагогічні курси при Харківському й Київському університетах були скасовані.

Підготовка вчителів із випускників класичних гімназій здійснювалася у двох заснованих історико-філологічних інститутах Петербурга та Ніжина.

Першим директором Ніжинського інституту став декан історико-філологічного факультету, завідувач кафедри педагогіки Харківського університету М.О. Лавровський. Хоча інститут називався історико-філологічним, але до 1882 р. прийому на історичне відділення не було. Навчання носило закритий характер і було значно дорожчим від навчання в університетах, що призвело до зменшення охочих навчатися в інституті. У перший рік у ньому навчалось 100 студентів, а наступні роки – 40-42 особи. У цілому впродовж 1875-1900 рр. інститут випустив 321 вчителя. В інститут приймалися випускники гімназій, а також філософських класів духовних семінарій. Нестачі ж учителів математики не було, їхньою підготовкою, як і раніше, займалися університети. Як вдалося з'ясувати, у 1875р. була заснована окрема кафедра педагогіки в Ніжинському історико-філологічному інституті [127]. Фактично Ніжинський історико-філологічний інститут вважається першим вищим педагогічним навчальним закладом України [61; 75].

Мережу підготовки педагогічних кадрів розширила організація у Феодосії (1872 р.) та Глухові (1874 р.) трирічних *учительських інститутів* [87], які здійснювали підготовку спеціалістів для міських, вищих початкових училищ (з 1912 р.) та інших однотипних вищих шкіл, мали «універсальний професійно-педагогічний характер», однак кількість годин на вивчення педагогіки й дидактики в них була мінімальною порівняно з іншими дисциплінами [90, с. 15]. Студентів чоловічої статі орієнтували на викладання декількох споріднених дисциплін із поверхневими знаннями психології, методик, однак із непоганою практичною підготовкою. Ці заклади Ф.Г. Паначин назвав не інакше як «школи-тупики», що не давали ні вищої освіти, ні права вступу до університетів [115, с. 83].

Принцип єдності логічного й історичного, узятий за основу дослідження, забезпечує висвітлення фактів, які ілюструють генезу педагогізації процесу підготовки майбутніх учителів. На зламі XIX-XX сторіч окремого вагомому статусу набули педагогічні курси, оскільки в короткі терміни забезпечували освітні заклади

вчителями. Вони організовувалися при учительських інститутах, семінаріях і школах, гімназіях і навіть при початкових училищах.

У ході дослідження архівних матеріалів і нормативних документів [15; 82; 105; 108; 112; 113, с.148; 121; 182; 183; 185] встановлено низький рівень педагогічної освіти вчителів-практиків. Так, у звіті про педагогічний склад учителів народних училищ Богодухівського повіту за 1900 рік [184] зазначено, що особовий склад педагогів поділявся на такі категорії: 41 законоучитель закінчив курси в духовній семінарії; 4 – в учительських семінаріях; 6 пройшли курси духовних семінарій або закінчили курси в духовних училищах; 18 учителів належали до числа тих, що закінчили курси в учительських семінаріях або взагалі отримали спеціальну підготовку; 4 закінчили курси в духовній семінарії; 5 отримали звання вчителя народного училища за спеціальним випробуванням; 1 закінчив чотири класи духовної семінарії й отримав звання вчителя церковно-приходської школи; 13 учительок і їхніх помічниць закінчили курси в середніх навчальних закладах, тобто в інститутах, у жіночих гімназіях і єпархіальних училищах; 32 належали до осіб, котрі закінчили курси в жіночих трикласних і чотирикласних прогімназіях й отримали звання вчительки народного училища.

З вищезазначеного очевидно, що кількість викладачів із педагогічною спеціальною підготовкою складала лише 24,6% від загальної кількості вчителів. «Беручи до уваги, що успіх навчально-виховної справи перебуває в залежності від особистості викладача, його загального розвитку, обсягу знань і педагогічної підготовки, хотілося б побажати значного підвищення цих відсотків», – ідеться у звіті [184]. З огляду на це в країні почали вживати заходів, щоб вчительська вакансія заміщалася особами зі спеціальною педагогічною підготовкою. Вимоги до вчителів XIX ст. представлено в *Додатку В* (с. 493).

Аналіз документів [164; 181; 182; 183; 184] свідчить про переломний період для становлення середньої та вищої педагогічної освіти згідно із циркулярним розпорядженням попечителям навчальних округів від 16 листопада 1898р., де зазначено, що одним із головних недоліків середніх навчальних закладів Міністерства народної освіти було те, що їх викладачі-початківці стають до роботи

без спеціальної педагогічної підготовки. У попечительських радах вирішувалися питання, у якій формі необхідно здійснювати педагогічну підготовку викладачів середніх навчальних закладів (у формі одного чи декількох центральних установ для всієї імперії або по округах у вигляді особливих семінарій або курсів, самостійних або при діючих навчальних закладах, або в іншій невизначеній формі); яким чином, із яких предметів і впродовж якого часу повинна проводитися педагогічна підготовка кандидатів на вчительські посади (акцентовано на практичному й виховному складниках підготовки). Це положення стало поштовхом для пошуків ефективних форм організації педагогічної освіти і в Україні.

У навчальних округах було проведено обговорення проблеми педагогічної освіти. Незалежно від різноманітних суджень з окремих питань усі учасники обговорення висловилися про необхідність організації педагогічної підготовки на додаток до університетського курсу. Спочатку планувалося відкриття в університетських містах педагогічних інститутів. Розробку проблеми вищої педагогічної освіти в Міністерстві народної освіти доручили (1900 р.) К.П. Яновському, колишньому попечителю Кавказького навчального округу, котрий розробив проект статуту педагогічного інституту та правила педагогічної підготовки при гімназіях і реальних училищах кандидатів на вчительські та виховні посади в середніх навчальних закладах. Автор проекту відзначав, що педагогічний інститут – особлива самостійна установа, підпорядкована попечителю навчального округу. При інституті повинна бути гімназія з пансіоном, директор якої є одночасно й директором інституту. Однак цей проект так і не був реалізованим в Україні.

Водночас попечитель Харківського навчального округу М.М. Алексеєнко розробив концепцію двоблокової підготовки педагогів, відповідно до якої перша ланка – університетська підготовка – передбачала вивчення педагогічних дисциплін; друга ланка – засвоєння педагогічних прийомів, яке мало здійснюватися в педагогічних інститутах або у формі прикомандирування до навчального закладу. Модифікуючи проект К.П. Яновського, М.М. Алексеєнко пропонував створити

«педагогічну семінарію» поза зв'язком із певною гімназією або реальним училищем, але під контролем навчального округу [76, с.207].

На межі XIX – XX ст. криза в системі освіти була визнана владою: «Досвід останніх років указав на настільки істотні недоліки нашого навчального ладу, що я визнаю невідкладно взятися за корінний його перегляд та виправлення», – наголошував Микола II в рескрипті від 25 березня 1901 р. [48, с. 100]. Це спонукало Міністерство народної освіти й громадських діячів вживати заходів щодо організації спеціальної науково-навчальної установи педагогічної спрямованості. У тому ж році Міністерство народної освіти почало підготовку реформи вищої школи. У травні 1902 р. була створена комісія з реорганізації вищих навчальних закладів, у роботі якої взяли участь чиновники міністерства, професори університетів, вищих жіночих курсів. Одним із питань, запропонованих на обговорення комісії, була підготовка педагогів. Передбачалося створення *педагогічних інститутів при університетах; педагогічних курсів при навчальних округах; кафедр педагогіки в університетах і на вищих жіночих курсах.*

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес розвиток педагогічної освіти на Одещині, яка пов'язана з відкриттям педагогічного відділення (згодом – педагогічного інституту) при Рішельєвському ліцеї (з 1818 р.), що готувало педагогічні кадри для повітових і комерційних шкіл. Пізніше ліцей складався із чотирьох установ: початкового підготовчого училища, ліцею, двох вищих додаткових училищ і педагогічного інституту. Вихованці інституту залишалися в ньому на 6 років: перші чотири в ролі наглядачів і два – ад'юнктами при професорах [22, с.23]. Після шестирічного відпрацювання випускники ліцею мали право або залишитися працювати в ліцеї, або перейти до інших навчальних закладів.

Педагогічний інститут як складник Рішельєвського ліцею до 1823 р. підпорядковувався піклувальнику Харківського навчального округу. Вихованців Одеського педагогічного інституту готували до викладання всіх предметів, що читалися в ліцеї. Уже в 20-х роках XIX ст. інститут активно готував педагогічні кадри для інших навчальних закладів усього півдня та центру України.

Незважаючи на те, що педагогічний інститут Рішельєвського ліцею проіснував 20 років, він заклав традиції теоретичної, методичної, практичної, наукової підготовки вчительських кадрів на півдні України.

Значні зміни у викладанні педагогіки в Новоросійському університеті відбулися з приходом до навчального закладу видатного філософа *Миколи Миколайовича Ланге*. З його власної ініціативи поряд із філософією студенти отримали можливість слухати курси педагогіки та психології в 1894-1895 н.р. А в 1905 р. М.М. Ланге сприяв поділу курсу педагогіки на два окремих: філософії та педагогіки. Таким чином, у Новоросійському університеті розпочалося вивчення курсу педагогіки на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах [22, с.32]. Виокремивши педагогіку й історію педагогіки від філософії, учений розробив програми цих дисциплін і клопотав перед Міністерством народної освіти й попечителем Одеського навчального округу про відкриття кафедри педагогіки, яка б опікувалася підготовкою студентів до педагогічної діяльності. Проф. М.М. Ланге рекомендував і склад кафедри, котрий пройшов відповідну підготовку [22, с.40].

У рамках наукового пошуку варто відзначити, що програми з педагогіки М.М. Ланге були логічно побудовані: від історії розвитку педагогічних теорій, шкільництва й освіти в країнах Західної Європи до експериментальних напрямів педагогіки Німеччини та Франції. До складеної в 1902 р. програми з історії педагогіки входили теми про прогресивних діячів педагогіки Стародавніх часів й Середніх віків, починаючи від філософії й педагогіки Давньої Греції. Повноцінно свої педагогічні ідеї М.М. Ланге, як і С.С. Гогоцький, зумів утілити в життя на Вищих жіночих педагогічних курсах, які були створені за його ініціативи і очолені ним у 1903 р. Третій рік навчання на курсах було присвячено педагогічній теорії та практиці. Однак М.М. Ланге так і не вдалося відкрити кафедру педагогіки. Це завдання було виконане в подальшому його учнями та послідовниками.

Відомо, що організації вищої педагогічної освіти передували ідеї та роздуми відомих вітчизняних діячів освіти, зокрема К. Д. Ушинського: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх її відношеннях, то вона повинна, перш за все,

пізнати її в усіх відносинах» [153]. Це завдання, на думку вченого, міг виконати університетський тип освіти у формі педагогічного факультету.

Водночас П.Ф. Каптерев наполягав на організації спеціальної педагогічної освіти й поділяв її на теоретичну та практичну [68]. Дослідник розробив концепцію вищої педагогічної освіти, яка, на його думку, повинна складатися з двох ланок: вищої загальної освіти і спеціальної педагогічної. П.Ф. Каптерев виявив відмінності в змісті університетської та вищої педагогічної освіти, практична спрямованість якої не спотворює науку або послаблює науковість, а лише передбачає практичні інтереси та спрямованість підготовки. Він також дотримувався думки, що вища педагогічна освіта може бути реалізована в університеті за умови організації педагогічного факультету, а при ньому – базової гімназії для проведення постійної шкільної практики [29].

Однак у науково-педагогічних і професорсько-викладацьких колах не було сформовано єдиної думки з питань вищої (університетської) педагогічної освіти. Аналіз історико-педагогічної літератури дозволив відстежити проект організації при університетах педагогічних факультетів, якими передбачено організацію кафедр педагогіки. Так, із метою постановки належної вищої педагогічної освіти в країні при Московському університеті було створено групу науковців (А.Н. Бернштейн, В.А. Вагнер, Е.В. Готьє-Дюфайє, П.І. Дьяконов, Н.А. Митропольський, Н.І. Напалков, І.Ф. Огнєв, А.П. Павлов, Д.Д. Плетньов, А.Н. Реформатський, Г.І. Россолімо, В.П. Сербський, С.І. Чирвінський, Т.Д. Фадєєв), котрі обґрунтували організацію при імператорських університетах педагогічних факультетів на 1-му Всеросійському з'їзді з педагогічної психології в Санкт-Петербурзі (1906) [106]. Проект факультету науковці представили радам Імператорського Московського університету і Вільного Московського університету у вигляді тез (*Додаток Б*, с. 491).

Дійсно, в означуваний час Міністерством народної освіти були здійснені спроби усунення недоліків у педагогічній підготовці вчительських кадрів і з цією метою проектувалося *впровадження при університетах кафедр педагогіки*. Зокрема автори проекту наполягали на створенні кафедр педагогіки на фізико-

математичному й філологічному факультетах. Через те, що випускники медичного факультету ставали шкільними лікарями, потреба в педагогіці була й у його студентів. Крім того, деякі розділи педагогічної науки могли розроблятися лише за активної підтримки лікарів.

Однак відкриття кафедр педагогіки на всіх факультетах гальмувалося через, *по-перше*, – фінансовий складник, *по-друге*, – недостатність навчального навантаження в університетах, де, крім цього, порушувалися питання про продовження терміну навчання, *по-третє* – відсутність умотивованих студентів, що хотіли б працювати вчителями. Упроваджувати ж вивчення педагогіки на факультетах як обов'язкової дисципліни було нераціональним, а створення самостійного педагогічного факультету, на думку розробників проекту, забезпечувало б максимально як для тогочасних умов належну педагогічну підготовку майбутніх освітян.

Проект про педагогічний факультет при університетах [106, с.157], який було розроблено комісією в складі названих вище науковців, надруковано в п'ятому номері журналу «Научное слово» (1905). У змісті роботи педагогічного факультету пропагувалося керуватися педагогічною теорією К.Д. Ушинського, що вимагала поглибленого вивчення дитини.

Отже, на переконання комісії, педагогічний факультет виконував обов'язки своєрідної «надбудови» для факультетів університетів і заповнював ті прогалини в університетській системі, що призводили до незнання педагогічних основ у випускників, які присвячували себе педагогічній справі. Тому слухачами педагогічних факультетів мали бути особи, котрі закінчили університетський курс. Оскільки програми Вищих жіночих курсів відповідали університетським програмам, випускниці курсів також мали право вступати на педагогічні факультети.

Члени комісії намагалися уникнути багатопредметності на педагогічних факультетах, які мали бути «життєвими, еластичними, здатними рости й розвиватися відповідно до наукових вимог і суспільних потреб» [106, с.162]. Пріоритетним видом занять на педагогічному факультеті мали бути розв'язання

практичних педагогічних завдань, через що кількість годин на вивчення теоретичних курсів була зведена до мінімуму. Відповідно до цього на педагогічному факультеті було спроектовано такі теоретичні курси: 1) педагогіка (основи педагогіки, окремо кожен із напрямів виховання: розумове, моральне, естетичне, фізичне, сучасні типи вітчизняних і закордонних шкіл і їх законодавство; 2) історія педагогічних ідей; 3) педагогічна психологія (загальна психологія, психологія дитячого віку, психологія юнацького періоду, індивідуальна психологія і її експериментальні основи, методика й практика індивідуального психологічного дослідження; 4) шкільна гігієна (найважливіші відомості з анатомії й фізіології дитини, поняття про хвороби взагалі й інфекційні зокрема); 5) педагогічна патологія (шкільні хвороби, виховання патологічних дітей).

Крім обов'язкових основних предметів, що вказані вище, на педагогічному факультеті читалися методики викладання фахових предметів. Серед запропонованих методик (математики, російської мови й словесності, історії й політичної географії, географії, геології й космографії, біологічних наук, фізики й кристалографії, хімії й мінералогії, законодавства, нових мов, древніх мов, мистецтв) кожен слухач факультету мав право обрати одну для вивчення. Крім теоретичних і методичних курсів, слухачі брали участь у семінарських і практичних заняттях, семінаріях, практикувалися в читаннях, бесідах, виконували самостійну домашню роботу з вивчення діяльності середніх навчальних закладів, навчальних планів, підручників, приладів, проводили досліди, організовували екскурсії, працювали з першоджерелами з відповідного предмета, практикувалися в методичних розробках.

Особливий акцент було зроблено на розробці самої науки педагогіки в широкому її значенні. Із цією метою проектом було передбачено, що при педагогічному факультеті повинні існувати декілька науково-допоміжних закладів, щоб надати слухачам можливість критично проаналізувати роботу декількох учителів, освітніх установ і не скопіювати, не взяти до уваги приклади «випадкові, які не мають педагогічного значення» [106, с.163].

Отже, педагогічний факультет мав стати своєрідною «науковою корпорацією» педагогічної науки. До його складу мали входити професори, які очолювали кафедри, професори інших факультетів, котрі читали б методичні курси для студентів.

Комісія передбачала, що професором по кафедрі педагогіки може бути особа зі ступенем доктора педагогіки (від педагогічного факультету), а також, у разі відсутності кандидатів, доктори однієї з біологічних або медичних наук. Завідувачем кафедри «історії педагогічних ідей» могла бути особа зі ступенем доктора педагогіки, а також доктора всесвітньої літератури, філософії або історії. Завідувачем кафедри педагогічної психології міг бути доктор педагогіки, котрий закінчив медичний або фізико-математичний факультет, або доктор однієї з біологічних чи медичних наук. Завідувачами кафедр шкільної гігієни й педагогічної патології могли обиратися доктори медичних наук або лікарі зі ступенем доктора педагогіки. Завідувачі кафедр методик повинні були мати ступінь доктора відповідної науки або магістра, який повинен був мати ще й ступінь доктора педагогічного факультету; крім зазначених вимог, завідувачі кафедр методик повинні були мали не менше 2 років попередньої практики викладання в середній школі.

Щодо присвоєння вчених ступенів на педагогічному факультеті з'ясовано, що сам факультет міг надавати лише ступінь доктора педагогіки на підставі, по-перше, складання спільного для всіх іспиту з основних наук педагогічного факультету, по-друге, спеціального іспиту з однієї з груп наук інших факультетів, по-третє, підготовки дисертації одного з предметів педагогічного факультету. Дипломи про закінчення факультету видавалися на основі відгуків професорів стосовно успішності практичних робіт, за наявності твору з певної науки за визначеним переліком тем педагогічного факультету. У сумнівних випадках факультет міг призначити автору твору колоквиум.

Через низку революційних подій, які охопили країну, зазначений вище проект не було втілено в життя. Факт існування спочатку педагогічного відділення (з

1913 р.), а потім педагогічного факультету (з 1915 р.) підтверджено лише в структурі Київських вищих жіночих курсів А.В. Жекуліної.

Упровадження педагогічного факультету в Україні було неможливим ще й через недостатнє усвідомлення ролі та значення педагогіки певною частиною наукової спільноти. Очевидно, що становлення педагогічної освіти в країні на науковому рівні могло здійснюватися тільки за наявності висококваліфікованих кадрів освіти, яких катастрофічно не вистачало. Це було наслідком не лише недостатньої підготовки професорсько-викладацького складу, а й постійних його «чисток». Так, міністр народної освіти Л.А. Кассо з метою знешкодження демократичних сил у вишах у 1911-1912рр. урядовим наказом усунув від викладання значну кількість професорів зі світовими іменами. Унаслідок такої чистки 10 університетів Російської імперії налічували 8 професорів богослов'я, 455 ординарних професорів, 164 екстраординарних, 12 доцентів і 681 приватдоцента, 504 штатних і 112 вакантних кафедр [23, с.18 (1); 61]. Дефіцит наукових кадрів призводив до того, що на факультетах одному професору необхідно було викладати декілька дисциплін або курсів, а також залучати до читання лекцій учителів гімназій.

Питання присудження наукового ступеня доктора педагогіки залишилося невирішеним, оскільки в зазначений час педагогіка як наука не досягла рівня розвитку, прийнятого для докторського ступеня з природничих і гуманітарних наук, що діяли в університетах [28, с.65-68]. Без підготовки наукових кадрів з педагогіки відкриття або заміщення вакантної кафедри педагогіки було неможливим.

З'ясовано, що вперше викладачів педагогіки та психології для закладів вищої освіти почала готувати Педагогічна академія ліги освіти в Петербурзі, а викладачок педагогіки й психології для жіночих класів середніх навчальних закладів – педагогічне відділення Петербурзького жіночого педагогічного інституту. А.П. Нечаєв писав: «Основними науками, на яких базується сучасна педагогіка, в академії визнані: педагогічна психологія, історія педагогіки, шкільна гігієна, патологічна педагогіка й школознавство» [102, с. 177].

У ході наукового пошуку вдалося з'ясувати, що упродовж XIX – на початку XXст. підготовці педагогічних кадрів стояла на заваді відсутність авторитетного педагогічного центру. Університети не мали кафедр педагогіки, навіть тісних зв'язків із кафедрами психології. «Якщо десь і читали курси педагогіки, – зазначав А.Є. Іванов, – то вони не мали широкого впливу на постановку шкільної справи. Не вирішував цієї проблеми в Україні і Ніжинський історико-філологічний інститут, оскільки він підтримував виключно навчальну мету. Також не змогли стати центрами, вагомими в педагогічному відношенні, і кафедри педагогіки, які були організовані при духовних академіях, оскільки єдиний професор кожної з них «загубився серед богословських і філологічних наук» [61, с.131].

Беручи до уваги мету середньої освіти, О.В. Костелева запропонувала таку класифікацію закладів педагогічної освіти XIX – початку XXст.: *навчальні заклади, які здійснювали підготовку педагогічних кадрів для домашнього, дошкільного виховання, а також початкової школи* (виховні будинки, інститути шляхетних дівчат, єпархіальні жіночі училища, Фребелівський жіночий педагогічний інститут, вчительські семінарії, земські вчительські школи, вчительські інститути, гімназії та повітові училища, а також учительські школи, духовні семінарії, церковно-вчительські та другокласні вчительські школи); *навчальні заклади, які готували вчителів для середньої світської і духовної школи* (духовні академії, університети, педагогічні інститути при університетах і Петербурзький Головний педагогічний інститут, історико-філологічні інститути, Вищі педагогічні курси 60-х рр. XIX століття, Вищі жіночі педагогічні курси, Київський і Петербурзький жіночі педагогічні інститути, Педагогічна академія Ліги освіти в Петербурзі, Московський педагогічний інститут імені П.Г. Шелапутіна, педагогічний факультет Петербурзького психоневрологічного інституту В.М. Бехтерева, Вільна вища школа П.Ф. Лесгафта, Педагогічні курси університету імені А.Л. Шанявського); *навчальні заклади, які здійснювали підготовку вчителів і книжників для вищої школи* (Петербургський Головний педагогічний інститут, духовні академії, університети) [79].

Відомо, у 1911 р. Педагогічна академія Москви представила в Міністерстві народної освіти проект нового статуту. У його додатку містилася записка, у якій ішлося про недостатність учителів, які «добре розуміють основи виховання та володіють узагальнювальними знаннями головних основ сучасної педагогіки» [61, с.131]. Таким чином, згідно із законом від 19 грудня 1911 року *«Про іспити осіб жіночої статі в знаннях курсу вищих навчальних закладів і про порядок здобуття ними навчальних ступенів і звання вчительок»* Київські, Одеські, Харківські вищі жіночі курси отримали статус вищих навчальних закладів, а їх випускниці могли складати державні іспити в імператорських університетах [159, с. 12].

Міністерський циркуляр розподілив вищі жіночі курси на розряди. Випускниці Київських жіночих курсів могли складати іспити без особливого дозволу Міністерства. Ці Вищі курси прирівнювалися до університетів і представляли собою «перший розряд» [165, с. 45-46]. Одеські, Харківські вищі жіночі курси відносилися до так званого «другого розряду». Існував іще й «третій розряд», куди входили Вищі приватні університетські курси Юр'єва, Вищі жіночі курси в Тифлісі та ін. Їх випускниці допускалися до іспитів лише після особливого дозволу Міністерства. Понад дві третини випускниць Вищих жіночих курсів ставали вчителями та вихователями [154, с. 99].

У ході дослідження встановлено, що характерною для вищої освіти України початку ХХ ст. була предметна система навчання, яка стала справжнім переворотом і в педагогічній освіті. Предметна система передбачала введення в навчальний процес самостійної роботи, передбачала зробити студента розкутим, дати йому свободу вибору в університеті в складанні індивідуальних навчальних планів, виборі курсів і викладачів. Із уведенням предметної системи стало можливим обирати спеціалізацію з педагогіки, психології, логіки. Із цією метою поряд з іншими курсами були організовані педагогічні [146, с. 3] й при університетах, і при вищих жіночих курсах. За твердженнями Є.А. Князева, А.Є. Іванова, Н.М. Дем'яненко, підготовка вчителів на Вищих жіночих курсах здійснювалася на «кафедральній основі» [36, с. 170; 61; 75, с.251], однак функціонування кафедр педагогіки не підтверджене документально.

Відомо, що активні пошуки осередків педагогічної освіти та розвитку педагогічної науки було здійснено в період 1917-1920 рр. Підготовкою вчителів в Україні в цей час займалися 8 учительських інститутів, 38 семінарій, Київський Фребелівський інститут, три університети, Ніжинський історико-філологічний інститут, Вищі жіночі курси в Києві, Харкові, Одесі, Ніжині, народні університети (Київський, Сумський, Уманський, Полтавський, Чернігівський) [36]. Згодом ще відкрився Кам'янець-Подільський український державний університет для підготовки вчителів українознавства (ректор І.І. Огієнко), кілька вищих педагогічних шкіл, педагогічні курси в Катеринославі, українське відділення Київського вищого педагогічного інституту Фребелівського товариства тощо. У липні 1918 р. університети Святого Володимира, Харківський та Новоросійський визнані державними університетами України.

У всіх університетах створювалися кафедри української мови та літератури, історії України та права. Аналіз історико-педагогічних джерел, зокрема праці М. Грушевського «Питання про українські кафедри і потреби української науки» [35] дозволяє відзначити, що стан наукових кафедр в Україні ще на початку ХХст. безпосередньо залежав від українського суспільства, яке й повинно було займатися вивченням своєї історії з метою популяризації нових ідей культурного розвитку та формування української нації. Науковець наголошував, що кафедри повинне створювати Міністерство, але ініціатива, проекти, плани – справа факультетів, університетів. Однак кафедр педагогіки так і не було створено.

Саме з 1919 р., переконує В.К. Майборода [90], розпочалася робота, спрямована на перебудову педагогічної освіти та створення вищої педагогічної школи: 21 травня 1919 р. при відділі підготовки вчителів було створено комісію для реформи педагогічних навчальних закладів (О. Музиченко, К. Щербина), визнано за необхідне зосередити підготовку вчителів як для другого, так і для першого ступеню трудової школи в педагогічних інститутах з чотирирічним строком навчання. Таким чином, у Полтаві, Херсоні, Чернігові та Житомирі організовано *педагогічні* інститути.

11 грудня 1919 р. розпочалися реорганізаційні процеси ліквідації університетів через «націоналістичні прихильності їхнього керівництва й бажанням відокремити Україну від Росії». Передбачалося визначити профіль випускників, розробити нові навчальні плани та програми, ввести суспільні дисципліни, підготувати нові науково-педагогічні кадри [157]. Філологічні та історико-філологічні факультети університетів скасовано, роботу на фізико-математичних факультетах, зважаючи на тяжкий економічний стан, тимчасово скорочено. Проведено низку заходів стосовно збереження лабораторій, кабінетів і вчених, які працювали при них. Негайно та практично почало втілюватися в життя питання про утворення інститутів народної освіти (ІНО) «для швидкої підготовки робітників освіти» [149].

У ході дослідження встановлено, що ІНО Києва, Харкова, Одеси, а також Катеринославу організовано у складі факультетів професійної освіти і соціального виховання [24, с.307]. Шляхом реорганізації учительських інститутів Вінниці, Чернігова, Глухова, Житомира, Миколаєва, Херсона, Полтави, а також державного університету в Камінці-Подільському та історико-філологічного інституту в Ніжині було засновано 9 ІНО у складі одного факультету – соціального виховання [23, Ч.1, С.57; 50]. Учительські семінарії реорганізовано в 1919 р. на Вищі педагогічні курси [90 с.32], які утворювалися на тимчасовій основі і прирівнювалися до вищих навчальних закладів [156].

Отже, на початку 20-х років спостерігається значний інтерес до системи педагогічної освіти [39, с. 84], організатори якої були переконані, що «нову школу можна розгортати лише після підготовки нового вчителя» [156, с.38]. Розбудовуючи ІНО, державотворці ставили за мету створити вищий педагогічний навчальний заклад із абсолютно визначеною установкою – готувати робітників народної просвіти для всіх типів масової школи. Весь зміст і процес підготовки працівників освітньої галузі в ІНО було «педагогізовано» [96, с. 104; 133, с.100].

Таким чином, вивчення й аналіз наукових джерел [95; 104; 107; 109; 120; 122] дозволило з'ясувати провідні тенденції педагогізації освітнього процесу ВНЗ, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів упродовж 1803-1920 рр. Аналіз генези

кафедр педагогіки дає можливість виявити передумови становлення й розвитку їхньої науково-педагогічної діяльності, серед яких варто зазначити такі: відкриття педагогічних інститутів при Імператорських російських університетах; активна участь громадсько-педагогічних діячів, учених у розробці положень щодо організації педагогічної освіти, зокрема «Проекту педагогічного факультету університетів», у якому кафедрі педагогіки відводилося особливе місце; зародження реформаторської, зокрема експериментальної педагогіки; консолідація вчених-педагогів довкола визначення суті педагогічних категорій (С. Ананьїн, С. Гогоцький, Ф. Зеленогорський, О. Музиченко, К. Ушинський та ін.), розробки методики викладання педагогіки (А. Валицький, М. Ланге, М. Корф, Х. Роммель та ін.), укладання підручників з педагогіки (М. Лавровський, С. Миропольський та ін.); створення комісії для реформи педагогічних навчальних закладів; організація закладів вищої педагогічної освіти, зокрема педагогічних інститутів у Полтаві, Херсоні, Чернігові та Житомирі.

Висновки до розділу 2

У ході дослідження визначено наукові підходи до розв'язання проблеми розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ (історико-педагогічного, системного, синергетичного, антропологічного, деонтологічного, аксіологічного), які дозволи в хронологічній послідовності відстежити особливості становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ України в досліджуваний період; встановити зв'язки між динамічними змінами змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки.

Розкрито суть базових понять «освіта», «педагогічна освіта», «вищий навчальний заклад», «вищий педагогічний навчальний заклад», «кафедра», «кафедра педагогіки вищого педагогічного навчального закладу», «педагогічна діяльність», «наукова діяльність», «науково-педагогічна діяльність», «науково-педагогічна діяльність кафедри педагогіки у ВПНЗ».

На підставі вивчення й аналізу науково-педагогічної літератури [1; 5; 63; 65; 113; 134; 148] з'ясовано передумови становлення й розвитку кафедр педагогіки в структурі ВНЗ Наддніпрянської України. На сторінках дисертації представлено особливості організації мережі закладів вищої педагогічної освіти України в досліджуваній період, механізм інституційного оформлення кафедр педагогіки як їхніх структурних підрозділів. Проведений науковий пошук доводить, що передумовами науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ є суспільно-політичні, соціально-економічні й організаційно-педагогічні чинники, які зумовили розвиток вищої педагогічної освіти, сприяли розбудові вищих педагогічних навчальних закладів, інституційному оформленню їхніх структурних ланок, зокрема кафедр педагогіки, визначенню змісту їхньої науково-педагогічної діяльності.

Основні положення розділу висвітлено в роботах автора [7; 8; 9; 10; 11].

Література до розділу 2

1. Адаменко О.В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 10-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_3 (дата звернення: 11.02.2016).
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. Київ: Либідь, 1998. 557с.
3. Андреев А. Ю. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы. Москва, 2009. 640 с.
4. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Казань, 1996. 568с.
5. Андрущенко В.П., Бондар В.І. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2010. Вип. 1.28. С.12-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1_28_4 (дата звернення: 22.05.2016).

6. Асташова Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей. Москва-Воронеж, 2000. 272с.
7. Башкір О. І. Відновлення педагогічної науки в стінах педагогічних навчальних закладів України на початку XX ст. Освіта і доля нації: Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досвіду. Матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (19-20 травня 2017, м. Харків). Х.: ХНПУ, 2017. С. 38-41.
8. Башкір О. І. Місце педагогіки в системі педагогічної освіти України в історичному дискурсі XIX – початку XX ст. Освітологічний дискурс. 2017. №3-4 (18-19). С. 43-56. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>
9. Башкір О. І. Місце педагогічних курсів у системі підготовки майбутніх учителів початку XX сторіччя. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Х.: Видавець Рожко С. Г., 2016. Вип. 53. С. 275-283.
10. Башкір О. І. Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України: історико-педагогічний аспект: монографія. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2017. 518 с.
11. Башкір О. І., Шкіль С. І. Виховання в родині просвітиків Слобожанщини кінця XIX – початку XX сторіччя. Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя: зб. наук. праць. Х.: Мітра, 2014. Вип.11. С. 24-30.
12. Белашов В.І. Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.). *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_2_8 (дата звернення: 9.04.2016)
13. Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін. Словник української мови : в 11 томах. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1974.
14. Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Ставрополь, 2006. 477 с.

15. Богодухів: Збірник архівних документів і матеріалів / Гол. редактор А.І. Епштейн; Упоряд.: Л.М. Момот, В.Г. Панкатьєва, В.В. Швець. Харків: Фоліо, 1996. С.119-121.
16. Бойко А.М. Школа і вузівська педагогіка. *Радянська школа*. 1986. №11. С.76-80.
17. Валевский А.Л. Основания биографики. Киев, 1993. 110 с.
18. Васильєва С.О. Розвиток професійного статусу вчителя у вітчизняній педагогічній теорії та практиці (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2016. 629с.
19. Васильєва М.П. Деонтологічний підхід. *Наукові підходи до педагогічних досліджень* : колективна монографія. Харків, 2012. 348с.
20. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу : постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7-11.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і головн. ред. В.Т. Бусел]. Київ, 2002. 1440 с.
22. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення і перспективи розвитку. Одеська область. Київ: Знання України, 2012. 319с.
23. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох частинах. Київ: Вид-во Київського університету, 1967.
24. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 396 с.
25. Вовк Л.П. Історія освіти дорослих Україні: нариси. Київ: УДПУ, 1994. 226с.
26. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.
27. Вузівська кафедра. Особливості функціонування в умовах модернізації освіти : монографія. Харків: Вид-во НУА, 2015. 182с.

28. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. Москва, 1956. 175с.
29. Герасименко Л.В. Розвиток прогресивних ідей П. Каптерєва у психолого-педагогічній науці ХХ–ХХІ століть. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2016. №31. С. 225-233
30. Глоссарий современного образования / URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/41> (дата звернення: 12.05.2015).
31. Глузман О.В. Історичні передумови становлення університетської педагогічної освіти у світовому й національному контексті. *Освіта Донбасу* : Науково-методичне видання. 2007. №3. С. 56-59.
32. Гнізділова О.А. Становлення і розвиток наукових шкіл у вищих педагогічних навчальних закладах східної України в ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012.
33. Гриньова В.М., Подберезський М.К. Культурологічний підхід. *Наукові підходи до педагогічних досліджень* : колективна монографія. Харків, 2012. 348с.
34. Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа. Київ, 1906.
35. Грушевский М. Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки. Сан-Петербург: «Общественная польза». 1907. 48с.
36. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (ХІХ – перша третина ХХст.): Монографія. Київ, 1998. 328с.
37. Дем'яненко Н.М., Важинський І.Н. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.). Москва, 2002. 240с.
38. Дем'яненко Н. Кафедра педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія становлення і розвитку. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. 2003. Вип. 5 (32). С.70-76.
39. Дембо А. Організаційні схеми і справа народної освіти. *Народна освіта*, 1919. №7.

40. Дзвінчук Д.І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2003. 240с.
41. Дічек Н.П. Біографічний метод як інструмент полікультурного діалогу *Шлях освіти*. 2001. №4. С.15-23.
42. Дічек Н.П. З галереї портретів українських педагогів 20-х років XX ст. *Шлях освіти*. 2002. №3
43. До питань про реформу вищої школи. *Вісник народного комісаріату освіти УСРР*. №1, 1920. С.84.
44. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2 тт. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2426/file.pdf> (дата звернення 12.07.2016)
45. Дружилов С.А. Кафедра вуза в новых условиях: проблемы и перспективы. *Инновации в образовании*. 2013. №3. С.60-74.
46. Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Концептуальні підходи до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 114с.
47. Елькін М.В., Окса М.М. Консеквенти становлення і розвитку кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (1922-2014 рр.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. №. 2. С. 60-69.
48. Елютин В.П. Высшая школа общества развитого социализма. Москва: Высшая школа, 1980. 560с.
49. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040с.
50. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12361 (дата звернення 11.12.2016)
51. Завгородня Т. К. Зміст освіти в Україні (XX – XXI століття): культурологічний аспект. Педагогічний альманах. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. Вип. 30. С. 274-280.

52. Завгородня Т. К. Культурологічний аспект в освіті України: історія і сучасність. *Розвиток польської та української освітньої і педагогічної думки (XIX - XXI ст.)*. Т.7. (Культура в освіті). Вроцлав, 2017. С. 33-43.
53. Закон України «Про вищу освіту» (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 13.12.2016).
54. Закон України «Про наукову й науково-технічну діяльність» (2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення 9.11.2016)
55. Закон України «Про освіту» (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.05.2018)
56. Зеленська Л.Д., Башкір О.І., Васильєва С.О. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Харків: Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 156с.
57. Зеньковский В.В. Русская педагогика в XX веке. *Записки русского института в Белграде*. 1933. URL: <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/38225.php> dsl 17/09/2017 (дата звернення: 17.09.2017).
58. Змеев В.А. Высшая школа России: от реформ 60-х к реформе 80-х годов XIX в. *Социально-гуманитарный журнал*. 1998. №5. 164-179с.
59. Золотухіна С.Т., Зеленська Л.Д. Дослідження вченими Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття актуальних проблем організації вищої освіти східних регіонів України. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2006. № 6. С. 41-44.
60. Золотухіна С.Т., Микитюк О.М. Історико-педагогічний підхід. *Наукові підходи до педагогічних досліджень* : колективна монографія. Харків, 2012. 348с.
61. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. Москва, 1991. 392с.
62. Ивановский В.Н. О преподавании педагогики в университетах. СПб., 1906. С.11.
63. Іонова О.М. Роль кафедри в профілактиці конфліктів у вищому навчальному закладі. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр*. Харків. 2011. С. 46-55.

64. Іонова О.М. Системний та синергетичний підходи. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія. Харків, 2012. 348с.
65. Історичні передумови розвитку педагогічної науки Україні (1917-1920). *Ін-т педагогіки: погляд через роки: (До 75-річчя від дня заснування Укр. НДІ педагогіки)*. Київ, 2002. С.17-33.
66. Капська А.Й. Концептуальний підхід до організації професійної підготовки соціальних педагогів соціальних працівників. *Педагогічна освіта України*. Київ: Знання, 2006. 68-80.
67. Капська А.Й. Ступенева система професійного підготовки фахівців соціально- педагогічної сфери. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова: до 170-річного ювілею*. Сер. 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Київ: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2004. Вип. 1 (23). С. 19-29.
68. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования [изд. 2-е, перераб и расширен]. Москва: Кн. склад «Земля», 1915. 434с.
69. Карнаух Н.В. О значении педагогических знаний в профессиональной подготовке преподавателей высшей школы в дореволюционной России. *Вестник православного свято-тихоновского гуманитарного университета*. Серия 4. Педагогика. Психология. 2010. Вып.1 (16). С. 41-49.
70. Карпунь І.Н. Кафедра ВНЗ на шляху реформ. Львів: ЛДІНТУ імені В. Чорновола, 2012. 214с.
71. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917 – 1937 рр.). Донецьк: Юго-Восток, 1997. 210с.
72. Ключевский В. О. Курс русской истории. URL: <http://www.magister.msk.ru/library/history/kluchev/kluchlec.htm> (дата звернення 19.05.2016)
73. Князев Е.А. Генезис высшего педагогического образования в России: вторая половина XVIII - начало XX в. Москва: Смена парадигм, 2001. 240с.
74. Князев Е.А., Нечаев Н.Н. Реформы и контрреформы: из истории российских университетов. *Народное образование*. 1991. №3. С. 156-162.

75. Князев Е.А. Развитие высшего педагогического образования в России, вторая половина XVIII - начало XX вв. : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. / Из фондов Российской Государственной библиотеки. Москва: РГБ, 2003.
76. Комиссия по преобразованию высших учебных заведений. СПб., 1900. Вып. 311с.
77. Конев Л.М. История кафедры педагогики и психологии Челябинского государственного педагогического университета. 1934-2014 гг. Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2015. 307 с.
78. Косінова Г.О. Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX ст. : авторе. ... кан.іст.наук : 07.00.01. Харків, 2004.
79. Костылева Е.В. Историко-педагогическое наследие: национальный и мировой контексты. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского*. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы». 2014. № 4. Том 27 (66). С. 68-82.
80. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ, 2006. 206 с.
81. Кузнецов В.О., Кузнецова Н.В. Актуальні проблеми психолого-педагогічної багаторівневої підготовки у педвузах та університетах. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні»* (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.15-16.
82. Кулиш П. Какие руководства удобнее употреблять при первоначальном обучении крестьянских детей. *Чернигов. листок*. 1862. №26.
83. Лавріненко О. Особливості володіння педагогічною технікою в системі практичної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України 30-40-х років XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 21. С.103-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_21_36 (дата звернення: 15.03.2016).
84. Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии. Москва, 1994. 192с.

85. Лисенко І.В. Розвиток шкільної освіти та педагогічної думки на Чернігівщині (XIX – початок XX століття) : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.01. 2009. 38с.
86. Лозова В.І. Завдання та зміст педагогічної підготовки студентів. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції Психолого-педагогічна освіта в Україні (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
87. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. Київ: МАУП, 1994. 196с.
88. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2010. 296с.
89. Майборода В.К. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917-1928 рр.). *Український історичний журнал*. 1987. № 5. С. 96-102.
90. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985рр.). Київ: Либідь, 1992. 196с.
91. Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941 рр.). *Український історичний журнал*. 1990. № 11. С. 58-64.
92. Материалы по вопросу о приготвлении учителей для гимназий и прогимназий. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санктбетербург: типография Рогальскаго и К. 1865, апрель. Часть СХХVI.
93. Менжулін В. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні : монографія. Київ, 2010. 455 с.
94. Мижеригов В.А. Словарь-справочник по педагогике. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 448с.
95. Мирончук Н. М. Специфіка змісту педагогічної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах першої половини XIX століття. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 5. С. 33-39.

96. Місечко О. Роль інститутів народної освіти у професіоналізації педагогічної освіти в Україні (початок 1920-х рр.). *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 104-108.
97. Мороз О.Г. Підготовка майбутнього вчителя: Зміст та організація: Навч. посібник. Київ: НПУ, 1997. 168 с.
98. Москаленко П.Г. Концептуальна структурна модель змісту педагогічної освіти. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції Психолого-педагогічна освіта в Україні (Харків, травень. 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.
99. На скрижалях історії Харківського національного педагогічного університету імні Г.С. Сковороди / за ред. д-ра пед. наук, професора Л.Д. Зеленської, д-ра пед. наук, професора С.Т. Золотухіної. Харків: ФОП Бровін О.В., 2016. 114с.
100. Назарова Т.С., Шаповаленко В.С. «Синергетический синдром» в педагогике. *Педагогика*, 2001. №9. С.25-33.
101. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / [Авт. В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін.]. Київ: Навчальна книга, 2005. 255с.
102. Нечаев А.П. Первые шаги Педагогической академии. *Русская школа*. 1910. № 2. С. 176-179
103. Нечепоренко Л.С. Значення відкриття кафедри педагогіки. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 37. С. 8-17.
104. О доставлении университетом в министерство перед началом каждого полугодия ведомости о состоянии кафедр ы ежегодно обозрения преподавания по всем факультетам и их отделениям. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1907. №11. С.33-344.
105. О необходимости указания оканчивающим курс педагогических классов женских гимназий на последствия неимения сими лицами свидетельств на звание домашних наставниц и учительниц. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1901. №9. С.554.

106. О педагогическом факультете. *Русская школа*. 1907. №2. С.149-166.
107. О порядке замещения вакантных профессорских кафедр в университетах. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1906. №7. С.2-4.
108. О составлении преподавателями подробных программ преподавания учебных предметов. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1900. №9. С.543.
109. О том, что замещение кафедр в университете должно производиться путем конкурса или рекомендации, но не тем и другим вместе. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1908. №5. С.14.
110. Об упразднении Главного Педагогического Института и об учреждении особых педагогических курсов при Университетах (15 ноября 1858). СПМНП, 1855–1864. Т. 3. С. 340-357.
111. Об учреждении в университетах особой кафедры педагогики. *Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения*. СПб., 1867. Т.3 (1850-1864). С.1225-1226.
112. Относительно преподавания истории педагогики в VII классе женских гимназий. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1904. №9. С.9.
113. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / отв. ред. А.И. Пискунов. Москва: Педагогика, 1976. 600с.
114. Павко А.І. Загальні риси й особливості підготовки педагогічних кадрів в університетах України у XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 99-115.
115. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: историко-педагогические очерки. Москва: Педагогика, 1979. 216с.
116. Педагогічна Харківщина: довідник. Харків: Вид-во Круглова, 1997. 160с.
117. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручн. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 576 с.
118. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России: Становление системы университетского образования в первые десятилетия XIX века. Москва, 2002. 815 с.

119. Пехота О.М. Особистісне орієнтоване навчання: підготовка вчителя. Миколаїв, 2006. 272с.

120. По вопросу о замещении в университетах вакантных кафедр лицам, имеющим степень магистра по разряду наук соответствующих кафедр. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1902. №4. С.6-7.

121. По вопросу о том, возможно ли не допускать в VIII класс женских гимназий тех учениц, которые не слушали уроков педагогики в VII классе сих учебных заведений. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1900. №1.

122. По вопросу о том, надлежит ли считать обязательным для факультета составление письменных отзывов об ученых трудах кандидатов, выступающих на конкурс по соисканию вакантной кафедры. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1907. №11. С.11.

123. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Від середини XVII століття до 1923 року. Т. 2. Київ, 1995. 608 с.

124. Попова Л.Д., Гошовська В.А. Питання підготовки учителя у вітчизняній і зарубіжній педагогіці. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні»* (Харків, травень. 1994р.). – Харків: ХДПУ, 1994. 204с.

125. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п> (дата звернення: 12.05.2018)

126. Прокопенко Л. Основні напрями державної кадрової політики у сфері загальної середньої освіти в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11plludp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11plludp.pdf) (дата звернення: 11.01.2016).

127. Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. 444с.

128. Прудченко І. Феноменологічний аналіз історико-педагогічного знання. *Вища освіта України*. 2010. № 3. С. 26-32.

129. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебнику 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.
130. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (XIX - початок XX ст.): монографія / [упор. Н.М.Дем'яненко, І.П.Важинський]. Москва: МПА, 2002. 240с.
131. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-XX ст.) : нариси / [редкол.: М. Д. Ярмаченко, Н. П. Калениченко, С. У. Гончаренко та ін.]. Київ: Радянська школа, 1991. 381с.
132. Рябченко Ольга. Терниста дорога великого життя (харківський період). *Реабілітовані історією. Харківська область*: Книга перша. Ч.2 / КЗ «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Київ ; Харків: Оригінал, 2008. С. 152.
133. Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования. *Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924)* : сб. статей и докладов. Харьков : Госиздат Украины, 1925. С. 98-113. С.100;
134. Сахаров А.М. Историография истории СССР. Досоветский период. Москва: Высшая школа, 1978. 256с.
135. Свод Законов Российской Империи: в пяти книгах. Санкт-Петербург: Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. Том XI. Часть I.
136. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716с.
137. Семеног О. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія. Суми, 2005. 404с.
138. Семковский С. Задачи научно-исследовательских кафедр. *Наука на Украине*. 1922. №1. С. 5-13.
139. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. Москва, 1990. 272с.
140. Сіра І.Т. Теоретичні ідеї та практична діяльність учених харківської науково-педагогічної школи (20-70 рр. XX ст.) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2002. 256с.

141. Слостенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика. Москва, 2001. 480с.
142. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / Сост. под. ред. А.Н. Чудинова. СПб: Губинский, 1902. 878с.
143. Словарь по этике. 6-е изд. Москва, 1989. 447с.
144. Смирнов В.И., Смирнова Л.В. Учить с верным успехом : Учеб. пособие. Москва: Ло- гос, 2003. С. 274.
145. Современный философский словарь. Лондон-Минск. 1998. 1064с.
146. Справочник по высшему образованию. Киев: 3-е изд. Птг. 1915. 488с.
147. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41-45.
148. Табачник Д.В. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова: Історія. Сьогодення. Перспективи, 1834-2004. Київ: Навчальна книга, 2005. 255с.
149. Тимчасова інструкція Губвіднародосвіти. *Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР*. 1920. Вип.1. С.10.
150. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир, 2014. 416 с.
151. Троцько А.В., Штефан Л.А. Антропологічний підхід. *Наукові підходи до педагогічних досліджень* : колективна монографія. Харків, 2012. 348с.
152. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Київ: Фенікс, 2010. 512с
153. Ушинський К. Д. Зібрання творів: У 11 т. Москва, 1950. Т.8. С.23.
154. Федосова Э. П. Бестужевские курсы – первый женский университет в России (1878-1918 гг.). Москва, 1980. 144с.
155. Философский словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. Москва, 1986. 590с.
156. Фідоровський В. Підготовка робітників освіти в радянській Росії. *Вісник народного комісаріату освіти УСРР*. Ч.2-5, 1920. С.38

157. Філоненко О.В. Професійна підготовка майбутніх учителів на Україні у 20-х роках ХХст. *Вісник Черкаського університету*. Сер. Пед. науки. 2009. Вип. 149. С. 83-88;
158. Філософський словник соціальних термінів. Харків, 2002. 672с.
159. Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / за заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. Харків: ОВС, 2001. 176с.
160. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1955. 545с.
161. Харьковский университет за 150 лет. Харьков, 1955. 545с.
162. Хомич Л.О. Сучасні підходи до підвищення ефективності професійної підготовки вчителя. *Педагогічна майстерність Івана Зязюна*: зб. наук. пр. 2013. С.312-318.
163. Хуторской А.В. Метода личностно-ориентированного обучения «Как обучать всех по-разному?» : Пособие для учителей. Москва, 2005. 383с.
164. Циркулярное предложение гг. попечителям учебных округов от16-го ноября 1898 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. С.-Петербург: Типография «В.С. Балашевъ и К».1898, декабрь. С.57-59.
165. Эвенчик С.Л. Высшие женские курсы в Москве. *Опыт подготовки педагогических кадров в дореволюционной России и СССР*. Москва, 1972. С.4-99.
166. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох: От России крепостной к России капиталистической. Москва, 1985. 350с.
167. Юрченко Л.П. Развитие педагогики высшей школы в Харьковском университете (1805– 1861 гг.) : дисс. ... канд. пед. наук : 13 00 01. Харьков, 1981. С. 154.
168. Яворницький Д. І. До історії Степової України. Дніпропетровськ, 1929. 536с.
169. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Москва, 1996. 226с.
170. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Київ: Видавництво «АКОНІТ», 1999.

171. Ярмаченко М.Д. Шляхи вдосконалення курсу педагогіки в педагогічних вузах. *Вища педагогічна освіта*. 1994. Вип. 17. С.5-17.

172. Bashkir O.I., Vakulenko T.S. Pedagogisation trend in Ukrainian education in the first third of the XX century. Modern education: philosophy, innovation, experience. Lodz (Poland). 2016. № 3(7). p.8-14.
[URL:http://edukacjanowoczesna.com/en](http://edukacjanowoczesna.com/en)

173. Zentrum für Europäische Bildung: Erfurter Kriterien für den Prüfaspekt «Europäische Dimension» bei Lehr- und Lernmitteln. Erfurt 1995 (Bezugsadresse: Europa-Zentrum, Bachstr. 32, 53115 Bonn).

Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

Фонд 707. Канцелярія попечителя Київського навчального округу

174. Лист Міністру народної освіти від 19 вересня 1858р. про заснування педагогічної семінарії для практичних занять студентів педагогічного інституту при Київському університеті // Оп. 24. Спр. 322. 82 арк.

175. Лист МНО від 11 листопада 1850 р. Д. Г. Бібікову про відкриття в Київському університеті кафедри педагогії // Оп. 16. Спр. 612. 22 арк.

176. Лист Ради Київського університету від 6 лютого 1851 р. Д. Г. Бібікову про обрання С.С. Гогоцького ординарним професором по кафедрі педагогії // Оп. 16. Спр. 612. 22 арк.

177. Лист ректора Київського університету від 20 грудня 1850р. Д. Г. Бібікову щодо дозволу на призначення професора філософії С.С. Гогоцького завідувачем кафедри педагогії // Оп. 16. Спр. 612. 22 арк.

178. По высочайшему повелению об упразднении преподавания философии в университетах светскими профессорами и возложении чтения логики и опытной психологии на профессоров богословия. (1850 г.) // Оп. 16. Спр. 376. Арк. 1-4.

179. Устав императорского университет Св. Владимира. (Утвержден 9 июля 1942г.) // Оп.4. Спр.307. Арк. 534-550.

Державний архів Харківської області**Фонд 266. Дирекція училищ Харківської губернії**

180. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Оп.1. Спр.807. Арк.1.
181. Об организации краткосрочных педагогических курсов // Оп. 1. Спр.869. 192арк.
182. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Оп.1. Спр.807. 148 арк.
183. Об утверждении штата учителей и характеристики на них // Оп.1. Спр.791. 80 арк.
184. Отчет о состоянии народных училищ и ведомости об учениках и преподавателях по Богодуховскому уезду // Оп.1. Спр.790. Арк.14-15.
185. Педагогічні курси в Богодухові // Оп.1. Спр.798. Арк.3(зв.)-4.

РОЗДІЛ 3. ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У ВПНЗ УКРАЇНИ ДОСЛІДЖУВАНОВОГО ПЕРІОДУ

3.1. Характеристика етапів розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ України (поч. XX – поч. XXI ст.)

Проблема становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів є малодослідженою та викликає інтерес із різних точок зору: становлення вітчизняної вищої педагогічної освіти, формування наукового потенціалу країни, розвиток науки, кадрове забезпечення процесу підготовки спеціалістів, структура вищого педагогічного навчального закладу, педагогізація навчального процесу педагогічного вишу, узгоджена робота структурних підрозділів педагогічних ВНЗ між собою та з іншими громадсько-освітніми установами з метою підвищення рівня фахової підготовки, управління навчальною, науковою, організаційною, методичною, виховною роботою педагогічних вишів, способи вдосконалення підготовки майбутніх учителів тощо.

У ході аналізу історико-педагогічної літератури, архівних документів [8; 12; 46; 121; 214; 154; 137; 130; 367; 368; 369; 370; 371; 372; 373; 374] з'ясовано, що на кожному з етапів розвитку вищої педагогічної освіти науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки була поставлена в залежність від низки чинників: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні зрушення досліджуваного періоду, які виступали об'єктивними чинниками розвитку вищої педагогічної освіти; особливості урядової політики в галузі вищої педагогічної освіти, які сприяли реалізації напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки як структурних підрозділів закладів вищої педагогічної освіти; розвиток педагогічної науки й педагогіки як навчальної дисципліни в ЗВПО.

На підставі зазначеного вище виокремлено етапи розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ України

початку XX – початку XXI сторіч: *перший етап* (1921-1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти й визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності відповідних кафедр; *другий етап* (1930-1957 рр.) – етап офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в ЗВПО, трансформації й уніфікації змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності; *третій етап* (1958-1990 рр.) – етап посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО на тлі процесів реформування в галузі педагогічної освіти; *четвертий етап* (1991р. – 2014 рр.) – етап розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови національної педагогічної освіти.

На першому етапі (1921-1929) відбулася організація науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних науково-дослідних осередків поряд із розбудовою вищої педагогічної освіти та її наукового потенціалу [65; 208, с. 48-52]. У додатку до постанови про реорганізації системи й мережі педагогічної освіти «Основні моменти в реорганізації системи педосвіти в УСРР» у мережі педагогічної освіти в Україні було передбачено три типи закладів: вищий – Інститут народної освіти (ІНО); середній – педагогічний технікум; короткотермінові курси для прискореної підготовки освітніх робітників різних фахів [392]. Педагогічні технікуми готували вчителів для початкової школи, ІНО – учителів вищої кваліфікації для масових шкіл професійної освіти та закладів соціального виховання (єдина трудова школа-семирічка, дитячі будинки тощо).

Інститути народної освіти було реорганізовано з університетів Києва, Харкова, Одеси, Катеринославу у складі факультетів професійної освіти та соціального виховання [59, с.307], учительських інститутів Вінниці, Чернігова, Глухова, Житомира, Миколаєва, Херсона, Полтави, державного університету в Кам'янці-Подільському та історико-філологічного інституту Ніжина у складі факультету соціального виховання [58].

У ході дослідження з'ясовано, що в 1921 р. Наркомос УСРР, враховуючи реальне становище науки, досвід РРФСР та ініціативу науковців, ухвалив рішення

про створення цілої мережі науково-дослідних структур [191], які мали стати, на думку наркома освіти Г. Гринька, своєрідною надбудовою вищої освіти й об'єднати найвидатніших науковців Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава, Кам'янець-Подільського, Миколаєва, Ніжина [102, с.291] з метою перебудови системи організації науки, де провідні вчені старої генерації почали теоретичну та практичну розробку питання створення нових форм організації дослідної роботи [65]. Такими структурами стали науково-дослідні кафедри (НДК). Їхня організація відповідно до постанови Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції УСРР *«Про заснування науково-дослідних катедр і забезпечення працівників науково-дослідних катедр»* від 2 грудня 1921 р. стала визначною подією в завершенні побудови системи вищої освіти України [139].

Так, Т. Котов стверджував, що «в існуючій системі професійно-технічної та наукової освіти науково-дослідні кафедри завершили побудову ВНЗ. Перед ними постали близькі з потребами країни завдання розробки та перевірки нових методів, нових шляхів у науці, тому теорія з практикою по-особливому гармонійно почали взаємодіяти» [118]. Діяльність науково-дослідних кафедр значною мірою базувалася на громадських засадах і в цьому плані вони були безпосереднім спадкоємцем дореволюційних установ й організацій – університетів, інститутів, музеїв і наукових товариств.

У внутрішньому управлінні НДК діяли на підставі розроблених положень й інструкцій Наркомосу й не залежали від вишів. Вони були самостійними дослідницькими ланками, користуючись у своїй роботі лабораторіями та кабінетами інститутів [201]. Основними завданнями кафедр була розробка наукових проблем під керівництвом учених, а також підготовка до наукової та викладацької діяльності осіб, що виявляли прагнення, знання та здібності до наукової діяльності; виконання наукових функцій ліквідованих університетських кафедр й одночасно напрацювання теоретичної наукової бази для подальшого «радянського будівництва» [177].

Складним і неоднозначним є питання про статус НДК. Так, на основі положення про кафедри серед науковців (О.М. Богдашина, С.Г. Водотика [43; 64])

утвердилась думка, що вони були науково-дослідними структурами академічного типу. При ВНЗ кафедри виконували функції своєрідних наукових відділень, займаючись організацією наукової роботи викладачів, підготовкою науково-педагогічних кадрів через аспірантуру для викладання найбільш важливих навчальних дисциплін, сприяючи впровадженню досягнень науки в навчальний процес і взагалі забезпечуючи науково-теоретичний рівень викладання. Отже, активна викладацька діяльність усіх членів кафедр у вищій школі, створення нових навчальних програм, підготовка нових загальних і спеціальних курсів, написання підручників, залучення студентів до науково-дослідної роботи тощо [61; 62] свідчить, що їх статус не можна зводити до закладів суто академічних. На початку своєї діяльності НДК діяли при інститутах через відсутність належного фінансування, однак пізніше потреба в їх «самостійності» практично була відхилена.

До складу кафедр входили завідувачі, керівники секцій, дійсні члени, наукові співробітники й аспіранти. Завідувач кафедри здійснював загальне керівництво всією діяльністю кафедри і всіх її секцій, надаючи періодичні звіти в Науковий комітет Головнопрофосу. Керівники секцій разом із дійсними членами проводили наукову роботу в секціях, залучаючи до безпосередньої участі в них наукових співробітників й аспірантів. Останні були кандидатами в наукові співробітники. Керівники кафедр, секцій і дійсні члени обиралися на загальних зборах кафедр із висококваліфікованих учених, котрі здійснювали самостійну науково-дослідну роботу, через Науковий комітет із затвердження Головнопрофосу. Наукові співробітники обиралися на загальних зборах кафедр і затверджувалися Науковим комітетом Головнопрофосу з молодих учених, котрі почали наукову підготовку під керівництвом своїх професорів або самостійно [56].

Головним завданням науково-дослідних установ, у тому числі й науково-дослідних кафедр педології, стала підготовка аспірантів. Особливого значення набули науково-дослідні кафедри, де було зосереджено найактивніші наукові сили. До аспірантів належали ті, хто виявив бажання (стремління) та покликання до наукової роботи. Підготовка в аспірантуру при НДК педології здійснювалася через

науково-педагогічну роботу в гуртках, семінарах при ІНО, а також через зосередження на актуальних науково-педагогічних питаннях. З 1923-1924 н.р. поліпшилося керівництво аспірантами в межах окремих кафедр, аспірантам у рамках навчальної роботи необхідно вже було займатися не лише науково-дослідною роботою, а й провадити педагогічну роботу зі студентами. Кількість аспірантів стрімко зростала, співпраця НДК з інститутами ущільнювалася.

Уже в березні 1922 р. у Харкові нараховувалося 39 науково-дослідних кафедр, крім того, до мережі науково-дослідних установ міста приєднано Інститути праці і Психоневрологічний інститут. Ці заклади не піддавалися жодній реорганізації, але до їх обов'язків увійшло виконання не лише дослідної роботи, а й практичних завдань [76].

У зв'язку з організацією НДК педології в Києві (січень 1922 р.) Усеукраїнський науковий комітет утворив спеціальну комісію у складі неодмінного секретаря Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) акад. А. Кримського, уповноваженого Наркомосвіти у справах ВУАН Л. Левитського й акад. К. Воблого. Відповідно до інструкції ВУАН комісія взялася за обмірковування питання про утворення науково-дослідних кафедр у м. Києві та у зв'язку із цим надіслала всім новоствореним вишам і ВУАН пропозиції кандидатів як співробітників цих кафедр.

Новоутворене бюро взялося до справи, відкривши в Києві 18 науково-дослідних кафедр (замість 33 запланованих), додавши до цього списку вже діючу до створення самого бюро НДК педології з колишнього Педологічного інституту на чолі з проф. Степаном Андрійовичем Ананьїним [140]. Аналогічні комісії розпочали роботу в інших містах УСРР з метою організації НДК.

У Катеринославі, як і було заплановано операційним планом, у 1922 р. організовано 11 науково-дослідних кафедр, у Ніжині – лише одну кафедру – історії культури й мови у складі трьох секцій. В Одесі було заплановано відкрити 15 НДК, однак станом на березень 1922 р. організовано лише одну кафедру НДК педології на базі Інституту педології. Науковим комітетом ухвалено ряд заходів стосовно пришвидшення організації НДК в Одесі. Саме науково-дослідні кафедри 1920-х

років О. Новицька називає «першими осередками підготовки нової наукової та науково-педагогічної інтелігенції» [138].

Науково-дослідні кафедри безпосередньо підпорядковувалися Укрнауці (Науковому комітету) Наркомосу УСРР або відповідним уповноваженим на місцях. Так, на Правобережжі та в Києві керівництво роботою кафедр здійснювало Київське бюро науково-дослідних кафедр Наукового комітету, створене 18 лютого 1922 р. на чолі з Л. Левитським [102, с. 419]. Згодом аналогічне бюро з'явилося в Одесі. Ці установи здійснювали оперативне керівництво роботою кафедр, розглядаючи плани роботи, затверджуючи звіти тощо. Фактично бюро були проміжними спеціалізованими управлінськими ланками Укрнауки в керівництві НДК [63, с.138]. У Харкові НДК підлягали безпосередньо Укрнауці. Через НКО УСРР забезпечувалося фінансування кафедр, вирішувались питання їх структури та штатів, затверджувався персональний склад, плани роботи тощо. Відповідно науково-дослідні кафедри щонайменше двічі на рік звітували перед Науковим комітетом (Укрнаукою), сприяли вишам у науковій роботі, пов'язаній з їх викладацькою діяльністю. У свою чергу інститути слугували для кафедр навчально-допоміжними установами.

Аналізуючи процес становлення науково-дослідних кафедр у 20-х роках ХХ ст., С.Г. Водотика [65] переконує, що шляхом їх організації Наркомос освіти України пішов назустріч ініціативі вчених, оскільки в умовах непу політично необхідно було заручитись підтримкою з боку наукової інтелігенції (або принаймні її нейтралізувати). Так було вирішене питання щодо використання наукового потенціалу дореволюційних ВНЗ. У тих умовах це був певний компроміс між намаганням більшовицького керівництва України ліквідувати дореволюційну науку та розумінням того факту, що на порожньому місті створити радянську вищу школу й науку неможливо. І якщо в 1921-1922 рр. Наркомос освіти розглядав НДК як «базу планомірного створення нової науки», то з 1924 р. було розпочато роботу стосовно організації діяльності кафедр у структурі вищих навчальних закладів.

Аналіз архівних документів свідчить, що науково-дослідні *кафедри відкривалися за галузями знань*, які мали вагоме значення для державотворення.

Наукову тематику кафедри отримували від Укрголовпрофосу, на її основі складали власні програми досліджень і списки тем для розробки. Наукові дослідження проводилися переважно колективно, однак продовжували практикуватися індивідуальні наукові пошуки. У цілому наукова робота підпорядковувалася Академії наук, перед якою НДК звітували, члени кафедр брали участь в організованих з'їздах і конференціях [177, с. 115].

Як уже було відзначено вище, на початку 20-х років XX ст. особливе місце посідала наука педологія. Спираючись на ідеї педології про виховання дитини відповідно до її психофізіологічних особливостей, педагогіки й соціології про розпад сім'ї в епоху капіталізму, її неможливість забезпечити дитину всім необхідним, про зростання кількості безпритульних дітей, українські освітяни перенесли вектор уваги з єдиної трудової школи на дитячий будинок, де дитина могла б отримати все необхідне для життя, виховувалася б у «дитячій комуні». Пріоритетним стало гасло «охорона дитини», або «охорона дитинства» (навчання, виховання, матеріальне забезпечення дітей) [39].

З метою реалізації соціального виховання дітей Наркомос ухвалив низки законодавчих документів («Інструкцію відділу соціального виховання» (8 липня 1920 р.), «Інструкцію відділу соціального виховання про порядок прийому дітей до дитячих будинків» (15 липня 1920 р.), «Постанову про колектори» (16 липня 1920 р.), «Статут про центральну раду захисту дітей» (17 липня 1920 р.), «Статут про губернські ради захисту дітей» (26 липня 1920 р.) [86], «Інструкцію відділу соціального виховання Наркомосвіти УСРР» (10 червня 1920 р.), «Положення про походження функцій Наркомздраву й Наркомосвіти в справі охорони здоров'я дітей» (15 червня 1920 р.), «Постанову про проведення в життя 7-річної єдиної трудової школи» (15 червня 1920 р.), «Постанову про дитячі будинки» (16 червня 1920р.), «Постанову про дитячі установи для фізично дефективних дітей» (18 червня 1920 р.), «Постанову про погодження функцій Наркомпросу й Наркомздраву в справі виховання й охорони здоров'я дефективних дітей» (24 червня 1920 р.) [87]), які сприяли актуалізації педології.

Поширення педології в Україні в цей час зумовлювалося головним чином її орієнтацією на практичну роботу вчителів і вихователів, які стикалися з питаннями передусім здоров'я дітей, їхнього психічного стану, соціального статусу, рівня інтелектуального розвитку тощо. Такий формат середньої освіти, визначений суспільними перетвореннями, потребував організації науково-дослідних кафедр не лише усталених дисциплін, а й нових. Обсяг роботи кожної НДК залежав від того, яку питому вагу мають дисципліни, що належать до неї, у навчальних планах ВНЗ (кількість годин, факультетів, відділень, що їх охоплює кафедра).

Тому зовсім не випадково, що три новостворені в Україні науково-дослідні кафедри отримали назву педологічних і зосередили у своєму складі і педагогів, і рефлексологів, і психологів, і фізіологів, і педіатрів. Київська кафедра здійснювала роботу «по лінії нормальної педології», одеська – «у напрямі патологічної педології та педагогіки», харківська – досліджувала природу дитини та здійснювала підготовку вчених-педологів. Згодом, аналізуючи процес становлення педагогічних установ, в одній зі своїх статей [154] директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки О.І. Попов відзначив, що *«до жовтневої революції Україна не мала державних науково-дослідницьких установ у галузі педагогіки»*. І саме цей час створив політично-соціальні умови організації системи вищої педагогічної освіти. На думку сучасного історика педагогіки академіка О. Сухомлинської, яка стверджує про початок нового наукового перевороту, нового етапу в педагогіці [132, с. 122].

Відомо, що науково-дослідні кафедри педології були відокремленими від ІНО – вищих педагогічних навчальних закладів, оскільки радянська влада на початковому етапі свого управління вважала, що наука має розвиватися окремо від ВНЗ. Однак, як свідчить аналіз роботи ІНО, професорсько-викладацький склад і кафедр, і ВНЗ комплектувався одними й тими ж людьми. Колективи кафедр розробляли наукові положення, упроваджували їх у практику, здійснювали наукові спостереження в науково-дослідних установах, школах, учнівських колективах у цілому, вивчали індивідуальні особливості й специфіку розвитку кожної дитини зокрема. А потім результати своєї кафедральної роботи науковці описували в

працях, викладали студентам ІНО, долучаючи їх до наукової роботи. Крім того, приміщення, науково-технічне обладнання кафедр належало інститутам. Усе сприяло тому, що згодом кафедри ввійшли до структури ВНЗ з метою поєднання науки з практикою, що було визнано на державному рівні в 1930 р.

Крім економічного чинника, поєднанню роботи НДК та ІНО сприяла II Всеукраїнська педагогічна конференція 1923 р., на якій було підкреслено *значення наукового знання в підготовці майбутнього вчителя-соцвиховника, яке потрібне в організації дитячого руху й життя. «Закласти науковий фундамент під загальний світогляд майбутнього вчителя, об'єднавши всю суму його наукових знань навколо вивчення дитинства, його виховання, громадського та природного середовища – було визнано основним завданням факультетів соціального виховання як ВНЗ»* [110, с.211]. Це сприяло розгортанню науково-дослідної роботи в стінах ІНО у формі НДК педології й педагогіки, що ще раз підвищило рівень фахової підготовки майбутніх учителів. Однак варто наголосити, що нормативно структуру ІНО утворювали директор і його заступник, факультети та предметні комісії, зокрема й із педагогічних дисциплін.

Аналіз історико-педагогічної літератури й архівних матеріалів [178, с.142] дав можливість з'ясувати, що 1924 рік став для науки України «роком остаточного обліку наукових сил»: на розвиток науково-дослідних кафедр виділялося значно більше коштів, ремонтувалися приміщення, поповнювалися бібліотеки, оснащувалися лабораторії, друкувалися наукові видання, практикувалися відрядження науковців. Упродовж року було налагоджено зв'язок між усіма науковими установами та їх центром – Науковим комітетом. Поглиблюючи цей зв'язок, Науковий комітет у кінці 1924 р. провів заходи стосовно обстеження та перегляду складу науково-дослідних кафедр, щоб дослідити їх роботу, виявити активність, актуальність тематики та напрямів роботи, участь співробітників у громадському житті.

Відповідно до затвердженого колегією НКО *«Положення про науково-дослідчі катедри»* [153] від 9 лютого 1925 р. НДК як і раніше підпорядковувалися ВУАН, брали участь в організованих нею з'їздах, конференціях, нарадах тощо.

Керівники кафедр, не будучи членами ВУАН, входили до її складу на правах членів-кореспондентів. Кафедри надавали допомогу ВНЗ в організації освітнього процесу, у своїй же практичній роботі користувалися всім необхідним матеріалом та оснащенням навчальних закладів (лабораторіями, бібліотеками, майстернями, кабінетами й іншим науково-допоміжним устаткуванням). У процесі своєї роботи всі НДК ставили за мету організувати внаслідок операційних асигнувань для наукової праці самостійні лабораторії й інші науково-допоміжні установи, зміцнювати їх та поширювати так, щоб у майбутньому була змога реорганізувати їх на самостійні науково-дослідні інститути. Крім того, кафедри мали можливість організувати свої «позамісцеві» секції при позамісцевих установах, притягуючи до неї позамісцеві сили або на правах членів, або наукових співробітників кафедри [143].

У ході дослідження також з'ясовано, що постановою *«Про затвердження списку школам, політично-освітнім і науковим установам Народного комісаріату освіти УСРР, утриманим коштом державного бюджету 1925-1926 бюджетного року»* виокремлено 16 наукових установ та 86 науково-дослідних кафедр, кожна з яких відповідно до свого освітнього призначення були прикріплені до певного ВНЗ. Таким чином, на території УСРР діяло 2 НДК педагогіки й педології у складі Харківського та Київського ІНО [196; 135]. Кафедри мали право своїми силами розробляти власні статuti, які визначали структуру, завдання й основні напрями діяльності колективу НДК: розгортання регіональних досліджень, підготовка навчальних посібників і підручників, публікації праць тощо. За ініціативи відомих учених півдня України при ІНО Одеси було утворено також кафедру педагогіки й педології (1925).

Наприкінці 20-х років ХХ ст., відомо, в Україні виникла велика кількість педагогічних установ (факультети профосвіти, педкурси при соціальних вишах, індустріально-педагогічні інститути, інститути соціальних наук, інститути загальних наук, інститути народної освіти, педагогічні курси при ІНО, агропедагогічні інститути тощо) для підготовки вчительських кадрів, що свідчить про різнобій педагогічної освіти [211]. Велике значення для розбудови вищої

педагогічної освіти УСРР мали постанови «Про підготовку викладачів для педагогічних навчальних закладів» (1927) та «Про підготовку викладачів у педвузах і педтехнікумах і перепідготовку вчителів» (1929). У 1929 р. посилювався державний контроль за освітою й педагогічною діяльністю вчителів. На зміну предметним комісіям структуру ВПНЗ утворили кафедри.

Отже, 1921-1929 рр. – це етап пошуку нової оптимальної моделі педагогічної освіти, посилення загальнодержавного курсу на побудову оновленого суспільства, яке знаменується пошуками способів організації єдиного педагогічного процесу. Це час національних реформ системи педагогічної освіти, які Л.Д. Березівська називає не інакше як «вулканічними, динамічними, педагогічно спрямованими, національними й радянськими, і тому суперечливими й політичними» [38]. Історично склалося, що науково-дослідні кафедри педагогіки й педології стали своєрідними й специфічними установами, поява, статус, характер діяльності яких були зумовлені особливостями тогочасного стану науки й вищої педагогічної школи. Члени кафедр практично були вільними у виборі проблематики своїх досліджень, форм їх організації, могли співпрацювати з іншими науковими установами [63, с.144].

Тенденціями цього етапу є реорганізація університетської освіти, завершення реформ початкової й середньої школи, потреба країни в учительських і викладацьких кадрах, організація інститутів народної освіти як вищих педагогічних навчальних закладів і науково-дослідних кафедр педології як осередків здійснення наукової роботи, їх інтегрування з ІНО через потребу в становленні наукового складника професійної підготовки вчителів. Пріоритетними напрямками науково-педагогічної діяльності НДК педагогіки й педології на цьому етапі були науково-дослідний й освітній.

На другому етапі (1930-1957) відбулося офіційне закріплення кафедр педагогіки в структурі реорганізованих вищих педагогічних навчальних закладів, трансформація й уніфікація змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності відповідно до постанови Народного комісаріату освіти УСРР від 11 серпня 1930 р. «Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти». Особливістю урядової

політики в галузі вищої педагогічної освіти стала розробка великої кількості проектів організації ВПНЗ, зокрема *«Проекту статуту єдиного педагогічного інституту та положення про адміністративно-педагогічний персонал складу кафедр, навчальну частину педагогічного інституту та про персонал педагогічного технікуму»* (1932) [30; 31; 50].

Зокрема в постанові *«Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти»* наголошувалося, що «розвиток педагогічної освіти в республіці повинен бути спрямованим тиким чином, щоб *протягом найближчих років* остаточно перетворити всі педагогічні навчальні заклади на вищі педагогічні навчальні заклади» [163].

Мережа педагогічних навчальних закладів складалася з вищих педагогічних шкіл – педагогічних інститутів; середніх педагогічних шкіл – педагогічних технікумів; дворічних і однорічних педагогічних курсів. Зокрема систему вищої освіти утворили: *інститути соціального виховання* (термін навчання 3 роки); *педагогічні інститути професійної освіти* (готували кадри для шкіл ФЗУ, технікумів, вечірніх робітничих профшкіл, робітничих факультетів, вечірніх робітничих університетів, та інших шкіл і курсів для дорослих і мав факультети: а) соціальних наук із відділами історико-економічним та літературно-лінгвістичним, б) біологічних наук, в) виробничого навчання. В окремих випадках замість факультету біологічних наук організовувалися факультети загально-технічних наук з відділами фізики, хімії та математики (термін навчання 3,5–4 роки)); *фізико-хіміко-математичні інститути* (готували кадри як для шкіл ФЗУ, технікумів, вечірніх робітничих профшкіл, робітничих факультетів й університетів, шкіл і курсів для дорослих, так дослідників для народного господарства (термін навчання 4 роки)); *інститути комуністичної освіти* (готували організаторів і фахівців різних галузей комуністичної освіти і поділявся на факультети: організаційно-масовий, шкільно-курсний, бібліотечний, музейний, екскурсійний (термін навчання 3,5 років на всіх відділах, крім організаційно-масового, де навчання тривало 3 роки)); *інститути фізкультури* (готували організаторів методистів і викладачів фізкультури для технікумів і вишів (термін навчання 3 роки));

інститути лінгвістичної освіти (готували викладачів іноземних мов для ВНЗ і технікумів і перекладачів вищої кваліфікації як західних, так і східних мов (термін навчання 3 роки)) [47].

У ході дослідження з'ясовано, що створені в результаті реорганізації системи педагогічної освіти інститути соціального виховання розгорнули роботу з підготовки вчителів для середньої школи. Слід відзначити подальші незначні реорганізації Харківського інституту соціального виховання в Харківський інститут народної освіти на чолі з Й.Г. Подольським (1931). Постановою Колегії НКО від 21 травня 1932р. «Про надання різним навчальним закладам та установам НКО імені М.О. Скрипника у зв'язку з його 60-річним ювілеєм» ВУІНО та Сумському інституту соціального виховання надано ім'я М.О. Скрипника [48].

З огляду на предмет дослідження відзначимо, що в інститутах соціального виховання було створено такі факультети: *шкільний* з відділами суспільствознавства, техноматематичним й агробіологічним; *позашкільний і педолого-педагогічний* з відділами СПОН (соціально-правова охорона неповнолітніх), дефектологічним, шкільним і педагогічно-інструкторським [408]. Останні два факультети організовувалися лише в окремих містах [47]. Предмети, які викладалися на всіх факультетах, було поділено на *основні* (діялат, ленінізм, нащитання, політекономія, теорія радянського господарства, історія ВКПб, педагогіка, педологія, психологія, історія техніки, поточна політика, історія класової боротьби) та *неосновні* (українська мова, математика, фізика, хімія, біологія, економгеографія, основи виробництва, гігієна, мистецтво, фізкультура, військова підготовка, німецька мова) [236]. Інститути соціального виховання підтримували зв'язки з Всеукраїнським інститутом підвищення кваліфікації педагогів [406, с. 107]. Кількість годин на вивчення педагогічних дисциплін у них значно зменшилася в порівнянні з ІНО [406, с. 44].

Відповідно до постанови РНК СРСР «Устава про штатно-окладову систему оплати викладачів вищих шкіл СРСР» з 1 жовтня 1930р. по всіх вищих школах було запроваджено штатно-окладову систему оплати викладачам. Установлено 3 посади викладачів ВНЗ: професор, доцент й асистент. Число професорів у вищих школах

визначалося числом кафедр. В окремих випадках, коли кафедри об'єднували дві та більше самостійних дисципліни, можна було встановлювати посади професорів, що не керують кафедрами. Кафедри встановлювалися за основними дисциплінами ВНЗ.

У ході аналізу періодичних видань досліджуваного періоду привертає увагу стаття викладача Харківського індустріально-педагогічного інституту В. Павловського, у якій він стверджував, що саме кафедра педагогіки розробила «Проект статуту єдиного педагогічного інституту та положення про адміністративно-педагогічний персонал складу кафедр, навчальну частину педагогічного інституту та про персонал педагогічного технікуму» [142]. Проект було схвалено на Всеукраїнській нараді у справі педагогічної освіти на другу п'ятирічку. На заклик «бюра пролетстуду» кафедра педагогіки цього педагогічного навчального закладу долучилася до соцзмагання, прийнявши виклик кафедри педагогіки ВУІНО ім. М. Скрипника та розгорнувши соцзмагання зі студентськими групами й викладачами. Отже, на цьому етапі спостерігається співпраця двох різних кафедр педагогіки: ВУІНО ім. М. Скрипника та Харківського індустріально-педагогічного інституту, які в 1933 р. реорганізовано в Харківський державний педагогічний інститут і Харківський університет.

Неузгодженість роботи ВПНЗ на початку 1930-х років, потреба в учительських кадрах з вищою освітою сприяли рішенню *колегії Наркомосвіти УСРР від 10 липня 1933р.* замість інститутів соціального виховання створити єдиний тип вищого навчального закладу – педагогічні інститути. Постанову «*Про систему готування педагогічних кадрів і мережу педзакладів на 1933-1934н.р.*» було затверджено 27 липня 1933року [49].

Станом на 1933-1934 н.р. в областях УСРР організовано такі вищі педагогічні навчальні заклади: *Донецька область*: Артемівський та Луганський педагогічні інститути; *Дніпропетровська область*: Бердянський, Запорізький, Криворізький, Мелітопольський, Новомосковський, Нікопольський педагогічні інститути; *Вінницька область*: Вінницький, Бердичівський, Подільський педагогічні інститути; *Київська область*: Київський український педагогічний інститут,

Київський польський педагогічний інститут, Житомирський, Уманський, Черкаський педагогічні інститути, Київський інститут лінгвістичної освіти; *Харківська область*: Харківський, Кременчуцький, Лубенський, Полтавський, Сумський педагогічні інститути; *Одеська область*: Одеський, Херсонський, Миколаївський, Зінов'ївський педагогічні інститути; *Чернігівська область*: Чернігівський, Ніжинський, Глухівський педагогічні інститути [49].

Більшість педагогічних інститутів зазнали реорганізацій (1936р.) в учительські інститути, окрім Київського, Ніжинського, Одеського та Харківського. Ці навчальні заклади готували викладачів педології, педагогіки для педагогічних технікумів, педологів для досвідно-педологічних станцій і шкіл, керівників методистів дошкільної справи, викладачів з основ наук для II та III концентрів політехнічної школи, ФЗУ, технікумів і робітфаків, а також організаторів і керівників позашкільного виховання.

Вирішальним етапом у роботі кафедр як структурних підрозділів ВНЗ, а не окремих науково-дослідних установ, стала постанова Народного комісаріату освіти УСРР *«Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах»* (1930) [156], що було спричинене реорганізацією системи педагогічної освіти, яка тривала впродовж 1930-1933 років. Вища педагогічна освіта України вийшла на новий етап свого розвитку. До педагогічних ВНЗ висунуто низку вимог як до структурних їх підрозділів (створення кафедр, рад, комісій, введення нових спеціальностей, факультетів або, навпаки, їх ліквідація), так і до особистісних якостей «викладавців».

Щодо науково-дослідних установ України, то в 1930 р. їх педагогічну вертикаль становили Інститут педагогіки (Харків), філіал Інституту педагогіки (Київ), Інститут фізичної культури (Харків), філіал Інституту фізкультури (Одеса) [388, с. 26]. У цих закладах здійснювалася підготовка науково-педагогічних кадрів (навчання в аспірантурі тривало 2 роки), розробка досліджень, організація експериментів тощо [388, с.28]

Отже, в зазначений час виникла потреба в поєднанні науково-дослідного й суто педагогічного напрямів діяльності кафедр педагогіки як структурних ланок

педагогічних ВНЗ. Положення про кафедру було розроблене методичним сектором Наркомосвіти разом із директорами педагогічних ВНЗ на нараді в другій половині серпня 1930 р. Деякі інститути, не чекаючи затверджень «катерд», почали достроково впроваджувати його в практику, запрошуючи професорів і доцентів для керівництва. Наркомосом для кожного педагогічного навчального закладу були затверджені «катедри», керівні вказівки до яких були надіслані безпосередньо до кожного навчального закладу.

Відповідно до постанови *«Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах»*, кафедри охоплювали цикл споріднених дисциплін як спеціальних, так і загальноосвітніх. Якщо у виші було кілька факультетів, відділів, спеціалізацій, то загальноосвітні кафедри були загальноінститутськими, а спеціальні – окремими, залежно від місцевих умов. Кількість кафедр залежала від навчального плану й потреби в з'єднанні дисциплін для раціоналізації навчального процесу, від наявності кваліфікованого персоналу та бюджетних можливостей. Кафедрами були охоплені майже всі дисципліни, при цьому значну увагу приділяли раціоналізації навчальної роботи й керувалися статутом:

- кафедра є первинним організаційно-методичним осередком, що має на меті:
  - а) координацію окремих дисциплін і кореляцію їх з іншими циклами навчального плану;
  - б) дослідження методів викладання й обліку окремих дисциплін у напрямку їх активізації та застосування діалектичної методології;
  - в) щільне об'єднання теоретичного та виробничого навчання;
- з метою здійснення зазначених засад кафедра здійснює:
  - а) безпосереднє керівництво викладанням дисциплін, що їх охоплює;
  - б) погодження програми провідних дисциплін із підлеглими, щоб спрямувати їх на цільове призначення вишу;
  - в) розгляд, перегляд, доповнення програм окремих дисциплін для закріплення та деталізації тематичних розділів;

г) перегляд навчальних планів щодо місця в них дисциплін, що охоплює кафедра, їх послідовність і важливість;

д) перевірку досліджених методів викладання й обліку в процесі роботи, розробку нових методів роботи, які можуть підвищити рівень продуктивності навчання;

ж) розгляд планів виробничого навчання, внесення змін і додатків для узгодження з теоретичним навчання;

з) допомогу в організації роботи студентських бригад через консультації, прослуховування доповідей тощо;

- бере активну систематичну участь у розробці підручників через організацію авторських колективів, за запрошенням видавництв здійснює оцінку наявних підручників й іншої навчальної літератури;

- організовує та проводить науково-дослідницьку роботу зі своєї галузі, роботу аспірантів;

- дбає про поповнення складу персоналу для обслуговування наявних навчальних груп, рекомендуючи певних осіб і розглядаючи кандидатури, якщо оголошено конкурс;

- організовує керівництво кабінетами, лабораторіями й іншими навчально-допоміжними установами, дбає про їх забезпечення необхідним устаткуванням, у разі можливості бере участь у виготовленні навчальних матеріалів, складає відповідні кошториси;

- дбає про раціоналізацію розумової праці студентів, вивчаючи їхній бюджет часу, досліджує рівень мови, логічного мислення, здібностей щодо сприйняття й засвоєння, збирає й обробляє результати спостережень, обговорює реферати на студентських зборах (цю роботу між кафедрами розподіляє навчальна частина, що підтримує зв'язок із відповідними науково-дослідними установами (УНДІПом і його філіями));

- організовує наукові відрядження й екскурсії для своїх членів, складає плани відряджень і заслуховує звітні доповіді;

- підтримує зв'язок із відповідними науковими товариствами, входить у контакт із державними та господарськими установами, організаціями з метою популяризації знання;
- запрошує представників споріднених кафедр, виробництва, студентства до обговорення зміни методів викладання;
- скликає відкриті для всіх членів вишу засідання за календарним планом щонайменше один раз на дві декади. Копію протоколів відсилає на затвердження до навчальної частини.

Кожен член кафедри звітував про роботу за індивідуальним планом і за отриманим колективним дорученням в опрацюванні певної проблеми. Керівник звітував про роботу своєї кафедри перед студентами, представниками виробництва, один раз на декаду призначав день для прийому у справах кафедри.

Логічною структурною одиницею кафедральної мережі педагогічних ВНЗ стали кафедри педагогіки, які діяли практично в усіх ВПНЗ. Зокрема у Всеукраїнському інституті народної освіти (ВУІНО) ім. М. Скрипника (м. Харків) кафедра педагогіки була організована ще у вересня 1931 р. На кафедрі читалися марксівська педагогіка й художнє виховання, пізніше психопатологія, освітня політика. Завідував кафедрою педагогіки Т.П. Гарбуз [245]. Як підрозділи інститутів кафедри педагогіки відкрилися в 1930 р. у педагогічних ВНЗ (інститутах соціального виховання) Сум (завідувач – Г.П. Попова), Полтави (завідувач – Г.Г. Ващенко), Житомира (завідувач – І.І. Афанасьєв, який у 1939р. очолив кафедру педагогіки в Мелітопольському педінституті), Мелітополя (завідувач – В.М. Добринченко), Бердичіва (завідувач кафедри – директор інституту П.А. Ляшенко) та ін.

Керуючись постановою ЦК КП(б)У від 10 січня 1930 р. *«Про соціально-економічні програми НКО для ВНЗ»*, Наркомос України й виші приділили багато уваги складанню нових програм, залучивши до цього широкі кола викладачів Харкова, Києва й інших міст. Під керівництвом партійних організацій кафедри педагогіки педагогічних вишів республіки провели роботу з удосконалення

навчальних планів і програм, розробки методичного забезпечення педагогічних дисциплін, підвищення якості викладання.

Воєнні події загальмували активізацію науково-педагогічної діяльності кафедр. Однак, відомо, кафедри педагогіки одні з небагатьох, які одразу відновили свою роботу в педагогічних інститутах, що було зумовлено необхідністю підготовки вчительських кадрів. У ході дослідження встановлено, що в 1944-1945 н.р. до складу Харківського державного педагогічного інституту (директор Шачнєва Євгенія Василівна) увійшли такі кафедри: кафедра марксизму-ленінізму, політекономії, педагогіки, дошкільної педагогіки, психології, фізкультури, іноземних мов, бібліотекознавства, історії СРСР та України, середньої і нової історії, древньої історії, російської літератури, української літератури, всесвітньої літератури, російської мови, української мови, фізичної та економічної географії, геології, природознавства, фізики, математики [321].

Упродовж 1942-1943н.р. до структури Одеського (директор Путніков Іван Михайлович, заступник навчальної частини, завідувач кафедри педагогіки й психології – Елькін Давид Генріхович) входили кафедри марксизму-ленінізму, педагогіки й психології, історії ССРСР, загальної історії, російської мови, російської літератури, української мови, української літератури, іноземних мов, математики й фізики, географії, військова кафедра [291, с.2].

Таким чином, у ході аналізу архівних матеріалів [422; 386; 378; 403; 401; 402; 399; 417; 421; 412; 393; 387; 418; 407; 384; 405; 404; 379; 375] з'ясовано, що відповідно до законодавчих актів у період 1930-1945 років в Україні було розгорнуто мережу вищих педагогічних навчальних закладів державної форми власності – педагогічних інститутів, структуру яких поряд із факультетами утворили науково-педагогічні кафедри, зокрема педагогіки, що дало поштовх для розвитку педагогічної науки в стінах освітніх закладів, підготовки професорсько-викладацького корпусу вищої педагогічної школи.

На жаль, цей період є малодослідженим через відсутність архівних матеріалів, які було втрачено за різних обставин. За відомостями, отриманими автором під час роботи в архівах Києва (Центральний державний архів вищих

органів влади України, Державний архів м. Києва, архів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова), матеріали було знищено під час евакуації до Харкова; архівні матеріали Харкова, навпаки, втрачено під час евакуації до Києва. Подібна ситуація з архівами Одеси. Достеменною інформацією автор володіє завдяки матеріалам архіву Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди та незначній кількості періодики того часу, де представлено особливості діяльності та становлення державних педагогічних інститутів 1930-х років. Дані про ті часи були стерті не лише з полиць архівів, а й з пам'яті свідків того періоду. Пізніше в інститутах просто не визнавали причетність до тих чи тих подій 1930-х років, а безпосередніх їх учасників розстріляно та репресовано.

Очевидно, що на завершальному етапі війни були здійснені важливі заходи для відновлення й налагодження повноцінної роботи вищої школи. Програму соціально-економічного та культурного поступу УРСР в повоєнний період визначено *«Законом про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946-1950 рр.»* (1946), яким окреслено перехід до семирічного навчання, збільшення шкільної мережі до 28 600 закладів із загальною кількістю 6120 000 учнів. Це потребувало посилення підготовки вчителів. У рамках плану лише ОДПІ ім. К.Д. Ушинського випустив 583 кваліфіковані педагоги [289, с.6]. У ході дослідження з'ясовано, що в 1947 р. у ХДПІ ім. Г.С. Сковороди діяла вже 21 кафедра. За винятком кафедри іноземної мови, їх очільниками були співробітники з науковими званнями та ступенями. До складу науково-педагогічних працівників ВНЗ входили 7 професорів, із них 2 доктори наук (четверо працювали за сумісництвом); 26 кандидатів наук, доцентів, 83 асистенти й викладачі [319; 320].

У ході дослідження встановлено, що в 1946 р. перед кафедрами педагогіки педагогічних ВНЗ УРСР постали нові завдання здійснення педагогізації навчального процесу педагогічних вишів, що виявлялося в організації кафедрами спільних нарад, конференцій, зустрічей колективів з іншими кафедрами, деканами, проведенні експериментальних досліджень на базах шкіл, розробці проектів педагогічної практики. Крім того, до членів досліджуваних кафедр висувалися

високі вимоги в підвищенні наукового рівня, проведенні науково-дослідної роботи, залученні до неї майбутніх учителів, що сприяло активізації роботи гуртків з педагогіки, історії педагогіки, розробці методичного забезпечення роботи кафедр, педагогічних інститутів тощо [149].

Члени кафедр педагогіки опікувалися проблемами виховання підростаючого покоління, дидактики й методики викладання різних дисциплін, історії вітчизняної школи й педагогіки, зміцнення зв'язку школи з практикою, піднесення ідейного рівня навчання й виховання, організації навчально-виховної роботи в школах-інтернатах й інших навчальних закладах суспільного виховання, дальшого вдосконалення змісту, обсягу та методів загальної й політехнічної освіти відповідно до вимог, що висувало життя. Значним унеском у розвиток вітчизняної педагогічної науки стали праці таких викладачів кафедр: В.І. Барського, М.О. Григор'єва, М.М. Грищенка, М.Ф. Даденкова, С.Ф. Збандуто, А.І. Зільберштейна, Л.Є. Логінової, М.М. Маянц, І.В. Пухи, В.Т. Ружейнікова, С.Х. Чавдарова та багатьох інших.

У ході дослідження встановлено, що впродовж етапу в УРСР стабілізувалася система підготовки педагогічних кадрів. Учителів готували університети та педагогічні інститути (денна, заочна, вечірня форми) за єдиним навчальним планом Міністерства вищої й середньої освіти СРСР. У цей час зросла вимога в підготовці професорсько-викладацького корпусу для педагогічних вузів, у проведенні науково-педагогічних досліджень практичного характеру. Зміст науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ВПНЗ УРСР на цьому етапі становили освітній, науково-дослідний, навчально-методичний. Активно налагоджувався зв'язків з освітніми установами й громадськістю.

Третій етап розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки (1958-1990) характеризується посиленням професійної спрямованості на тлі реформаційних процесів у галузі педагогічної освіти. Значущим у роботі вищих педагогічних навчальних закладів, зокрема й кафедр педагогіки в їх структурі, в окреслений період став Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 р. [158,

с. 20]. Законом установлено систему шкільної освіти, яка передбачала загальну обов'язкову восьмирічну школу, денні середні школи, вечірні, змінні, заочні середні школи робочої молоді, школи-інтернати, у тому числі й для дітей із вадами фізичного й розумового розвитку, технікуми й інші середні та вищі навчальні заклади.

З метою більш глибокого ознайомлення зі школою та різноманітними формами та методами її роботи Міністерство освіти УРСР дало вказівки директорам педагогічних інститутів встановити тісний зв'язок ВНЗ зі школами, залучивши викладачів кафедр інститутів до організації та проведення лекцій для вчителів та учнів, налагодження методичної роботи, допомоги школі з виявлення й узагальнення передового досвіду вчителів, залучення педагогів до наукової роботи тощо [90], що спричинило розширення напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки.

Поряд із цим Міністерство зобов'язало всіх викладачів педагогічних інститутів долучитися до проведення уроків у школі зі свого фаху (не менше 30 год на рік). Проведені викладачами ВНЗ уроки зараховувалися до їхнього річного навантаження, а оплата за ці години зберігалася за вчителями школи. Здійснення цих заходів забезпечувало кращий зв'язок викладачів педагогічних вишів із школами та поліпшувало підготовку майбутніх учителів до практичної діяльності.

Міністерство освіти приділяло велику увагу перебудові роботи кафедр педагогічних інститутів відповідно до нових умов, потреб життя. У ході вивчення протоколів засідання кафедри педагогіки та психології Одеського педагогічного інституту, листування цього ВНЗ з Міністерством освіти [274; 275; 276; 277; 279; 282; 283; 292; 294; 295; 296; 298; 300; 302; 304; 306; 310] виявлено проведення в 1959 р. десятиденної *перевірки 12 кафедр педагогіки педінститутів УРСР* відповідно до Закону Верховної ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям» і постанов ЦК КПУ «Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР» (1959) та «Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР» (1959).

Перевірка здійснювалася шляхом відвідування лекцій, практичних занять, знайомства з педпрактикою, засідань кафедр, аналізу підручників із педагогіки для педагогічних вищих і середніх навчальних закладів, бесід із секретарями партбюро інститутів, головами профкому, із директорами та педагогами шкіл, де студенти проходили практику, випускниками ВНЗ. Результати перевірки засвідчили, що кафедри педагогіки надзвичайно повільно перебудовували свою роботу відповідно до законодавства, приділяли мало уваги педагогічній практиці, зв'язку із середніми навчальними закладами (школами, інтернатами). Крім того, було наголошено на недостатній кількості друкованих статей, проведених експериментальних досліджень, поганому облаштуванню кабінетів педагогіки.

До позитивних моментів у роботі кафедр віднесено перегляд їхніми співробітниками теоркурсів відповідно до постанов, достатній науковий та ідейно-теоретичний рівень викладання, проведення практики на периферії, у школах робітничої молоді та в школах-інтернатах, використання ТЗН і кіно.

Як наслідок проведеної роботи в постанові колегії міністерства, яку було розіслано в усі педагогічні інститути країни, було зазначено, що в діяльності кафедри педагогіки відбивається робота всього педагогічного ВНЗ, кафедра педагогіки повинна бути зразком для інших кафедр інституту. На прикладі педпрактики засвідчено, що кафедра педагогіки повинна бути центральною в педагогічному виші, організовувати єдність вимог з іншими кафедрами, стати «душею інституту» [300, с.14].

Досвід організації роботи кафедр, діяльності їх членів, аналіз нормативних документів ліг в основу подальшої прогресивної роботи цього підрозділу вишу та висвітлення його теоретичних засад, що відображено в *положенні № 302 «Про кафедри вищих навчальних закладів»* від 30 жовтня 1961 р. [66, с.74-75]. Цим положенням зазначалося, *по-перше*, що кафедра є основним навчально-науковим структурним підрозділом вищого навчального закладу (факультету), котрий здійснює навчальну, методичну й науково-дослідницьку роботу з однієї або декількох споріднених дисциплін, виховну роботу серед студентів, а також підготовку науково-педагогічних кадрів і підвищення їхньої кваліфікації; *по-друге*,

кафедру очолює завідувач, що, як правило, має наукове звання професора або науковий ступінь доктора наук. До складу кафедри входять професори, професори-консультанти, доценти, асистенти, старші викладачі, викладачі, старші та молодші наукові працівники, аспіранти; *по-третє*, кафедра відповідає за:

- проведення відповідно до навчального плану різних форм роботи (без відриву від виробництва (заочне, вечірнє та навчання на заводі-втузі), з відривом від виробництва – денна форма навчання), а саме лекцій, лабораторних, семінарсько-практичних занять на високому ідейно-теоретичному та науковому рівні, керівництво педагогічною практикою, курсовими й дипломними проектами, а також самостійною роботою студентів; проведення курсових екзаменів і заліків;
- організацію виховної роботи серед студентів;
- розробку та подання на затвердження в установленому порядку навчальних програм із дисциплін кафедри, а також підготовку висновків із навчальних програм, які укладаються іншими кафедрами;
- підготовку підручників, навчальних, наочних посібників, методичних рекомендацій, індивідуальних планів навчальної, наукової, методичної й інших робіт працівників кафедри; вивчення, узагальнення й поширення досвіду роботи кращих викладачів; надання допомоги викладачам-початківцям у володінні педагогічною майстерністю; використання на заняттях технічних засобів навчання;
- проведення науково-дослідної роботи відповідно до затвердженого плану; керівництво науково-дослідницькою роботою студентів; обговорення підготовлених науково-дослідницьких робіт і впровадження їх результатів у практику; рекомендації публікацій завершених наукових робіт;
- підготовку науково-педагогічних кадрів; розгляд дисертацій, поданих до захисту, членами кафедри або за дорученням ректора вишу іншими здобувачами;
- установлення зв'язку з виробничими підприємствами, школами, з різними закладами й організаціями з метою узагальнення та поширення передового досвіду та надання їм науково-технічної допомоги;

- організацію систематичного зв'язку з випускниками навчального закладу й аспірантами-випускниками цієї кафедри;

- пропаганду наукових знань;

- проведення заходів стосовно підвищення кваліфікації спеціалістів, зайнятих у різних сферах діяльності, культури, просвіти, охорони здоров'я тощо;

по-четверте, кафедра організовується при наявності не менше п'яти наукових співробітників, із яких не менше двох повинні мати наукові ступені або звання. В окремих випадках за наявності знаних учених або надзвичайно важливої та специфічної навчальної або наукової роботи кафедра може бути організована як виняток і за меншої кількості працівників; *по-п'яте*, засідання кафедри можуть відвідувати працівники інших ВНЗ, а також співробітники науково-дослідницьких інститутів, підприємств і закладів; *по-шосте*, кафедра організовується й ліквідується за клопотанням ради вищого навчального закладу; *по-сьоме*, обіймання посад професорсько-викладацького складу й наукового персоналу кафедри вишу відбувається в установленому порядку за конкурсом; *по-восьме*, кафедра повинна мати таку документацію: 1) плани роботи, які охоплюють навчальну, науково-дослідницьку, методичну й інші види роботи кафедри; 2) чинну навчально-методичну й іншу документацію з дисциплін кафедри; 3) протоколи засідань.

У ході дослідження з'ясовано, що головними завданнями кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ у 1960-1970-ті роки були такі: підготовка висококваліфікованих спеціалістів із глибокими теоретичними знаннями та практичними навичками зі спеціальності та з організації масово-політичної й виховної роботи; виховання в студентів високих моральних якостей, свідомості, культури, патріотизму, готовності до захисту Батьківщини; підвищення рівня підготовки фахівців відповідно до вимог суспільства, науки, техніки, культури та перспектив їх розвитку; проведення наукових досліджень, які спричиняють підвищення якості підготовки студентів, суспільний і науково-технічний прогрес; видання підручників і навчальних посібників; підготовка науково-педагогічних

кадрів; підвищення кваліфікації педагогічного корпусу навчальних закладів усіх рівнів.

У 80-х роках ХХ ст. передбачалася відмова від традиційної спеціально-предметної орієнтації педагогічної підготовки [57]. Концептуальні розробки того часу не сприяли формуванню педагогічного персоналу на засадах гармонійного розвитку особистості: недостатньо вирішеним було питання структури й змісту освіти педагога. Актуальність дослідження й аналізу передового педагогічного досвіду спричинила збагачення методологічного аспекту роботи кафедр педагогіки. Науково-дослідна робота педагогічних інститутів з питань педагогічної майстерності та творчості сприяла *розширенню спектру педагогічних кафедр*.

Досліджуючи тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні, В.І. Луговий переконує, що, відокремлена від системи підготовки педагогів інших країн, педагогічна освіта України до початку перебудови в колишньому Союзі набула уніфікації, що запроваджувалась на всій його території. Це позначилося суперечністю: педагогічних і науково-педагогічних працівників готували для України, однак за навчальними планами й програмами, основними підручниками, які укладалися в центрі, обсяг національного компонента вітчизняної педагогічної освіти складав кілька процентів. Відбувалося транснаціональне нівелювання педагогічної підготовки та відчуження в такий спосіб освіти від української культури [124, с.29]. Науково-педагогічній діяльності кафедр педагогіки на цьому етапі притаманні навчально-виховний, науково-методичний напрями, активного розвитку набув зв'язок з освітніми установами й громадськістю.

Робота над нівелюванням цієї суперечності розпочалася на *четвертому етапі* становлення педагогічних кафедр (1991–2014), що характеризується розширенням спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови педагогічної освіти України.

Повна правова основа для розвитку національної педагогічної освіти України закладена введенням 25 червня 1991 р. у дію Закону України «Про освіту» та проголошенням 24 серпня того ж року незалежності України. За законом освітня сфера зорієнтована на всебічний розвиток людської особистості, що визнана

найвищою цінністю суспільства. Ця освітня мета залишається головним системоутворювальним фактором і для освіти, і для галузі підготовки педагогічного персоналу й нині. Закон вимагав постійне підвищення професійного рівня педагогічної майстерності, загальної культури педагогічних працівників, надавав право вільного вибору форм, методів, засобів навчання, виявлення ініціативи, підвищення кваліфікації, перепідготовки, атестації.

Самовизначення української нації відкрило шлях тенденції посилення культуровідповідності педагогічної освіти, підготовці педагогів із нових спеціальностей, орієнтованих на національну культуру, змінам у переліку й змісті дисциплін викладання, перепрофілюванню кафедр. Однак невдовзі після прийняття закону процес удосконалення педагогічної освіти в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин був загальмований, вона фактично перестала бути державним пріоритетом, проте потребувала підтримки, особливо в період переходу на ринкові відносини. Частковому виправленню ситуації сприяли рішення Першого з'їзду педагогічних працівників України (грудень 1992 р.) та розробка в 1993 р. Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»).

Для всіх спеціальностей педагогічних ВНЗ з 1994 р. було введено новий курс «Основи педагогіки і психології», роком раніше створено Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, затверджено Типове положення про атестацію педагогічних кадрів України, нові їх кваліфікаційні характеристики, ряд педагогічних інститутів перетворено на університети. У жовтні 1994 р. з'явився президентський указ щодо визначення статусу «національний» для найвагоміших осередків культурного життя, серед них таких педагогічних ВНЗ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (1997), Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (2004), Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (2009), Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (2009), Полтавський національний педагогічний університет імені Володимира Короленка (2009) тощо.

З 1990-х років посилюється увага з боку педагогічних вишів до керівників факультетів і кафедр (секторів) до рівня підготовки студентів відповідно до вимог державних стандартів освіти [233, с.57]. Проректори, декани й завідувачі кафедр повинні були забезпечити вивчення викладачами й співробітниками положення про організацію навчального процесу у ВНЗ. Стало очевидним, що конкурентоспроможність країни на світовому ринку, її соціальна стабільність залежить від професійного та загальнокультурного рівня значної частини населення, особливо молоді.

Такі проблеми не могли залишитися осторонь педагогічної громадськості. Так, на зборах АПН України 19-20 грудня 1995 р. О.В. Сухомлинська схарактеризувала різні підходи до вирішення завдань виховання молоді, а саме етно-педагогічний, орієнтація на педагогічну систему, що вже існувала, зокрема й зарубіжну, виховання й навчання як єдиний процес, американізація виховання, проблеми релігії виховання. Була визначена необхідність системного підходу до розв'язання виховних проблем, а також виховання на цінностях: цінність життя, цінність доброчинності, виховання громадянськості людини, складником якого є Батьківщина, працелюбність, гуманність. В основі їх лежать цінності: Людина, Сім'я, Праця, Батьківщина, Земля, Мир. Викладачі кафедр педагогіки використовували матеріали зборів під час розробки навчальних програм [233, с.47]

У ході дослідження з'ясовано, що здатність педагогічного середовища сприймати інновації, удосконалюватися в певний період свого становлення створює сприятливі умови для розвитку педагогічної науки в контексті роботи науково-педагогічних установ, зокрема й кафедр педагогіки. Тому окреслені початком незалежності України новації стали рушійною силою для роботи педагогічних кафедр на початку XXI ст. у реорганізованих педагогічних університетах, частина з яких відмовилася від статусу «педагогічний», набувши класичного характеру.

Початок XXI ст. став переходом до особистісно зорієнтованої педагогіки, який характеризується розвитком ідей цілісного та системного підходів до

дослідження педагогічного процесу й аналізу педагогічних явищ, подальшими пошуками поняттєво-термінологічної системи педагогіки, розробкою діяльнісно-особистісної концепції виховання, узагальненням на якісно новому рівні головних педагогічних законів і закономірностей, обґрунтуванням системи національного виховання.

Ідея автономії та прозорості вищих педагогічних навчальних закладів в академічній, організаційній і фінансовій сферах, розширення повноважень учених рад, академічна доброчесність науково-педагогічних працівників кафедр як складник внутрішнього забезпечення якості освіти, міжнародна мобільність ВПНЗ, становлення державно-приватного партнерства у сфері педагогічної освіти як чинник підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів і науково-педагогічних кадрів лягли в основу подальшого розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ відповідно до Закону «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р.

Отже, аналіз науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у структурі вищих педагогічних навчальних закладів України в досліджуваній період характеризується спрямованістю педагогічної освіти на підготовку педагогічного й науково-педагогічного персоналу вищої й середньої ланок освіти, завданнями, поставленими перед педагогічною спільнотою в проведенні науково-педагогічних досліджень. Пріоритетними напрямками науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ для цього періоду були освітньо-виховний, науково-дослідний, зв'язок з освітніми установами й громадськістю, міжнародний й інноваційний.

Таким чином, на підставі соціально-економічних і культурно-освітніх чинників, законодавчих проєктів, внеску окремих науковців у розвиток педагогічної освіти виокремлено чотири етапи розвитку кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України: етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти й визначення пріоритетних напрямів їх науково-педагогічної діяльності; етап офіційного утвердження статусу кафедр

педагогіки в ЗВПО, трансформації й уніфікації змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності; етап посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО на тлі реформаційних процесів у галузі педагогічної освіти; етап розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови національної педагогічної освіти;

3.2. Визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів ВПНЗ (1921-1929 рр.)

Актуальність дослідження реформаційних процесів розвитку суспільства завжди підвищується, оскільки такі часи в країні є перехідними, що ускладнює наукові пошуки. Дослідницький азарт науковців ще й досі спрямований на 20-ті роки ХХ сторіччя. Нереалізовані постанови, їх практичне впровадження, діяльність науковців, колективів у різних галузях освіти, медицини, народного господарства тощо, їх значення для подальшого розвитку країни ще впродовж віків будуть предметами наукових розвідок й обговорень.

Особливо цінним серед кола зазначених питань є процес формування й діяльності кафедр як установ, котрі займалися науковими розробками та підготовкою наукових кадрів у 20-ті роки ХХ ст. Аспекти даної проблеми відображені в роботах відомих дослідників, серед яких С.Г. Водотика [61], В.М. Шинкаренко [214], Н.М. Якушко [217], О. Новицька [138], С.Ю. Семковський [191], Я.П. Ряппо [177], С. Тарнавська [201], М.М. Кузьменко [119; 120], О.Ю. Осмолівська [141], І.Ю. Регейло [174; 175] та інші.

Відомо, що на виокремленому *першому етапі* організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти й визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності відповідних кафедр упродовж 1921-1929 рр. відбувалося формування науково-дослідних кафедр педології Києва, Одеси та

Харкова. Зокрема Київська та Одеська кафедри педології були утворені з педологічних інститутів [76; 192], що діяли в цих містах. Серед спектру новостворених кафедр розвитку кафедр педології відводилося особливе місце, оскільки в цей час в Україні стартував загальнонаціональний всеобуч [205, с.16; 67].

Аналіз історико-педагогічної літератури [2; 201; 391; 395; 401; 402; 403; 409; 410] дав можливість з'ясувати, що Київська науково-дослідна кафедра педології розпочала роботу 16 листопада 1921р. й була першою в Україні. Вона була утворена шляхом реорганізації Київського науково-педологічного інституту, котрий здійснював фізіолого-антропологічні дослідження дітей шкільного віку м. Києва, розробляв методичні рекомендації щодо проведення різного роду досліджень, наукові роботи щодо вивчення втомлюваності дітей фізичною працею, кінетичних відчуттів здорових і сліпих дітей, впливу музичних емоцій на розвиток дитини, розвитку правосвідомості в дітей, системи естетичного виховання тощо.

На загальних зборах кафедри педології 16 листопада 1921р. ухвалено 4 секції та їх персональний склад. Так, секцію педагогіки (об'єднала загальну педагогіку, історію педагогіки, педагогічну психологію) очолив керівник кафедри, професор С.А. Ананьїн; секцію фізіології та гігієни дитинства – В.В. Радзімовська; секцію практичної педагогіки – Я.Ф. Чепіга; на головування секцією дефективної дитини запросили лікаря А.В. Володимирського. До складу наукових співробітників обрали І.П. Соколянського, Г.Є. Жураківського, О.М. Раєвського, Р.І. Черанівського, В.А. Головковського, Пелеха, Готесмана та Слуцького [389, с. 4-4(об)].

Однак через брак фінансування кафедра не розгорнула свою роботу в такому складі. Упродовж 1922-1924 рр. було затверджено такий склад кафедри: завідувач кафедри – С.А. Ананьїн; дійсні члени: К.Ф. Лебединцев, В.В. Радзімовська; керівник єдиної секції практичної педагогіки – Я.Ф. Чепіга; науковий співробітник – Р.І. Черанівський; аспіранти Г.Є. Жураківський і К.С. Макульський [389, с. 33]. Про недостатність необхідного масштабу роботи кафедри свідчить відсутність приміщень для проведення дослідів, експериментів, коштів для придбання та

видання необхідної літератури, відряджень членів кафедри, які у своїй роботі користувалися матеріально-технічним оснащенням Київського ІНО, установ ВУАН та ін.

У роботі кафедри провідним напрямом стала підготовка аспірантів (В.І. Помагайба, М.Ф. Ярошівський, Г.С. Костюк, К.О. Заїкіна, М.Ф. Яцутін), наукові дослідження яких здійснювалися в рамках вивчення діяльності установ соціального виховання, співпраці в дитячому колективі, вивчення фізичного розвитку дітей [389, с. 37]. Навчання аспірантів здійснювалося за розробленою програмою, до складу якої входили такі теми та види робіт: 1) «Політичний мінімум»; 2) «Дитячий та юнацький рух»; 3) «Основи історії виховання»; 4) читання найновішої літератури з педології та педагогіки; реферування та розв'язання окремих питань; 5) теоретичні та практичні заняття з методів колективного й індивідуального дослідження дитини; 6) участь у науковій діяльності кафедри; 7) невелика напівсамостійна робота за завданнями кафедри; 8) самостійна робота» [389, с. 35].

Паралельно з кафедрою педології в Києві була створена подібна кафедра в Одесі в структурі Одеського педологічного інституту [378] (первісна назва – лабораторія при камері суду для неповнолітніх), заснованого в 1914 р. [131]. Викликає інтерес діяльність педагогічної секції інституту, яка впродовж 1921р. укомплектувала збірник «Материалы для школьных работников», прочитала лекції (у самому інституті, повітах і губернії) про соціальне виховання, трудову школу, викладання рідної мови, основні етапи духовного розвитку дитини, з характерології тощо [136].

З огляду на поставлену мету роботи кафедри ще в 1922 р. її співробітники проводили експериментальні дослідження індивідуального характеру, вивчали дітей у зв'язку з біологічними та соціальними факторами їх зростання. Для цього в зразковій школі, двох дитячих будинках для дітей із різними ступенями дефективності, приймальнику-ізоляторі, лікарсько-педагогічному кабінеті м. Одеси та Одеському дослідному колекторі для дефективних дітей, що діяли як допоміжні установи кафедри, проводився збір й аналіз значного фактологічного

матеріалу про дітей («психогенетичний матеріал»), їх поведінку й творчість. Так, на основі 1000 медико-психологічних досліджень дітей кафедра виконала свою першу наукову роботу – класифікацію нормальних і дефективних дітей, яка відповідала тогочасним педологічним критеріям групування дітей за їх психоневровим станом [138].

У такий спосіб кафедра педології продовжила роботу секцій (педології, патологічної педології, педагогіки) згодом ліквідованого Педологічного інституту. Аналіз архівних матеріалів дав можливість відстежити, що станом на 1924 р. при науково-дослідній кафедрі педології ІНО Одеси існували 2 секції: дефектології та соціальної педагогіки [397].

Щодо становлення кафедри педології в Харкові варто відзначити, що у зв'язку з відкриттям при ХІНО факультету соціального виховання й створенням двох кафедр педології на Правобережній Україні (Київ, Одеса) на підставі заяви декана факультету соціального виховання О.І. Попова 8 вересня 1922р. Наркомос ухвалив організувати в м. Харкові (на Лівобережній Україні) науково-дослідну кафедру педології із секціями загальної педології (керівник – професор, завідувач кафедри біології ІНО Т.А. Шацилло); патологічної педології (керівник – професор медінституту В.П. Воробйов); соціальної педології (голова Головоцвиху Л.Р. Менжинська); педагогіки (керівник секції, кафедри – декан факультету соціального виховання ХІНО О.І. Попов). Перше засідання кафедри відбулося в середу 4 жовтня о 13.30 в приміщення Наукового комітету [411]. Науковими співробітниками кафедри педології були І. Булат, Я. Корнишин, С. Гербаненко, П. Лобахін, З. Гуревич, Мац, навчалися в аспірантурі Горев, Долин, Мельник, Ручка, Шубин, Ситник та інші [390]. Харківська кафедра педології вирізнялася масштабністю роботи з-поміж решти.

Відповідно до відомостей на видачу утримання науково-дослідних кафедр ХІНО [411] поряд із НДК астрономії, геометрії, математичного аналізу, прикладної математики, географії й антропології, геології й мінералогії, фізичної хімії, неорганічної хімії, ботаніки, зоології, європейської культури, історії України, мовознавства на кафедрі педології станом на 1924 рік працювали керівниками

секцій В. Воробйов і Б. Мацилло, дійсними членами – А. Дьяков, Я. Мамонтов, науковими співробітниками – А. Гендрихівська, А. Панченко, були аспірантами С. Ривусєва, Я. Балик, К. Слєпко, Й. Зільберфарб, П. Молдаєвський, О. Попов.

У становленні НДК педагогіки значний вплив мали наявні в 20-их роках ХХ сторіччя наукові установи Харкова [134]. Так, Харківське наукове товариство, засноване 1920 р. на вулиці К. Лібкнехта, 33, складалося з таких секцій: технічної, медичної, природознавства, сільськогосподарської, педагогічної, соціально-історичної, секції мови, бібліотечно-бібліографічної, соціально-економічної. До членів її президії входили проф. М.І. Яворський (історія), акад. М.Ф. Мельників-Розведенков (патологія), засл. проф. М.Ф. Білоусов (фізіолог), засл. проф. Я.Ф. Чепіга (педагогіка); наукові співробітники акад. Д.І. Багалій (історія), проф. Л.А. Булаховський (лінгвістика), проф. Д.Г. Віленський (геоботаніка), проф. В.П. Воробйов (анатомія), Т.П. Гарбуз (педагогіка), проф. М.І. Михайловський (приклад. математика), проф. О.В. Паладін (біологія), проф. О.І. Попов (педагогіка) та інші. Звіти про роботи товариства друкувалися в «Бюлетені Харківського наукового товариства».

Наукові дослідження аспірантів НДК педології здійснювалися в рамках діяльності установ соціального виховання (*«колекторів-розподільників»*, *дослідно-педологічних станцій*, *лікарсько-педагогічних кабінетів*). Ці ж установи слугували науковими базами й для ІНО [156]. Робота в цих закладах проводилася у двох напрямках: вивчення дитячих колективів й окремих індивідуумів (педагогічна робота) та в напрямі соціального виховання. Осередком усієї дослідної роботи педагогічних ВНЗ стали педологічні станції при них [156, с. 50]. Так, в 1924-1925 н.р. дослідно-педологічні станції та лікарсько-педагогічні кабінети існували в Катеринославі, Києві, Одесі, Харкові [198].

Вирішальною для становлення науково-дослідних установ Харкова стала саме дослідно-педологічна станція Укрсоцвиху, заснована в 1922 р. у Харкові на вулиці Карла Лібкнехта, 55, яка мала такі відділи: лікувально-педагогічний кабінет з лабораторіями (обслідування, рефлексологічною й педагогічною), кабінет соціальної педагогіки із секторами (шкільним, дошкільним і сектором інтернатних

установ), кабінет дитячого руху. Персональний склад станції: проф. І.П. Соколянський (завстанції), Н.М. Сибірцева (зав. лік.-пед. кабінету), наукові співробітники І.С. Картузанська, проф. О.С. Залужний (завкабінету соцпедагогіки), С.О. Мухіна, М.Г. Герасимович, Т.П. Гарбуз, П.Ю. Волобуєв, М.Н. Ліхтеров та інші. Члени станції друкували праці в спеціальних журналах як України й Росії, так і закордонних.

Зокрема кабінет соціальної педагогіки впродовж 1924-1927 рр. мав досвідчених співробітників (А.Б. Залкінд, В.П. Протопопов, І.П. Соколянський, О.С. Залужний, П.Ю. Волобуєв, О.Є. Мухіна, Т.П. Гарбуз, В. Павловський), які вивчали проблеми теорії та практики, зокрема перепідготовки вчителів, дидактики й методики (шкільна робота, закони навчання, класифікація методів, дисципліна, тести), дошкільного виховання (облік поведінки дітей, планування й облік роботи), методологічні питання вивчення дитини й дитячого колективу, стандартизація звичок і знань дитячих колективів, методи їх вимірювання, раціоналізація педпроцесу в школі, раціоналізація організаційних форм. Очевидно, що в цей період переважала експериментально-практична робота. [119, с.334]. Науковці паралельно працювали й на НДК педології, навчалися при ній в аспірантурі, а в подальшому об'єднали свої зусилля в роботі науково-дослідного інституту педагогіки.

У ході дослідження встановлено, що при інститутах народної освіти створювалися семінари та гуртки, відповідні науково-дослідним кафедрам педології. Так, у жовтні 1922 р. у Київському ІНО відкрито педологічний семінар під керівництвом проф. С.А. Ананьїна для тих студентів педолого-педагогічного циклу факультету професійної освіти, які бажали глибоко й широко вивчати педологічні дисципліни [179]. У ХІНО в 1921 р. культвідділом студкомітету було організовано: 1) бібліотеку-читальню; 2) марксистський гурток; 3) атеїстичний гурток; 4) літературно-художній гурток; 5) у стадії організації знаходився педагогічний гурток [51; 200].

Педагогічний гурток Харківського ІНО було організовано 19 лютого 1922 р. за ініціативи групи викладачів і студентів інституту як «ядро для науково-

педагогічної роботи» [95, с.281] у складі таких секцій: 1) педологічної, 2) вільного виховання, 3) мови. Педагогічний гурток мав такі завдання: 1) усебічне вивчення дитини як об'єкта виховання, 2) наукова розробка загальних і спеціальних питань педагогіки; 3) вивчення процесу виховання й освіти в теорії й практиці. За двомісячний термін діяльності його члени виголосили такі доповіді: 1) «О Всероссийском съезде по дошкольному воспитанию» (Яновська на пленарному засіданні гуртка); 2) «Педология и ее место в системе педагогических наук» (А.Г. Дьяков на педологічній секції); 3) «Свободное воспитание в понимании либертарной и синдикальной школ» (І.І. Зільберфарб на секції вільного виховання); 4) «Новая школа Франциска Феррера» (Гройсман на секції вільного виховання); 5) «Материалы по вопросу о правовой психике и правосознании молодежи» (результати анкетного дослідження М.І. Зарецького на педологічній секції) [52].

До кінця року гурток злився з Науковим товариством ВНЗ, утворивши його педагогічну секцію, котра виконувала такі завдання: 1) об'єднати й систематизувати науково-дослідну роботу в галузі педагогіки; 2) установити найбільш придатні методи педагогічної діяльності, зокрема «методу» викладу різних дисциплін у дитячих установах; 3) охопити широкі кола педагогів і провести з ними роботу в напрямі організації масових науково-педагогічних досліджень; 4) популяризувати новітні науково-педагогічні досягнення серед робітників освіти та серед широких робітничо-селянських мас. Діяльність педагогічної секції здійснювалася в тісному зв'язку з науково-дослідною кафедрою педагогіки (1925 р.) [99, с.3; 193; 210].

Установлено, що станом на 1923 р. науково-дослідна робота в Україні проходила в дуже несприятливих соціальних і матеріальних умовах [171]. Упродовж року проведено індивідуальний облік і кваліфікацію наукових сил країни, встановлено організаційні форми роботи з дуже обмеженими матеріальними можливостями. Науково-дослідна робота була зосереджена переважно в Академії наук (від 14 червня 1921 р.) [199]. Особливо актуального значення набули науково-дослідні кафедри й інститути, де було зосереджено

найактивніші наукові сили. Підготовка аспірантів при кафедрах здійснювалася, з одного боку, у тісних взаєминах з ВНЗ, де аспіранти проводили науково-педагогічну роботу в гуртках, семінарах, а з іншого – навколо актуальних наукових проблем.

З огляду на предмет дослідження варто зазначити, що в 1924 р. систему закладів педагогічної освіти становили 12 ІНО (імені О. Потебні з робфаком (Харків); з робфаками (Катеринослав, Луганськ, Київ, Ніжин, Одеса); Чернігів, Кам'янець-Подільський, Житомир, Миколаїв, Херсон, Полтава), 30 трирічних педагогічних курсів та одні однорічні педкурси молдавською мовою (Одеса) [197]. Серед названих вище ІНО «науково-дослідчі катедри» були організовані в ІНО *Харкова* (1) астрономії, 2) геометрії, 3) «математичної аналізи», 4) «досвідної» математики, 5) географії й антропології, 6) геології й мінералогії, 7) «фізичної хемії», 8) «неорганічної хемії», 9) «органічної хемії», 10) ботаніки, 11) зоології, 12) історії європейської культури, 13) педології, 14) історії України, 15) мовознавства); *Києва* (1) математики, 2) фізики, 3) геології, 4) ботаніки, 5) зоології, 6) мовознавства, 7) мистецтвознавства, 8) педології), *Одеси* (1) математики, 2) географії й геології, 3) біології, 4) морфології й фізіології, 5) педології, 6) астрономії й геофізики), *Катеринослава* (1) хімії, 2) біології, 3) українознавства). У навчальні плани інститутів народної освіти почали активно включатися педагогічні дисципліни. Наприклад, з 1924 р. в ХІНО вони становили 30% загального навчального навантаження.

У ході дослідження з'ясовано, що в 1925 р. кафедри педології розгорнули активну роботу лише в ІНО Харкова та Києва, готуючи наукову продукцію педагогічних дисциплін, розгортання наукового потенціалу яких сприяло організації в Україні педвідділом Упрофосу семінарів-курсів для лекторів педагогічних дисциплін педагогічних вишів. Перший такий семінар був організований замість IV Всеукраїнської конференції у справах педагогічної освіти, де було розглянуто теми «Методи роботи в педвиші», «Форми педагогічної практики», «Проблеми педології й рефлексології як основ наукової педагогіки». Ключовим у роботі семінару було не стільки ознайомлення делегатів від

педагогічних ВНЗ із новими педагогічними знахідками, скільки перевірка власних шукань вишів у справі нових методів, обліку праці та відповідної до тогочасних вимог організації допоміжних навчальних установ [93].

На семінарі було заслухано доповіді педагогічної інтелігенції кафедр педагогіки й педології України, зокрема «Експериментальна педагогіка у світлі науки про поведження» (К.С. Микульський, КІНО), «Дальтон-план у педвузах» (Грузинський, Ніжин), «Організація лабораторій, студій, майстерень при педвузах», «Утворення педагогічного музею при педустанові» (Г.Г. Ващенко з Полтави, Петрик з Прилук, Павликівський з Бердянська), «Дослідні установи при педвузах» (Г.Г. Ващенко, Полтавський ІНО), «Техніка комплексного викладання в Одеському ІНО» (А.Г. Готалов-Готліб) та багато інших.

Крім зазначених вище подій, що сприяли переорієнтації педологічного вчення, реорганізація кафедр педології спричинена «*Положенням про науково-дослідчі катедри*» [153] від 9 лютого 1925 р. Щоб розвинути більшу плановість та поглибити роботу, науково-дослідні кафедри складали за згодою Наркомосу окремі статuti в межах положення від 9 лютого й об'єднували свої наукові сили за групами споріднених дисциплін.

28 березня 1925 р. через незначну переорієнтацію педологічної науки харківська кафедра педології була перейменована на науково-дослідну кафедру педагогіки [390, с. 20] з 4-ма секціями: 1) *методології*, 2) *рефлексології*, 3) *соціальної педології* та 4) *педагогічної техніки*. Уже в 1925-1926 н.р. особовий склад кафедри налічував 15 осіб професорсько-викладацького складу і 22 особи аспірантів [396]. Метою діяльності кафедри було визначено наукове дослідження природи дитини та підготовка вчених-педологів, а її структуру становили 4 секції та одна комісія: 1) *секція рефлексології*, яку очолив В.П. Протопопов; 2) *секція соціальної педагогіки* на чолі з О.С. Залужним; 3) *секція історії педагогіки й освіти*, яку очолив Я.А. Мамонтов; 4) *секція методики й дидактики з підсекціями соцвиху, профосвіти та політосвіти*, керівником якої призначили Я.Ф. Чепігу. *Програмно-методичну* комісію очолював керівник кафедри О.І. Попов. Щороку кафедра

поповнювалася молодими аспірантами, співробітники отримували право на відрядження [376; 390].

Відрядження організовувалися на основі заяви завідувача кафедри, їх напрями дають можливість простежити коло інтересів педагогічних працівників того часу: аспірант Й.І. Зільберфарб відрядився до Москви та Ленінграда з метою роботи в книгозбірнях й архівах у галузі історії педагогіки; керівник кафедри О.І. Попов – у Київ та Одесу з метою ознайомлення з роботою дитячих будинків та науково-педагогічних установ; науковий співробітник кафедри А.І. Гендрихівська – до Москви й Ленінграда з метою ознайомлення зі СПОН та шкільництвом у РССР; аспіранти П.Т. Мостовий та Т.П. Гарбуз – до Москви та Ленінграда з метою вивчення педагогічного процесу в дослідних школах та науково-педагогічних установах; аспірант Е.С. Катков – до Москви та Ленінграда з метою роботи в рефлексивній лабораторії; керівник секції І.П. Соколянський – до Москви та Ленінграда з метою вивчення процесу виховання «дефектологічного» дитинства.

У ході дослідження стало відомо, що пізніше спектр напрямів роботи кафедр педагогіки розширився й вийшов за межі підготовки науково-педагогічних кадрів. Співробітники кафедр здійснювали підготовку вчителя масової школи. Паралельно до підготовки вчителів на факультетах соціального виховання ІНО, педагогічних курсах у педагогічних технікумах співробітниками Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки влітку 1925 р. розпочато роботу літніх курсів перепідготовки вчителів майже по всій Україні за програмою Наркомосу [70].

На підставі особистої участі в розробці й роботі курсів співробітник кафедри педагогіки Т.П. Гарбуз підбив підсумки перепідготовки вчителів того літа. Перед організаторами постала низка питань, головними з яких були такі:

- 1) що становить сучасне вчительство з боку педагогічної кваліфікації та з боку педагогічних їх запитів;
- 2) що сьогодні є найбільш актуальним для масової школи;
- 3) яке місце курсів у загальній роботі щодо підвищення педагогічної кваліфікації вчителів;

4) якими шляхами мусить піти надалі робота вчителів щодо підвищення їхньої педагогічної кваліфікації.

Після організації курсів Т.П. Гарбуз зробив висновок, що «наші вчителі з боку педагогічної кваліфікації нічого подібного до старого вчителя не мають». Щодо організації самих курсів учений узагальнив: «1) учитель, масовий сільський учитель – уже досить значна педагогічна величина, що коли не цілком орієнтується в сучасній педагогіці, то у всякім разі прагне до її розуміння й рішуче порвав зі старою традиційною педагогікою; 2) учитель гостро відчуває потребу в сучасній шкільній педагогіці й методиці; 3) в перманентній перепідготовці семінарська робота оправдала себе цілком; 4) курси вчительські, не залежно від форми й методів їх ведення, річ корисна, і в загальній роботі щодо підвищення кваліфікації вчителів звертатися до цієї форми роботи час від часу слід; 5) учителям на село потрібно дати максимум педагогічної літератури з метою самоосвіти» [70].

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [69] встановлено, що, крім педагогізації, в окреслений період відбувалося налагодження такого напрямку діяльності кафедр педагогіки, як *робота зі школами*. Відомо, у той час були здійснені спроби створення трудової школи із сільськогосподарським ухилом для сільської місцевості й виробничим ухилом – для міської. Тут знаходить відлуння робота М. Грушевського про українські кафедри [73], де науковець наголошував на знанні всього українського, тобто національного. «Щоб утворити трудову школу, – відзначив Т.П. Гарбуз, – треба вивчати насамперед природу свого краю (краєзнавство), що утворює, в головному, характер місцевого виробництва.

Т.П. Гарбуз із цього приводу ставив питання: 1) як потрібно проводити роботу в школі, щоб краєзнавство дійсно було використано як педагогічний засіб; 2) яку роль має відіграти школа в розвитку краєзнавства. При цьому педагог виокремлює такі перешкоди: відсутність краєзнавчої літератури, матеріалів, учителів, краєзнавчої науки. І тут перед кафедрою педагогіки як науково-дослідною установою постало завдання розробити краєзнавчий матеріал, утворити певні зв'язки зі школами та вчителями, давши їм низку порад та інструкцій, пояснивши, що і як фіксувати та зберігати. Це сприяло збиранню краєзнавчого

матеріалу, організації керівництва зазначеного процесу. Т.П. Гарбуз запропонував очолити цю роботу науково-дослідним кафедрам, зокрема кафедрі історії української культури та кафедрі педагогіки, оскільки саме педагогічні заклади мали міцні зв'язки зі школами та вчителями. Таким чином, означуваний напрям роботи свідчить про становлення зв'язку НДК педагогіки із середніми навчальними закладами.

Варта уваги робота НДК педагогіки Харкова стосовно аналізу комплексних програм, про що на IV Всеукраїнській сесії Наукпедкому доповідали члени кафедри О.І. Попов і Т.П. Гарбуз. Досліджуючи видання «Порадника», аналізуючи досвід роботи кращих педагогів, вони наголошували, що «комплексова» система є найкращим засобом навчання й накреслили завдання розробити методику, що дала б можливість цілковито організувати дитяче життя в колективі, поєднавши виховні завдання з освітніми [68, с.190]. Над питаннями побудови нових програм працювали також працівники Київської дослідної станції, котрі на досвіді Київських шкіл розробили програму для другого (старшого) концентру семирічної школи за «комплексовою» системою.

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [63; 414] з'ясовано, що в 1924-1925 рр. з перегляду завдань і штатів НДК в Україні працювала спеціальна Центральна комісія НКО УСРР. Головним завданням кафедр знову було визнано масштабну підготовку науково-педагогічних кадрів, причому кафедри зобов'язувались розгорнути *відбір кандидатів до аспірантури* серед здібних студентів-першокурсників, котрих слід було спеціально готувати. Укрнауку зобов'язали різко посилити контроль за цим напрямком роботи кафедр. Крім того, з 1 січня 1926 р. збільшено заробітну платню науковцям, стипендії аспірантам, утричі збільшено кредити на видавництво, відрядження, експедиції, наукові премії. Дослідники отримали нагоду ділитися власним досвідом і переймати надбання як вітчизняних, так і зарубіжних науковців [216].

Отже, Харківська кафедра педагогіки почала тісну взаємодію з освітніми закладами, наркомосом, освітянами, що розширило напрями її науково-педагогічної діяльності. За зазначеним вище положенням від 9 лютого 1925 р., усі

НДК у своїй роботі ставили за мету організувати за рахунок операційних асигнувань для наукової праці самостійні лабораторії й інші науково-допоміжні установи, зміцнювати їх та поширювати так, щоб у майбутньому була змога реорганізувати їх на самостійні науково-дослідні інститути. Відповідно до положення з огляду на зростання та поглиблення роботи Харківської НДК педагогіки її завідувач О.І. Попов посприяв перетворенню її на Науково-дослідний інститут педагогіки. У документі, зокрема, зазначалося, що кафедра об'єднала навколо себе найактивніших і кваліфікованих працівників наукової педагогіки м. Харкова, а також сприяла популяризації досліджень педагогічних проблем: її співробітники організували три рефлексологічні лабораторії та лабораторні студії з проблем соціальної педагогіки й методики з дидактикою разом з Досвідною станцією Укрсоцвиху [203].

У такий спосіб Харківська дослідно-педагогічна станція Укрсоцвиху та Харківське наукове товариство створили підґрунтя для створення науково-дослідних кафедр ХІНО й Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Їх співробітники (Д.І. Багалій, П.Ю. Волобуєв, В.П. Воробйов, Т.П. Гарбуз, О.С. Залужний, О.Є. Мухіна, О.В. Паладін, О.І. Попов, В.П. Протопопов, І.П. Соколянський, Я.Ф. Чепіга, М.І. Яворський та інші) своїми науковими доробками сприяли становленню педагогічної думки України. 19 грудня 1925 р. Управління науковими установами Наркомосу УРСР затвердило проект реорганізації науково-дослідної кафедри педагогіки в Науково-дослідний інститут педагогіки на чолі з О.І. Поповим для розвитку в Україні «науково-дослідчої» праці в галузі педагогіки та близьких до неї наук, а також для підготовки кадрів наукових робітників у цій галузі та викладачів педвузів [138].

УНДІП розробляв питання про виховання й вивчення дитинства, юнацтва й дорослих; готував кваліфікованих робітників педагогічної науки та викладачів ВНЗ у галузі педагогіки; проводив наукові консультації з усіх педагогічних питань й об'єднував науково-педагогічну працю [209]. Інститут був заснований за адресою вул. Артема, 31. Складався з 10 секцій: історії педагогіки й системи освіти, рефлексології, дефектології, педагогіки колективу, соціального виховання,

дошкільної освіти, дидактики й методики шкільної роботи (кер. О.Г. Дьяков, д. члени – В.С. Воропай, Я.Т. Чепіга, наукові співробітники – Т.П. Гарбуз, П.Т. Мостовий, В.І. Павловський та інші), політосвітвідділ, виробничого навчання, НОП. Члени інституту працювали над вивченням питань педагогіки й педології. Свої праці вони друкували в «Українському віснику експериментальної педагогіки та рефлексології», у «Трудах інституту», у журналах «Шлях освіти», «Наука на Україні». Інформаційний матеріал подавався також у «Матеріали Держметодкому», «Бюлетені Харківського Наукового Товариства» та до інших видань.

В інституті працювали науковці з різних галузей педагогіки: професори ХІНО (А.І. Гендрихівська, О.Г. Дьяков, О.С. Залужний, А.П. Головченко, А.І. Зільберштейн та ін.), професор технікуму народного господарства М.С. Волобуєв, професор музично-драматичного інституту Я.А. Мамонтов, професор медінституту В.П. Протопопів, професор Полтавського ІНО В.С. Воропай, професор заочного ІНО Я.Ф. Чепіга, професор І.П. Соколянський – голова наукпедкому Укрсоцвиху та інші. Вони досліджували різні проблеми, зокрема І.П. Соколянський розробляв методи читання з губ, займався проблемами рефлексології, соціобіологічними аспектами рефлексів у дітей дошкільного та переддошкільного віку, експериментальною дефектологією. А.І. Гендрихівська вивчала особливості дитячого колективу, була одним з упорядників першого та другого випусків «Порадника по соціальному вихованню дітей». Я.А. Мамонтов досліджував психологічно-художні основи естетичного виховання, О.С. Залужний займався соціально-психологічними питаннями дитячого колективу, П.Ю. Волобуєв очолював дошкільний сектор Кабінету соціальної педагогіки Харківської дослідно-педагогічної станції Наркомосу УСРР [120, с.320]

Саме УНДІП є окремою сторінкою в історії становлення науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі вищих педагогічних навчальних закладів [415]. Організаційне оформлення інституту відбулося в жовтні 1926 р. Уже на кінець грудня 1926 р. в 11 секціях інституту, серед яких – секція педагогіки особистості (завідувач І.П. Соколянський) та секція педагогіки

колективу (завідувач О.С. Залужний) працювало 110 наукових працівників, у тому числі 17 керівників і дійсних членів, 13 наукових співробітників, 49 аспірантів та 31 стажист [219, с. 53-63].

На кінець 20-х років XX сторіччя інститут розгорнув тісний зв'язок із науково-педагогічною спільнотою та установами України, СРСР та частково закордону. УНДІП займався розв'язанням проблем тогочасної педагогічної дійсності, установлював зв'язки з периферією, запрошуючи до співпраці вчителів шкіл і професорів педагогічних ВНЗ з усіх міст України. Крім того, колективом інституту була проведена колосальна розробка наукової педагогічної літератури з деяких галузей педагогічної науки та значне поповнення вже наявного бібліотечного фонду.

У контексті дослідження варто наголосити, що в зазначений час організовано також секцію кафедри в Ніжині; Дніпропетровськ і Луганськ готувалися до відкриття філій інституту педагогіки; у низці округових міст (Полтава, Суми тощо) аналогічну роботу проводили кабінети соцвиху; при деяких ІНО України розвивали свою діяльність педагогічні кабінети. Науково-педагогічну вертикаль становили науково-педагогічні товариства та педагогічні станції наукових товариств, що діяли в усіх великих містах України (близько півтора десятка), та не менше педагогічних журналів (до десяти в одному Харкові). У цілому Україна мала велику мережу осередків науково-педагогічної думки. Не як «науку для науки» будували в той час педагогіку, а як систему знань і вмінь, необхідних для відродження країни [154].

У ході дослідження встановлено, що впродовж 1924-1925 н.р. НДК педології Київського ІНО зазнала тяжких утрат і змін у своєму керівному складі: тяжка хвороба керівника кафедри С.А. Ананьїна, смерть К.Ф. Лебединцева, виїзд з Києва Я.Ф. Чепіги та Р.І. Черанівського. З основного наукового складу залишилася лише В.В. Радзімовська, професор фізіології, яка її й очолила. До членів кафедри НДК педології КІНО в 1925 р. були зараховані Г.Е. Жураківський, О.І. Дорошенко, К.С. Мокульський, О.М. Раєвський, В.І. Помагайба, Г.С. Костюк. Колектив кафедри займався випуском невиданих праць К.Ф. Лебединцева, зокрема

В.В. Радзімовська працювала над збірником, що був присвячений його пам'яті. Кафедра подала прохання до Укрголовнауки, щоб сім'я покійного К.Ф. Лебединцева (дружина і троє дітей віком 9, 13 і 15 років) отримала відповідну персональну пенсію.

У цілому за трирічний час роботи кафедра здійснила відрив від традиційно-філософської педагогіки з її метафізичною й релігійною основою, спекулятивною методологією й рішуче підкреслювала, що відтепер виховання повинне шукати обґрунтування в ретельному вивченні дитини за допомогою точного експериментального дослідження й систематичного спостереження [91, с.385].

З'ясовано, що секції кафедри педології в 1925 р. (фізіології дитинства, експериментальної педагогіки й педагогічної психотехніки, історії й системи педагогічної техніки, дошкільного виховання) тісно співпрацювали над розробкою таких наукових тем: «Нормалізація та стандартизація трудових процесів і фізичних вправ у дітей різного віку в школах різних типів» (секція фізіології дитинства), «Педагогічні виміри», «Вивчення колективу й особи в педагогічному процесі», «Питання поточної педагогічної практики» (секція експериментальної педагогіки), «Проблеми педагогічного експерименту», «Залежність діагностичної та прогностичної вартості так званих тестів загальної обдарованості від віку осіб, що обстежуються» (індивідуальна тема керівника секції експериментальної педагогіки О.М. Раєвського).

Аналіз архівних документів [395; 92] дав підстави з'ясувати, що в 1926-1927 н.р. науково-дослідна кафедра педології КІНО складалася з 4-х секцій: 1) фізіології дитинства (керівник В.В. Радзімовська, співробітник С.М. Плотнікова) з підсекцією рефлексології (керівник К.С. Макульський); 2) експериментальної педагогіки й педагогічної психотехніки (керівник О.М. Раєвський); 3) історії й системи педагогічної техніки (керівник І.Б. Селіханович, співробітник Г.Є. Жураківський); 4) дошкільного виховання (керівник О.І. Дорошенко). Через відсутність керівника секції дидактики його обов'язки виконували О.М. Раєвський і І.Б. Селіханович, до співробітників секції входив А.Ф. Музиченко. Секцією індивідуальної педагогіки, яку кафедра

затвердила в 1926 р., керував В.М. Гакебуш, однак Укрголовнаука не затвердила його на посаді керівника. До аспірантів кафедри належали Г.С. Костюк, В.І. Помагайба, Д.Ф. Миколенко, О.О. Андрієвська, К.А. Заїкина, М.Ф. Ярошівський, О.С. Кулінич, К.Т. Федорівський, О.Г. Дертева, Л.А. Гордон, Д.І. Огородник, Є.К. Сухенко, М.В. Яцутін, М.К. Шейко. Також до складу кафедри було зараховано декілька кандидатів у якості наукових співробітників (В.А. Головківського, І.В. Карпова, Я.Б. Рєзника та ін.). На кафедрі були кандидати, які підвищували власний рівень науково-педагогічної кваліфікації, а також готувалися до вступу в аспірантуру.

У ході дослідження встановлено, що в 1926-1927 н.р. на НДК педології КІНО викладали такі дисципліни: педологія (анатомічні та фізіологічні властивості дитячого організму), наука про поведінку (психологія та рефлексологія), експериментальна педагогіка та педагогічна психотехніка, дидактика, історія та система педагогіки, дошкільне виховання (система й методи) [395, с. 95]. Свого приміщення кафедра не мала. У бібліотеці кафедри станом на 1 жовтня 1926 р. нараховувалося лише 28 книг, а устаткування складалося з 14 приладів [92, с.214].

Під час наукового пошуку стало відомо, що аспіранти вступали до кафедр педагогіки й педології без вимог і перевірок, але їхнє зарахування здійснювалося за умови обов'язкового закінчення спеціального курсу в ІНО. Навчання тривало 3 роки. Дисципліни було звужено, оскільки рівень знань фахових предметів був надто низьким і потребував значно більше часу, ніж 3 роки. Аспіранти відвідували семінари з фізіології, рефлексології, з науки про поведінку (сучасна психологія в історичному аспекті, проблема й методи психології, психофізична проблема, відчуття, сприйняття, пам'ять, практична робота із психології в лабораторії ІНО), експериментальної педагогіки, «Гербарт та його доба», семінар з елементів логіки.

Згодом на Київській НДК педології, зокрема на секції історії та системи педагогіки, аспіранти вивчали такі предмети: історію педагогіки, історію фізіології та діалектичний матеріалізм, дидактику, загальну психологію, експериментальну педагогіку, психологію дитинства та юнацтва, основи психології, анатомію фізіологічних особливостей дитинства з основами методологічних досліджень

дітей, рефлексологію, основи дошкільного виховання, стажувальну практику та методи викладання, основи сучасної педагогіки, іноземні мови, статистику та графіку, основи соціології та самостійна робота. У цілому на кожному курсі аспіранти мали навчальне навантаження понад 100 годин на рік залежно від секції кафедри [391, с. 136].

Організаційна робота кафедри здійснювалася в бюро (дійсні члени й секретар), на пленумах кафедри, секціях і семінарах. Засідання бюро та пленумів проводилися щотижня, секції та семінари збиралися за встановленим планом. Співробітники кафедри були переконані, що педологія та споріднені з нею педагогічні й психологічні науки можуть розвиватися головним чином на ґрунті наукового експерименту. Так, науково-дослідну й навчальну роботу з аспірантами, яка мала експериментальний характер, кафедра проводила в лабораторіях (фізіологічній, педагогічній, психологічній). Зі звіту завідувача кафедри В.В. Радзімовської з'ясовано, що Київська кафедра педології належала до науково-дослідних експериментальних установ [391, с.117].

Робота окремих секцій кафедри проводилася довкола таких завдань:

1) секція історії педагогіки працювала у двох напрямках: критично вивчала історію виховання та педагогічні теорії нового часу від середини XIX сторіччя; брала участь у розробці питань теорії радянської педагогіки, зокрема проблем виховання;

2) секція дидактики зосереджувала роботу на теоретично-дидактичних питаннях, зокрема на центрально-дидактичному завданні – «висвітлення в конкретній формі методів комплексного навчання як виховного чинника в умовах соціалістичного будівництва»;

3) секція дошкільного виховання працювала над вивченням завдань педагогічного процесу та його раціоналізації й довкола проблем і методів розвитку мови в дошкільних установах;

4) секція експериментальної педагогіки та педагогічної психології зосереджувала свою увагу довкола проблем психології дитинства та юнацтва, проблем організації форм поведінки дитини й дитячого колективу в умовах школи,

дослідження обдарованості дітей і вивчення проблем профдобору й профконсультації;

5) секція фізіології дитинства працювала над питаннями вивчення дитячої праці, методів оцінки фізичного розвитку дитини [92, с.386].

Крім того, колектив кафедри педології КІНО працював над загально-кафедральними проблемами: 1) «Природа педагогічного процесу та його організація», 2) «Об'єктивна оцінка успішності учнів та загального їхнього розвитку», 3) «Чергові виховні завдання в освітніх установах», 4) «Обмін і хімічні властивості крові дитини в зв'язку з конституцією й зовнішніми впливами та методика дослідження цієї проблеми» [92, с.214]. Вивчаючи першу проблему, члени кафедри зосередили увагу на вирішенні таких питань: «Проблема комплексовості в дошкільних установах», «План праці в дошкільних установах за комплексовою системою», «Методичний лист за комплексовою системою» (О.І. Дорошенко); «До питань про рефлексологію педагогічного процесу», «Нові експериментальні дані про зосередження як домінантному процесі» (К.С. Макульський); «Три роки викладання природознавства в київській школі», «Школа і виробництво» (Г.Є. Жураківський); «Планування праці в сільській чотирьохлітці», «Процес набування «формальних знань» у трудшколі», «Літня праця в сільській школі» (В.І. Помагайба); «Бюджет часу учнів трудової школи» (Г.С. Костюк); «Сприймання чисел у дітей» (Д.Т. Миколенко); «Проблема мислення в психології, рефлексології та біхевіоризмі» (К.О. Заїкіна); «Проблема педпроцесу у вичвітленні психоаналізу» (О.О. Андрієвська); «Проблема колективізації шкільної праці», «Зв'язок школи з Червоною армією», «Досвід роботи з Дальтон-плану» (М.В. Яцутін); «Організація педпроцесу в дитячому будинку №33» (М.Ф. Ярошівський).

Результати вирішення другої проблеми висвітлено в таких доповідях співробітників кафедри: О.М. Раєвський: «Результати дослідження розумового розвитку учнів, що вступили 1926 р. до профшкіл і на робфак у Києві», «Психотехніка і педагогіка», «До питання про дослідження розумового розвитку в підлітків», «Порівняльна симптоматичність (педагогічна й педологічна) тестів

успішності й обдарованості», «Методи об'єктивної оцінки засвоєння учнями навчального матеріалу»; Г.С. Костюк: «Тести успішності в шкільній практиці», «Тести успішності й тести загального розвитку»; О.О. Андрієвська: «Спроба застосувати систему Біне-Симона за обробкою проф. Соколова в дослідженні колективу».

Третя проблема вимагала опрацювання таких питань: «Перші кроки у справі піднесення культурного рівня шкільної молоді», «Школа й охорона здоров'я» (Й.Б. Селіханович); «Набування гігієнічних звичок у дітей дошкільного віку за методикою умовних рефлексів» (В.В. Радзімовська, О.І. Дорошенко); «До питання про вплив оточення на зміст і структуру колективів, що самі виникають у дошкільний період», «До питання про студіювання оточення» (О.І. Дорошенко). Для розробки четвертої проблеми В.В. Радзімовська опрацювала тему «Вивчення анатомічних і фізіологічних основних ухилень (сігм) українських дітей дошкільного віку».

Члени колективу кафедри педології КІНО працювали й поза межами дослідницьких проблем: В.В. Радзімовська: «Про межі активної реакції крові», «Die Alvolie Reserven des Blutes und die periodische Tatigkeit des Verdauungsaparat» (експериментальне дослідження на молоді), «Каталаза, амілаза й ліпаза крові під час вживання кислих і лужних субстанцій», «Біологічні властивості дитячого організму»; О.М. Раєвський: «Психотехніка, її зміст і методи», «Огляд новітньої літератури з психотехніки»; Г.Є. Жураківський: «Краєзнавство в школі», «Проблема вивчення села в школі великого міста», «Історія педагогіки в зв'язку з історією класової боротьби», «Сучасні педагогічні течії», «Загальний огляд шкільних програм, надрукованих в Україні за 1918-1926 роки»; К.С. Макульський: «Методи науки про поведінку й лабораторний експеримент», «Експериментальна педагогіка у світлі науки про поведінку», «Гіпотеза моделей і класифікацій експериментальних форм поведінки», «Вища нервова діяльність людини», «Матеріали до питання про реакцію зосередження при одночасових діяльностях»; В.І. Помагайба: «З життя педагогічних досвідно-показових установ Москви», «Що читати педагогу-практикантові про весняно-літній триместр у трудшколі»;

М.В. Яцутін: «Із практики методу екскурсій у школі соціального виховання», «До питання про класифікацію методів шкільної роботи», «Робота школярів з охорони здоров'я», «До питання про звітність експериментальної роботи в школі», «Досвід роботи з охорони здоров'я в школі-семиріччі соціального виховання»; Д.Ф. Миколенко: «Лото для гри та навчання грамоти й рахування».

Крім зазначеної роботи, професорсько-викладацьким складом НДК педології КІНО здійснювалося керівництво семінарами підвищеного типу при ІНО, викладання на курсах дошкільних лікарів. Члени кафедри брали участь у III Всесоюзному з'їзді педіатрів та педологів (Ленінград 1925 р.), у Всесоюзному з'їзді у справах дошкільного виховання, в організації педагогічних конференцій і курсів робітників м. Києва й округу, у роботі секцій окрметодкому соцвиху та профосу, здійснювали керівництво комісією робітників молодшого концентру в Науково-педагогічному товаристві при ВУАН [92].

Поступово під впливом потреб і розвитку радянської педагогіки як із боку методологічних, так і практичних завдань робота НДК педології фактично переорієнтувалася в напрямі збільшення питомої ваги педагогічного сектору. Так, у 1929 р. постало питання про зміну назви кафедри педології на кафедру педагогіки. Т. Янченко, переконує, що кафедра була перетворена на Київську філію УНДІПу, яка поділялася на педагогічний і педологічний відділи [218]. Дійсно, Київська, Одеська та Ніжинська НДК утворили секції Всеукраїнського науково-дослідного інституту педагогіки [91, с.386].

Відповідно до секційних напрямів цільовим призначенням кафедри стала підготовка викладачів ВНЗ з таких дисциплін: історія педагогіки та системи освіти, марксистська педагогіка, дидактика, система та методика дошкільного виховання, наука про поведінку, педологія, фізіологія дитини. Майже весь колектив кафедри брав участь у роботі Київського Окрметодкому: робота в комісіях, конференціях, у різних педагогічних об'єднаннях Києва й поза містом, складання методичних листів, тестів, карток для спостереження, анкет, організація радіо-газет. Чималу роботу виконано в Київському вечірньому освітянському університеті (співробітники кафедри брали участь як в організації університету (декани, їхні

помічники, члени управління), так й у викладанні). При кафедрі систематично працювали прикомандировані викладачі вишів, а також комісії з київських викладачів для розробки програм і методик викладання педагогічних дисциплін у ВНЗ. Співробітники кафедри складали підручники й програми на замовлення ДНМК.

У ході дослідження виявлено на цьому етапі активізацію на кафедрах педагогіки громадської роботи. Так, усі члени НДК педагогіки Києва брали участь у громадській роботі серед робітництва Києва (доповіді, лекції, консультації, систематичні заняття в школах і групах), у Червоній Армії та ТСО «Авіахему» (лекції в Червоноармійському університеті, на курсах при ДКА, доповіді, психотехнічні обстеження призовників), у Раді НОПу при РСІ (обстеження виробництва та шкіл ФЗУ) та серед «ватажків» піонерорганізацій (курси, доповіді).

Станом на 1930 р. персональний склад кафедри становили Й.Б. Селіханович (в.о. завідувача кафедри), О.Ф. Музиченко (керівник секції дидактики), О.І. Дорошенкова (Дорошенко) (керівник секції дошкільного виховання), О.М. Раєвський (керівник секції експериментальної педагогіки та педагогічної психології); наукові співробітники Г.Є. Жураківський, К.С. Мокульський, С.М. Плотникова, В.І. Помагайба, Г.С. Костюк, О.О. Андрієвська; аспіранти, що закінчили стаж і готували промоційні праці О.С. Кулінич, О.Г. Дертьова, К.О. Заїкина, Д.Ф. Миколенко, М.Ф. Ярошівський; аспіранти третього року навчання Л.А. Гордон, О.І. Огородник, І.К. Сухенко, П.Р. Шамата, О.С. Шиманович; аспіранти другого року навчання Є.Д. Видро, В.І. Дьомін, Н.М. Хмелівська; аспіранти першого року навчання М.С. Баранівський, М.І. Кондратенко, С.І. Воскречян, Г.І. Савицька, М.І. Дядченко [91, с.388]. Окрім зазначеного складу кафедри, кожна її секція гуртувала довкола себе значний актив педагогічних робітників, які систематично брали участь у її роботі.

Відомо, що в 1924 р. Одеський педологічний інститут було реорганізовано, відповідно, кафедра педології була закрита, її співробітники (М.М. Тарасевич, А.К. Монтелі, А.Г. Готалов-Готліб, І.С. Мільман, С.О. Лозинський, Н.Г. Пруднікова, А.В. Громашевський, М.Н. Нейдин та ін.) змушені були

зосередити свої дослідження в обласній Дослідній педологічній станції в складі кабінетів соціального виховання та лікарсько-педагогічного [138].

Після організації науково-дослідної кафедри (інституту) педагогіки в Харкові той факт, що «серед співробітників наукових педагогічних журналів Харкова, Москви й Ленінграда було багато одеситів», став вирішальним у відкритті в 1925 р. НДК педагогіки й педології при Одеському ІНО на факультеті соціального виховання, адже викладачі, а особливо методисти Одеського ІНО, брали участь у написанні наукових статей не лише видань названих міст, а й у виданнях місцевих педагогічних органів [397, с.139].

НДК педагогіки й педології Одеського ІНО ввібрала такі секції: 1) педологічну, 2) методично-методологічну, 3) організації виховання й освіти, 4) історії виховання й навчання. Кожна секція поділялася на підсекції й була забезпечена відповідною кількістю наукових співробітників, здатних керувати аспірантурою. Керівником кафедри 5 березня 1926 р. затверджено відомого вченого в галузі філософії, теорії та історії педагогіки, экс-голову Одеського наукового товариства при ВУАН, учня проф. М.М. Ланге проф. М.І. Гордієвського, дійсними членами кафедри – професорів О.М. Шевальову, М.М. Тарасевича, А.Г. Готалова-Готліба та С.О. Лозинського. Однак до ВНЗ наказ про заснування кафедри не надійшов [397, с.23], адже Наркомос затвердив кафедру 12 липня 1926 р. [397, с.26]). Викладачами кафедри були М.Б. Шапіро, С.О. Шевальов, С.Л. Рубінштейн, Д.Г. Елькін, К.М. Щербина, П.О. Потапов, К.П. Добролюбський, В.І. Селіков, Г.І. Потапенко, С.С. Дложевський, В.О. Чудновцев, М.Г. Прудніков, Е.І. Ельштейн [397, с. 33]. Крім дійсних членів і наукових співробітників, на кафедрі працювали аспіранти.

Головою педологічної секції призначено учня акад. В.М. Бехтерева проф. С.О. Шевальова, який протягом декількох років очолював НДК рефлексології. Дійсними членами секції були завідувач лікарсько-педагогічним кабінетом в Одесі й викладач Одеського ІНО проф. М.М. Тарасевич; завідувач кабінету соціальної педагогіки й викладач ІНО проф. С.О. Лозинський; викладач рефлексології в ІНО проф. М.Б. Шапіро; викладач педології ІНО, старша

асистентка кабінету соціальної педагогіки, колишня асистентка акад.

В.М. Бехтерева С.В. Шевальова; викладач педології на факультеті професійної освіти ІНО проф. С.Л. Рубінштейн; викладач педології, учень проф. М.М. Ланге, Д.Г. Елькін. У рамках педології для професорсько-викладацького складу НДК, а особливо секції педології, було актуальним дослідження особливостей колективу.

Методично-методологічну секцію очолив проф. К.М. Щербина, який керував кафедрою методики та брав активну участь у роботі Одеського ІНО як громадсько-педагогічного центру. До дійсних членів секції ввійшли фахівець із методики й методології мови й літератури проф. П.О. Потапов, фахівець із методології історії й суспільствознавства проф. К.П. Добролюбський, фахівець із методики суспільствознавства проф. В.І. Селіков, фахівець із методики природознавства проф. Г.І. Потапенко.

Керівником секції організації виховання й освіти було призначено проф. А.Г. Готалова-Готліба, котрий очолював кафедру системи народної освіти та був членом Держнаукметодкому, а керівником секції історії виховання й навчання – проф. М.І. Гордієвського. Дійсними членами цих двох секцій були призначені професори С.С. Дложевський, що впродовж декількох років брав участь в організаційно-педагогічній роботі Одеського ІНО, І.А. Хаїт, котрий викладав у Одеському ІНО систему народної освіти.

Пізніше при кафедрі виникла секція народної освіти й загальної дидактики, керівником якої призначено А.Г. Готалова-Готліба. Її відкриття було пов'язане з тим, що загальна дидактика вийшла з вузьких рамок техніки навчання *Unterrichtslehre*, набула щільних зв'язків із психологією, педологією, системою освіти й історією педагогіки.

У цілому робота науково-дослідної кафедри педагогіки й педології Одеського ІНО в 1927-1928 н.р. полягала в дослідженні педагогіки XVIII ст. і перекладі українською мовою вибраних творів видатних педагогів цієї доби. Відповідно впродовж 1928-1929 н.р. досліджувалися ті ж питання XIX ст., а протягом 1929-1930 н.р. – XX ст.

У листі до Головнауки (Харків) від 6 березня 1930 р. від заступника директора ІНО Одеси Гурова йшлося про значні досягнення НДК педагогіки й педології в роботі щодо «раціоналізації промисловості з боку трудових процесів». Автор звертається з проханням виділити з реорганізованої кафедри філію чи секцію відповідного науково-дослідного інституту [397, с.254].

Отже, як свідчить проведене дослідження, діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки й педології була нетривалою, але визначальною для подальшого розвитку вищої педагогічної освіти та науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, які розгорнули свою роботу в структурі ЗВПО на зміну предметним комісіям у 1929 р. Створені на базі дореволюційних наукових структур, науково-дослідні кафедри виявились найбільш пристосованою до ситуації 1920-х рр. формою організації наукових досліджень [21; 32; 33; 14; 36; 145; 146; 168; 176; 382; 394; 398; 400; 413; 419].

Вітчизняні дослідники педагогічної освіти (І.Ф. Прокопенко, Д.А. Кочат, О.М. Микитюк, Є.В. Шачнєва) наголошували, що вищий педагогічний навчальний заклад в образі ІНО переживав період «організаційної чехарди», що виявлялося не тільки в змісті навчання, але й у структурних формах, назвах, способах добору абітурієнтів [167; 212]. На початку 1920-х років кафедри педології перебували на етапі становлення й пошуку свого призначення на поприщі педагогічної освіти. Через зміну напрямку наукових пошуків педологічної науки в 1924 р. НДК педології розширили свою діяльність новими педагогічними секціями (табл. 3.2.), що згодом спричинило до їхньої науково-педагогічної діяльності в структурі інститутів народної освіти як вищих педагогічних навчальних закладів та окремо – харківської – у вигляді Українського науково-дослідного інституту педагогіки.

Таким чином, в означений період науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки й педології здійснювалася за науково-дослідним й освітнім напрямками. У контексті науково-дослідного працівники кафедр досліджували не лише педагогічні науки (педологію, дидактику, теорію виховання, історію педагогіки), а й психологію, фізіологію, вивчали особливості дитини в зв'язку з біологічними та соціальними факторами її росту та розвитку, розробляли методи (поради, інструк-

Таблиця 3.2.

Склад науково-дослідних кафедр педагогіки й педології (1922-1929 рр.)

Рік	Назва кафедри	Секції кафедри
1922 р.	Київська науково-дослідна кафедра педології (С.А. Ананьїн)	<ul style="list-style-type: none"> • педагогіки (С.А. Ананьїн); • фізіології та гігієни дитинства (В.В. Радзімовська); • практичної педагогіки (Я.Ф. Чепіга); • дефективної дитини (А.В. Володимирський)
	Одеська науково-дослідна кафедра педології (М.М. Тарасевич)	<ul style="list-style-type: none"> • педології (А.К. Монтелі); • патологічної педології (М.М. Тарасевич)
	Харківська науково-дослідна кафедра педології (О.І. Попов)	<ul style="list-style-type: none"> • загальної педології (Т.А. Шацillo); • патологічної педології (В.П. Воробйов); • соціальної педології (Л.Р. Менжинська); • педагогіки (О.І. Попов)
28.03.25 р	Харківська науково-дослідна кафедра педології (О.І. Попов)	<ul style="list-style-type: none"> • рефлексології (В.П. Протопопов); • соціальної педології (О.С. Залужний) • методології (Я.Ф. Чепіга) • педагогічної техніки (О.І. Попов)
1925-1926 н.р.	Харківська науково-дослідна кафедра педагогіки (О.І. Попов)	<ul style="list-style-type: none"> • рефлексології (В.П. Протопопов); • соціальної педагогіки (О.С. Залужний); • історії педагогіки, освіти (Я.А. Мамонтов); • методики й дидактики (Я.Ф. Чепіга); • програмно-методична комісія (О.І. Попов).
1925 р.	Київська науково-дослідна кафедра педології (В.В. Радзімовська)	<ul style="list-style-type: none"> • фізіології дитинства (В.В. Радзімовська) • експериментальної педагогіки й педагогічної психотехніки (О.М. Раєвський) • історії та системи педагогічної техніки (І.Б. Селіханович), • дошкільного виховання (О.І. Дорошенко)
1926-1927 н.р.	Одеська науково-дослідна кафедра педагогіки й педології (М.І. Гордієвський)	<ul style="list-style-type: none"> • педологічна (С.О. Шевальов) • методично-методологічна (К.М. Щербина) • організації виховання й освіти (А.Г. Готалов-Готліб) • історії виховання й навчання (М.І. Гордієвський) • народної освіти й загальної дидактики (А.Г. Готалов-Готліб)

ції, плани) навчально-виховної роботи зі школярами, методологічні питання вивчення дитини й дитячого колективу, навчальні комплексні програми середньої та вищої шкіл, організовували так звані «семінари підвищеного типу» для теоретичної підготовки кандидатів в аспіранти, здійснювали їхню підготовку, співпрацювали з науковими товариствами при ВУАН, дослідними установами, вивчали педагогічний досвід європейських країн, Крім того, НДК педагогіки й педології видавали власні наукові бюлетені, наукові збірники, наукові записки й окремі наукові праці своїх співробітників.

Освітній напрям передбачав підготовку майбутніх педагогічних кадрів (учителів масової школи) у складі предметних комісій ІНО, організацію перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів і викладачів ВНЗ на курсах,

спеціальних наукових семінарів, налагодження роботи педагогічних і педологічних гуртків для студентів, здійснення педагогізації ІНО, налагодження зв'язків зі школами, вивчення передового досвіду освітян.

3.3. Трансформація й уніфікація змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ (1930-1957 рр.)

Відомо, що навчання у вищій школі – це дидактично організований процес злиття особистого досвіду студента із суспільним на основі активної співпраці з викладачем при певній субординації між ними. Уже в 30-х роках минулого сторіччя наголошувалося на тому, що саме кафедра повинна стати сполучною ланкою для співпраці викладачів зі студентами. У цьому відношенні кожен викладач пам'ятав, що організація навчально-виховного процесу у виші має здійснюватися не через заучування готових істин, а у формі творчого процесу пізнання під його керівництвом.

Характерною рисою цього етапу було офіційне утворення кафедр педагогіки в структурі ВПНЗ, уніфікація змісту й напрямів їхньої науково-педагогічної діяльності відповідно до постанови *«Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах»* (1930). Наприклад, на момент заснування до складу Харківського інституту соціального виховання (1931) входили такі кафедри: марксизму-ленінізму (проф. Сидорович), педагогіки (проф. Гарбуз), педології (проф. Залужний), хімії (проф. Казанський), мови (проф. Сулима), літератури (проф. Парадизький), математики (проф. Скрильов), фізики (т.в.о. Карлова), історії (проф. Подольський), КДР та позашкільної освіти (проф. Ярославенко), біологічних дисциплін (біологія, анатомія, фізіологія) (проф. Катков), військової та фізичної культури (Худобін) [245].

Отже, кафедри педагогіки із суто науково-дослідних установ або філій науково-дослідного інституту педагогіки, які підпорядковувалися Наркомосу, офіційно ввійшли в структури вищих педагогічних навчальних закладів, хоча й тісно співпрацювали з УНДІПом у розробці наукових тем, підготовці наукових

співробітників. Безперечно, ці зрушення в роботі кафедр були далеко не достатніми й не відповідали повною мірою тогочасним вимогам.

Було визначено відмінності між загальними й фаховими кафедрами: на фахові обов'язково покладалася підготовка аспірантів, тоді як загальні здійснювали наукову роботу без обов'язкової підготовки нових наукових кадрів, оскільки цю функцію виконували науково-дослідні інституції. Кафедри педагогіки були загальноінститутськими й провідними в педагогічних інститутах. Перед кафедрами постали такі завдання: досліджувати педагогічний процес у середній і вищій школах, здійснювати наукові розвідки з історії цих дисциплін. Без проведення наукових пошуків у рамках курсів педагогіки, педології, психології, дидактики, психотехніки тощо діяльність кафедр була неможливою. Комісії фахівців НКО УСРР, що розробляли питання призначення загальних і міжфакультетських кафедр у педагогічних ВНЗ, схилилися до думки, що всі кафедри мусять бути підпорядковані деканам факультетів, крім кафедри педагогіки, психології й військової (фізичної) підготовки, роботою яких керувала навчальна частина закладу [115, с.68]. Однак значних переваг у роботі ВПНЗ кафедри все ще не мали: не було прописано чіткості їхньої роботи, обов'язків, перспективного планування тощо [220].

З огляду на те, що прогрес педагогічної теорії й практики неможливий без творчого використання педагогічних ідей та освітньої діяльності видатних педагогів минулого, ми акцентуємо увагу на діяльності членів кафедр педагогіки часів репресій 1930-х років, що робить науковий пошук складним і надзвичайно цікавим, адже, лише вивчаючи й досліджуючи педагогічну спадщину окремих особистостей, можна об'єктивно оцінити історичну реальність і виявити вплив і значення окремих педагогічних ідей на формування та розвиток педагогічної думки. Крім того, ці події зумовили налагодження напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки.

У ході аналізу архівних матеріалів [236; 238; 240; 241; 242; 243; 247; 248; 249; 361; 380; 416; 423; 424; 425; 427; 428] встановлено відповідність напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки меті педагогічної освіти, роботі всього

педагогічного ВНЗ. Управлінський аспект діяльності вишів повинні були забезпечувати однодумці, однопартійці. З більшовицькою рішучістю викривалися націоналістично буржуазні та класово-ворожі теорії й практики в галузі педагогіки й політехнічної школи.

Персональний склад кафедри педагогіки Всеукраїнського інституту народної освіти ім. М. Скрипника, реорганізованого з Харківського інституту соціального виховання, в 1932 р. увібрав професорів педагогіки (Гарбуз, Григор'єв, Палунськ, Гендрихівська), доцентів педагогіки (Литвинов, Триліська, Феоктистів), доцента образотворчого мистецтва Буценкот, доцента тонального мистецтва Перунова, асистентів педагогіки (Віткаль, Каган, Козеко, Оніпченко, Флякс, Лисенко, Журавський) [235, с. 7].

Як свідчить проведений пошук, секції УНДПу тісно співпрацювали з відповідними кафедрами ВУІНО імені М. Скрипника (з 1933 р. Харківським державним педагогічним інститутом). Як не дивно, пропагандистська робота УНДПу велася через бібліотеку, завідувачем якої був С.Д. Стрельбицький. У 1933 р. відбулися не лише структурні зміни, а й численні звільнення й переслідування наукових співробітників як УНДПу, так і ХДПІ (М.О. Григор'єв – професор кафедри педагогіки, Т.П. Гарбуз – завідувач кафедри педагогіки, О.С. Залужний – завідувач кафедри педології, М. Волобуєв – науковий секретар навчальної частини, О.П. Феоктистов – завідувач навчальної частини, професор методики мови, С. Ярославенко – керівник кафедри ДКР та позашкільної освіти та ін.). Їм висувалися звинувачення в розповсюдженні «політично шкідливих, буржуазно-націоналістичних теорій» так званої «харківської педагогічної школи» й «лівацьких теорій відмирання школи у великих її проявах» [14; 15; 30; 31; 164]. Кафедри педагогіки інших педагогічних ВНЗ також тісно співпрацювали з УНДПом, пропагували його ідеї та практично втілювали їх у життя (Г.Є. Жураківський, М.І. Гордієвський, В.В. Радзімовська, В.І. Помагайбо й ін.), за що також зазнали переслідувань й арештів.

Особлива рада розглядала справи засуджених зрадників батьківщини та їхніх дітей, старших за 15 років, котрі були «соціально небезпечними й здатними до

здійснення антирадянських дій» [81]. Дружин, зазвичай, засуджували до таборів, залежно від ступеня їхньої соціальної небезпеки, терміном не менше 5-8 років. Дітей відправляли в табори або у виправно-трудова колонії НКВД, малолітніх – у дитячі будинки особливого режиму Наркомосу республіки. Тому не дивно, що деяких із них реабілітовано не ріднею, а учнями-послідовниками. Хоча такі факти лише підкреслюють вагомість для соціуму співробітників кафедр педагогіки.

Згідно з архівними документами СБУ Харківської області та ХНПУ імені Г.С. Сковороди [227; 228; 247; 248; 249] усі названі науковці, займаючись продукуванням педології, входили до так званої «терористичної організації». Зокрема директор УНДПУ Т.С. Пасіка та співробітник інституту В.І. Таран займалися вичлененням дітей-правопорушників і злочинців зі звичайних шкіл, створенням для них додаткових навчальних закладів, крім того, вони не заперечували другорічництво. Це вимагало більших зусиль і коштів, що, звичайно, було засуджено. Тісна співпраця співробітників інституту педагогіки й ХДПІ призвели нібито до низького рівня освіти випускників ХДПІ. У 1937 р. Т.С. Пасіці, С.Д. Стрельбицькому, І.І. Синеполу, В.І. Тарану й ін. було призначено найвищу міру покарання – розстріл з конфіскацією майна. Завідувач кафедри педагогіки Житомирського державного педагогічного інституту Л.М. Гінківський також був засуджений до найвищої міри покарання. У період відлиги названих науковців було посмертно реабілітовано [98].

Відповідно до положення про *єдиний педагогічний інститут* до напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки належали навчально-методичний, освітній, науково-дослідний [416; 420, с.13;]. На основі постанови «Про навчальні програми та режим у вищій школі та технікумах» (1932 р.) ще до початку 1933-1934 н.р. члени кафедр педагогіки ВПНЗ активно працювали за *навчально-методичним напрямом*: розпочали роботу над програмами й методами викладання, долучилися до організації всього навчального процесу ВПНЗ, детально зупиняючись на методиці й техніці лекцій, на способах поглибленого опрацювання матеріалу й обліку праці, розробили положення про педагогічну практику.

Підґрунтя навчально-методичного напрямку науково-педагогічної діяльності кафедри педагогіки ХДПІ було покладено колективом кафедри педагогіки на чолі з Т.П. Гарбузом ВУІНО ім. М. Скрипника. В основу роботи кафедри було покладено постанову ЦК ВКП/б/У *«Про середню й початкову школу»*. Т.П. Гарбуз у доповіді відзначив: «із засудженням комплексної системи, що веде до відмирання школи, весь час доводиться переглядати програми, плани та методи самої роботи. Конференції застосовуються з метою поглиблення матеріалу. Для семінарської роботи з педагогіки нема літератури, через що доводилось користуватися брошурами й відповідями авторитетних осіб і керівників по лінії освіти. Брак літератури перешкоджав роботі. Твердий розклад лекцій і семінарських годин доводилось змінювати. Вечірні консультації не проводились, бо адміністративно примусити викладачів неможливо» [420]. Зазначене вище дозволяє стверджувати, що заваді реалізації навчально-методичного напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки сприяли невдалий склад кафедри, непідпорядкування співробітників своїй кафедрі, неявка членів кафедри на засідання, зриви лекцій, брак літератури, недостатнє керівництво методичною роботою та роботою із заочниками.

Пізніше на раді ВУІНО ім. М. Скрипника від 25 грудня 1932 р. у доповіді Т.П. Гарбуз звітував про усунення чинних недоліків: «Кафедрою було складено календарний план, за яким точно розподілено роботу кожного її члена. Засідання відбувалися один раз на місяць. Календарний план виконано, заслухано доповіді викладачів про перебіг виправлення «на ходу» потрібних помилок. Робочі плани складено, затверджено кафедрою і передано до навчальної частини» [420, с. 145]. У квітні 1932 р. при кафедрі педагогіки ВУІНО було організовано кабінет педагогіки, але станом на кінець року вакантні посади в кабінеті хоч і були, але його роботу не розпочато. На кафедрі обговорювалися, затверджувалися плани заочної форми навчання [420, с. 146].

З часу приходу на керівні посади ХДПІ директора Л.Д. Смірної та її заступника завідувача кафедри педагогіки І.І. Синєпола (1934 р.) значна увага стала приділятися перевірці навчальних планів і програм саме із соціально-

економічних дисциплін і педагогіки, які піддавалися об'єктивній критиці [358, с. 6]. Через брак коштів і високу необхідність у дидактичних матеріалах члени кафедр самотужки розробляли навчально-методичне приладдя. На особливу увагу заслуговує організація виготовлення викладачами кафедри педагогіки ХДПІ під керівництвом завідувача кафедри І.І. Синєпола методичних матеріалів для навчального устаткування педагогічного кабінету: «Методи навчання: усний систематичний виклад, художня розповідь та розмова на уроці» (Гладков); «Методи роботи над підручником та книжкою» (Шебітченко); «Наочність на уроках, лабораторні роботи та навчальні екскурсії» (Хіміч); «Самостійні письмові роботи учнів» (Крилов); «Облік успішності учнів» (зав. шкільним відділом міськВНО Таран); «Урок як основна форма навчальної роботи школи» (Гладков); «Свідома дисципліна учнів» (Синєпол); «Комуністичний дитячий рух та шкільні учнівські організації» (Лесник); «Позашкільна робота з учнями» (Таран); «Учитель радянської школи» (Кротов); «Головні види виховної роботи в школі» (Фертман); «Фізичне виховання», «Художнє виховання» (Степанов); «Військово-політичне виховання», «Статеве виховання» (Багрій); «Громадська робота учнів», «Соцзмагання» (Кривуліна); «Право на освіту в СНР» (Дзеверін); «Вимоги шкільної гігієни до навчального обладнання класу» (Мац); «Методична робота в робітній кімнаті» (Нестойко).

У ході аналізу архівних матеріалів ХНПУ імені Г.С. Сковороди та ЦДАВО України [236; 238; 239; 240; 241; 242; 387; 388; 393; 416] було з'ясовано зміни в роботі кафедр педагогіки, зумовлені ліквідацією в грудні 1936 р. кафедр педології. Це, відповідно, призвело до ще однієї зміни навчальних програм з педагогіки, в основу яких лягли принципи історизму, партійності, конкретності освітньо-виховного процесу, викладу основного матеріалу з урахуванням особливостей виховання дітей певного віку. Схема програми охоплювала такі розділи [104]: 1) вступ (історія розвитку педагогіки як науки; основні педагогічні поняття та предмет педагогіки; методи педагогіки; система педагогічної науки; зв'язок педагогіки з іншими науковими дисциплінами; 2) державна організація виховання й освіти; 3) виховання та освіта в дошкільному віці; 4) виховання та освіта в

молодшому шкільному віці; 5) виховання та освіта в середньому й старшому шкільному віці; 6) управління та керівництво школою; 7) сім'я та школа в їх взаємостосунках.

Програма не мала завершеного, досконалого вигляду, тому в подальші роки працівники кафедр працювали над її вдосконаленням, зокрема над вимогами до вчителя: знання індивідуальності кожного учня, його здібностей, інтересів, уміння реалізовувати індивідуальний підхід, уважно та чуйно ставитися до відставання учня. Перед кафедрами педагогіки постало завдання підвищувати кваліфікацію вчителів з педагогіки й педагогічної майстерності.

У методиці викладання педагогіки акцент було зроблено на самостійну роботу студентів, що створювало стимул для розгортання навчально-допоміжних і науково-дослідних закладів, кабінетів педагогіки, лабораторій. Необхідність проведення практичних занять під керівництвом професорів, доцентів й асистентів, а також організації консультацій студентам висунули перед науково-педагогічними працівниками вищої школи вимоги ретельної підготовки до цієї навчальної роботи.

Кафедрами педагогіки було організовано педагогізацію лекцій усіх навчальних дисциплін ВПНЗ (запропоновано деяким викладачам написати по одній лекції, у якій були б ураховані всі потреби педагогізації з використанням досвіду шкіл, описані при цьому методи роботи з дітьми тощо). З метою налагодженої роботи педагогічних ВНЗ у напрямку педагогізації в зазначений період перед кафедрами педагогіки було поставлено завдання об'єднати навколо себе методистів «приватних» методик. Необхідно було, щоб робота методиста, навіть наукового характеру, перебувала в тісних контактах із кафедрою педагогіки. І відповідальність стосовно налагодження цих контактів покладалася саме на останню.

Зазначений етап характеризується значною потребою в навчально-методичній літературі з педагогіки для студентів [356; 358], що сприяло розробці членів кафедри педагогіки ХДПІ на чолі з С.А. Литвиновим розділу «Загальні

основи педагогіки» (чотири друковані аркуші замість двох) україномовного підручника з педагогіки, над яким працював колектив Наркомату просвіти України.

Цікавим на виокремленому етапі є організація *освітнього напрямку* науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ. Засідання кафедр розглядалися як форма взаємодії викладачів зі студентами. Наприклад, 28 вересня 1937 р. на

засіданні професорсько-викладацького колективу ХДПІ викладач Омельченко наголосив на існуванні найефективнішої форми спілкування викладачів зі студентами – засіданні кафедри (лекцію відніс до «неповних» форм взаємодії). Як

свідчить аналіз досвіду роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ, кафедри не здійснювали зв'язок викладачів зі студентами, не заохочували студентів до співпраці. Засідання кафедр, якщо і мали фіксований день, то час засідань був хитким і не підлагодженим до студентів.

Також було проголошено, що «кафедри зачинили двері перед студентами, а в результаті – низька грамотність, наявність хвостів і цілий ряд інших недоліків»; «засідання кафедр проходить десь у кабінетах, за зачиненими дверима, о 12 годині ночі і т.п. На засіданнях не було жодного студента, який би взяв участь в обговоренні навчального плану, був би присутній під час доповідей наукових працівників про свою роботу» [358, с. 6].

З виступу викладача ХДПІ Кривуліної варто виділити таке: «До чого зводились засідання кафедри? Вони зводились лише до того, скільки буде годин у «ікса», скільки годин має «ігрек» і тільки. Знаючи роботу кафедри педагогіки, цієї основної ведучої кафедри інституту, то вона стала ведучою до розвалу та шкідництва. У педінституті предмет педагогіки був другорядним. Ось ви запитаєте студентів історичного факультету (якщо побесідувати з ним відверто), як вони дивляться на педагогіку, то почуєте, що цей предмет не потрібний для студентів, а коли ми перевіряли результати практики, то з'ясувалося, що студенти не можуть дати урок у третьому класі. Це тому, що вони відповідальності не несуть! Ми не звертаємо уваги на те, щоб кожного студента озброїти методикою викладання і в першу чергу тут провина кафедри педагогіки, котра не проводить достатньої роботи» [358, с. 6].

Із цих виступів випливає висновок, що зміст освітнього напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки вбачався в налагодженні професіоналізації й педагогізації ВПНЗ з метою ефективної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Зіставний аналіз діяльності кафедр педагогіки 1920-х і 1930-х років дає можливість констатувати, що у 1920-х роках кафедрами, філіями, секціями, кабінетами педагогіки й педології здійснювалася так звана «формальна» педагогізація, тобто навчальний план ІНО просто насичувався педагогічними дисциплінами. З утвердженням «єдиної» системи педагогічної освіти державної форми власності 1933 р. силами кафедр педагогіки втілювалася «дійсна» педагогізація шляхом пронизування всіх навчальних дисциплін педагогічними методами.

Для налагодження педпрактики кафедри педагогіки також розробляли положення про педагогічну практику, виготовляли методисти та надсилали їх студентам, що проходили практику. Одночасно кафедри розгортали роботу зі студентами-заочниками, опрацьовуючи для них стислі програми та відповідні методрозробки.

У планах навчальних дисциплін педагогічних інститутів, зокрема й педагогіки, спостерігалась певна абстрактність, кафедральна замкненість від практичного застосування. Наприклад, стосовно теми дисциплінованості студенти отримували теоретичні знання суті дисципліни, але не розглядали конкретних педагогічних ситуацій і варіантів їх вирішення. Практика молодих учителів-випускників педагогічних ВНЗ демонструвала їхню розгубленість у ситуаціях порушення дисципліни, проведенні бесід, організації роботи класного керівника. Тому було запропоновано розробляти або хоча б обговорювати методику викладання педагогіки разом із учителями-практиками середніх шкіл. Питання виховної роботи в школі та підготовки до неї студентів стало пріоритетним в освітньому напрямі науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки. Це сприяло внесенню до робочого плану таких дисциплін, у яких мав потребу вчитель, а особливо молодий педагог.

З метою покращення підготовки студентів до практичної діяльності в школах кафедри педагогіки вели тісну співпрацю зі своїми випускниками у формі листування. Відповідно до вимог до підготовки майбутніх учителів викладачі кафедр педагогіки під час практичних занять здійснювали аналіз досвіду вчителів. До цього часу на практичних заняттях опрацьовували лише теоретичні питання, які лектор не встиг роз'яснити на лекції. Існувало навіть твердження, що «студенти розглядали практичні заняття як додаткову відпустку, а викладачі – як додаткове навантаження». Стосовно цього кафедри педагогіки вийшли на більш широке поле з тісними зв'язками зі школами, з учителями, з безпосереднім педагогічним життям УСРР [347].

У ході дослідження виявлено ускладнення й розширення завдань курсу педагогіки у ВПНЗ, що сприяло активізації роботи членів кафедр педагогіки в напрямі *науково-дослідної* роботи їхньої науково-педагогічної діяльності. Докорінного покращення потребували й предметні методики [71].

Варто відзначити, що єдиною методологією для розробки проблем педагогіки в 30-х роках ХХ ст. було визнано марксистсько-ленінське вчення, зокрема положення про класовий характер виховання, про зв'язок школи з політикою, про що свідчать публікації членів кафедри педагогіки ВУІНО ім. М. Скрипника: «Поглибити військово-оборонну роботу в школі» (І.І. Синепол, 1932 р.), «Методика проектів у політехнічній школі» (Т.П. Гарбуз, 1931 р.), «Огляд літератури з політехнізації навчання за 15 років» (1930-1931) (Т.П. Гарбуз, 1932 р.), «Нові навчальні плани педосвіти» (А.П. Феоктістов, 1930 р.), «За антирелігійне виховання дітей. Педагогічна бібліотека для батьків» (С.А. Литвинов, 1931 р.), «Раціоналізаторство й винахідництво в педагогічній техніці» (В.І. Помагайба, 1933 р.) тощо. Серед позитивних зрушень у них виокремлюються політехнізація школи, зв'язок теоретичного й практичного вивчення основних галузей виробництва, колективний характер навчально-виховної роботи, врахування інтересів дітей тощо.

У контексті дослідження варто зазначити, що в досліджуваний період кафедрам педагогіки необхідно було опрацювати методи, форми роботи не лише

педагогічних дисциплін. Кожне з питань оформлювалося у вигляді статті або тем, які друкувалися на шпальтах газет і журналів. Для вивчення стану перебудови навчально-виховної роботи інститутів кафедри проводили опитування серед студентства, опрацьовували одержані матеріали та передавали відповідним комісіям.

З остаточним визначенням столиці України в Києві (1934), переведенням УНДПУ, наукова робота кафедр педагогіки під керівництвом інституту педагогіки набула розквіту, однак потребувала значних організаційних змін. Так, держава виділяла достатньо коштів на науку, але їх розподіл (на розробку наукових тем, наукові відрядження, відпустки тощо) був нераціональним. Відповідно наукові теми не розроблялися, вони не мали кваліфікованих керівників, результати досліджень не перевірялися й не встановлено було термінів їх захисту. Відповідальності ніхто за це не ніс. Однак, попри всі негаразди не можна сказати, що такого роду робота не велася: кожен нею займався, але обліку й керівництва не було [358, с. 31].

Організуючи широку критику недоліків у постановці науково-дослідної роботи кафедр педагогіки, керівництво ВПНЗ підтримувало будь-яку їхню ініціативу стосовно ведення наукової роботи, організації наукових гуртків, розробки наукових тем тощо. Науково-дослідні теми розробляли на засіданнях кафедр і затверджували на засіданнях учених рад. За станом і темпом їх розробки стежили завідувачі кафедр, крім того, до їхніх обов'язків входили консультації та регулярні зустрічі з розробниками тем.

Попри зрушення в роботі над науковими темами, з доповіді Слуцкіна встановлено, що наукова тематика не відображала специфіки педагогічного навчального закладу, тобто при розробці наукових тем не було взаємодії педагогічної науки з методикою викладання фахових предметів. Зокрема кафедра педагогіки ХДПІ у 1937 р. розробляла лише дві теми методичного характеру [358].

У ході дослідження виявлено, що незадовільний стан наукової роботи на кафедрах педагогіки пов'язаний насамперед із неусвідомленням працівниками наркоматів і професорсько-викладацьким складом важливості цього складника

роботи кафедри. У планах роботи кафедр педагогіки педагогічних і вчительських інститутів України часто розроблялися однакові теми («Педагогічні погляди Писарева», «Педагогічні погляди Добролюбова», «Педагогічні погляди Чернишевського», «Педагогічні погляди Толстого» тощо). Недостатня увага приділялася питанням вітчизняної педагогіки [159].

У рамках підвищення рівня науково-дослідної роботи з 1938 р. кафедри педагогіки активно впроваджували в практику науково-педагогічні сесії [133; 362]. Так, у 1938 р. Харківський ДПІ запровадив наукову сесію, на яку було запрошено кількох провідних науковців, у тому числі проф. О.М. Леонтьєва, понад 30 викладачів із периферії. Редакційної комісії не було, тези для сесії рекомендувалися кафедрами й передавалися на огляд керівникам секцій, а потім керівнику оргкомітету, завідувачу кафедри педагогіки С.А. Литвинову, у науково-навчальну частину для затвердження.

Найбільша робота була проведена саме на секції педагогіки й психології, у рамках якої інститут представив 10 робіт. «Така кількість робіт, – зазначав С.А. Литвинов, – цілком правомірна, оскільки наш інститут є педагогічним інститутом» [362, с.2]. На цій науковій сесії кафедра педагогіки стала визнаною науковою ланкою ВПНЗ.

Персональний склад кафедри педагогіки Харківського ДПІ відповідно до наказу по інституту № 328 від 19 вересня 1938 р. складали керівник кафедри С.А. Литвинов, ст. викладач К.Д. Кротова, викладачі П.О. Гладков, С.П. Рехтер, І.С. Манзенко, Л.Ф. Юхимець, О.Г. Дзевєрін, І.П. Тараненко, В.Ф. Онїпченко [239]. Пізніше колектив кафедри поповнився професором Є.С. Катковим, викладачами П.А. Гладковим, Д.Я. Ятченко, асистентами Р.М. Кривуліною, П.М. Швець, Г.О. Паперною, М.Ф. Коротун [243]. Після переведення С.А. Литвинова до Києва тимчасово виконувачем обов'язків керівника кафедри педагогіки ХДПІ з грудня 1939 р. було призначено К.Д. Кротову.

Аналіз напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ на виокремленому етапі її розвитку дає підстави виявити налагодження зв'язків з освітніми установами й громадськістю. Кафедри працювали зі школами,

окремими вчителями, організовували роботу громадських освітніх рухів. Зокрема кафедра педагогіки Житомирського державного педагогічного (учительського впродовж 1935-1938 рр.) інституту спрямовувала свою роботу на ліквідацію неписьменності серед населення, шефство над 130-м Богунським і 131-м Таращанським полками, проведення першотравневих свят в інституті або безпосередньо у військових частинах, активізацію навчальної та наукової роботи [103].

У контексті дослідження варта уваги наукова сесія ХДПІ, присвячена підсумкам наукової роботи кафедри педагогіки, дошкільної педагогіки й психології за 1940-1941 н.р. На ній було заслухано вже понад 20 доповідей співробітників інституту та представників різних наукових установ України [133]. На першому пленарному засіданні було проголошено й обговорено найважливіші питання педагогіки та психології, які були опубліковані на сторінках «Учительської газети». На цьому засіданні з промовами виступили професори А.І. Зільберштейн «Істотні питання радянської педагогіки» і О.М. Леонтьєв «Завдання психології в будівництві марксистської науки про дітей». У рамках цієї сесії перед науковими співробітниками з педагогіки та психології стояло завдання узагальнити передовий педагогічний досвід і тим сприяти подальшому розвитку вітчизняної освіти [133].

З метою підвищення рівня наукової роботи на кафедрах педагогіки визначалися актуальні теми, які публікувалися на сторінках газет. Крім індивідуальних виступів і статей, схвалювалися колективні, тобто кафедральні, виступи з нагальних, важливих питань педагогічної науки. Наприклад, «Учительская газета» 2 березня 1941 р. вмістила статтю колективу наукових працівників Харківських ВНЗ під назвою «Насущные проблемы советской педагогики». Цією статтею відкрита широка дискусія з актуальних питань вітчизняної педагогіки того часу [160]. Народний комісаріат освіти УРСР уважав за необхідне, щоб ця стаття була обговорена на позачергових засіданнях кафедр педагогіки й психології за участю наукових працівників. Розповсюдженням став систематичний огляд співробітниками кафедр педагогічних журналів і газет, зміст матеріалів яких аналізували на засіданнях.

Дослідження діяльності Харківської науково-педагогічної школи, здійснене І.Ф. Прокопенком, Л.Д. Поповою, І.Т. Сірою [170], свідчить, що на початку 40-х років зусилля членів кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди були спрямовані на вивчення історичної тематики, згодом – завдань оволодіння студентами й учнями міцними знаннями (В.П. Василяк (керівник педпрактики), Г.В. Коваленко, М.К. Година (заочний відділ), старші викладачі О.Г. Дзевєрін, К.Д. Кротова, П.О. Гладков, С.П. Рехтер, П.М. Швець, М.Ф. Богатов, Л.Ф. Юхимець [244]). Це знайшло відображення в нових підходах до розробки принципів дидактики.

Питанням стану педагогічної практики, проведення випускних екзаменів у школах, покращення навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах були присвячені виступи на радіо як управлінців інститутів, так і членів кафедр педагогіки (М.О. Григор'єв, Л.Г. Елькін, С.Ф. Збандуто, К.Д. Кротова, Є.В. Шачнєва та ін.). На шпальтах газет друкувалися статті, замітки, оголошення, рецензії; для студентів інститутів, підшефних шкіл і вчителів члени кафедр виголосили ряд доповідей, провели бесіди про життя й діяльність відомих освітян, діячів науки (в газеті «Красное знамя» надрукована стаття проф. М.О. Григор'єва «Великий російський педагог К.Д.Ушинський» [333], викладачі прочитали лекції студентам різних ВНЗ на теми «Мораль студента», «Методика самостійної роботи студента», «Школа і сім'я» тощо).

Викликає інтерес і наштовхує на окремі наукові роздуми науково-педагогічна діяльність досліджуваних кафедр у відбудові педагогічної освіти у **пovoєнний період**. У ході дослідження визначено, що порівняно з 1930-ми роками члени кафедр педагогіки вже майже не практикували сумісництва, були чітко прикріплені до однієї кафедри. Викладачі фізично не могли працювати в інших установах через розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр. Встановлено чіткі дні й фіксований час проведення засідань кафедр (двічі на місяць) [291] відкритого, публічного характеру, де обговорювали різні питання, які стосувалися завдань, поставлених перед кафедрами педагогіки з урахуванням специфіки педагогічних вишів. Відновлено роботу педагогічних кабінетів [320],

налагоджено зв'язок кафедр з іншими освітніми установами, посилено роботу з громадськістю. Крім того, до переліку організаційних заходів, котрі стимулювали підвищення науково-виробничої кваліфікації працівників кафедр і полегшували ведення наукової роботи, належало створення картотек, які носили інформацію про стан розробки кожної індивідуальної наукової теми.

У ході дослідження стало відомо, що кафедра педагогіки й психології Одеського державного педагогічного інституту на чолі з *Давидом Генріховичем Елькіним* не припиняла своєї роботи впродовж війни [278; 291, с.18]. Члени кафедри педагогіки займалися активною розробкою наукових тем як індивідуального характеру, так і колективних під керівництвом завідувача.

До складу кафедри педагогіки й психології ОДПІ ввійшли завідувач кафедри, заступник навчальної частини вишу Д.Г. Елькін [291, с. 18], доктор педагогічних наук Лев Єфимович Берестечко, доцент Степан Федорович Збандуто, викладачі педагогіки Ісаак Ізраїлович Родак (1890), Василь Михайлович Верескун (1898), Левіт, викладач психології М.І. Стоянова. На кафедрі навчалися 5 аспірантів: зі спеціальності психологія Лев Дмитрович Драголі (1901), Іосиф Зельманович Вискін (1919), Рискін І.З., педагогіки – Циля Яківна Левіт (1916), Олександр Климентійович Іванов (1899). У 1944р. на кафедрі педагогіки аспірантом 3-го р.н. був поновлений М.П. Борисенко.

На засіданнях члени кафедри обговорювали питання наукового характеру, перспективні плани, звіти, результати змагань, проводили постійні консультації зі студентами. Тематика кафедри охоплювала такі теми: «Сприйняття часу» (проф. Л.Г. Елькін), «Психологічні особливості оборонних навичок школяра» (М.І. Стоянов), «Психологія інтересів» (Л.Д. Драголі), «Особливості інтересів школяра в умовах вітчизняної війни» (асп. І.З. Рискін), «Викладання шкільної гігієни в умовах вітчизняної війни» (проф. Л.Є. Берестечко), «Героїка вітчизняної війни як фактор виховання молоді» (доц. С.Ф. Збандуто), «Виховання свідомої дисципліни» (І.І. Родак), «Історія народної освіти Туркменії» (Левіт) [278; 291].

Після звільнення Харкова кафедра педагогіки в структурі ХДПІ відновила роботу в 1943 р. Навчання проходило в другу зміну. Нестача кадрів була відчутною

лише на кафедрах економічної географії, російської мови, психології [342]. В означуваний період члени кафедри педагогіки працювала над такими проблемами: «Класична російська педагогіка 60-х років XIX сторіччя», «Ідеї патріотизму в класичній російській педагогіці 60-х років XIX сторіччя» (докторська дисертація М.О. Григор'єва), «Принципи народності й патріотизму в книжках для читання в початковій школі в Росії в 60-70-х роках XIX сторіччя» (кандидатська дисертація М.Д. Харченко, консультант М.О. Григор'єв), «Г.С. Сковорода – великий український народний педагог» (кандидатська дисертація А.М. Уварової, керівник М.О. Григор'єв), «Проблема шкільного виховання і навчання в освітленні А.С. Макаренка» (кандидатська дисертація М.Н. Віткалова), «Книжки для пояснювального читання російських педагогів 60-х років XIX сторіччя» (кандидатська дисертація М.М. Мироніва), «Умови ефективності заохочень і покарань у вихованні школярів», «Мотиви проступків на різних етапах розвитку школяра» (кандидатська дисертація В.Д. Войтинської), «Історія освіти на Україні», «Фабзавуч у системі народної освіти України» (кандидатська дисертація Х.Н. Боброва) [313; 321; 343; 366]. Деяким викладачам, які активно працювали над темами, за рішенням дирекції давали творчу відпустку на 6 місяців.

Особливий інтерес мало теоретичне дослідження завідувача кафедри педагогіки в повоєнні роки професора *Миколи Олександровича Григор'єва* (тема його докторської дисертації «Ідеї виховання патріотизму в класичній педагогіці 60-х років XIX століття»). У постановці цієї проблеми здійснювали дослідження й інші науковці: доц. Д.І. Соколов «Виховання радянського патріотизму на уроках російської літератури», доц. І.А. Слуцкін «Виховання радянського патріотизму на уроках географії», доц. М.О. Пасічник «Виховання радянського патріотизму на матеріалах фольклору», доц. Г.О. Паперна «Народна творчість у виховній роботі дитячих садків».

Упродовж 1944-1945 рр. кафедра педагогіки ХДПІ під керівництвом М.О. Григор'єва почала налагоджувати зв'язок зі школами, дитячими колоніями та будинками Харківської області з питань інструктивних доповідей і консультацій стосовно практичного впровадження в цих навчальних установах системи

А.С. Макаренка. Варто зазначити, що в цьому контексті кафедра розгорнула серйозну роботу в Курязькій колонії імені М. Горького [336].

Відомо, що призупинена у вересні 1941 р. діяльність Київського державного педагогічного інституту відновилася у січні 1944 р. [252]. Одразу після війни кафедра педагогіки вишу на чолі з завідувачем *Йосипом Броніславовичем Селіхановичем* [385, с.144] вдалася до активної роботи: удосконалювала методи проведення практичних занять, самостійної роботи, організації іспитів, контролю за роботою студентів. Кафедра допомагала в організації самостійної роботи майбутніх учителів і вдосконаленні іспитів у масштабі всього інституту, про що свідчать доповіді проф. Резника на вченій раді про організацію самостійної праці студентів [252, с.1], проф. М.Ф. Даденкова на виробничій нараді інституту «Підготовка до іспитів». На замовлення Управління вищої школи НКО на спільному засіданні з кафедрою психології розроблено проект нової інструкції з педагогічної практики. Під час обговорення лекцій та іспитів, звітів і планів роботи викладачів кафедри здійснювався обмін досвідом серед співробітників ВНЗ.

На підставі аналізу матеріалів Державних обласних архівів Одеської, Харківської областей, Державного архіву м. Києва, архівів ХНПУ імені Г.С. Сковороди, НПУ імені М.П. Драгоманова виявлено у повоєнний час виразність освітнього напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних інститутів, а також науково-дослідного й навчально-методичного. Активізувався зв'язок з освітніми установами й громадськістю.

Як базовий структурний підрозділ навчального закладу, кафедра, відомо, вирішує практично всі стрижневі питання розвитку ВНЗ, а кафедра педагогіки в педагогічному виші визначає ще й освітню спрямованість його студентів. Це вимагало від співробітників кафедр педагогіки активізації *освітнього напрямку* науково-педагогічної діяльності, а саме організація лекцій, семінарсько-практичних занять, педагогічної практики, роботи студентських гуртків, налагодження діяльності педагогічних інститутів стосовно педагогізації навчально-виховної роботи ВПНЗ.

Колективи кафедр педагогіки кількісно та якісно піднімали рівень професійності, педагогічної майстерності майбутніх учителів з метою забезпечення ефективності навчально-виховного процесу середньої ланки освіти. Перед педагогікою постало завдання не лише озброювати учнів знаннями, а й виховувати їх у дусі комуністичного виховання. Це вимагало від працівників кафедр організації своєї роботи, визначення чіткої мети й способів її реалізації (Додаток Ж (с. 499)).

Відповідно до *«Закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946-1950рр.»*, прийнятого в серпня 1946 р., стартувала повоєнна відбудова вищої педагогічної освіти. Майже всі педагогічні інститути, крім Кременчуцького і Лубенського, відновили свою діяльність. Їхні кафедри педагогіки активно розгорнули роботу відповідно до зумовлених часом завдань перед вищою педагогічною освітою: виховання ідейності студентів, гордості за свій народ, країну в поєднанні з підвищенням рівня загальної культури, культури мовлення майбутніх учителів; прищеплення любові до педагогічної професії, підвищення рівня педагогічної практики; корегування наукової роботи педагогічних ВНЗ довкола проблем системи виховання педагога, змісту педагогічної освіти; розробки педагогіки вищої школи; поповнення бібліотечного фонду, навчально-методичного забезпечення, обладнання [221; 385, с.175-176].

У контексті розкриття питання організаційної роботи кафедри педагогіки ОДП ім. К.Д. Ушинського з'ясовано, що її співробітниками (В.М. Верескун, Є.П. Герасимяк, М.С. Гриценко, С.Г. Дорфман, С.Ф. Збандуто, Є.Л. Клем, Ц.Я. Левіт, М.М. Маянц, О.І. Рубан В.Т. Ружейніков, К.С. Ходькова [309]) затверджувалася тематика учнівського лекторію, план роботи кафедри, педагогічного кабінету, проведення студентських наукових сесій із педагогіки, наукова тематики студентського гуртка, розроблялися питання загальноміських зборів учителів, педагогічних кафедр у рамках теми «Завдання педагогічної науки». В педагогічних інститутах проводили сесії кафедр педагогіки і психології, постійно діючі спільні засідання з кафедрами психології за участю методистів усіх

факультетів з питань організації та проведення педагогічної практики [318, с. 64-84; 394].

Такий стан роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ у подальшому сприяв налагодженню взаємовідвідуванню занять, допомозі молодим науковим працівникам, систематичній консультації студентів, підготовці кадрів майбутньої аспірантури, співпраці з учителями шкіл, яким члени кафедр педагогіки допомагали не лише в написання наукових робіт, а й у підготовці до кандидатських іспитів.

У ході аналізу нормативних документів і звітів кафедр педагогіки [88; 286; 309; 316] з'ясовано, що у викладанні педагогічних дисциплін мали місце й певні недоліки, а саме абстрактність і догматизм, відірваність від практики роботи школи. Кафедри керували організацією навчального процесу курсів педагогіки (доц. М.П. Задасенець, викл. к.п.н. О.Г. Кравченко, к.п.н. Ю.П. Горбенко, ст.в. Терещенко, ст.в. В.Н. Лисенко, викл. О.М. Білий, викл. Р.К. Барун), історії педагогіки (доц., к.п.н. В.І. Зиза, доц., к.п.н. Д.А. Вознюк, ст.в. к.п.н. Г.І. Прокопенко, к.п.н., доц. М.О. Григор'єв), шкільної гігієни (доц., к.п.н. І.В. Колодій, А. Дворкіна, М.Т. Ананенко), педагогіки початкового навчання (Одеса); спецсемініарів і спецкурсів («Школознавство», «Моральне виховання», «Наукова організація педагогічної праці», «Наукова організація розумової праці студентів», «Виховна робота в позакласний час», «Виховна робота з піонерами» (підготовка для роботи в літніх оздоровчих таборах)), які охоплювали основні розділи педагогіки, організовували студентів на поглиблене вивчення літературних джерел, передових педагогічних вітчизняних і зарубіжних течій, досвіду середніх навчальних закладів.

Педагогіка здебільшого читалася на другому курсі, історія педагогіки та шкільна гігієна – на третьому [259]. Перед практикою 3-го і 4-го курсів проводилися семінари як для викладачів-методистів, так і для студентів [257, с.17; 341]. На семінарських заняттях з історії педагогіки студенти вивчали першоджерела – твори класиків педагогіки Я.А. Коменського, І.Г. Песталотці, А. Дістервега, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка. З педагогіки та історії педагогіки

з'являлися нові підручники, науковий рівень яких із кожним роком підвищувався. Крім того, кафедрами проводилися заняття з аспірантами, викладачами вишів і вчителями шкіл, котрі складали кандидатський мінімум, писали курсові роботи; здійснювалося керівництво науковою роботою студентів, їхньою педагогічною практикою [311; 345; 350; 351].

У контексті науково-педагогічної роботи досліджуваних кафедр значне місце посідали семінарські заняття, під час яких вивчалися нормативні документи (постанови про школу, різні положення, шкільна документація, стенограми уроків тощо). Практичні заняття з психології проводилися у формі лабораторних робіт (по підгрупах). Однак психолого-педагогічна підготовка студентів не завжди набувала подальшого розвитку й підкріплення в процесі вивчення фахових методик, у зв'язку з чим знання психолого-педагогічних закономірностей не пов'язувалися з практикою, не закріплювалися практичними навичками їх застосування в школі. Тому це стало ще однією причиною тісного контакту досліджуваних кафедр із фаховими.

У лекційних курсах основна увага приділялась питанням філософських основ педагогіки, формуванню наукового світогляду учнів у процесі навчання й виховання, посиленню ефективності уроку, організації та виховання учнівського колективу та його ролі в реалізації навчально-виховних завдань, морального, трудового й естетичного виховання, виховання дітей у сім'ї тощо [256, с.5]. У зв'язку з вивченням теми про зміст загальної, трудової та політехнічної освіти студенти ознайомлювалися з роботою, яка проводилася Академією педагогічних наук РСФСР з визначення змісту середньої освіти.

Відомо, що в змісті освітнього напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки завжди був провідним процес практичної підготовки студентів. Історично склалося, що до обов'язків кафедр увійшла організація *педагогічної практики*. Члени кафедр вивчали та розробляли документацію з її організації [264]. Упродовж 1950-х років і студенти, і керівники практики з факультетів були забезпечені інструкціями, методичними вказівками, схемами та планами, укомплектованими кафедрами педагогіки. Крім того, розроблено спеціальні

положення про проведення консультацій, колоквіумів, організації запису студентів, велика увага була приділена перевірці щоденників психолого-педагогічних спостережень [318].

У ході дослідження встановлено, що на початку 1950-х років у контексті налагодження зв'язку зі школами відбувся розподіл годин на вивчення педагогіки у такий спосіб: з 52 год., відведених на практичні заняття, на семінарські заняття в інституті відводилося 16 год, на заняття в школі – 36 год, які між темами розподілялися так: вивчення уроків (10 год.), вивчення роботи комсомольської й піонерської організації (16 год.), вивчення роботи класного керівника (6 год.), ознайомлення з організацією й плануванням роботи школи (4 год.) [259, с.15].

У зв'язку з нестачею вчительських кадрів у період повоєнної відбудови особливої уваги кафедр потребувала робота на *заочному* відділенні. Так, на засіданнях кафедр обговорювались і затверджувались тематичні плани лекцій, тематика лекцій на консультаційних пунктах, а також оглядові лекції студентам 5-го курсу до держіспитів. Члени кафедр були розподілені по факультетах і закріплені для постійної роботи на консультаційних пунктах [339, с.11].

Так, викладачі кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди М.Д. Харченко, Г.В. Коваленко читали лекції з історії педагогіки й педагогіки студентам-заочникам Харківського консультпункту на вихідних. У першому півріччі 1948-1949 н.р. вони підготували та прийняли іспити від одного «складу», а в другому півріччі й на березневій сесії для «другого складу» студентів. Велику роботу із заочниками проводили члени кафедри педагогіки, де 6 неділь поспіль прочитали оглядові лекції з педагогіки студентам-випускникам для складання державних іспитів і лекції з історії педагогіки для студентів-заочників 3-го курсу всіх факультетів, провели консультації із зазначених предметів. Так, М. Харченко виїжджав у Золочів, Богодухів, Валки, С.П. Рехтер і Г. Коваленко – у Богодухів для читання лекцій і проведення консультацій. Завдяки проведеній упродовж року роботі на консультаційних пунктах студенти були краще підготовлені до липневої сесії, під час якої на факультетах працювали: на історичному факультеті – Х. Бобров, Г. Коваленко, М. Григор'єв; на літературному – Г. Коваленко, Уварова;

на фізико-математичному – С. Рехтер, М. Григор'єв; на природничо-географічному – С. Рехтер, М. Григор'єв; на дошкільному – С. Рехтер. Робота на консультаційних пунктах проходила організовано при активній явці вчителів-заочників не менше 50-60 чоловік. Деякі вчителі демонстрували глибокі знання з історії педагогіки, підсилюючи відповіді висловлюваннями класиків педагогіки, а також яскравими прикладами свого педагогічного досвіду або досвіду колег [339].

З метою подальшого вдосконалення роботи зі студентами-заочниками до програми з педагогіки та історії педагогіки внесено такі розпорядження:

- ✓ забезпечити кожного заочника новою програмою з педагогіки та історії педагогіки, а також підручниками або посібниками;
- ✓ своєчасно повідомляти заочникам теми контрольних письмових робіт з педагогіки;
- ✓ посилити роботу на консультаційних пунктах протягом всього навчального року, досягти хорошого відвідування занять заочниками всього району;
- ✓ провести нараду всіх викладачів інституту, котрі працюють із заочниками, де обговорити питання: «Про лекції й консультації на сесіях і консультаційних пунктах», «Про контрольні роботи (консультації, перевірки, оцінювання)», «Про підвищення вимог на екзаменах, єдність вимог» тощо [339].

Кафедра педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського також активно проводила міжсесійну роботу зі студентами-заочниками: завчасно надавала студентам зразки методичної й навчальної документації, графіки здачі контрольних і курсових робіт, екзаменів, розклад додаткових занять, консультацій тощо [306, с.170]. Згодом з розширенням матеріально-технічної бази педагогічних ВНЗ потреба в консультативних пунктах зникла й студенти-заочники отримали можливість навчатися в оснащених аудиторіях інститутів.

Варта уваги робота кафедр педагогіки на цьому етапі у напрямку організації *самостійної роботи студентів*, на чому було акцентовано ще в 1936 р. Стосовно цього питання кафедра педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди в 1947 р. підготувала доповідь про рівень організації самостійної роботи студентів викладачами всіх

кафедр інституту, а також звіт про *роботу студентського наукового товариства у складі 20 наукових студентських гуртків* [319].

Освітній напрям науково-педагогічної діяльності кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди був спрямований на організацію роботи студентських гуртків з педагогіки, історії педагогіки. Зокрема в 1947 р. на кафедрі існував науковий студентський гурток у складі двох груп, які працювали над темами «Умови ефективності покарання в школі» та «Історія шкіл м. Харкова в перші роки після Жовтневої революції». З першої теми впродовж року проведено 4 заняття, відвідувалися школи, збирався фактичний матеріал. З другої теми лише провадилась попередня організаційна робота [352, с.46].

У 1948-1949 н.р. при кафедрі педагогіки діяв педагогічний гурток (керівник проф. А.І. Зільберштейн), до складу якого входило 15 студентів. Тематика гуртка охопила три теми: 1) «Виховання радянського патріотизму», 2) «Вивчення учнів у процесі навчання», 3) «Виховання свідомої дисципліни». Гурток з історії педагогіки (керівник к.п.н. М.О. Григор'єв) відвідували 17 студентів. Тематика роботи гуртка охоплювала два блоки тем: І: «Педагогічна система А.С. Макаренка» з підтемами «Проблема колективу та трудового виховання в педагогічній системі А.С. Макаренка», «Проблема дисципліни», «Естетичне виховання», «Виховання волі, мужності, цілеспрямованості», «Питання виховання в сім'ї», «Типи вихованців в колонії ім. М. Горького та комунарів у комуні Ф. Дзержинського (за творами А.С. Макаренка «Педагогічна поема» й «Стяги на баштах»); ІІ: «Н.К. Крупська» з підтемами: «Про комуністичне виховання», «Н.К. Крупська як історик педагогіки», «Значення Н.К. Крупської у визначенні завдань дитячого комуністичного руху та роботи в піонерських організаціях», «Про трудове виховання». Окремим розділом роботи членів гуртків було реферування історико-педагогічних питань [315; 365].

На кафедрі педагогіки Київського педагогічного інституту науковий студентський гурток з педагогіки під керівництвом Б.С. Бендерського відвідувало 25 студентів (переважно педфаку). На ньому розглядалися питання спільного чи роздільного навчання, обговорювалися теми «А.С. Макаренко про культуру

поведінки», «М.І. Калінін про вчителя», «Наочність у викладанні в початковій школі», «Виховання патріотизму на уроках читання» тощо [259, с.30]. У подальшому робота студентських наукових гуртків виразно покращилася та вдосконалювалася, набула дидактичного забарвлення. Однак політична тематика привалювала.

Цікавою й значущою була тематика доповідей гуртківців кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди на студентській конференції в 1954 р.: «Педагогічні вислови І.Я. Франка», «Педагогічна діяльність М.І. Пирогова в Україні», «Досягнення вітчизняної школи», «Педагогічна діяльність А.С. Макаренка в Україні», «Вплив педагогічних ідей Белінського й Чернишевського на розвиток педагогічної думки в Україні» [341].

Також робота гуртків охоплювала обговорення художньо-педагогічних творів А.С. Макаренка «Педагогічна поема», «Стяги на вежах», С. Виноградова «Мій клас», З. Кононенко «Ми і діти», С. Копиленка «Дуже добре», «Десятикласники», Н.Г. Шкляр «Народна вчителька», Н.І. Попова «Дочка вчителя», Н.Скабуш «Учитель», А. Панч, А. Смоляк «У школі», Медведовської «Школярі», І.А. Печернікова «Підлітки», В. Ізюмського «Алые погоны» тощо.

Студенти, які відвідували гурток історії педагогіки, працювали над такими темами: «Проблема організації й виховання колективу у світлі педагогічних поглядів А.С. Макаренка», «Наукове висвітлення проблем педагогіки та виховання в більшовицькій пресі на початку ХХ століття («Звезда» і «Правда»)), «Учення К.Д. Ушинського про значення рідної мови, граматики», «В.Г. Белінський про виховання в сім'ї», «В.Г. Белінський про дитячу літературу», «Педагогічні погляди О.М. Радищева (за його твором «Путешествие из Петербурга в Москву»)), «Критика Д.М. Писаревим системи освіти царської Росії» [365]. Результати наукових розвідок студенти впроваджували на різноманітних заходах від засідань кафедри до республіканських конференцій. У подальшому робота гуртків із педагогіки проводилася кафедрами педагогіки на факультетах [341].

Наприклад, у 1955-1956 н.р. кафедра педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького організувала замість єдиного загальноінститутського педагогічного гуртка 4

гуртки на факультетах. Зокрема, на мовно-літературному факультеті (керівник Р.К. Барун) 24 студенти гуртка розробляли теми: «Методи наукової роботи», «З досвіду роботи в піонертаборах», «Вивчення досвіду роботи кращих учителів», «Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського», «Питання культури й освіти в документах», «Боротьба дитячого колективу за успішність учнів», «Виховання правдивості, чесності у школярів» [257; 383].

На фізико-математичному факультеті гуртком із 24 студентів керував Вознюк. Його робота зосереджена на вивченні теми про культуру й гігієну наукової роботи [264, с.26]. Роботою гуртка з 20 студентів на природно-географічному факультеті керував В.Н. Лисенко, на історичному (12 студ.) – Ю.П. Горбенко. У цілому робота гуртків сприяла задоволенню фахових інтересів студентів, підвищенню відповідальності керівників. Переважно науковою роботою в гуртках займалися студенти 2 та 3 курсів, які неодноразово виступали з доповідями на наукових студентських конференціях. Робота в гуртках була спрямована на підготовку майбутніх учителів до аспірантури, яка діяла при кафедрах педагогіки [257].

Активна як для повоєнного часу робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ сприяла активізації *науково-дослідного напрямку* науково-педагогічної діяльності її співробітників. Так, кафедра педагогіки ОДПІ ім. К.Д. Ушинського під керівництвом *Степана Федоровича Збандуто* активно працювала в переважній більшості над історично-персоніфікованими аспектами. На кафедрі навчалися 2 аспіранти, захищено кандидатську дисертацію В.Т. Ружейнікова «Новітні технічні засоби наочності в школі» [289]. Про належний рівень науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького свідчать розроблені її співробітниками теми [252, с.2], подані в *Додатку Е* (с. 497). Звіт наукової роботи кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди за 1946 р. відображено в *Додатку З* (с. 504) [317; 345].

Відомо, у 1950-х роках в основу науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ була покладена постанова Ради Міністрів УРСР від 12 квітня 1956 р. № 456 «*Про заходи щодо поліпшення науково-дослідної роботи у*

вищих навчальних закладах» та накази Міністерства освіти. Більшість кафедр ХДП імені Г.С. Сковороди працювала над комплексними темами. Зокрема кафедра педагогіки розробляла тему *«Наочне навчання»*, яка була складником плану наукової роботи Українського науково-дослідного інституту психології й педагогіки [335, с. 3].

Відомо, що в цей час Академія педагогічних наук працювала над темою *«Взаємозв'язок наочності і слова»*, що стало керівним у розробці тематики кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ. Так, члени кафедри педагогіки ОДП імені К.Д. Ушинського (доц. Бобров, викл. Богатов, Войтинська,) брали участь у різноманітних конференціях, були в наукових відрядженнях, пов'язаних з роботою над їхніми темами, присвяченими навчальному кіно. Матеріали наукових досліджень використовували при написанні підручників.

У результаті огляду архівних джерел [354; 359] встановлено, що впродовж 1950-1955 рр. колектив кафедри педагогіки ХДП ім. Г.С. Сковороди працював над п'ятьма науково-дослідними темами:

1. *«Наочність навчання в середній школі»* (наочність як принцип дидактики набула широкого й усебічного обґрунтування й розвитку: з'ясовано сутність процесу навчання, значення й завдання наочного навчання; широко обґрунтовано й розроблено методику використання тих засобів і методів, які використовуються при наочному навчанні (демонстрація й ілюстрація, лабораторний метод, екскурсійний метод, світлова ілюстрація, кіно, використання звукозапису в навчанні тощо); вивчено особливості наочності у викладанні різних предметів навчального плану середньої школи. З метою дослідження цієї теми проведено дослідження й узагальнення досвіду роботи окремих шкіл, а також вивчено історію наочного навчання. Ця тема була центральною на кафедрі);

2. *«Учитель вітчизняної школи»* (обґрунтовано, що учитель – центральна фігура в школі, вирішальне значення в здійсненні вчителем провідної ролі в навчально-виховному процесі відіграє його ідейно-теоретична підготовка (політична, спеціальна, педагогічна); розкрито сутність змісту, форм і методів підготовки вчителів і способів й умов підвищення їхньої провідної ролі та

кваліфікації; з'ясовано поняття «педагогічний авторитет» і шляхи його становлення; вивчено історичне підґрунтя питання);

3. *«Розвиток школи й педагогічної думки в Україні з другої половини XIX ст.»* (обґрунтовано, що вивчення розвитку школи й педагогічної думки в Україні починається з другої половини XIX ст. і має велике значення в розвитку історії педагогіки; здійснено суттєве дослідження з історії розвитку просвіти, школи й дидактичної думки України з давніх часів до сьогодення);

4. *«Педагогічні погляди Н.К. Крупської»* (тема була включена в план роботи кафедри у зв'язку з тим, що починала розвиватися одним із аспірантів кафедри).

5. *«Урок – основна форма організації навчальної роботи в школі»* (розроблялася у вигляді дисертаційного дослідження одним із співробітників кафедри).

Колектив кафедри педагогіки й психології ОДПІ імені К.Д. Ушинського в 1957 р. працював над двома томами «Наукових записок» обсягом 27 др. арк., де, власне, відображено результати роботи в школах. У першому томі висвітлено такі теми: «Формування трудових навичок в учнів у процесі виробничого навчання» (С.Ф. Збандуто); «Трудове виховання учнів у позакласній роботі» (Р.І. Хмелюк); «Підготовка колгоспних бригадирів-полеводів у класах виробничого навчання» (В.І. Бабенко); «Гігієна праці учнів у шкільних майстернях і на дослідно-шкільній сільськогосподарській ділянці» (Я.Ф. Мукомель); «Шляхи й форми роботи класного керівника з колективом учнів» (М.М. Маянц, кл. кер. школи № 29 П.І. Піменов); «З досвіду роботи з організації дитячого колективу класу» (асп. Е.О. Львова); «Науково-атеїстичне виховання учнів середньої загальноосвітньої школи» (В.М. Верескун); «Бесіда як метод навчання в 5-7 класах» (М.С. Треніна); «Формування історичних понять в учнів 5-7 класів» (О.Й. Свердліковський);

Другий том «Наукових записок» (том XX) увібрав теми: «Розвиток школи в Україні за 40 років радянської влади» (М.С. Гриценко); «Радянська педагогіка до 40-річчя Жовтневої революції» (С.Ф. Збандуто); «З історії Одеського педагогічного

інституту ім. К.Д. Ушинського» (І.О. Власенко); «Розвиток школи на Одещині за 40 років радянської влади» (М.М. Маянц, Я.Ф. Мукомель); «Позашкільні дитячі установи Одещини до 40 роковин Жовтневої революції» (Р.І. Хмелюк); «Н.К. Крупська про радянського вчителя у формуванні наукового світогляду учнів» (В.П. Мещеряков); «Н.К. Крупська про педагогічну пропаганду» (О.С. Гармізе); «Заохочення й покарання як методи виховання в педагогічній системі А.С. Макаренка» (Н.І. Касько); «Організація й виховання учнівського колективу школи-інтернату (з досвіду роботи школи-інтернату №1 м. Одеси)» (С.Ф. Збандуто); «Виховання в учнів навичок ввічливості (з досвіду виховної роботи 3-4 класів)» (З.Н. Варбанець); «Значення традицій у вихованні учнівського колективу (з досвіду роботи Грицевської СШ Хмельницької області)» (Е.О. Львова); «Про шкільні традиції (з досвіду роботи школи №3 м. Одеси)» (В.М. Тимашок); «Елементи художнього виховання учнів у позакласній роботі (з досвіду роботи школи №58 м. Одеси)» (І.М. Щербакова); «Бесіда як метод викладання нового матеріалу на уроках історії та географії 5-7 класів» (М.С. Треніна); «Фронтальні та індивідуальні форми роботи з учнями на уроках» (Л.П. Книш); «Про формування пізнавальних інтересів учнів 5-8 класів у процесі навчання» (Л.Д. Драголі, Т.М. Свідіна, О.Й. Свердліковський) [290].

Упродовж 1950-1951 н.р. колектив кафедри педагогіки КДПІ ім. М.О. Горького працював над комплексною темою «Сім'я і школа» [259, с.20], розробляючи питання вивчення й узагальнення кращого досвіду виховання в школі та сім'ї, покращення системи методів педагогічної практики, зокрема виховної роботи студентів у школі, прищеплення майбутнім учителям любові до вчительської професії, формування в них високого рівня педагогічної культури, проведення серед студентів систематичної виховної роботи, зокрема в гуртожитках, підвищення якості роботи з аспірантами, становлення постійного зв'язку зі школами, учителями, наданням їм безпосередньої допомоги (особливо Сталінський район Києва, Київський район Харкова), широкої пропаганди педагогічних ідей серед населення [259, с.5-6].

У подальшому комплексними темами кафедри були *«Передовий досвід виховної роботи школи»* [257], *«Зміст, форми й методи політехнічного навчання в середній школі»* [257, с.17], *«Формування світогляду учнів старших класів загальноосвітньої школи в процесі навчання й виховання»*. Робота кафедри спрямована на піднесення якості наукової, навчально-виховної роботи своїх членів, виховання молоді в дусі політики держави [260, с.29]. У цей час співробітники кафедри педагогіки ОДП ім. К.Д. Ушинського працювали над темами *«Моральне виховання особистості»*, *«Процес навчання»*, *«Педагогіка вищої школи»*. Про успіхи наукової роботи кафедри свідчили 70 др. аркушів наукових робіт лише за 1968-1969 н.р. [299]. Роботу членів кафедр над науковими темами подано в *Додатку К* (с. 505).

У ході наукового пошуку встановлено, що виокремлений етап розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ УРСР характеризується також організацією роботи кафедр педагогіки навколо вчення І.П. Павлова про нервову систему, про мовну функцію людського мозку та другу сигнальну систему відповідно до наказу *«Про стан перебудови викладання фізіології і психології у світлі вчення академіка І.П. Павлова та впровадження павловського вчення про вищу нервову діяльність у викладання педагогіки в педагогічних вузах»* від 26 травня 1951 р. [89(1); 329]. Ці питання висвітлювалися при вивченні напрямів трудового (роль м'язових рухів при розумовому розвитку школярів) та фізичного (організм як єдина цілісна система) виховання. Наголошувалося на пізнавальній ролі м'язових аналізаторів, значенні праці в розвитку органів чуття, підкреслювалося, що лише *«спільна діяльність рук і мозку може забезпечити всебічний розвиток»* [259, с.12].

У контексті науково-дослідного напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки варта уваги конференція з питань педагогічних наук викладачів педагогічних інститутів УРСР, проведена в Харкові 16 травня 1957 р. Вона охоплювала три секції: психології (керівник Зінченко [357, с.8], історії педагогіки (керівник М.О. Григор'єв) [357, с.19] і педагогіки (керівник А.І. Зільберштейн), на яких розглядалися проблеми політехнічного та виробничого навчання. Завідувач

кафедри педагогіки й психології Житомирського державного педагогічного інституту Близнюк у своїй доповіді накреслив шляхи політехнічного навчання, уточнив поняття «політехнічне навчання», з'ясував відношення цього поняття до більш широкого поняття «зв'язку теорії з практикою»; питання розуміння взаємовідношення політехнічного і виробничого навчання, про шляхи розвитку політехнічного й, особливо, виробничого навчання [357, с.3]. Завідувач кафедри педагогіки й психології Кримського державного педагогічного інституту Фурсенко підняв тему методики вивчення досвіду політехнічного й виробничого навчання та поділився цікавим досвідом свого навчального закладу із цього питання.

Представлені на конференції роботи свідчать, що переважна більшість кафедр педагогіки педагогічних інститутів працювала над проблемами політехнічного, виробничого й трудового навчання; розвитку історії школи в УРСР і радянської середньої педагогічної освіти в період 1917-1930 років; розвитку шкіл у Східній Галичині на початку ХХ ст. [357, с.8].

Доповідь співробітника кафедри педагогіки КДПІ ім. М.О. Горького С.А. Литвинова була присвячена педагогічному спадку Н. Крупської. У цілому виступи всіх членів секції були ґрунтовними, з посиланнями на першоджерела Центрального історичного архіву, Архіву революції, місцевих архівів. Особливо цінними стали доповіді викладача ОДПІ ім. К.Д. Ушинського Гриценко та старшого викладача, згодом завідувача кафедри педагогіки (1962-1974 рр.) Запорізького державного педагогічного інституту І.В. Пухи, які ґрунтувалися на історичних фактах, архівних матеріалах [357, с.22]. Також у ході роботи секції зроблено акцент на тому, що наукові теми з педагогіки повинні розроблятися на базі УНДПі та педагогічних інститутів, зокрема на педагогічних кафедрах, оскільки Академія наук УРСР не мала необхідної бази та кадрів для такого виду роботи [357, с.30].

У науково-педагогічній діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України у повоєнний час значне місце посів *навчально-методичний напрям*, який був спрямований на підвищення якості методики проведення лекцій, практичних, семінарських занять, педагогічної практики, розробку посібників, підручників,

монографій для організації роботи середньої та вищої освіти. Так, на кафедрі педагогіки КДПІ ім. М.О. Горького в повоєнний період члени кафедри доопрацьовували підручник за ред. С.Х. Чавдарова: вносили доповнення, додатки у зв'язку з досвідом Вітчизняної війни й новими урядовими директивами. Також переробки зазнавали російські підручники (Капрова, Груздьова, Гончарова, Шимбір'єва). В Одесі затверджено проспект методичного посібника для вчителів «Науково-атеїстичне виховання в школі» [286]. І хоча студенти скаржилися на схематичність і сухість підручників із педагогіки, усе ж вони, без сумніву, сприяли підвищенню якості знань [318].

Навчально-методичний напрям науково-педагогічної діяльності досліджуваних кафедр забезпечував обговорення й рецензування підручників, посібників з педагогіки, статей у педагогічних і методичних виданнях. Наприклад, за дорученням Міністерства просвіти УРСР А.І. Зільберштейн вивчив стан науково-педагогічної роботи кафедр педагогіки й психології Кримського педагогічного інституту [316]. Крім того, на кафедрах розроблялися тексти лекцій із педагогіки й психології [340].

У ході дослідження встановлено, що в цей час у роботі кафедр педагогіки активізується проведення педагогізації інших фахових кафедр педагогічних ВНЗ із метою організації налагодженої підготовки студентів до педагогічної діяльності, що вимагало активного провадження об'єднаних засідань кафедр педагогіки зі спорідненими кафедрами, на яких обговорювали проблеми педагогізації методів роботи та вимірювання її ефективності, розгляду ролі педагогічної практики, проектних робіт та стажування як засобів педагогізації професійної підготовки вчителя. Об'єднані засідання кафедр присвячувалися обговоренню методологічних принципів побудови курсів, способів підвищення наукового рівня викладацького складу педагогічних вишів і допомоги молодим викладачам. Наприклад, кафедра педагогіки ОДПІ ім. К.Д. Ушинського регулярно брала участь і виступала ініціатором у проведенні розширених засідань завідувачів кафедр, деканів і методистів навчального закладу з питань педагогічної практики [309].

У структурі КДПІ імені О.М. Горького на початок 1950-х років над удосконаленням навчально-методичної роботи з педагогіки працювали три кафедри педагогічних наук: педагогіки, психології й спеціальної педагогіки, де на основі творчого обговорення навчальних програм і посібників створено низку методичних розробок із найважливіших розділів курсів, унесено уточнення у формулювання основних положень. Кафедрами проведено конференції з питань мовознавства відповідно до постанови *«Про заходи покращення викладання суспільних наук»* [429]. Лише впродовж 1950-1951 н.р. співробітниками кафедри педагогіки (завідувач кафедри проф. М.Ф. Даденков, викладачі історії педагогіки доц., к.п.н. Й.Б. Селіханович, доц., к.п.н. Б.С. Бемдерський, доц., к.п.н. В.І. Зиза, ст.викл. Г.І. Прокопенко, викладачі педагогіки доц. М.П. Задесенець, доц. М.М. Миронов, доц., к.п.н. Г.М. Боришполець (сумісник), доц., к.п.н. Т.І. Цвелих, ст.викл. Г.З. Івашина, ст.викл. В.Н. Лисенко, викл. М.С. Терещенко, викл. О.К. Барун і викладач шкільної гігієни к.мед.н. І.В. Колодій [259, с.7]) розглянуто й затверджено 30 методичних розробок (робочі плани, списки літератури, методичні розробки лекцій, екзаменаційні білети, методичні документи з педагогічної практики).

У ході дослідження встановлено, що в основу навчально-методичної роботи кафедр педагогіки в зазначений період було покладено принцип максимального наближення роботи ВПНЗ до потреб школи, де проблема методики привалювала. Це здійснено з метою підвищення рівня практичної підготовки майбутніх учителів відповідно до наказу *«Про організацію заходів щодо вивчення й поширення передового педагогічного досвіду»* від 31 жовтня 1950 р. Кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ активно почали налагоджувати зв'язок зі школами. У цілому лише кафедрою педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського за 1957 р. було виконано 20 науково-методичних робіт із 27 робіт інституту, де було висвітлено питання організації навчально-виховної роботи середніх загальноосвітніх закладів [290, с.2].

У ході дослідження з'ясовано, що впродовж зазначеного етапу кафедрами педагогіки ВПНЗ України проводилася значна робота з *освітніми установами й*

громадськістю. Співробітники кафедр брали участь у різних педагогічних, учительських, методичних конференціях, курсах і семінарах для вчителів, директорів й інспекторів районних відділів народної освіти, проводили цикли лекції з педагогіки, виступали з доповідями на конференціях із питань покращення якості організації навчально-виховної роботи школи, на курсах для директорів шкіл і завучів дитячих будинків, піонервожатих, допомагали педагогам у підвищенні їхньої кваліфікації шляхом активної участі в різноманітних заходах Обласних інститутів удосконалення вчителів і Міських методичних кабінетів [350].

Відповідно до постанови *«Про прикріплення до педагогічних та учительських інститутів УРСР середніх і семирічних шкіл як базових шкіл»* від 3 серпня 1951 р. [89 (2)] кафедри педагогіки надавали всіляку допомогу базовим школам у створенні їхньої навчальної бази (обладнання кабінетів, наочність, дидактичний матеріал тощо); консультували студентів щодо організації роботи учнівських гуртків (предметних, наукових, самодіяльності тощо), школярів, які відстають у навчанні, та інших форм позакласної та позашкільної роботи. Завідувачі кафедр систематично допомагали шкільним предметно-методичним комісіям, учителям в організації та проведенні навчально-виховного процесу.

До складу кафедр педагогічних інститутів було введено по одному з учителів базових шкіл за фахом. Викладачі кафедр проводили роботу з підвищення наукової кваліфікації учителів базових шкіл. Учителі й директори базових шкіл входили до ради інститутів і кафедр педагогіки, а заступники директорів ВПНЗ з навчальної й наукової роботи й завідувачі кафедр педагогіки – до складу педагогічних рад шкіл. На засіданнях рад інститутів не менше двох разів на рік заслуховувалися повідомлення про роботу базових шкіл.

Робота членів кафедр педагогіки ВПНЗ у школах полягала в проведенні нарад класних керівників, які інструктувалися з питань їхньої роботи зі студентами; консультації студентів про зміст і методи виховних бесід, піонерських зборів, тематичних вечорів, екскурсій тощо; відвідуванні й аналізі пробних уроків, позакласних занять майбутніх учителів. Педагогічна практика вимагала з боку кафедр педагогіки розглядати в теоретичних курсах дисциплін ті розділи, які

входили до програми середньої школи; посилити підготовку студентів до проведення виховної роботи; установити кафедрам методик зв'язок з учителями, у яких студенти проходили практику; розподілити студентів так, щоб кількість прикріплених до одного класу становила 2-3 особи [259, с.17-18]

У ході дослідження встановлено, що планування співпраці педагогічних інститутів з базовими школами здійснювалося силами кафедр педагогіки. Зокрема, М.Ф. Даденков їздив у відрядження в 1951-1952 н.р., щоб вивчити досвід роботи двох Московських педагогічних інститутів (імені Леніна й міського) з базовими школами. Хоча це явище було не новим в СРСР (працювали вже третій рік), однак плани роботи були складені вперше, затверджені на нараді школи та вченій раді інституту [265, с. 17]. В обох ВНЗ виділяли одного співробітника кафедри педагогіки для координації роботи всіх кафедр інституту в базовій школі, за сприяння вищих навчальних закладів при школах відкривалися майстерні, де працювали і учні, і студенти, для роботи в педагогічних кабінетах шкіл виділялися по одній штатній одиниці за рахунок інституту. Базові школи вирізнялися гарною налагодженою роботою та дисципліною.

Після відрядження М.Ф. Даденков сформулював основні завдання КДПІ ім. М.О. Горького в базових школах: піднесення успішності, ліквідація другорічництва, підвищення ідейно-політичного виховання, здійснення науково-дослідної діяльності; робота з учителями над підвищенням їхньої педагогічної майстерності; розгортання роботи з учнями (доповіді, бесіди, гуртки); проведення лекцій для батьків; керівництво практикою студентів у базових школах; сприяння поліпшенню та зміцненню навчально-матеріальної бази шкіл; участь у налагодженні педагогічного процесу. Координаторами роботи кафедр ВПНЗ у базових школах були члени кафедри педагогки В.Н. Лисенко (у школі №74) та Р.К. Барун (у школі №33).

У рамках зв'язку зі школами вартим уваги є завдання колективу кафедри педагогіки й психології ОДПІ імені К.Д. Ушинського щодо розробки монографії обсягом 25 др. аркушів про школу № 119 м. Одеси. У контексті написання роботи членами кафедри проведено низку експериментів із вивчення інтересів учнів у всіх

класах, а також із питань постановки політехнічного навчання, викладання креслення, основ виробництва. На початковому етапі написання монографії С.Ф. Збандуто ознайомив членів кафедри з проспектом і методикою написання такого виду роботи [286, с.5].

У подальшому було обговорено етапи написання монографії, план розробки методики дослідження окремих питань і розділів, склад авторського колективу, характер допомоги школі в процесі роботи над монографією з метою підвищення якості навчання й виховання; визначено бригаду для написання монографії, яка складалася майже з усіх членів кафедри, де кожен отримав відповідне завдання: дослідити навчальну роботу, провести бесіди з адміністрацією, засідання-наради за участю всіх членів бригади, виготовити проспект дослідження з окремих предметів, вивчити навчально-виховну роботу в початкових класах, здійснити аналіз, відбір матеріалів, літературне оформлення тексту. Усі члени бригади відвідували засідання методоб'єднання, уроки, вивчали виховну, позакласну й позашкільну роботу.

Зібрані матеріали характеризували стан викладання дисциплін у цій школі (мови, літератури, історії, географії, математики, фізики, хімії та ін.); шляхи й форми розвитку учнів, учнівського колективу; роботу піонерської організації; стан виховної, позакласної та позашкільної роботи, естетичного, фізичного виховання, роботи з батьками, суспільно корисної роботи учнів тощо [290].

У свою чергу кафедра педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди надавала систематичну допомогу Харківській середній школі №3, яка була базовою школою інституту, брала участь в організації та керівництві виховної роботи в цій школі. Багато уваги було приділено позакласній роботі у формуванні дитячого колективу, зокрема читацькій конференції. Завідувачем навчальною частиною школи Карпенко написана стаття на основі досвіду роботи школи. Члени кафедри також брали активну участь у написанні збірника статей, який відображав досвід навчально-виховної роботи навчального закладу, виступали з лекціями й доповідями перед учителями й батьками школи.

Крім того, кафедрою педагогіки встановлено зв'язок зі школою-інтернатом №1 м. Харкова і в селищі Дергачі, а також із дитячим будинком імені Ф. Дзержинського. У цих школах були проведені ґрунтовні дослідження за завданнями міністерства; співробітниками кафедри прочитано ряд лекцій для колективів шкіл, взято участь у роботі педагогічних рад, надано допомогу й окремим учителям із різноманітних питань організації навчально-виховної роботи та методики викладання. У дитячому будинку робота провадилася за спеціально розробленим планом *шефської комісії* педагогічного інституту [318, с. 64-84].

Відомо, що педагогічні ВНЗ покликані готувати вчителів не тільки для масової школи, а й для шкіл-інтернатів. Тому наприкінці 1950-х років Міністерство освіти поставило перед педагогічними вишами завдання готувати кадри й для цих закладів. Було розроблено спеціальну програму з методики виховної роботи в школах-інтернатах. Однак через відсутність навчально-методичного забезпечення кафедр педагогіки щодо підготовки студентів до роботи в інтернатах, кафедри вдалися до активного вивчення досвіду роботи цих закладів в 1960-х роках.

Робота кафедр педагогіки з освітніми установами й громадськістю сприяла підвищенню рівня освіченості дорослого населення, проведенню регулярних зустрічей батьків із професорсько-викладацьким складом педагогічних ВНЗ у селах, колгоспах, будинках культури, школах, а також консультацій у кабінетах педагогіки, психології. Варта уваги в цьому напрямі організація співпраці кафедр педагогіки з фаховими кафедрами, зокрема фізичної культури, біології, фізіології, психології тощо. Ця робота слугувала створенню у великих містах і районних центрах батьківських університетів, материнських шкіл.

Так, у 1946 р. кафедрою педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди організовано *Університет для батьків* [350], проведено цикл лекцій на декількох батьківських лекторіях, шкільних лекторіях, у центральному лекторії, у лекторіях на заводах, у парках. Кафедрою організовано батьківські лекторії на фабриці ім. Тинякова (викл. Сидельникова), на заводі «Серп і молот» (викл. Химець).

У ході дослідження відзначимо, що при кафедрі педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського в 1956-1957 н.р. було створено лекторій для батьків, який згодом

реорганізовано в Університет (директор Л.Є. Логінова), котрий тісно співпрацював зі своїми філіями в Ленінському районі міста, на базі школи №72, на джутовій фабриці, фабриці ім. Воровського, у Київському районі міста, надавав допомогу дитячій трудовій колонії.

У ході дослідження з'ясовано, що на зазначеному етапі розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ усі члени кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького були членами Товариства з розповсюдження наукових і політичних знань. Лише в 1950-1951 н.р. ними було прочитано понад 200 лекцій, з них половину безоплатно [259, с.30]. З'ясовано участь кафедри в конференціях, семінарах для вихователів підшефної Київської трудової колонії (С.А. Литвинов, Д.А. Вознюк, Г.І. Прокопенко, М.С. Терещенко, О.Г. Кравченко, О.М. Білий), учителів шкіл Сталінського району Києва [260, с.59-62].

Вивчення й аналіз протоколів засідання кафедр педагогіки [250; 252; 286; 301; 305; 307; 309; 315; 317; 322; 323; 324; 326] дали підставу виявити, що в рамках роботи з громадськістю співробітники кафедр педагогіки виступали перед студентами з доповідями: «Педагогічні ідеї Мечникова» (Й.Б.Селіханович), «Ленінсько-Сталінський стиль ораторського мистецтва», «Огляд міжнародного стану» (Я.Б. Резнік), «Школа і вчитель у творах Чехова» (М.Ф. Даденков), «Як самостійно навчатися у виші» (Б.С. Бемдерський) [259, с.1]. З метою популяризації серед студентів педагогічної літератури, формування в них інтересу до педагогіки здійснювався систематичний випуск інститутських газет «Учитель», «Педагогічний бюлетень», «Педагогічні кадри» тощо, де фіксувався огляд освітніх новин, анотації та короткі рецензії на них [257, с.16].

Зусиллями кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди проведено цикл лекцій для викладачів Харківської автодорожньої воєнної школи прикордонників, літньої школи воєнної кафедри ХДПІ ім. Г.С. Сковороди – усього до 160 лекцій. За ініціативи кафедри при Харківському будинку вчених було створено *секцію методики викладання у вищій школі*, де за 1948 р. виголошено 10 доповідей за участю наукових робітників усіх ВНЗ м. Харкова [350; 359, с.2]

Члени кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького брали участь в організації та проведенні зустрічі з випускниками шляхом проголошення виступів на теми «Сучасність і школа», «Удосконалення навчального процесу», «Про роботу педагогічного факультету» тощо [264, с.67]. Для вчителів шкіл з питань педагогічної пропаганди здійснювалися консультації й у кабінетах педагогіки, у школах №№ 58, 3, 47, 107, 14, 80 Одеси [293].

Отже, другий етап розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ України характеризується офіційним утвердженням статусу кафедр педагогіки в педагогічних інститутах, трансформацією й уніфікацією змісту й напрямів їхньої науково-педагогічної діяльності. Так, освітній напрям науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО передбачав налагодження навчального процесу в педагогічних інститутах, підготовку студентів не лише до навчальної, а й виховної роботи в школі, організацію педагогічної практики. Навчальні дисципліни та курси, які викладалися на кафедрах педагогіки, охоплювали основні розділи педагогіки, спонукали студентів до поглибленого вивчення літературних джерел, передових педагогічних вітчизняних і зарубіжних течій.

Науково-дослідний напрям науково-педагогічної діяльності досліджуваних кафедр на визначеному етапі мав на меті теоретичне узагальнення й визначення специфіки діяльності середньої та вищої школи, школи-інтернату, дитячих колоній, будинків й інших навчальних закладів суспільного виховання; організацію наукових сесій і конференцій; здійснення наукових пошуків щодо розробки навчальних курсів педагогічних дисциплін; підвищення наукового рівня співробітників кафедр.

За навчально-методичним напрямом співробітники кафедр педагогіки працювали над удосконаленням навчальних планів і програм ЗВПО, розробкою форм організації навчання (лекцій, практичних, індивідуальних занять, екскурсій), дидактичного матеріалу й оснащення кабінетів педагогіки, підготовкою програм з педагогіки, положень про педагогічну практику, добором актуальної науково-педагогічної літератури

Зв'язок з освітніми установами й громадськістю здійснювався через просвітницькі лекторії, у вигляді шефства над робітниками різних установ, що сприяло ліквідації неписьменності серед населення. Участь співробітників кафедр у вчительських конференціях, курсах і семінарах уможливила розвиток педагогічної науки в стінах освітніх установ, стимулювала підготовку професорсько-викладацького корпусу в закладах вищої непедагогічної освіти, організацію керівництва означуваних процесів.

У ході дослідження з'ясовано, що стихійність досліджуваного етапу, зумовлена подіями Другої світової війни, внесла певні корективи в зміст науково-педагогічної діяльності досліджуваних кафедр. У повоєнний період кафедри сприяли не лише відновленню своєї науково-педагогічної діяльності, а й подальшим перспективам розвитку навчальних закладів, їхній педагогізації, яка проявлялася в організації спільних зустрічей і проєктів з колективами кафедр предметних методик, психолого-педагогічних конференцій, нарад з деканами факультетів, експериментальних досліджень у школах. У ці роки посилилися вимоги до підвищення наукового рівня співробітників кафедр педагогіки, проведення науково-дослідної роботи, залучення до неї майбутніх учителів, що сприяло активізації роботи студентських гуртків з педагогіки, історії педагогіки.

3.4. Посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ (1958-1990 рр.)

Висхідною віхою виокремленого етапу стало схвалення Закону *«Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* від 24 грудня 1958 р., що було зумовлено остаточним становленням соціалістичного устрою в країні, розвитком технічного прогресу з метою підняття рівня економіки країни, реформаційними процесами в галузі середньої та вищої, зокрема педагогічної освіти. Це призвело до підвищення культурно-освітнього рівня молоді, розширення виробничої й педагогічної практики, підвищення науково-теоретичного рівня викладання, усебічного

розвитку науково-дослідної роботи, посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО.

З огляду на предмет дослідження, варта уваги десятиденна перевірка роботи 12 кафедр педагогіки педагогічних вишів України у 1959 р., результати якої показали, що «кафедри надзвичайно повільно перебудовували свою роботу» [300, с.16.]. Наприклад, у рамках перевірки кафедри педагогіки Одеського педінституту представником Міністерства УРСР О.Г. Лозовицьким здійснено відвідування лекцій, практичних занять, засідань кафедр, вивчення організації педпрактики. Проводилися бесіди із секретарем партбюро інституту, головою профкому, з директорами й викладачами шкіл, де студенти проходили практику, випускниками інституту. На одному із засідань кафедри педагогіки й психології обговорювався підручник із педагогіки для педагогічних ВНЗ за ред. С.Ф. Збандуто [300, с.20].

Перевірка кафедри педагогіки виявила позитивні моменти в її роботі: належна організація педагогічної практики, особливо на периферії, у школах робітничої молоді й школах-інтернатах (в ОДПІ імені К.Д. Ушинського члени кафедри розробили пам'ятку для практикантів I-III та IV-V курсів, не чекаючи від Міністерства програми чи інструкції), високий теоретичний рівень лекцій, використання ТЗН і кіно. Однак не на належному рівні підтримувався зв'язок зі школами, результати співпраці кафедри педагогіки зі школами довго узагальнювалися, не всі члени кафедри були задіяні в експериментальних роботах, кабінет при кафедрі й психологічна лабораторія не були обладнані відповідно до змін у школі, вимагали акцентованої уваги наукові гуртки, мало уваги приділялося питанню професійно-педагогічної спрямованості студентів на окремих факультетах.

Наслідком перевірки стала постанова колегії Міністерства УРСР, яка була розіслана в усі педагогічні інститути, згідно з якою викладачі кафедр педагогіки зобов'язані були підтримувати зв'язок зі студентами, з іншими кафедрами вишів, а точніше, бути зразком для інших кафедр, проводити диспути на педагогічні теми, організувати єдність вимог з іншими кафедрами під час практики, налагоджувати стосунки зі школами, проводити на їх базах експерименти, тобто стати провідними

в перебудові роботи інших кафедр [300, с.14.]. У цілому комісією й постановою активізовано роботу кафедр педагогіки педагогічних інститутів на початку 1960-х років.

Перед кафедрами педагогіки постали завдання посилити зв'язок зі школами (виступи перед учителями та студентами, допомога педагогам у складанні кандидатських мінімумів), з іншими кафедрами, взаємообмін досвідом викладачів, покращити роботу студентських наукових гуртків [348]; організовувати взаємовідвідування, складати методрозробки лекцій із педагогіки та історії педагогіки, пам'ятки для класного керівника на період практики студентів, методисти «Про виховну практику студентів 3 курсів у школі», пам'ятки про роботу в піонертаборах для студентів, проводити творчі дискусії на теми: «Політехнічна підготовка вчителя», «Підготовка вчителя радянської політехнічної школи», обговорення статей у «Літературній газеті»: «Это очень важно»; «Про типове в літературі та мистецтві» тощо [257].

Таблиця 3.4.

Система поетапного вдосконалення кафедри педагогіки й формування її потенціалу

I рівень. Науково-методичний потенціал кафедри	II рівень. Розвиток кафедри в напрямку педагогічної підготовки майбутнього вчителя	III рівень. Зв'язки кафедри з іншими освітніми закладами
<ul style="list-style-type: none"> • Підготовка науково-педагогічних кадрів для вищої школи • Проведення та участь у наукових конференціях, семінарах • Проведення наукових досліджень членами кафедри • Підготовка науково-методичної навчальної літератури • Керівництво науково-дослідною роботою студентів 	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення рівня викладання педагогічних дисциплін • Підготовка студентів до здійснення науково-дослідної роботи • Розробка нових спецкурсів • Організація самостійної роботи студентів • Удосконалення організації проведення педагогічної практики 	<ul style="list-style-type: none"> • Взаємозв'язки кафедри педагогіки зі школами • Органами народної освіти • Педагогічними кафедрами педінститутів й університетів республіки та закордоном

Досліджуючи освітню діяльність і наукові погляди В.Н. Смаля, О.О. Адаменко [1] характеризує систему поетапного вдосконалення кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького упродовж 1968-1987 рр. (таблиця 3.4.).

Аналіз поданої вище таблиці, протоколів засідання кафедр педагогіки впродовж 1958-1990 рр. [346; 253; 254; 255; 266; 262; 263; 267; 268; 269; 270; 271; 272; 287; 297; 299; 300; 303; 308] і науково-педагогічної літератури [82; 97; 127; 206; 207; 215] дає змогу виокреми такі напрями науково-педагогічної діяльності кафедр у цей період: організаційний, науково-методичний, навчально-виховний, зв'язок з освітніми установами й громадськістю.

3.4.1. Науково-методична робота кафедр педагогіки

На початку 1960-х років кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України керувалися, як відомо, крім Закону *«Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* (1958), постановами ЦК КПУ *«Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР»* (1959) та *«Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР»* (1959), що сприяло подальшій розробці науково-педагогічних проблем, пов'язаних із перебудовою школи, удосконаленню викладання педагогічних дисциплін, налагодженню зв'язку зі школою тощо [300].

Науково-методична робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України впродовж 1958-1990 рр. охоплювала розробку наукових тем, науково-методичної та навчальної літератури, методичного забезпечення кабінетів педагогіки, проведення й участь членів кафедр у наукових конференціях, семінарах, підготовку науково-педагогічних кадрів для вищої школи, керівництво науково-дослідною роботою студентів у формі індивідуальної роботи та наукових гуртків.

З огляду на предмет дослідження варто зосередити увагу на об'єднанні кафедр педагогіки й психології в педагогічних ВНЗ в означений час (упродовж 1946-1968 рр. в Одеському ДПІ ім. К.Д. Ушинського [308, с.17], 1957-1974 рр. – у

Харківському ДПІ ім. Г.С. Сковороди, до 1983 р. – у Тернопільському ДПІ, 1946-1954 рр. – у Чернігівському ДПІ, 1944-1983 рр. – у Житомирському ДПІ ім. Івана Франка та ін.). На таких кафедрах, крім педагогічних предметів, викладалися загальна психологія, психологія спорту, спецсемінари з педагогіки вбирали дослідницьку тематику у зв'язку з новими завданнями («Зміцнення зв'язку школи з життям», «Подальший розвиток системи народної освіти», «Політехнічне навчання в середній школі», «Школа-інтернат як новий тип навчально-виховної роботи» тощо) [338], здійснювалося керівництво написанням курсових робіт (із педагогіки та психології), різноманітними факультативними курсами й спецсемінарами [340].

Тематика роботи кафедр педагогіки й психології розширилася психологічною секцією і, відповідно, студентським науковим гуртком із психології [340], який, наприклад, у Харківському виші розгорнув свою діяльність лише зі студентами 1-го курсу факультету фізичного виховання та спорту (керівник гуртка – Хоменко), у роботі якого було задіяно 18 студентів. Теми мали експериментальний і реферативний характер, інколи передбачали вивчення педагогічного досвіду.

Співробітники кафедри педагогіки Київського ДПІ ім. О.М. Горького (завкафедри С.А. Литвинов, доц., к.п.н. Д.А. Вознюк, к.п.н. В.Ф. Костюк, к.п.н. І.П. Тертичний, к.мед.н. М.Т. Ананенко та ін.) працювали над бібліографією тем «Трудове виховання в школах-інтернатах», «Про перебудову методів навчання», «Атеїстичне виховання», «Виховні заклади закритого типу» тощо [260, с.32].

У контексті науково-методичного напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ здійснювалася *підготовка наукових кадрів*, у тому числі й для педагогічних інститутів України. У цілому лише впродовж 1965-1966 н.р. членами кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького (С.А. Литвиновим, Л.О. Іскрою-Переваловою, І.П. Пакшиним, І. Копачовим, О.С. Татенко) надано консультації щодо написання дисертації 40 особам, склали кандидатські іспити при кафедрі 11 осіб, захистилися – 8, підготували дисертації до захисту – 8, працювали над кандидатськими дослідженнями під керівництвом членів кафедри – 6 осіб [256,

с.15]. Значний потенціал у підготовці науково-педагогічної спільноти належав кафедрам педагогіки Харківського, Одеського, Тернопільського, Полтавського, Глухівського й інших педагогічних ВНЗ.

Вагомих успіхів у розвитку наукових досліджень із педагогіки й психології в 1960-х роках досягли кафедри педагогіки й психології Вінницького, Дрогобицького, Київського, Миколаївського, Одеського, Ніжинського, Харківського педагогічних інститутів. Зокрема, педагогічні секції кафедр займалися розробками актуальних проблем змісту освіти в школі, формування світогляду, розвитку мислення й активізації пізнавальної діяльності учнів, морального й естетичного виховання дітей шкільного віку, педагогіки й методики вищої школи тощо [161].

У ході вивчення історико-педагогічної літератури [40; 111] з'ясовано, що кафедри педагогіки впродовж досліджуваного періоду працювали над темами (додаток К, с. 505) з актуальних проблем педагогіки середньої школи й узагальнювали свою роботу в підручниках і монографіях: «Принципи радянської дидактики» (С.Х. Чавдаров), «Історія педагогіки» (М.Ф. Даденков), «Педагогіка і життя», «Методика виховної роботи в школі-інтернаті» (С.А. Литвинов), «Виробниче навчання на базі МТС у загальноосвітній середній школі» тощо.

Активно працювали над проблемою *«Розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів у навчанні»* кафедри педагогіки й психології Миколаївського й Харківського педагогічних інститутів, а також окремі викладачі Уманського, Ізмаїльського, Слов'янського, Чернігівського та інших педагогічних ВНЗ. Наприклад, доц. Г.І. Кагальняк (Уманський ДП) завершила в 1970 р. і подала до видавництва «Радянська школа» монографію *«Розвиток пізнавальної діяльності у школярів»*. Низку цікавих робіт опублікував доц. В.Ф. Шморгун (Чернігівський ДП), серед яких монографія *«Активізація пізнавальної діяльності учнів»*. Активно працювала над монографією *«Самостійна робота учнів з підручником на уроках в 5-8 класах»* в.о.доц. О.Д. Соколова (Запорізький ДП).

У Вінницькому ДП на кафедрі педагогіки й психології активно розроблялася комплексна тема *«Моральне виховання учнів у загальноосвітній школі»*. При

інституті на громадських засадах було створено лабораторію з проблем морального виховання, співробітниками якої були всі члени кафедри та група вчителів. Кафедра мала 10 базових шкіл, де проводилася науково-дослідна експериментальна робота. У Дрогобицькому педінституті на кафедрі розроблялася комплексна тема *«Формування особистості учня в процесі навчально-виховної роботи в школі»* [161].

З'ясовано, що на початку 1970-х років фаховою педагогічною підготовкою в педагогічних інститутах займалися кафедри педагогіки та психології, педагогіки та методики початкового навчання, дошкільної педагогіки, спецпедагогіки та фахових методик. Робота кафедр здійснювалася відповідно до постанов *«Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи»* (1966) та *«Про основні напрями діяльності Академії педагогічних наук СРСР»* (1969). На означених вище педагогічних кафедрах упродовж 1966-1967 н.р. працювало 787 викладачів, у тому числі 9 докторів наук, професорів, 308 кандидатів, доцентів. У цілому кафедрами розроблялися теми з проблем удосконалення змісту, форм і методів навчання; комуністичного виховання дітей дошкільного віку; загальної дидактики; психологічних основ навчання й виховання; вищої педагогічної освіти» [161].

У ході дослідження встановлено, що в 1971 р. кафедра педагогіки Київського ДПІ імені О.М. Горького розпочала роботу над колективною темою *«Педагогічні умови підвищення якості знань учнів середньої школи»*. У рамках теми досліджувалися питання теорії освіти й підвищення якості знань учнів у процесі вивчення окремих навчальних предметів, ролі самостійної праці школярів у підвищенні якості власних знань, ролі індивідуального підходу до учнів у боротьбі за високі показники в навчанні, діяльності класних керівників, громадських організацій у підвищенні рівня знань школярів, підвищення якості знань учнів у педагогіці інших країн. Дослідження планувалося завершити в 1975 р., однак через перспективний план наукової розробки проблеми педагогіки вищої школи, затвердженої колегією Міністерства освіти УРСР, кафедра зосереджувала увагу на розробці комплексної теми *«Виховання в студентів педагогічного вишу любові до*

педагогічної професії» разом із викладачами *лабораторії наукових основ вищої педагогічної освіти* (НОВПО) та інших кафедр. Ця робота була надрукована у видавництві «Вища школа» за редакцією ректора інституту проф. М.І. Шкіля. У ній на основі узагальнення передового досвіду й проведених експериментів здійснена спроба визначити систему засобів формування в майбутніх педагогів відповідного ставлення до своєї професії [251, с.112-112а].

Крім комплексної теми «Виховання в студентів педагогічного вишу любові до педагогічної професії», члени кафедри педагогіки (Я. Бурлака, О. Татенко, В. Бондар, В. Левіна, І. Шкурко, аспірантка С. Антоненко) разом із викладачами лабораторії НОВПО [152] й інших кафедр інституту й інших ВНЗ працювали над комплексною темою *«Підготовка майбутнього спеціаліста до виховної роботи в трудовому колективі»* за дорученням Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, котра вийшла друком у 1975 р. [251, с.112б]. Автори приділили значну увагу проблемі ознайомлення студентів із теорією та практикою згуртування трудових колективів і засобів спрямування їхніх зусиль на досягнення поставленої мети; продемонстрували умови створення сприятливої атмосфери для життя та творчості.

У контексті наукової теми *«Підготовка майбутнього спеціаліста до виховної роботи в трудовому колективі»* варто відзначити вихід республіканського науково-методичного збірника «Вища і середня педагогічна освіта», підготовленого С.А. Литвиновим, В.З. Смалем, Я.І. Бурлакою [251, с.113], де публікувалися праці членів кафедри, аспірантів з актуальних питань педагогіки вищої школи.

У ході дослідження встановлено, що викладачами кафедр педагогіки й психології активно розроблялися теми з *проблем педагогіки й методики вищої школи* («Дидактика вищої школи», «Дидактичні поради молодому викладачеві вузу» (М.М. Грищенко) «Проведення екзаменів і заліків у вищій школі» (А.І. Зільберштейн), «Проблема вдосконалення навчального процесу в педагогічному вузі», «Співвідношення групових й індивідуальних форм навчальної діяльності студентів» (Я.І. Бурлака) та ін.).

Окремі теми з педагогіки вищої школи розглядали в Івано-Франківському, Ізмаїльському, Ворошиловградському, Закарпатському, Київському, Миколаївському, Ніжинському, Одеському, Черкаському й інших педагогічних інститутах. Це, зокрема, питання профорієнтаційної роботи, визначення вимог до підготовки вчителів, пошуки шляхів оптимізації навчального процесу, система виховної роботи серед студентів тощо. Досить результативно працювали над дослідженням питань вищої педагогічної освіти викладачі Луцького педагогічного інституту, на базі якого в 1969 р. проведено республіканську науково-практичну конференцію «Наукові основи підготовки вчителя».

Результатом співпраці кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди та *лабораторії експериментальної дидактики (ЛЕД)* стала розробка теми «Проблеми загальної дидактики» щодо впровадження наукових досліджень у шкільну практику. Науковцям сектору (кафедри) педагогіки рекомендували виявляти ініціативу щодо впровадження своїх наукових досліджень, використовуючи при цьому ЛЕД, яка працювала при секторі [233, с.54].

Відомо, у 1980-ті роки актуальним для дослідження кафедр педагогіки став передовий досвід кращих учителів і шкіл. Так, кафедрами досліджувалися наукові теми *«Теоретичні й методичні основи вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду»* (11 викладачів кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького), *«Виховання в учнів непримиренності до буржуазної ідеології»* (В.З. Смаль, Я.І. Бурлака). У цілому об'єктами дослідницької роботи кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького були новаторські школи Житомирської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей, а також школи м. Києва. Крім того, до розробки тем долучалися директори та вчителі шкіл, аспіранти [253, с.1-2].

У рамках науково-методичної роботи варто звернути увагу на розробку викладачами методичного забезпечення кафедр педагогіки. Так, за завданням Навчпедгосвида (Учпедгиза) Міністерства Освіти РСФСР кафедра педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди прорецензувала складений викладачами Ленінградського педагогічного інституту ім. О. Герцена збірник лекцій із педагогіки. За завданням Міністерства освіти УРСР кафедра брала участь у

складанні програми з безперервної педагогічної практики, яку було введено в навчальний план педагогічних інститутів упродовж 1959 р. [340]. Професор ХДПІ ім. Г.С. Сковороди А.І. Зільберштейн за дорученням Навчпедвида РСФСР підготував відгук на посібник для директорів і завучів шкіл, складений чл.-кор. АПН РСФСР Б.П. Єсиповим «Самостійні роботи учнів середньої школи на уроках».

У 1959 р. в ОДПІ ім. К.Д. Ушинського на кафедрі педагогіки розроблено підручник з педагогіки для педучилищ за загальною редакцією С.Ф. Збандуто й підручник із педагогіки для педагогічних інститутів С.Ф. Збандуто. У 1960 р. завершена робота над монографією (35др.арк.) М.С. Гриценка як результат творчої відпустки автора [257]. Теоретичну та практичну цінність мали роботи М.С. Треніної, «Активізація розумової діяльності учнів на уроці», В.С. Барського «Моральні основи формування особистості учнів юнацького віку».

З метою покращення підготовки майбутніх учителів з питань трудового виховання учнів члени кафедри педагогіки й психології ХДПІ ім. Г.С. Сковороди С.Т. Золотухіна розробила й упровадила в навчальних процес спецсеминар «Трудове виховання й профорієнтація учнів»; В.І. Євдокимов, С.Т. Золотухіна, Н.О. Можаяєва, Г.В. Троцько підготували методичні рекомендації для вчителів і студентів «Професійна орієнтація учнів» [246, с.14]. Для підвищення рівня знань студентів на кафедрі активно розроблялися методичні рекомендації: «З історії ХДПІ імені Г.С. Сковороди: матеріали для викладачів і студентів» (Л.Д. Попова, Л.П. Юрченко, А.М. Доценко), «Формування вмінь і навичок як фактор розвитку пізнавальної активності школярів» (В.М. Гриньова, В.А. Тюріна), «Методичні рекомендації з виконання контрольних робіт з історії педагогіки» (Л.Д. Попова, А.М. Доценко), «Зміст і форми виховної роботи зі школярами піонерського віку» (Л.І. Немировська) тощо [246, с. 74-85].

На зазначеному етапі викладачами кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди розроблено та прочитано спецсеминари на випускних курсах: «Підготовка майбутніх учителів до роботи з виховання дітей на прикладі життєдіяльності В. Леніна» (доц. Г.В. Троцько), «Профорієнтаційна робота в школі»

(ст.викл. С.Т. Золотухіна), «Основи педагогічної майстерності» (доц. В.А. Акімов, ст.викл. С.Т. Золотухіна, доц. Н.О. Можасва), «Оптимізація навчально-виховного процесу» (доц. Н.О. Можасва), «Методика виховної роботи із сім'єю» (викл. А.Г. Відченко), «Методика виховної роботи класного керівника» (доц. С.Ю. Балбенко, викл. Л.І. Немировська), «Навчально-виховна робота з учнями шкіл в умовах подовженого дня» (викл. В.М. Гриньова) [246, с.177]. Систематично вивчався й упроваджувався в навчальний процес передовий досвід викладання предметів у школі.

Безпосередню участь у розробці методичного забезпечення досліджуваних кафедр брали працівники кабінетів педагогіки. У цілому педагогічні кабінети педагогічних ВНЗ України здійснювали взаємообмін досвідом, поповнювали свої бібліотечні фонди підручниками для середньої школи, надавали допомогу вчителям міст і областей. Зокрема, у кабінеті педагогіки кафедри педагогіки КДПІ розроблялися наочні посібники «Схема системи народної освіти в СРСР» відповідно до Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», «Навчальний план восьмирічної школи», «Навчальний план середньої школи з виробничим навчанням», організовувалися виставки «Про самостійну роботу студентів», «Про роботу шкіл-інтернатів», «Робота класного керівника в школі», «XXI з'їзд про освіту й виховання», «На допомогу піонервожатому». На стендах «Політехнічне навчання», «Школа з виробничим навчанням» було відображено досвід роботи шкіл УРСР з виробничого навчання, а також окремих шкіл, наприклад школи №4 м. Вінниці й школи №1 м. Лубни [260, с.30-31]. Через викладачів кафедри кабінет практикував видачу педагогічних бюлетенів, які містили відомості про новітні педагогічні видання [256, с.3].

У процесі дослідження виявлено, що до обов'язків працівників кабінетів педагогіки належали комплектація кабінету новою літературою, ТЗН, участь у підготовці дидактичного матеріалу, організація виставок літератури, ведення алфавітного каталогу й картотек, обслуговування літературою викладачів, аспірантів, слухачів факультетів підвищення кваліфікації, студентів усіх

факультетів і курсів з педагогіки, історії педагогіки та методики виховної роботи, надання допомоги студентам у підготовці до семінарських занять, у написанні рефератів, курсових і дипломних робіт, друкування кафедральної документації [232, с.123-124]

На підставі вивчення архівних документів з'ясовано, що колектив ОДП імені К.Д. Ушинського в 1964-1965 н.р. особливу увагу приділяв творчим пошукам нових форм і методів підвищення ефективності навчально-виховного процесу, піднесенню рівня викладання, удосконалення методів організації та проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, різних видів виробничої, педагогічної практики, поглибленню наукового змісту лекцій [283].

Отже, науково-методичний напрям науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ на визначеному етапі «наблизився» до життя, до практики виховання. Питання методичного забезпечення освітнього процесу всіх ланок освіти стало пріоритетним у науковій роботі кафедр педагогіки. Це було відображено в *наукових конференціях, сесіях* інститутського, республіканського та союзного масштабів. Так, підтвердженням цьому є проведена на базі Харківського державного педагогічного інституту фізичного виховання ім. Г.С. Сковороди з 5 по 27 лютого 1962 р. XVII звітна наукова конференція.

У ході дослідження встановлено, що найбільш організовано й активно пройшла робота конференції на секції педагогіки й психології. У роботі конференції взяли участь 47 викладачів кафедри педагогіки й психології ХДП ім. Г.С. Сковороди, а також Полтавського, Луганського, Донецького, Сумського, Запорізького, Слов'янського, Курського та Белгородського педагогічних інститутів. Крім того, у роботі конференції брали участь директори, учителі та вихователі шкіл і шкіл-інтернатів. Усього в роботі секції педагогіки взяло участь понад 100 осіб.

У контексті зазначеного вище варта уваги Всеукраїнська конференція з *питань педагогічного виховання*, проведена в 1965-1966 н.р., де було проголошено доповіді «Про програмоване навчання» (С.А. Литвинов), «Система трудового виховання в початкових класах» (М.А. Рябухін), «Формування наукового

світогляду студентів при вивченні курсу педагогіки» (І.П. Пакшин) [256, с.11-12], «Про педагогічну практику в педагогічних інститутах» (А.І. Зільберштейн) [350].

З огляду на предмет дослідження варта уваги загальноінститутська науково-методична конференція з питань *методики викладання у вищій школі*, проведена на базі ОДПІ імені К.Д. Ушинського 9-19 грудня 1964 р. з ініціативи інститутської методичної комісії та кафедри педагогіки. На конференції з доповідями виступили такі провідні спеціалісти, як С.Ф. Збандуто, Р.Є. Соломонюк, М.М. Альперін, М.В. Корабльов, Т.М. Цонєва та ін., які дали глибокий науково обґрунтований аналіз методів проведення лекцій і практичних занять з різних дисциплін [283]. На конференції багато уваги було приділено дослідженню й упровадженню в практику елементів програмованого навчання.

У контексті дослідження варта уваги триденна міжінститутська конференція в Харкові за участю кафедр педагогіки й психології педагогічних інститутів у лютому 1967 р. «Дидактичні основи навчально-виховного процесу у вищій школі». Метою цієї конференції був обмін досвідом дослідницької роботи в галузі педагогіки вищої школи. Організатором конференції виступило Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів Міністерства освіти УРСР [296].

У 1975 р. кафедрою педагогіки КДПІ імені О.М. Горького підготовлено та проведено республіканську наукову конференцію, присвячену *проблемі вдосконалення навчального процесу* в педагогічних ВНЗ. У конференції взяли участь понад 360 викладачів педагогічних вишів України, з доповідями виступали й члени кафедр педагогіки (В.З. Смаль, Я.І. Бурлака, М.А. Рябухін, О.Г. Мороз, В.М. Андрущак, Н.С. Кравченко, Ф.К. Ковальчук, В.А. Левіна, В.А. Капітанчук та ін.) [251, с.114].

На кафедрах педагогіки практикувалися науково-методичні семінари, присвячені досвіду організації та *проведення семінарсько-практичних занять* із педагогіки, методики виховної роботи, історії педагогіки тощо [230, с.4]; з'їзди педагогічного товариства УРСР, на яких обговорювалися актуальні проблеми шкільництва на державному рівні. Акцентуємо увагу, що педагогічне товариство не лише видавало методичні рекомендації, а й узагальнювало досвід роботи шкіл і

вчителів; надавало вчителям-новаторам творчі відпустки для пропаганди й узагальнення свого досвіду [230, с.65-65(об.)].

Для аналізу науково-методичного напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ України вартий уваги квітневий пленум 1984 р., де було означено «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи». За матеріалами проектової реформи кафедрою педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького був організований круглий стіл у Київському будинку вчителя. Крім того, за дорученням керівних органів завідувач кафедри педагогіки Я.І. Бурлака виїздив для читання лекцій у Кіровоградську область [261, с.33].

Підкреслимо, що конференція як форма обміну досвідом науково-методичної роботи активно впроваджувалася на кафедрах педагогіки впродовж 1980-1990 років. У контексті сказаного варто відзначити науково-практичну конференцію професорсько-викладацького складу ХДПІ ім. Г.С. Сковороди *«Удосконалення підготовки майбутніх учителів у світлі вимог квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПСС»*. Представники майже всіх кафедр виступили з доповідями на конференції, зокрема доц. кафедри педагогіки Л.Д. Попова розкрила проблему «Робота куратора студентської групи стосовно формування особистості майбутнього вчителя в умовах шкільної реформи» [230; 246]. На виконання положень реформи була переглянута тематика роботи студентських наукових гуртків.

У рамках аналізу науково-методичного напрямку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки звернемо увагу на досвід Полтавського ДПІ імені В.Г. Короленка. Резонансне впровадження в практику професійної підготовки вчителів ідеї А.С. Макаренка про педагогічну майстерність як навчальну дисципліну, запроваджене саме в Полтавському виші, стало значущим у підготовці майбутніх учителів у багатьох педагогічних ВНЗ України.

У дисертаційному дослідженні Л.Л. Король стверджує, що під гаслом педагогізації ще на початку сімдесятих років дирекцією Полтавського ДПІ імені В.Г. Короленка на чолі з О.К. Зубанем посилено професійну спрямованість діяльності ВНЗ. На деканів і завідувачів кафедр покладалися обов'язки активної пропаганди високої суспільної місії вчителя, прищеплення студентам любові до професії,

перегляду тематики спецкурсів, факультативів, дипломних і курсових робіт, зміцнення зв'язків інституту із загальноосвітніми школами регіону тощо [116].

Наказом Міністерства освіти УРСР від 01 червня 1981 р. у Полтавському ДПІ імені В.Г. Короленка засновано кафедру педагогічної майстерності, укладено й апробовано 120-годинну програму ОПМ, налагоджено зв'язки з педагогічними ВНЗ і загальноосвітніми навчальними закладами Полтавської області. Слід зазначити, що на початку 1980-х років у педагогічних інститутах відбулася реорганізація кафедр педагогіки й психології, виокремлення їх у самостійні структурні підрозділи.

Обґрунтовані положення Полтавського ДПІ імені В.Г. Короленка щодо важливості формування педагогічної майстерності майбутніх учителів почали активно впроваджуватися в практику їхньої підготовки провідними вітчизняними ВНЗ III–IV рівнів акредитації, серед яких Вінницький ДПІ, Київський ДПІ ім. О.М. Горького, Ніжинський ДПІ, Тернопільський ДПІ, Харківський ДПІ ім. Г.С. Сковороди та багато інших. У всіх ВПНЗ на кафедрах педагогіки почали викладатися курси «Основи педагогічної майстерності». Досвід полтавців зумовив відкриття інноваційних кафедр *педагогічної майстерності* (Полтава, Вінниця, Ніжин, Миколаїв, Одеса, Суми, Тернопіль, Херсон та ін.) та *педагогічної творчості* (Київ, Суми, Глухів, Умань) [117; 108].

Новаторська на той час ідея відкриття кафедр педагогічної творчості полягала в розбудові нового після педагогічної майстерності вектора досліджень високопродуктивної праці фахівців освітньо-виховної сфери та їх упровадження в систему підготовки освітянських кадрів. Особливо яскравою подією став проект кафедри педагогічної творчості Київського ДПІ імені О.М. Горького «Творчі майстерні педагогів-новаторів», у межах якого було проведено зустрічі колективу інституту з видатними освітянами Шалвою Амонашвілі, Миколою Гузиком, Ганною Сазоненко, Миколою Палтишевим [108]. Відзначимо, що подібні зустрічі з передовими вчителями схвалювалися й організовувалися на всіх педагогічних кафедрах педагогічних ВНЗ України.

У ході дослідження варто звернути увагу на активізацію роботи в цей час *студентських наукових гуртків* при кафедрах педагогіки. Переважно вони займалися вивченням питань теорії виховання, брали участь у роботі різноманітних лабораторій при кафедрах. Робота над більшістю тем вибудовувалася на основі вивчення передового досвіду шкіл й окремих учителів. Перевагою гуртків уже було те, що вони мали постійний склад студентів, тобто деякі з них займалися в гуртках по декілька років, що було значним досягненням в роботі кафедр із метою підготовки студентів до навчання в аспірантурі.

Так, студентський науковий гурток із педагогіки Київського ДПП ім. О.М. Горького під керівництвом С.А. Литвинова працював над темою «Педагогічна спадщина Н.К. Крупської», актуальними темами шкільництва, а саме: «Педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка», «Занепад педагогічної думки в США», «Чи кожен може бути вчителем?», «Про педагогічний такт учителя», «Науково-атеїстичне виховання в сім'ї», «Піонерське доручення та його роль у вихованні піонерів», «Здійснення естетичного виховання на уроках живопису» тощо [256, с.16], «Виховання соціалістичного гуманізму в школярів», «Виховання моральних основ особистого життя в підростаючого покоління». Засідання гуртків проводилися 1 раз на місяць, де студенти виступали з доповідями, повідомленнями, реферували новинки педагогічної літератури.

На кафедрі педагогіки Одеського ДПП імені К.Д. Ушинського в цей час діяло 2 наукові гуртки: з педагогіки (керівник З.Н. Варбанець) [288, с.23] та педагогіки при лабораторії морального виховання (керівник В.С. Барський) [288, с.2]. Тематика наукових гуртків затверджувалася кафедрою та вченою радою інституту й відповідала суспільно-економічним, науковим, освітнім детермінантам досліджуваного періоду. Силами студентського педагогічного гуртка було покладено початок організації музею історії ОДПП імені К.Д. Ушинського.

Працюючи в наукових гуртках, студенти мали можливість виступати на інститутських, союзних, міжнародних наукових конференціях, друкуватися в збірниках наукових студентських робіт. Наприклад, до збірника «Складні й цікаві випадки у виховній роботі з учнями» мали змогу подавати матеріали учасники

педагогічного гуртка при кафедрі педагогіки Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки [37, с.110].

На секції педагогіки, психології та програмованого навчання звітної наукової студентської конференції Одеського ДПІ імені К.Д. Ушинського 15 квітня 1965 р. виступали студенти наукових гуртків кафедри педагогіки з такими доповідями: «Лабораторні заняття з фізики в 6 класі загальноосвітньої школи» (кер. С.Ф. Збандуто); «Розв'язання фізичних задач у школі (з досвіду роботи СШ №10 м. Одеси)» (кер. С.Ф. Збандуто); «Вечори фізики в школі, їх пізнавальне й виховне значення» (кер. С.Ф. Збандуто); «Про роботу класного керівника» (кер. С.Ф. Збандуто); «Деякі питання перебудови викладання математики в початкових класах (з досвіду роботи середньої школи №26 м. Одеси)» (кер. М.М. Маянц); «Естетичне виховання учнів I-IV класів» (кер. М.С. Треніна); «Виховання любові до спорту в умовах школи-інтернату (з досвіду виховної роботи в школі-інтернаті №6 м.Одеси)» (кер. Р.І. Хмелюк); «Урахування типологічних особливостей вищої нервової діяльності учнів у процесі навчання» (кер. А.Г. Медвецька); «Про деякі особливості індикації на пульті викладача в автоматизованому класі» (кер. В.А. Белаго) [283, с.126].

З огляду на організацію наукової роботи студентів при кафедрах педагогіки варто відзначити, що в 1970-их роках вона набула більш дієвого характеру в роботі педагогічних ВНЗ України. Ректорати, кафедри й деканати виявляли посилену увагу до роботи студентських наукових товариств (СНТ). Це було пов'язано з тим, що на етапі науково-технічної революції все більшого значення в роботі вчителя набувала педагогічна творчість. Тому формування в студентів навичок самостійної творчої роботи стало необхідним елементом навчального процесу вищої школи. Активне залучення студентів до науково-дослідницької роботи кафедр стало традицією педагогічних інститутів [281]. Наприклад, рада ОДПІ імені К.Д. Ушинського 30 листопада 1970 р. навіть постановила вважати наукову роботу студентів одним з найважливіших складників діяльності кафедр, деканатів, факультетських рад.

У цей час на кафедрі педагогіки і психології Полтавського ДПІ налічувалося три студентські наукові гуртки, які зосереджували увагу на вивченні фундаментальних праць і наукових публікацій, присвячених питанням професіографії, педагогічної техніки, вербальної майстерності тощо. Серед гуртків продуктивно працював заснований в 1971 р. історико-педагогічний гурток «Макаренківці», члени якого вивчали біографію А.С. Макаренка, спілкувалися з його учнями та послідовниками. Поглиблене вивчення спадщини й життєдіяльності видатного освітянина сприяло співпраці гуртківців і викладачів кафедри з кафедрою педагогіки Рязанського державного педагогічного інституту, Дрезденською школою імені А.С. Макаренка тощо. У 1972 р. збірка студентських робіт «Макаренко і життя» виборола другу премію республіканського конкурсу. Щорічними стали загальноінститутські заходи – день А.С. Макаренка і день В.О. Сухомлинського, конкурси серед академгруп на кращого організатора дитячого дозвілля [116].

У ході дослідження встановлено, що однією з форм організації наукової роботи студентів у 1980-х роках стало створення на кафедрах педагогіки *проблемних груп*. Так, у Харківському ДПІ ім. Г.С. Сковороди тематика проблемних груп («Оптимізація уроку літератури в умовах кабінетної системи» (науковий керівник – доц. В.І. Лозова), «Шляхи підвищення міцності знань учнів і формування в них навчальної працелюбності» (науковий керівник – доц. Н.О. Можаяєва) [246]) розроблялася на кафедрах і подавалася до наукової частини. Кафедрою проводилися заходи стосовно масового залучення студентів до науково-дослідної роботи в школах міст й області [246, с.44]. Крім того, на кафедрі розробляли проекти науково-дослідної роботи студентів (В.М. Гриньова, Л.М. Калашнікова) [230, с.73], яких долучали до обговорення найрізноманітніших педагогічних проблем, участі в засіданнях проблемних груп, наприклад, «Діалог-перспектива» (Харків, 9-11 листопада 1987) [234, с.40].

Отже, аналіз архівних матеріалів [316, с.37; 251, с.112; 246, с.99; 230, с.81] свідчить, що на виокремленому етапі, порівняно з попередніми, виразності набув саме науково-методичний напрям науково-педагогічної діяльності кафедр

педагогіки у ВПНЗ, який характеризувався стрімким підвищенням рівня науковості, формуванням при ВПНЗ навчально-методичних комплексів (науково-дослідних лабораторій, експериментальних майданчиків), наближеністю до потреб учителя, актуальних проблем педагогіки й методики середньої та вищої школи. Зміст науково-методичного напрямку передбачав створення програм і планів навчальних дисциплін з педагогіки, підвищення рівня їх викладання, підготовку студентів до здійснення науково-дослідної роботи, розробку нових спецкурсів, педагогічних технологій навчання та виховання студентської молоді тощо. У цей період актуалізувалася проблема наочності, використання на уроках ТЗН.

Колективи кафедр педагогіки ВПНЗ активно працювали над удосконаленням методики викладання психолого-педагогічних дисциплін, пошуком шляхів досягнення єдності теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів, організацією навчально-методичних семінарів для викладачів, підвищенням рівня професійної майстерності вчителів, розробкою науково-методичної та навчальної літератури для студентів тощо. Результати науково-методичної роботи членів кафедр апробовувалися на наукових конференціях, семінарах інститутського, республіканського та союзного масштабів. Характерним для етапу стало налагодження на кафедрах педагогіки підготовки науково-педагогічних кадрів, наукових студентських гуртків з педагогіки, історії педагогіки.

3.4.2. Реалізація навчально-виховного напрямку діяльності кафедр педагогіки

Аналіз досвіду науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ України впродовж 1958-1990 років свідчить про активну роботу їхніх співробітників стосовно реалізації навчально-виховного напрямку.

На основі вивчення архівних матеріалів [299; 300; 377; 381; 426; 430] встановлено, що кафедри педагогіки здебільшого працювали за робочими планами майже без відхилень. Проте впродовж досліджуваного періоду спостерігається постійне зменшення кількості годин, відведених на вивчення дисциплін

педагогічного циклу, що сприяло збільшенню годин консультацій, колоквиумів, самостійної та індивідуальної роботи. Тому робочі плани, плани практичних занять розробляли з ретельними вказівками щодо організації самостійної роботи студентів.

У досліджуваний період, крім дидактики, акцент було зроблено на питанні теорії морального виховання, гуманістичного підходу. Це сприяло тому, що з 1980-х років у протоколах кафедр педагогіки вже мало йдеться про організацію роботи наукових студентських гуртків з педагогіки й історії педагогіки, однак приділяється більше уваги індивідуальній роботі з майбутніми вчителями. Продовжувалися пошуки вдосконалення педпрактики в педагогічних училищах, під час практики створювалися умови для прояву творчої активності й самостійності студентів. Так, кафедрою педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди розроблено спецкурс «Особливості навчально-виховної роботи в ПТУ», проведено роботу стосовно забезпечення світоглядної спрямованості навчального процесу [246, с.13].

У ході дослідження виявлено, що до форм перевірки самостійної роботи студентів із педагогіки на кафедрі педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди належали такі: співбесіди за темами курсів «Педагогіка» й «Теорія та методика виховання»; перевірка першоджерел; перевірка творчих завдань, робіт студентів; робота зі студентами з вивчення навчального курсу «Педагогіка» (С.Т. Золотухіна); перевірка робіт студентів за темами, які вони самі обрали, наприклад «Засоби масової інформації» (В.М. Гриньова) тощо [231; 232].

Згідно з рекомендованими Міністерством освіти навчальними планами 1970-1971 н.р. на кафедрах введено нову дисципліну – «Вступ до педагогіки» (або «Вступ до вчительської спеціальності»), що активувало в студентів інтерес до майбутньої професії. У 1980-х роках спектр навчальних курсів кафедр розширився і ввібрав такі дисципліни: педагогіка, історія педагогіки, методика виховної роботи, школознавство, основи педагогічної майстерності, а також основи педагогіки вищої школи, зокрема на факультеті підвищення кваліфікації викладачів педвишів (КДПІ ім. О.М. Горького), методика викладання педагогіки, дидактики [261].

Серед спецкурсів і семінарів варто зазначити такі: «Основи профорієнтаційної етики педагога радянської школи», «Актуальні питання педагогіки вищої школи», «Військово-патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи», «Основи сімейного виховання», «Ідейно-політичне виховання учнів у діяльності піонерської та комсомольської організацій».

Зміст навчальних курсів аналізувався й удосконалювався з виховною метою відповідно до вимог суспільства. При викладанні педагогіки колективи кафедр особливо ретельно вивчали положення про середню загальноосвітню школу, концепцію про середню освіту [230; 23, с.5], упроваджували колективну творчість в організацію процесу вивчення педагогіки з метою активізації пізнавальної діяльності майбутніх учителів, підвищення їхньої самостійності, розвитку творчості (практикували пізнавальні ігри (урок за В.Ф. Шаталовим, Є.М. Ільїним та ін.), диспути, дискусії, групову роботу в розробці фрагментів уроків, виховних заходів, планів семінарських занять, тренінги та факультативи, де студенти вчилися педагогічному спілкуванню), що підвищувало якість семінарів, практичних занять.

Окремі викладачі вдавалися до різноманітних форм стимулювання навчальної діяльності студентів: на початку кожної лекції ставилися питання з попередньої з метою осмислення, зіставлення, аргументації; питання, що передували вивченню теми (Що цікавить? Які проблеми є актуальними?); питання, що вимагають доповнення матеріалу лекції на основі додаткової літератури, конкретизації.

Варто зазначити, що з метою активізації мисленнєвої діяльності студентів на початку лекції викладачі кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди давали декілька питань із попередньої теми (В.І. Євдокимов), пропонували студентам попереднє ознайомлення з темою, стимулювали їх ставити питання викладачу (В.А. Акімов). У зв'язку з роззосередженістю факультетів кафедрою не проводилися лабораторні заняття, однак семінарсько-практичні заняття проходили на належному рівні з використанням різноманітних форм роботи: ділові ігри (урок за В.Ф. Шаталовим «Розмова з батьками» (С.Т. Золотухіна, Л.М. Калашнікова), групова, індивідуальна робота, дискусії. Викладачі пропонували студентам

готувати й обговорювати варіанти проведення семінарів (Л.Д. Попова, А.Г. Відченко), залучали їх до читання періодики, заохочували робити повідомлення «Питання педагогіки на сторінках газет», проводити окремі заняття в школах тощо [230].

Викладачі кафедри педагогіки Київського ДПІ ім. О.М. Горького досліджували проблеми дидактики (Я.І. Бурлака, І.П. Копачов, Г.Д. Панченко, Р.А. Семерникова), наочності, ТЗН (В.М. Андрушак, М.А. Рябухін, Д.Я. Шелухін), матеріали періодичної преси (І.П. Копачов, Ю.Д. Руденко, О.С. Татенко), продовжували роботу над удосконаленням методики проведення лекцій і практичних занять з *елементами проблемності* [261, с.33].

Вивчення педагогіки під різноманітними девізами розпочинали студенти Дрогобицького ДПІ імені Івана Франка на заняттях викладача кафедри педагогіки О.Д. Соколової. Крім того, викладач обговорювала на заняттях, консультаціях помилкові твердження студентів, які вона записувала під час їхніх відповідей на іспитах (наприклад, «поряд із дидактикою особливе місце в навчанні має принцип свідомості», «вправи в моральному вихованні потрібні, щоб кожен день учнів дома примушували працювати», «класний керівник повинен підтягувати учнів майже до одного рівня», «багато учнів відстає з мови, тому потрібно домовитися з учителями, щоб писати додаткові диктанти», «учитель не повинен робити так, як йому говорять, а робити по-своєму», «метод переконання полягає в тому, що коли учень порушив поведінку, йому треба роз'яснити» тощо [194, с. 44].

У контексті дослідження особливої уваги потребує робота кафедр педагогіки з *організації педагогічної практики*. Встановлено, що в зазначений період її рівень активно підвищувався. До недоліків проведення практики в 1960-х роках можна віднести те, що методисти, зокрема кафедр педагогіки і психології, були переобтяжені великою кількістю студентів-практикантів, що не забезпечувало належної якості методичної допомоги. Так, наприклад, в ОДПІ ім. К.Д. Ушинського до окремих викладачів-методистів прикріплювалося по 60 і навіть 80 студентів. Іноді до керівництва студентами-практикантами долучалися й недосвідчені вчителі шкіл [298, с.42].

Налагодженню роботи педагогічної практики сприяв наказ Міністерства освіти УРСР від 21 травня 1970 р. *«Про стан та заходи до поліпшення організації й проведення педагогічної практики в педагогічних інститутах республіки»*, у якому зазначено про організацію перед початком педагогічної практики настановчих нарад-семінарів для студентів, а після її завершення – підсумкових конференцій. Така робота була добре налагоджена в Полтавському, Рівненському, Харківському, Уманському державних педагогічних інститутах [298, с.40].

Переважна більшість кафедр педагогіки й психології та фахові кафедри добирали необхідні матеріали на допомогу студентам-практикантам (навчальні програми, підручники, списки рекомендованої літератури, розробки уроків та виховних заходів, кінострічки, діафільми тощо), брали участь у виокремленні перед методистами актуальних питань практики, у розробці інструктивних матеріалів для практики (особливо виховної роботи), організації інструктивних доповідей для студентів, прикріпленні членів кафедри до шкіл [259, с.16]

Відомо, що окремі теми із психології й педагогіки вивчалися саме під час безперервної педагогічної практики, змістом якої було практичне поглиблення та закріплення набутих знань із педагогіки й безпосереднє ознайомлення студентів із роботою школи: аналіз навчальних планів і програм середньої школи, планування роботи середньої школи, робота директора, заступника директора з навчальної роботи, учителя, класного керівника, вихователя, вожатого, організація діяльності позашкільних навчально-виховних закладів, дослідження форм організації навчально-виховної роботи в школі тощо [300].

Відомо, що навчальний процес не завершує формування спеціаліста з вищою освітою [150]. У зв'язку з постановою Колегії Міністерства освіти УРСР від 12 квітня 1968 р. *«Про побутові умови та організацію виховної роботи в гуртожитках Глухівського, Сумського та Ніжинського педагогічних інститутів»* силами кафедр педагогіки багатьох педагогічних ВНЗ не менше одного разу на місяць у гуртожитках проводилися тематичні вечори на політичні, науково-пізнавальні та виховні теми [306]. Великого значення надавалося профорієнтаційній роботі серед студентів [264]. Так, Д.А. Вознюком проведено в

гуртожитках бесіди «Мораль молодії людини», «Про ввічливість», «Про культуру поведінки», «Спогади про А.С. Макаренка» (В.Д. Кравченко), екскурсію на виставку передового досвіду [260, с.63].

У 1980-ті роки члени кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького (В.М. Горовенко, Я.І. Бурлака) проводили ідейно-виховну роботу, будучи членами парткому; працювали кураторами академічних груп (Р.А. Семернекова, М.С. Кравченко, Л.А. Сікорська, Г.В. Федоров, О.С. Татенко), багато уваги приділяли виховній роботі в *школі молодого лектора*, проводили заняття на факультеті підвищення кваліфікації (ФПК) директорів шкіл (Д.Я. Шелухін, В.І. Андрущак), викладачів педагогічних інститутів (Р.А. Семернікова) [261, с.48]. Значну виховну роботу проводили члени кафедри педагогіки, декани факультетів зазначеного вище інституту проф. В.М. Андрущак і Г.Д. Панченко. Проф. Д.Я.

Шелухін, доц. М.А. Рябухін були безпосередніми учасниками військово-патріотичного виховання студентів, керували семінарами в системі партійної організації, В.М. Горовенко брала участь в організації естетичного виховання студентів інституту, Я.І. Бурлака надавав організаційно-методичну допомогу студентським педагогічним загонам. Доц. В.А. Левіна продовжувала керівництво *Народним університетом для батьків* [261, с.47].

З метою профорієнтаційної роботи при кафедрі педагогіки та психології Криворізького педагогічного ВНЗ створено *школу юного педагога* [147]. На підставі співпраці зі школами кафедра під керівництвом *Лідії Валентинівни Кондрашової* (1983-2010) порушувала питання інтенсифікації та цілеспрямованості процесу навчання в педагогічному ВНЗ, посилення, конкретизації педагогічної спрямованості підготовки вчительських кадрів. Колектив кафедри займався розробкою теоретичних основ виховання в студентів морально-психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності в умовах педагогічного вишу. За допомогою функціонального аналізу педагогічної діяльності, тривалого фіксованого спостереження за роботою вчителів і студентів було розроблено модель змісту морально-психологічної готовності. В її основі лежать педагогічні

переконання, тобто система професійно-педагогічних поглядів, які забезпечують послідовність і цілеспрямованість у професійних діях.

За допомогою методів спостереження, бесіди й інтерв'ювання кафедра встановила, що найчастіше педагогам-початківцям важко обрати правильний тон спілкування: вони не вміють використовувати свої особисті якості в розв'язанні навчально-виховних завдань. Підсумовуючи пророблену роботу, кафедрою підтверджено, що доцільно використовувати можливості не лише психолого-педагогічних, а й суспільних і спеціальних дисциплін, апробувати активні форми й методи навчання, організації позааудиторної роботи з метою вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів у стінах педагогічних ВНЗ [147].

З виховною метою кафедра педагогіки Івано-Франківського ДПІ у вересні-жовтні проводила загальноінститутську конференцію або диспут для того, щоб почати на факультетах розмову про професію вчителя. Наприклад, у 1964 р. тема конференції була «Учитель у школі, що сіяч у полі», яка спрямовувала річну роботу на факультетах у контексті тем «Мій улюблений учитель», «Моя професія». У квітні-травні кафедра педагогіки підбивала підсумки обговорення зазначених тем і надавала письмові рекомендації для всіх студентів ВНЗ [72, с.115].

У цілому до форм організації виховної роботи серед студентів педагогічних інститутів зазначеного періоду відносяться зустрічі з майстрами педагогічної праці, відомими митцями у сфері культури, теоретичні конференції, лекції, екскурсії на промислові підприємства, у колгоспи й радгоспи, культпоходи в кіно, театри, музеї, диспути на морально-етичні теми, змагання КВК, проведення «Зустрічей біля вогника», вечори відпочинку, шефська й культурно-масова робота, організація наукових гуртків, участь у збиранні врожаю тощо.

У 1980-х роках навчально-виховна робота студентів здійснювалася кафедрами педагогіки з метою наближення до потреб школи. Так, кафедри психолого-педагогічного циклу під керівництвом В.І. Лозової і Г.Г. Петренко ХДПІ ім. Г.С. Сковороди розробляли та сприяли впровадженню комплексного плану, розрахованого на весь термін навчання студентів у ВНЗ, стосовно

формування їхніх навичок організаторів колективів [246, с.73], проведення занять на всіх факультетах інституту.

Формуванню інтересу до вчительської діяльності сприяв також курс педагогічної майстерності, а особливо форма його контролю, яка передбачала не лише знання теорії, а й участь студентів у конкурсі педагогічної майстерності. Перший етап конкурсу проходив на рівні академічних груп, у другому етапі брали участь групи-переможці від кожного факультету педагогічних інститутів. Кожна кафедра педагогіки чи то педагогічної майстерності мала свої особливості проведення конкурсу, однак спільними завданнями були презентація команди (факультету), вирішення педагогічних ситуацій, виступи на задану тему, презентація педагогічної професії, передового досвіду, громадських дитячих організацій тощо [113; 128].

Крім конкурсів, із метою підвищення педагогічної майстерності майбутніх учителів кафедрами педагогіки проводилися конференції («Сухомлинський і сучасна школа», «Студентство як соціальна група суспільства», «Роль учителя в перебудові народної освіти»), круглі столи (Концепція народної освіти»), клуби «Полум'я», «Термінал», кураторство факультетів (допомога деканам, кураторам у реалізації системи виховної роботи), практика, спецкурси та спецсемінари. Наприклад, на кафедрі педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди функціонувала так звана «скарбничка» нових педагогічних знахідок у процесі вивчення курсів педагогічних дисциплін (З.С. Мікрюкова) [230].

На сторінках педагогічної періодики тривали дискусії з питань педагогіки співробітництва, реформи вищої школи й реалізації реформ середньої школи, що переосмислювалося та відображалось при вивченні педагогічних дисциплін. Викладачі приділяли більше уваги заочникам, їхній досвід практикувався в експериментальній роботі кафедр. На кафедрах розроблялися й використовувалися ефективні міжпредметні зв'язки (переосмислювалися програми із психології, філософії, відвідувалися заняття методистів).

У рамках ознайомлення студентів із передовим педагогічним досвідом на кафедрі педагогіки ХДПІ обговорювали особливості та результати діяльності

створеної на базі 89 середньої школи *Лабораторії творчого пошуку та педагогічної майстерності* у складі 6 творчих груп (Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР, 1987, №17), а також обласної *Школи передового педагогічного досвіду*. Аналізуючи їх досвід, на кафедрі постановили: провести круглі столи зі студентами з проблеми «Педагоги-новатори» (В.І. Лозова, В.М. Гриньова, С.Т. Золотухіна, Л.М. Калашнікова, В.І. Смагін, С.Ю. Балбенко, А.Г. Відченко); стимулювати студентів до самостійного вивчення досвіду вчителів-новаторів під час підготовки до занять; практикувати написання дипломних робіт на основі вивчення досвіду учителів, котрі творчо впроваджують ідеї педагогіки співробітництва [234, с.118].

Соціально-політичні події спонукали до певних змін у стратегії підготовки педагогічних кадрів напередодні 1990-х років. Так, на засіданні кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди від 21 червня 1989 р. ректор І.Ф. Прокопенко запропонував шляхи вдосконалення якості підготовки майбутніх спеціалістів, зокрема організувати в інституті «класи» викладачів, які мають здійснювати індивідуальний підхід у формуванні особистості студентів. Викладачі кафедри педагогіки мали брати в цьому найактивнішу участь. Така система, на думку І.Ф. Прокопенка, дозволяла студентів працювати безпосередньо з викладачем [230, с.130].

Отже, на виокремленому етапі навчально-виховний напрям науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ України набув індивідуального характеру, кафедрами педагогіки проводилися студентські олімпіади (Мелітопольський, Полтавський, Київський, Харківський, Одеський, Житомирський, Дрогобицький педагогічні інститути), студенти брали участь у республіканських конкурсах наукових робіт: І.В. Лукіна «Розвиток творчої активності в позакласній роботі з літератури» (кер. В.І. Лозова), О.І. Гефанович «Організація самостійної роботи старшокласників при вивченні біографії письменника» (кер.В.І. Лозова), М.В. Глушко «Самоуправління – це самостійність і самодіяльність особистості» (кер. Л.Д. Попова), В.В. Посилаєва «Пізнавальний

інтерес як засіб активізації пізнавальної діяльності школярів» (кер. С.Т. Золотухіна) [80; 234, с.24].

З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, пошуку, відбору й підтримки творчо обдарованої молоді, розвитку та реалізації її творчих здібностей у педагогічних інститутах щорічно проводилися Всеукраїнські студентські олімпіади та конкурси за всіма загальнонауковими та спеціальними дисциплінами, передбаченими навчальними планами [231, с.102; 204].

Таким чином, робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України з майбутніми вчителями впродовж 1959-1990 рр. була планомірною, різносторонньою й здійснювалася зі студентами стаціонару та заочного відділення. Кафедри викладали низку педагогічних дисциплін, яка постійно поповнювалася й урізноманітнювалася відповідно до потреб і вимог суспільства до підготовки вчителя й розвитку педагогічної науки. У рамках самостійної роботи студенти працювали в науково-дослідних гуртках, які згодом було замінено індивідуальною роботою, що є особливістю етапу. У контексті навчально-виховного компонента науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки викладачі виступали перед майбутніми вчителями з лекціями та доповідями в гуртожитках, на тематичних вечорах, залучали їх до написання статей в інститутських газетах, організовували екскурсії, зустрічі із цікавими людьми з метою формування позитивного ставлення до вчительської професії.

Новизною змісту науково-педагогічної діяльності досліджуваних кафедр стало введення курсу «Основи педагогічної майстерності», який спричинив відкриття в 1980-х роках кафедр педагогічної майстерності спочатку в Полтавському, а згодом майже в усіх ЗВПО України (Вінницькому, Ніжинському, Миколаївському, Одеському, Сумському, Тернопільському, Херсонському тощо). Новим вектором досліджень стала проблема педагогічної творчості, що у свою чергу уможливило організацію відповідних кафедр у Київському, Сумському, Глухівському, Уманському ЗВПО тощо.

3.4.3. Забезпечення зв'язку кафедр педагогіки з освітніми установами й громадськістю

У контексті дослідження варто відзначити, що кафедра педагогіки та психології Харківського педагогічного інституту фізкультури імені Г.С. Сковороди (1958-1962 рр.) не припиняла своєї роботи: регулярно проводилися засідання з організаційної, методичної, навчальної, наукової роботи, відбувалися підготовка аспірантів, організовувалася педагогічна практика, здійснювалася робота з громадськістю. Продовжувалося керівництво роботою Батьківського університету при ХПІФ імені Г.С. Сковороди, переважна більшість лекторів для роботи в якому обиралася саме із числа професорсько-викладацького складу кафедри педагогіки та психології, котра ще й надавала допомогу Батьківським університетам Київського, Сталінського, Комінтернівського районів Харкова, Батьківському університету м. Краснограда (читанням лекцій М.О. Григор'євим, А.І. Зільберштейном). Кафедра виступала як організатор Школи матері Київського району Харкова й Університету для робітників дошкільних установ [340].

Порівняно з іншими етапами зв'язок кафедр педагогіки з освітніми установами й громадськістю впродовж 1958-1990 рр. був наймасштабнішим. Відомо, співпраця кафедр педагогіки ВПНЗ із загальноосвітніми школами й на сучасному етапі розвитку суспільства є найважливішим важелем реформування багаторівневої підготовки педагогічних кадрів, від чого залежить фундаментальність, конкретність і професійна спрямованість навчально-виховної діяльності. Лише на базі оптимального поєднання педагогічної теорії та шкільної практики можна сформувати особистість учителя-професіонала, здатного успішно навчати й виховувати, поділяти й примножувати соціальні цінності, займатися самовдосконалення упродовж усього життя [44].

На виокремленому етапі було традицією постійне піклування про зміцнення зв'язків між педагогічними інститутами та школами. Особливо яскраво ці зв'язки, за твердженням С. Литвинова, виявлялися в роботі кафедр педагогіки [123].

У рамках роботи зі школами кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України проводили заходи з реалізації основних напрямів реформ школи, організовували виставки в кабінетах, розробляли тематику лекцій і бесід відповідно до постанов і реформ. Члени кафедр брали участь у конференціях учителів, спільно з органами народної освіти, керівниками й учителями шкіл обговорювали перспективні завдання педагогічних колективів стосовно реалізації основних напрямів реформи школи, зокрема 1958 та 1984 років; в організації так званих «педагогічних класів» (В.І. Лозова, Г.Г. Петренко, Т.Ф. Шаригіна). У досліджуваній період на кафедрах педагогіки забезпечено чітку організацію та дієвий контроль за стажуванням молодих спеціалістів [246, с.21-29]; разом з учителями та директорами шкіл систематично обговорювалися питання методики використання питань реформи школи [246, с.11], досвіду організації учнівського самоуправління, зокрема в школі №825 м. Москви, де директором працював В.А. Караковський [234, с.25].

Описуючи взаємодію кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького зі школами Київщини, Чернігівщини, Тернопільщини, С. Литвинов однією з форм співдружності кафедр і шкіл називав лекційну діяльність, коли члени кафедр приділяли значну увагу аналізу досвіду липецьких, кіровоградських, ростовських учителів-новаторів, підкреслювали можливість творчого використання їхнього досвіду. Однак робота зі школами не обмежувалася лише лекціями. Колективи кафедр педагогіки наполегливо шукали нових форм зв'язку та допомоги вчителів, що описувалося в наукових роботах і використовувалося під час викладання курсу педагогіки.

Перспективним у цьому напрямі вважалося раціональне використання часу, відведеного на педагогічну практику студентів із відривом від навчальних занять. Саме в цей час співробітники кафедр педагогіки надавали допомогу вчителям у їхній навчальній і виховній роботі з учнями у формі бесід-консультацій із різних питань методики навчально-виховної роботи (новації в структурі уроку, формах оцінювання), морального виховання учнівської молоді, форм роботи з піонерами, діяльності шкільних організацій тощо. Подібні консультації проводилися викладачами кафедр педагогіки не лише в школах, але й в інститутах, кабінетах

педагогіки. Найважливішим було те, що ця форма підтримки давала можливість вступити в безпосередній контакт з учителем і надати йому конкретну допомогу.

До форм взаємодії кафедр педагогіки зі школами С.А. Литвинов відніс також відвідування членами кафедр уроків учителів із подальшим їх обговоренням; проведення викладачами відкритих («зразкових») уроків і виховних заходів; консультації під час підготовки доповіді на педагогічні читання, де найефективніше можна поєднати практику з теорією (узагальнення позитивного досвіду, зосередження на шляхах його теоретичного осмислення); співпрацю з окремими кафедрами методик з метою вивчення досвіду кількох «учителів-маяків», які відзначилися як висококваліфіковані майстри своєї справи.

Аналіз протоколів засідання кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди дав можливість з'ясувати, що формами співпраці кафедри зі школами були організація семінарів, присвячених питанням досвіду підготовки та проведення педагогічної практики студентів, їхньої самостійної роботи, науково-дослідної роботи аспірантів (О.В. Попова, Л.А. Штефан у школі №62); читання лекцій (А.Г. Відченко, А.М. Доценко в школах №№ 40 і 113); відкриття при школах філіалів, лабораторій, педагогічних класів кафедри [234, с.5].

У той час чимало вчителів прагнули підвищити кваліфікацію до рівня наукового працівника. І кафедри педагогіки всіляко цьому сприяли. Адже «виросити» викладачів педагогічних наук із числа передових учителів було почесною та корисною справою для педагогічних ВНЗ. Кафедри педагогіки продовжували надавати допомогу педагогам, які готувалися до складання кандидатського мінімуму.

Відомо, щоб досягти високого рівня у викладанні, кожний співробітник кафедри педагогіки повинен добре «знати життя школи», яке є головним джерелом педагогічної науки. С.А. Литвинов підкреслював, що в цьому контексті потрібно наслідувати досвід окремих педагогічних інститутів, у яких перед членами кафедр педагогічного циклу поставлено вимогу «взяти певну ділянку роботи з дітьми в школі». Цей захід не тільки благотворно впливав на викладацьку діяльність доцентів і професорів – він давав їм змогу демонструвати свою професійну

майстерність, на практиці доводити право на викладання такої важливої та складної дисципліни, як педагогіка. Участь у навчально-виховній роботі школи озброювала працівників педагогічних інститутів чітким розумінням подальших шляхів розвитку педагогічної науки. У свою чергу, педагогіка, обґрунтована на тісному зв'язку зі школами, сприяла усуненню недоліків у підготовці вчительських кадрів [122, с.24].

Своєрідною для цього періоду формою взаємодії кафедр педагогіки зі школами стала організація при школах навчальних, виховних, науково-дослідних лабораторій. Так, при кафедрі педагогіки й психології ОДПІ ім. К.Д. Ушинського в 1962-1963 н.р. організовано *науково-дослідну психолого-педагогічну лабораторію* [287, с.44], яка контактувала з республіканським інститутом психології, з науково-дослідним інститутом педагогіки, із центром програмованого навчання при АПУСР; організовувала пленарні засідання науково-методологічних конференцій із програмованого навчання, займалася організацією й проведенням експериментів, зокрема з питань класифікації методів навчання, організації навчального процесу.

У 1966 р. при кафедрі педагогіки та психології ХДПІ імені Г.С. Сковороди було створено *науково-дослідну лабораторію експериментальної дидактики* (ЛЕД). Ініціатором створення був кандидат пед. наук, проф. Іван Тимофійович Федоренко, який керував лабораторією впродовж 16 років. Працювала ЛЕД при базовій середній школі №94 м.Харкова, колектив якої проводив дослідницьку роботу. Крім того, наказом Облвн до лабораторії додатково було прикріплено Харківські середні школи №3, №33, №83. Для ЛЕД було виділено дві штатні посади – завідувача та старшого лаборанта, які разом із науковим керівником складали плани роботи ЛЕД, розробляли основні напрями досліджень і їх науково-методичне забезпечення, підтримували безпосередній зв'язок з учителями та науковцями, проводили експериментальну роботу в школах й аналіз її результатів. До роботи в лабораторії залучалися викладачі не лише кафедри педагогіки й психології, але й інших кафедр інституту [145; 334].

Першою ключовою проблемою ЛЕД було дослідження шляхів розвитку пізнавальної активності й самостійності учнів у навчанні. Ця проблема була поділена на чотири пов'язані між собою основні теми: 1) «Створення на уроці проблемної ситуації й постановка пізнавального завдання»; 2) «Розвиток у школярів обсягу одиниць сприймання»; 3) «Активізація розумової діяльності учнів»; 4) «Розвиток самостійності учнів у навчанні».

Кожна із зазначених вище тем мала більш вузькі аспекти вивчення: близько 40 питань підлягали дослідженню протягом п'яти років. У плані роботи лабораторії визначалась черговість у дослідженні окремих питань для того, щоб кожне попереднє досліджене питання ставало підвалиною для дослідження наступного. Одержані результати обговорювались на засіданнях кафедри, науково-практичних конференціях, друкувались у журналах, збірниках і науково-методичних рекомендаціях. Лабораторія також працювала над проблемою формування міцності та дієвості знань, навчальної працелюбності, удосконалення читання та письма молодших школярів. Співробітники лабораторії безпосередньо працювали в школі, проводили відкриті уроки, надавали методичну допомогу вчителям. За період роботи лабораторії надруковано понад 200 методичних рекомендацій, декілька посібників.

У ході дослідження встановлено, що в Дрогобицькому, Київському, Харківському, Сумському та інших педагогічних інститутах приділялася велика увага підготовці студентів до використання в школах технічних засобів. Студенти-практиканти ОДПІ ім. К.Д. Ушинського постійно використовували в навчальному процесі телебачення [298, с.41], чому сприяла організована при кафедрі педагогіки *лабораторія експериментального кіно*.

Тематика наукової роботи Академії педагогічних наук й Українського науково-дослідного інституту психології й педагогіки стосовно наочності сприяла організації у КДПІ імені О.М. Горького кафедри технічних засобів навчання та *лабораторії навчального телебачення* [251]. Факультативний курс навчального кіно було організовано при кафедрі педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди [341]. У цілому кафедрі педагогіки активно використовували під час навчання ТЗН [264].

Крім того, при кафедрі педагогіки Київського педагогічного ВНЗ організовано роботу *лабораторії з проблем педагогіки вищої школи*, котра існувала на громадських засадах від 13 грудня 1969 р. Однак пізніше, згідно з положенням про лабораторію [152], вона стала окремою структурною одиницею інституту. При лабораторії існували секції педагогічної практики, позакласної роботи, пропозиції до її роботи вносили всі кафедри вишу. Співробітники лабораторії працювали над темою «Система виховання в студентів педагогічних вузів любові до педагогічної професії» [264, с.78(зворот)].

З метою забезпечення сприятливих умов для взаємодії «школа – педагогічний виш» за інститутами, як зазначено вище, закріплювалися базові школи, у вивченні роботи яких кафедри педагогіки брали найактивнішу участь. Так, наприклад, кафедра педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди вивчала досвід роботи експериментальної восьмирічної школи Харкова №91, навчальні плани закладу, надавала допомогу з різних питань навчально-методичного характеру (С.П. Рехтер). На кафедрі обговорювалися проекти положень про різні типи шкіл. Зауваження кафедри надсилалися в Міністерство освіти УРСР [338].

З'ясовано, що базовими середніми школами для педагогічного інституту Києва були школи №№ 30, 41, 8, 82, 73, 58, де на зламі 1960-1970-их років проводилася експериментальна перевірка нових програм і підручників для початкових класів у школі-інтернаті в м. Василькові [264]. Для шкіл підшефного Києво-Святошинського району кафедрою педагогіки КДПІ імені О.М. Горького складено тематику семінару для директорів і завучів шкіл, кожний член кафедри готував доручену йому тему доповіді, наприклад, доц. С.А. Литвинов розробив тему про хід перебудови системи народної освіти, ст. викл. О.М. Білий – про аналіз навчального плану восьмирічної школи, к.пед.н. О.Г. Кравченко – про систему морального виховання у восьмирічній школі. Для вчителів Сталінського району кафедрою розроблено тематику для теоретичного семінару з питань виховання, прочитано ряд доповідей про завдання шкіл у навчально-виховному процесі [260, с.38-60].

Відомо, в досліджуваний період кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України спільно з фаховими кафедрами розробляли та представляли на затвердження радам інститутів плани зміцнення зв'язку вишів зі школами. Особлива увага в планах приділялася розв'язанню найактуальніших проблем тогочасної школи: підвищенню ефективності різних аспектів навчально-виховного процесу, зокрема уроків з математики, фізики, мови, проблем статевого виховання молоді тощо. Наслідки проведеної роботи з вивчення передового досвіду школи знаходили відображення в наукових статтях, підготовлених членами кафедр.

Разом із кафедрами елементарної математики й методики математики, природознавства, фізики, загально-технічних дисциплін члени колективів кафедр педагогіки вивчали передовий досвід шкіл в організації навчання без другорічництва, причини неуспішності учнів з математичних дисциплін, продовжували експериментальну роботу (проф. А.І. Зільберштейн, доц. Т.М. Баларіч доц. С.Ф. Збандуто, доц. М.М. Маянц, доц. І.Ф. Федоренко, доц. Р.І. Хмелюк та інші) у школах міст з упровадження нових методів викладання математики початкової школи, вивчали ефективність програмованого навчання тощо.

Із доповіді на конференції «Педвуз – школа» викладача кафедри педагогіки і психології Криворізького педагогічного інституту Г.З. Ліщинської з'ясовано, що за активної участі студентів, учителів й учнів експериментальних шкіл №№ 15, 37, 40 і 107 м. Кривого Рогу здійснено науковий пошук на тему «Організація суспільно-політичних клубів, музеїв як важлива умова підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності» [147].

На засіданнях кафедр педагогіки неодноразово піднімалися питання про організацію роботи базових шкіл. Колектив кафедри загальної педагогіки Київського педагогічного інституту дотримувався спільної думки, що базові школи варто організовувати для кожної кафедри, взаємодія з ними покращує її наукову роботу, сприяє підвищенню якості лекцій. Члени кафедри в базовій школі проводили роботу безпосередньо з дітьми, уроки з предмета свого фаху, виховні заходи як частину педагогічного навантаження. Наприклад, на основі базової

школи №13 Києва розроблено наукову роботу кафедри «Формування діалектико-матеріалістичного світогляду у процесі вивчення основ наук» [258].

На підставі співпраці зі школами кафедра педагогіки та психології Криворізького педагогічного інституту під керівництвом Л.В. Кондрашової дійшла висновку, що зв'язок «школа – педагогічний виш» забезпечує таке: поліпшення психолого-педагогічної підготовки викладачів; використання можливостей кожного навчального предмета для формування в студентів професійно-педагогічних переконань; запровадження методів, форм навчання й виховання, які б забезпечували формування творчої професійної позиції майбутніх педагогів; створення в інститутах такої атмосфери, яка виключала б безвідповідальне ставлення студентів до своїх обов'язків, сприяла б розвитку в них почуття професійного обов'язку, відповідальності, вимогливості, готовності творчо працювати в обраній сфері; підвищення серед студентів престижності професійної самоосвіти [147].

У досліджуваний період велике значення кафедри педагогіки надавали вивченню роботи *шкіл-інтернатів*. Так, у 1958 р. кафедра ОДПІ ім. К.Д. Ушинського запланувала розробку нової комплексної теми «*Організація навчально-виховної роботи в школі-інтернаті*», передбачаючи аналіз й узагальнення досвіду роботи шкіл-інтернатів №4, №5 Одеси та Ананьєва [286]. Кафедрою педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького розроблено курс «Методика виховної роботи школи-інтернату», який читав Г.І. Прокопенко, і підручник до нього; на базі школи-інтернату №6 (Пуща Водиця) було проведено експеримент щодо вдосконалення методів керівництва виконанням домашніх завдань [260, с.59-62]. У Черкаському педагогічному інституті кафедрою педагогіки розроблено та впроваджено в практику спецсемінар, присвячений вивченню питань морального виховання в школах-інтернатах Черкащини, зокрема Золотоніській школі-інтернаті; організації на їх базах клубної та краєзнавчої роботи [75].

Значну позитивну роль у покращенні професійної підготовки студентів, практичної спрямованості курсів лекцій і системи практичних занять відіграла робота кафедри педагогіки ОДПІ ім. К.Д. Ушинського з вивчення й науковому

узагальнення досвіду роботи школи-інтернату № 6 м. Одеси, Біляївської опорної школи. Велика за обсягом експериментальна робота з дослідження нових методів викладання в умовах середньої школи, зокрема програмованого навчання, проводилася також на базах міських шкіл №№ 26, 29, 38 та ін. Це сприяло збагаченню конкретним матеріалом із досвіду роботи школи лекцій і практичних занять із предметів психолого-педагогічного циклу, фахових дисциплін і приватних методик, наближало теоретичні курси до потреб життя, практики середніх навчальних закладів [296].

Варто відзначити роботу кафедри педагогіки Херсонського ДПІ зі школою-інтернатом №1 міста. На початковому етапі члени кафедри були не готові здійснювати повноцінну підготовку студентів до роботи в інтернатах, оскільки для цього було недостатньо навчально-методичної літератури. Враховуючи це, кафедра педагогіки вирішила у вигляді експерименту залишити за собою право читати тільки загальнотеоретичний і дидактичний матеріал з курсу методики виховної роботи в школах-інтернатах. Для того, щоб висвітлити на лекціях специфіку виховної роботи в цих закладах, на кафедру запрошувалися передові вчителі і вихователі. Крім цього, у школи-інтернати для спостереження за роботою вчителів й учнів скеровувалися студенти [101]. Така робота сприяла налагодженню зв'язку зі школами, учителі яких ще впродовж багатьох років співпрацювали з кафедрами.

Крім того, члени кафедр педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького проводили роз'яснювальну роботу стосовно закону про школу серед учителів і громадськості (С.А. Литвинов, Д.А. Вознюк, О.Г. Кравченко) [260, с.38], брали участь в його обговоренні на Республіканській нараді з питань зв'язку педінститутів зі школами в 1962-1963н.р.: «Стан естетичного виховання в школах міста Києва (Іскра), «Стан атеїстичного виховання в школах міста Києва» (Пакшин), «Зв'язок кафедри педагогіки зі школами міста Києва та області (Литвинов)» [258].

Важливими формами ділового співробітництва школи й педагогічного вишу Кривого Рогу були постійно діючі семінари для директорів шкіл, інспекторів рай(міськ)вно Дніпропетровської області, а також учителів фізики, математики,

технічної праці, що їх проводили кафедри педагогіки й психології [147]. Подібна робота здійснювалася силами кафедр педагогіки інших педагогічних ВНЗ України відповідно до наказу *«Про стан і заходи щодо поліпшення підвищення кваліфікації директорів шкіл на ФПК (факультет підвищення кваліфікації керівників шкіл) при педагогічних інститутах республіки»* від 26 листопада 1980 р. [165]. Згодом на ФПК при Вінницькому, Івано-Франківському, Запорізькому, Київському, Луцькому, Харківському педагогічних інститутах заплановано було створення окремих кафедр наукових основ управління школою, яку, зокрема, у КДПІ ім. О.М. Горького очолив О.Г. Мороз, в ІДПІ ім. Василя Стефаника – Б.М. Ступарик [202].

Стосовно роботи зі школами й популяризації педагогічного досвіду варто відзначити, що відповідно до комплексної теми *«Теоретичні та методичні основи вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду»* кафедрою педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького було розроблено та впроваджено в практику на факультеті підвищення кваліфікації директорів шкіл Житомирської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей і м. Києва 12-годинний спецкурс *«Робота директорів шкіл з вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду»*. Спецкурс було реалізовано у формі лекцій, семінарських і практичних занять, відвідування передових шкіл, виконання слухачами курсових робіт і їх захисту. На семінарських заняттях директори ділилися досвідом роботи своїх шкіл [253, с.1-2]

Крім того, на базі передової Ірпінської середньої школи №17 Києво-Святошинського району Київської області проведено науково-практичну конференцію та тему *«Вивчення, узагальнення й упровадження передового педагогічного досвіду»*, де виступили з доповідями члени кафедри педагогіки, директор і 12 учителів школи. Дослідження колективної теми *«Виховання в учнів непримиренності до буржуазної ідеології»* проводилося на базі шкіл №№ 53 і 191 м. Києва, Білогородської та Калитянської шкіл Києво-Святошинського району Київської області, а також у Комарницькій середній школі Городецького району Львівської області. До дослідження долучився також директор Київської середньої

школи №175 М.І. Михайленко, котрий у контексті дослідження підготував кандидатську дисертацію на тему «Формування активної життєвої позиції в старшокласників у процесі суспільно корисної діяльності» (кер. – Д.Я. Шелухін).

У ході дослідження вартий уваги зв'язок кафедри педагогіки й фахових кафедр ОДПІ імені К.Д. Ушинського зі школами, котрий було оформлено у вигляді *Університету передового досвіду вчителів*, який працював на базі інституту з 1961 року. До складу університету входило 14 факультетів, які очолювалися провідними спеціалістами фахових кафедр. Роботу факультетів координувала кафедра педагогіки. Університет мав велику популярність серед учителів міста й області, створював умови для ефективної роботи з розповсюдження досвіду кращих шкіл [286].

Установлено, що на початку 1960-х років кафедри приділяли особливу увагу питанням єдиних педагогічних вимог, підвищенню рівня викладання дисциплін, естетичного, фізичного виховання [303, с.4]. З'ясовано, що в подальшому на підставі обговорення ідей підвищення якості навчання, освіти й виховання на Всесоюзному форумі вчителів (червень 1968 р.) відповідно до проблем розвитку вітчизняної школи, окреслених програмою *«Про заходи подальшого покращення роботи середніх загальноосвітніх шкіл»*, головна роль покращення середніх навчальних закладів належала вчителю. Відповідно, завданням нової педагогіки став зв'язок педагогічної діяльності із завданнями суспільства.

Це стало ще одним стимулом у роботі кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України, зокрема сприяло проведенню кафедрою педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського експерименту за новою програмою в початкових класах Кодимського району. Керівником експериментальної групи доц. Л.Є. Логіною встановлено зв'язок із Інститутом удосконалення вчителів, об'єднано для розробки змісту методики експериментальної роботи в школах. Експериментальні дослідження показали, що 4-річна програма для початкових класів за умови тогочасних вимог і наочних методів могла бути засвоєна за три роки й одночасно забезпечити досить високий розвиток розумових здібностей дитини. Завдання

експерименту – встановити початок систематичного викладання основ наук з 4-го року навчання, тобто початковими класами вважати 1-3 класи.

Науково-дослідним інститутом педагогіки УРСР складено проспекти нових програм для 1-3 класів з усіх предметів. Для успішного використання нових програм кафедрою педагогіки *перевірено* можливості засвоєння їхнього матеріалу учнями шкіл при різних умовах навчання; правильність розподілу навчального матеріалу кожного року навчання; *складено* і на практиці *апробовано* нові підручники, які відповідали новим програмам і завданням навчально-виховного процесу в початкових класах; *розроблено й покращено* методи й методичні прийоми навчально-виховного процесу відповідно до вимог навчання; *визначено* навчально-матеріальну базу; *підготовлено* вчителів початкових класів до переходу на навчання й виховання за новими програмами.

В експерименті брали участь 5 членів кафедри психології й Інституту вдосконалення вчителів, а також 4 члени кафедри педагогіки (Л.Є. Логінова, С.Ф. Збандуто, В.С. Барський, М.С. Трьошина). У цілому було проведено педагогічний і психологічний експерименти, оцінено переваги нової програми, методів викладання. У Кодимському районі проведено семінари на тему «*Зміст нової програми й основні напрями викладання математики в початкових класах*», на які приїжджали вчителі з Івано-Франківська, Білгород-Дністровського педучилища й інших районів Одещини.

В обов'язки членів кафедри педагогіки входив вияв певних недоліків у процесі експерименту та доручення відповідним кафедрам педагогічного інституту Одеси зробити висновки стосовно них. Наприклад, деякі неточності у викладанні математики зобов'язували відповідну кафедру здійснити аналіз помилок. Крім того, кафедра педагогіки проводила роботу з кожним учителем індивідуально з метою спільного вирішення проблем, непередбачених на початковому етапі експерименту.

У рамках дослідження встановлено відповідність програм віковим особливостям учнів, підручників для першого класу; проведено тритижневі курси перепідготовки вчителів, де акцентувалося на дидактичних знаннях; визначено

обсяг інформації, який необхідно дати дітям упродовж трьох років навчання; підготовлено учнів та їхніх батьків до сприйняття нової програми; розроблено оптимальні умови педагогізації батьків; визначено психологічне та психічне навантаження на дітей упродовж уроку (45хв) і всього робочого дня (чотирьох уроків), відповідність форм і методів роботи; розроблено й упроваджено теоретичний курс для управлінців школи, план виїздів членів кафедри педагогіки в експериментальні школи; оголошено завдання вчителям, задіяним в експерименті (вести постійне спостереження за сприйняттям і засвоєнням матеріалу та фіксувати все в щоденнику спостережень); розподілено роботу не лише між кафедрами педагогіки і психології, а також елементарної математики, російської й української мов.

У ході аналізу роботи кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України виявлено, що зв'язок кафедр зі школами не обмежувався лише вивченням їхньої роботи. Кафедри розробляли план зв'язку інститутів зі школами (М.М. Маянц, Макарченко, В.С. Барський) [287, с.7], організовували виїзні засідання, зокрема в школу-інтернат №7 м. Одеси на тему *«Дидактичні вимоги до уроку в початкових класах»* [306; 303, с.21], школу №62 Харкова з метою надання методичних рекомендацій учителям, практичної допомоги школам у здійсненні заходів для втілення в життя основних напрямів реформи школи тощо. Поряд із цим кафедри надавали школам усебічну допомогу шляхом шефської роботи, участі провідних фахівців у роботі педагогічних рад шкіл, міських педагогічних об'єднань тощо. У зв'язку з переходом на п'ятиденний навчальний тиждень і встановленням «дня школи» (на відвідування студентами уроків) особливу увагу звертали на якість формування практичних навичок і методичної майстерності в майбутніх учителів [246, с.5].

Активно співпрацюючи зі школами, спостерігаючи за реальними вимогами часу до педагогічних кадрів, члени кафедр педагогіки постійно працювали над учительською професіограмою. Розмірковуючи над цим питанням, завідувач кафедри педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди В.І. Лозова на раді інституту доповідала: «Без чого немає вчителя? – Без знань, організаційних умінь, любові до

дітей. Ми повинні піднести престиж знань, а це висуває необхідність серйозних вимог і до себе, і до студентів. ... При підготовці вчителя потрібно серйозну увагу звернути на зв'язок зі школою» [246, с.2]

У ході дослідження встановлено, що співпраця кафедр зі школами здійснювалася на основі укладених договорів, практикувалися спільні інтегровані засідання кафедр і шкіл, семінари, спільні методичні розробки; учителі відвідували конкурси педагогічної майстерності, для них читали лекції, їх долучали до наукової роботи [230, с.63]. Сприяли популяризації педагогічних наук і профорієнтаційній роботі організовані кафедрами в школах так звані педагогічні класи, програму яких на кафедрі педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди розробила О.В. Попова. Ця програма була апробована впродовж трьох років на базі середньої школи №85 м. Харкова, а також в експериментальному навчальному корпусі №14, де О.В. Попова працювала науковим консультантом [231, с.278; 233, с.4].

Отже, робота зі школами передбачала не лише розробку колективами кафедр педагогіки наукових тем із дослідження організації навчально-виховного процесу в школах та інтернатах. Ця робота мала не описовий характер, а була ґрунтовним експериментальним дослідженням, яке проходило за безпосередньої участі науковців кафедр у спостереженнях, проведенні уроків і виховних заходів, роботі з учителями та батьками. Разом із районними відділами народної освіти кафедри організовували й проводили семінари для вчителів районів, здійснювали експериментальні дослідження, організовували роботу студентів у школах під час різних видів практики [229, с. 74-85].

Учителі, директори та завучі шкіл брали участь у навчальному процесі зі студентами: залучали їх до організації й проведення екскурсій у школах, лабораторіях і семінарських заняттях, керівництві курсовими роботами студентів. У позаурочній діяльності співробітництво виявлялося в спільно проведених виховних заходах, засіданнях *педагогічних клубів* (наприклад, «Полум'я» (Харків)). Учителі та директори шкіл керували педагогічною практикою студентів на III і IV курсах. До форм співробітництва відносилися також науково-методична робота,

спільні видання науково-методичних публікацій, виступи на курсах Інститутів удосконалення вчителів, спільні засідання тощо [234, с.140].

З огляду на взаємодію кафедр педагогіки з освітніми установами викликає інтерес *організація взаємообміну викладачами*. Так, члени кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького прочитали низку лекцій: «Про поліпшення підготовки вчителів у педагогічних інститутах» у Вінниці (С.А. Литвинов), «Народність у педагогічній системі О. Духновича» в Ужгороді, «Творче використання педагогічної спадщини Н.К. Крупської у викладанні курсів педагогіки та історії педагогіки» у Харкові (І.П. Пакшин), «Статеве виховання учнів», «Про посібник із педагогіки С.Ф. Збандуто» у Харкові (І.П. Копачев) та ін. [256, с.11-12].

Вагомою формою організації кафедр педагогіки з установами освіти є співпраця вітчизняних і зарубіжних вишів-партнерів, спрямована на підвищення рівня кваліфікації викладачів. Так, завідувачі кафедр педагогіки розробляли перспективні плани підвищення науково-педагогічної кваліфікацій викладачів педагогіки та психології шляхом направлення їх на стажування до відповідних кафедр (секцій) провідних вишів України та зарубіжжя [256; 306]. Педагогічні кабінети проводили обмін досвідом із кабінетами інших педагогічних ВНЗ України, поповнювалися комплектами підручників середньої школи, надавали допомогу вчителям міст і областей.

Співробітництво між кафедрами педагогіки та психології ХДПІ імені Г.С. Сковороди й секції педагогіки Магдебурзької вищої педагогічної школи імені Вайнерта полягало в читанні викладачами кафедр педагогіки та психології спецкурсів на відділенні «німецька й російська мова» («Творчий спадок А.С. Макаренка», «Навчання школярів прийомам навчальної роботи», «Організація спілкування школярів», «Методика виховної роботи в школі», «Мотивація діяльності» тощо). Для студентів відділів «російська і німецька мова», «українська і німецька мова» викладачі секції педагогіки Магдебурзької вищої педагогічної школи читали курси «Профорієнтаційна робота в школі», «Питання морального виховання на уроках», «Виховання в сім'ї», «Робота з «проблемними» дітьми», «Організація психологічної консультації в школі».

Кожен рік по черзі установи організовували конференції аспірантів психолого-педагогічних кафедр із метою вивчення методик психолого-педагогічних досліджень; один раз на п'ять років проходили семінари викладачів психолого-педагогічних кафедр із проблеми «Удосконалення підготовки вчителів середньої школи». Було організовано щорічну практику студентів (10-15 осіб) ХДПІ імені Г.С. Сковороди в піонерських таборах НДР і, відповідно, студентів відділення «російська й німецька мова» Магдебурзької вищої педагогічної школи в літніх піонерських таборах Харківської області. Практикувалося спільне видання публікацій викладачів обох навчальних закладів в інститутських збірниках [230, с.68-69; 264, с.15].

Наприклад, у 1969 р. у збірнику «Wissenschaftliche Zeitschrift» Магдебурзького педагогічного інституту було надруковано статтю А.І. Зільберштейна «Про виховання психолого-педагогічних особливостей особистості вчителя в студентів педагогічних інститутів». Так само у збірниках педагогічних інститутів України вміщувалися статті іноземних педагогів [331]. Крім того, німецькі колеги відвідували базові школи українських педагогічних інститутів, виступали на спільних засіданнях кафедр педагогіки та психології з різноманітних тем, наприклад, «Проблеми здібностей у педагогічній і психологічній НДР», з приводу заходів з нагоди 100-річчя з дня народження А.С. Макаренка (д-р Рейнгарт (Магдебурзький університет)) тощо [234, с.96].

Неодноразово викладачі педагогіки педагогічних ВНЗ (Л.Д. Попова, В.І. Лозова, С.Т. Золотухіна) підвищували рівень кваліфікації за кордоном: відвідували лекції з курсу історії педагогіки, заняття педагогічних секцій, засідання секцій педагогіки й історії педагогіки, брали участь у роботі секцій, проводили семінари зі студентами філологічних відділень на теми «Актуальні питання дидактики», «Методи виховання», відвідували центри з профорієнтаційної роботи в містах тощо [230, с.57; 234, с.96].

Кафедра педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького співпрацювала із секцією педагогіки Лейпцігського педагогічного інституту [264, с.9(зворот)] з метою обміну досвідом, науково-методичними матеріалами з педагогіки, психології,

педагогічної практики, публікаціями з актуальних питань педагогічної науки, взаєморецензування наукових праць. З 1988 р. кафедрою педагогіки Мелітопольського педагогічного інституту налагоджено творчі й наукові зв'язки з лабораторією «Макаренко-реферат» Марбурзького університету [80]

Інтенсивна організація роботи кафедр педагогіка стосовно розробки нових програм із педагогічних дисциплін, розгляду питань підготовки педагогічних кадрів спричинилася до практичного впровадження Міністерством СРСР *нарад завідувачів кафедр педагогіки та психології*, які також сприяли обміну досвідом роботи кафедр. Одна з таких нарад була організована в місті Володимирі 2-4 червня 1970 р. у складі 345 педагогічних інститутів союзу. Подібними заходами Академія педагогічних наук прагнула укріпити контакти з кафедрами педагогіки [274]. Спільні наради й конференції завідувачів кафедр педагогіки проводилися й із метою організації наукових досліджень педагогічною науковою спільнотою.

Робота кафедр у 1980-х роках здійснювалася відповідно до постанов ЦК КПРС і Рад Міністрів СРСР *«Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи»* (1979 р.), *«Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»* (1977 р.). *«Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів»* (1979 р.).

У лютому 1981 р. з метою поліпшення навчально-виховного процесу, узагальнення та поширення передового досвіду викладання психолого-педагогічних і фахових дисциплін, піднесення ролі кафедр у зростанні якості підготовки фахівців для освітньої галузі наказом Міністерства освіти Української РСР від 27 лютого 1981 р. на базі 14 інститутів республіки створено *опорні кафедри* відповідно до наказу *«Про затвердження опорних кафедр педінститутів республіки»*. Статус опорної кафедри забезпечував найсприятливіший режим регулярному проведенню розширених засідань, майстер-класів, науково-практичних конференцій, організації науково-методичних нарад і семінарів, стажувань, перепідготовки викладачів педагогічних інститутів, учнівських олімпіад, конкурсів тощо. Метою засідань опорних кафедр педагогіки (Глухівського ДПІ, Горлівського ДПІ, Кам'янець-Подільського ДПІ, Полтавського

ДП, Слов'янського ДП, Харківського ДП ім. Г.С. Сковороди тощо) був обмін їхнім досвідом з іншими кафедрами у викладанні педагогічних дисциплін [234, с.77-136].

Через усе ще недостатній рівень педагогічної освіченості населення, брак відповідних джерел інформації, переважання серед учительства спеціалістів із середньою педагогічною освітою на визначеному етапі нагальною постала потреба організації роботи кафедр педагогіки ВПНЗ з громадськістю у вигляді просвітницько-пропагандистської роботи серед учителів і викладачів, управлінського персоналу загальноосвітніх закладів, батьків, широких верств населення.

Робота з учителями і викладачами здійснювалася у формі політзанять, нарад і консультацій, доповідей, конференцій, дискусій, лекцій, проведення й участь у семінарах і курсах з підвищення кваліфікації учителів, надання методичної допомоги працівникам дошкільних установ, школам в організації навчально-виховної роботи, створення й забезпечення роботи секцій методики викладання у вищій школі.

Робота з управлінським персоналом загальноосвітніх закладів охоплювала організацію, розробку програм і проведення семінарів для директорів шкіл.

Робота з батьками проводилася через батьківські лекторії, лекції й доповіді у батьківських університетах, школах, клубах, палацах піонерів, підприємствах, консультації для батьків.

Робота серед широких верств населення забезпечувалася проведенням масових лекцій і доповідей у садах, парках, палацах культури, заводах, навчальних закладах, гуртожитках, у будинках учителя, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, організацією конференцій, тематичних вечорів, зустрічей, участю співробітників кафедр педагогіки в проведенні курсів і семінарів для пропагандистів, випускників педагогічних вишів, профорієнтаційною діяльністю, публікацією статей у соціальних газетах і журналах.

Варто відзначити, що взаємодія з громадськістю на початку 1960 років перебувала в апогеї свого розквіту через діяльність організованих на попередньому

етапі розвитку кафедр педагогіки батьківських університетів, материнських шкіл, лекторіїв, функціонування яких припинилося в 1980-х роках.

У контексті дослідження вартій уваги проведений для вчителів Харкова у Центральному лекторії Товариства розповсюдження знань вечір на тему «Якою повинна бути вітчизняна школа, щоб успішно готувати своїх випускників до життя та праці», де кафедра педагогіки взяла активну участь. У цілому на лекторії кафедрою прочитано 37 лекцій упродовж 1958-1959 н.р. [338].

На основі діяльності лекторію для батьків при кафедрі педагогіки ОДП імені К.Д. Ушинського було створено *Університет педагогічних знань для батьків*, регулярна діяльність якого розпочалася з 1959 року [273; 284; 285; 312]. За 15 років свого існування заклад випустив 1306 осіб і набув статусу Народного університету для батьків, неодноразово отримував республіканські премії та нагороди. Його випускники проводили велику громадську діяльність з виховної роботи в школах, позашкільних й оздоровчих дитячих закладах.

Інтерес викликає структура університету, котрий складався з двох факультетів:

I. Факультет громадських інструкторів-вихователів охоплював батьківський актив шкіл, дитячих відділів парків культури й відпочинку, дитячих кімнат міліції, оздоровчих дитячих майданчиків і піонерських таборів.

Навчальний план факультету був розрахований на 2 роки навчання. Усього на лекції та практичні заняття відведено 48 годин, на самостійну роботу – 12 годин на рік. Заняття проводилися 1 раз на місяць по 4 академічні години.

Навчальна робота на факультеті провадилася за такими дисциплінами:

- 1) сімейна педагогіка – 28 год. (лекцій – 16 год, практичних – 8 год, самостійна робота – 4 год);
- 2) анатомо-фізіологічні особливості дітей і підлітків та гігієна – 20 год. (лекцій – 14 год, практичних – 4 год, самостійна робота – 2 год.);
- 3) дитяча психологія – 8 год.;
- 4) сімейне право – 4 год.

На весь курс відводилося 120 годин на два роки. Випуск слухачів проводився один раз на два роки;

II. *Загальнопедагогічний факультет*, де заняття проводилися у філіалах або на підприємствах. Станом на 1971-1972 н.р. в університеті нараховувалося 3 філіали, навчання тривало 1 рік, заняття проводилися впродовж трьох місяців навчального року по 4 год. (два рази на місяць) і протягом 6 місяців по 2 год. (один раз на місяць). Усього навчальний план нараховував 36 годин. Із них відведено на вивчення: а) сімейної педагогіки – 24 год., б) профілактики захворювань дітей і гігієни – 8 год., в) сімейного права – 4 год.

Викладацький персонал університету укомплектовано професорсько-викладацьким складом ОДПІ ім. К.Д. Ушинського, зокрема кафедри педагогіки. До читання лекцій також залучали вчителів шкіл і позашкільних закладів, лікарів, юристів. У роботі університету в обов'язки кафедри педагогіки входило також обговорення й затвердження тематики лекцій, періодичне заслуховування звітів про роботу університету. Крім того, на кафедрі педагогіки можна було отримати додаткову інформацію стосовно виховання дітей у сім'ї в позанавчальний час роботи університету.

Тематика лекцій цілком відповідала завданням університету, наприклад: «Завдання сімейної педагогіки», «Моральне виховання дітей», «Фізичне виховання дітей», «Трудове виховання в сім'ї», «Патріотичне виховання дітей у сім'ї», «Значення авторитету батьків і виховання дітей», «Питання статевого виховання дітей у сім'ї», «Єдність вимог школи і сім'ї у виховання дітей», «Виховання гуманізму в дітей у сім'ї», «Особливості розвитку й типи вищої нервової діяльності в дітей». «Загартовування організму силами природи», «Профілактика короткозорості», «Профорієнтація школярів», «Здібності і їх розвиток», «Обмін досвідом виховної роботи в сім'ї» тощо.

У ході дослідження встановлено, що кафедрою педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького укладено домовленості зі школою №58 Сталінського району про організацію при цьому закладі *батьківського лекторію*. До обов'язків кафедри ввійшла розробка тематики та проведення лекцій і бесід лекторію. Крім того,

налагоджувався зв'язок кафедри з підшефним Київським інститутом удосконалення вчителів з метою читання лекцій на семінарах директорів (І.П. Тертичний, Г.І. Прокопенко) [260, с.62].

Із жовтня 1969 р. уже *Університетом педагогічних знань для батьків* при кафедрі загальної педагогіки Київського ДПІ ім. О.М. Горького керувала Ганна Іванівна Ляшенко. У п'яти «кущах» шкіл регулярно в означений час проводилися зустрічі з громадськістю, продовжувалася робота семінару для працівників Київської області, відділу народної освіти, обласного інституту вдосконалення вчителів і завідувачів районних відділів народної освіти Київської області. У цілому впродовж 1969-1970 н.р. силами викладачів кафедри педагогіки й психології прочитано 21 лекцію (Г.І. Ляшенко, М.А. Рябухін) [264, с.55(зворот)].

Тематика кафедри педагогіки Київського ДПІ ім. О.М. Горького в рамках громадської роботи охоплювала теми: «Комуністична мораль і моральне виховання в сім'ї і школі», «Трудове виховання», «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка», «Основи логіки», «Моральне виховання дітей», «Ораторське мистецтво», «Великі слов'янські педагоги та їхня спадщина», «Про роботу піонерської організації в школі», «Вожатий як вихователь», «Про міжнародні події», «Основи радянської дидактики», «Вибір професії» тощо [264, с.7].

Крім того, члени кафедри співпрацювали з Київським обласним інститутом удосконалення вчителів стосовно допомоги школам і педучилищам Київщини. Зокрема, В.З. Смаль, Г.Д. Панченко, Д.Я. Шелухін брали участь у нарадах учителів Поліського, Макарівського та Богуславського районів, виступали з доповідями на обласних педагогічних читаннях і під час Ленінських днів науки, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, проводили виїзні засідання, з доповідями та лекціями виступали на Заході України (Львів, Закарпаття) [264, с.53(зворот)]

Відомо, що до завдань кафедр педагогіки входить ознайомлення майбутніх учителів з дитячим рухом, підготовка їх до виховної роботи [41; 85; 148]. Із цією метою кафедра педагогіки Луганського ДПІ тісно співпрацювала з комсомольськими організаціями факультетів. Викладачі кафедри своєчасно підтримували ініціативу студентської молоді, яка працювала з піонерами шкіл,

надавали потрібні поради й консультації, проводили семінари та інструктажі. За такої взаємодії комсомольські групи факультетів стали колективними вожатими піонерських загонів шкіл №№ 20, 38, 5 та ін. [148].

Тривала також робота дворічного *Університету педагогічних знань* для батьківського активу загальноосвітніх шкіл Полтави при Полтавському ДПІ, де в 1974 р. на першому курсі навчалися 416 осіб, на другому – 214 слухачів. За 15 років існування університету його заняття відвідало 1226 осіб. Істотним прорахунком у цій роботі було недостатнє залучення студентів до цієї роботи [116].

Відомо, що в 70-их роках ХХ ст. в Україні діяли навчально-виробничі комбінати (НВК) відповідно до постанови Ради міністрів РСРСР в 1974 р., 23 серпня 1975 р. було затверджено *«Типове положення про міжшкільні навчально-виробничі комбінати трудового навчання й професійної орієнтації школярів»*. Відомо, що основним завданням НВК було ознайомлення учнів з трудовими процесами й змістом праці робітників на підприємствах, здійснення професійної орієнтації учнів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії, оволодіння школярами початковими навичками обраної професії. Згідно з положенням *«Про організації суспільно корисної, виробничої праці учнів загальноосвітніх шкіл»* від 11 травня 1985 р. старшокласники зобов'язані були проходити професійне навчання (4 год./тижд.) і займатися суспільно корисною працею (до 4 год/тижд.). Реалізацію цих постанов здійснювали саме навчально-виробничі комплекси, де один день на тиждень школярі проходили навчання, після чого складали кваліфікаційні іспити й отримували свідоцтва про оволодіння трудовою спеціальністю [234].

Кафедри педагогіки співпрацювали з усіма закладами освіти, зокрема й навчально-виробничими комплексами, про що свідчить виїзне засідання кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди в НВК Київського району Харкова з метою ознайомлення з організацією професійної орієнтації школярів в НВК [234, с.21]. Результатом цього засідання, як і інших виїзних засідань, стало використання матеріалів професійної орієнтації цього закладу в процесі читання лекцій для студентів педагогічного інституту.

У рамках роботи з громадськістю кафедри педагогіки здійснювали підвищення кваліфікації вчителів, особливо молодих педагогів, беручи активну участь у роботі постійно діючих семінарів при обласних інститутах підвищення кваліфікації педагогів [286]. З метою теоретичного й методичного озброєння вчителів кафедрою педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди розроблено й проведено цикл лекцій із педагогіки в Харківському будинку вчителя, на педагогічних нарадах в окремих школах Харкова (№№63, 6, 26, 82, 95, 62, 106, 130, 36), на семінарах і курсах удосконалення вчителів, на обласних курсах шкільних інспекторів, учнів старших класів. Тематика лекцій увібрала такі актуальні для того часу теми: «Мета виховання», «Провідна роль виховання в розвитку дитини», «Принципи дидактики», «Принципи морального виховання», «Авторитет учителя та шляхи його становлення», «Філософські основи вітчизняної педагогіки», «Про міцність знань», «Про естетичне виховання», «Педагогічний спадок А.С. Макаренка», «Про виховання уваги та інтересу», «Про самостійну роботу учнів», «Про виховання пам'яті», «Виховання свідомої дисципліни», «Про вибір професії», «Про дружбу і товариськість», «Сім'я і школа», «Провідна роль виховання» тощо [332].

Робота кафедр педагогіки з молодими вчителями відображена публікацією доцентів кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького Р.А. Семерниковою та В.А. Левіною «До питань про вдосконалення роботи педагогічних вишів із учителями» (видавництво Томського державного університету, 1981 р.), у якій узагальнено роботу кафедри над темою «Вивчення, узагальнення й упровадження роботи з молодими вчителями стосовно формування їхньої педагогічної майстерності». Інтерес у дослідженні викликало питання адаптації молодого вчителя до професійної діяльності в школі. Однак відомо, що це залежить не тільки від якості підготовки спеціалістів у педагогічних ВНЗ, але й від того, хто приходить до них навчатися [253, с.1-2]. Силами кафедр педагогіки затверджувалася тематика, розроблялися доповіді педагогічних читань для випускників інститутів [287].

У ході дослідження встановлено, що в педагогічних ВНЗ України надавали великого значення проблемі педагогічної профорієнтації. Зокрема, у КДПІ

ім. О.М. Горького в 1980 р. на громадських засадах було створено *факультет молодого вчителя*. Слухачами цього факультету були учні 9-х і 10-х класів Києва та Київської області. Організація роботи факультету стала значним внеском у систему відбору в педагогічний виш молоді, здатної виявляти інтерес до педагогічної професії. В окремих школах Києва були організовані педагогічні факультативи й гуртки, які також сприяли відбору й підготовці молоді для вступу у ВПНЗ.

За участю кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького розроблена необхідна документація для факультету молодого вчителя, педагогічних факультативів і гуртків, а саме: «Система педагогічної профорієнтації в школі», «Програма роботи педагогічних факультативів і гуртків для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл» [252, с.6]. Кафедра пропагувала досягнення освіти й педагогічної науки, зосереджувала увагу на вихованні в майбутніх спеціалістів непримиренності до буржуазної ідеології та моралі, відповідального ставлення до громадянського обов'язку й оволодіння педагогічною професією [261, с.2].

Згодом кафедри педагогіки співпрацювали з позашкільними навчально-виховними установами – місцевими дитячими будинками творчості, палацами піонерів (палацами дитячої та юнацької творчості), оздоровчими таборами. Наприклад, кафедра педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди спільно з Палацом піонерів проводила посвяту студентів у піонервожати [246, с.33]. Крім того, кафедри здійснювали роботу для взаємодії зі слухачами факультетів підвищення кваліфікації, які діяли в досліджуваний період при педагогічних ВНЗ.

У ході дослідження встановлено, що в кінці 1980-х років робота з громадськістю дещо уповільнилася, а згодом спостерігається її нівелювання через зниження інтересу з боку державних структур до педагогізації суспільства. Дещо продовжувала проводитися ця робота лише з учителями. Так, на секції педагогіки при товаристві «Знання» Київського району Харкова (секретар Л.М. Калашнікова) лише за 1987-1988 н.р. члени кафедри прочитали понад 100 лекцій для вчителів району й міста. Із циклами лекцій із сімейного виховання виступали доц. Л.Д. Попова й лектор республіканської ланки А.Г. Відченко;

доц. С.Т. Золотухіна та ст. викл. В.М. Гриньова виступали з лекціями в школі міліції [234, с.38, с.150; 125].

Отже, упродовж 1958-1990 рр. кафедрами педагогіки ВПНЗ було ґрунтовно визначено спектр напрямів науково-педагогічної діяльності з освітніми установами й громадськістю, зокрема зі школами, органами народної освіти, педагогічними кафедрами ЗВО, а також серед батьків, і широких верств населення. Співпраця кафедр педагогіки *зі школами* здійснювалася під час роботи їхніх колективів в опорних школах, пришкільних кабінетах педагогіки, педагогічних класах, клубах, навчально-дослідних лабораторіях, на експериментальних майданчиках тощо у формі шефської роботи, лекцій, бесід, семінарів, інтегрованих засідань кафедр педагогіки та шкільних рад. Етапи взаємодії кафедр педагогіки зі школами й іншими середніми навчальними закладами представлено рисунком 3.4.3. (с. 274).

Спільно з *органами народної освіти*, представниками освіти, учителями й директорами шкіл члени кафедр систематично обговорювали перспективні завдання педагогічних колективів, питання методики, досвіду організації учнівського самоврядування. Постійно діючі семінари для директорів шкіл, потреба в підвищенні їхньої професійної майстерності зумовили відкриття при ЗВПО факультетів підвищення кваліфікації керівників шкіл й окремих кафедр наукових основ управління школою при Вінницькому, Івано-Франківському, Запорізькому, Київському, Луцькому, Харківському педагогічних інститутах.

У контексті *взаємодії із спорідненими кафедрами* проводилися спільні наради завідувачів кафедр педагогіки та психології ЗВПО, конференції, засідання опорних кафедр, зокрема Кам'янець-Подільського, Слов'янського, Харківського педагогічних інститутів, що сприяло обміну їхнім досвідом у викладанні педагогічних дисциплін.

Виразним у роботі з батьками на визначеному етапі стало перетворення батьківських лекторіїв на Університет педагогічних знань для батьків (КДПІ ім. О.М. Горького), Університет педагогічних знань для батьківського активу загальноосвітніх шкіл Полтави (ПДПІ), Народний університет педагогічних знань для батьків у складі факультетів громадських інструкторів-вихователів і

Рисунок 3.4.3.

Етапи взаємодії кафедр педагогіки зі школами (1958-1990)

загальнопедагогічного (ОДП ім. К.Д. Ушинського) тощо. Координацією роботи зазначених освітніх закладів займалися колективи кафедр педагогіки на чолі з Г. Ляшенко, Л. Логіною, М. Треніною, В. Барським та ін.

Проведенню співробітниками досліджуваних кафедр масштабної роботи серед широких верств населення сприяли масові лекції й доповіді в садах, парках, палацах культури, заводах, навчальних закладах, гуртожитках, конференції, тематичні вечори, зустрічі, курси й семінари для пропагандистів, профорієнтаційна діяльність, публікації в соціальних газетах і журналах.

Через підвищення кількості вчителів із вищою освітою потреба в просвітницькій роботі кафедр зникла в кінці 1980-х років. Ця діяльність покладалася на вчителів середніх шкіл під час роботи з батьками. Перед викладачами кафедр постало завдання в підготовці майбутніх учителів до реалізації цієї роботи в рамках навчальних курсів.

3.5. Розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ (1991-2014 рр.)

На четвертому етапі розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України (1991 р. – 2014 р.) спостерігається розширення спектру її напрямів в умовах розбудови національної педагогічної освіти. Чинниками досліджуваного етапу, що зумовили суспільно-політичні й культурно-освітні зрушення, є розбудова незалежної України, оновлення змісту педагогічної освіти, зміна пріоритетів підготовки майбутнього вчителя як особистості, інтелігента-інтелектуала й професіонала, а також розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО відповідно до Акту проголошення незалежності України (1991), законів «Про освіту» (1991), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (1992), наказу «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» (1993), Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993) тощо.

Зазначене спричинило реорганізацію майже всіх державних педагогічних інститутів в університети, надання деяким статусу національного (Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (1997), Харківський НПУ ім. Г.С. Сковороди (2004), Південноукраїнський НПУ ім. К.Д. Ушинського (2009), Глухівський НПУ ім. Олександра Довженка (2009), Полтавський НПУ ім. Володимира Короленка (2009) тощо). Мережу вищих педагогічних навчальних закладів розширено установами комунальної й приватної форми власності (Київський міський педагогічний університет ім. Б.Д. Грінченка, Харківська гуманітарно-педагогічна академія тощо). Деякі вищі педагогічні навчальні заклади відмовилися від педагогічного профілю (Івано-Франківський, Житомирський тощо).

Концепція вищої педагогічної школи передбачала фундаментальну загальну освіту – поєднання глибокої теоретичної підготовки особистості вчителя широкого профілю з великою практичною та організаторською роботою [126, с.3]. У процесі педагогічної підготовки поширення набула також концепція формування *компетентного спеціаліста*, основна ідея якої – досягнення майбутніми вчителями професійних умінь і навичок, при цьому акцент поставлено на індивідуальний підхід, розвиток самоорганізації, саморозвиток і самовдосконалення [112; 173].

Основною метою педагогічної освіти була підготовка вчителів нового покоління з високим рівнем загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу. У Державній національній програмі «Освіта» [78] зазначено, що педагогічні працівники мають бути основою відродження та зародження нової української освітньої системи. З метою організації умов для ефективної професійної діяльності педагогічних працівників, забезпечення їхнього високого соціального статусу в суспільстві в програмі визначено такі основні напрями роботи:

- створення системи педагогічної освіти, що задовольняла б потреби суспільства в освітянах для різних рівнів освіти та кваліфікації, різних спеціальностей, спрямованих на виконання основної соціальної функції;

- формування цілісно й усебічно розвиненої особистості, відданої інтересам Української держави;
- реформування змісту, форм і методів підготовки педагогічних працівників усіх ланок освітньої галузі;
- залучення найкращої інтелектуальної й духовної еліти суспільства в освітню галузь;
- підвищення рівня престижності педагогічної й науково-педагогічної праці, соціально-економічних умов для освітян, які б відповідали їхньому місцю й ролі в суспільстві;
- забезпечення безперервної освіти педагогічних працівників, підвищення їхнього професіоналізму, освітнього й загальнокультурного рівня;
- удосконалення науково-педагогічного, методичного, інформаційного, видавничого-поліграфічного забезпечення педагогічної діяльності;
- забезпечення умов для професійної свободи, яка знаходить відображення в творчому пошуку, ініціативності, прискореній суспільній апробації, відборі й селекції науково-педагогічних новацій;
- розробка й упровадження нової оцінювальної системи для визначення рівня професійної діяльності педагогічних кадрів.

З другого боку варто зазначити, що впродовж 1990-х років, як свідчать наукові розвідки С.О. Васильєвої [54; 55], через украї нестабільну соціально-економічну ситуацію в освітній галузі спостерігається втрата школою багатьох професійно підготовлених, здібних і досвідчених учителів через недостатнє фінансове забезпечення галузі; зниження мотивації до педагогічної праці та престижності професії і, відповідно, погіршення якості викладання навчальних предметів; невиправдані перевантаження вчителів (документація, численні конкурси, інші навантаження, не передбачені посадовими обов'язками тощо), загроза скорочення та реорганізації закладів вітчизняної методичної служби. Звичайно, що соціальні фактори пагубно вплинули на якість педагогічної освіти: скорочення навчальних курсів і педагогічних практик, надмірне застосування самостійної роботи під час навчання у ВНЗ, відсутність стимулювання студентів

до науково-дослідної роботи, невміння майбутніх учителів з користю для підвищення рівня професійної компетентності залучати Інтернет-ресурси, заперечення живої книги як джерела знань тощо.

Розвиткові й розширенню спектру напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО у межах досліджуваного етапу сприяли, з одного боку, національно-патріотична спрямованість освітнього середовища країни; розробка різнорівневих моделей педагогічної освіти; запровадження новітніх педагогічних технологій; упровадження в практику підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів компетентнісного підходу; упровадження нових й оновлених педагогічних дисциплін (соціальна педагогіка, козацька педагогіка, превентивна педагогіка, освітній менеджмент тощо); відкриття при кафедрах аспірантури й докторантури; інтенсивний розвиток педагогічної науки й наукових педагогічних шкіл; ринковий попит на науково-педагогічну продукцію; розширення контактів з національними та міжнародними науково-педагогічними установами. З другого – втрата майже всіма кафедрами педагогіки загальноінститутського статусу й закріплення за певними факультетами або інститутами при ЗВПО; поступове зменшення кількості годин на вивчення педагогічних дисциплін і педагогічну практику; відмова деяких ЗВПО від читання курсів «Вступ до професії», «Основи педагогічної майстерності» як мотиваційного складника технології підготовки майбутнього фахівця.

Наголосимо, що на визначеному етапі загальнонавчаним став термін «педагогічні кафедри», оскільки через численні реорганізаційні процеси в педагогічних університетах досліджувані кафедри стали охоплювати різноманітні спектри педагогічних дисциплін, що знайшло відображення не лише в назвах, а й у змісті їхньої науково-педагогічної діяльності. Об'єднувальним для педагогічних кафедр є викладання циклу педагогічних дисциплін для студентів усіх напрямів підготовки та спеціалізацій ВПНЗ, формування позитивної мотивації в студентів до майбутньої професійної діяльності, теоретична та практична підготовка їх до навчально-виховної роботи в освітніх закладах різних типів.

Зміна культурно-освітніх і науково-педагогічних пріоритетів сприяла становленню трьох основних завдань процесу підготовки майбутнього педагога: 1) підготовка особистості, 2) підготовка інтелігента-інтелектуала, 3) підготовка професіонала. На думку О.Г. Солодухової, ці завдання повинні розв'язувати передовсім кафедри педагогіки [195, с.113-115]

Зазначене зумовило зміни в змістовому наповненні науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр, уточнення їхніх назв, відкриття нових педагогічних кафедр, зокрема загальної педагогіки, історії педагогіки, козацької педагогіки, соціальної педагогіки й соціальної роботи, дошкільної освіти, методики виховної роботи, педагогічної антропології, педагогічних технологій, проблем вищої школи, професійного розвитку вчителя, педагогіки та андрагогіки тощо.

З'ясовано, що із загальноуніверситетських педагогічні кафедри були переведені в розряд факультетських, залишаючись при цьому провідними в педагогічних ВНЗ, продовжуючи виконувати традиційні функції вдосконалення та модернізації підготовки майбутніх учителів і науково-педагогічних кадрів, усебічного розвитку вітчизняної педагогічної освіти. Наприклад, при НПУ імені М.П. Драгоманова кафедри педагогічної творчості та психолого-педагогічної профорієнтації й виховної роботи підпорядковано факультету професійної орієнтації та післядипломної освіти [222, с. 31]. Кафедру соціальної педагогіки в 1997 р. переведено з педагогічного факультету на соціально-гуманітарний.

Відповідно до наказу НПУ імені М.П. Драгоманова від 9 жовтня 1992 р. «Про прикріплення загальноінститутських кафедр до факультетів» статус загальноуніверситетських залишився лише за кафедрами фізичного виховання (завкафедри проф. Ю.Т. Похолєнчук) і загальної педагогіки та історії педагогіки (завкафедри проф. Я.І. Бурлака) [225]. Персональний склад кафедри загальної педагогіки та історії педагогіки станом на 1 вересня 1991 р. складав: Я.І. Бурлака (завідувач кафедри), О.Г. Мороз, Б.С. Кобзар, Ю.Д. Шелухін, І.І. Шкурко, Т.Г. Будняк, Г.Д. Панченко, О.Т. Шпак, В.М. Горovenko, Л.М. Шведко, Н.М. Островерхова, М.А. Рябухін, Р.А. Семернікова, М.С. Кравченко,

М.М. Фоменко, В.А. Трикоз, Л.А. Сікорська, М.І. Кравчук, І.С. Дмитрик, Т.Я. Василенко, А.Г. Калениченко, І.П. Припуга, С.В. Майборода, Л.О. Скрипченко [223, с. 31].

У ході дослідження з'ясовано, що зміст науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр на цьому етапі становили освітньо-виховний, науково-дослідний напрями, а також розширено міжнародним й інноваційним. Кафедри продовжували підтримувати зв'язок з освітніми установами. З метою узагальнення досвіду науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ України наприкінці виокремленого етапу вивчено матеріали їхніх сайтів.

Навчально-виховний напрям науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ на визначеному етапі був спрямований на забезпечення системності у вивченні навчальних дисциплін, уникнення дублювання навчального матеріалу та зміцнення міжпредметних зв'язків. Фундаментальна підготовка майбутніх педагогічних і науково-педагогічних працівників здійснювалася шляхом упровадження інтегрованих навчальних дисциплін. При формуванні освітньо-професійних програм із поєднаних спеціальностей інтегровані навчальні дисципліни об'єднувалися в модулі з кожної спеціальності. У такий спосіб, на переконання колективу укладачів монографії «Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення», психолого-педагогічна підготовка стала передбачати вивчення, крім усталених навчальних дисциплін (дидактики, теорії виховання, історії педагогіки, загальної психології, педагогічної й вікової психології), порівняльної педагогіки, основ педагогічної майстерності, соціальної психології та інших предметів, які визначалися особливостями спеціальностей [79]. У ході аналізу науково-педагогічної літератури [4; 42; 74; 83; 106] виявлено посилення соціологічної орієнтації курсів педагогіки.

У процесі розробки нової парадигми вищої педагогічної освіти було узгоджено перелік предметів, які викладалися на педагогічних кафедрах. Зокрема кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського НПУ імені Олександра Довженка під керівництвом Людмили Іванівни Міщик здійснювала викладання таких дисциплін: загальна педагогіка; теорія виховання; теорія

навчання з основами школознавства; порівняльна педагогіка; превентивна педагогіка; соціальна педагогіка; педагогіка сімейного виховання; теорія й основи соціального виховання; історія педагогіки; українська етнопедагогіка; педагогічна геронтологія; вступ до спеціальності; професійна творчість; соціалізація особистості; технологія соціально-педагогічної роботи; методика виховної роботи; методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями; методика роботи в ЛОТ; методика організації волонтерського руху; технологія роботи за місцем проживання; етика соціально-педагогічної діяльності; соціально-молодіжна політика; соціально-педагогічна робота в закладах освіти; соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля; технологія роботи соціального гувернера; основи красномовства; профорієнтація й методика профорієнтаційної роботи; основи науково-педагогічних досліджень; основи соціально-педагогічних досліджень; менеджмент соціально-педагогічної роботи; технологія соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах; методика педагогічного експерименту; людина в сучасному соціумі; основи соціально-правового захисту особистості; основи сценарної роботи соціального педагога; попередження насильства над особистістю; соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки людини; технологія соціально-педагогічних досліджень; адаптація випускників шкіл-інтернатів. Крім того, на кафедрі практикується читання викладачами спецкурсів: основи роботи класного керівника; нові педагогічні технології навчання й виховання; корекційна педагогіка; методика соціально-виховної роботи; соціальна педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими можливостями [182].

Крім проблеми співвідношення різних компонентів педагогічної освіти, на виокремленому етапі гостро постали питання структури та змісту курсів педагогіки, психології, соціології освіти. Традиційно більше уваги приділяли педагогіці та психології як найважливішому джерелу вирішення професійних завдань учителя. Характерно, що різні курси педагогіки мали, як правило, прикладний, практичний характер. Однак, активно почала проводитися робота з модернізації навчальних дисциплін, введення нових курсів і тем [53].

З'ясовано, що з 1990 року кафедру педагогіки Полтавського ДПУ імені В.Г. Короленка очолила доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України Алла Микитівна Бойко. За її керівництва у 1993 році розроблено й упроваджено інноваційний інтегрований курс теорії й історії педагогіки, навчально-методичне забезпечення викладання цілого ряду нормативних й елективних дисциплін. З метою логічного поєднання теоретичного й практичного аспектів підготовки майбутніх учителів кафедрою педагогіки розроблено та введено в практику інноваційний курс «Педагогіка» та доповнювальний його курс практично-культурологічної спрямованості «Основи християнської педагогіки», який не мав аналогів у досвіді ВПНЗ України [45].

У зв'язку з розширенням спектру напрямів науково-педагогічної діяльності кафедру педагогіки ПНПУ імені В.Г. Короленка було перейменовано на кафедру загальної педагогіки та андрагогіки в структурі фізико-математичного факультету. Згодом на кафедрі на чолі із завідувачем *Оленою Юріївною Ільченко* підготовлено й уведено курси «Персоналії в історії української педагогіки», «Основи компаративної педагогіки» тощо [107].

Упродовж 2008-2011 рр. кафедра педагогіки Бердянського ДПУ під керівництвом *Олени Вікторівни Голуб* започаткувала викладання спецкурсів «Корекційна педагогіка», «Сучасні інноваційні педагогічні технології», «Козацька педагогіка», «Тестологія», «Виховна робота в літніх дитячих оздоровчих таборах», «Соціальна педагогіка», «Родинна педагогіка», «Основи педагогічних вимірювань і моніторингу якості освіти», «Етнопедагогіка» [109, с.10].

Освітньо-виховний напрям науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ зумовив на цьому етапі перегляд і розробку працівниками кафедр навчально-методичного забезпечення [5; 17; 18; 24; 25; 29; 34]. Так, кафедрою педагогіки Харківського НПУ ім. Г.С. Сковороди перероблено навчальні програми з педагогічних курсів з урахуванням завдань освітньо-професійної підготовки студентів (В.І. Лозова, О.В. Попова); розроблено контрольні завдання з курсів педагогіки для перевірки їхньої теоретичної та практичної підготовки до

професійно-педагогічної діяльності (Л.С. Рибалко, І.М. Трубавіна); складено план підготовки підручників і посібників: педагогіка для студентів, магістрів, аспірантів (В.І. Лозова, І.Ф. Прокопенко), педагогіка для учнів педагогічних класів (О.В. Попова, А.Г. Відченко), хрестоматії для студентів педагогічного інституту, магістрів та аспірантів, учнів педагогічних класів (В.І. Лозова, С.Т. Золотухіна, А.Г. Відченко, М.Е. Пісоцька, І.М. Трубавіна), з історії педагогіки (А.Г. Відченко); розроблено спецкурс «Педагогічна культура вчителя» та науково-методичні рекомендації з його вивчення (В.М. Гриньова); обговорено проект Міжнародної асоціації поліцентристів і полілогістів (Б.М. Наумов); акцентовано увагу на підготовці студентів до роботи з важкими й обдарованими дітьми в рефлексологічній педагогіці 20-30-х років (Протопопов, Залужний, Соколянський, Чепіга) [231].

Робота кафедри педагогіки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди зосереджувалася при читанні курсів «Методика виховної роботи», «Наука про дитину», «Основи педагогіки вищої школи», «Основи педагогічної творчості і майстерності». До планів роботи кафедри включено розробку курсу «Організація та контроль за самостійною роботою студентів», розширення курсу «Вступ до вчительської спеціальності» розділом «Організація розумової праці студентів». Доцентами В.І. Євдокимовим, В.І. Лозовою, Н.О. Можасвою розроблено методичні рекомендації студентам із організації розумової праці [246, с.107]. Усім викладачі,

які читали курс «Вступ до спеціальності», керували написанням рефератів студентів із прочитаного курсу з метою долучення їх до основ навчальної та науково-дослідної роботи в педагогічному ВНЗ [246, с.174]. Виявлено активізацію принципу гуманізації в курсах педагогічних дисциплін, спецсемінарів [232, с.77]. Практикувалася самоатестація кафедр у вигляді проведення контрольних робіт із курсів педагогіки, ОПМ, історії педагогіки [231].

Також на кафедрі педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди проаналізовано зміст навчально-виховного процесу з урахуванням змін у системі громадських відносин, свідомості особистості. У навчальному посібнику «Теоретичні основи навчання і виховання» (1996), який було розроблено завідувачем кафедри

педагогіки В.І. Лозовою та проректором ВНЗ Г.В. Троцько, розкрито основні положення педагогіки на основі педагогічних технологій.

У 2000 р. колектив викладачів ХНПУ імені Г.С. Сковороди (В.М. Білик, В.М. Гриньова, Т.О. Дмитренко, С.Т. Золотухіна та ін.) випустили у світ навчальний посібник «Педагогічна майстерність учителя», де розкрито сутність і структуру педагогічної майстерності в контексті поєднання загальної та психолого-педагогічної культури наставника, його професійних здібностей і педагогічної техніки. Новаторським унеском харків'ян стало акцентування уваги на технологіях науково-дослідної діяльності, на забезпеченні свідомої дисциплінованості учнів, на проблемі обдарованих дітей, на методиці проведення фольклорних свят, усних журналів, конференцій тощо.

Наголосимо, що з 2001 р. у зв'язку з реорганізаційними змінами й виокремленням кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки кафедра педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди стала іменуватися як «кафедра загальної педагогіки». У 2009 р., зважаючи на розширення спектру завдань кафедри, учена рада університету ухвалила рішення про перейменування її на кафедру загальної педагогіки та педагогіки вищої школи. У 2004 р. кафедру включено до складу фізико-математичного факультету. Педагогічний колектив кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи на чолі із Світланою Трохимівною Золотухіною (з 2002 р.) є гідним продовжувачем традицій, започаткованих знаними вченими Слобідської України.

Заслугою кафедри є те, що студенти вишу неодноразово ставали переможцями та призерами Всеукраїнських олімпіад із педагогіки в м. Одесі, м. Житомирі, м. Умані, конкурсів студентських наукових робіт, авторами наукових публікацій, учасниками конференцій міжнародного й усеукраїнського рівня. Так, на всеукраїнських студентських олімпіадах з педагогіки у 2011 р. Пономарева Надія, студентка фізико-математичного факультету, посіла II місце; у 2012 р. Соломко Олена, студентка фізико-математичного факультету, посіла I місце (науковий керівник – проф. Л.М. Калашнікова); у 2013 р. Нор Олена, студентка українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-

Основ'яненка, посіла III місце (науковий керівник – проф. Л.Д. Зеленська) [16; 184].

Цікавим у контексті висвітлення освітньо-виховного напрямку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр є перевірка ректоратом, деканами й методичними кафедрами НПУ імені М.П. Драгоманова роботи кафедри загальної педагогіки та історії педагогіки в 1993 р. План роботи, протоколи засідання, документація кафедри відповідали статуту вищого навчального закладу [226]. На кафедрі функціонували три навчально-методичні секції: «Теорії педагогіки» (кер. доц. В.М. Горовенко), «Історії педагогіки» (кер. доц. Ю.Д. Руденко), «Технології виховного процесу» (кер. доц. А.Г. Калініченко). На засіданнях секцій практикувалося обговорення питань обліку досліджень викладання курсів педагогіки, історії педагогіки, виховної роботи тощо, дискутування актуальних проблем педагогічної освіти з урахуванням нових підходів у підготовці педагогічних кадрів. Члени кафедри (проф. Я.І. Бурлака, доц. Ю.Д. Руденко, доц. О.Т. Шпак, ст.викл. М.І. Кравчук) підготували три нові програми для педагогічних інститутів України: «Історія педагогіки України», «Історія світової педагогіки», «Українська етнопедагогіка». Цими програмами утверджена нова ідея в науці, висвітлено нові кроки в її відродженні, розвитку української педагогіки, докорінному поліпшенню виховання студентів.

Кафедра теорії й історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова з гордістю презентувала освітньому загалові України навчально-методичні доробки: «Задания и педагогические ситуации» (Л.П. Вовк у співавторстві); «Педагогіка. Завдання і ситуації. Практикум» (Л.П. Вовк у співавторстві); «Використання освітньо-виховного потенціалу гуманітарних предметів у екологічному вихованні школярів» (Г.Д. Панченко); «Виховання почуттів у дітей за методом М. Монтесорі (дидактичний матеріал)» (Р.А. Семернікова у співавторстві); «Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти» (О.Т. Шпак); «Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект)» (І.І. Шкурко) та багато інших.

З метою розробки та впровадження в практику шкіл і вишів новітніх підходів до організації навчально-виховного процесу на кафедрі педагогіки (з 2003 р. – загальної педагогіки) Мелітопольського ДПУ імені Богдана Хмельницького під керівництвом Ю.П. Болотіна (1994-2005 рр.) у 2000 р. було створено педагогічну лабораторію вишу, кабінет упровадження сучасних педагогічних технологій, який згодом реорганізовано в Центр упровадження сучасних педагогічних технологій з метою створення програмного забезпечення навчального процесу в університеті. 13 вересня 2000 р. між кафедрою педагогіки та лабораторією «Макаренко-реферат» було укладено договір про співробітництво з педагогіки та макаренкознавства. Згідно із цим договором в університеті було започатковано серію наукових видань «*Opusculapedagogicamelitopolitensica*» [186].

У цей час кафедрами педагогіки ВПНЗ активно розгорнулася робота з організації конкурсів педагогічної майстерності, участі студентів у різноманітних педагогічних конкурсах, олімпіадах. Аналіз архівних матеріалів НПУ імені М.П. Драгоманова [225, с.70-72] дає підстави констатувати, що впродовж 1990-х років міжуніверситетські олімпіади з педагогіки проходили на базі кафедри загальної педагогіки й історії педагогіки. Під керівництвом завідувача кафедри Якова Івановича Бурлаки розроблено методику проведення олімпіади, її завдання та критерії оцінювання роботи учасників. Відповідальність за організацію напрямів проведення олімпіади несли члени кафедри: написання оголошень (І.П. Препута), складання сценаріїв відкриття та закриття олімпіади (М.П. Фоменко, В.М. Горовенко), організація екскурсії по Києву для учасників і їхніх керівників (Г.Я. Василенко), організація й проведення для учасників вечора «Українські вечорниці» (А.Г. Калініченко), організація продажу квитків у театри міста (лаборанти Л.Л. Макаренко, Л.О. Скрипченко), забезпечення квитками на зворотну дорогу (асп. М.І. Легенький), підготовка паперу для виконання завдань олімпіади (лаб. І.Б. Бесалова), зустріч делегацій (зустріч, реєстрація, поселення, харчування) (І.Д. Панченко, Т.Г. Будняк, І.П. Препута, ст.лаб. В.Г. Сірик), організація роботи гідів (Л.М. Шведко), перевірка домашнього завдання

учасників (І.І. Шкурко, Н.М. Островерхова). Керівництво й контроль за розподілення доручень серед аспірантів здійснював асп. Г.М. Добачевський, серед викладачів – завкафедри, проф. Я.І. Бурлака.

Кафедра загальної педагогіки та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова й у подальшому продовжувала традиції організації та проведення різного роду конкурсів й олімпіад. Наприклад, членами конкурсної комісії Всеукраїнського конкурсу на кращу студентську наукову роботу з розділу «Психологія, педагогіка й методика викладання окремих дисциплін» у 1999 р. були декан педагогічного факультету В.І. Бондар (голова журі), завідувач кафедри педагогіки Л.П. Вовк (заступник голови) [224, с. 62-63].

Кафедрою загальної педагогіки Мелітопольського ДПУ імені Богдана Хмельницького у 2008 р. започатковано конкурси педагогічної майстерності «Я – вожатий-професіонал», «Я – учитель-професіонал», метою яких було виховання стійкого інтересу та любові до професії вчителя; формування й розвиток професійних умінь і навичок учителя, класного керівника; сприяння самоосвіті студентів; стимулювання та заохочення систематичної роботи майбутніх учителів [186].

Кафедра загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління Уманського ДПУ імені Павла Тичини приділяла значну увагу роботі з педагогічно обдарованою молоддю, стимулюванню творчого пошуку студентів. Неодноразово кафедра була організатором II етапу Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт із педагогіки [190].

У ході дослідження з'ясовано, що великого значення роботі зі студентами надавала кафедра педагогіки Криворізького ДПУ на чолі з Тетяною Олексіївною Дороніною [185]. Щорічно кафедрою проводилися університетські олімпіади за участю студентів усіх факультетів (близько 350-400 осіб); усеукраїнські й університетські наукові студентські конференції, у яких брали участь студенти з різних міст України, таких як Горлівка, Ізмаїл, Київ, Луганськ, Запоріжжя, Маріуполь та інші. Матеріали цих конференцій публікувалися в збірниках наукових статей університету. Крім того, на кафедрі працювали *проблемні групи*, якими

керували провідні викладачі. Середня кількість студентів, котрі щорічно працювали в цих групах, налічує 60-70 осіб.

Хоч не виразно, але на визначеному етапі простежувалася робота на окремих кафедрах студентських наукових гуртків. Зокрема в 2009 р. на кафедрі загальної педагогіки МДПУ імені Богдана Хмельницького було створено науково-педагогічний гурток «Акме», у рамках якого здійснюється студентська наукова робота за чітко визначеним і затвердженим на засіданні кафедри планом. До цієї роботи були залучені всі викладачі кафедри, які очолювали роботу студентських проблемних груп. Щомісяця на кафедрі проводилися відкриті засідання гуртка за участю викладачів, студентів, магістрів, учителів загальноосвітніх шкіл. Тематика досліджень наукових гуртків була різноманітною. До складу груп входили студенти III-IV курсів філологічного, хіміко-біологічного, природничо-географічного факультетів, факультету інформатики й математики та маістри. До форм роботи гуртка належали засідання, круглий стіл, обговорення доповідей, виступи на наукових сесіях і конференціях, публікації в «Студентському меридіані» й інших виданнях, проведення досліджень під час педагогічних практик, написання курсових, дипломних робіт, участь в олімпіадах і конкурсах [186].

У контексті освітньо-виховного напрямку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ варта уваги *виховна робота зі студентами*, спрямована на досягнення головної мети національної системи освіти – створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України [225].

Аналіз досвіду роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди дозволив її завідувачці С.Т. Золотухиній окреслити основні завдання кафедри на факультетах у позааудиторний час: забезпечення повноцінного розвитку особистості майбутнього вчителя зі здійсненням його політичного, морального, національного, трудового, естетичного й фізичного виховання; допомога в оволодінні культурою розумової праці, методами та формами самостійної роботи; зміцнення в студентів інтересу

й любові до обраної професії, виховання необхідних професійних якостей; формування в групі згуртованого студентського колективу, створення в групі атмосфери доброзичливості, взаємодопомоги, взаємної відповідальності, творчості, захопленості, громадської активності; допомога колективу групи в боротьбі за високу успішність, свідому дисципліну, організація в групі самоврядування, залучення студентів до науково-дослідної й громадсько-політичної діяльності [96].

Науково-дослідний напрям науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки на визначеному етапі також потребує вивчення й узагальнення. З'ясовано, що викладачі кафедр проводили дослідження та здійснювали розробки за пріоритетними для України напрямками, активно переглядали й уточнювали комплексні цільові програми «Наука» і «Кадри», особливості навчання аспірантів, підготовки й захисту дисертацій, публікацій, підвищення кваліфікації, стажування тощо [246, с.89]. Викладачами педагогічних кафедр, зокрема ХНПУ імені Г.С. Сковороди (В.І. Лозовою, Т.О. Дмитренко, С.Т. Золотухіною, Л.М. Калашніковою, Л.Д. Поповою, А.Г. Відченко, В.М. Гриньовою), були внесені пропозиції щодо змісту й наповнення програми «Вчитель», розробленої під керівництвом О.Я. Савченко й І.А. Зязюна. Матеріали програми активно використовувалися не лише в навчально-виховному процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя (на лекціях, семінарсько-практичних заняттях), а й у науковій роботі.

З настанням незалежності кафедра педагогіки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди на чолі з *Валентиною Іванівною Лозовою* мала значні потенційні можливості, які реалізовано в численних наукових дослідженнях з актуальних педагогічних проблем: управлінські аспекти навчально-виховного процесу в школі (керівник – проф. В.І. Лозова), педагогізація навчально-виховного процесу (керівник – проф. Г.В. Троцько), підготовка кадрів у зарубіжних країнах (керівник – проф. Л.Д. Попова), виховальне навчання (керівник – проф. С.Т. Золотухіна), педагогізація комп'ютерного навчання (керівник – проф. Т.О. Дмитренко),

формування педагогічної культури вчителя (керівник – доц. В.М. Гриньова), розвиток вітчизняної дошкільної освіти (керівник – доц. Л.А. Штефан) [129].

Співробітниками кафедри педагогіки Полтавського ДПУ імені В.Г. Короленка розроблено інноваційні показники загальнопедагогічної підготовки вчителя на основі досягнення оптимального поєднання в ній теорії та практики. До найважливіших із них віднесено такі: 1) самоаналіз і самопізнання власних можливостей, професійно-особистісна спрямованість знань; 2) пізнавальна активність, самостійний пошук знань і мобільність при використанні; 3) відповідність теоретичних знань і практичних умінь і навичок; 4) оптимізм у роботі з дітьми, любов до професії; 5) самостійність, наявність критичного мислення та прагнення до самовдосконалення й самоствердження засобом самоосвіти. Ці показники визначено було як структурні складники професійної *компетентності* майбутнього педагога [45, с.19], яка визначалася на трьох рівнях: низькому (фрагментарному), елементарному (репродуктивному), достатньому (частково-пошуковому), високому (дослідницькому).

Науково-дослідний напрям науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ВПНЗ зумовлював активну участь їхніх співробітників у різноманітних наукових конференціях. Так, члени кафедри педагогіки Житомирського ДПУ імені Івана Франка брали участь в організації та проведенні науково-практичних конференцій як всеукраїнського, так і регіонального рівнів, зокрема Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська національна школа: витоки та сучасність», присвяченої 125-річчю від дня народження Григорія Ващенко, міжрегіональної науково-практичної конференції «Ідеї народної педагогіки в наукових дослідженнях К.Д. Ушинського», міжрегіональної науково-практичної конференції «Ідеї національної виховної системи Софії Русової» та інші [183].

Кафедрою загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського НПУ імені В.Г. Короленка проведено Всеукраїнську наукову конференцію «Тьюторство як фактор індивідуалізації педагогічного процесу в контексті кредитно-модульної системи навчання» (2010) [107]; кафедрою педагогіки Криворізького ДПУ було

проведено Всеукраїнську студентську наукову конференцію «Впровадження сучасних освітніх технологій у навчально-виховний процес загальноосвітньої та вищої школи» (2013), Міждисциплінарну всеукраїнську науково-практичну конференцію студентів і молодих учених «Гендерна освіта в сучасному університеті: досвід, проблеми та перспективи» (2014) [185] та багато інших.

У ході дослідження з'ясовано, що педагогічними кафедрами регулярно проводилися заходи, присвячені ювілеям видатних освітян. Так, у 2008 р. кафедра педагогіки та педагогічної майстерності Мелітопольського ДПУ провела низку заходів, присвячених 120-річчю з дня народження видатного українського педагога А.С. Макаренка (науково-практична конференція «Спадщина А.С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності»; презентація книги С.Г. Карпенчук і М.М. Окси «Макаренкознавство в Україні: аспекти історії, теорії, практики»; виставка наукових робіт викладачів кафедри з проблем макаренкознавства) [186].

У 2009 р. на базі кафедри загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління Уманського ДПУ імені Павла Тичини створено Науково-дослідну лабораторію педагогічної компетентності, яку очолила О.О. Ярошинська. Спільна діяльність кафедри та лабораторії сприяла активній науково-пошуковій роботі з дослідження проблем формування професійних компетенцій майбутніх педагогів і розвитку педагогічної компетентності викладачів вищої школи [190].

Результатом і упевненим доказом професійної спроможності, творчої активності, наукової спрямованості колективів педагогічних кафедр є їхнє визнання як провідних в структурі ВПНЗ. Так, кафедрі загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди неодноразово присвоєно рішенням ученої ради закладу почесного звання «Краща кафедра з науково-дослідної роботи» (2003, 2006, 2008, 2010, 2012 рр.) [184]. У червні 2006 р. кафедра педагогіки й педагогічної майстерності МДПУ імені Богдана Хмельницького посіла перше місце в конкурсі «Краще методичне забезпечення самостійної роботи студентів із навчальних дисциплін кафедри» [186]. У 2004 р. колектив кафедри загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління

Уманського ДПУ імені Павла Тичини був занесений до книги «Кращі науково-педагогічні працівники ВНЗ України». За результатами рейтингу науково-дослідної роботи кафедра педагогіки Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка традиційно входить до десятки кращих кафедр ВПНЗ [189].

Виразною в рамках науково-дослідного напряму науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ на визначеному етапі стала робота колективів кафедр над науковими темами. Так, упродовж 1991-1993рр. колектив викладачів кафедри педагогіки Уманського ДПУ імені Павла Тичини працював над комплексною темою «Проблеми вдосконалення професійної умілости майбутніх учителів-вихователів», де було визначено концептуальні та методологічні засади дослідження з позиції теорії педагогічних систем; уточнено категоріальний апарат дослідження («уміння», «педагогічні вміння», «виховні уміння», «професійна умілость» тощо), здійснено експериментальну роботу на всіх факультетах університету шляхом запровадження експериментальної програми, виявлено особливості та динаміку формування в майбутніх учителів комплексних педагогічних умінь[190].

У 1992-1994 рр. на кафедрі педагогіки Житомирського ДПУ імені Івана Франка розроблялася тема, що фінансувалася Міністерством освіти України, – «Технологія навчання в педагогічному вузі (побудова навчального процесу при викладанні педагогічних дисциплін)» із пріоритетного наукового напрямку «Проблеми нового змісту освіти та методики навчання і виховання». За результатами дослідження розроблено дидактичну систему викладання педагогічних дисциплін за технологічним підходом [183].

Кафедра педагогіки й педагогічної майстерності Мелітопольського ДПУ ім. Богдана Хмельницького на чолі з Марком Веніаміновичем Елькіним працювала над темою «Сучасні педагогічні технології в підготовці майбутніх учителів». Лише в 2013 р. здійснено апробацію результатів наукової роботи на 12 всеукраїнських і 38 міжнародних конференціях, надруковано понад 60 статей відповідно до вимог ВАКУ і 23 статті в міжнародних виданнях [80].

При кафедрі педагогіки Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка, очолюваною в досліджуваний період завідувачами Миколою Остаповичем Лазарєвим (1987-1994 рр.) та Аліною Анатоліївною Сбруєвою (з 1996 р.) відкрито аспірантуру, започатковано видання збірника наукових праць «Педагогічні науки», що увійшов до переліку фахових видань ВАК України, із числа працівників кафедри педагогіки під керівництвом проф. М.О. Лазарєва організовано новий науковий підрозділ – кафедру педагогічної творчості (1994 р.). Члени кафедри працювали над проблемами формування пізнавальної активності та творчості студентів ВНЗ і школярів, підвищення ефективності викладання педагогічних дисциплін у вищій школі, запровадження інноваційних технологій у викладанні природничо-математичних дисциплін у середній школі; дослідження в галузі педагогічного краєзнавства та порівняльної педагогіки [189].

У структурі Навчально-наукового інституту педагогіки та психології члени кафедри педагогіки Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка працювали в проблемних науково-дослідних лабораторіях порівняльної педагогіки над темою «Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти» (керівник – А.А. Сбруєва) та «Ресурсний центр трансферу соціальних виховних технологій «Екологія особистості та родини»» над темою «Психолого-педагогічні технології формування екології особистості та родини» (керівник – О.І. Скоробагатська) [189].

Основним напрямом наукових досліджень співробітників кафедри педагогіки й психології (до 2001 р.) Бердянського ДПУ була тема «Зміст, форми й методи підготовки майбутнього вчителя до морального виховання учнів». У її руслі викладачі проводили педагогічні експерименти, аналізували їх результати, що дозволило сформулювати ряд цікавих теоретичних і практичних положень, зокрема про сутність і місце совісті в моральності людини, механізми совісті й механізми її прояву в учнів сучасної школи (В.К. Демиденко), рівень розуміння підлітками окремих моральних понять залежно від вікових та індивідуальних можливостей учнів (Б.Д. Прайсман), сутність і шляхи гуманістичного виховання (В.П. Перепелиця), суть, структуру й функції педагогічного спілкування

(Т.С. Мандрикiна), особливостi виховання в школярiв працiвитостi (О.О. Худяков), особливостi морально-статевого виховання пiдростаючого поколiння (А.П. Гречишкiна), значення нацiональних традицiй у моральному вихованнi учнiв (В.В. Ткач), пiдготовку майбутнього вчителя до роботи з педагогiчно занедбаними дiтьми (В.Г. Кашкар'юв), особливостi формування моральних понять в учнiв iз межовим станом психiки (Л.С. Соколова), роль учителя в гуманiстичному вихованнi (I.В. Кiреєва), виховання в молодших школярiв бережливостi (С.I. Бiзбiс), стан екологiчної культури учнiв початкової школи (Н.В. Жук) [109, с.10].

У 2001 р. кафедра педагогiки Бердянського ДПУ на чолi з *Г.В. Кашкар'ювим* працювала над комплексною проблемою «Пiдготовка вчителя до сучасної школи». За результатами дослiджень вiдбулися рiгiональна науково-практична конференцiя «II Всеукраїнський з'їзд працівників освiти i питання пiдготовки вчителя сучасної школи» (2002 р.) та Всеукраїнська науково-практична конференцiя «Соцiально-педагогiчні проблеми пiдготовки педагогiчних кадрiв для сiльської школи» (2002 р.) [109, с.10].

У ходi наукового пошуку варто вiдзначити завершення в 2003 р. творчим авторським колективом кафедри педагогiки Полтавського ДПУ iменi В.Г. Короленка наукового дослiдження однiєї з найактуальнiших проблем модернiзацiї пiдготовки вчителя – «Забезпечення єдностi теорiї й практики у формуваннi особистостi педагога» [45]. Вiдомо, що вiд професiйно-педагогiчної спрямованостi педагогiчних ВНЗ, якiй сприяють педагогiчні кафедри, залежить професiоналiзацiя навчальної, наукової та практичної роботи, мiжпредметних зв'язкiв, розвиток професiйного мислення студентiв, їхня педагогiчна переконанiсть i громадянська активнiсть. Вона конкретизує змiст вищої педагогiчної освiти й органiзацiю роботи вищої педагогiчної школи вiдповiдно до мети й завдань професiйної пiдготовки вчителя.

На основi зiставно-порiвняльного аналізу обсягiв теоретичної та практичної пiдготовки в педагогiчному закладi освiти початку ХХI ст. автори зазначеного вище дослiдження переконалися, що можливостi педагогiчного унiверситету у

свідомому засвоєнні студентами теоретичних знань у єдності з професійними вміннями й навичками повністю не реалізуються. У навчально-виховному процесі сучасної вищої школи превалює розроблений на високому рівні саме теоретичний аспект, представлений, насамперед, у науково-педагогічних джерелах В.П. Андрущенка [3], Н.М. Дем'яненко [77], Т.К. Завгородньої [166], І.А. Зязюна [100], І.Ф. Прокопенка [169], О.Я. Савченко [180] та інших. Стосовно практичного складника, за твердженням полтавських дослідників, спостерігається легковажність і другорядність сприйняття.

На початку ХХІ сторіччя члени кафедри теорії й історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова під керівництвом Людмили Петрівни Вовк виступали експертами наукових досліджень (монографії, докторські, кандидатські дисертації) та навчально-методичної літератури, яка готувалася на кафедрах інших ВНЗ і в наукових установах країни.

У контексті *міжнародного напрямку* науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ ними розроблялися комплекси заходів з інтеграції в міжнародний освітньо-науковий простір, вивчався міжнародний досвід підготовки освітян і шляхи його впровадження в освітню практику України, співробітники кафедр брали участь у міжнародних проектах, конференціях, семінарах, конкурсах, виставках тощо.

Упродовж 1991-2014рр. через стрімкі зміни у світовому освітньому просторі в педагогічній освіті України науковці вдалися до різного роду інновацій у професійній підготовці майбутнього вчителя, у способі діяльності та стилі мислення педагога. На відміну від репродуктивного навчання, інноваційний підхід до підготовки вчителів сприяв створенню можливостей для виявлення активної позиції в навчальному процесі, засвоєнню нового досвіду на основі цілеспрямованого формування творчого й критичного мислення, набуттю досвіду використання інструментарію навчально-дослідної діяльності.

Одним із важливих напрямів роботи, наприклад, кафедри педагогіки Бердянського ДПУ було встановлення та розвиток міжнародних зав'язків із педагогічною громадськістю та науковцями Західної Європи й Росії

(Невинномиський державний гуманітарно-технічний інститут, Ростовський державний педагогічний університет, Таганрозький державний педагогічний інститут) [109, с.10].

Зазначений етап ознаменувався в роботі педагогічних кафедр ВПНЗ України новим стилем соціальних стосунків, що вимагало з боку кафедр ініціативності, пошуку підтримки своїх починань, конкурентоспроможності на ринку праці тощо, що зумовило становлення *інноваційного напрям*у науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ВПНЗ. Цей напрям уможливив створення на базі кафедр наукових шкіл, інтегрованих програм, друк публікацій у фахових виданнях України, наукометричних базах, організацію маркетингу та просування на ринки результатів науково-дослідної роботи, розробку сайтів, інформаційних стендів тощо, що створило сприятливі умови для розвитку педагогічної науки на початку ХХІ ст.

Серед позитивних інновацій на цьому етапі варто назвати впровадження активних й інтерактивних форм і методів навчання, ТЗН, проблемних лекцій, ділових, імітаційних ігор, моделювання й аналіз різних проблемних ситуацій у рамках вивчення педагогіки, ОПМ і методики виховної роботи, творчі зустрічі з директорами, завідувачами шкіл і досвідченими вчителями тощо. На цьому етапі застосовувалася рейтингова система оцінювання знань студентів [226]. Постановою кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 р. *«Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами»* в роботі кафедр було покладено початок роздумів стосовно комерціалізації можливих освітніх послуг.

Зокрема організація інноваційної діяльності кафедри педагогіки ПНПУ імені К.Д. Ушинського була спрямована на формування й розвиток професійних якостей майбутніх учителів – педагогічної обдарованості, педагогічних, зокрема експресивних, здібностей, педагогічного мислення, емпатії та фасилітації тощо шляхом використання методів театральної педагогіки, диспутів, дискусій, проблемних занять [188].

Із вересня 2004 р. викладачі кафедри педагогіки й психології Бердянського ДПУ під керівництвом завідувача А.О. Малихіна розпочали роботу щодо впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчально-виховний процес вищої школи, зокрема модульно-рейтингової системи навчання, інтерактивних методик, дидактичних ігор, навчальних проєктів, створення електронних підручників тощо. Реалізації творчих пошуків членів кафедри сприяло створення експериментальних майданчиків у ЗНЗ №№ 2 і 21 м. Бердянська [109, с.12-13].

Викладачі кафедри педагогіки Південноукраїнського НПУ імені К.Д. Ушинського працювали за навчальними планами, розробленими відповідно до вимог кредитно-трансферної системи з урахуванням специфіки структури університету. Особлива увага приділялася використанню освітніх термінів, особливо тим, що мають інтегрований характер, а також інтерактивним методам навчання [188].

Широкого розвитку набула система навчальних курсів за вибором студентів, які сприяли розширенню їхнього світогляду та фомуванню знань у суміжних галузях. Для поглибленого вивчення майбутні вчителі обирали певні предмети або інтегровані курси з різних галузей знань [53].

У ході дослідження варто відзначити відкриття впродовж досліджуваного періоду при педагогічних кафедрах аспірантури та докторантури. Наприклад, при кафедрі педагогіки Житомирського ДПУ (з 2004 р. Житомирський державний університет) імені Івана Франка на чолі з завідувачем Олександром Антонівною Дубасенюк (1988-2001 рр.) аспірантуру відкрито у вересні 1993 р. за спеціальностями 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки», а з листопада 1999 р. за спеціальностями – 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» та 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». З грудня 2003 р. при кафедрі педагогіки відкрито докторантуру зі спеціальності 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» та 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» [183].

При кафедрі загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління Уманського ДПУ імені Павла Тичини у вересні 2004 р. відкрито аспірантуру за подібними спеціальностями: 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки»; 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» та 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». З грудня 2011 р. при кафедрі відкрито докторантуру із спеціальностями 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти»; 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» та 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» [190].

Інноваційним напрямом роботи педагогічних кафедр на викремленому етапі стала організація та діяльність наукових шкіл, що є показником науково-дослідного потенціалу кафедр, налагодженої роботи їхніх колективів, ринкового попиту, контактності з науково-педагогічними установами країни, популяризації педагогічного вчення, рівня освіченості українців.

Так, під керівництвом завідувача кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького ДПУ імені Івана Франка М.М. Чепіль сформовано наукову школу кафедри «Історія, теорія і практика української освіти і виховання». Наукова школа кафедри педагогіки Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка на чолі із завідувачем кафедри професором А.А. Сбруєвою працює за напрямом проблеми глобалізації, інтернаціоналізації та регіоналізації освіти в умовах побудови суспільства знань.

Варта уваги практика організації та проведення 2 червня 2009 р. засідання наукової школи завідувача кафедри педагогіки Полтавського ДПУ імені В.Г. Короленка, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України А.М. Бойко «Школа майбутнього: від теорії до практики». У засіданні наукової школи взяли участь 178 учасників, із них – 72 студенти [84].

При кафедрі загальної й соціальної педагогіки та психології ГНПУ імені Олександра Довженка організовано наукову школу «Підготовка соціального педагога до впровадження інноваційних технологій у процес розвитку особистості», яка була сформована у 1991 році під керівництвом лауреата премії «Вчений року 1998», лауреата премії «Жінка року 1997» доктора педагогічних

наук, професора Людмили Іванівни Міщик. Організація школи була необхідною з огляду на формування в Україні принципово нової парадигми соціальної політики, яка включала систему соціального захисту, соціальної допомоги та обслуговування населення, адекватне новим умовам розвитку нашого суспільства. Саме тоді виникла потреба у відповідних кадрах, соціальних і соціально-педагогічних працівниках нової формації. Результати роботи школи неодноразово представлено та схвалено на всеукраїнських і міжнародних конференціях. У сфері соціально-педагогічних послуг для населення школа розробила та реалізує такі програми: «Ми такі ж як і всі»; «Здорове покоління», «Друг» (для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку), програма «Студентський педагогічний кіноклуб» тощо.

Під керівництвом професорів кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова Л.П. Вовк, О.Г. Мороза, О.С. Падалки, Г.Д. Панченка, Р.А. Семернікової створено наукову школу дослідників із питань педагогіки вищої школи, тривала робота над темою «Актуальні питання педагогіки вищої школи», результати досліджень упроваджувалися в процесі підготовки магістрів, аспірантів і докторантів кафедри та університету. Завідувач кафедри професор Л.П. Вовк керувала науковими школами з проблем змісту педагогічної підготовки та дослідження історії освіти в контексті завдань підготовки вчителя.

Домінуючою науковою школою Харківського НПУ імені Г.С. Сковороди характеризувалася кафедра загальної педагогіки і педагогіки вищої школи, котра сприяла розвитку вітчизняної освіти, генерувала нові науково-педагогічні ідеї, спрямовувала діяльність наукового співтовариства на розробку актуальних проблем освітянської теорії й практики, забезпечувала підготовку висококваліфікованих спеціалістів вищої школи [16].

У зазначений період на педагогічних кафедрах практикувалося дотримання старих і створення нових традицій. Силами кафедр проводилися заходи, присвячені пам'яті не лише видатних педагогів, а й членів кафедр, їхніх завідувачів. Так, у 1997 р. кафедра педагогіки Харківського НПУ ім. Г.С. Сковороди організувала святкування 145-річчя кафедри та 100-річчя з дня

народження А.І. Зільберштейна. У рамках святкування підготовлено довідник «Педагогічна Харківщина» (В.І. Лозова), збірник наукових праць «Основні напрями наукової роботи кафедри педагогіки» (В.І. Лозова), буклет «Кафедрі педагогіки 145 років» (С.Т. Золотухіна), стенди-планшети (С.Т. Золотухіна), спеціальний випуск газети «Учитель», проведено конференцію, присвячену 145-річчю кафедри і 100-річчю від дня народження А.І. Зільберштейна (В.І. Лозова), організовано екскурсію до музею Г.С. Сковороди (Г.В. Троцько), концерт студентів університету (Г.В. Троцько) [231, с.5].

У контексті дослідження варто відзначити формування на визначеному етапі *кафедр педагогіки в непедагогічних ВНЗ*. Досвід створення у вишах непедагогічного спрямування факультетів підготовки науково-педагогічних кадрів «кожен для себе», як і вивчення психолого-педагогічних і методичних дисциплін в аспірантурі, видається гідним уваги й широко досліджується науковцями. Так, А.В. Коржуєв та В.А. Попков переконують, що це має відбуватися в тісному співробітництві з кафедрами педагогіки. ... Тісна співпраця має перш за все забезпечувати студентам й аспірантам таких факультетів широку загальнонаукову, психолого-педагогічну й методичну підготовку. При цьому, природно, посібники, плани, програми й підручники з теорії та методики навчання величезній кількості спеціальностей фахівцям-предметникам доведеться створювати спільно з педагогами. Викладати ж такі предмети повинні фахівці-предметники після спеціальної «посиленої» підготовки з педагогами та психологами. Це фактично означає підготовку у вищих навчальних закладах нового типу викладача, який уміє би навчати студентів того чи того навчального предмету, а й тому, як викладати цей предмет [114].

Особливо автори підкреслюють важливість цієї роботи в теоретичному й практичному аспекті для аспірантів першого й другого року навчання, яким необхідний серйозний, що поєднує теорію та практику курс педагогіки вищої школи. Часто виникають суперечки про те, чи слід залишати кандидатський іспит з філософії, адже переважна більшість аспірантів незабаром після закінчення аспірантури займаються педагогічною діяльністю. Тому, напевно, замість того,

щоб зубрити основні положення філософії (хоча і це, безумовно, важливо й цікаво), не проектуючи їх на власні наукові пошуки, варто ознайомитися з проблемами теорії й практики навчання та виховання у вищій школі (у всякому разі, аспірантам вишів) і скласти кандидатський іспит із педагогіки. Такі переконання сприяли відкриттю в досліджуваний період кафедр педагогіки в непедагогічних ВНЗ.

Загальновідомо, що підготовка фахівців вищої та середньої ланки в 1990-ті роки не відповідала вимогам ринкової економіки. Перш за все реформи торкнулися структури освіти, яка стала безперервною, зазнали змін середня спеціальна та вища освіта. У багатьох вишах почали функціонувати факультети професійної освіти, де вивченню підлягали педагогічні дисципліни й психологія. Упровадження педагогічних дисциплін у навчальні плани переслідувало завдання підготовки педагогів нового покоління. Метою вивчення педагогіки в непедагогічних ВНЗ стало формування основ психолого-педагогічної компетентності та розширення професійних функцій майбутнього спеціаліста.

Підкреслюючи вагомість вивчення педагогічних дисциплін у медичному виші, М.Ш. Камілова [105] перед студентом-медиком виокремила такі завдання:

- засвоїти і прийняти особисто для себе педагогічні аспекти діяльності медичного працівника;
- оволодіти основами педагогічних знань, підвищити загальну педагогічну культуру;
- зрозуміти значення педагогічних знань для розвитку своїх здібностей у період навчання та для професійного зростання.

Аналізуючи зміст педагогічної підготовки в медичному ВНЗ, М.Ш. Камілова констатує, що впродовж семи років медици-педагоги вивчають загальну та професійну педагогіку, педагогічну майстерність, нові педагогічні технології, дидактику. Таке детальне вивчення педагогічних дисциплін украй необхідне студентам. Адже багато випускників, частіше дівчата, влаштовуються на роботу в середні спеціальні медичні заклади. Вони виконують функції викладача загальномедичних і медичних дисциплін у коледжах і ліцеях, а також

учителя в загальноосвітніх установах із профільним медико-біологічним навчанням.

Дослідниця переконує, що педагогічні знання потрібні не тільки педагогам: для виховання гармонійного покоління необхідна інтеграція школи, сім'ї та психологічної медицини. Гармонійний розвиток включає в себе розвиток різних сторін психічного життя – розуму, почуття, волі, поєднання різних сторін виховного впливу – розумового, морального, естетичного, розвиток духу і тіла – психічне і фізичне виховання [105]

На новий рівень на визначеному етапі вийшла співпраця педагогічних кафедр з *іншими освітніми установами*: навчальними та науковими закладами України, зокрема з Академією педагогічних наук України, Національною академією наук України, підрозділами Міністерства освіти і науки України та іншими міністерствами, місцевими органами в галузі освіти та загальноосвітніми закладами, кафедрами педагогіки між собою тощо (*Додаток Л*, с.511) [172].

Ця робота стала поштовхом для розробки членами кафедри педагогіки разом із інститутом післядипломної освіти положення про центр при Харківському ДПУ імені Г.С. Сковороди для надання освітніх послуг (у т.ч. платних) населенню з проблем сімейного виховання, роботи з важкими дітьми, організації дозвілля молоді, здорового способу життя тощо (Б.М. Наумов, С.В. Білецька, Т.О. Дмитренко, І.С. Калиновський, Л.М. Калашнікова) [231, с.115], «Положення про регіональні науково-методичні центри педагогічної освіти» для координації в регіоні роботи з підготовки педагогічних кадрів і їхнього професійного вдосконалення (С.Т. Золотухіна, А.Г. Відченко, В.І. Лозова).

Члени кафедри педагогіки Південноукраїнського НПУ імені К.Д. Ушинського в складі факультету початкового навчання на чолі із Зінаїдою Наумівною Курлянд (з 1997 р.) продовжували кращі традиції кафедри у взаємодії з освітніми установами. Так, уся науково-організаційна й лекторська діяльність кафедри була спрямована на популяризацію педагогічних інновацій у різних навчальних закладах м. Одеси, підвищення професійно-педагогічної

компетентності та науково-дослідницької культури їхніх працівників [188]. Варто підкреслити продовження зв'язків кафедри зі школами, проведення на їхніх базах навчальної та методичної роботи, консультацій з проблем сучасної педагогіки (І.О. Бартенєва, І.А. Левіна, О.П. Ноздрова, Н.І. Дідусь, З.Н. Курлянд), керівництво студентськими науковими гуртками (І.А.Левіна, Н.І.Дідусь, О.А.Галіцан, О.П.Ноздрова) [188].

Під керівництвом викладачів кафедри педагогіки й психології (до 2001 р.) Бердянського ДПУ обласні методичні центри готували наочні та навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл. Крім того, члени кафедри займалися питаннями забезпечення цілісного навчально-виховного процесу, ефективного запровадження технічних засобів навчання, творчого застосування педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка, виховання студентської молоді в патріотичному дусі [109, с.10].

Спільно з викладачами Донецького педагогічного коледжу викладачі кафедри педагогіки й психології Бердянського ДПУ проводилися консультації, виїзні засідання кафедри щодо організації навчально-виховного процесу у ВНЗ I-II рівнів акредитації. Крім того, співробітники кафедри надавали методичну допомогу адміністративним працівникам професійно-технічних училищ, керівникам методоб'єднань і гуртків ЦДЮТ Бердянська. У 2006 р. на базі кафедри створено новий структурний підрозділ вишу – кафедру педагогіки вищої школи та управління навчальними закладами [109, с.12-13].

Взаємодія кафедри педагогіки Криворізького ДПУ з освітніми установами відбувалася в таких формах: школи педагогічної майстерності, семінари, конкурси, консультації, узагальнення передового педагогічного досвіду, видання методичної літератури. Щорічно за участю викладачів, студентів і вчителів базових шкіл проводилися бесіди за «круглим столом», диспути, інтелектуальні ігри, конференції та тренінги [185].

На базі кафедри педагогіки в Криворізького ДПУ було створено Центр гендерної освіти (вересень 2013 р.), який увійшов до Всеукраїнської мережі гендерних освітніх центрів при ВНЗ, що плідно співпрацюють із Фондом

ім. Гайнріха Бьоля в Україні. У 2015 році кафедрою педагогіки було започатковано два періодичні часописи: «Педагогічне Криворіжжя» та «Гендерна парадигма освітнього простору» [185].

Крім того, співробітники кафедри педагогіки Криворізького ДПУ співпрацювали з учительською спільнотою у формі різних всеукраїнських і міжнародних семінарів. Темати кількох із них були такі: «Формування іміджу вчителя в умовах сучасної освітньої практики» (2013), «Гендерне виховання в сучасній школі» (2014). Науково-методичний зв'язок викладачів кафедри із вчительством міста продовжувався й під час роботи викладачів на курсах підвищення кваліфікації вчителів (Центр підвищення кваліфікації, перепідготовки, удосконалення) [185].

З боку діяльності педагогічних кафедр спостерігається втрата деяких визначених на попередніх етапах традицій підготовки майбутніх учителів. Так, аналізуючи протоколи засідань кафедр, накази педагогічних ВНЗ [226], відстежено, що відкриті лекційні та практичні заняття в цей час практично не взаємовідвідувалися й не обговорювалися, унаслідок чого молоді викладачі не отримували належної уваги та допомоги з боку кафедр.

Отже, в умовах відродження й розбудови національної системи педагогічної освіти України впродовж 1991-2014 рр. кафедри педагогіки педагогічних ВНЗ України забезпечували підготовку та виховання педагогічних кадрів, здатних працювати на засадах інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, дитиноцентризму, власного творчого безперервного професійного зростання; продовжували й осучаснювали кращі науково-педагогічні традиції підготовки майбутніх учителів.

Характерним для *навчально-виховного* напрямку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО на цьому етапі стала фундаментальна підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників шляхом упровадження інтегрованих навчальних дисциплін, структурність і змістовність курсів педагогічних дисциплін, розробка навчально-методичного забезпечення, організація навчально-методичних колективів, секцій, лабораторій, проведення

студентських конкурсів, олімпіад, конференцій, створення студентських проблемних груп, наукових гуртків, упровадження індивідуальних, диференційованих і групових форм навчання, проблемно-пошукових, дослідних методів, а також рольових ігор, тренінгів. Вивчення педагогічних дисциплін здійснювалося за модульно-рейтинговою та модульно-кредитною технологіями.

Науково-дослідний напрям презентовано уточненням колективами педагогічних кафедр комплексних цільових програм («Наука», «Кадри», «Освіта»), розробкою актуальних наукових тем, створенням і налагодженням роботи науково-дослідних лабораторій. Виявлено, що педагогічні кафедри продовжували підтримувати зв'язок з освітніми установами й громадськістю, обласними методичними центрами, навчальними й науковими закладами країни, зокрема з Академією педагогічних наук України, Національною академією наук України, підрозділами Міністерства освіти і науки України й іншими міністерствами, місцевими органами управління в галузі освіти та загальноосвітніми закладами.

У контексті *міжнародного напрямку* педагогічними кафедрами проводилися заходи з інтеграції в міжнародний освітньо-науковий простір, вивчався міжнародний досвід підготовки освітян і шляхи його впровадження в освітню практику України, співробітники кафедр брали участь у міжнародних проектах, конференціях, семінарах, конкурсах, виставках тощо. *Інноваційний напрям* уможливив створення на базі кафедр наукових шкіл, інтегрованих програм, друк публікацій у фахових виданнях України, наукометричних базах, організацію маркетингу та просування на ринки результатів науково-дослідної роботи, розробку сайтів, інформаційних стендів тощо, що створило сприятливі умови для розвитку педагогічної науки на початку XXI ст.

Висновки до розділу 3

Таким чином, у ході дослідження на основі аналізу історико-педагогічної літератури та архівних матеріалів [94; 280; 314; 328; 330; 336; 337; 344; 349; 353;

355; 363; 364] з огляду на суспільно-політичні й культурно-освітні чинники обґрунтовано етапи розвитку кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ України початку XX – початку XXI сторіч: *перший етап* (1921-1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених інститутів народної освіти й визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності відповідних кафедр; *другий етап* (1930-1957 рр.) – етап офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в ЗВПО, трансформації й уніфікації змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності; *третій етап* (1958-1990 рр.) – етап посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО на тлі процесів реформування в галузі педагогічної освіти; *четвертий етап* (1991-2014 рр.) – етап розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови національної педагогічної освіти.

Узагальнено досвід, визначено й схарактеризовано напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки на кожному з обґрунтованих етапів. На першому етапі виразності набули науково-дослідний й освітній напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки. На другому етапі чітко до раніше апробованих напрямів (науково-дослідного, освітнього) додався навчально-методичний, почалось налагодження зв'язків з освітніми установами й громадськістю. Третій етап вирізняється здійсненням навчально-виховного, науково-методичного напрямів, активністю зв'язків з освітніми установами й громадськістю, налагодженням організаційної роботи досліджуваних кафедр. Зміст науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки на четвертому етапі становили освітньо-виховний, науково-дослідний, міжнародний, інноваційний напрями, підтримувався зв'язок з освітніми установами.

Матеріали розділу відображено в таких роботах автора [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 220; 221].

Література до розділу 3

1. Адаменко О.О. Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди Василя Захаровича Смаля (1930-1987рр.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Київ, 2010. С.94
2. Ананьин С.А. Киевский научно-педологический институт : краткий отчет деятельности с 15 сентября 1920г. - по 15 ноября 1921г. *Наука на Украине*. 1922. №1. С.69-71.
3. Андрущенко В.П., Бондар В.І. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1.28_4 (дата звернення: 03.09.2016).
4. Архипова С.І. Науково-дослідна робота в системі підготовки соціальних педагогів *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня 2006) / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 96-103.
5. Башкір О.І., Васильєва С.О., Собченко Т.М. Дидактика. Навчально-методичний посібник. Харків. 2016. 163с.
6. Башкір О. І. Відновлення наукового потенціалу педагогічних наук в 1920-х. Інновації у сучасному світі. Матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (17 лютого 2017, м. Вінниця). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД, 2017. С. 16-20.
7. Башкір О.І. Громадсько-педагогічна робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України (1946-1990). Інженерні та освітні технології. 2017. №4(20). С. 47-55.
8. Башкір О.І. Деприваційна модель підготовки вчительських кадрів у системі вищої педагогічної освіти України ХІХ – початку ХХ ст. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. Київ. 2017. Вип. 28 (38). 165с. С. 76-82

9. Башкір О.І. Діяльність лабораторії експериментальної дидактики при ХДПІ імені Г.С. Сковороди. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 11 квітня 2017). Харків. 2017. 330с. С. 47-50.
10. Башкір О.І. Діяльність українських науково-дослідних кафедр педагогіки (1922-1930). *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018. №1(21). С. 4-8. URL: http://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/120878/117085
11. Башкір О.І. Експериментальна педагогіка як течія педагогічної науки (20 ті роки XX сторіччя). *Методологія сучасних наукових досліджень*. Матеріали XII наук.-практ. конф. молодих учених (10-11 листопада 2015 р., м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 10-12.
12. Башкір О.І. Загальна характеристика кафедри як структурного підрозділу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. № IV (49). С.7-11. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iv_49_103.pdf
13. Башкір О.І., Зеленська Л. Д., Золотухіна С. Т. На скрижалях історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: Документально-художнє видання. Х.: ФОП Бровін О. В., 2016. 114с.
14. Башкір О.І., Зеленська Л.Д. Суспільно-політичні детермінанти організації вищої педагогічної освіти в Харківському регіоні (1919-1933р.р.). *Scientific-Researches*. Кишинев (Молдова). 2016. №3. С.9-15 URL: https://science-research.com/wp-content/uploads/2017/01/scientific-researches_журнал_сентябрь-1.pdf (дата звернення: 3.04.2018)
15. Башкір О.І. Зміст роботи кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту (30-ті роки XX сторіччя). *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків. 2016. Вип.39. 213с. С.16-24
16. Башкір О.І., Золотухіна С. Т. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Х.: Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 156 с.

17. Башкір О.І. Золотухіна С.Т. та інші. Педагогіка. Учебное пособие. Харьков, 2016. 106с.
18. Башкір О.І. Імпровізація як наукова проблема. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2013. Вип.43. 184с.
19. Башкір О.І. Інтерактивні методи як спосіб формування готовності майбутніх учителів до педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. Запоріжжя. 2012. Вип. 24 (77).
20. Башкір О.І. Інтуїція як складова педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя. 2013. Вип. 30 (83). 612с.
21. Башкір О.І. Кафедра педагогіки в системі педагогічної освіти України в період 1919-1933р.р. *Вісник Львівського університету*. Серія Педагогічна. 2017. Вип.32. С. 257-266.
22. Башкір О.І. Керівництво укладанням портфолію. *Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи – 2015: Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. та ПВШ (Харків, 14 квітня 2015)*. Харків. 2015. 89с.
23. Башкір О.І. Культура педагогічного онлайн спілкування. Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (Харків, 13 травня 2014). Харків. 2014. 94с.
24. Башкір О.І. Курсова робота: методичні рекомендації. Харків, 2013. 64с.
25. Башкір О.І. Місце імпровізації у формуванні творчого потенціалу майбутнього вчителя. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2014. Вип. 35 (88). 568с.
26. Башкір О.І. Місце портфолію в системі контролю знань студентів. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2015. Вип. 47. 314с.
27. Башкір О.І. Науково-дослідницька діяльність вищих педагогічних навчальних закладів України (1939-1950 р.р.). *Педагогічні традиції та інновації*

в сучасному освітньому просторі: Праці III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпро, 1 жовтня 2016). Ніжин. 2016. С.49-52

28. Башкір О.І. Особливості діяльності кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського (1945-1970р.р.)». *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : збірник наукових праць. Харків: Українська інженерно-педагогічна академія, 2016. Випуск 50-51. С. 47-57. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/26245/1/Romanovskyy_Fenomen_2016.pdf

29. Башкір О.І. Процесс мышления во время педагогической импровизации. *Социальное знание и проблемы интенсификации развития белорусского общества*: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 12–13 ноября 2015). Минск. 2015. 404 с.

30. Башкір О.І. Стан науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди в передвоєнні роки (1933-1941). Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: «Педагогічні науки». 2016. Ч.1. №6. С.142-149

31. Башкір О.І. Становлення державного педагогічного інституту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. № 7 (61). С. 37-47. URL: https://pedscience.sspu.sumy.ua/wp-content/uploads/2017/03/716-1-1_copy.pdf

32. Башкір О.І. Становлення кафедри педагогіки на Харківщині в 20-ті роки ХХ сторіччя. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2015. Вип. 50. 306с.

33. Башкір О.І. Становлення кафедри педагогіки як науково-педагогічного підрозділу вищого педагогічного навчального закладу. *Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы*: Материалы II-й Международной научно-практической конференции (Баку, 10 марта 2017). Баку. 2017. 636с. С. 151-153

34. Башкір О.І. Теорія виховання. Навчально-методичний посібник. Харків, 2016. 96с.

35. Башкір О.І. Форми роботи з громадськістю кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського (50-60-ті роки ХХ ст.). *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами*: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 22 листопада 2016). Харків. 2016. 105с. С. 28-30
36. Башкір О. І. Харківська науково-дослідницька кафедра педології у 20-ті роки ХХ сторіччя. *Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя*. Матеріали наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. і ПВШ (20 жовтня 2015, м. Харків). Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 3-5.
37. Беккер Р.І. Виховання любові до педагогічної професії в педагогічному гуртку. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 107-113.
38. Березівська Л.Д Періодизація реформування шкільної освіти в Україні (1899-1991). *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007рік*. Київ: Педагогічна думка, 2008. С.47-48.
39. Березівська Л. Розробка наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920-1924). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_4 (Дата звернення: 12.08.2016)
40. Березівська Л.Д. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. №15, С.10-13
41. Близнюк С.Л. Готувати майбутнього вчителя до виховної роботи в школі. *Радянська школа*. 1960р. №9.
42. Богданова І.М. Деякі аспекти підготовки майбутніх фахівців до соціальнопедагогічної діяльності. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р. / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А. П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 104-107

43. Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). Харків: ХДПУ, 1994. 195с.
44. Бойко А. Єдність теорій і практики в підготовці вчителя. *Освіта України*. 2001. №57. С.5
45. Бойко А. Модернізація підготовки вчителя: єдність теорії і практики. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. 2003. Вип. 5 (32). 220с.
46. Боровик А. Чернігівський інститут народної освіти за часів керівництва С.І. Воробйова. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2014_6_35 (Дата звернення: 11.08.2016)
47. Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР, 1930. №40. С.3
48. Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР, 1932. №34. С.3
49. Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР, 1933. №32. С.4.
50. Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР. 1930. №27. С.2-3.
51. В ВУЗах України. *Студент революції*. 1923. №2-3.
52. В педагогическом кружке при ИНО. *Наука на Украине*. 1922. №2. С.153.
53. Вакуленко В.М. Розвиток теорії й практики вищої педагогічної освіти України, Росії, Білорусії на основі акмеологічного підходу: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496с.
54. Васильєва С. О. Розвиток професійного статусу вчителів (60-90 рр. ХХ ст.). *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 26-27 лист. 2015 р.). Харків: ХДАК, 2015. С.111-113.
55. Васильєва С. Професійний статус учителя та сучасність. *Психологія и педагогика: на рубеже веков*: Монографія [авт. кол.: Н. Карпова, С. Васильєва та ін.]. Одеса: Куприєнко СВ., 2015. С. 139-176.
56. Введение в действие Кодекса законов о народном просвещении Коллектор-распределитель: Научно-исследовательские кафедры и научно-

исследовательские институты: Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1922. №49.

57. Вихрущ В.О. Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX століття) : автор. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. С.32.

58. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох частинах. Київ: Вид-во Київського університету, 1967. Ч.1.

59. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 396 с.

60. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.

61. Водотика С.Г. Використання спадщини істориків 1920-х років в курсі історії України. *Методологія і зміст гуманітарної освіти*. Херсон: Тавр. техн. ун-т, 1993. С. 49-51.

62. Водотика С.Г. Досвід залучення викладачів вузів до наукових досліджень. Проблеми поширення досвіду викладання та вивчення історії України: Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. Одеса: Б.В., 1993. С. 179-181.

63. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. 336 с.

64. Водотика С.Г. Роль научно-исследовательских кафедр 1920-х годов в системе исторического знания Украины. *Отечественная культура и историческая наука XVIII-XX веков*. Брянск: БГПИ, 1996. С. 117-128.

65. Водотика С.Г. Шляхи поступу сучасного соціального знання в Україні XXI ст. у світлі досвіду 1920-х років: співвідношення еволюційного і революційного шляхів розвитку науки. *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького національного університету*. 2014. Вип.40. С.210-216.

66. Высшая школа: Сб. основных постановлений, приказов и инструкций в 2 томах / [Под. ред. Е.И. Войленко]. Москва: Высшая школа, 1978. Т.1. 399с.
67. Гаврилів М. Харківський інститут народної освіти. *Шлях освіти*, 1927. №10. С. 166-170.
68. Ганджій А. IV Всеукраїнська сесія Наукпедкому. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.183-196.
69. Гарбуз Т. Краєзнавство й трудова школа. *Радянська освіта*. 1925. №3. С. 46-50.
70. Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки. *Радянська освіта*. 1925. №8-9. С. 65-68.
71. Глобов И.Г. О педологических извращениях в системе наркомпросов. Наркомпрос РСФСР, 1936. С.78.
72. Грішин Е.О., Флякс С.С. З досвіду виховної роботи в педагогічному інституті. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С.114-119.
73. Грушевский М. Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки. Сан-Петербург: «Общественная польза», 1907. 48с.
74. Гусак П.М. Підготовка соціального педагога: кредитно-модульна система організації навчального процесу. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради--семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р. / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 89-95.
75. Гусак М.Н. Досвід організації роботи спецсемінару з педагогіки. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 51-54.
76. Дальнейшее развитие сети научно-исследовательских кафедр на Украине. *Наука на Украине*. 1922. №2. С.136-138
77. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XXст.): Монографія. Київ, 1998. 328с.
78. Державна національна програма «Освіта». *Історія української школи і педагогіки*: хрестоматія / Упор. О.О.Любар. Київ: Знання, 2003. С. 641-666.

79. Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення: Монографія / А.В. Сущенко, Т.І. Сущенко, О.О. Фунтікова та ін.; за заг. ред. О.О. Фунтікової. Запоріжжя. КПУ. 2008. 392с.

80. Елькін М.В., Окса М.М. Консеквенти становлення і розвитку кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (1922-2014 рр.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. №. 2. С. 60-69.

81. Єжов Н. Оперативний наказ (№00486) народного комісара внутрішніх справ СРСР: про репресії щодо дружин зрадників батьківщини, членів право-троцькистських шпигунсько-диверсійних організацій (15 серпня 1937р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1937\(08\)15.Ezhov.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1937(08)15.Ezhov.php) (Дата звернення: 17.03.2015)

82. Жильцов П.А. Ориентация молодежи на педагогические профессии. *Советская педагогика*. 1981. №10. С.33.

83. Завацька Л.М. Шляхи підвищення ефективності практичної підготовки соціальних педагогів. Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-- педагогічних кафедр: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р. / [ред. Б. М. Жебровський; уклад.: А. П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. С.81-88

84. Засідання наукової школи доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України А.М. Бойко «Школа майбутнього: від теорії до практики». *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 1. С.140-141.

85. Збандуто С.Ф. Наш досвід педагогічної практики студентів у піонерських таборах. *Радянська школа*. 1958. №6.

86. Збірник декретів, наказів, розпоряджень по Народному комісаріату освіти. 1920. Харків: Всеукраїнське державне видавництво. Вип. 2. 46с.

87. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. 1920. Вип. I. 60с.

88. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1948. №18. С.9-15.
89. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1951. (1)№13. С.5-7; (2)№15. С.22
90. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1958. №8. С.13.
91. Звідомлення про Київську науково-дослідну кафедру педології. Зб. праць Київської науково-дослідної кафедри педології. 1930. Т.І.
92. Звіт Київської науково-дослідної кафедри педології про працю за 1925-1926 академ. рік. *Наука на Україні*. 1927. №2-4. С.214-217.
93. Звіт про семінар-курси, організований педвідділом Упрофосу в серпні 1925р. (16-27.08) для лекторів педдисциплін у педвузах. Бюлетень наркомосвіти УСРР. 1925. Ч10(15). С.40
94. Зеленська Л.Д., Лупаренко С.Є. Громадсько-педагогічна діяльність кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди (сер.40-х-поч. 60-х рр. XX ст.). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2015_49_29 (Дата звернення: 11.11.2015)
95. Зильберфарб И. Педагогическая секция Научного общества при Харьковском ИНО. *Путь просвещения*. 1923. №4. С.280-284.
96. Золотухіна С.Т. Напрями роботи кафедри педагогіки: досвід і перспективи. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2015. Вип. № 50. С.182-190.
97. Золотухіна С.Т. Роль кафедри в підготовці наукових кадрів. Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. 359с.
98. Золотухіна С.Т., Башкір О.І. Т.П. Гарбуз, І.І. Синепол: педагоги, реабілітовані історією. *Education and Pedagogical Sciences*. 2016. № 1 (164). С. 69-78.
99. Зотин М. Институты народного образования и педагогические курсы как центры переподготовки учительства. *Шлях освіти*. 1924. №7. С.1-8.

100. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302с.
101. Ігнат'єв О.Т. Про співдружність працівників шкіл і кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 120-123.
102. Історія Академії наук України: 1918–1923: Док. і мат. Київ: Наук. думка, 1993. 570с.
103. Історія кафедри педагогіки Житомирського педагогічного інституту. Сайт «zu.edu.ua». URL: https://zu.edu.ua/ped_ist.html (дата звернення: 18.09.2017)
104. Каменев С.А., Пинкевич А.П. На путях перестройки преподавания педагогики (новая программа по педагогике для педвузов). *Высшая школа*. 1936. №4. С.71-84.
105. Камилова М.Ш. О роли педагогических дисциплин в подготовке специалиста «медик-педагог». URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2014/04/2247> (дата обращения: 26.05.2017)
106. Капська А.Й. Концептуальний підхід до організації професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Педагогічна освіта в Україні*. Київ: Знання, 2006. С. 62-80.
107. Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. URL: <http://maths.pnpu.edu.ua/ped.php> (дата звернення: 12.09.2017)
108. Кафедра педагогічної творчості 1989-2014: інформаційно-бібліографічний показник / укладачі: Н.В. Гузій, І.О. Маріуц, Л.В. Савенкова; за заг. ред. Н.В. Гузій. Київ: Вид-во НПУ імені Н.П. Драгоманова, 2015. 111с.
109. Кафедри педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012): історія та сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету) / Упор. О.В. Голуб. Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
110. Кашкаров Н. Вторая Всеукраинская конференция по педагогическому образованию (22-28 июля 1923г.). *Путь просвещения*. 1923. №7-8. С.190-214.

111. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: монографія. URL: http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/ippom/koval-prof_pidgotovka.pdf (дата звернення: 25.10.2017)
112. Коваль Л.В. Особливості глобалізаційного та європейського контексту розвитку професійної освіти. *Педагогічні науки*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. Випуск 49. С. 248-255.
113. Конкурс педагогічної майстерності у становленні майбутнього вчителя. *Кафедра педагогіки: минуле і сучасне*. Харків: ОВС, 2001. С.41-43.
114. Коржуев А.В. Попков В.А. Подготовка преподавателя высшей школы. *Педагогика*. 2000. №7. С.53-58.
115. Корнетов І. Про організацію державних університетів на Україні. *Комуністична освіта*. 1933. №4. С.55-74.
116. Король Л.Л. Розвиток педагогічної майстерності як складової професійної підготовки майбутнього вчителя в Полтавському педагогічному інституті (1970-1990рр. XXст.) : дис. ... канд.пед.наук. : 13.00.01. Полтава, 2006.
117. Король Л.Л. Розвиток педагогічної майстерності як складової професійної підготовки майбутнього вчителя в полтавському педагогічному інституті (1970 – 1990 рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2007. 19с.
118. Котов Т. Науково-дослідницька робота на Україні. *Студент революції*. 1922. №1. С. 27.
119. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20 - 30-х рр. XX ст.: еволюція соціально-історичного типу : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 25с.
120. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. Донецьк: НОРД-ПРЕСС, 2004. 455с.
121. Левченко В. Краєзнавство в Одеському інституті народної освіти (1920-1930): становлення, напрями, традиції. *Краєзнавство*. 2011. № 2. С. 14-24.

122. Литвинов С.А. Поліпшувати підготовку педагогічних кадрів з вищою освітою для загальноосвітньої школи. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 17-24.
123. Литвинов С. Кафедра педагогіки і вчитель. *Радянська освіта*. 1963. №3 (1210). (12 січня).
124. Луговий В.І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико-методологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1995. 48с.
125. Львов М.Р. Взаимодействие педагогического института и школы в подготовке учителя. *Советская педагогика*. 1981. №9. С.76-84.
126. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985рр.). Київ: Либідь, 1992. 196с.
127. Мамаєва О.А. Роль кафедри в організації громадської діяльності студентів сучасних вищих педагогічних навчальних закладів України. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків. 2011. С.78-83.
128. Методические указания к практическим занятиям для студентом III курса по спецкурсу «Основы педагогического мастерства». Полтава, 1983. Ч.2. 73с.
129. Микитюк О.М. Наукові пошуки кафедри педагогіки. *С.І. Миропольський (1842-1907): вчений, педагог, методист* : зб. наук. пр. Серія «Педагогіка та психологія». Харків: ХДПУ, 1997. Вип.3. с.6-13.
130. Місечко О. Роль інститутів народної освіти у професіоналізації педагогічної освіти в Україні (початок 1920-х рр. *Історико-педагогічний альманах*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_2_22 (дата звернення: 12.06.2016).
131. Н.Т. [Николай Тарасевич – прим. Н. Д.]. Педологические институты, как самостоятельные научные центры. История развития Одесского Педологического И-та. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 126–149.

132. Нариси українського шкільництва (1905-1933) / за гол. ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Заповіт, 1996. 304с.
133. Наукова сесія з питань педагогіки й психології. (Харків, 5-7 квітня 1941). Харків: ХДПІ, 1941. 46с.
134. Наукові установи та організації УСРР. Харків: Видання Державної Плянкової Комісії УСРР, 1930.
135. Науково-дослідчі заклади Укрнауки : науково-дослідчі інститути та катедри. *Наука на Україні*. 1926. №1. С. 83.
136. Научная деятельность Одесского педологического института. *Наука на Украине*. 1922. №3. С.242-243.
137. Нестеренко В.В. Розвиток заочної форми навчання в системі вітчизняної вищої педагогічної освіти. *Наукові записки*. 2011. № 2. С. 12-19.
138. Новицька Ольга. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 1920-ті роки. *Історико-педагогічний альманах* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2013_1_16 (дата звернення: 15.02.2016).
139. Об учреждении научно-исследовательских кафедр и обеспечении ученых работников научно-исследовательских кафедр. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. №25. Ст.726.
140. Організація Київських науково-дослідчих кафедр. *Наука на Україні*. 1922. №3. С 234-235.
141. Осмолівська О.Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 – 1930-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2004.
142. Павловський В. Кафедра педагогіки розгортає роботу. *Студент революції*. 1933. №1. С. 24
143. Парадиський О. Проблема готування педкадрів. *Комуністична освіта*. 1931. №4. С.76-82.

144. Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр : *Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психолого-педагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006 р.* [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. 163 с.

145. Педагогічна Харківщина: довідник / за ред. І.Ф. Прокопенка, В.І. Лозової. Харків, 1999. С.89.

146. Педагогічна Харківщина: довідник. / за заг.ред. В.І.Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків: Вид-во Круглова, 1997. 160с.

147. Педвуз – школа. *Радянська школа*. 1986. №4. С.92-93.

148. Пилипенко В.І. Про підготовку майбутніх учителів до роботи з піонерами. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 75-79.

149. Пироженко Л.В. Чинники реформування змісту загальної середньої освіти в Україні в сер. 50-х- на поч.60-х років ХХ століття. *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007р.* Київ: Педагогічна думка, 2008.

150. Пітов В.І., Попов В.М. Вихованню студентів – наукову основу. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С.3.

151. Положение о Всеукраинском комитете содействия ученым. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. №22.

152. Положення про галузеву науково-дослідну лабораторію наукових основ вищої педагогічної освіти при Київському державному педагогічному інституті імені О.М. Горького. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1971. №11. С.10-13.

153. Положення про науково-дослідчі катедри. *Бюллетень Наркомосвіти*. 1925. Ч.4. С.75.

154. Попів О.І. Український науково-дослідний інститут педагогіки у Харкові. *Шлях освіти*. 1929. №8-9. С. 130-138.

155. Пригорницька О.Ю. Внесок випускників Чернігівського інституту народної освіти в науково-культурне життя радянської України. *Наукові праці*

історичного факультету Запорізького національного університету.
 URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/40/23.pdf (дата
 звернення: 11.12.2016).

156. Про досвідні установи при педвузах. *Бюлетень наркомосвіти УСРР*. 1925. Ч.10(15). С.50.

157. Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах. *Бюлетень народного комісаріату освіти УРСР*. 1930. №43. – С.1.

158. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні : тези ЦК КПРС і ради Міністрів СРСР. *Радянська школа*. 1958. № 11. С. 3–23.

159. Про науково-дослідну роботу в педагогічних і учительських інститутах. *Збірник наказів та розпоряджень народного комісаріату освіти УРСР*. 1940. №35. С.2-3.

160. Про обговорення актуальних питань радянської педагогіки. *Збірник наказів та розпоряджень народного комісаріату освіти Української РСР*. 1941. №8. С.6.

161. Про підсумки виконання науково-дослідних робіт з педагогіки і психології в педагогічних інститутах республіки в 1960-1970рр. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1971. №16. С.23.

162. Про прикріплення до педагогічних та учительських інститутів УРСР середніх і семирічних шкіл як базових шкіл. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1951. №15. С.22.

163. Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. 1930. №40. С.3.

164. Про роботу УНДІПу та товариство «Педагог-марксист». Постанова зборів партколективу ХДПІ на постанову ЦК КП(б)У від 11 жовтня 1933р. *За більшовицького педагога*. 1933. Третя декада листопада.

165. Про стан і заходи до поліпшення підвищення кваліфікації директорів шкіл на ФПК при педагогічних інститутах республіки. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1981. №3.

166. Проблеми педагогіки: історія, сучасність, перспективи : збірник наук. праць. / Т.К. Завгородня. Івано-Франківськ, 2008. 428с.
167. Прокопенко І.Ф., Кочат Д.А., Микитюк А.Н. Подготовка учительских кадров в Харькове в советский период: концептуальне підходи, практический опит (1917-1991гг.) : учебное пособие по спецкурсу для студентов педагогических специальностей. Харьков: ХГПИ, 1992. 92с.
168. Прокопенко І.Ф. Шляхами щастя тридцять років (До 30-річчя діяльності І.Ф. Прокопенка на посаді ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди). Харків, 2011. 252с.
169. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І. Педагогічні технології : навч. посібник. Харків: Колегіум, 2005. 224с.
170. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХст.) : Наукове видання. Харків: ХНПУ, 2007. 152с.
171. Професійна і спеціально-наукова освіта України 1922-1923 шкільного року та її найближчі перспективи. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. 1924. №1. С.12.
172. Психолого-педагогічні кафедри вищих навчальних закладів України / [Уклад. В.І. Даниленко, А.В. Кудін, К.М. Левківський, В.П. Мележик; За ред. Б.М. Жебровського]. Київ: Знання, 2006. 302с.
173. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у західній Європі: спільність і розбіжності : Монографія. Київ: Вища школа, 1997. 180с.
174. Регейло І. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Київ: Освіта України, 2014. 704с.
175. Регейло І.Ю. Тенденції розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 50-60 рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №57. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. №27. С.254-262.

176. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. Харків: ХДПУ, 1999. 527с.
177. Ряппо Я. Положення про науково-дослідні кафедри УРСР. *Наука на Україні*. 1922. №1. С. 112-116.
178. Ряппо А. Основні моменти наукової праці на Україні в минулому році. *Путь просвещения*. 1925. №4. С.142-148.
179. С.А.А. [С.А. Ананьїн]. Педологічний семінар при Київському ІНО 1922-1923рр. *Путь просвещения*. 1923. №7-8. С.269-271.
180. Савченко О.Я. Удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації шкільної освіти. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр* : Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів 16 червня 2006р. / [ред. Б.М. Жебровський; уклад.: А.П. Кудін та ін.]. Київ: Знання, 2006. 163с.
181. Сайт Бердянського державного педагогічного університету. URL: <http://bdpu.org/faculties/fppom/structure-fppom/kaf-pedagogiky/> (дата звернення: 12.10.2017).
182. Сайт Глухівського національного педагогічного університету імені ОлександраДовженка. URL: http://gnpu.edu.ua/gnpu/index.php?option=com_content&view=article&id=70%3A2011-01-25-12-35-11&catid=64%3Ak&lang=en (дата звернення: 12.08.2017).
183. Сайт Житомирського державного університету імені Івана Франка. URL: https://zu.edu.ua/ped_ist.html (дата звернення: 12.06.2017).
184. Сайт кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди. URL: <http://hnpueduua.wixsite.com/pedagogics> (дата звернення: 09.06.2017).
185. Сайт кафедри педагогіки Криворізького педагогічного університету. URL: <http://kdpu.edu.ua/pedahohiky/zahalna-informatsiia/pro-kafedru.html> (дата звернення: 09.06.2017).

186. Сайт кафедри педагогіки та педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету. URL: <http://www.mdpu.org.ua/new/kafedra-pedagogki-ta-pedagogchno-majsternost.html> (дата звернення: 12.06.2017).

187. Сайт кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL: <http://www.ktip.npu.edu.ua/2008-06-11-09-30-58> (дата звернення: 14.06.2017).

188. Сайт ПНПУ імені К.Д. Ушинського. Кафедра педагогіки. URL: <http://www.pdpu.edu.ua/instituti-skr/69-kafedra-pedagogiki> (дата звернення: 15.06.2017).

189. Сайт Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. URL: <https://ipp.sspu.sumy.ua> (дата звернення: 15.06.2017).

190. Сайт Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: http://fspu.udpu.org.ua/?page_id=439 (дата звернення: 15.06.2017).

191. Семковский С.Ю. Задачи научно-исследовательских кафедр. *Наука на Украине*. 1922. № 1. С. 5-12.

192. Сеть научно-исследовательских кафедр на Украине к началу 1923года. *Путь просвещения*. 1923. №2. С.327-329.

193. Сліпко К. Педагогічна секція Харківського наукового товариства при ВУАН. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.247-249.

194. Соколова О.Д. Розвиток самостійного мислення студентів при вивченні педагогіки. *Вища педагогічна освіта*. 1965. Вип.1. С. 43-50.

195. Солодухова О.Г. Якою бути психолого-педагогічній освіті в Україні. *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні»* (Харків, травень, 1994). Харків: ХДПУ, 1994. 204с.

196. Список науково-дослідчим катедрам (Додаток №2) до постанови Ради народних комісарів УСРР №236. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1926. №29. С.472.

197. Список науково-дослідчих катедр. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1924. №3-4. С.8-9.
198. Список шкіл, політично-освітніх і наукових закладів Наркомосвіти, утриманих за рахунок дердбюджету в 1924-1925 бюджетовому році. *Бюлетень наркомосвіти УСРР*. 1925. Ч10(15). С.40.
199. Статут Всеукраїнської академії наук. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1921. Ч.6. С.6-7.
200. Студкор Д.Б. Культосвітня праця у Харківському ІНО. *Студент революції*. 1924. Ч. 1-2 (№11-12). С.85.
201. Тарнавська С. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр в Україні в 1920-ті роки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип. 99. С. 53-56.
202. Увага молодим учителям. *Радянська школа*. 1986. №6. С.91.
203. Утворення Науково-Дослідного Інституту Педагогіки в Харкові. *Шлях освіти*. 1925. № 12. С. 240.
204. Учитель, которого ждут: Из опыта Полтавского пединститута имени В.Г. Короленка / Под ред. И.А. Зязюна. Москва: Педагогика, 1988. 152с.
205. Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди / за заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. Харків: ОВС, 2001. С.16.
206. Харламов И.Ф. Некоторые вопросы совершенствование вузовского обучения. *Советская педагогика*. 1981. №5. С.86-93.
207. Харченко Л.П. Роль кафедри в здійсненні зв'язків зі школою, закладами освіти та науково-дослідними інститутами. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків. 2011. С.65-70.
208. Харьковский государственный университет. 1805-1980. Исторический очерк. Харьков: Вища школа, 1980. 159с.
209. Хроніка по УСРР. *Шлях освіти*. 1926. №10. С.152.

210. Шатунов М. Курси-семінар щодо підвищення кваліфікації лекторів педагогічних дисциплін в педагогічних ВУЗах. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.246-247.

211. Шатунов. Вузівські місця в системі педосвіти. *Студент революції*. 1930. №14. С. 20-21.

212. Шачнєва Є.В. Деякі питання історії Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. *Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 50-річчю інституту*. Харків, 1969.

213. Шевчук В.В., Шевчук С.М. Ректори Полтавського інституту народної освіти (1921 – 1930) та директори Полтавського інституту соціального виховання (1930 – 1933). *Історична пам'ять*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2014_30-31_23 (дата звернення: 15.07.2016).

214. Шинкаренко В.М. Питання підготовки майбутнього учителя у вітчизняній педагогічній думці (20-ті рр.). *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень, 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.157-160.

215. Штефан Л.А., Боярська-Хоменко А.В. Організація викладачами кафедри самостійної роботи студентів. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.251-257.

216. Яворський М. Найближчі завдання організації наукової праці на Україні. *Наука на Україні*. 1926. №1. С.3-5.

217. Якушко Н.М. Діяльність студентських наукових товариств і гуртків педвузів України з питань підготовки учителя (20-ті рр.). *Психолого-педагогічна підготовка учителя у педагогічних вузах*: Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна освіта в Україні» (Харків, травень, 1994). Харків: ХДПУ, 1994. С.175-177

218. Янченко Т. Інституційне оформлення педології в Україні (20-ті роки ХХ ст.). *Історико-педагогічний альманах*. Вип. 1 / [голов. ред.: Ольга

Сухомлинська; редкол.: Лариса Березівська та ін.]. Умань: Жовтий О. О., 2015. С.48-55.

219. Ярмаченко М.Д. Становлення Українського науково-дослідного інституту педагогіки. *Інститут педагогіки: погляд через роки* (До 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного 14 Інституту педагогіки). / Ред. колегія Н.М. Бібік, О.І. Бугайов, М.І Бурда та ін. Київ: Педагогічна думка, 2002. С. 53-63.

220. Bashkir O. The program of pedagogical disciplines in pedagogical educational institutions in Ukraine (the 30s of the 20th century). *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2016. Vol. 74. p. 26-32. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3013522

221. Bashkir O. Activities of departments of pedagogy in the pedagogical institutes renewals in the postwar period. *Science of the third millennium: Proceedings of V International scientific conference* (Morrisville, Apr.29 2017). Morrisville (USA). 2017. 218p. P.131-135

Архів Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова

222. Наказ №123 «Про поглиблену перепідготовку вчителів при вищих учбових закладах» // Ф. «Накази по діяльності університету 4 січня – 27 червня 1997р.». 252 арк.

223. Наказ №184 «Про затвердження обсягу роботи професорсько-викладацького складу інституту на 1991-1992н.р.». // Ф. «Накази по діяльності університету 1991-1992н.р.». 252 арк.

224. Накази №№1-154 ректора університету з основної діяльності за 1999р. // Ф. «Накази по діяльності університету». 205 арк.

225. Накази по діяльності університету 3 січня – 30 червня 1991р. Т.1. // Ф. «Накази по діяльності університету». Арк.252.

226. Накази по діяльності університету 4 січня-28 червня 1993р. Т.1. // Ф. «Накази по діяльності університету». 252 арк.

Архів СБУ Харківської області

227. По обвинению Синепола Ивана Ивановича // Спр. 45326. 68 арк.

Архів Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди

228. Звіт ХДПІ за 1938-1939 н.р. // Ф. Р-4293. Оп 1. Спр. 51-а. 31 арк.

229. Кафедра педагогіки // Ф. Р-4293. Оп. «Информация о научно-исследовательской работе ХГПИ им. Г.С. Сковороды за 1988г.». Спр.584. Арк. 74-85.

230. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-16 засідань кафедри і документи к ним // Ф.Р-4293. Спр.585. 135. арк.

231. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-17 засідань кафедри і документи к ним // Ф. Р-4293. Спр.153. 292. арк.

232. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-17 засідань кафедри і документи к ним (1990-1991н.р.) // Ф.Р-4293. Спр.603. 136 арк.

233. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-18 засідань кафедри і документи к ним // Ф.Р-4293. Спр.51. 159 арк.

234. Кафедра педагогіки. Протоколи №№1-18 засідань кафедри і документи к ним // Ф.Р-4293. Спр.568. 180. арк.

235. Накази по Всеукраїнському інституті народної освіти імені М.О. Скрипника (1932р.) // Ф. Р-1427. Оп 7. Од.зб. 7. 135 арк.

236. Накази по Всеукраїнському інституту народної освіти імені М.О. Скрипника // Ф. Р-4293. Од. зб. 1. 119 арк.

237. Накази по інституту // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 3. 270 арк.

238. Накази по ХДПІ (1.01.1934-31.12.1934) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр.3. 122 арк.

239. Накази по ХДПІ (1.08.1938 – 31.12.1938) // Ф. Р-4293. Оп. 1. Од.зб. 24. Арк. 92.

240. Накази по ХДПІ (2 січня 1938 - 31 липня 1938) // Ф. Р-4293. Оп.1. Од.зб. 23. 89 арк.

241. Накази по ХДПІ (2.08.1936р-31.12.1936р.) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр. 34. 78 арк.
242. Накази по ХДПІ (3.01.1936-1.08.36р.) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр. 33. 67 арк.
243. Накази по ХДПІ // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 50. 98 арк.
244. Накази по ХДПІ // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр. 121. 76 арк.
245. Накази по ХІНО за 1931р. // Ф. Р-1427. Оп. 7. Од. зб. 3. 70 арк.
246. Протоколи совета інститута за 1984-1985у.г. // Ф.Р-4293. Спр.296. 200 арк.
247. Стенограма засідання ради педагогічного інституту від 25 березня 1939 року. // Ф. Р-4293. Оп 1. Спр.58. 36 арк.
248. Стенограма засідання секції педагогіки і психології сесії педінститута від 18 грудня 1938 року // Ф. Р-4293. Оп. 1. Спр. 40. 53 арк.
249. Стенограма зібрання професорсько-викладацького колективу Харківського педінституту від 28 вересня 1937 року // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр.43. 96 арк.

Державний архів м. Києва

Фонд Р-346. Київський державний педагогічний інститут ім.

О.М. Горького Міністерства освіти УРСР

250. Отчет о научно-исследовательской деятельности института // Оп. 4. Спр. 92. 128арк.
251. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1971-1975гг. // Оп. 5. Спр.3328. 211 арк.
252. Отчет о учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1944-1945у.г. // Опис 2. Т.1 (до 1954р.). Спр. 30. 8 арк.
253. Отчет об научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1983г. // Оп.10. Спр.1724. 22 арк.
254. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе за 1973-1974 у.г. кафедры общей педагогики // Оп. 4. Спр. 204. 37арк.

255. Отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1966-1967у.г. // Оп. 4. Спр. 45. 110арк.

256. Отчет об учебно-методической работе кафедры педагогики за 1965-1966 уч.год // Оп.2. Спр.2492. 18 арк.

257. План и отчет о учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1955-1956у.г. // Опис 2. Том2. Спр.1263. 41 арк.

258. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры за 1962-1963н.р. // Опис. 2. Спр.2087. Арк.30.

259. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1950-1951уч.год // Оп.2. Спр.489. Арк.31.

260. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1959-1960 уч.год // Оп.2. Спр.1706. 66 Арк.

261. План и отчет по учебно-методической и политико-воспитательной работе кафедры педагогики за 1983-1984у.г. // Оп.10. Спр.1725. Арк.59.

262. Практическое совещание заведующих кафедрами // Оп. 4. Спр. 73. 22 арк.

263. Протоколы №№ 1-9 совещаний завкафедрами (3.09.-28.10. 1968) // Оп. 4. Спр. 62. 11 арк.

264. Протоколы заседаний кафедры общей педагогики за 69-70у.г. // Оп.2. Спр.2998. 95 арк.

265. Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1951-1952у.г. // Оп.2. Том2. Спр.616. Арк.39

266. Протоколы I-II заседаний кафедры общей педагогики (1961-1962гг.) // Оп. 4. Спр. 26. 23арк.

Державний архів Одеської області

Фонд Р-6570. Одеський державний педагогічний інститут імені

К.Д. Ушинського

267. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедры педагогики и психологии за 1966г. // Оп.1. Спр.428. 14 арк.

268. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедры педагогики и психологии за 1967г. // Оп.1. Спр.490. 31 арк.

269. Годовой отчет о работе гордского народного университета педагогических знаний для родителей за 1967-1968у.г. // Оп.1. Спр. 469. арк. 15.

270. Годовой отчет о работе кафедры педагогики (учебная работа) за 1968-1969у.г. // ДАОО. Ф. Р-6570. Оп.3. Спр.555. 48 арк.

271. Годовой отчет о работе кафедры педагогики за 1970-1971 у.г. и отчет о работе кафедры на заочном и вечернем отделениях // Оп.1. Спр.736. 101 арк.

272. Годовой отчет о работе кафедры педагогики за 1971-1972 у.г. // Оп.1. Спр.827. 73 арк.

273. Годовой план и отчет о работе гордского народного университета педагогических знаний для родителей за 1969-1970у.г. // Оп.1. Спр. 634. арк. 19.

274. Годовой план научно-исследовательской работы кафедры педагогики на 1969г. // Оп.1. Спр.633. 14арк.

275. Годовой план работы кафедры педагогики и психологии на 1966-1967 у.г. // Оп.1. Спр.424. 24арк.

276. Годовой план работы кафедры педагогики на 1968-1969 у.г. // Оп.1. Спр.553. 18 арк.

277. Годовой план работы кафедры педагогики на 1969-1970у.г. // Оп.1. Спр.632. 20арк.

278. Годовые отчеты о работе кафедр за 1943-1944у.г. // Оп.3. Спр.14. 41 арк.

279. Довідка про стан і заходи по дальшому покращенню підготовки вчителів в Одеському державному педагогічному інституті ім. К.Д. Ушинського // Оп.3. Спр.367. Арк. 6-7.

280. Документы о работе научного студенческого кружка (планы, протоколы, отчеты) // Оп.1. Спр.639. 23 арк.

281. Документы студенческого научного общества (приказы, планы, протоколы, списки, отчеты) // Оп.1. Спр.709. 79 арк.

282. Звіт кафедр, деканатів і кабінетів за 1953-1954 н.р. Одеського педагогічного інституту // Оп.3. Спр.172. 423 арк.
283. Звіт про роботу інституту за 1964-1965рр. // Оп.1. Спр. 329. 133 арк.
284. Информация об итогах работы городского Народного университета педагогических знаний для родителей за 1971-1972 у.г. // Оп.3. Спр.826. 8 арк.
285. Інформація про стан роботи Народного університету при Одеському педагогічному інституті ім. К.Д. Ушинського // Оп.1. Спр.332. Арк. 15-18.
286. Книга протоколів засідань кафедри педагогіки і психології (57-58pp.) // Оп.1. Спр.64. 78 арк.
287. Книга протоколов кафедры педагогики и психологи (62-64p.p.) // Оп.3. Спр. 79. 70 арк.
288. Научно-студентческая работа за 1966-1967, 1967-1968 уч.г. // Оп.1. Спр.427. 23 арк.
289. Отчет о выполнении пятилетнего плана по научно-исследовательской работе за 1946-1950гг. // Оп.1. Спр.15. 22 арк.
290. Отчет о научно-исследовательской работе за 1957г. // Оп.1. Спр.252. 93 арк.
291. Отчет о работе института за 1942-1943у.год // Оп.3. Спр.3. 39 арк.
292. Отчет о работе кафедры педагогики за 1965-1970гг. // Оп.3. Спр.381. 18 арк.
293. Отчеты в свете решений XIX съезда партии кафедр Одесского педагогического института им. К.Д. Ушинского // Оп.1. Спр. 126. 287 арк.
294. Отчеты о работе кафедр, деканатов за 1954-1955 у.г. Одесского педагогического института // Оп.3. Спр.195. 315 арк.
295. Переписка с министерством просвещения УССР по вопросам учебно-воспитательной работы // Оп.1, Спр.528. 55 арк.
296. Переписка с министерством просвещения УССР, министерством высшего и среднего специального образования УССР об организации и проведении научной работы, подготовке кадров через аспирантуру // Оп.1. Спр. 410. 70 арк.

297. План реализации решений XXIV съезда КПСС и XXIV съезда КП Украины кафедры педагогики на 1970-1975 гг. // Оп.1. Спр. 797. Арк.47-59.
298. Приказы, распоряжения Министерства просвещения, Управления высших и средних педагогических учебных заведений, относящихся к деятельности института // Оп.1. Спр.692. 71 арк.
299. Протокол заседания кафедры с №1 по №20 (68-69 гг.) // Оп.1. Спр.554. 65 арк.
300. Протоколы заседаний кафедры педагогики та психології (1960-1961) // Оп.3. Спр. 71. 50 арк.
301. Протоколы заседаний кафедр // Оп.1. Спр.112. 212 арк.
302. Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1953 г. // Оп.1. Спр.175. 127 арк.
303. Протоколы заседаний кафедры педагогики и психологии (61-62 гг.) // Оп.1. Спр.75. 29 арк.
304. Протоколы заседаний кафедры педагогики и психологии с №1 по №18 // Оп.1. Спр.425. 55 арк.
305. Протоколы заседаний кафедры педагогики за 1952-1953 у.г. // Оп.1. Спр. 155. 205 арк.
306. Протоколы заседаний совета института // Оп.1. Спр. 466. 320 арк.
307. Протоколы заседания кафедр // Оп.1. Спр.16. 291 арк.
308. Протоколы заседания кафедры педагогики (67-68 н.р.) // Оп.1. Спр.488. 48 арк.
309. Протоколы заседания кафедры педагогики за 1947-1948 гг. // Оп.1. Спр.25. 73 арк.
310. Протоколы заседания кафедры с №1 по №19 (1969-1970 у.г.) // Оп. 1. Спр.535. 61 арк.
311. Протоколы заседания кафедры с №1 по №20 // Оп. 1. Спр.554. 65 арк.
312. Справка о работе городского Народного университета педагогических знаний для родителей за 1970-1971 у.г. // Оп. 1. Спр.735. 3 арк.

Державний архів Харківської області
Фонд Р-4293. Харківський державний педагогічний інститут
імені Г.С. Сковороди

313. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедр института за 1945 год // Оп.2. Спр.47. Арк.13.
314. Годовой отчет о перестройке работы кафедры педагогики института на основе решений Павловских сессий Академии наук СССР и Академии медицинских наук СССР за 1945г. // Оп.2. Спр.16. Арк. 5.
315. Годовые отчеты кафедр института о научно-исследовательской работе за 1949год // Оп.2. Спр.222. 128 арк.
316. Годовые отчеты кафедр о научной работе за 1955год // Оп.2. Спр. 632. 145 арк.
317. Годовые отчеты о научно-исследовательской работе кафедр института за 1946год // Оп.2. Спр.74. 56 арк.
318. Годовые отчеты о работе кафедр института за 1956-1957у.г. // Оп.2. Спр.685. 285 арк.
319. Дело по обследованию института, его структуры, научной и учебной деятельности за 1947г. // Оп.2. Спр.112. 19 арк.
320. Дело по обследованию института, его структуры, научной и учебной деятельности за 1947г. // Оп.2. Спр.112. 19 арк.
321. Докладные записки заместителя директора института о научной работе профессоров и преподавателей института в годы Отечественной войны и восстановления института» (ноябрь 1943-октябрь 1944) // Оп.2. Спр. 20. 14 арк.
322. Засідання кафедр ХДПІ // Оп.2. Спр. 123. арк.19.
323. Звіт кафедр ХДПІ (1947-1948н.р.) // Оп.2. Спр. 151. арк.78.
324. Звіт кафедр ХДПІ (1947р.) // Оп.2. Спр. 118. арк.8.
325. Звіт кафедр ХДПІ про науково-дослідну діяльність // Оп.2. Спр. 222. арк.128.
326. Звіт про роботу кафедр ХДПІ (1948р.) // Оп.2. Спр. 164. арк.104.
327. Звіт про роботу кафедр ХДПІ // Оп.2. Спр. 74. 56 арк.

328. Индивидуальные отчеты о научной работе профессоров и преподавателей института за 1946год // Оп.2. Спр.78. Арк.13

329. Материалы о перестройке работы кафедр института // Оп2. Спр.305. 26 арк.

330. Материалы о перестройке работы кафедр института в свете решений XIX съезда партии за 1952-1953 у.г. // Оп.2. Спр. 373. 124 арк.

331. Материалы о сотрудничестве и обмене опытом с Магдебургским педагогическим институтом (ГДР) за 1970г. // Оп. 6. Спр. 569.

332. Материалы по организации связи института со школой // Оп.2. Спр. 245. 23 арк.

333. Метариалы по проведению научно-педагогической сессии, посвященной памяти К.Д. Ушинского // Оп.2 Спр. 41. 87 арк.

334. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1969г. // Оп. 2. Спр.545. 380 арк.

335. Отчет о научно-исследовательской работе Харьковского государственного пединститута им. Г.С. Сковороды за 1950год // Оп.2. Спр.76. 68 арк.

336. Отчет о работе института за 1944-1945у.г. // Оп.2. Спр.34. 28 арк.

337. Отчеты кафедр института о научно-исследовательской работе за 1970г. // Оп2. Спр. 630. 47 арк.

338. Отчеты о работе института за 1958-1959уг. // Оп2. Спр. 802. 205 арк.

339. Отчеты о работе кафедр заочного отделения института за 1948 год // Оп.2. Спр. 184.13 арк.

340. Отчеты о работе кафедр института за 1959г. // Оп. 2. Спр.855. 254 арк.

341. Отчеты о работе кафедр ХГПИ им. Г.С. Сковороды за 1953-1954 у.г. // Оп.2. Спр. 482. 289 арк.

342. Переписка с Всесоюзным комитетом по делам Высшей школы // Оп.2. Спр.9. 59 арк.

343. План научно-исследовательских работ на 1944-1945 учебный год // Оп.2. Спр.15. 67 арк.

344. Приказы Министерства просвещения УССР // Оп. 2. Спр. 1061.
Арк.14.
345. Программы отчетно-научных конференций кафедр института // Оп.2.
Спр.118. Арк.8.
346. Протоколи засідання кафедри педагогіки // Оп.3. Спр. 66. 40 арк.
347. Протоколи засідання ради ХДПІ // Оп.1. Спр.60. Арк. 31.
348. Протоколы №1-31 пленарных заседаний кафедры педагогики // Оп.2.
Спр.463. 91 арк.
349. Протоколы заседаний кафедр института за 1954год // Оп.2. Спр. 539.
76 арк.
350. Протоколы заседаний научной конференции кафедр института,
посвященной итогам научной работы института за 1948 год // Оп.2. Спр.218. 39
арк.
351. Протоколы заседаний научных конференций кафедр института,
посвященных выполнению начала научной работы за 1946 год // Оп. 2. Спр.121.
14 арк.
352. Протоколы заседаний секций научной конференции кафедр
института, посвященной выполнению плана научной работы за 1947 год // Оп. 2.
Спр.157. 135 арк.
353. Протоколы заседания ученого совета педагогического института //
Оп. 2. Спр.17. 19 арк.
354. Пятилетний план научно-исследовательской работы кафедр
института на 1951-1955гг и материалы к нему // Оп.2. Спр. 334. 163 арк.
355. Сведения о выполнении научной работы сотрудниками кафедр
института за 1946год // Оп.2. Спр.77. 16 арк.
356. Стенограма засідання ради педагогічного інституту від 25 березня
1939 року // Оп 1. Спр.58 арк.36.
357. Стенограма звітної міжвузівської наукової конференції з питань
педагогічних наук викладачів педагогічних інститутів УРСР 16-го травня 1957р.
// Оп. 2. Спр.731. 75 арк.

358. Стенограма зібрання професорсько-викладацького колективу Харківського педінституту від 28 вересня 1937 року // Оп.1. Спр.43. 96 арк.

359. Стенограмма конференции учителей-выпускников института 8-го мая 1955 года // Оп.2. Спр. 601. Арк. 2-37.

360. Стенограмма пленарного заседания научной сессии // Оп.1. Спр. 36. 33 арк.

361. Стенограмма пленарного заседания научной сессии института // Оп.1. Спр.44. 29 арк.

362. Стенограммы заседания ученого совета педагогического института // Оп.1. Спр.35. 102 арк.

363. Стенограммы лекций преподавателей института кафедры педагогики // Оп. 2. Спр.317. 174 арк.

364. Стенограммы лекций преподавателей кафедры педагогики за 1953 год // Оп.2 Спр. 468. 255 арк.

365. Тематика работы научных студенческих кружков института на 1948-1949 учебный год // Оп.2. Спр.155. 28 арк.

366. Тематические карточки научно-исследовательских работ // Оп.2. Спр.44.

Фонд 266. Дирекція училищ Харківської губернії

367. Об организации в 1914 году краткосрочных педагогических курсов для имеющих звание учителя уездного училища и домашнего учителя и состоящих на службе в высших начальных училищах // Оп.1. Спр.869.

368. Об открытии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Оп.1. Спр.807. 148 арк.

369. Об устройстве в городе Харькове временных педагогических курсов по правилам 5 августа 1875 года // Оп.1. Спр.873. Арк. 14-15.

370. Об утверждении штата учителей и характеристики на них // Оп.1. Спр.791. 17 арк.

371. Отчет о состоянии народных училищ и ведомости об учениках и преподавателях по Богодуховскому уезду // Оп.1. Спр.790. 54 арк.

372. Отчеты и статистические сведения о состоянии городских училищ за 1907год // Оп.1. Спр. 831.

373. Педагогические курсы для учителей начальных училищ и съезды учащихся // Оп.1. Спр.810. 28 арк.

374. Статистические сведения об учебных заведениях для отчета харьковского губернатора // Оп.1. Спр. 827.

Фонд Р-1427. Всеукраїнський інститут народної освіти

375. Правила приема аспирантов в научно-исследовательские учреждения Наркомпроса УССР на 1929-1930 у.г. // Оп. 1. Спр.7. 3арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Фонд 166. Міністерство освіти України

376. Виписки з протоколів // Оп. 6. Спр. 4580. 900 арк.

377. Довідки, інформації та листування з Міністерством вищої та середньої освіти СРСР та УРСР з питань організацій навчально-виховної роботи у педагогічних вузах республіки // Оп. 15. Спр. 8333. 116 арк.

378. Доповідні записки про роботу та списки Одеського педологічного інституту // Оп.4. Спр.644. 104 арк.

379. Доповідні записки та хід листування про хід відновлення навчання в Київському університеті та Київському педагогічному інституті // Оп. 15. Спр. 33. 83 арк.

380. Зведений звіт пед. вузів на початок 1945-1946н.р. // Оп. 15. Спр. 65. 76арк.

381. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1963-1964н.р. // Оп. 15. Спр. 4089. 74 арк.

382. Звіт Житомирського інституту народної освіти за липень 1920р – червень 1921р. і матеріали до нього. Автобіографії викладачів цього інституту // Оп. 2. Спр. 291. 105 арк.

383. Звіт Київського педагогічного інституту за 1951-1952н.р. // Оп. 15. Спр. 1133. 156 арк.

384. Звіти про роботу науково-дослідних кафедр та їх аспірантів за 1928-1929р. та плани на 1929-1930рік // Оп. 9. Спр. 382. 54 арк.

385. Киевский государственный педагогический институт им. А.М. Горького. Отчет за 1946-1947уч.г. // Оп.15. Спр. 307. 176 арк.

386. Листування з Одеським інститутом народної освіти // Оп.4. Спр. 643. 40 арк.

387. Матеріали в справі реорганізації системи і мережі педосвіти // Оп. 9. Спр. 303. 107 арк.

388. Матеріали про організацію й роботу науково-дослідних інститутів і кафедр України // Оп. 10. Спр. 562. 132 арк.

389. Матеріали про організацію та роботу Київської науково-дослідної кафедри педології (протоколи, звіти, доповідні записки, кошториси, штатний розклад). Список наукових робітників науково-дослідної кафедри педології в м. Києві на листопад 1921р. // Оп. 2. Спр. 463. 61 арк.

390. Матеріали про організацію та роботу науково-дослідних кафедр інститутів народної освіти // Оп. 2. Спр. 471. 63 арк.

391. Матеріали про реорганізацію вищих учбових закладів і відкриття нових (декрет, постанови, проект статуту Української Академії наук в Києві) (19.02.19-26.01.20) // Оп. 1. Спр. 276. 66 арк.

392. Матеріали про реорганізацію освіти // Оп.8. Спр.394. Арк.121

393. Матеріали про реорганізацію системи і мережі педосвіти // Оп. 8. Спр. 394. 155 арк.

394. Матеріали про роботу вищих педагогічних учбових закладів Харківської губернії (звіти, доповіді, протоколи, учбові плани) (1921р.) // Оп.2. Спр.290. 564арк.

395. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр Київського ІНО // Оп.6. Спр. 4634. 211 арк.

396. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр Харківського інституту народної освіти // Оп. 6(III). Спр. 4579.

397. Матеріали про роботу науково-дослідницьких кафедр Одеського ІНО // Оп.6. Спр.4664. 257 арк.
398. Матеріали про роботу Одеської асоціації наукової педагогіки // Оп.2. Спр. 1189.
399. Матеріали про стан і роботу ХІНО (1924рік) // Оп.3. Спр.777. 278 арк.
400. Матеріали про стан наукових установ і закладів м. Одеси (звіти, доповіді, доповідні записки, протоколи засідань комісії перегляду особистого складу науково-дослідних кафедр) // Оп.3. Спр. 426. 163 арк.
401. Матеріали про стан та роботу ІНО України // Оп. 5. Спр. 567. 1114 арк.
402. Матеріали про стан та роботу ІНО України // Оп. 5. Спр. 568. 674 арк.
403. Матеріали про стан та роботу Інститутів народної освіти України (постанови, положення, протоколи, доповіді, учбові програми, плани, статистичні відомості) (1925р.) // Оп.5. Спр. 566. : у 3-х томах. 896 арк.
404. Матеріали про стан та учбову роботу Київського педагогічного інституту профосвіти за 1931-1932рр. // Оп. 9. Спр. 1528. 98 арк.
405. Матеріали про стан та учбову роботу ХІНО (1932-1933рр.) // Оп. 9. Спр. 1536. 213 арк.
406. Матеріали про учбово-виховну роботу Одеського інститут соціального виховання // Оп.10. Спр. 1533. Арк.190.
407. Матеріали щодо організації нових науково-дослідних установ // Оп. 9. Спр. 375. 293 арк.
408. Матеріали щодо організації педагогічної освіти // Оп. 8. Спр. 395. Арк. 20
409. Накази та обіжники Наркомосу і Головпрофосвіти УССР за 1921р. // Оп. 2. Спр.278. 111арк.
410. Обговорення інструкції Головпрофосу щодо обов'язків предметових комісій // Оп. 4. Спр.643. Арк. 21.
411. Операційні плани // Оп.2. Спр.1206. Арк.76.
412. Положення Наркомосу УРСР про учбово-дослідні установи при педвузах (1927р.) // Оп. 7. Спр. 513. 96 арк.

413. Постанова Ради народних комісарів УСРР Про розвиток науково-дослідних установ і підготовку робітників та викладачів ВУЗів // Оп. 4. Спр.231. Арк. 159.

414. Постанова та обіжники Укрголовпрофосу щодо перебудови роботи науково-дослідних кафедр, протоколи засідань Центральної комісії по перегляду дослідних кафедр на Україні і матеріали до них. 24.07.1924 р. – 12.02.1925 р. // Оп.3. Спр. 233. 106 арк.

415. Постанови УРСР про штати науково-дослідних і культурно-освітніх установ, підвідомчих Наркомосу УРСР // Оп. 5. Спр. 732. 64 арк.

416. Проекти статуту єдиного педагогічного інституту та положення про адміністративно-педагогічний персонал кафедр, учбову частину педагогічного інституту та про персонал педагогічного технікуму // Оп.10. Спр.1461. 78арк.

417. Протоколи засідання КІНО та листування з останнім... // Оп. 6. Спр.404.

418. Протоколи засідання Правління ХІНО // Оп. 9. Спр. 312. 274 арк.

419. Протоколи засідання президії асоціації наукової педагогіки та протоколи Одеського научпедкому // Оп. 3. Спр.902. 73арк.

420. Протоколи засідань комісії при Наркомосі УРСР по перегляду учбових планів і програм педвузів України. Звіт педагогічних інститутів і інститутів соціального виховання про реорганізацію педагогічної роботи // Оп. 11. Спр. 323. 122 арк.

421. Протоколи засідань, плани, звіти, доповідні записки, заяви і списки співробітників та інші матеріали науково-дослідних кафедр ХІНО // Оп. 6. Спр. 4581. 420 арк.

422. Резолюція Київського бюро губкома КП(б)У від 2.08.1924. про доповіді про КІНО // Оп.4. Спр. 634. 102 арк.

423. Реорганізація мережі педагогічних учбових установ. Матеріали щодо реорганізації мережі педосвіти (травень 1928 – 7 травня 1930) // Оп. 8. Спр.395. Арк.20.

424. Річний звіт Київського педагогічного інституту за 1958-1959н.р. // Оп. 15. Спр. 2539. 53 арк.
425. Річний звіт Київського пед. інституту за 1946-1947н.р. // Оп. 15. Спр. 307. 213арк.
426. Річний звіт Одеського пед. інституту за 1961-1962н.р. // Оп. 15. Спр. 3399. 122 арк.
427. Річний звіт Одеського педінституту за 1949р. // Оп. 15. Спр. 655. 99 арк.
428. Річний звіт про роботу Київського пед. інституту // Оп. 15. Спр. 8346. 86 арк.
429. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1951-1952н.р. // Оп.15. Спр.1133. 156 арк.
430. Річний звіт про роботу Одеського пед. інституту // Оп. 15. Спр. 8354. 71 арк.

РОЗДІЛ 4. ОСОБИСТІСНИЙ І ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОЧІЛЬНИКІВ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ У ВПНЗ ДОСЛІДЖУВАНОВОГО ПЕРІОДУ

4.1. Особистісні й професійні характеристики завідувачів кафедр педагогіки ВПНЗ

За останні роки характер роботи педагогічних кафедр значно ускладнився, підтримувати їх діяльність, управління стає все складніше. Це вимагає, з одного боку, підвищення відповідальності та професіоналізму керівництва кафедр, розширення кола його повноважень і завдань, а з іншого – формування самоусвідомлення та відповідальності за результат роботи кафедри, її колективу: викладачів, наукових співробітників, аспірантів, лаборантів. Лише узгоджена та налагоджена їхня робота сприятиме повноцінному виконанню всіх функцій кафедри в структурі сучасного педагогічного вишу.

Історично склалося, що завідувачі кафедр слідували за регламентом роботи своїх підлеглих і звітували про власний [178, с. 35]. Ще з 1930-х років у педагогічних інститутах усі завідувачі вели облік явки на засідання членів кафедр і в разі неявки чи запізнення співробітників негайно повідомляли навчальну частину із зазначенням причин цього. Запізнення чи неявка на засідання кафедри вважалися зривом виробничої роботи на рівні з іншими її видами. Засідання кафедр, наприклад кафедри педагогіки ХДПІ, проводилися щомісяця 4-го і 20-го числа з 18 години. Усі завідувачі кафедр в парні дні шестиденки з 13 год. 30 хв. до 15 год. здійснювали прийом членів кафедри, консультували робітників кабінетів тощо. Для цієї роботи старшим лаборантам і деканам факультетів забезпечували місця в кабінетах. Робота завідувачів кафедр у зазначений час зводилася переважно до організаційної.

У ході дослідження встановлено, у *Типовому статуті вищого навчального закладу* від 5 вересня 1938 р. зазначено, що кафедра є основною навчальною організацією вишу, котра безпосередньо здійснює навчально-методичну й

науково-дослідну роботу за однією або кількома щільно зв'язаними між собою дисциплінами. Особливо чітко та ясно в цьому напрямі було визначено обов'язки завідувачів кафедр, котрим відводилася «особлива роль в організації кафедри» (А. Зільберман). До обов'язків завідувача входило:

- ✓ читання лекцій, керівництво й систематичний контроль за якістю лекційних, практичних занять, консультацій та інших видів навчальної роботи, яка провадиться працівниками кафедри;
- ✓ керівництво самостійною роботою студентів, контроль за їхньою успішністю;
- ✓ керівництво виробничою практикою студентів;
- ✓ розробка тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри й керівництво його виконанням;
- ✓ безпосереднє керівництво роботою аспірантів і підвищенням кваліфікації працівників кафедри;
- ✓ добір працівників кафедри й аспірантів і подання їх на затвердження директорів [135; 121].

Кожен професор, доцент, асистент або викладач кафедри мав виконувати спроектовані за напрямами науково-педагогічної діяльності різні види роботи відповідно до посади й навчального плану упродовж 5 годин на день. Кількість і склад професорсько-викладацького й навчально-допоміжного персоналу визначалися штатним розписом, затверджуваним Всесоюзним комітетом у справах вищої школи при РНК СРСР за поданням ВНЗ через наркомат (відомство). Варто відзначити, що зазначеним вище статутом указувалося на значний відсоток недостатньо кваліфікованих керівників кафедр. Особливо це стосувалося педагогічних інститутів й університетів республік [121].

З'ясовано, що в 1950-х роках підготовка науково-педагогічних кадрів у галузі педагогічної науки в ХДПІ ім. Г.С. Сковороди здійснювалася педагогічним факультетом (шкільний відділ). Вважалося, що підготовка викладачів педагогіки повинна впроваджуватися спеціально; набір до факультету варто проводити з числа кращих учителів; викладачем педагогіки не може бути людина, яка не

працювала в школі; педагогіку повинен викладати вчитель і вчитель хороший [165, с. 26]. Як наслідок, керівник педагогічної кафедри мав бути взірцем педагогічної майстерності.

У ході дослідження з'ясовано, що завідувач кафедри – особистість, на яку офіційно покладено функції управління професорсько-викладацьким колективом. Сучасний завідувач кафедри покликаний керувати певними базовими перспективами розвитку свого колективу, основними напрямками прогресивного оновлення освітньо-культурної сфери життєдіяльності соціуму.

Прийнято вважати, що 80% успіху справи залежить від уміння керівника цю справу організовувати й очолювати. До психологічних проявів особистості завідувача кафедри І.М. Мельникова [94, с. 86-88] відносить такі: виключно велике різноманіття видів діяльності; творчий, порою непередбачуваний і неалгоритмічний характер у мінливих умовах; високий відсоток (до 90% робочого часу) комунікативності; прогностична природа управлінської діяльності та відповідно до цього високий ступінь відповідальності та психологічної напруги.

Завідувач кафедри організовує роботу свого підрозділу, забезпечує належний рівень й організацію освітнього процесу, наукової, методичної та виховної роботи, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників кафедри, дотримання правил внутрішнього розпорядку, створення безпечних і нешкідливих умов праці членів кафедри, виконання навчальних планів і програм навчальних дисциплін, здійснює контроль за якістю викладання навчальних дисциплін, навчально-методичної та наукової діяльності викладачів, несе відповідальність за виконання покладених на нього завдань. Керівник кафедри підпорядковується ректору, декану факультету (директору інституту) і здійснює керівництво кафедрою в тісному контакті з трудовим колективом і громадськими організаціями.

Відомо, менеджмент як багатопланова управлінська діяльність висуває високі вимоги до управлінського персоналу: сучасний управлінець, або менеджер (від лат. *manage* – управляти), повинен володіти й загальними основами науки управління, і специфічними знаннями та вміннями у сфері стратегії управління,

інновацій, маркетингу, управління персоналом і виробництва. Управління завідувача педагогічної кафедри має реагувати на вимоги шкільної практики, висувати й розробляти нові ідеї та концепції.

Як управлінець-професіонал, завідувач кафедри обов'язково використовує досягнення у сфері процесів, методів, форм управлінської діяльності, що сприяють підвищенню ефективності роботи свого підрозділу.

Узагальнюючи спектри діяльності завідувача педагогічної кафедри, виокремлюємо три аспекти його керівництва: прийняття рішення стосовно того, що варто зробити; налагодження співробітництва; орієнтація співробітників на досягнення поставленої мети. Саме *досягнення мети* є головним обов'язком керівника. Він повинен постійно адаптувати та орієнтувати працівників відповідно до вимог зовнішніх умов. Для стратегії керівництва потрібний широкий кругозір, який дозволяє сформулювати програму оптимізації діяльності, що входить у сферу компетенції завідувача.

Наступним обов'язком сучасного завідувача педагогічної кафедри є *налагодження ефективних зав'язків* із людьми. Керівник повинен чітко реагувати на настрої й думки, котрі виникають у колективі та педагогічному ВНЗ, володіти здатністю переконувати, досягати підтримки своїх рішень й обраного ним курсу на зміни, спрямовані на «зовнішній світ».

Одним із найголовніших завдань завідувача педагогічної кафедри є *створення ефективної робочої атмосфери*, яка складається з двох складників: ділової (інструментальна сфера) й емоційної (експресивної). У цьому контексті В.Є. Виноградова відзначає, «що емоційне сприйняття відіграє значно більшу роль, ніж раціональне у ході взаємозв'язку між колегами та студентами. Тому рівень емоційного інтелекту завідувача кафедри впливає на рівень успішності в роботі підлеглого йому колективу в цілому» [17].

Аналізуючи значення керівника в системі управління вищим навчальним закладом, зміст і характер його діяльності, С.Д. Резник [111, с.39-40] виокремлює такі *функції керівника* кафедри:

1. Планування – початковий процес управління: керівник повинен вирішити, що, як, коли і ким буде виконано;

2. Правильна організація виконання плану: добір і розстановка кадрів, підготовка навчального процесу й наукової діяльності, тобто створення умов, необхідних для виконання основних завдань ВНЗ;

3. Розпорядництво: безперервне спрямування діяльності колективу кафедри, що забезпечує її координацію, взаємозв'язок і взаємодію завідувача кафедри зі співробітниками;

4. Мотивація праці – одна з найскладніших функцій. Це регулювання збуджувальних стимулів працівника кафедри, при якому він, задовольняючи власні потреби, працює таким чином, щоб сприяти досягненню тієї чи тієї мети кафедри, вишу, тобто при якому особистісний інтерес збігається з інтересами трудового колективу й завідувача. При цьому на члена кафедри мають вплив не вказівки керівника, а система, створені умови, вплив яких набагато ефективніший.

5. Облік і контроль – завершальний етап діяльності завідувача кафедри. Це зіставлення фактичних результатів роботи кафедри із запланованими.

Серед напрямів діяльності завідувача кафедри можна виокремити такі:

- стратегічне управління кафедрою й зовнішні зв'язки;
- управління навчально-виховною діяльністю;
- управління науковою діяльністю;
- управління персоналом і соціальною роботою;
- матеріально-технічне забезпечення діяльності кафедри.

Стратегічне управління кафедрою – комплекс дій і рішень, які приймаються завідувачем і його «соратниками» (заступник, актив) для досягнення ключових цілей кафедри. Стратегія в такому разі – детальний, усебічний комплексний план, спрямований на забезпечення призначення кафедри.

Сьогодні вишівська кафедра є своєрідною стратегічною ланкою бізнесу на ринку освітніх послуг. Тому розробка стратегії розвитку для кафедри ВНЗ так само важлива, як і для будь-якого підприємства. Для здійснення стратегічних

цілей кафедри її завідувач повинен готувати резерв на висування на свою посаду й орієнтуватися на відкриття нових спеціальностей.

Крім того, завідувач кафедри повинен виконувати такі функції:

- 1) налагодження контактів з роботодавцями й регіональними органами управління;
- 2) організація процесу вивчення ринку освітніх послуг, ринку праці, ринку консалтингових і наукових послуг;
- 3) організація реклами та зв'язків із ЗМІ;
- 4) профорієнтаційна робота й набір студентів на перший курс на всі спеціальності ВНЗ;
- 5) залучення викладачів кафедри до надання допомоги службі працевлаштування (інформування студентів про стан у сфері зайнятості, сприяння їм у складанні договорів з організаціями, закладами з їхнього працевлаштування);
- 6) організація постійного зв'язку з випускниками ВНЗ й аспірантами-випускниками кафедри;
- 7) установлення та підтримка співробітництва за профілем кафедри з вітчизняними й зарубіжними вишами, науково-дослідними організаціями, установами й закладами.

Управління навчально-виховною діяльністю передбачає відповідальність завідувача кафедри за організацію навчального процесу, а також методичну й організаційно-методичну роботу кафедри.

Управління науковою діяльністю – це комплекс заходів, що забезпечує управління науковою роботою кафедри (колективу в цілому та членів кафедри зокрема, зі студентами).

Управління персоналом і соціальною роботою означає, що керівник кафедри, як і будь-який управлінець, повинен керувати персоналом свого підрозділу. Цей блок питань набуває все більшого значення на фоні соціальних проблем, які поки що в країні важко вирішуються.

Матеріально-технічне забезпечення діяльності кафедри передбачає виконання завідувачем таких функцій:

- 1) добір навчально-допоміжного персоналу й керівництво ним;
- 2) збір і зберігання методичної документації в методичному центрі кафедри;
- 3) складання обґрунтованих заявок у ректорат на оновлення й модернізацію матеріально-технічної бази кафедри, перегляд власних можливостей стосовно її оснащення;
- 4) висунення вимог структурним підрозділам і службам ВНЗ у прийнятті заходів стосовно забезпечення необхідним умов для проведення навчально-виховного й науково-дослідного процесів;
- 5) розподіл функціональних обов'язків між навчально-допоміжним персоналом кафедри, керівництво розробкою посадових інструкцій, подання їх на затвердження в установленому порядку;
- 6) контроль за виконанням правил охорони праці, техніки безпеки й пожежної безпеки під час проведення всіх видів навчальних занять і виконання науково-дослідницьких робіт.

Крім того, завідувач педагогічної кафедри повинен забезпечувати справедливий розподіл трудових функцій між членами колективу, мотивувати працю, створювати мотиваційне поле, домагатися від кожного співробітника максимально ефективної роботи, вирішення завдань загальновишівського характеру, сприяти узгодженню інтересів членів кафедри, використовувати раціональні прийоми та методи праці, які забезпечують найекономічніше виконання операцій. Завідувач повинен давати «знання завтрашнього дня», які можна використовувати в реальній діяльності; здійснювати широку наукову й консультаційну діяльність у сфері економіки, менеджменту й бізнесу; підтримувати тісні контакти з організаціями, фірмами, установами країни та зарубіжжя; спільно зі студентами співпрацювати з керівництвом області, адміністративними структурами регіону; прищеплювати та здійснювати в колективі динамічний, лідерський стиль діяльності.

У контексті дослідження варто відзначити, що керівництво кафедрою – це здійснення цілого спектру функцій, що пов'язані з характером колективу, його завданнями, складом, особливостями ситуацій. Перш за все колектив кафедри бачить в керівникові не посадовця, а авторитетну особистість, котрій притаманні політична зрілість, організаторські здібності, високий рівень культури поведінки, хороші знання справи. Лідерські якості завідувача кафедри є передумовою успішної реалізації його професійної, психолого-педагогічної, моральної, організаційно-управлінської діяльності.

Узагальнюючи діяльність кафедри як структурного підрозділу ВНЗ, серед методів її керівництва С.Д. Резнік [111] виокремлює адміністративні, економічні та соціально-психологічні. До *адміністративних* належить розробка стратегії розвитку кафедри й укріплення зовнішніх зв'язків, організація навчально-виховної, наукової та соціальної роботи, матеріальне забезпечення розвитку кафедри, організація делегування повноважень, контроль за виконанням обов'язків співробітників кафедри. До *економічних* належить матеріальне стимулювання праці у вигляді преміювання, своєрідних надбавок, за результати праці, матеріальної допомоги, створення реальних умов для отримання грантів. До *соціально-психологічних* належить мотивування, переконання, заохочення, примушування, роз'яснювальна робота, покарання, створення умов для розкриття особистісного потенціалу співробітників кафедри.

Останнім часом у науковому колі розглядають такий інноваційний метод управління кафедрою ВНЗ, як фасилітація, який передбачає залучення викладачів до створення якісного освітнього простору. Сам термін «фасилітація» (від англ. *facilitate* – допомагати) означає форму групової роботи, спрямованої на вироблення спільного рішення підвищеної складності або важливості та створення командного ефекту синергії. Цей метод, на переконання В.Є. Виноградової, «...заснований на таких важливих цінностях, як участь, відповідальність, робота в команді, креативність тощо. Найважливішим його принципом є розширення прав і можливостей учасників» [18].

Переваги фасилітації полягають у тому, що це дієвий процес колективного (групового) обговорення, вирішення проблем і планування, який дає якісні результати в короткий термін. Використання фасилітації в роботі кафедри, стверджує В.Є. Виноградова, забезпечує підвищення продуктивності праці її співробітників у таких напрямках:

1) *швидкість*: можна зробити більше за той самий час, фокусуватися на ключових питаннях, знімати бар'єри непорозуміння, швидко вирішувати складні питання за участі всіх, створювати продуктивне робоче середовище;

2) *креативність*: фасилітація допомагає звільнитися від формальностей, вийти за рамки буденності та розширити мислення, тобто стимулювати творчість: генерацію ідей і практичних рішень;

3) *ефективність*: ефективніше організовувати процес обговорення та підвищувати якість результатів. В учасників формується розуміння, що результати роботи належать їм.

На сучасному етапі розвитку науки та управлінської діяльності активного розвитку набули наукові школи керівників педагогічних кафедр педагогічних ВНЗ. Дефініція «наукова школа» має багато визначень, серед них:

- добровільне об'єднання науковців, яке функціонує при ВНЗ IV рівня акредитації або академічних науково-дослідних установах для досягнення спільної науково-дослідної мети; чітко визначений соціально значущий, актуальний, пріоритетний, конкурентоспроможний, співвідносний зі світовими традиціями напрямок науково-дослідної діяльності співдружності науковців, яку очолює компетентний й авторитетний, солідний і респектабельний учений, відомий у тій чи іншій науковій галузі знань (Л.О. Калмикова [72]);

- один із типів наукового співтовариства, особлива форма кооперації наукової діяльності; соціальний феномен науки, який дозволяє розглянути когнітивні та соціальні характеристики наукової діяльності в їхній єдності та взаємообумовленості (О.А. Гнізділова [40]);

- організаційна форма співдружності молодих учених, що мають власні погляди, точки зору й складають певну наукову концепцію, яка стає предметом постійного критичного розгляду та дослідження (С.Т. Золотухіна [67, с. 76-84]);
- співтовариство вчених різних статусів, компетенції і спеціалізації, які, координуючи свою дослідницьку діяльність, зробили внесок у реалізацію та розвиток дослідницької програми й здатні активно представляти й захищати мету та результати програми (С.У. Гончаренко [42, с.27-43]),
- творчий колектив на чолі з науковим керівником, який є автором певної дослідницької програми, що охоплює перелік проблем, на розв'язання яких спрямовується діяльність колективу, з визначенням принципових підходів до їх вирішення (О.А. Дубасенюк [62, с.114] та ін. Об'єднувальними для визначень поняття «наукова школа» є ознаки «набутий досвід», «напрямок у науці», «співтовариство, спільність учених», «структурний осередок науки», «творча співдружність», «демократизм творчості», «авторитетний керівник» тощо.

Завідувач кафедри як керівник наукової школи – це, перш за все, управлінець, який обов'язково виконує певні методи, форми управлінської діяльності, що дозволяють підвищити ефективність її роботи, результативність науково-дослідного складника роботи кафедри. У загальному розумінні керівництво науковою школою передбачає прийняття рішення відносно того, що варто робити, обсягу роботи, орієнтації аспірантів, пошукувачів, докторантів на досягнення поставленої мети, організацію співробітництва, співдружності між суб'єктами наукової спільноти.

Керівник наукової школи повинен мати чітку стратегію управління, детальний план, тобто комплекс дій і рішень, що використовуються для досягнення ефективного функціонування школи. Важливою є здатність керівника до тривалої, напруженої творчої діяльності. Змістом діяльності керівника наукової школи, на переконання С.Т. Золотухіної [67, с.82], є цілеспрямоване забезпечення взаємопов'язаних *функцій*, що мають на меті розробку й публічний захист певної наукової проблеми:

- *планування*: керівник повинен чітко вирішити, як, коли і ким саме буде виконане певне дослідження;
- *організація виконання індивідуального плану* дослідника: створення умов для виконання наміченого плану (визначення дня консультацій, форми перевірки намічених завдань тощо);
- *мотивація праці аспіранта, докторанта*: регулювання збуджувальних стимулів пошукувача, за яких вони, задовольняючи власні потреби, працюють таким чином, щоб сприяти досягненню всієї школи;
- *облік і контроль*: заключний етап діяльності керівника, зіставлення фактично отриманих результатів роботи кожного пошукувача із запланованим.

Завідувач педагогічної кафедри як особа, що організовує навчальний процес і відповідає за підвищення його якості, повинен користуватися сучасними засобами, володіти новітніми підходами управлінської діяльності задля ефективного використання людських ресурсів для реалізації обраної стратегії, посилення контактності своєї команди, використання її як стратегічно мотивувального чинника, що спрямовує співробітників на досягнення цілей кафедри й таким чином підвищує рівень управління структурною освітньою одиницею.

Серед управлінських вимог до завідувача кафедри варто виокремити такі:

1. *Професійна компетентність*: охоплює сім груп якостей: організаційно-управлінська культура, педагогічна культура, економічна культура, культура наукової діяльності, правова культура, досвід керівництва кафедрою чи досвід підприємця. Кожна із цих груп ґрунтується на конкретних за змістом первинних якостях.

2. *Організаційні якості*: сфера взаємозв'язку з людьми, що охоплює чотири групи якостей: прагнення лідерства, уміння контактувати з людьми, уміння організовувати спільну трудову діяльність й особистісна привабливість (авторитет). Завдання лідера – не намагатися роботи все самотійно, а вміти знаходити людей, здатних виконувати визначену роботу, і перевіряти їхню роботу.

3. *Ділові якості*: сфера ставлення до справи, що охоплює три основні групи якостей: уміння стратегічно мислити, підприємливість (тактика дій) та особистісна організованість.

4. *Моральні якості*. Службова етика зобов'язує керівника бути справедливим в оцінці дійсності й поведінки співробітників, рівним у поводженні, принциповим, уважним, тактовним і доброзичливим.

5. *Політична культура*. Її основний критерій – це ставлення до інтересів усього суспільства, підлеглого колективу й особистості працівника, а також знання політичної обстановки, уміння вести дискусію, терпіння до різних точок зору тощо.

6. *Працездатність керівника у ВНЗ*: передбачає здатність до тривалості, напруженої творчої діяльності. З одного боку, на працездатність впливають фізіологічні фактори (здоров'я, вік, тренована нервова система, відсутність шкідливих звичок), а з другого – емоційно-вольовий комплекс (любов до праці, наполегливість, задоволеність її результатами, захопленість працею, сімейне благополуччя, життєрадісність, оптимізм).

Серед пріоритетних умінь завідувача педагогічною кафедрою варто виокремити *уміння управляти соціальними процесами* (створювати необхідні умови праці, хороший морально-психологічний клімат, забезпечувати трудову та виконавчу дисципліну), *уміння організовувати навчально-виховну, методичну й наукову роботу* (якість навчання студентів, кількість викладачів із науковими ступенями та званнями, робота над підручниками, посібниками, монографіями, статтями, грантова, господарська, бюджетна наукова підтримка навчального процесу, працевлаштування студентів за фахом, заохочення студентів навчатися на контрактній основі, рейтинг кафедри у виші), *уміння управляти самим собою* (особиста організованість, самодисципліна, знання техніки особистої роботи, емоційно-вольовий потенціал, здатність формувати та реалізовувати свої життєві цілі, самоконтроль).

Таким чином, за своїми професійними характеристиками, різноманіттю і складністю функціональних обов'язків посада завідувача педагогічної кафедри є

унікальною. Ефективність його діяльності забезпечується особистісним і професійним потенціалом як «сукупності наявних можливостей, продуктивних сил і здібностей». У дисертації особистісний потенціал очільників кафедр педагогіки визначено як природну індивідуальну здатність, яка за певних умов проявляється в моральних вчинках, емоційно-вольових рішеннях з високим ступенем відповідальності. Професійний потенціал знаходить вияв у професійній компетентності, організаційних вміннях й управлінських якостях завідувачів.

4.2. Управлінська й професійна діяльність очільників кафедр педагогіки ВПНЗ досліджуваного періоду

Діяльність професорсько-викладацького складу кафедр, їх завідувачів завжди була і є показовим фактором роботи вищого навчального закладу. Кожен член кафедри є неповторною особистістю, котра своєю відданістю та наполегливістю вносить, здавалося б, невидимий, але прогресивний результат відповідно до продукуюваної ним науки. Аналіз наукових робіт і публікації сучасних учених (О.О. Адаменко [2], В.В. Вдовенко та О.В. Гур'янова [16], О.А. Гнізділової [40], О.В. Голуб [77], В.Ю. Голубченко [41], Н.М. Гупан [51], Н.П. Дічек [56], С.А. Дружилов [61], А.В. Ланков [82], І.Н. Карпунь [74], М.Н. Катханов [76], С.Д. Рєзник [111], С.І. Стрілець [119] та ін.) переконує в безперечній істині: запорука успіху роботи кафедри – це її професорсько-викладацький склад на чолі із завідувачем.

На думку О.О. Адаменко [2], необхідною умовою кожного історико-педагогічного дослідження є не лише аналіз історичних процесів становлення систем освіти, а й оцінка спадщини відомих постатей, які закладали фундамент національної педагогіки та ставали рушійною силою процесу розвитку суспільства. Звернення до педагогічної спадщини вітчизняних педагогів, науковців, освітян дає можливість ґрунтовніше вивчити історичні закономірності становлення й розвитку української педагогіки.

За словами Н. Дічек [56], біографічна розвідка як джерело та метод історичного, соціологічного, історико-педагогічного, літературного і т.д. пізнання є надзвичайно поширеним у світовій науці інструментом актуалізації гуманістичного вектора існування цивілізації. У зв'язку з нагальною потребою створення об'єктивної історії України, української освіти, побудови реальної картини історико-педагогічного процесу, відродження імен освітньо-культурних діячів біографічний метод є актуальним й ефективним, до якого все частіше вдаються вітчизняні науковці.

«Педагогічна думка завжди персоніфікована, – стверджує О.В. Сухомлинська, – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями й уподобаннями» [122]. Крім того, моделлю розгляду педагогічної думки часто виступає творча біографія педагога. Отже, персоналії завідувачів кафедр педагогіки репрезентують доробок того чи того педагога-управлінця як індивідуального творця, але передусім як виразника думки й практики своєї епохи.

У ході дослідження привертає увагу підхід до добору викладачів ІНО з точки зору розуміння й прийняття ними важливості свого педагогічного покликання. Як підкреслив у своїй доповіді на конференції Я. Ряппо, «відносно викладацького складу раціональним є залишення в ІНО лише тих, хто координує свою роботу відповідно до завдань інституту – з підготовкою працівників освіти й робить науку засобом для цієї підготовки» [114, с.108].

Аналіз діяльності завідувачів кафедр вищих навчальних закладів, вимоги до їхніх особистісних і професійних характеристик представлено в роботах В.Є. Виноградової [17], Н.О. Дівінської [54], Н.О. Каргапольцевої [73], І.М. Мельникової [94], Н.М. Флегонтової [139] та ін. При узагальненні наукових робіт завідувачів кафедр педагогіки простежується відповідність їхніх поглядів роботі всього колективу. Їхня управлінська діяльність і життєвий шлях відтворюють умови та реалії часу, у який вони жили та працювали.

У рамках дослідження варта уваги постать першого завідувача кафедри педології Київського ІНО й керівника її секції педагогіки **Степана Андрійовича**

Ананьїна (1874-1942рр.). Факти життя й унесок С.А. Ананьїна в розвиток вищої педагогічної освіти потребують на сьогодні ретельнішого вивчення. Його спадщина відображена в публікаціях Н.П. Дічек, М.М. Ярошенко [53; 58; 60; 144].

Відомо, що С.А. Ананьїн народився у м. Змієві тепер Харківської області. Зростаючи в учительській сім'ї, здобув хорошу освіту: закінчив юридичний факультет Харківського університету (1897 р.) та історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1905 р.). Після С.С. Гогоцького з 1909 р. читав предмети педагогічного спрямування студентам історико-філологічного факультету. Саме С.А. Ананьїну належить авторство курсу лекцій із педагогіки початку ХХ ст. як самостійної науки після майже 20-річної відсутності її в навчальних планах університетів. Він також читав лекції з педагогіки на Київських вищих жіночих курсах. Збірка статей «Дитячі ідеали», стаття «Нариси з педагогіки середньої школи» (1914), монографія «Інтерес у вченні сучасної психології та педагогіки» (тема його магістерської дисертації) (1915) і сьогодні залишаються актуальними. Однак, як і М.М. Ланге в Одеському університеті, у 1919 р. С.А. Ананьїну не вдалося відновити кафедру педагогіки при виші Св. Володимира. У 1918-1919 рр. у Києві на правах рукопису було видано «Лекції з історії педагогіки», прочитані С.А. Ананьїним в університеті та на Вищих жіночих курсах.

Із часу встановлення в Україні радянської влади С.А. Ананьїн активно поринув у розбудову нової школи, підготовку вчительських кадрів для мережі установ соціального виховання, розробку та реалізацію власних реформаторських ідей (розширення номенклатури педагогічних дисциплін, введення педагогічної практики в навчальні плани новостворених педагогічних ВНЗ, впровадження новітніх методів навчання).

На підставі вивчення літератури [58] з'ясовано, що С.А. Ананьїн очолив київську кафедру педології, до складу якої увійшли відомі загалом педагоги Я.Ф. Чепіга та К.Ф. Лебединцев. Під впливом західноєвропейського вчення про розвиток дитини, яке достеменно вивчав С.А. Ананьїн, науковець визнавав дитину центром навчально-виховного процесу, тобто у світлі світових тогочасних

тенденцій активно долучився до експериментальних досліджень, спостережень, теоретичних розробок, тлумачення змісту та завдань педології. У публікації «Педологія» він так пояснив її сутність: «Дитина може та швидше має бути предметом особливої самостійної науки, бо вона є своєрідним об'єктом серед усіх інших доступних науковому дослідженню об'єктів дійсності. Наука про неї має бути зарахована як видове поняття науки про людину – антропології в широкому розумінні» [4].

У рамках реалізації напрямів науково-педагогічної діяльності кафедри педології Київського ІНО С.А. Ананьїн розробив і читав курси лекцій із дидактики, загальної педагогіки, педології, дитячої психології, основних напрямів сучасної педагогіки. У 1924р. вийшла друком його книга «Трудове виховання: його минуле й сучасне». Однак найвагомішим вважається внесок С.А. Ананьїна в розробку інтегрованої педагогічної навчальної дисципліни «Педологія». На думку дослідника, педологія як наука й навчальна дисципліна включала три групи наук про дитину: 1) теоретико-описові (предмет – дитина): анатомія дитинства, підліткового віку, юнацтва, фізіологія, фізіологічна хімія, антропологія, етнологія та етнографія, загальна та індивідуальна психологія, історія життя; 2) практико-описові (дитина як предмет виховання): анатомія, фізіологія, фізіологічна хімія, антропологія, етнологія, етнографія, психологія дитини, підлітка, юнака; 3) нормативні (предмет – виховання дитини): педагогіка в усіх розгалуженнях, гігієна дитячого віку (учення про ортобіоз дитини) [4].

У 1925 р. через хворобу С.А. Ананьїн переїхав до Харкова, де ще опрацював курс лекцій «Історія педагогічних течій» (1929 р.). Крім того, С.А. Ананьїн – автор курсу лекцій із педагогіки («Педагогіка», 1917 р.), «Педагогічного словника-довідника» в двох частинах (1910 р.), праць «Дитячі ідеали» (1911 р.), «Нариси з педагогіки середньої школи» (1924 р.). Під час війни, не маючи змоги через хворобу залишити окуповане місто, разом із дружиною за таємничих обставин помер у власному будинку взимку 1942 р. [137].

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес постать **Костянтина Феофановича Лебединцева** (1878-1925), котрий упродовж декількох місяців

очолював кафедру педології Київського ІНО. К.Ф. Лебединцев не є новою персоналією в історії української педагогіки. Про нього та його педагогічну спадщину написано чимало. Насамперед, це праці таких авторів, як О.М. Астряб [5], В.В. Вдовенко та О.В. Гур'янова [16], П.М. Глушков [39], Н.П. Дічек [55], К.К. Лебединцева [84], О.Б. Петренко [105], С.І. Стрілець [120], І.В. Фурман [140] та ін. К.Ф. Лебединцев розпочав свою педагогічну діяльність у 1900 р. як позаштатний викладач математики 2-ї Київської гімназії та Вищих жіночих курсів Л. Жекуліної, з 1902 р. викладав математику в Київському першому комерційному училищі [84, с. 237]. Після звільнення з училища (1906 р.) брав участь у виданні журналу «Педагогическая неделя», за що був змушений переїхати в Москву, де впродовж 1909-1916 рр. викладав у приватній гімназії Кіріпнікової, працював окружним інспектором Петроградського навчального округу, членом комісії з реформування середньої школи, головою педагогічної ради приватної жіночої гімназії нового типу М. Світницької (1917 р.), консультантом при відділі реформи школи Наркомпросу [16].

Варто відзначити вихід 1904 року на шпальтах київського журналу «Педагогическая мысль» статті К.Ф. Лебединцева «Як підтримати дисципліну в середній школі?», у якій автор стверджував: «Наслідки цілого ряду принципових помилок, що припустилася наша середня школа, не злічити. Відбулося згасання розумових інтересів цілого покоління, думка якого протягом довгих років шкільного життя працювала не над пізнанням навколишнього середовища, а над суто словесним і вельми часто механічним запам'ятовуванням таких об'єктів, які цьому середовищу були абсолютно чужими. Відбулася атрофія волі в цілих прошарків суспільства, які не звикли з дитинства до активної роботи, відбулося пригнічення суспільного почуття та зниження моральних інтересів» [83]. З огляду на це, на думку науковця, необхідно підвищувати значення процесу виховання й розвивати в дітей звичку до систематичної праці, суспільні почуття та самостійність, тобто формувати особистість, здатну не лише існувати при даному устрої життя, але й змінювати його в інтересах суспільства.

У 1919 р. К.Ф. Лебединцев повернувся до Києва, де читав курс математики на українських педагогічних курсах, а з 1921 р. – у Київському ІНО. Одночасно методист брав активну участь у роботі Наркомпросу України та губернському відділі народної освіти. Його авторству належать перший навчальний план єдиної трудової школи для України та перша програма з математики для 7-річної школи. Підручники алгебри К.Ф. Лебединцева, над якими автор працював понад 10 років, отримали визнання не лише в Україні та Росії, але й закордоном (перекладені польською та німецькою мовами) [81].

К.Ф. Лебединцев мав значні заслуги перед українською середньою та вищою школою, де він працював учителем, організатором і професором; був автором багатьох відомих загальові праць із математики, педології; у 1907 р. організував першу в Києві Вчительську спілку; у 1908 р. його вислано за межі України за політичну неблагочинність; у 1919-1920 рр. був членом правління Київської спілки вчителів; вів активну громадську діяльність: 1919 р. був консультантом при відділі реформи школи при НКО РСФСР, 1919-1920 рр. при НКО України, 1921-1925 рр. членом правління Київського ІНО, деканом факультету соціального виховання, постійним членом колегії ДВУ.

У зв'язку зі смертю керівника кафедри педології Київського ІНО К.Ф. Лебединцева 3 жовтня 1925 р. обов'язки завідувача кафедри було покладено на професора, засновника української школи фізіологів і біохіміків, доктора фізіологічних наук **Валентину Василівну Радзімовську** (1886-1953). З огляду на масштаби проведеної роботи кафедри в означуваний період викликає інтерес її постать. В.В. Радзімовська не є випадковою в управлінській сфері діяльності кафедри педології Київського ІНО, адже педологія передбачала вивчення анатомо-фізіологічних особливостей дитячого організму, законів і ритмів його фізичного розвитку, розробку системи фізичного виховання. З огляду на те, що з 1917 р. В.В. Радзімовська вивчала фізіологію дитинства, мала в цій галузі наукові праці, керувала роботою аспірантів, на кафедрі педології активно провадила наукову й організаційну роботу з дня її заснування, саме її було призначено на цю посаду. Крім того, вона одна залишилася з наукового складу кафедри, про що

йшлося вище. Постать В.В. Радзімовської в науково-педагогічний обіг вводиться вперше й потребує подальшого дослідження.

Аналіз архівних матеріалів, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади України [189; 197], дозволив з'ясувати деякі біографічні дані В.В. Радзімовської, котра народилась у м. Лубнах на Полтавщині. Здобула домашню початкову освіту, а в 1902 р. закінчила з відзнакою Лубенську гімназію. Належала до Лубенського гімназійного гуртка РУП, у Києві – до української соціал-демократичної групи УСДП. У 1909 р. стала членом Київського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. У 1913 р. закінчила медичний факультет Київського Університету. Пізніше працювала асистентом, доцентом, а з 1924 р. – професором Київського медичного інституту; професором фізіології й біохімії, завідувачем кафедри педології КІНО.

15 вересня 1929 р. В.В. Радзімовська звільнена з посади керівника кафедри педології Київського ІНО, ув'язнена та репресована на 10 років у справі СВУ (Союз визволення українців). Згодом упродовж 1939-1941рр. В.В. Радзімовська працювала в педагогічному Інституті в Мелітополі, керувала відділом фізіології та біохімії низки науково-дослідних інститутів у Києві (Інституту клінічної фізіології АН УРСР, Інституту туберкульозу). У воєнний час 1941-1943рр. працювала на посаді професора Українського центрального науково-дослідного інституту туберкульозу в Києві та Львівського медичного інституту. У 1945 р. виїхала до Німеччини, обрана професором і керівником кафедри фізіології Інтернаціонального університету в Мюнхені (Баварія), пізніше – ветеринарного факультету Українського технічно-господарського інституту.

З 1950 р. В.В. Радзімовська мешкала в США, була дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка і Української вільної академії наук, автором близько 70 праць із фізіології, біохімії, патофізіології, туберкульозу, психоневрології та педіатрії. Померла 22 грудня 1953 р. в м. Шампейн (штат Іллінойс, США), похована на місцевому кладовищі.

У зв'язку зі звільненням В.В. Радзімовської з 12 грудня 1929 р. кафедру педології Київського ІНО очолив *Йосип Броніславович Селіханович*, котрий, зі

спогадів М.П. Анциферова, навчався на історико-філологічному факультеті Петроградського університету (1915 р.). Досліджуючи поняття «вітчизняна педагогіка», М. Галів відносить Й. Селіхановича, поряд із М. Пироговим, М. Корфом, І. Поповим, С. Чавдаровим та іншими, до «осьової частини вітчизняної педагогічної думки», які жили й працювали в Україні, але були представниками інших національностей [20]. Постать Й.Б. Селіхановича викликає інтерес і захоплення з огляду на персоніфікований підхід у вивченні педагогіки і, на жаль, не є дослідженою в повному обсязі.

У 1923 р. Й.Б. Селіханович був позаштатним співробітником педагогічної комісії історико-філологічного відділу Українського наукового товариства, яка розробляла теми: 1) «Система Наркомосвіти у світлі історії педагогічних систем»; 2) «Гене́за та класифікація новітніх педагогічних течій і трудшкола»; 3) «Комплексний метод». Коло наукових пошуків самого науковця становили теми, присвячені Я.-А. Коменському [71] і вивченню іноземних мов. Так, згодом у Київському ДПІ професор Й.Б. Селіханович викладав на педагогічному факультеті історію західноєвропейської педагогіки, він був «її великий знавець, котрий прекрасно володів німецькою, англійською, латинською та іншими мовами» [63, с.164].

Перед Другою світовою війною Й.Б. Селіханович написав ґрунтовну працю про Я.-А. Коменського та надрукував у вигляді статті саме ту частину, де йшлося про вивчення мов («Методи викладання мови і підручники Я.А. Коменського» у журналі «Иностранный язык в школе» (1936р.)) Пізніше в 1939 р. за ред. В.В. Гурицького, Г.С. Костюка, С.Х. Чавдарова в «Наукових записках» Науково-дослідного інституту педагогіки вийшла робота Й.Б. Селіхановича «Методи викладання мов і підручники Я.А.Коменського та їх дидактичні основи». У 1940 р. в журналі «Советская педагогика» надрукована програмна й установча стаття Й.Б. Селіхановича «Основи виховання комуністичної моралі», де були перераховані її складники: свідомо, дисциплінована боротьба проти старого експлуататорського суспільства, глибоке почуття любові до трудового народу, любові до рідної країни, великої держави, безстрашність і мужність, боротьба за

високу якість праці як елемента морального виховання, єдність особистого й громадського, виховання в колективі тощо [115].

Своє подальше життя Й.Б. Селіханович присвятив кафедрі педагогіки Київського ДП ім. О.М. Горького, у повоєнний період організовував професорсько-викладацький склад на відновлення роботи та устаткування кафедри, активно проводив громадсько-політичну роботу серед учителів шкіл і населення Києва, відновлював на кафедрі наукову роботу [185, с.144]. Ним прочитані численні лекції директорам і завучам шкіл, учителям, учням, батькам, замполітам трудових резервів України, секретарям обласних райкомів, у Будинку Червоної армії тощо [152, с.55(зворот)].

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес управлінський аспект науково-педагогічної діяльності Одеської кафедри педології 1920-х років. Проаналізувавши наукову діяльність Одеського педологічного інституту в 20-ті роки ХХ ст. [98], можемо узагальнити, що науковий потенціал кафедри, яка була створена на базі інституту, був вагомим і прогресивним. Однак кадровий потенціал науки – це до певної міри абстрактне поняття. Дійсний потенціал складається з конкретних дослідників-особистостей, до яких варто віднести постать першого завідувача кафедри педології в структурі Одеського інституту педології **Миколи Миколайовича Тарасевича**. У рамках дослідження ця особистість викликає інтерес з огляду на його внесок у розвиток педагогічної науки та передумов становлення кафедри педагогіки й педології при Одеському ІНО. Епізодичні факти з його життя та наукової діяльності відображено в дослідженнях Н. Дічек, О. Таранченко. Його управлінська діяльність ще не була предметом наукових пошуків.

У ході дослідження з'ясовано, що радою Одеського педологічного інституту 13 листопада 1923 р. на посаду керівника кафедри педології обрано та затверджено Укрголовпрофосом М.М. Тарасевича (довідка наукового комітету від 9.11.1923 № 1156) [187, с. 26-27(об.)], який окрім того обіймав посади обласного інспектора з «дефективного дитинства» та завідувача лікарсько-педагогічним кабінетом, а також ректора педологічного інституту [201]. Вивчення

публікацій М.М. Тарасевича дало можливість Н.П. Дічек [57] стверджувати, що він був ентузіастом розвитку педології, прихильником біогенетичного напрямку. Переконаючи сучасників-освітян у тому, що педагог повинен «впливати не на дітей, а на життя, середовище, бо це необхідно для розкриття потреб закономірного розвитку особистості» [127, с. 3], він будував роботу Одеського лікарсько-педагогічного кабінету на засадах усебічного вивчення особистості дитини. М.М. Тарасевич вважав, що абсолютно здорових фізично й душевно дітей практично не існує, бо норма – поняття відносне, «тому, якщо мати на увазі більшість дітей, скривджених природою або несприятливими соціальними умовами, дітей мало обдарованих розумово й фізично слабких, то вочевидь, організація для дітей відповідного життєвого середовища має обґрунтовуватися виключно на основі всебічного вивчення особистості цих дітей. Лише через вичерпний аналіз усіх чинників, що впливали на зародження й формування особистості дитини, можна зрозуміти, чим є ця особистість у цей момент і чого їй треба від життя, аби вона позбулася своїх негативних якостей і могла віднайти й розвинути ті, що закладені в ній, але часто заглушені позитивні нахили і якості» [127, с. 6].

На першій (установчій) сесії Науково-методичного комітету НКО УСРР (січень 1923 р.) М.М. Тарасевич виступав із доповіддю «Про організацію педагогічних спостережень у закладах для дефективних». На цьому засіданні, де обговорювалися питання розроблення плану й досягнення «деякої однаковості» у формах і змісті науково-педагогічної діяльності лікарсько-педагогічних кабінетів в Україні, було зазначено: «Аномалії й недоліки розвитку дитячої особистості, які часто трапляються навіть в установах нормального дитинства, мають посісти значне місце в дослідженнях кабінетів разом з пропагандою здорових виховних ідей» [103, с. 307].

Сучасний учений-дефектолог О.М. Таранченко стверджує, що вже у 1921р. професор М.М. Тарасевич розробив і застосовував «одну з перших наукових класифікацій дітей із порушеннями психофізичного розвитку, тобто зробив це раніше, ніж з'явилася концепція Л. Виготського» [125, с. 48]. У її основу було

покладено положення про те, що фізичний і психічний «недорозвиток» є не лише біологічним, а й соціальним явищем, бо порушення позначаються на формуванні особистості дитини в цілому. М.М. Тарасевич відстоював також важливість ретельного, системного вивчення дитини («первинної реєстрації педагогічних явищ») у межах статистичного методу для подальшого осмислення, урахування й упорядкування зовнішніх впливів [130, с. 34-35].

Аналізуючи тематику публікацій М.М. Тарасевича [126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133], ми вважаємо, що варто відзначити його внесок у роботу лікарсько-педагогічного кабінету. Набутий практичний досвід науковця як завідувача кабінету став підґрунтям його управлінської діяльності завідувача кафедри педології. Проведення різноманітних педологічних досліджень і спостережень за різними категоріями дітей зробили кафедру однією з провідних в Україні. Особлива заслуга такої роботи полягала в підготовці потужного з наукової точки зору колективу кафедри, зусиллями якого було організовано науково-дослідну кафедру педагогіки й педології при ІНО в 1925-1926 н.р.

Варті уваги розробки М.М. Тарасевича стосовно педагогічної техніки, у якій науковець виокремив дві групи компонентів: *перша* пов'язана з умінням учителя управляти своєю поведінкою (використання міміки, пантоміміки тощо); управління емоціями, настроєм (зняття психологічної напруги, створення творчого самопочуття); соціально-перцептивні здібності (увага, спостережливість, увага); техніка мовлення (дихання, постановка голосу, дикція, темп мовлення); *друга* група компонентів пов'язана з умінням впливати на особистість і колектив і розкриває технологічний бік процесу виховання й навчання.

Відомо, що Інститут педології й кафедру педології при ньому, якими керував М.М. Тарасевич, було реорганізовано в 1924 р., оскільки в Одесі розвитком педології, крім кафедри, займалися обласна дослідна педологічна станція та лікарсько-педагогічний кабінет. На думку керівництва, ці установи були спроможними проводити дослідну роботу та підготовку педологів. М.М. Тарасевич, обіймаючи посаду обласного інспектора з «дефективного

дитинства», залишився завідувати лікарсько-педагогічним кабінетом. Це дало йому змогу зосередитися на науковій діяльності.

У ході дослідження кафедри педології та педагогіки при Одеському ІНО з'ясовано, що розроблений ініціативною групою план роботи кафедри був спочатку затверджений правлінням Одеського ІНО, а згодом Головнаукою. Ініціативна група була перейнята бажанням надати роботі кафедри практичний ухил і допомогти розв'язати нагальні потреби вітчизняної педагогіки. З березня 1926 р. науково-дослідну кафедру педагогіки й педології очолив проф. М.І. Гордієвський.

Постать *Михайла Івановича Гордієвського* (1885-1938) не викликала інтересу до 1990-х років. Ґрунтуючись на оглядовій книзі «Розвиток філософії в Українській РСР» та довідці в «Енциклопедії українознавства» Л.Н. Сумарокова та Г.Д. Зленко, дослідники вводять у науковий обіг забуту персоналію. Побіжні згадки про М.І. Гордієвського знаходимо в новітньому виданні з історії Національній академії наук України та в монографіях Н.М. Гупан і В.М. Заруби [52; 65; 70]. Важливим джерелом дослідження долі та наукових здобутків М.І. Гордієвського для В.В. Левченка та Е.П. Петровського стали документи Державного архіву Одеської області, його архівно-слідча справа, що знаходиться в архіві управління Служби безпеки України в Одеській області, поодинокі статті в науковій літературі та матеріалах періодичної преси 1920-1930-х років [85].

Професор філософії та педагогіки М.І. Гордієвський народився в с. Зеленьки Київської губернії 23 травня в сім'ї священика [153], працював штатним професором другої групи по кафедрі педагогіки та педології Одеського ІНО. Після закінчення у 1905 р. Київської духовної семінарії вступив на історико-філологічний факультет Імператорського Новоросійського факультету [184]. Будучи студентом, він постійно брав участь в організованих професором кафедри філософії ІНУ М.М. Ланге філософському студентському гуртку та філософському товаристві. Для доповідей на гуртку він розробив кілька рефератів із історії філософії та історії педагогіки, які згодом були надруковані в

редагованому професорами М.М. Ланге й Є.М. Щепкіним журналі «За свободу» [85].

Згодом у 1910 р. М.І. Гордієвський почав викладати в Одеській реальній школі, паралельно готуючись при університеті до професорського звання на кафедрі філософії під керівництвом М.М. Ланге. 1914 р. склав магістерські іспити та набув ученого ступеня магістранта філософії; 1915 р. був обраний історико-філологічним факультетом Одеського університету на посаду приват-доцента й узявся до читання курсів із філософії в університеті й Вищих жіночих курсах; 1918 р. обраний на посаду штатного доцента. З 1917 р. поряд із філософією почав викладати в університеті педагогічні дисципліни.

Як активний діяч українського національно-визвольного руху в Одесі, член української партії соціалістів-революціонерів М.І. Гордієвський у 1917 був обраний кандидатом до Установчих зборів по Херсонському округу від губкомів селянських депутатів, а в січні 1919 р. делегатом Трудового конгресу. Упродовж 1917-1919 рр. публікувався в газетах «Українське слово», був членом товариств «Просвіта», «Боротьба», працював редактором журналу «Основи», з 1920 р. вступив до спілки «Робос».

Після остаточного встановлення 7 лютого 1920 р. в Одесі більшовицької влади М.І. Гордієвський разом із провідними вченими Є.О. Загоровським, О.О. Рябініним-Скляревським, М.Є. Слабченко та іншими намагався відновити та встановити українознавчий аспект діяльності Одеського товариства історії й старожитностей, історико-філологічного й бібліографічного товариств, які через часту зміну влади декілька разів закривалися. Однак радянська влада вбачала в цих організованих осередках українства «гнізда буржуазних професорів контрреволюційного настрою» й жодним чином не сприяла продовженню їхньої діяльності [156, с. 1].

З моменту заснування в Одесі ІНО М.І. Гордієвський почав викладати в ньому філософію та педагогіку, а після виключення з навчального плану філософії викладав лише педагогічні дисципліни: семінар з історії педагогічної теорії й практики (4год.), семінар із соціального виховання (2год.), а також курс «Сучасна

школа в Європі та Америці» на факультеті професійної освіти. Був головою педагогічної комісії Одеського ІНО, працював й один рік очолював Одеську українську учительську спілку. Паралельно працював в Одеському гуманітарно-суспільному інституті, де викладав логіку, історію педагогіки, методологію суспільних наук.

Крім того, М.І. Гордієвський очолював науково-методичну комісію Одеського губкому політичної освіти з питань українізації (1924-1926), факультет соціального виховання Одеського ІНО (14 січня – 1 листопада 1926 р.), був членом Одеського бібліографічного товариства (1926-1930), посідав три посади в Одеському науковому товаристві при ВУАН (голова товариства, педагогічної секції та підсекції історії педагогіки). Педагогічна секція під його постійним керівництвом готувала доповіді з історії педагогіки та методики викладання.

З моменту реорганізації мережі педагогічної освіти 1930 р. М.І. Гордієвський працював в інститутах соціального виховання та фізико-хіміко-математичному (1930-1933рр.), де викладав історію педагогіки, методологію суспільних наук, сучасні педагогічні течії, історію суспільних наук. Упродовж 1934-1938 рр. працював професором на кафедрі історії стародавнього світу історичного факультету Одеського державного університету.

Відомо, що до 1937 р. кадрові чистки торкалися професорсько-викладацького складу ВНЗ переважно у вигляді виключення з лав партії та звільнення з роботи. З початком «великого терору» 1937-1938 рр. сумнозвісна більшовицька фільтрація призвела до фізичного винищення багатьох «непотрібних» радянській владі викладачів, яких вважали реальними чи потенційними ворогами. Репресивні заходи охопили й Одеський університет.

Трагічна доля не оминула й М.І. Гордієвського: 27 березня 1938 р. його заарештовано як учасника й керівника контрреволюційної есерівської організації за проведення шпигунської роботи, котрий намагався наповнити курс стародавньої історії шкідливими настановами та практично ніколи не посилався на класиків марксизму, затримував видання програм із метою введення студентів в оману з курсу історії.

Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Одесі 11 жовтня 1938 р. ухвалила рішення про розстріл ученого, який того ж дня виконали. Репресіям було піддано його дружину Олену Оттівну, яка працювала викладачем німецької мови в Одеському державному університеті та Інституті зв'язку. Про долю дітей Ігоря та Наталі достеменно нічого не відомо.

Питання про реабілітацію репресованого професора в 1989 р. порушив його колишній студент, викладач філологічного факультету ОДУ ім. І.І. Мечникова, пенсіонер Ф.П. Смагленко, який крізь десятиліття проніс пам'ять про яскравого у своїх лекціях і неординарного в наукових пошуках М.І. Гордієвського. Лише 4 червня 1992 р. Генеральна прокуратура України своїм висновком припинила його справу за відсутністю доказів, які підтверджували б обґрунтованість притягнення до відповідальності. Довідку про реабілітацію нікому не надіслали [85].

Центральними темами досліджень М.І. Гордієвського стали соціально-педагогічні ідеї Г. Сковороди та Й. Песталоцці, оскільки погляди Й. Песталоцці були безпосередньо пов'язані з актуальними завданнями будівництва нової радянської системи освіти. Продовженням цих досліджень була праця, у якій учений намагався проаналізувати вплив філософії І. Канта на педагогіку. У 1930-х роках зосередився на вивченні проблеми рабства в стародавньому Римі та працював над рукописом майбутнього дослідження, яке незадовго до виходу у світ було конфісковано співробітниками НКВС.

До вагомих наукових праць М.І. Гордієвського можна віднести такі: «Лесевич как философ» (1913), «К вопросу о социальной педагогике Платона» (1922), «Педагогическая мысль в современной Германии» (1922), «Критический разбор двух первых томов Канта», «Педагогіка прагматизму». Також дослідник займався перекладами з німецької мови: «Історія соціально-педагогічної ідеї» (П. Барт), «Листи з в'язниці» (Роза Люксембург).

З кафедрою педагогіки Одеського ІНО тісно співпрацював відомий учений-педагог *Артем Григорович Готалов-Готліб* (1866-1960). Народився 15 січня неподалік від Камінця-Подільського в сім'ї машиніста. Можна стверджувати, що А.Г. Готалов-Готліб є одним із зачинателів розробки проблем зарубіжної школи

й освіти у вітчизняній педагогіці. Перебуваючи на посаді директора Ялтинської гімназії, у 1905р. педагог був нагороджений медаллю Всесвітньої виставки у Льєже [101, с.114]. Постать А.Г. Готалова-Готліба не вперше вводиться в науково-педагогічний обіг. З його особистістю можна ознайомитися на сторінках наукових розвідок сучасників, дослідження яких присвячені персоналіям Одещини: І.С. Гребцова та В.М. Гребцов [45, с.104-106], В.В. Левченко [86, с.190-197], П.Й. Каришковський [75], І.В. Нємченко [100], О.В. Сухомлинська [123]; унесок А.Г. Готалова-Готліба в розвиток фізичного виховання проаналізовано Д.А. Бєлюковим [13]. Однак факти його причетності до кафедри педагогіки та педології до цього були невідомими.

В Одеському ІНО А.Г. Готалов-Готліб керував історичним і педагогічним гуртками інституту. Із часу утворення науково-дослідної кафедри педагогіки й педології очолив секцію організації виховання й освіти, крім того, був керівником кафедри системи народної освіти, членом Держнаукметодкому [190]. Відомо, що при кафедрі педагогіки й педології Одеського ІНО пізніше за інші секції виникла секція народної освіти та загальної дидактики, керівником якої також призначено було А.Г. Готалова-Готліба. Під його керівництвом секція працювала над завданнями *науково-дослідними* (наукова розробка системи народної освіти та загальної дидактики) і *навчальними* (керівництво заняттями аспірантів). Секція підтримувала тісні зв'язки із «Центральним педагогічним інститутом» у Берліні, бібліотекою імені Я. Коменського в Лейпцигу й іншими науково-освітніми установами Німеччини. У колі досліджуваних були теми «Учитель і його робота», «Учні та їхня робота», «Осередок і засоби навчання» тощо. Предметом особливого дослідження стала теорія й практика побудови навчального плану та програм, а також організаційні форми освітнього процесу, які досліджувалися на закордонному підґрунті [43]. Так, до обов'язкових тем для вивчення аспірантами належали, зокрема, «Досвідні школи в Німеччині», «Система народної освіти в Сполучених Штатах Північної Америки», «Сучасні течії в дидактиці» тощо, що входило в коло наукових пошуків керівника секції.

Відомо, що коли в РСФРР у 1928 р. розпочалася педагогічна «дискусія», яка, по суті, стала зачисткою інакомислячих освітян, позиції котрих не мали схоластичного, партійного характеру, в Україні до неї додалися ще й звинувачення в «буржуазному націоналізмі». На сесії УНДІПу в лютому 1931р. дійсного члена інституту педагогіки А.Г. Готалова-Готліба критикували за симпатію до зарубіжної школи. З метою запобігання арешту й ув'язнень відповіддю на звинувачення стала самокритика та зміна сутності досліджень: критика зарубіжної школи й педагогіки. У 1930-х роках на шпальтах газет науковець опублікував такі статті: «Фашизм і освіта за рубежем» (1931 р.), «Нариси педагогічної теорії італійського фашизму» (1934 р., 1935 р.), «Стан культури й освіти нацменшин в капіталістичних країнах» (1939 р.). Згодом А.Г. Готалов-Готліб займався виключно історико-педагогічною проблематикою, що, з одного боку, було близьким для дослідника, а з другого – безпечним для життя.

Унесок у розвиток історико-педагогічної науки А.Г. Готалова-Готліба був високо оціненим: 1939 р. вчена рада Московського державного педагогічного інституту імені В.І. Леніна присвоїла йому без захисту дисертації вчений ступінь доктора педагогічних наук за ґрунтовну чотиритомну працю «Історія просвітницької політики та системи народної освіти в епоху імперіалізму», у якій автор дослідив стан народної освіти в 28 країнах Європи й Америки до 1938 р. Власноруч укомплектований архів своїх робіт і бібліотеки науковець за життя передав до Одеського університету.

У коло наукових інтересів А.Г. Готалова-Готліба ввійшли питання історії та теорії педагогіки, експериментальної психології, дидактики та методики викладання. Йому належить близько 200 наукових праць: монографій, статей, заміток, брошур, книг про систему народної освіти за кордоном («Педагогічна освіта в Німеччині», «Педагогічна освіта в Європі й Америці», «Нові школи в Німеччині» тощо). Багато його наукових робіт так і залишилися неопублікованими («Питання народної освіти у Франції перед буржуазною

революцією XVIII ст.», «Історія освітньої політики та системи народної освіти в епоху імперіалізму» (4томи) та ін.

З огляду на управлінський аспект науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України 1920-1930 рр. варта уваги постать **Олександра Івановича Попова** (1891-1958), учителя, педагога, організатора освітньої системи, зокрема й підготовки вчительських кадрів, ідеолога системи соціального виховання 20-х років XX ст.

О.І. Попов народився 10 серпня в с. Куп'євасі (тепер Богодухівського району Харківської області) в сім'ї сільського священика та вчительки. У 1909 р. закінчив 2-гу Харківську гімназію, історико-філологічний факультет Харківського університету (1910-1915 рр.). Студентом виявив особливий інтерес до літературознавчих пошуків: праці «Юмористический элемент в народной поэзии», «Образы смерти в народной поэзии» отримали схвальні оцінки професорів М.Ф. Сумцовим і О.П. Кадлубовським.

Педагогічна діяльність О.І. Попова розпочалася з викладання історії, літератури й психології в приватній Харківській гімназії Родіонової, де він паралельно обіймав посаду завідувача (1916-1919 рр.), у жіночій гімназії Левковець, у гімназії 2-гої групи викладачів, у гімназії імені Б. Грінченка, котрою завідував упродовж 1920-1921рр. Також О.І. Попов очолював Харківські педагогічні курси імені Г.С. Сковороди.

З 1916 р. О.І. Попов брав активну участь у роботі Харківського педагогічного товариства й Педологічного музею, де читав лекції, виступав із доповідями, рефератами на педагогічні теми. Упродовж 1918-1921рр. науковець читав курс лекцій із педології на Харківських літніх педологічних курсах, а взимку 1920-1921н.р. – курс теоретичної та практичної педології в Харківській середній педагогічній школі.

Із розвитком педології О.І. Попов із захопленням займається дослідженням закономірностей розвитку дитини. Із його педологічних праць варто відзначити «Про організацію педологічного музею» (1916 р.), «Аналіз праці доктора Горіневського про анатомо-фізіологічні основи фізичного розвитку дитини»

(1917 р.), «К.Д. Ушинський як педолог» (1917 р.). З-під пера науковця виходять також статті проукраїнського спрямування: «Українознавство в школі» (1917 р.), «К.Д. Ушинський і українська школа» (1919 р.).

На час становлення української влади в Харкові (січень 1918 р.) О.І. Попов працював співробітником Харківської губнаросвіти, 1919 р. завідував Науково-педагогічним відділом Харківського губернського відділу освіти, 1920 р. – Науково-педагогічним відділом Ради (Ценкому, згодом – Головкому) Соцвиху Наркомосу. На керівних посадах керував вивченням і розглядом питань теоретичної та прикладної педології, розв'язанням питань методики нового виховання. Діяльність О.І. Попова в Наркомосі позначилася його активною участю у створенні важливих освітніх документів, які визначили загальний напрям освітньої політики України. Йому належить авторство «Декларації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей» (1920 р.), яка лягла в основу системи соціального виховання того часу.

У 1921р. за редакцією О.І. Попова вийшов перший Порадник соціального виховання (збірник основних документів Наркомосу), переважна більшість статей якого належала редактору. Крім того, учений редагував збірники «Дитячий будинок та його досягнення», «Охорона дитинства», журнали «Шлях освіти» (розділ, присвячений соціальному вихованню) та «Радянська освіта» (на початковому етапі), орган Головоцвиху «Соціальне виховання».

Опікуючись питаннями підготовки нових педагогів, О.І. Попов розробив план роботи факультетів соціального виховання ІНО. Із цього питання він виступав з доповідями на I, II та III Всеукраїнських конференціях із педагогічної освіти, на різного роду зібраннях. Проводив активну лекторську роботу із соціального виховання, зокрема й у Центральній партійній школі. Різномісна робота педагога в галузі соціального виховання торкалась також й організації досвідних установ – дитячого будинку та трудової школи при Головоцвиху. Очевидно, що цей напрям роботи було відображено в наукових роботах дослідника: «Соціальне виховання – захист дітей» (1920 р.), «Підготовка робітників соцвиху» (1920 р.), «Соціальне виховання – справа всієї робітничої

класи» (1921 р.), «Соціальне виховання і селянка» (1921 р.), «Дитячий будинок імені Т. Шевченка» (1922 р.), «Факультет соціального виховання Харківського ІНО» (1922 р.), «Етапи соціального виховання» (1922 р.), «Дитячий рух у системі соціального виховання» (1924 р.), «Проблема підготовки соцвихника» (1924 р.), «Жовтневі досягнення соцвиху» (1924 р.), «Соцвих і праця з дітьми» (1924 р.).

Паралельно з діяльністю в Наркомосі з 1 вересня 1921 р. за рекомендацією Головоцвиху в час заснування Харківського ІНО О.І. Попов очолив факультет соціального виховання, займався викладанням педології. Як уже зазначалося, факультет соціального виховання Харківського ІНО було створено заново, а не на базі реорганізованого університету [188, с. 76]. Як першому деканові новоствореного факультету, О.І. Попову довелося вирішувати різного роду управлінські проблеми: від суто матеріальних до залучення («зрощування») професорсько-викладацького складу. Розроблені під керівництвом О.І. Попова навчальні плани та програми факультету соціального виховання ХІНО стали взірцевими для роботи й організації подібних факультетів при ІНО України. Основною метою факультету, на його думку, було виконання державного замовлення щодо підготовки нового покоління вчителів, «пройнятого ідеєю комуністичного соціального виховання дітей, виховання природовідповідного й за духом близького до природи нового комуністичного суспільства» [106].

Варто зазначити, що робота факультету ігнорувала будь-який академізм, притаманний університетській системі освіти. Зв'язок навчання із життям та педоцентризм стали пріоритетними в роботі його колективу, а предметом дослідження була дитина з усіма її потребами й особливостями.

Аналіз статті О.І. Попова «Факультет соціального виховання Харківського ІНО» [107], дозволив виявити характерні особливості випускника факультету соціального виховання, «педагога з педагогікою»: широко освічена людина, здатна на основі науково обґрунтованого світогляду підійти, з одного боку, до тих вимог, які висуває перед ним сучасна наукова педагогіка, а з другого — до тих світоглядних вимог, які ставить перед ним дитина. Крім того, соціальний педагог з наукової точки зору повинен знати душу й тіло дитини, умови її

зростання й розвитку, вплив середовища на дитину, науково обґрунтовані методи підходу до дитини. Саму педагогіку дослідник називає не «рецептурою виховання».

У 1924 р. О.І. Попов залишив посаду декана ІНО, очоливши предметну комісію педагогічного циклу факультету соціального виховання. А вже у 1926 р.

за вагомий унесок у розвиток педагогічної науки його призначено на посаду директора УНДШу. Відповідно до вимог того часу держава покладала великі завдання на новоутворений Інститут педагогіки: радянська та політизація школи, матеріалістичне трактування будь-яких питань, засвоєння принципу трудового виховання, виробничий (сільськогосподарський) ухил у школі, активізації комуністичного дитячого руху, перехід на комплексну систему праці.

Згідно з *«Положенням про Український науково-дослідний інститут педагогіки»* (початок 1927 р.) до основних завдань інституту віднесено підготовку кадрів наукових працівників і викладачів педагогічних ВНЗ, наукову розробку питань навчання й виховання дітей та дорослих, проблем соціального виховання, професійної й політичної освіти, розробку підручників з педагогіки, навчальних посібників для шкіл, вивчення й упровадження передового педагогічного досвіду. Ця робота була висвітлена в статтях О.І. Попова *«Український науково-дослідний інститут педагогіки в Харкові»* (1929 р.), *«До реформи педосвіти»* (1929 р.). Варта уваги його доповідь на IV Всеукраїнській сесії Наукпедкому *«До постанови питання про дитячу літературу»* [21, с.190], котра викликала гарячі дискусії, адже ставлення до дитячої літератури, авторської й народної казки в той час було неоднозначним. Питання дитячої літератури активно розроблялися на кафедрі (згодом інституті) педагогіки Харкова, зокрема на секції дошкільної освіти на чолі з проф. А.І. Гендрихівською.

Участь О.І. Попова в підготовці до публікації книги казок Г.К. Андерсена стала абсурдною причиною кінця успішної кар'єри науковця у 1929 р. Насправді ж «логіка» крилася в іншому: педагогіка в цей час набирала нового курсу розвитку відповідно до курсу розвитку країни, що потягнуло за собою в подальшому масові звільнення, арешти та смертні вирoki. Після зняття з посади директора УНДШу

О.І. Попов намагався відновити своє ім'я: написав низку критичних статей в адресу Спілки визволення України, письменників і педагогів, котрі відстоювали казку як засіб навчання («Шкідництво в педагогіці» (1930 р.), «Актуальні справи дитячої літератури як педагогічного чинника» (1930 р.), «Дитяча література на переломі» (1930 р.). Однак у березні 1931 р. його заарештували як «учасника антирадянської організації», котра начебто боролася за повалення радянської влади в Україні.

О.І. Попов цілком визнав свою провину та був засуджений строком на 5 років. Згодом вирок переглянули й покарання замінили умовним позбавленням волі на 3 роки. Після відбуття терміну О.І. Попов відновився на роботі в УНДПі й працював там до липня 1933 р. Подальша його педагогічна діяльність продовжувалася в середніх школах Харкова. 27 жовтня 1937р. за звинувачення до приналежності до «антирадянської націоналістично-терористичної організації» О.І. Попова засуджено на 10 років. Незважаючи на те, що він знову-таки визнав свою провину, його було звільнено в березні 1939 р. «за припинення справи» й він почав викладати в одній зі шкіл Харкова. У 1943 р. О.І. Попов став священиком і виїхав до Німеччини, а в 1952 р. – до Америки, де помер 1958 р. в м.Форт-Вейн (штат Індіана).

Постать О.І. Попова неможливо переоцінити у сфері становлення наукового потенціалу педагогічної науки. Його управлінські, лідерські якості сприяли перетворенню педагогічної секції наукового студентського гуртка при Харківському ІНО в Науково-дослідний інститут, який керував, спрямовуючи й узагальнюючи, діяльністю великої кількості науково-дослідних педагогічних установ України (секції, філії, товариства, кабінети, кафедри, досвідні установи). Життєдіяльність О.І. Попова, поряд із О.С. Залужним, І.П. Соколянським, досліджена німецьким ученим Гетцом Хіллігом, узагальнена вітчизняними науковцями Т.О. Самоплавською [137 (Т.ІІ), с.281-287], Б. Черновим [141] і потребує подальших ґрунтовних наукових розвідок.

Підсумовуючи історіографію та проблеми вивчення історії вищих педагогічних навчальних закладів України, знавець історії Одеського

університету З.В. Першина зауважила: «Існують також й окремі проблеми та періоди, що вимагають наукового пошуку й розробки. Це – долі вчених і студентів трагічних 1930-х років...» [104]. Жорстокі реалії того часу спричинили забуття імен цілої плеяди науковців, їхньої науково-педагогічної та громадсько-політичної діяльності. Інформації про них немає в жодних виданнях з історії педагогічної освіти України, окремих ВНЗ або в біографічних нарисах, словниках.

У ході вивчення особливостей персоналістики варта уваги постать *Антоніни Іванівни Гендрихівської* не стільки у сфері предмета наукового пошуку, скільки з метою певних уточнень. Її постать була у фокусі наукової розвідки Т.В. Філімонової [138]. Однак її пошуки, на жаль, обірвалися на початку 30-х років. Відомо, що А.І. Гендрихівська була знаним науковцем у сфері дошкільної освіти, педологом 1920-х років, яка, як і більшість педологів, згодом вдалася до самокритики. Т.В. Філімонова відстежила лише публікації А.І. Гендрихівської тих злгоденних років: «Стара гувернантка чи радянська вихователька» (1930 р.), «Літні дошкільні майдани (авторецензія, 1932 р.), «Очистимо дошкільний фронт від шкідливого ворожого впливу «Харківської школи»» (1934 р.).

Вивчення архівних матеріалів ХНПУ імені Г.С. Сковороди [168; 175; 176; 177] дало можливість пролити промінь світла на її подальшу долю: згідно з наказом № 96 ХДПІ від 8 жовтня 1932 р. А.І. Гендрихівську з 1 жовтня призначено на посаду професора кафедри педагогіки Всеукраїнського інституту народної освіти (Харків) імені М.О. Скрипника. До цього вона працювала завідувачем секції дошкільництва ВУНДІПу. Відомо, що до складу Харківського державного педагогічного інституту в 1933 р. увійшла й кафедра педології на чолі з проф. А.С. Залужним, котрого було звільнено того ж року за те, що «у своїх теоретичних роботах припустив цілу низку право-опортуністичних, буржуазно-націоналістичних помилок. Бувши на чолі так званої «харківської школи» після її рішучої критики не тільки не визнав відверто її класово-ворожих теорій, а навпаки, вже 1933 року припустив видання за своєю редакцією й безпосередньою участю підручника з педології, в якому не тільки залишився на старих позиціях, а

й продовжував їх, скочуючись на лівацькі та буржуазно-націоналістичні позиції». Керівником кафедри педології було призначено проф. С.Л. Рубінштейна.

У спектрі відомих подій навколо харківської педагогічної школи відповідно до наказу № 115 ХДПІ від 14 листопада 1934 р. з роботи в інституті було знято таких осіб: П.Ю. Волобуєва (професора педології за те, що не забезпечував партійності у викладання педології); М.О. Григор'єва (професора історії педагогіки за те, що не переозброївся й не забезпечував партійності у викладанні курсу); П.Т. Сулиму (стояла на націоналістичних позиціях, не подала критики шкідницьких установок проф. Сулими); О.П. Парадизького (професора української літератури, що стояв і залишився на націоналістичних позиціях в оцінці творів Т. Шевченка і В. Винниченка), а також А.І. Гендрихівську, котра в цей час виконувала обов'язки професора дошкільної педагогіки і «не переозброїлась, залишилась на лівацьких позиціях, а також не забезпечувала керівництва своєї дисципліни» [175; 177].

Постать А.І. Гендрихівської викликає інтерес науковців і сьогодні. У рамках святкування 135 річниці з дня народження дослідниці Педагогічний музей України при Національній академії педагогічних наук України у 2015 р. на одній зі сторінок свого сайту розмістив статтю «До 130-річчя від дня народження Гендрихівської Антоніни Іванівни (1885-?)», де в списку наукових робіт А.І. Гендрихівської (41 найменування) є в наявності стаття періоду після звільнення з ХДПІ: «Про педагогічні курси для продавців дитячих крамниць» (1935 р.). Науково-практичні здобутки науковця відіграли велике значення в становленні дошкільної освіти в Україні, активно використовувалися працівниками кафедри педагогіки ХДПІ у підготовці вихователів-дошкільників до моменту організації окремої кафедри дошкільної педагогіки.

У рамках наукових пошуків інтерес викликає перший завідувач кафедри педагогіки Всеукраїнського ІНО імені М. Скрипника *Терентій Павлович Гарбуз*. З огляду на методичний аспект викладання мови постать Т.П. Гарбуза досліджена С.Т. Яворською [142; 143], котра, працюючи над дисертаційним дослідженням, ретельно проаналізувала його підручники. Унесок же Т.П. Гарбуза значно

ширший за методику мови, але навіть у цьому напрямі викликає надзвичайний інтерес до нього як особистості. Власне, персоналія Т.П. Гарбуза вводиться в науково-педагогічний обіг уперше.

Згідно з даними енциклопедії українознавства, архівних джерел, спогадів літературознавців Т.П. Гарбуз (1891-?) народився 25 жовтня в сім'ї селян, був одружений, мав сина. Середню освіту здобув у початковій школі, шестикласному міському училищі, на дворічних педагогічних курсах. Педагогічну освіту здобув у Тифліському педагогічному інституті на словесно-гуманітарному відділенні. З 1924 по 1926 рр. навчався в аспірантурі науково-дослідної кафедри педології (згодом УНДП) [183].

У заяві до бюро кафедри педології від 13 грудня 1924 року Т.П. Гарбуз звертався з проханням на одержання аспірантської стипендії: «Основна моя посада в Харківському губернському відділі Народної освіти – інспектор соціального виховання – відбирає в мене майже весь час, а крім того, доводиться працювати на педагогічних курсах в ІНО (робфак) – все це не дає можливості більш продуктивно займатися науково. Залишити посаду в губвіднаросі не можу, бо це мій заробіток, без якого я, маючи родину (дружина теж аспірант науково-дослідницької кафедри історії України) прожити не можу» [195, с. 21]

На підставі цієї заяви Т.П. Гарбузу надають стипендію, адже «протягом 1923-1924 н.р. він працював на кафедрі як кандидат в аспіранти і виявив себе як робітник, для кафедри дуже бажаний» – йшлося в резолюції завідувача кафедри О.І. Попова.

8 грудня 1926 р. Т.П. Гарбуз захистив дисертацію на тему «Сільськогосподарський ухил у школі» й отримав ступінь наукового співробітника інституту. На захисті його дисертації були присутні Я.А. Мамонтов, І.П. Соколянський, О.Г. Дьяков, О.С. Залужний, П.Ф. Тушкан, Я.Ф. Чепіга, які визнали за можливе перевести аспіранта в наукові співробітники. З того часу за рішенням ради Т.П. Гарбуз отримав право викладання педагогічних дисциплін у ВНЗ, а також залишений в УНДПі для науково-дослідної роботи.

Працював згодом в інституті педагогіки на секції дидактики та методики шкільної праці, на посаді штатного радянського цензора в Наукпедкомі рецензував букварі.

На педагогічній ниві Т.П. Гарбуз почав працювати з 1911 р. народним учителем початкових класів у сільській школі на Сумщині. З 1913 р. по 1917 р. педагогічна робота переривається у зв'язку з навчанням в інституті, хоча під час навчання він не лишав освітянські підзаробітки в колонії малолітніх злочинців. З 1917 р. працював учителем гімназії та педагогічних курсів Богодухова, а також завідував шкільним відділом колишнього земства. З 1919 р. працював інспектором соціального виховання повітового, а разом із тим завідувачем педшколою, а потім педкурсами (згодом педагогічний технікум імені Г.С. Сковороди). Із 1923 р. по 1925 р. працював інспектором соціального виховання Харківської губернської народної освіти; з 1925 р. цілком полишив адміністративну роботу з освіти й зайнявся науково-педагогічною та практично-педагогічною роботою. З 1924 р. викладав у Харківському педагогічному технікумі імені Г.С. Сковороди, з 1926 р. по 1927 р. завідував навчальною частиною технікуму, викладав педагогічні дисципліни та методику мови; з 1924 р. також викладав на робфаці Харківського ІНО, а з 1925 р. на факультеті соціального виховання дидактику, методику мови, педпрактику [192], завідував шкільним відділом, педагогічним кабінетом. У 1927 р. обраний на посаду заступника голови педагогічної предметної комісії Харківського ІНО.

Є підстави стверджувати, що переїхати з Богодухова та влаштуватися в Харкові Т.П. Гарбузу допоміг Микола Хвильовий. У своїх спогадах О. Ган стверджує, що «після повернення з армії в 1917 році М. Хвильовий оселився в Богодухові та «разом зі своїми друзями (Гарбузом, Руденком та іншими) виступав як переконаний український соціал-революціонер (есер)». Однак, В.Я. Коваленко [79] заперечив факт причетності Т.П. Гарбуза й М. Хвильового до соціал-революціонерського руху. Т.П. Гарбуз, на думку дослідника, працював разом із М. Хвильовим у відділі народної освіти й вони справді приятелювали. Т.П. Гарбуз був активним членом «Просвіти» й через це, логічно, міг симпатизувати

Центральній Раді. Але він ніколи не був есером і ніколи не виступав на мітингах. Так само й Хвильовий, який і членом «Просвіти» не був.

Григорій Костюк згадує, що М. Хвильовий «скромно і тихо працював на культурно-освітній ділянці, дружив переважно з безпартійними вчителями: П.І. Шигимагою, С.Г. Винниченком, Д.І. Сіроштаном, Т.П. Гарбузом та ін. Він любив цих чесних талановитих працівників на ниві народної освіти. Коли 1921 року переїхав до Харкова, то згодом майже всіх їх перетягнув до столиці й допоміг влаштуватися на тій чи тій посаді. Зокрема, наприклад, Терентія Павловича Гарбуза, високого, стрункого, козацької постави красеня, він не тільки запросив до Харкова, не тільки допоміг стати аспірантом інституту педагогіки, а й 1925 року запропонував йому посаду адміністратора ВАПЛІТЕ». Цю роль, як свідчить Ю. Смолич у своїх спогадах [118], він блискуче виконував. Пізніше, за припущеннями Г. Костюка, теж не без впливу М. Хвильового чи П.М. Куліша, Т.П. Гарбуз дістав посаду директора будинку відпочинку письменників, драматургів і композиторів у Хості на Кавказі» [80].

Також у ході дослідження стало відомо, що до вступу в аспірантуру Т.П. Гарбуз працював в освітніх наукових установах Харкова: Харківському науковому товаристві, до складу якого входила педагогічна секція, на якій серед відомих педагогів, таких як засл. проф. Я.Т. Чепіга, проф. О.І. Попов, працював науковим співробітником і Т.П. Гарбуз; Дослідно-педологічній станції Укрсоцвиху; науковим співробітником на секції дидактики й методи шкільної роботи (кер. О.Г. Дьяков) кафедри педагогіки ХІНО; з першого жовтня 1929 р. штатним професором II групи ІНО (викладач методики й педагогічної практики); завідувачем кафедри педагогіки в Інституті соціального виховання, згодом педагогічному інституті Харкова.

Наукова робота Т.П. Гарбуза розпочалася з 1923 р. в губернському методкомі, а потім у Науково-дослідному інституті. Працював над низкою педагогічних питань дидактики, загальної методики та методики мови. Деякі питання опрацьовані в експериментальний спосіб: ланкової роботи, навчання грамоти, «письму-ортографії», теми «Рациональний добір дітей у групи й

організації роботи в ній», «Методика правопису», «Навчання грамоти». Прочитав десятки доповідей в Інституті педагогіки, Дослідній педагогічній станції, Науковому товаристві тощо, зокрема на першому педологічному з'їзді виголосив доповідь на тему «Навчання грамоти».

Наукова робота з питань педагогіки, освіти й методики мови почалася ще в педагогічному технікумі Богодухова. Разом із керівником секції дидактики й методики Науково-дослідної кафедри педагогіки Я.Т. Чепігою працював над планами роботи секції та темами «Сільськогосподарський ухил у школі», «Класифікація методів роботи», «Методика навчання грамоти», «Основні принципи побудови комплексових програм» тощо. Майже всі теми були опубліковані або зачитані в Науковому товаристві або Будинку освіти.

Більшість своїх статей Т.П. Гарбуз друкував у журналах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Народний учитель» тощо. Брав участь у складанні таких програм: комплексні програми для шкіл молодшого концентру, програми з мови та літератури, програми з дидактики для ФСВ ІНО, програми з мови для курсів перепідготовки вчителів соціального виховання. Розробив два букварі та читанку для шкіл соціального виховання.

У рамках громадської роботи Т.П. Гарбуз був членом правління Охтирської окружної спілки робітників освіти, членом МК ХІНО (голова культкомісії МК), членом правління клубу «Червоний учитель», Харківського наукового товариства (заступник голови педагогічної секції). Брав участь у перепідготовці вчителів (десятки учительських курсів в Україні, десятки учительських конференцій тощо) як член різних комісій, автор низки програм, керівник Харківських учительських курсів, семінарів, лектор; у методичній роботі Південних і Донецьких залізниць. Був членом методичного бюро радіопередачі (прочитав три доповіді-лекції по радіо для вчителів), цікавився вивченням досвіду Московського інституту методів шкільної роботи [183].

Здійснюючи науковий пошук сторінками преси, ми виявили, що в 1925 р. у газеті «Радянська освіта» вийшла друком стаття Т.П. Гарбуза «По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки» [35]. Працюючи на педагогічних курсах

робфаку ХІНО до вступу в аспірантуру, Т.П. Гарбуз описав особливості перепідготовки педагогічних кадрів Харківщини. Оскільки цей процес тільки розпочинав своє функціонування, автор статті охарактеризував недоліки курсів і зауваження вчителів щодо їх організації, вибудовуючи цим самим перспективи вдосконалення подібного роду перепідготовки педагогів.

Навчаючись в аспірантурі на секції дидактики й методики кафедри педології, Т.П. Гарбуз працював над темами «Теорія навчального плану. Комплексна система» та «Методика навчання грамоти». Одна за одною виходять наукові статті: «Краєзнавство і трудова школа», «До постановки питання про дослідні методи в шкільній роботі», «Сільськогосподарський ухил у школі», «Загальні методи шкільної роботи», «Наші методичні шукання», «Письмо в школі», «Про навчання грамоти в дошкільних установах», «Спроба класифікації методів шкільної роботи», «Словесна методика в школі», «Етапи в розвиткові комплексних програмів», «Педагогічна самоосвіта», «Методика мови», «Рідна мова в школі», «До методики навчання грамоти», «Дидактика» [22; 23; 24; 25; 27; 28; 29; 30; 32; 34; 35; 37] та ін., що свідчить про багатовимірність напрямків педагогічних шукань дослідника.

Зокрема в статті «Загальні методи шкільної роботи» [28; 29] серед навчальних прийомів Т.П. Гарбуз виділяє таке: «екскурсійну методу», яка, на його думку, нелегка. Труднощі насамперед полягають у тому, що не завжди вдається сконцентрувати дитячу увагу на тих об'єктах, які мають бути предметом дослідження. Під час екскурсій діти переважно залишаються сторонніми особами й дуже рідко беруть участь у безпосередньому процесі. У ході спостереження дитяче сприймання нечітке, інколи об'єкти екскурсії можуть стати домінантними. Тому такі заходи часто нагадують звичайну прогулянку і втрачають педагогічну цінність.

У практиці школи, зауважує педагог, виділилися два типи екскурсій: «дослідна» та «ілюстративна». Перша спрямована на процес сприймання (рецепторний тип), друга – на процес виявлення (ефекторний тип). При чому дослідницькі екскурсії для школи – явище поодинокі. Найневизначнішою і за

змістом і за формою автор називає «лабораторну методу», за умови застосування якої діти не лише спостерігають явища, дослідні моменти, а й беруть безпосередню участь у процесі.

Т.П. Гарбуз стверджує, що для дослідження потрібно мати дидактичний матеріал, штучно створити для нього умови та провести дослід. Педагог, однак, застерігає, що не слід зараховувати до лабораторного методу такі види роботи, як Дальтон-план. Однією з найстаріших педагог вважає «наочну методу», що знову

привертає до себе увагу школи та вчителів. Її характерні ознаки: «оперування штучним дидактичним матеріалом (наочні приладдя) або натуральними речами», які вчитель демонструє учням. У чистому вигляді наочний метод реально майже

не застосовується в школі, а використовується лише в поєднанні з іншими, найчастіше зі словесними. Хоча цей метод дуже давній, проте техніка його мало розроблена. За типом він переважно рецепторний (розрахований на сприйняття).

Близькою до наочної, на думку автора, є «ілюстративна метода». Дехто називав її «наочно-ілюстративною», яка активізує ефекторну діяльність (процес виявлення). До неї він відніс дії, пов'язані з моторикою – ліпку, моделювання, малювання, аплікацію тощо. Техніка цього методу – це техніка набуття навичок і вміння застосовувати їх у загальному педагогічному процесі.

«Словесну методу» Т.П. Гарбуз визнав однією з найпоширеніших, оскільки на уроках переважно застосовується розповідь, бесіда й читання, тобто учитель й учні користуються словом як найпоширенішим дидактичним знаряддям. У цій методиці виділяється дуже багато прийомів, що іноді переростають у методи: розповідь, повідомлення тощо. Водночас автор зауважив: хоч метод відомий давно, проте техніка його не розроблена досконало; крім того, він не найкращий, може бути й рецепторний (говорить учитель, читається вголос книжка), й ефекторним (учень говорить, пише, відповідає на запитання тощо). Значення його полягає в тому, що цей метод сприяє розвитку мовлення дитини.

Досить скромне місце у шкільній практиці, на думку Т.П. Гарбуза, посідала «графічна метода», яка належить переважно до ефекторного типу. За нею діти

загалом оволодівають мовою графічних символів у вигляді діаграм, картограм, кривих тощо.

Отже, автор у статті зазначає, що кількість методів є незначною, але в кожному з них є кілька складних методичних прийомів і дає низку порад: щоб раціонально організувати педагогічний процес, учителю треба знати мету, якої хоче досягти; дидактичний матеріал, яким буде оперувати, методи та методичні прийоми, зуміти вибрати найдоцільніший із них.

Методична робота в школі не залишила байдужим Т.П. Гарбуза. У статті «Наші методичні шукання» він стверджував: школа «має досить розкидану спробу шукань методів, досить неточну методичну термінологію, не досить чіткий зміст, широчезні методичні проекти й досить-таки примітивну методичну техніку в шкільній роботі. Методи навчання безпосередньо залежать від змісту роботи школи» [32]. Автор переконував, що з 1920 року в Україні методичні шукання проводилися у двох напрямках: максимальної дитячої самодіяльності (в установах соціального виховання) і виробничо-трудової орієнтації (профшколах). У часописі «Шлях освіти» за 1929 р. вийшла рецензія на навчальний підручник Т.П. Гарбуза «Рідна мова в трудовій школі» [91] для шкіл молодшого концентру.

Автор рецензії наголосив: «Українська література з методики навчання мови надто нечисленна, це переважно журнальні статті та кілька окремих книжечок на певні питання. Методики ж української мови, як книжки, що містила б у собі всі розділи роботи з мови, до цього часу наша школа не мала.

Книжка ввібрала звичайні для методик мови розділи: навчання грамоти, читання, письмо в школі, правопис і розвиток мовлення. Крім цих розділів, є ще такі: «Мова в школі. Природа мови» (перші розділи книжки) і «Кабінет мови й літератури» (останній розділ). Не всі відділи однаково розроблено. Наймасштабнішим за розміром був розділ про читання (78 стор.), досить докладно розглянуто питання про навчання грамоти, про правопис і техніку письма. Розвиток усної і писемної мови подано на 8-ми сторінках, а розділ про навчання граматики зовсім відсутній. У передмові автор пояснює нерозробленість цих

розділів розміром книжки й обіцяє на цих питаннях згодом спинитися докладно. Усі питання розглядалися з огляду на комплексну працю в школі.

Особливо цінні для вчителя були вказівки щодо використання тестів й інших засобів об'єктивної оцінки досягнень учнів. Тут використано великий матеріал Харківської дослідної педагогічної станції НКО у справах методики мови. «Книжка буде у великій нагоді вчителеві, – наголосив рецензент, – а також студентові. Вихід її треба вітати. Видано книжку чепурно, друкарських помилок і недоліків мало. Але ціна висока – 2 крб.» [28].

У статті «Орфографічна грамотність учнів трудових шкіл і методика орфографічної праці» [34] Т.П. Гарбуз вказав на низький рівень грамотності учнів і студентів, які закінчили вищу школу. Це констатувала й педагогічна преса, а також Всеросійський з'їзд викладачів мови та літератури, що відбувся в січні 1928 року. Причини називалися різні: українська мова не набула широкого суспільного значення; несталість правил орфографії, що за останні роки зазнала низки змін і виправлень; брак якісних підручників, невисока грамотність самих «навчителів» української мови, «не завжди добра грамотність... газет, журналів, книжок» тощо.

Проте автор вбачав головну причину в недосконалій методиці навчання орфографії. За його спостереженнями, учителі мало приділяють уваги урізноманітненню форм роботи з вироблення відповідних умінь і навичок, застосовуючи при цьому серед методів контролю переважно лише методи самоперевірки та тестування.

Особливої уваги заслуговує робота Т.П. Гарбуза у співавторстві над «Робочими книжками з української мови і літератури» для учнів 5-го, 6-го та 7-го років навчання, які вийшли друком 1930 та 1931 років [112; 113]. У цілому книжки оригінальні за своєю будовою. Як зазначили самі автори, уперше зроблено спробу здійснити міжпредметні зв'язки. Учні, працюючи за цими підручниками, почуватимуться як дослідники, а вчитель знайде багато порад щодо активізації дітей».

У 1931 році Т. Гарбуз видає «Робітну книжку з правопису та граматики української мови» [112; 113], яка мала виконувати функцію підручника (за

змістом її матеріал відповідав НКО для 3-го року навчання в трудовій школі) та «Початок правопису та граматики» [194].

Про розробку навчальних планів і програм Т.П. Гарбузом свідчить його промова як члена президії предметної комісії Харківського ІНО на засіданні правління інституту від 3 лютого 1929 року. На обговоренні проекту педінспектури НКО про реорганізацію педагогічної освіти Т.П. Гарбуз доповідав: «Життя по-різному розуміється промовцями і тому кожен по-своєму підходить до системи освіти. Частина товаришів розглядає освіту у виші лише з боку наукової підготовки, друга – суто педагогічно. Проект не розв'язує справи. Студенти йдуть в однакові установи, а готуються різно, треба уніфікувати педагогічну роботу. Робота в школах соцвиху і профшколах різна, тому питання про злиття стояти не може. Студенти факультетів соціального виховання не в достатній мірі мають знання, треба підвищити їх рівень. За проектом ІНО дасть кадри наукових робітників, а не педпрацівників. ... Якість викладовців з боку освіти можна підвищити за рахунок педагогізації. Факультет соціального виховання досяг педагогізації за рахунок спеціальних знань. Обов'язково поруч із організаційними питаннями також необхідно проробити програмовий матеріал» [176, с.86].

Восени 1933р., як відомо, хвиля репресій дійшла до Харківського педагогічного інституту. Ухвала ЦК КПБУ про УНДП та товариство Маркспедагогів «викрила» з більшовицькою рішучістю націоналістично буржуазні та класово-ворожі теорії й практику в галузі педагогіки й політехнічної школи. На підставі наказу ХПІ №91 від 23 жовтня 1933 р. керівника кафедри педагогіки проф. Т.П. Гарбуза, «що систематично своїми класово-ворожими й шкідливими «теоріями» намагався зірвати здійснення політехнізації школи, від роботи в інституті звільнено». Це було зроблено всупереч тому, що впродовж 1930-1933 рр. Т.П. Гарбуз повністю працював у напрямку політехнізації школи, про що свідчать його останні публікації: «Методика проектів у політехнічній школі», «Політехнізм у висвітленні журналу «Комуністична освіта» за два роки (1930-1931)», «Огляд літератури з політехнізації навчання за 15 років», «Чи

потрібен підручник з політехнічного навчання», «Актуальні питання політехнічного навчання» [26; 31; 33; 36; 38].

Тимчасове виконання обов'язків керівника кафедри педагогіки впродовж 1933-1934 н.р. було покладено на проф. С.А. Литвинова, про якого йтиметься згодом. 19 серпня 1934 року на посаду завідувача кафедри педагогіки Харківського ДПІ призначено професора *Івана Івановича Синєпола* (1902-1937) [176]. Крім того, 10 грудня 1934 року на основі резолюції директора Л.Д. Смирнові І.І. Синєпола призначено завідувачем навчальної частини педагогічного інституту. Персоналія І.І. Синєпола вводиться в науковий обіг уперше.

У ході вивчення архівних матеріалів СБУ Харківської області [170, с. 3-5] з'ясовано, І.І. Синєпол народився в с. Бірки Синявського району Харківської області (нині Гадяцький район Полтавської області). На початку 1930-х років був аспірантом науково-дослідного інституту педагогіки. Перебував у тісних стосунках зі С.Д. Стрельбицьким, професором, директором бібліотеки науково-дослідного інституту педагогіки.

Пізніше (1955 р.) мати Параска Гаврилівна Синєпол шукатиме сина у зверненні до генерального прокурора СРСР, де з її листа встановлено, що І.І. Синєпол до 1937 р. працював у Харкові професором народної освіти при Раді народних комісарів. А із заяви доньки Діамари з'ясовано, що І.І. Синєпол був учителем, а потім директором школи, викладав історію педагогіки в Харківському педагогічному інституті.

Унесок І.І. Синєпола щодо науково-педагогічної діяльності кафедри педагогіки, так і всього педагогічного вишу є незаперечним. На основі архівних матеріалів ХНПУ імені Г.С. Сковороди з'ясовано, що І.І. Синєпол неодноразово й одноосібно виконував обов'язки директора інституту, що значно розширювало межі його повноважень як завідувача кафедри педагогіки та заступника директора з навчальної роботи; був головою комісії з перевірки навчальних планів і програм із соціально-економічних дисциплін і педагогіки, яка регулярно збиралася в кабінеті директора інституту для розгляду матеріалів.

З початку 1930-х років під впливом політики сталінізації змінюється, як відомо, характер педагогічного процесу в бік політизації й ідеологізації. Перш за все, починається критика педологічного впливу на теорію й практику колективного виховання. У резолюції тво директора ХДП І.І. Синєпола щодо закриття кафедри педології на підставі постанови ЦК ВКП/б/ *«Про педологічні викривлення в системі наркомосів»* зазначено: викладання курсу педології на педагогічному факультеті, що передбачено стабільним навчальним планом НКО, скасувати; навчальній частині розробити проект навчального плану для педфаку й подати на затвердження до НКО (разом із тим перед НКО було поставлено питання про профіль спеціальностей, що його готує педагогічний факультет); кафедру педології й кабінет при ній ліквідувати, а обладнання кабінету передати кабінетам педагогіки й психології.

Крім того, кафедрі педагогіки й психології було доручено підготувати до початку навчального року ряд доповідей для студентів і статей до газети інституту, у яких розкритикувати лженаукову літературу, настанови, підручники, практику, педологічні роботи. Кафедрі педагогіки слід було скласти також рецензію на підручник педагогіки М. Пістрака, у якій подати критику всіх неправильних даних педології та посилань на її висновки.

Аналізуючи адміністративну роботу І.І. Синєпола, вважаємо за необхідне відзначити його відповідальність за роботу всіх кафедр як структурних ланок ВПНЗ, покладену на нього директором інституту Л.Д. Смирною: «Особиста перевірка мною протоколів засідань кафедр довела, що ці протоколи знаходяться цілком у неохайному вигляді, а окремі кафедри зовсім не мають жодного протоколу засідань» [176]. У зв'язку з таким неорганізованим станом роботи кафедр інституту керівникам кафедр було запропоновано «покласти край цьому безладдю у справі оформлення протоколів і несвоєчасної подачі їх у навчальну частину»; подавати відомості про дні засідань кафедр із забезпеченням їхньої систематичної роботи й засідання не менше двох разів на місяць; здавати протоколи засідань у навчальну частину не пізніше як на третій день після

засідання, копії протоколів подавати в деканат; секретарям кафедр було заборонено тримати протоколи засідань на дому або при собі.

У 1936 р. до машбюро інституту до друку надходило багато матеріалів, написаних надзвичайно неохайно, а саме: матеріали написано олівцем, іноді, хоча й атраментом, але ж нерозбірливо, з неповним закінченням слів тощо. Усе це призводило до затримки своєчасного виконання того або того матеріалу й вимагало від І.І. Синєпола низки розпоряджень і, відповідно, контролю за друком навчально-методичних матеріалів.

Єдиною методологією для розробки проблем педагогіки у 30-х роках ХХ сторіччя було визнано марксистсько-ленінське вчення, зокрема положення про класовий характер виховання, про зв'язок школи з політикою, про що свідчать наукові роботи І.І. Синєпола. Так, у статті «З підсумків роботи школи Харківської області» [116] вказано, що школа значно осунулася вперед на всіх ділянках своєї роботи. Учений доводить незадовільний рівень знань молодих педагогів, зниження вимог до учнів, недосконалу методику проведення уроку як форми навчання (учителі не використовують усі можливості активізації навчального процесу, емоційне оформлення, наочність, дослідження, екскурсію). Серед позитивних зрушень І.І. Синєпол виокремлює організацію шкільного дозвілля, учнівської самодіяльності, позашкільної роботи й перерв (проводяться ігри, живі газети, шаради, загадки, що їх розробляють різні групи по черзі); політехнізацію школи, зв'язок теоретичного й практичного вивчення основних галузей виробництва; елементи драматизації уроку, художнє читання без учителя, радіо, кіно; урахування інтересів дітей («запитів дитинства»); індивідуальну роботу з учнями, які відстають у навчанні.

У статті «Поглибити військово-оборонну роботу в школі» [117] І.І. Синєпол детально розписує процес підготовки школярів до військово-оборонної роботи під час вивчення географії. А в статті «Про помилки професора Залужного» науковець критикує педологію як науку, про що свідчить закриття ним кафедри педології.

У ході вивчення архівних справ СБУ Харківської області з'ясовано, що 12 серпня 1937 р. заступник директора Харківського педагогічного інституту, завідувач кафедри педагогіки І.І. Синепол був заарештований як «активний учасник української націоналістичної терористичної організації проти радянської влади за відокремлення України від Радянського союзу; організатор терористичних актів проти представників партії і влади, зокрема керівника компартії України в 30-ті роки ХХ сторіччя С.В. Косіора» [170].

І.І. Синепол цілковито визнав свою провину: «Осуджую рішуче свою вчорашню поведінку на допиті у слідчого Замкова, котра була викликана афективним станом. Вважаю, що така нещира поведінка лише заважає ходу слідства, виясненню дійсної моєї провини та провини інших злочинців; вона не може бути виправдана ні чим, якщо той чи інший злочинець, у даному випадку я, хоче стати на шлях цілковитого усвідомлення й засудження своїх дій. Обіцяю, що подальшою своєю поведінкою я доведу добрі наміри мої бути щирим і правдивим» [170, с. 5].

У протоколі допиту засуджений І.І. Синепол стверджував, що під приводом відсутності навчальної літератури використовував неякісні навчальні матеріали, до яких належить підручник Пістряка, «у якому давалися установки, що педагогіці основу дає педологія, яка є ворожою наукою, котра стверджує, що діти робітників менш обдаровані, ніж діти буржуазії». І.І. Синепол наголошує на таких ворожих цитатах підручника Пістряка: «школа – це зброя переродження суспільства в комуністичному дусі, хоча в дійсності радянські школи перевиховують суспільство в комуністичному дусі». Також йому було висунуто звинувачення стосовно поганої організації роботи ВНЗ, що викликало обурення студентсько-викладацького складу інституту проти влади й адміністрації навчального закладу: директора Л.Д. Смирнову було звільнено й позбавлено партквитка, а її заступнику І.І. Синеполу 26 жовтня 1937 року було оголошено найвищу міру покарання – розстріл із конфіскацією майна. Вирок приведено у виконання 27 жовтня в м. Києві. 28 жовтня як член сім'ї зрадника арештована й на 8 років ув'язнена дружина Марія Федотівна, котра навчалася в Харківському

університеті, а дев'ятирічну доньку Діамару передано до дитячого будинку. 31 жовтня 1937 року був розстріляний і його «співучасник» директор Харківського інституту педагогіки Т.С. Пасіка.

Непримиренним фактом є те, що 72-річній матері І.І. Синєпола дали відповідь, що її син був осуджений 26 жовтня 1937 р. на 10 років ув'язнення і, перебуваючи у в'язниці, помер 27 травня 1943 р. від раку грудної клітки.

Методом інтерв'ювання встановлено, що в 1950-х роках Діамара Іванівна Синєпол реабілітувала ім'я свого покійного батька, так і не знайшовши про нього жодних відомостей, зокрема в самому Харківському ДПП, де заперечили сам факт діяльності І.І. Синєпола в інституті. Діна (Діамара) Іванівна Войтова (Синєпол) стала знаним лікарем, кандидатом медичних наук у Санкт-Петербурзі.

Із листопада 1937 р. на посаді директора Харківського педагогічного інституту була затверджена Є.В. Шачнєва, яка виявила неабиякі педагогічні й організаторські здібності. Своїм ентузіазмом, наполегливістю, завзятістю вона надихала викладачів і студентів закладу на плідну наукову роботу. Із цього ж року по 1939 рік знову виконував обов'язки завідувача кафедри педагогіки **Степан Андрійович Литвинов** (1898-1982). Саме в цей час відбулося його становлення як управлінця.

Особистість С.А. Литвинова znana в історії сучасної педагогічної школи, досліджувана науковцями, стала предметом дисертаційного дослідження Г.В. Лесик [14; 15; 87; 88; 89; 93]. Доктор педагогічних наук, професор, відомий учений, педагог, заслужений діяч вищої школи УРСР С.А. Литвинов народився в с. Чурсино Корочанського повіту Курської губернії в родині залізничника. У 1912 р. закінчив двокласну залізничну школу, 1916 р. – Казанську вчительську семінарію, після закінчення якої працював учителем початкової залізничної школи ст. Синельникове, а в 1922 р. – школи-семирічки ст. Люботин Південної залізниці під Харковом. Упродовж 1922-1926 рр. навчався в ХІНО на факультеті соціального виховання (шкільний відділ). У 1930 р. закінчив аспірантуру в УНДПі Харкова.

С.А. Литвинов був науковим співробітником відділу методики діяльності учнівських громадських організацій і педагогічної соціології УНДПУ за часів його харківського періоду, де розглядалися питання піонерської, комсомольської й позакласної роботи [99]. Упродовж 1928-1932 років надрукував свої перші роботи «Антирождественская работа юных безбожников», «Уголок юного безбожника», «Антирелигиозные заметки вожатого», «Юный безбожник против религиозных праздников», «Группа юных безбожников», «Религия и сказка», «Работа кружка юных безбожников», «Антирелигиозное воспитание наших малышей» [102], «За антирелігійне виховання дітей» [90], у яких викрив сутність сектантства, релігійних забобонів, розглядав питання громадського виховання учнівської молоді. Виступав проти проявів ідеалізму в педагогіці, відстоював матеріалістичний характер навчально-виховного процесу, розглядав питання естетичного виховання школярів.

Крім того, С.А. Литвинов працював асистентом кафедри педагогіки (1929-1930) ХІНО, викладачем Усеукраїнського ІНО ім. М.О. Скрипника (1930-1934). Із часу створення Харківського державного педагогічного інституту (1933) працював професором педагогіки на кафедрі педагогіки (наказ по ХДПІ № 74 від 5.09.33 р.), у скрутні репресивні часи двічі (1933-1934 н.р. згідно з наказом по ХДПІ №91 від 23.10.33 р. і впродовж 1937-1939 рр.) виконував обов'язки завідувача кафедри педагогіки, був заступником директора з наукової роботи (наказ по ХДПІ № 71 від 1.03.1938 р.), керівником редакційної ради при науково-навчальній частині (наказ по ХДПІ №131 від 14.04.1939 р.), членом редколегії, відповідальним редактором із педагогічних дисциплін (наказ по ХДПІ №121 від 29.03.39 р.). Був членом створеної 11 червня 1938 р. ради інституту (наказ по ХДПІ №259 від 21.09.1939 р.), керував екзаменаційною комісією з педагогіки та історії педагогіки, роботою аспірантів, зокрема Л.Ф. Юхимець та А.Л. Черних, які згодом поповнили штат кафедри [148, с.1(зворот)-2; 167; 179; 180].

Відомо, що з 1936 року в педагогічних інститутах активно впроваджується наукова робота, біля витоків якої в педагогічному ВНЗ Харкова стояв саме

С.А. Литвинов як організатор наукових сесій. У 1938 р. у ХДПІ запроваджено наукову сесію, «яких до того часу в Україні ніхто не проводив» [169, с.12].

У досліджуваний період за дорученням Наркомата просвіти України кафедра педагогіки під керівництвом С.А. Литвинова розробила розділ «Загальні основи педагогіки» підручника «Педагогіка» за редакцією С.Х. Чавдарова [166]. Крім того, під його супроводом кафедра і весь інститут тісно співпрацювали з УНДІПом, про що свідчать численні відрядження С.А. Литвинова до Києва, зокрема останні з них з 19 по 23 березня 1939 р., 31 жовтня 1939 р. тощо [178, с. 74].

У зв'язку з призначенням НКО №5721 від 3 листопада 1939 р. С.А. Литвинова замдиректором з навчально-наукової частини Київського педагогічного інституту 25 листопада 1939 р. його було звільнено з посади замдиректора з навчально-наукової частини ХДПІ.

Отже, з 1939 р. С.А. Литвинов працював у Київському педагогічному інституті ім. О.М. Горького на посаді заступника директора інституту з навчально-наукової частини, доцента кафедри педагогіки, а впродовж 1956-1968 рр. – завідувача кафедри загальної педагогіки. Понад 50 років С.А. Литвинов присвятив викладанню курсу історії педагогіки в педагогічних інститутах України. Брав участь у роботі республіканської наради з питань педагогічної науки, зокрема в 1959-1960 н.р. виступав з доповіддю «Зв'язок школи з життям в історії вітчизняної педагогіки» (статтю вміщено в журналі «Радянська школа» №3 за 1960 р.). Як історик педагогіки, ретельно досліджував внесок видатних педагогів у розвиток вітчизняної науки. Зокрема, він детально досліджував погляди Н.К. Крупської («Н.К. Крупська про моральне виховання» (Радянська школа, №8, 1959 р.), «Спадщина Н.К. Крупської та завдання радянської школи на сучасному етапі її розвитку» (науковий збірник Варшави, Польсько-радянський інститут) тощо) [151, с.34-35].

Дослідницьку роботу з історії педагогічної науки та народної освіти С.А. Литвинов здійснював поряд з відомими істориками педагогіки С.О. Ананьїним, М.О. Григор'євим, М.М. Грищенком, А.І. Зільберштейном,

М.П. Ніжинським, Я.П. Ряппо, І.Б. Селіхановичем, В.З. Смалем, С.Х. Чавдаровим та ін. Разом із Н.Ф. Даденковим працював над підручниками та навчальними посібниками з історії педагогіки для педагогічних вишів.

Наслідком глибокої науково-дослідної роботи у 1971 р. став захист докторської дисертації «Педагогическое наследие Н.К. Крупской», відповідно до чого С.А. Литвинов отримав учене звання доктора педагогічних наук і професора кафедри педагогіки.

Під керівництвом С.А. Литвинова підготовлено й захищено понад 50 кандидатських дисертацій [93, с.36]. Серед них такі: І.С. Іваненко (ст.викл. Горлівського педагогічного інституту), В.І. Пилипенко (викл. Луганського педагогічного інституту), С.М. Соколовський (ст.викл. Миколаївського педагогічного інституту), М.А. Рябухін (викл. Київського педагогічного інституту), Р.В. Пільдеш (Миколаївський ПІ), С.К. Петрушин (дитячий тубсанаторій «Затока»), І.В. Хазан (Криворізький ПІ), М.Ф. Сікач (Чорнобиль), В.М. Близнюк (Донецьк), Ц.М. Радіонова (Мелітополь), Р.Я. Рижикова (Київ), К.Г. Делікатинов (Київ) та ін. [150, с.15].

У цілому С.А. Литвинову належить близько 200 наукових праць із педагогіки та історії педагогіки. Учений брав участь у підготовці монографії «Народное образование и педагогическая наука в Украинской ССР 1917–1967 гг.». За його редакцією надруковані «Хрестоматія по истории отечественной педагогики» (1959), «Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки» (1961), посібник для студентів і викладачів педагогічних інститутів, учителів і вихователів шкіл-інтернатів «Методика воспитательной работы в школе-интернате» (1963), збірник статей «Вища і середня педагогічна освіта» (1969). У 1967 р. вийшла його наукова праця «Педагогика и жизнь», у якій подано аналіз педагогічних поглядів Г.С. Сковороди, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, Н.К. Крупської, визначено загальні шляхи використання їхніх ідей, порад, практичних рекомендацій та ін.

За вагомий унесок у розвиток вітчизни та педагогічної думки С.А. Литвинов нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне

1940-1945» (1945), Орденом Трудового Червоного Прапора (1953), медаллю «20 років перемоги у Великій Вітчизняній війні» (1967), медаллю Н.К. Крупської та медаллю «За доблестный труд в ознаменовании 100-летия со дня рождения В.И. Ленина» (1970), грамотою Міністерства освіти УРСР [93, с.37; 148], удостоєний звання «Заслужений працівник вищої школи УРСР» (1975).

Особливий інтерес викликає кадровий склад кафедр педагогіки у воєнний період. Відомо, що повоєнні роки сприяли активній науково-педагогічній роботі досліджуваних кафедр. Завідувачі кафедр педагогіки в повоєнний час активно займалися поповненням втраченого під час війни майна та оснащення кафедр і кабінетів педагогіки, особливо педагогічної літератури, методичного забезпечення, а також громадською роботою. Отож, відновленням роботи кафедри педагогіки ХДПІ (жовтень 1943р.) займався в.о. завідувача кафедри **Микола Олександрович Григор'єв** (1886-1968), котрий народився 11 (23) грудня в м. Суздаль. Постать znana в контексті діяльності харківської педагогічної наукової школи за вагомих внесок у розвиток педагогічної науки. Управлінський аспект його діяльності до цього часу залишався поза архівними лаштунками.

У 1919 р. М.О. Григор'єв закінчив Чернігівський учительський інститут, у якому й розпочав викладацьку діяльність, паралельно працював у Чернігівському навчально-методичному кабінеті, в органах народної освіти. З 1926 р. навчався в аспірантурі УНДІПу й зарекомендував себе як наполегливий і допитливий молодий науковець. Про це свідчить той факт, що в першій половині 1927 р. ВКСВУ розглянули 61 заяву на відрядження українських учених за кордон, з яких десятьом відмовили, решту, у тому числі й М.О. Григор'єва, було командировано.

У 1930 р. М.О. Григор'єв отримав учене звання кандидата педагогічних наук, упродовж 1930-1937 рр. завідував сектором історії педагогіки УНДІПу та працював на кафедрі педагогіки Харківського педагогічного інституту, де в 1934 р. отримав учене звання професора. Як і багато його колег з УНДІПу і ХДПІ, про що зазначено вище, у 1937 р. звільнений із роботи за те, що «не переозброївся і не забезпечував партійності у викладанні курсу». Дивом оминувши репресій, упродовж 1938-1940 рр. працював завідувачем кафедри педагогіки, професором

Астраханського педагогічного інституту, 1943-1946 рр. – завідувачем кафедри педагогіки ХДПІ, згодом – кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту іноземних мов і за сумісництвом до 1968 р. – професором кафедри педагогіки ХДПІ.

Аналіз праць М.О. Григор'єва 1930-х років [46; 47; 48; 49] показав, що основою його теоретичної праці «Нариси марксистської педагогіки» стали саме ті проблеми, що обговорювалися під час дискусії з питань теоретичної педагогіки в Україні після Жовтневої революції. Обґрунтовуючи суть педагогічного процесу, автор зупинився на характеристиці педагогічних течій того часу та поряд із тим розкрив такі проблеми: 1) сутність і складники педагогічного процесу; 2) методологія педагогіки; 3) взаємовідносини між соціальними й біологічними чинниками, що зумовлюють педагогічний процес. М.О. Григор'єв також визначив суть, форми та методи політехнічної освіти, виділив завдання педагогічної науки, спрямовані на здійснення політехнізації системи народної освіти України [50].

Значний інтерес становить розділ праці «Методи педагогічної роботи з дітьми», де вчений проаналізував тлумачення різними авторами (В. Кіпатриком, С. Моложавим, О. Пінкевичем, Е. Торндайком, О. Трахтенбергом, В. Шульманом) сутності й класифікації методів педагогічної діяльності. Узагальнення поглядів цих авторів дозволило М.О. Григор'єву зробити висновок, що в педагогічному процесі «...поділ на виховні методи й методи освітні безглуздий», бо є єдиний суцільний процес. Він також наголосив на залежності методів педагогічної діяльності від соціального оточення, методології та властивостей дитячого віку [50, с.94].

У контексті нашої роботи варто наголосити, що М.О. Григор'єв досліджував історію педагогіки в Росії та Україні, зокрема діяльність губернських шкіл, питання народної освіти у 1910-1920-х роках, педагогічну спадщину Л. Толстого, О. Герцена, М. Добролюбова, К. Ушинського. Одразу після відновлення роботи вишу в 1943-1944 н.р. завідувач кафедри педагогіки М.О. Григор'єв активно включився в науково-просвітницьку діяльність. Саме з

його ініціативи проведено заходи щодо підвищення педагогічної культури викладачів ХДПІ у повоєнний час. Упродовж 1944-1945 н.р. професором було прочитано значну кількість лекцій і доповідей [160; 162; 164]:

I. На наукових конференціях в інституті та студентам вишу: 1) «Великий український народний філософ, просвітителі і педагог Г.С. Сковорода» (15 листопада 1944 р); 2) «Принципи народності й патріотизму в класичній російській педагогіці 60-х років 19 століття»; 3) «Педагогічна професія» (студентам, 1 жовтня 1944 р); 4) «Методика самостійної розумової праці студентів» (19 жовтня 1944 року); 5) «Педагогічна діяльність Л.М. Толстого» (на засіданні кафедри);

II. Учителям: 1) «Принципи народності та патріотизму в класичній російській педагогіці» (учителям Ново-Баварського району); 2) «Завдання вчителя в напрямі комуністичного виховання» (учителям Кагановицького району); 3) «К.Д. Ушинський про повторення навчального матеріалу» (учителям Харкова); 4) «Повторення як метод навчання» (на конференції вчителів південнозалізничних доріг); 5) «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка» (учителям Харкова);

III. Студентам вищих навчальних закладів Харкова (Транспортний, Машинобудівельний, Комуністичного будівництва, Кооперативний, Протезний технікум, Юридична школа тощо): 1) «Ідейно-моральне обличчя студента», 2) «Про дружбу»;

IV. Офіцерам-викладачам Харківського технічного училища, танкового училища: 1) «Радянська педагогіка»; 2) «Питання виховання й навчання» [161]

Наукове дослідження М.О. Григор'єва «Ідеї виховання патріотизму в класичній педагогіці 60-х років XIX сторіччя» було підготовлене до друку в 1944 році. Також проф. М.О. Григор'євим під час війни було опубліковано праці «Принципи народності й патріотизму в класичній російській педагогіці», «Сковорода – народний український філософ, просвітителі і педагог» у газеті «Радянська освіта» (1944 р.).

Станом на 1 вересня 1945 р. професора М.О. Григор'єва офіційно затверджено завідувачем кафедри педагогіки ХДПІ. У цей час М.О. Григор'єв керував двома науковими роботами аспірантів з історії педагогіки, однією роботою з педагогіки і однією – з дошкільної педагогіки. У зв'язку з відсутністю в Харківських бібліотеках необхідних книжок і матеріалів М.О. Григор'єв з 15 серпня до 15 вересня 1945 р. був відряджений до Москви для роботи над докторською дисертацією [163]. Саме під його керівництвом члени кафедри розпочали активну роботу над поповненням фондів бібліотеки імені В.Г. Короленка.

Становлення відомого освітянина, педолога, педагога та психолога *Давида Генріховича Елькіна* (1895-1983) найяскравіше відображає суть науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки, де впродовж першої половини ХХ сторіччя відбувалося їх формування через призму таких наук, як педологія, рефлексологія, психологія, педагогіка, фізіологія, історія педагогіки. Цей час характеризується не лише уточненням предметів поданих вище наук, але й пошуками в цих науках себе знаних сьогодні науковців.

Згідно з автобіографією [196], Д.Г. Елькін народився 31 жовтня в місті Воронежі. Після закінчення першої класичної гімназії вступив до вищої школи, яку закінчив на природознавчому й економічному факультетах. З 1917 р. почав працювати в лабораторії експериментальної психології професора М.М. Ланге; з 1919 по 1921 рр. – у комісії в справах малолітніх, паралельно впродовж одного року – старшим лаборантом Одеського педологічного інституту. З 1921 по 1922 рр. викладав курс дитячої психології на курсах підготовки робітників шкіл для сліпих. Також із 1921 р. почав працювати в лабораторії психології та рефлексології Одеського ІНО як асистент, де займався питаннями материнства й дитинства, методів дослідження дитинства.

Згідно з даними електронної енциклопедії «Вікіпедія» [64], 1914 р. Д.Г. Елькін вступив до Петербурзького психоневрологічного інституту. Однак бажання отримати класичну університетську освіту стимулювало його повернутися до Одеси, де залишилась його родина. У 1915 р. Д.Г. Елькін

перевівся на природничо-науковий відділ фізико-математичного факультету Новоросійського університету, який закінчив 1921 року. Великий вплив на становлення наукових поглядів Д. Г. Елькіна мав проф. М.М. Ланге.

У 1923 р. викладав шкільну психологію на курсах шкільно-санітарних лікарів. Крім того, працював у цілій низці шкіл Одеси, завідував трудшколою №29 Одеського Соцвиху, школою для дорослих. У 1924 р. працював на Одеській педологічній станції. Упродовж цих років він став автором доповідей і публікацій на такі теми: «До питання про умови утворення автоматичних дій у читанні», «Про вплив втоми на хід навчальних процесів», «Про вплив ритму на процес пам'яті», «Про вплив колективу на пам'ять», «Про диктування дитині шкільного віку» тощо.

Із часу виникнення в Одеському ІНО науково-дослідної кафедри педагогіки й педології (1925-1926н.р.) Д.Г. Елькін викладав педологію на педологічній секції кафедри [191, с.139]. З відновленням університетської системи освіти (1933) працював на кафедрі психології Одеського університету.

У ході дослідження встановлено активні громадські позиції Д.Г. Елькіна. Відомо, що з 1920 р. учений був членом спілки Робітосу (Робос) [196], головною «кузнею» кадрів сільських агітаторів і пропагандистів, яка була створена в стінах відділів народної освіти. У перші роки існування спілки її культурно-освітня діяльність була спрямована на політичну освіту вчителів. Вона надала методичну та матеріальну допомогу Наркомосу в організації профспілкових курсів і центрів політичної освіти на селі (Будинків політосвіти). Члени культкомісії Робосу залучалися до розробки програми та викладання політичного курсу [96].

Загальновідомо, що із середини 1930-х рр. стан психологічної науки різко погіршився. Згодом кафедри психології стали приєднувати до кафедр педагогіки. У ході вивчення матеріалів офіційного сайту Одеського національного університету імені І.І. Мечникова [68] стало відомо, що впродовж 1947-1960 рр. кафедру педагогіки й психології Одеського університету очолював Д.Г. Елькін. Аналіз архівних справ ДАОО дав можливість установити «причетність» науковця

до Одеського педагогічного інституту, де у воєнні роки він очолював кафедру педагогіки [155, с.18].

Подальші експериментальні дослідження Д.Г. Елькіна були присвячені умовам високої продуктивності пам'яті. Результати цих досліджень були надруковані в «Записках Института народного образования», французькому та німецькому психологічних журналах й отримали схвальні відгуки. У монографії «Педагогіка і психологія пам'яті» (1948 р.) викладено ряд практичних рекомендацій навчання з метою підвищення його ефективності.

Крім того, Д.Г. Елькін вів активну роботу з підготовки наукових педагогічних і психологічних кадрів. Його авторству належать методичні посібники для студентів «Конспекты лекций по психологии», «Психология речи». Під його керівництвом 30 аспірантів захистили кандидатські дисертації, стали науковими працівниками в різних вузах країни.

З огляду на предмет дослідження особливий інтерес викликає малозгадувана освітянським загалом постать **Степана Федоровича Збандуто** (1900-1983) – доктора педагогічних наук, професора, який упродовж 30-ти років (1944-1974) очолював кафедру педагогіки Одеського ДПІ ім. К.Д. Ушинського. У ході дослідження вдалося з'ясувати, що нещодавно до родини С.Ф. Збандуто звертався представник грецької громади в Україні, котрий збирав інформацію про видатних греків, однак у бібліотеках Харкова, Києва, Харківському міському товаристві греків «Геліос» необхідного видання не виявлено.

Упродовж подальших розшуків у ході спілкування з головою Федерації грецьких товариств України Олександром Іванівною Проценко-Пічаджи з'ясовано, що син Федора Сидоровича Степан був гордістю ялтинського роду Збандут. Народився в с. Ялті на Катеринославщині. С.Ф. Збандуто обрав педагогічний шлях: після закінчення в рідному селі народного земського училища він розпочав навчання в Маріупольській учительській семінарії (1916-1920). Упродовж 1920-1923 років учителював у сільських школах Маріупольського району, після чого навчався на історичному факультеті Дніпропетровського інституту народної освіти (1923-1925); соціально-економічному відділі

факультету професійної освіти Одеського ІНО [158, с.27] (студентом упродовж 1926-1927рр., аспірантом –1927-1930рр.).

У списках студентів його прізвище вперше стало писатися Збандуто. «Чому так сталося, – розмірковує М. Аджавенко, – сказати важко. Мабуть, молодий чоловік намагався приховати свою національність, щоб вона не заважала кар'єрі. Тоді вже починалися тривожні часи» [3]. Однак, за твердженням родичів, він дописав у кінці прізвища літеру «о» через переконання, які сформувалися в нього в процесі дослідження свого роду та етимології прізвища. Його приклад наслідували й родичі по лінії брата Дмитра.

С.Ф. Збандуто обіймав посади проректора з наукової роботи Одеського державного університету, та одночасно – викладача в Одеському державному педагогічному інституті (1939-1941). Перебував в евакуації; працював у містах

Майкоп (Республіка Адиґея) та Байрам-Алі (Туркменістан). У повоєнний час працював заступником ректора з наукової роботи (1944-1965), завідувачем (1944-

1974), професором-консультантом (1974-1975) кафедри педагогіки Одеського

ДПІ ім. К.Д. Ушинського, був членом ради проблемної лабораторії з питань виховання учнів у дусі комуністичного гуманізму при кафедрі педагогіки Московського обласного педагогічного інституту імені Н.К. Крупської [158, с.31].

С.Ф. Збандуто дивом уцілів у роки репресій. Як свідок у кінці 1937 року притягувався в справі організації українських націоналістів. Але, судячи з допитів слідства, поведився гідно й нікого не обмовив [156].

Педагогом була і його дружина Поліна Іванівна. Вона викладала на кафедрі російської мови й літератури Одеського університету. Подружжя мало трьох дітей: дві доньки й сина, який помер зовсім маленьким в роки Другої світової війни. Молодша дочка вченого Світлана зараз живе в даний час із сім'єю в США. Старша дочка Галина вже померла. В Одесі мешкає онук С.Ф. Збандуто – Олександр.

Під керівництвом С.Ф. Збандуто кафедра педагогіки ОДПІ імені К.Д. Ушинського співпрацювала з видавництвом «Просвіта», педагогічним товариством «Мысль», розробляла питання теорії фізичного виховання,

виховання підлітків, свідомої дисципліни в підлітковому віці, методів наукового дослідження педагогічного аспекту проблеми гуманізму тощо [158]. Авторству С.Ф. Збандуто належать праці «Руссо і Песталоцці: порівняння філософських і педагогічних поглядів» (1930), «Педагогические идеи В.Г. Белинского» (канд. дис., 1939), «Курс лекций по истории педагогики» (1940), «Педагогика: учебник для педучилищ» (1959), «Педагогіка: навчальний посібник для педінститутів та університетів» (1965), «Основы педагогики», «Детский коллектив и формирование личности в восьмилетней общеобразовательной школе», «Методы обучения в средней общеобразовательной школе», «Гуманизм как фактор воспитания нового человека» тощо [159].

За активну участь у розвитку вітчизняної науки нагороджений орденом «Трудового Червоного Прапора», орденом «Знак Пошани», медалями імені А.С. Макаренка та Л.Я. Яковлєва, почесним званням «Відмінник народної освіти УРСР» [154, с.126].

Знана постать у сфері вищої педагогічної освіти, відомий краєзнавець, учений, педагог **Іван Васильович Пуха** (1920-2005рр.) привертає увагу своїм внеском у формування управлінського аспекту науково-педагогічної діяльності кафедри педагогіки Запорізького державного педагогічного інституту. За сприяння Запорізької ОУНБ імені О.М. Горького та дружини Пуха Віри Миколаївни світ побачило видання біобібліографічного списку науковця [110].

«Учитель запорозьких педагогів» І.В. Пуха народився 19 грудня в селі Стрільники Прилуцького району Чернігівської області. Середню освіту здобув у Прилуцькій залізничній школі №57, вищу – на факультеті мови та літератури Ніжинського педагогічного інституту імені М.В. Гоголя в 1944 р.

У часи Другої світової війни входив до партизанського загону особливого призначення на Чернігівщині. Володіння німецькою мовою сприяло зарахуванню В.І. Пухи до місцевої німецької канцелярії, де здобував не лише необхідну інформацію, але й впливав на розвиток подій. За його допомогою понад сто жителів м. Прилуки отримали довідки про непрацездатність й уникнули примусових робіт у Німеччині. Лише через 52 роки після закінчення війни

І.В. Пусі від імені Верховної Ради України вручили офіційний документ, який підтверджував його участь у партизанському русі й оцінював особистий внесок у перемогу.

Становлення І.В. Пухи як науковця розпочалося в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, аспірантуру при якому закінчив у 1947 р. Подальша доля освітянина тісно переплітається із Запорізьким педагогічним інститутом, де він працював старшим викладачем (1948 р.), захистив дисертацію (1949 р.), отримав посаду доцента (1960 р.), очолював кафедру педагогіки (1962-1974 рр.).

Надаючи перевагу вивченню історії української педагогічної науки, життєпису кращих її представників, І.В. Пуха створив педагогічні портрети М. Корфа, М. Каришева, Я. Новицького, П. Бузука, Г. Сковороди, О. Духновича, І. Котляревського, І. Срезневського, Лесі Українки, Марка Вовчка, І. Франка.

Свої наукові розвідки І.В. Пуха присвятив розвитку освіти та педагогічної думки на Запоріжжі: запорозьким козачим школам, ногайським, болгарським, єврейським, земським, німецьким та іншим типам шкіл, які існували на території області. Результати його роботи апробовано на сторінках міжвідомчих збірників, обласної та республіканської преси, що сприяло ознайомленню з його творчістю значного кола читачів ХХ сторіччя. За 50 років наукової діяльності авторству І.В. Пухи належить понад 500 праць. Серед них варто виокремити такі: «Культурне будівництво в Запоріжжі» (1958 р.), «Професія професій» (1967 р.), «Школа крокує в завтра» (1971 р.), «Історія педагогіки: навчальний посібник для педагогічних інститутів» (1973 р.), «Біля витоків освіти» (1983 р.), «Розвиток народної освіти й педагогічної думки на Україні Х – поч. ХХст.» (1991 р.), «Творча зрілість вузу» (1995 р.), «Документи свідчать» (1996 р.) та ін.

Самовіддана праця педагога та краєзнавця не залишилась без уваги: у 1999 р. його нагороджено Подякою Президента та дипломом «Журналіст року-1999» за актуальність і високий художній рівень робіт. За активну громадянську позицію І.В. Пуха нагороджений орденом «За мужність», медалями «Ветеран війни, учасник боевых действий», «60 лет Победы в Великой Отечественной

войне 1941-1945г.г.», «За доблестный труд», «За активну участь в охороні пам'ятників Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.», «Маршала Жукова», «Ветеран труда». За відданість педагогічній праці науковець нагороджений значком «Відмінник народної освіти».

З огляду на предмет дослідження викликає інтерес унесок у розвиток педагогічної науки *Миколи Федоровича Даденкова* (1885-1955) – знаного науковця з питань дидактики й естетичного виховання, автором першого підручника з історії педагогіки України (1947 р.). На підставі вивчення матеріалів Державного архіву м. Києва, наукових знахідок О.С. Татенко, Н.П. Дічек [59; 134; 147] вдалося з'ясувати, що М.Ф. Даденков народився 2 квітня в м. Кірові Кіровської області в сім'ї землеміра. Свою трудову діяльність розпочав у 1910 р. після закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту спочатку на посаді викладача учительської семінарії станиці Кубанської, а потім викладача Лубенської учительської семінарії. Володів німецькою, латинською, грецькою, українською та російською мовами.

З 1912 по 1916 рр. М.Ф. Даденков працював викладачем п'ятої Київської гімназії, а з 1916 по 1919 рр. директором Радомишльської гімназії. З 1919 по 1920 рр. – лектором Київського Фребелівського інституту; з 1920 по 1927 рр. – викладачем Київських вищих педагогічних курсів імені Пирогова. У 1927 р. був переведений у Дніпропетровський інститут народної освіти, де працював на посаді професора до 1928р.

З 1928 по 1941 рр. М.Ф. Даденков працював штатним професором і керівником кафедри педагогіки Ніжинського інституту соціального виховання, а потім Ніжинського педагогічного інституту імені М. Гоголя. Одночасно з жовтня 1938 р. був науковим співробітником УНДІПу, професором Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького.

У 1941 р. М.Ф. Даденков разом із родиною евакуювався на схід СРСР і до 1943р. працював професором Кутаїського педагогічного інституту. У 1943 р. за викликом Міністерства освіти УРСР реєвакуювався в м. Київ і був призначений завідувачем відділу педагогіки, згодом історії педагогіки Українського науково-

дослідного інституту, відновився на посаді професора Київського педагогічного інституту, де 16 лютого 1949 р. очолив кафедру педагогіки [147].

За 53-літню педагогічну діяльність М.Ф. Даденков підготував велику кількість спеціалістів, наукових співробітників вищої школи. Його лекції вирізнялися глибиною, науковістю. Професор систематично займався науковою роботою, мав понад 50 наукових робіт, серед яких підручники з історії педагогіки з розробкою питань історії школи й педагогіки народів колишнього радянського союзу. Темати його історичних розвідок були педагогічні погляди А.С. Макаренка, К.Д. Ушинського, Н.К. Крупської, Л.М. Толстого, А.П. Чехова та ін. Останнім часом займався питаннями історії школи в Україні, взаємозв'язку й впливу російської школи на школу України, здійснив ряд досліджень зв'язку Я.-А. Коменського з Україною, брав активну участь в організації виховної роботи серед студентів, надавав допомогу молодим викладачам педагогічних вишів у підвищенні їхньої наукової кваліфікації.

За високий внесок у розвиток вітчизняної науки М.Ф. Даденков нагороджений відзнаками «За доблестный труд» (1946), «Відмінник народної освіти» (1945), «За высококачественную и успешную работу и научно-педагогическую деятельность» (1940).

Упродовж 1968-1984 рр. завідувачем кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького був видатний український педагог, учений-дослідник історії становлення й розвитку школи та педагогічної науки України та закордоном, громадсько-освітній діяч, проректор з навчальної роботи **Василь Назарович Смаль** (1930-1987). Його авторству належить понад 100 наукових праць, присвячених проблемам теорії та історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Його освітня діяльність та науково-педагогічні погляди стали предметом дисертаційного дослідження О.О. Адаменко [1].

В.Н. Смаль народився 4 квітня в с. Гупанин Здолбунівського району Рівненської області. З перервою через Другу світову війну закінчив Підкамінську середню школу Здолбунівського району з відзнакою (1948 р.), історичний факультет Львівського педагогічного інституту (1952 р.). Студентом брав активну

участь в навчально-виховного процесі ВНЗ, був головою Ради наукового студентського товариства. Саме в цей час розпочалося захоплення В.Н. Смалем літературною спадщиною Івана Франка.

Після закінчення інституту В.Н. Смаля призначено директором Баратинської середньої школи Львівської області, згодом – директором школи м. Підкамінь (1952-1955 рр.). Паралельно працював головою правління районного відділення товариства «Знання», керував комісією з питань народної освіти. Упродовж 1955-1958 рр. навчався в аспірантурі при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР, після чого обіймав посаду наукового співробітника відділу історії педагогіки інституту. Його наукові пошуки ознаменовано блискучим захистом у 1963 р. кандидатської дисертації на тему «Педагогічні ідеї І. Франка».

Понад 30 років життя В.Н. Смалю віддав педагогічній освіті, науці, управлінській і викладацькій діяльності. «Глибока науково-педагогічна ерудиція, прекрасне знання студентської аудиторії завжди викликали захоплення та велику повагу до професора В.Н. Смаля в студентів, викладачів і широкої громадськості» [1, с.94]. Його ім'я стоїть поряд із іменами активних учасників розбудови й становлення вищої педагогічної освіти, педагогічних вишів України.

На посаді завідувача кафедри педагогіки В.Н. Смалю установлював зв'язки та тісну співпрацю з кафедрами педагогіки не лише педагогічних інститутів України (Запорізького, Харківського, Одеського, Миколаївського), а й інших міст країн колишнього Радянського Союзу (Московського імені В.І. Леніна, Бухарського, Волгоградського, Марійського, Мінського, Тбіліського тощо), із Вищою педагогічною школою імені Клари Цеткін м. Лейпцига, Вищою педагогічною школою м. Кракова тощо. За часів його керування кафедрою розроблялися такі питання педагогіки вищої школи: удосконалення методики читання лекцій, проведення семінарських занять, педагогічна практика та науково-дослідна робота студентів – майбутніх учителів. За участі В.Н. Смаля в КДПІ ім. О.М. Горького організовано семінари з підвищення теоретичного й методичного рівня викладання педагогічних дисциплін, що було співзвучним із

досвідом передових шкіл і педагогів із метою підвищення якості кваліфікації випускників.

Під керівництвом В.Н. Смаля підготовлено та захищено понад 30 кандидатських дисертацій. Географія його наукової школи представлена Черкащиною, Дніпровщиною, Одещиною, Львівщиною, Миколаївщиною, Рівненщиною, Волинню, а також поза межами України. Авторству В.Н. Смаля належать роботи історико-педагогічного, порівняльного, методологічного, дидактичного характеру: «Школа та освіта в країнах народної демократії» (1958 р.), «Досвід політехнічного навчання й трудового виховання учнів у школах Чехословацької Соціалістичної Республіки, Польської Народної Республіки, Німецької демократичної республіки» (1959-1960 рр.), «Два світи – дві системи освіти» (1964 р.), «Педагогічні ідеї Івана Франка» (1966 р.), «Кафедра педагогіки і вчитель» (1963 р.), «Педагогічна практика студентів» (1972 р.) тощо.

За вагомий внесок у розвиток педагогічної освіти В.Н. Смалю нагороджений медаллю «За доблесну працю на ознаменування народження В.І. Леніна» (1970 р.), значком «Відмінник народної освіти» (1971 р.), численними грамотами Міністерства освіти СРСР та УРСР.

З 1984 р. до 1994 р. кафедрою педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького завідував професор **Яків Іванович Бурлака** (1928-2008 рр.), котрий мав великий досвід педагогічної й управлінської діяльності: працював учителем, заступником директора й директором середньої школи, асистентом, викладачем, завідувачем кафедри, проректором із навчально-наукової роботи КДПІ ім. О.М. Горького.

У ході вивчення особових справ Я.І. Бурлаки, з'ясовано, що народився він 5 липня в с. Чернече Піщанського району на Одещині в селянській родині. З 1936 р. навчався в Чернечанській неповній середній школі. Під час війни перебував у селі з батьками. Після війни закінчив семирічну школу в рідному селі та в 1944 р. вступив до педагогічного училища. З відзнакою закінчивши педагогічне училище у 1947 р., вступив на історичний факультет Київського учительського інституту. Після його закінчення у 1949 р. був направлений на педагогічну роботу в Закарпатську область. З 15 серпня 1949 р. працював

учителем української мови та історії Великолопанської середньої школи та за сумісництвом директором вечірньої школи сільської молоді [146; 149].

З 1 липня 1950 р. був призначений заступником директора з навчальної роботи цієї ж школи, з 1952 р. його переведено на посаду штатного лектора Виноградівського округкома партії. У 1953 р. після закінчення історичного факультету КДПІ імені О.М. Горького вступив до аспірантури при ньому, після закінчення якої в 1956 р. отримав направлення в Миколаївський педагогічний інститут імені В.Г. Белінського.

Дружина Я.І. Бурлаки закінчила філологічний факультет Миколаївського педагогічного інституту імені В.Г. Белінського. Працювала відповідальним секретарем міського правління Товариства охорони пам'яток історії і культури.

З 1956 р. по 1970 р. Я.І. Бурлака працював у Миколаївському педагогічному інституті асистентом, викладачем, завідувачем кафедри педагогіки й психології, а в 1966 р. – проректором з навчальної та наукової роботи. Як проректор КДПІ ім. О.М. Горького спрямовував роботу кафедр, усього колективу закладу на вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення рівня науково-дослідної роботи та науково-методичної кваліфікації викладачів. Брав активну участь у громадському житті навчального закладу, був ректором Університету наукових знань для вчителів, депутатом Миколаївської міської ради депутатів трудящих. 29 червня 1966 р. Я.І. Бурлаці присвоєно вчений ступінь кандидата педагогічних наук.

За час роботи в педагогічному інституті Я.І. Бурлака виявив себе кваліфікованим викладачем, успішно керував кафедрою педагогіки. Лекції, семінарські, практичні заняття проводив на високому науково-методичному рівні, систематично працював над підвищенням своєї науково-педагогічної кваліфікації, над дослідженням актуальних педагогічних проблем у школі, виступав з доповідями перед учителями, на конференціях наукових співробітників.

Варто наголосити, що на початок сімдесятих років у системі Міністерства освіти УРСР підготовка вчительських кадрів здійснювалася в 32 педагогічних

інститутах і 44 педагогічних училищах. Методичне й організаційне керівництво цими навчальними закладами в Міністерстві освіти УРСР здійснювало Управління вищих і середніх навчальних закладів. З метою здійснення керівництва цим управлінням Рада міністрів УРСР звернулася до Ради міністрів СРСР з проханням виділити із загального ліміту посадових окладів один для працівника управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів Міністерства освіти УРСР, який має вчені ступінь і звання, передбачені постановою Ради міністрів СРСР від 5 червня 1957 р. для працівників ВНЗ. За умови виділення такої ставки з 20 квітня 1970 р. Я.І. Бурлака працював начальником управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів Міністерства освіти УРСР. Нова посада зумовила переїзд Я.І. Бурлаки до Києва, де він отримав прописку й службове житло, а також посаду доцента кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького.

Відповідно до нової структури апарату Міністерства освіти УРСР, затвердженої постановою Ради міністрів УРСР 25 лютого 1972 р, Я.І. Бурлака покинув Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів і цілком перейшов до педагогічного вишу Києва, де впродовж 1984-1994 рр. очолював кафедру педагогіки.

Я.І. Бурлака – автор понад 100 опублікованих робіт, серед яких «В нашей школе-интернате» (1960), «Беседа как метод навчання» (1961), «Народження педагога» (1966), «Про деякі прийоми активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні курсу педагогіки» (1970), «Проблема удосконалення навчального процесу в педагогічному вузі» (1975), «Сочетание групповых и индивидуальных форм учебной деятельности студентов» (1988), «Комплексне вивчення психології та педагогіки» (1992) тощо.

За внесок у розвиток освіти України Я.І. Бурлака нагороджений грамотою Міністерства освіти УРСР (1961), значком «Відмінник народної освіти» (1964).

У контексті досліджуваної проблеми інтерес викликає персоналія завідувача кафедри педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди впродовж 1946-

1974 рр. *Андрія Ілліча Зільберштейна* (1897-1984 рр.) – професора, фахівця з педагогіки, психології, юриспруденції.

З'ясовано, що А.І. Зільберштейн народився 11 вересня у Москві. Згодом його батьки переїхали до Харкова й усе його подальше життя було пов'язане з цим містом. У 1914 р. А.І. Зільберштейн закінчив Харківське реальне училище № 1, два роки поспіль навчався в Петроградському психоневрологічному інституті (до 1917 р.). Згодом вступив на правовий факультет Харківського інституту народного господарства, який закінчив у 1926 р., здобувши спеціальність юрист-криміналіст. У 1940 р. закінчив вечірній Університет марксизму-ленінізму для наукових робітників.

У серпні 1917 р. А.І. Зільберштейн був мобілізований в лави армії, до 1918 р. служив рядовим в 30-му пішому полку, звідки був виведений для роботи в культурно-просвітницький відділ солдатської секції Харківської ради робітників, селян і солдатських депутатів. Широкий кругозір, різнобічність наукових інтересів А.І. Зільберштейна позначилися не тільки на його прагненні здобути фундаментальну освіту в різних галузях знань, а й на практичній діяльності. З 1919 р. до 1921 р. він працював у Харківському губернському відділі народної освіти на посаді завідувача курсів підготовки працівників і завідувача відділу. Упродовж 1921-1934 рр. – у Наркомпросі УСРР на посадах методиста та завідувача педвідділу; 1935-1937 рр. – завідувача відділу Української психоневрологічної академії, співробітником Українського науково-дослідного інституту педагогіки.

Становлення педагогічної періодичної преси в Україні також пов'язане з ім'ям А.І. Зільберштейна. Він стояв біля витоків журналів «Шлях освіти» (згодом «Комуністична освіта»), виконуючи обов'язки заступника редактора. Цю велику й відповідальну роботу поєднував із педагогічною діяльністю. З 1923 р. починає активно працювати у ВНЗ Харкова: у Харківському інституті народної освіти (викладач (1923-1925), замдекана (1925-1927)), Українському інституті комуністичної освіти (професор (1927-1934)), на педагогічному відділі Харківського інституту механізації сільського господарства (професор,

завкафедри (1935-1940)), Харківському державному університеті (професор (1937-1941)), Харківському державному педагогічному інституті (професор, завідувач кафедри педагогіки (1946-1974)), на умовах погодинної оплати в Харківському політехнічному інституті та в інших ВНЗ міста. Читав такі курси: система народної освіти, політико-просвітницька робота, педагогіка, історія педагогіки тощо. Зокрема, у Харківському ІНО працював на факультеті політичної освіти, розробляв наукову тему «Комплексова система в роботі з дорослими», викладав предмет «Система радянської освіти» [198, с. 20].

Під час Другої світової війни (1941-1946 рр.) служив комісаром госпіталю, заступником начальника госпіталю в містах Новосибірськ і Ярославль. Після закінчення війни та демобілізації указом Міністерства вищої освіти від 17 квітня 1946 р. був переданий у розпорядження дирекції ХДПІ ім. Г.С. Сковороди, де очолив кафедру педагогіки й психології.

Колеги, аспіранти завжди відзначали неординарність постаті А.І. Зільберштейна. Він часто збирав у себе на квартирі однодумців, де за чайним столом ділився думками про розвиток науки, освіти, людські цінності. Згадував твори А.П. Чехова, особисті зустрічі з Н.К. Крупською, А.С. Макаренком, наркомом освіти УРСР М.О. Скрипником.

А.І. Зільберштейн завжди добре відчував нове, прогресивне в науці. Ученим було започатковано нові напрями педагогічних досліджень, пов'язані з питаннями наочності в навчанні, активізації пізнавальної діяльності школярів. На сьогодні збереглися тези лекцій А.І. Зільберштейна (1975р.) щодо формування пізнавальної активності й самостійності учнів, у яких наголошується на важливості цієї проблеми для розвитку педагогічної науки. Для аргументації вченим наводяться такі висловлювання відомих класиків педагогіки: А. Дістервега: «Поганий учитель підносить істину, хороший – учить її знаходити»; К.Д. Ушинського: «Необхідно завжди надавати дитині можливість діяльності, яка б відповідала її силам, і допомагати їй тільки там, де у неї не вистачає сил, поступово послаблюючи цю допомогу відповідно до віку дитини»; Я. Корчака: «Веліти будь-кому дати тобі готові думки – це доручити жінці родити твоє дитя.

Є думки, котрі потрібно самому народжувати в муках, ось вони і є найціннішими».

Під керівництвом А.І. Зільберштейна колективом кафедри педагогіки розроблено та впроваджено в практику підготовки майбутніх учителів спецсемінари «Сутність процесу навчання», «Виробниче навчання учнів у середній школі», «Самостійна робота учнів на уроках», «Управління школою», «Методика виховної роботи в школі». Кафедра тісно співпрацювала з Науково-дослідницьким інститутом педагогіки в Києві, Академією педагогічних наук РСФСР у Москві, Науково-дослідним інститутом педагогіки м. Ленінграда.

Професор А.І. Зільберштейн зробив вагомий внесок у справу підготовки викладачів вищої кваліфікації, постійного поповнення й оновлення інтелектуального потенціалу вищих навчальних закладів. У 1969 р. він уперше в Україні розробив і впровадив програму курсу педагогіки вищої школи, який читав у Харківських інститутах – юридичному, політехнічному, педагогічному, сільськогосподарському [108]. Професійна озброєність викладачів психолого-педагогічними знаннями повинна розпочинатися з опанування закономірностей організації процесу навчання й виховання студентів. Тому професор наголошував, що в загальному процесі становлення особистості науковця великого значення треба надавати загальнопедагогічним і дидактичним аспектам теорії навчання, пошуково-наукової діяльності, знанням про психологічні властивості особистості студента у ВНЗ [66].

Зокрема, курс «Педагогіка вищої школи», розроблений А.І. Зільберштейном, увібрав такі питання: процес навчання у ВНЗ, принципи організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, зміст освіти, методи навчання у вищій школі, види навчання, форми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, організація контролю за навчально-пізнавальною діяльністю, організація самостійної роботи студентів, організація науково-дослідної роботи студентів й аспірантів, виховна робота у вищому навчальному закладі, історія розвитку вищої школи, вимоги до викладача вищого навчального закладу тощо [66].

А.І. Зільберштейн з успіхом поєднував наукову й навчальну діяльність з активною громадською роботою. Виступав із доповідями та лекціями не лише в інституті, а й перед учителями шкіл м. Харкова й області. Упродовж багатьох років керував педагогічною секцією обласного Товариства з розповсюдження наукових знань [181].

У клопотанні дирекції інституту стосовно нагородження проф. А.І. Зільберштейна медаллю імені А.С. Макаренка зазначено: «Проф. А.І. Зільберштейн приділяв велику увагу покращенню навчальної роботи з педагогічних дисциплін і педагогічної практики в школі, здійснював методичну роботу щодо вдосконалення навчального процесу в інституті. Лекції з педагогіки проф. А.І. Зільберштейн читав на високому науковому й методичному рівні, систематично проводив науково-дослідницьку роботу стосовно наочного навчання, надрукував понад 40 наукових праць із теорії й історії наочного навчання й інших питань виховання й навчання» [181].

Лише впродовж 1968-1973 рр. А.І. Зільберштейн на посаді професора кафедри педагогіки і психології читав курси «Вступ до педагогіки», «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи» (для молодих викладачів), проводив семінар з методики виховної роботи. Стосовно наукової роботи підготував до друку і здав 6 робіт, опублікував 11 статей, у тому числі статті про К.Д. Ушинського та Г.С. Сковороду. Працював над темою проблемного навчання. Здійснював велику роботу з аспірантами (12 чоловік, із них 8 захистили дисертації, 4 – здали роботи до захисту). На громадських засадах керував семінаром «Філософські основи педагогіки», студентським науковим гуртком, часто виступав з доповідями для студентів і викладачів, очолював комісію з навчально-методичної роботи інституту.

На основі вивчення архівних матеріалів особової справи А.І. Зільберштейна виявлено надзвичайну гордість професора за своїх учнів і послідовників: «За час роботи в Харківському державному педагогічному інституті під моїм керівництвом 26 аспірантів були підготовлені до захисту кандидатських дисертацій і присвоєння ВАКом ученого ступеня кандидата педагогічних наук.

Цей щабель дає мені право клопотати про переведення мене на пенсію» [181, с.78].

У зв'язку з погіршенням самопочуття А.І. Зільберштейн на основі заяви на ім'я ректора М. Бойка з 15 березня 1973 р. був звільнений від обов'язків завідувача кафедри педагогіки й психології й обіймав лише посаду професора кафедри. З 1 вересня 1981 р. на основі заяви А.І. Зільберштейна стосовно виходу на пенсію, дирекція ХДП ім. Г.С. Сковороди на чолі з І.Ф. Прокопенком призначила його на посаду професора-консультанта.

Незважаючи на значне погіршення стану здоров'я, А.І. Зільберштейн здійснював активну діяльність з огляду всіх напрямів роботи кафедри. Вражає його доробок уже після звільнення з посади завідувача:

✓ навчальна діяльність: читав курси «Вступ до педагогіки», «Вступ до педагогічної спеціальності», «Курс педагогіки школи (дидактика, теорія виховання й елементи школознавства», спецсемінари «Робота класного керівника» і «Активізація пізнавальної діяльності учнів і проблемне навчання»; керував написанням дипломних і курсових досліджень, педагогічною практикою студентів у школах №4, №27, №116, №36; читав відкриті лекції на теми: «Педагогіка як наука», «Процес навчання», «Принципи навчання», «Проблемне навчання», «Перевірка й оцінка знань учнів»; брав участь у роботі факультету підвищення кваліфікації директорів, керував самостійною роботою слухачів цього факультету (понад 100 чоловік); читав лекції на курсах підвищення кваліфікації учителів мови, літератури й природознавства; читав курси лекцій з педагогіки вищої школи в ХДП, а також в інститутах: фармацевтичному, суспільного харчування, юридичному, медичному та ін.;

✓ методична робота: розробив розгорнуті плани всіх лекцій курсу «Вступ до педагогічної спеціальності», тематику до всіх практичних занять курсів «Вступ до педагогіки», «Педагогіка школи», «Педагогіка», проекти положень про організацію й методику практичних занять курсів циклу педагогічних наук; підготував і здав доповіді для викладачів заочного відділення на тему «Особливості організації й методики навчальної роботи на заочному відділенні»

(1973 р.), «Дидактичні вимоги до лекції на заочному відділенні» (1976-1977 н.р.); за дорученням керівництва видання «Радянська школа» зробив розгорнуті відгуки на рукописи «Активізація пізнавальної діяльності учнів» (Бердянський педінститут), «Комплексне використання засобів наочного навчання» (Л. Чашко), «Про навчання учнів прийомом пізнавальної діяльності» (Б. Коротяєва) та ін. Також написав розгорнутий план лекції «Проблема самовиховання і самоосвіти школяра», «Про творчий характер лекції», 8 відгуків на автореферати кандидатських дисертацій і за завданням ВАКу 2 відгуки на докторські дисертації Д. Тюржевського, Д. Сметаніна;

✓ наукова робота: займався вивченням і розробкою питань про методологію наочного навчання, роль педагогічного експерименту в наукових дослідженнях як їх обов'язкового компонента; написав розділи посібника «Дидактичний принцип наочності» за темами «Типи наочних посібників», «Дидактичні основи наочного навчання», «Дидактичний аналіз ілюстрації посібника»; підготував і зробив доповідь «Про емпіричні й теоретичні рівні методів науково-педагогічних досліджень»; опублікував статтю в журналі «Радянська школа» «Про вдосконалення педагогічної підготовки студентів педінститутів», розділи в посібниках «Організація й методика проведення екзаменів у вищій школі», «Історія педагогіки» «Педагогіка», «Педагогічні ідеї К. Ушинського» тощо; брав участь у розробці методичних матеріалів у співавторстві з В. Барабашем – «Реалізація диференційованого навчання в системі шкільної освіти», у співавторстві з В. Євдокимовим – «Використання засобів наочності в проблемному навчанні»;

✓ робота з підготовки наукових співробітників: здійснював керівництво роботою аспірантів В. Андрусенко, С. Балбенка, В. Барабаш, О. Боданської, Н. Воскресенської, М. Гадецького, А. Доценко, Т. Дударенко, С. Золотухіної, В. Євдокимова, А. Єрошкіна, І. Кабиш, К. Кривошеєнко, М. Лазарева, Н. Литвиненко, В. Лозової, В. Медведєва, Л. Нечепоренко, Т. Пологової, М. Розладової, Г. Солдатової, В. Сотнікова, Л. Хитяєвої, спільно з Л. Поповою – Л. Юрченко і В. Куразаєвої; брав участь у розробці програми з кандидатського

мінімуму із загальної педагогіки й історії педагогіки; був членом екзаменаційної комісії;

✓ виховна робота серед студентів: керував гуртком студентів із вивчення питань педагогіки на фізико-математичному факультеті, виступав у гуртожитках із доповідями стосовно зустрічей з А. Макаренком, проводив бесіди зі студентами з організації самостійної роботи;

✓ громадська робота: був керівником комісії з контролю за навчальною діяльністю ректорату, головою журі з оцінки науково-дослідницьких робіт з питань педагогіки й психології студентів харківських ВНЗ; упродовж 17 років керував секцією педагогіки й психології обласного товариства «Знання», методологічним семінаром «Філософські основи вітчизняної педагогіки»; читав курс «Елементи педагогіки в системі партійної пропаганди» у вечірньому університеті марксизму-ленінізму, курси з педагогіки вищої школи для викладачів інших ВНЗ Харкова (юридичного, фармацевтичного, сільськогосподарського, політехнічного, харківського філіалу республіканських курсів підвищення кваліфікації працівників юстиції тощо).

Варто узагальнити, що основними напрямками наукових досліджень А.І. Зільберштейна були наочність у навчанні, активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів і студентів, проблемне навчання, управління пізнавальною діяльністю учнів у процесі розв'язання ними пізнавальних завдань, організація екзамену у ВНЗ, формувальний експеримент у педагогічній науці, удосконалення педагогічної підготовки студентів педагогічних вишів, питання історії педагогіки тощо.

Авторству А.І. Зільберштейна належить понад 100 публікацій, серед них: «Два світи – дві системи освіти й виховання (1973 р.), «Проблема розвитку пізнавальної активності школярів у творах К.Д. Ушинського» (1974 р.), «Роль и значение средств наглядности обучения в управлении познавательной деятельности учащихся при решении ими познавательных задач: тезисы всесоюзной научной конференции» (1974 р.), «Об осуществлении индивидуального подхода к учащимся в процессе обучения: методические

рекомендації» (1973 р.), «Про вдосконалення педагогічної підготовки студентів педінститутів» (1974 р.), «Формуючий експеримент як метод науково-педагогічних досліджень» (1975 р.), «Проведення екзаменів і заліків у вищій школі» (1979 р.) тощо.

За заслуги у сфері педагогічної освіти, захисту Батьківщини А.І. Зільберштейн неодноразово нагороджувався почесними грамотами та відзнаками Міністерства освіти, зокрема медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр.», імені А.С. Макаренка, трьома значками «Відмінник освіти».

У подальшому кафедрою педагогіки ХДП ім. Г.С. Сковороди керувала **Людмила Данилівна Попова** (1923-2014 рр.). Уродженка м. Харкова Л.Д. Попова після закінчення СШ № 102 (1941 р.) перебувала в евакуації в м. Казані, де працювала робітницею на фабриці. У 1943 р. закінчила військово-авіаційне училище й упродовж 1942-1945 рр. брала участь у бойових діях на фронтах Другої світової війни. Після демобілізації повернулася до Харкова, працювала секретарем, заввідділу райвиконкому. У 1953 р. з відзнакою закінчила історичне відділення історико-філологічного факультету ХДП ім. Г.С. Сковороди, 1957 р. – аспірантуру при кафедрі педагогіки. Під керівництвом професора М.О. Григор'єва захистила кандидатську дисертацію «Проблеми наочного навчання в педагогічній спадщині В.І. Водовозова і М.Ф. Бунакова».

Л.Д. Попова мала великий досвід організаторської роботи: упродовж 1957-1960 рр. вона працювала завідувачем відділу педпрактики й викладачем Харківського педагогічного інституту іноземних мов імені Н.К. Крупської; з 1961 р. – «погодинником», асистентом, старшим викладачем у ХДП імені Г.С. Сковороди [182, с.108].; у 1966-1974 рр. – секретарем парторганізації інституту, членом Київського райкому Компартії України; у 1973-1975 рр. – доцентом Харківської Міської ради народних депутатів, згодом – членом партійного бюро, головою обласної секції педагогіки, членом президії Харківського обласного педагогічного товариства; з 1973 по 1978 рр. обіймала посаду завідувача кафедри педагогіки й психології ХДП імені Г.С. Сковороди, з 1985 р. – професора кафедри.

Працюючи на кафедрі педагогіки, Л.Д. Попова вивчала й аналізувала форми й методи педагогічної підготовки студентів у ВПНЗ ХІХ – першої половина ХХ ст., досліджувала внесок у розвиток проблем навчання та виховання в школі та ВНЗ Х.Д. Алчевської, Б.Д. Грінченка, А.С. Макаренка, Г.С. Сковороди та інших видатних освітян України, брала участь у підготовці та редагуванні історико-педагогічних досліджень, які увійшли до науково-методичних видань кафедри («Педагогічна Харківщина», «Педагогічні погляди А.І. Зільберштейна і сучасність», «Напрями наукових досліджень кафедри педагогіки», «Контроль навчально-пізнавальної діяльності школярів і студентів») [172, с.139].

Л.Д. Попова читала лекції з актуальних проблем історії педагогіки для аспірантів і пошукувачів. Неодноразово в Магдебурзькій вищій педагогічній школі імені Вайнерта читала лекції, проводила семінарські заняття з історії педагогіки, дискусії, виступи перед викладачами, працювала в школі (виступала перед учителями й учнями), відвідувала уроки російської мови, зустрічалася з аспірантами, дипломниками, ознайомлювалася з програмою та змістом курсу педагогіки, психології й історії педагогіки, відвідувала заняття завідувача кафедри Гольца з історії педагогіки, семінарські заняття асистентів кафедри [173]. Керувала роботою аспірантів і пошукувачів (Т.В. Лутаєва, О.В. Слепцова, В.А. Кузьмичова, Л.М. Шаповал, І.П. Внукова, С.С. Селюнін, Л.П. Юрченко, А.Г. Відченко, Т.П. Танько, М.М. Окса та ін.). Була членом спеціалізованої вченої ради при ХНПУ імені Г.С. Сковороди. За дорученням кафедри педагогіки рецензувала автореферати та дисертації [172, с.140]

До кінця життя Л.Д. Попова працювати над темою «Особливості розвитку ідей підготовки вчительських кадрів в історії вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки», зосереджувала увагу на вивченні педагогічної спадщини освітян України.

Професор Л.Д. Попова створила власну наукову школу, підготувала понад 25 кандидатів педагогічних наук, стала автором більше 200 друкованих наукових і науково-методичних праць історико-педагогічного характеру. Нагороджена орденом Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.; 12 медалями, зокрема «За відвагу», «За

бойові заслуги», медалью імені А.С. Макаренка, медалью імені Н.К. Крупської, знаками «Відмінник народної освіти України», «Отличник народного образования СССР» тощо.

Вагомий внесок у розвиток кафедри педагогіки ХДП імені Г.С. Сковороди, налагодження зв'язку кафедри та інституту зі школами здійснено **Іваном Тимофійовичем Федоренком** (1908-1982 рр.), який народився на Ніжинщині в багатодітній сім'ї. Після закінчення семирічної школи І.Т. Федоренко 2 роки навчався в Ніжинській агротехпрофшколі. У 1927 р. вступив на фізико-математичний факультет Ніжинського ІНО, який закінчив у 1930 р. Працював учителем математики й фізики в м. Вовчанську Харківської області, у педагогічному технікумі м. Кременчуга Полтавської області. З 1935 р. професійно-педагогічна діяльність І.Т. Федоренка була пов'язана з Харковом, де він працював директором середньої школи № 4 (1943-1945 рр.), заступником завідувача міськвн (1945-1950 рр.), завідувачем міськвн (1950-1954 рр.), директором середньої школи № 77 (1954-1955 рр.), завідувачем промисловим відділом облвн (1955-1963 рр.), директором середньої школи № 94 (1963-1966 рр.). З 1966 р. І.Т. Федоренко викладав у ХДП педагогічні дисципліни на посадах доцента, професора, завідувача кафедри педагогіки (1978-1982 рр.).

У 1964 р. І.Т. Федоренко захистив кандидатську дисертацію, а в 1976 р. – докторську на тему «Дидактичні умови оптимізації підготовки учнів до засвоєння нових знань». Упродовж 1966-1982 рр. очолював проблемну лабораторію експериментальної дидактики (ЛЕД) та Харківську обласну раду педагогічного товариства.

Учений підготував п'ять монографій, 37 науково-методичних матеріалів, більше 100 наукових статей у різних виданнях. Під його керівництвом захищено три кандидатські дисертації. У 1968 р. І.Т. Федоренку присвоєно почесне звання «Заслужений учитель України», а в 1978 р. нагороджено медалью імені А.С. Макаренка.

Зі становленням і розвитком дидактичних проблем середньої та вищої школи України пов'язане ім'я **Валентини Іванівни Лозової** (1937р.н.), сторінки життя якої

яскраво представлені А.В. Троцько в книзі «Судьбы крылатые страницы» (2012) [136].
Управлінський етап її діяльності на кафедрі педагогіки ХДПУ імені Г.С. Сковороди припадає на 1982-2002 роки. Саме під її керівництвом, завдяки її науковому таланту та відданості улюбленій справі кафедра набула статусу провідної в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди. Її захопленість наукою, активний пошук, професіоналізм, широка ерудиція та вагомий педагогічний досвід сприяли піднесенню наукового авторитету кафедри, формуванню її особливого науково-педагогічного іміджу, створенню власної науково-педагогічної школи, яка відома своїм творчим доробком не лише в Харкові, але й за його межами.

В.І. Лозова народилася в с. Первомайське Зміївського району Харківської області. Закінчила з медаллю Балакліївську середню школу № 2 (1954 р.), з відзнакою ХДП імені Г.С. Сковороди (1959 р.). Доктор педагогічних наук (1991 р.), професор (1991 р.), член-кореспондент НАПН України (1992 р.), заслужений діяч науки і техніки України (1997 р.), знаний фахівець із проблем дидактики. Усе життя В.І. Лозової пов'язане з педагогічною діяльністю. З 1959 р. по 1969 р. працювала вихователем школи-інтернату № 6, учителем середньої школи № 62. Навчалася в аспірантурі на кафедрі педагогіки (одночасно працювала в СШ № 62), здійснюючи педагогічний експеримент за темою «Використання проблемних запитань і завдань для перевірки знань школярів». У 1972 р. захистила кандидатську дисертацію, а в 1990 р. – докторську на тему «Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів».

В.І. Лозова пройшла всі щаблини викладацької кар'єри: викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри, директор Інституту педагогіки і психології імені В.О. Сухомлинського ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Про рекомендацію В.І. Лозової на посаду завідувача кафедри проректор з навчально-виховної роботи В.І. Євдокимов зазначив: «В.І. Лозова працювала на кафедрі педагогіки з 1972 р., лекції і практичні заняття вирізнялися науковою глибиною, яскравістю викладу, носили новаторський характер, тісно пов'язані з практикою навчально-виховної роботи середньої і вищої школи. Успішно керувала аспірантами. Ефективно керувала опорною кафедрою педагогіки, координувала

навчальну, науково-методичну й організаційно-методичну роботу педагогічних кафедр Ворошиловградського, Полтавського, Сумського, Слов'янського, Горлівського і Глухівського педагогічних вишів України.

Упродовж 10 років працювала вчителем російської мови й літератури. Член президіуму Обласної ради педагогічного товариства УРСР, керувала районною секцією педагогіки та психології товариства «Знання», була активним лектором обласної організації товариства «Знання» УРСР» [174, с.152]. За успіхи в навчально-виховній, науковій і громадській роботі у 1988 р. Лозову нагороджено премією імені Г.С. Сковороди [171, с. 104]

В.І. Лозова має близько 200 публікацій, зокрема три монографії, 10 підручників, 17 методичних рекомендацій. Найвагоміші серед них: монографія «Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів», посібники «Пізнавальна активність школярів», «Теоретичні основи виховання й навчання» (два видання в співавторстві), «Формирование познавательной активности школьников» (у співавторстві), «Лекції з педагогіки вищої школи» (у співавторстві), «Гуманістична дидактика В.О. Сухомлинського», «Хрестоматія з педагогіки вищої школи» (у співавторстві) тощо.

В.І. Лозова продовжує інтенсивну наукову роботу, створивши потужну наукову школу. Під її керівництвом підготовлено 16 докторів та 54 кандидати педагогічних наук.

За вагомий унесок у розвиток педагогічної науки й освіти В.І. Лозова відзначена такими державними нагородами: «Відмінник народної освіти» (1976 р.), медалями імені А.С. Макаренка (1987 р.) й імені Н.К. Крупської (1990 р.), знаками імені В.О. Сухомлинського (2005 р.) й імені К.Д. Ушинського (2007 р.). В.І. Лозова – лауреат конкурсу ХДП імені Г.С. Сковороди «Людина року» (1994 р.), іменний стипендіат із гуманітарних наук Харківської обласної державної адміністрації (2005 р.), дипломант обласного конкурсу «Вища школа – кращі імена» в номінації «Викладач фундаментальних дисциплін» (2005 р.), переможець обласного конкурсу «Вища школа – кращі імена» (2010 р.).

У 1997 році за значний особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність Указом Президента України В.І. Лозовій було присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

У контексті персоналістично-біографічного методу доцільно вивчити життєпис керівника кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного інституту *Миколи Остаповича Лазарєва* (1936) та з'ясувати особливості формування його педагогічних ідей і їх вплив на розвиток кафедри.

Народився М.О. Лазарєв у с. Волобуївка Балаклійського району Харківської області. Вищу педагогічну освіту здобув у ХДПІ імені Г.С. Сковороди в 1960 р. Працював учителем російської мови та літератури, директором шкіл м. Дзержинська на Донеччині та м. Балаклії на Харківщині, на кафедрі педагогіки ХДПІ імені Г.С. Сковороди. У СумДПІ імені А.С. Макаренка працював доцентом кафедри педагогіки, деканом музично-педагогічного факультету, завідувачем кафедр педагогіки й педагогічної творчості. У викладацькій діяльності зосереджувався на читанні курсів педагогічної творчості, педагогіки, педагогіки вищої школи.

Маючи ґрунтовну наукову й методичну підготовку, багаторічний науково-педагогічний стаж, розвинуті здібності й уміння до викладацької роботи, М.О. Лазарєв, як свідчать його учні, проводив свої заняття на високому науковому й методичному рівні, творчо застосовував широкий спектр методів, прийомів і засобів навчання, демонструючи високогуманістичну культуру спілкування зі студентами, аспірантами, вчителями, колегами по кафедрі.

М.О. Лазарєв неодноразово виступав на республіканських і міжвишівських конференціях у Москві, Києві, Полтаві, Харкові та ін. містах. Був головним редактором 3-х збірників матеріалів республіканських наукових конференцій. Авторству вченого належить понад 130 опублікованих наукових робіт, зокрема 4 монографії, 9 навчальних посібників, понад 40 статей у провідних фахових виданнях. Серед них варто назвати «Евристичне навчання – новий рівень професійної творчості та майстерності педагога» (2008 р.), «Діалогічні методи – основа спільної творчості діяльності вчителя й учнів» (2010 р.), «Евристично-модульне навчання як

інтеграційна особистісно-зорієнтована технологія формування творчої особистості» (2007 р.), «Евристична діяльність – основа сучасного навчального процесу» (2009 р.) тощо.

За час науково-педагогічної роботи М.О. Лазарєв опублікував навчально-методичні посібники для вчителів: «Комплексное применение экранных и звуковых пособий на уроках русского языка» (1997 р., у співавторстві), «Педагогіка у системі політичної освіти» (1986 р.), «Педагогічні основи політичної освіти» (1989 р.), «Творчество, творческие способности и творческие методы в педагогической деятельности» (1990 р., у співавторстві). Для студентів педагогічних ВНЗ та аспірантів підготував такі навчальні та навчально-методичні посібники: «Загальні основи педагогіки. Теорія виховання» (1989 р.), «Педагогическое общение как условие творческой работы учителя и школьников в эксперименте «Экология и диалектика» (1993 р.), «Основи педагогічної творчості» (1993 р.), «Основи педагогічної творчості» (затверджено Міністерством освіти як навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів, 1995 р.).

Посібники «Основи педагогічної творчості» 1993 та 1995рр. проходили науково-методичну експертизу на кафедрах педагогіки та психології Харківського педагогічного університету й одержали схвальну рецензію спеціалістів і рекомендації до друку. Загальний обсяг друкованої науково-методичної продукції становить понад 48 друкованих аркушів.

Матеріали багаторічної науково-дослідної роботи знайшли своє відображення в науковій монографії М.О. Лазарєва «Теоретичні та методичні основи педагогічної творчості», котра була схвалена кафедрами педагогіки й психології Харківського університету, Житомирського, Полтавського педагогічних вишів, секторами педагогіки й психології ХДПІ ім. Г.С. Сковороди.

Управлінський період науково-педагогічної діяльності М.О. Лазарєва припадає на складний час соціально-економічних і політичних реформ упродовж 1987-1994 рр. Під його керівництвом колектив кафедри педагогіки не тільки не втратив свого творчого потенціалу, але й розширив його, здобув додаткові можливості кадрового зростання: при кафедрі була відкрита аспірантура,

започатковане видання збірника наукових праць «Педагогічні науки», що ввійшов до переліку фахових видань ВАК України. Предметом пріоритетного наукового інтересу викладачів стала проблема формування пізнавальної активності й творчості студентів ВНЗ та школярів. У 1994 р. переважно з числа працівників кафедри педагогіки під керівництвом проф. М.О. Лазарєва був сформований новий науковий підрозділ – кафедра педагогічної творчості [69]

Як керівник кафедри педагогічної творчості, М.О. Лазарєв разом із колегами й аспірантами працював над науковим дослідженням «Соціально-педагогічні основи становлення творчих здібностей учителя», що фінансувалося Міністерством освіти України і входило до одного з провідних напрямів наукових досліджень країни. Названа наукова проблема знайшла схвальну оцінку як ученої ради Сумського педагогічного інституту, так і Міністерства освіти.

Під керівництвом М.О. Лазарєва на кафедрі підготовлено й захищено 15 кандидатських дисертацій. За його ініціативи й активної участі створено цілісний науково-методичний центр для вивчення основ педтворчості як одного з провідних курсів професійної підготовки вчителя, розроблено науково-методичне забезпечення для його функціонування (план, програму, посібники, розробки лабораторних занять, творчих завдань). На базі міських шкіл №№ 25 і 29 М.О. Лазарєв очолював науково-педагогічний експеримент «Педагогічне забезпечення самореалізації пізнавально-творчих якостей учнів» [41, с.183-186].

За результатами наукової й методичної роботи професор М.О. Лазарєв нагороджений медаллю імені А.С. Макаренка, знаком «Відмінник народної освіти», Почесними грамотами Міністерства освіти України, знаком федерації вчених України, медаллю А.С. Макаренка «За заслуги в галузі освіти й педагогічної науки», Почесною відзнакою Української федерації вчених, нагрудним знаком «Петро Могила» за значний особистий унесок у розвиток вищої освіти, значні успіхи в організації навчальної, науково-методичної й науково-дослідної роботи, підготовці й підвищенні кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів, розвитку педагогічної науки, створенні підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів.

При дослідженні діяльності кафедр педагогіки в часи незалежної України викликає інтерес постать завідувача кафедри педагогіки СумДПУ імені А.С. Макаренка *Аліни Анатоліївни Сбруєвої* (1957р.н.), яка очолює кафедру з 1996 р. [69]. Народилася А.А. Сбруєва 24 вересня в с. Загвіздя, що на Івано-Франківщині, у сім'ї вчителів. Батько – Іванченко Анатолій Васильович (1928-2007рр.) – доктор педагогічних наук, професор, відомий український педагог, автор фундаментальних наукових праць із проблем формування наукового світогляду учнівської молоді, історії освіти, педагогіки вищої школи. У 1979 р. закінчила Житомирський державний педагогічний інститут ім. І.Я. Франка за спеціальністю «учитель англійської та німецької мови».

Упродовж 1979-1981рр. А.А. Сбруєва працювала вчителем іноземної мови в сумських школах №№ 19 та 14. Зарекомендувала себе як удумливий і творчий педагог. Це і відкрило їй шлях до наукової роботи: 1981-1984 роки ознаменувалися в біографії А.А. Сбруєвої навчанням в аспірантурі Науково-дослідницького інституту загальних проблем виховання АПН СРСР в м. Москві, після чого одразу ж у 1984р. вона захистила кандидатську дисертацію з проблем взаємодії соціальних інститутів НДР у процесі соціалізації молоді [41].

Із цього часу починається період у біографії А.А. Сбруєвої, який тісно пов'язаний із життям кафедри педагогіки Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка, де вона працювала спочатку на посаді старшого викладача (1984 р.), потім – доцента (1989 р.), завідувача (1995 р.). Упродовж 2001-2004 рр. навчалася в докторантурі Інституту педагогіки НАПН України, у 2005 р. захистила докторської дисертацію «Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)». У 2009-2016 рр. А.А. Сбруєва працювала на посаді проректора з науково-педагогічної (наукової) роботи.

У контексті вивчення науково-педагогічного довідника В.Ю. Голубченко [41] встановлено, що, працюючи на кафедрі педагогіки, А.А. Сбруєва викладає курси історії педагогіки та порівняльної педагогіки, веде спецсемінари «Українська етнопедагогіка: проблеми й перспективи», «Творча спадщина

А.С. Макаренка в контексті світової педагогічної думки», досліджує проблема порівняльного макаренкознавства, діалектику глобального та локального розвитку сучасних освітніх систем, активно займається науково-методичним забезпеченням кафедри. Однією з перших вона почала працювати з магістрантами, аспірантами, докторантами, слухачами факультету післядипломної та додаткової освіти при педагогічному університеті м. Суми.

Формування інтересів наукової школи А.А. Сбруєвої відбулося в часи становлення української державності на засадах утвердження національної освіти та шкільництва. У співавторстві вона розробила навчально-методичні посібники «Книга вчить, як на світі жить» (1996 р.), «3 історії національного шкільництва (1998 р.), де з позицій народознавства й етнопедагогіки розкривається сутність формування уявлень про національну культуру, психологію характер і темперамент, мораль, звичаї, традиції й обряди українського народу, утверджується виховання шанобливого ставлення до духовних цінностей, потреба їх зберігати і примножувати, формувати патріотизм.

З'ясовано, що науковий доробок професора А.А. Сбруєвої складає понад 200 наукових, науково-методичних праць, з-поміж яких 3 одноосібні і 8 колективних монографій, 80 статей у вітчизняних фахових виданнях, 30 статей у міжнародних, закордонних (польською, англійською мовами) і вітчизняних наукометричних виданнях, 12 посібників для студентів (8 – з грифом МОН України).

Основним напрямом наукових досліджень А.А. Сбруєвої є порівняльна педагогіка: теорія і практика освітніх реформ у розвинених англomовних країнах; теоретичні та змістові засади інтернаціоналізації вищої освіти; організаційні та змістові засади євроінтеграційних процесів у сфері вищої освіти; теорії і технології управління інноваційним розвитком вищої освіти у світі та в європейському регіоні; інноваційні компетентності агентів змін у сфері вищої освіти; інноваційних підходів до управління вищою освітою в суспільстві ризику.

Під керівництвом доктора педагогічних наук, професора А.А. Сбруєвої захищено 12 кандидатських дисертацій із проблем порівняльно-педагогічної

глобалістики, американістики та британознавства. Особлива увага приділяється теорії й практиці управління науковою роботою в університетах США; фандрейзинговим і грантрайтинговим технологіям у діяльності університетів; розгляду тенденцій розвитку європейської інтеграції в галузі вищої освіти; розвитку інноваційних шкільних й університетських мереж у розвинених країнах. Учні наукової школи А.А. Сбруєвої працюють у вищих навчальних закладах та наукових установах України.

Педагогічні погляди й переконання А.А. Сбруєвої стали домінуючими в роботі кафедри педагогіки, яку вона очолює. Колектив кафедри бере участь у різноманітних творчих проектах, де втілюються в життя концепції національного виховання, спрямування освіти на засвоєння кращого інноваційного досвіду у світовому масштабі, у системі сучасних європейських процесів, що узагальнено в колективній монографії кафедри «Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні засади» (2011 р.). У цьому напрямку колектив кафедри працює зі студентами в лабораторіях педагогічного краєзнавства та козацької педагогіки, заохочує майбутніх учителів до науково-дослідної роботи з педагогіки, до написання публікацій у науковому збірнику «Педагогічні науки».

Крім того, колектив кафедри продовжує працювати в напрямку просвітницької діяльності з учнями та вчителями, розповсюджує в школах області педагогічну та науково-популярну літературу, проводить наукові конференції, здійснює виїзні засідання Паліцинської академії. На кафедрі активно впроваджуються новітні моделі підготовки вчителя української школи.

Пріоритетні наукові інтереси кафедри під керівництвом А.А. Сбруєвої зосереджені на проблемах підвищення ефективності викладання педагогічних дисциплін у вищій школі, запровадження інноваційних технологій у викладання природничо-математичних дисциплін у середній школі; на дослідженнях у галузі педагогічного краєзнавства та порівняльної педагогіки [69].

За внесок у розвиток вітчизняної освіти А.А. Сбруєва нагороджена Почесною грамотою Кабінету міністрів України (2004), нагрудним знаком

«Відмінник освіти» (2005), має звання «Заслужений працівник освіти України» (2008).

На зламі XX-XXI сторіч кафедраю теорії та історії педагогіки (з 1995 р.) Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова з 1994 р. керує знаний науковець **Людмила Петрівна Вовк** (1947 р.), дослідниця проблеми генези пріоритетних тенденцій освіти, зокрема педагогічної демократичної традиції в Україні, історії андрагогіки в системі знань про освіту дорослих, у контексті неперервної освіти.

Біобібліографічні дані Л.П. Вовк представлено серед матеріалів наукової сесії, присвяченої 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова [19], у серії нарисів «Учені НПУ імені М.П. Драгоманова», присвяченій 45-річчю її науково-педагогічної діяльності [109].

Л.П. Вовк народилася 1 січня в с. Ялосоветському Хорольського району Полтавської області, де в 1964 р. закінчила середню школу. Її педагогічна діяльність розпочалася на вчительській посаді Бригадирівської восьмирічної школи (1964-1966 рр.). Так склалося, що педагогічна практика передувала педагогічній теорії: упродовж 1966-1971 років Л.П. Вовк навчалася на історичному факультеті КДУ імені Тараса Шевченка й отримала кваліфікацію історика-міжнародника, викладача історії та суспільствознавства з правом викладання іноземною мовою. Після закінчення аспірантури працювала викладачем кафедри педагогіки й психології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов (1974-1977 рр.), захистивши в цей час дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук (1975 р.).

У подальші роки починає формуватися управлінський досвід Л.П. Вовк: упродовж дев'яти років (1977-1986 рр.) вона працювала заступником начальника управління педагогічних навчальних закладів, начальником відділу науки Міністерства освіти України, де виявляла авторську й організаторську ініціативу в розробці цільових комплексних наукових програм із психолого-педагогічного й інших гуманітарних і природничих напрямів, оригінальних форм координації

наукових досліджень, систем і програм ефективної підготовки кадрів вищої кваліфікації для педагогічних навчальних закладів країни.

З 1978 р. розпочинається етап співтворчості Л.П. Вовк із колективом кафедри педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького на посаді доцента (1978 р.), завідувача кафедри (1994 р.), професора (1997 р.). Докторську дисертацію «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.)» вона захистила в 1996 р.

Наукові інтереси проф. Л.П. Вовк охоплюють провідні напрями: історію освіти й педагогічної думки, педагогіку дорослих у системі розвитку неперервної освіти та педагогічну підготовку майбутнього вчителя. Вони взаємопов'язані й взаємозумовлені використанням історичного досвіду пріоритетних тенденцій освіти для обґрунтування й збагачення організаційних форм неперервної освіти в сучасних умовах. Проблемі історії освіти присвячені монографічні праці, наукові статті професора Л.П. Вовк, а також підготовлені під її керівництвом дисертаційні дослідження аспірантів, докторантів, пошукачів кафедри теорії та історії педагогіки.

Л.П. Вовк започаткувала в Україні науковий напрям з історії освіти дорослих. Зокрема, у її праці «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні II пол. XIX – 30-ті рр. XX ст.» розглядається історія розвитку освіти дорослих в Україні в площині різних за характером соціально-економічних умов. Науковий інтерес Л.П. Вовк становить порівняльний аналіз розвитку проблеми на різних історичних етапах. У її наукових працях на основі вперше оприлюднених архівних матеріалів з'ясовуються проблема поширення психологічних знань у контексті неперервної освіти, її детермінованість соціальними й національно-культурними явищами, структурування й реалізація змісту знань із загальної психології, психології особистості, філософсько-педагогічних поглядів на українське освітнє питання в історії освіти [109, с.5-6].

Л.П. Вовк є автором і розробником науково-методичних версій проектів, навчальних посібників з педагогіки та історії педагогіки, додаткової навчальної літератури, які виконуються на кафедрі: «Словник навчально-педагогічних

понять і термінів» (2001 р.), «Українсько-англійський словник навчально-педагогічних понять та термінів» (2005 р.), «Основи педагогіки вищої школи» (2005 р.), «Українсько-німецький словник навчально-педагогічних понять і термінів» (2007 р.), «Українсько-французький словник навчально-педагогічних понять та термінів» (2007 р.), «Виховання у цілісному педагогічному процесі» (2008 р.) тощо. На практичному поприщі вищої педагогічної освіти України має великий попит посібник «Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум» (2003 р., 2006 р.), написаний у співавторстві.

За сумлінну науково-педагогічну працю у 1979 р., 1981 р., 1985р. Л.П. Вовк нагороджена почесними грамотами Міністерства освіти УРСР і СРСР, знаком «Відмінник народної освіти України» (1983 р.), грамотою НПУ імені М.П. Драгоманова (2004 р.), відзнакою міського голови (2004 р.), срібною медаллю «Михайло Петрович Драгоманов 1841-1895рр.» (2004 р.), медаллю Святої мучениці Варвари (2006 р.), орденом Петра Могили (2007 р.). У 2000 р. присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України».

Перспективним у напрямку наукового дослідження є вивчення та узагальнення науково-педагогічної та управлінської діяльності завідувача кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди *Світлани Трохимівни Золотухіної* (1953 р.) [124].

С.Т. Золотухіна народилася у с. Карабушено, Кегичівського району Харківської області. Після закінчення з відзнакою в 1975 р. фізико-математичного факультету ХДПІ імені Г.С. Сковороди працювала вчителем математики середньої школи № 17, вечірньої школи № 41 (м. Харків), секретарем і завідувачем відділу учнівської молоді Київського райкому комсомолу м. Харкова.

З 1978 р. С.Т. Золотухіна розпочала свою професійну діяльність у ХДПІ ім. Г.С. Сковороди, пройшла шлях від асистента до професора, створивши власну наукову школу, яка на сьогодні нараховує 6 докторів і 48 кандидатів педагогічних наук. Більше 15 років виконувала обов'язки вченого секретаря спеціалізованої вченої ради (Д 64.053.04) при ХДПУ імені Г.С. Сковороди, а з 2006 р. є заступником голови цієї ради.

Науково-дослідницькі результати, отримані С.Т. Золотухіною, знайшли втілення в кандидатській (1984 р.) і докторській (1995 р.) дисертаціях, монографії «Тенденції розвитку виховуючого навчання» (1995 р.), а також близько 200 науково-методичних працях.

За плідну роботу з виховання й навчання студентської молоді, а також підготовку науково-педагогічних кадрів С.Т. Золотухіна нагороджена грамотами Міністерства освіти і науки України, знаком «Відмінник народної освіти» (2000 р.), знаками А.С. Макаренка (2003 р.), К.Д. Ушинського» (2006 р.), медаллю Григорія Сковороди та іменним годинником Верховної Ради України (2014 р.). С.Т. Золотухіна – володар стипендії імені Василя Каразіна (2007 р.), лауреат III, V та IX обласних конкурсів «Вища школа Харківщини – кращі імена» в номінації «Викладач гуманітарних дисциплін» (2001 р., 2003 р., 2007 р.).

З 2002 р. С.Т. Золотухіна очолює кафедру загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, уособлює нове покоління керівників, здатних творчо розв'язувати завдання, уміло демонструвати сучасний стиль керівництва, витримувати розумні пропорції між власними вольовими рішеннями й вільною творчою позицією підлеглих. Вона успішно запроваджує особливу етику управління – партнерсько-рівноправний стиль взаємин, відмову від декларативного спілкування та дріб'язкової опіки. Як завідувач професор С.Т. Золотухіна досягає успіху в роботі колективу, оскільки завжди зосереджується не лише на процесі, а й на ставленні людей до своєї праці, один до одного, отриманні відчуття задоволення від власного внеску в загальний процес і кінцевий результат.

Отже, аналіз досвіду професійно-педагогічної діяльності відомих постатей очільників кафедр педагогіки упродовж досліджуваного періоду дозволив виявити й схарактеризувати змістові й процесуальні складники їхньої роботи. Завідувачі кафедр педагогіки ВПНЗ ХХ ст. сприяли активізації науково-педагогічної діяльності кафедр, займалися переглядом теоретичних курсів відповідно до освітніх законів і постанов, здійснювали роз'яснювальну роботу серед студентів, учителів і населення щодо реалізації прийнятих офіційних документів про освіту, організовували співпрацю з фаховими кафедрами в контексті професіоналізації та педагогізації освітнього

простору ВПНЗ, особисто тісно співпрацювали зі школами, сприяли активному запровадженню в навчальний процес методів проблемного й наочного навчання, технічних засобів навчання й кіно, організовували на їхніх базах експериментальні майданчики, керували університетами педагогічних (наукових) знань для вчителів, вивчали передовий досвід шкіл й інтернатів, розробляли авторські програми та спецкурси, на громадських засадах організовували заходи з ліквідації неписьменності серед населення, проводили практику на периферії, у школах робітничої молоді й у школах-інтернатах. Це були глибоко освічені особистості, блискучі оратори, майстерні, зразкові лектори, які навіть через призму ідеології заворожували різні за віком і соціальним статусом аудиторії.

Серед напрямів роботи завідувачів педагогічних кафедр, крім стратегічного управління кафедрою та її зовнішніми зв'язками, управління навчально-виховною й науковою діяльністю, персоналом і соціальною роботою, науковою школою, матеріально-технічного забезпечення роботи кафедри, варто виокремити створення інтегрованих програм, підготовку тендерних пропозицій на виконання науково-дослідної роботи, організацію маркетингу, упровадження дистанційного навчання, нових форм контролю знань тощо.

У дисертації з'ясовано, що завідувачі педагогічних кафедр часів незалежності України активно працювали над створенням умов для задоволення потреб майбутніх педагогічних і науково-педагогічних кадрів в оволодінні теоретико-педагогічними й культурними знаннями, практичними навичками наукового пошуку; підвищенням кваліфікації професорсько-викладацького складу кафедр, якості методичного забезпечення освітнього процесу; розробкою авторських концепцій і технологій навчально-виховного процесу вищої й середньої школи; поширенням новітніх педагогічних знань через численні публікації, участі в конференціях, семінарах; налагодженням узгодженої роботи структурних підрозділів ЗВПО стосовно педагогізації процесу підготовки майбутніх педагогічних і науково-педагогічних працівників. Активізація їхньої науково-дослідної роботи сприяла розвитку нових галузей педагогічної науки.

Висновки до розділу 4

Отже, у ході дослідження на основі аналізу науково-педагогічної літератури й архівних джерел [13; 14; 18; 41; 55; 183; 190; 196; 197; 198] визначено особистісні й професійні характеристики завідувачів кафедр педагогіки, узагальнено досвід їхньої управлінської й професійно-педагогічної діяльності.

Особистісний потенціал очільників кафедр педагогіки визначено як природну індивідуальну здатність, яка за певних умов проявляється в моральних вчинках, емоційно-вольових рішеннях з високим ступенем відповідальності. У свою чергу професійний потенціал завідувачів кафедр педагогіки знаходить вияв у професійній компетентності, яку засвідчують уміння використовувати раціональні прийоми й методи праці, співпрацювати зі студентами та здобувачами науково-освітніх і наукових ступенів, реагувати на вимоги практики загальної середньої та вищої школи; організаційних уміннях, які виявляються у створенні ефективної робочої атмосфери, налагодженні ефективних зв'язків, правильній організації виконання плану, розпорядництва, мотивації праці, майстерності фасилітації, справедливому розподілі трудових функцій між членами колективу, організації максимально ефективної роботи колективу, узгодженні інтересів співробітників кафедри, забезпеченні належної матеріально-технічної бази кафедри; управлінських якостях, зокрема відповідальності, сміливості, рішучості, мобільності, обов'язковості, які дають змогу приймати рішення, об'єктивно оцінювати ситуацію, прогнозувати й планувати діяльність кафедри, здійснювати контроль за виконанням, визначати стратегію поведінки й діяльності в умовах ринкових відносин.

Аналіз звітів, наказів, розпоряджень педагогічних інститутів, протоколів засідань педагогічних кафедр, особових справ завідувачів дозволив констатувати, що кожен з очільників кафедр педагогіки ВПНЗ України досліджуваного періоду – це особистість з притаманними індивідуальними характеристиками, які забезпечували ефективність науково-педагогічної діяльності своїх підрозділів на кожному з досліджуваних етапів.

Матеріали розділу відображено в таких роботах автора [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Література до розділу 4

1. Адаменко О.О. Освітня діяльність та науково-педагогічні погляди Василя Захаровича Смаля (1930-1987рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2010. 187с.
2. Адаменко О.О. Технологія персоніфікованого підходу як засіб удосконалення підготовки майбутніх педагогі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2011. № 1.33. С. 82-85.
3. Аджавенко М. Ялтинский род Збандут. URL: http://www.greeks.ua/content/jaltinskiy-rod-zbandut_ru/ru (дата звернення: 19.03.2017).
4. Ананьин С.А. Педология. *Путь просвещения*. 1923. №3-4. С.39-54.
5. Астряб О.М. К.Ф. Лебединцев. *Радянська освіта*. 1925. № 11. С. 80-81.
6. Башкір О. І. Вимоги до завідувача кафедри в структурі вищого навчального закладу. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*. Матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (17 листопада 2016, м. Одеса). Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2016. С. 63-65.
7. Башкір О.І. Забутий педагогічний досвід Т.П. Гарбуза. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: Праці I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 25 лютого 2016). URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/viewforum.php?f=118>(дата звернення: 12.07.2016)
8. Башкір О.І. Забуті імена Слобожанщини: професор педагогіки І.І. Синепол. *Культурна спадщина Слобожанщини*. Харків. 2016. № 33. 228 с. С.77-83

9. Башкір О. І., Золотухіна С. Т. Т. П. Гарбуз, І. І. Синепол: педагоги, реабілітовані історією. *Education and Pedagogical Sciences*. 2016. № 1 (164). С. 69-78.
10. Башкір О.І. І.І. Синепол у контексті забутих імен 30-х років ХХ сторіччя. *Вища і середня школа в умовах сучасних викликів*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 17 травня 2016). Харків. 2016. 296с.
11. Башкір О.І. Педагогічні погляди Т.П. Гарбуза. *Педагогіка та психологія*. Харків. 2016. Вип. 52. 336с.
12. Башкір О. І. Управлінський склад науково-дослідних кафедр педагогіки (1921-1929 рр.). *Науковий огляд*. 2017. № 2 (34). С. 31-51. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115>
13. Белюков Д.А. Вклад Артура Готлиба в развитие физического воспитания в России в начале ХХв. *Вестник архивиста*. URL: <http://www.vestarchive.ru/2014-1/2999-vklad-artyra-gotliba-v-razvitie-fizicheskogo-vozpitaniiia-v-rossii-v-nachale-xx-v.html> (дата звернення: 19.07.2016)
14. Бондар Л. Життя і науково-педагогічна діяльність С.А. Литвинова. *Педагогічна газета*. 2008. Жовтень. №10 (171).
15. Бондар Л.С. Сіяч розумного, вічного... (до 100-річчя від дня народження С.А. Литвинова). *Рідна школа*. 1998. №7-8. С. 26-27.
16. Вдовенко В., Гур'янова О. К. Лебединцев: маловідомі сторінки біографії видатного математика-методиста. *Наукові записки*. 2009. Вип. 83. С.34-39. URL: file:///D:/Закачки/Nz_p_2011_101_12.pdf (дата звернення: 6.08.2016)
17. Виноградова В.Є. Розвиток емоційного інтелекту як необхідна умова управлінської підготовки завідувачів кафедр. *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу*: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції. (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С. 17-18.
18. Виноградова В.Є. Фасилітація як важливий метод управління кафедрою вищого навчального закладу. *Кафедра у системі управління*

навчальним процесом вищого навчального закладу: Збірник наукових праць міжкафедрального науково-практичного семінару. (Київ, 18 квітня 2013). Київ, 2013. С.26-27.

19. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : за версією і сприянням ректора університету В.П. Андрущенка; у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.

20. Галів М. Категорія «вітчизняна педагогіка» в сучасному українському історико-педагогічному дискурсі. URL: http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2013_6-2/pedagogy/32-39.pdf (дата звернення: 3.06.2016)

21. Ганджій А. IV Всеукраїнська сесія Наукпедкому. *Путь просвещения*. 1925. №5-6. С.183-196.

22. Гарбуз Т. Дві групи на вчителя й комплексів система. *Радянська освіта*. 1925. №2. С. 35-40.

23. Гарбуз Т. До постановки питання про дослідні методи в шкільній роботі. *Радянська освіта*. 1926. №3. С. 28-46.

24. Гарбуз Т. Сільськогосподарський ухил у школі (продовження). *Шлях освіти*. 1926. №6-7. С. 30-47.

25. Гарбуз Т. Сільськогосподарський ухил у школі (продовження). *Шлях освіти*. 1926. №8-9.

26. Гарбуз Т. Актуальні питання політехнічного навчання. *Комуністична освіта*. 1933. №8. С. 78-81

27. Гарбуз Т. Етапи в розвиткові комплексних програмів. *Шлях освіти*. 1925. №9. С.74-81.

28. Гарбуз Т. Загальні методи шкільної роботи (продовження). *Освіта на Харківщині*. 1928. №4-5. С. 27-31.

29. Гарбуз Т. Загальні методи шкільної роботи. *Освіта на Харківщині*. 1927. №2-3. С. 59-63.
30. Гарбуз Т. Краєзнавство й трудова школа. *Радянська освіта*. 1925. №3. С. 46-50.
31. Гарбуз Т. Методика проектів у політехнічній школі. *Комуністична освіта*. 1931. №4. С. 93-99.
32. Гарбуз Т. Наші педагогічні шукання. *Шлях освіти*. 1928. №1. С. 35-42.
33. Гарбуз Т. Огляд літератури з політехнізації навчання за 15 років. *Комуністична освіта*. 1932. №11-12. С. 187-191.
34. Гарбуз Т. Орфографічна грамотність учнів трудових шкіл та методика орфографічної праці. *Український вісник експериментальної педагогіки*. 1929. Вип. 1 (2). С. 99-123.
35. Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки. *Радянська освіта*. 1925. № 8-9. С. 65-68.
36. Гарбуз Т. Політехнізм у висвітленні журналу «Комуністична освіта» за два роки (1930-1931). *Комуністична освіта*. 1932. №4-5. С. 36-44.
37. Гарбуз Т. Сільськогосподарський ухил у школі. *Шлях освіти*. 1926. №4-5. С. 36-49.
38. Гарбуз Т. Чи потрібен підручник з політехнічного навчання. *Комуністична освіта*. 1933. №7. С. 78-81.
39. Глушков П.М. Костянтин Феофанович Лебединцев. *Методика викладання математики в середній школі: Республіканський наук.-метод. зб.* Київ, 1968. Вип.4.
40. Гнізділова О.А. Наукові школи вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ століття: теорія, досвід, перспективи. : Монографія. Полтава : Вид-во ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2011. 388С.
41. Голубченко В.Ю. Освіта Сумщини в іменах: науково-педагогічний довідник. Суми. 2012. 400с.

42. Гончаренко С.У. Наукові школи в педагогіці. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692с.
43. Готалов-Готлиб А.Г. Кризис университета и вопрос о подготовке учительства. *Путь просвещения*. 1923. №2. С.289-329.
44. Готалов-Готлиб А.Г. Система повышения квалификации народного учительства в Германии. *Шлях освіти*. 1925. №7-8. С. 175-197.
45. Гребцова І.С., Гребцов В.М. Готалов-Готліб Артемій Григорович 1866-1960. *Одеські історики: Енциклопедичне видання / відповід. ред. В.А. Савченко*. Одеса, 2009. Т. І. (початок ХІХ – середина ХХ ст.). 480с.
46. Григор'єв М.О. Нариси марксистської педагогіки. *Радянська школа*, 1931. С. 60.
47. Григор'єв М.О. Сучасні педагогічні течії в СРСР. *Радянська освіта*. 1929. № 1. С. 14-19.
48. Григор'єв М. За марксо-ленінську теорію в педагогіці (Резолюція дискусійної сесії Українського науково-дослідного інституту педагогіки). *Радянська освіта*. 1931. № 5. С. 33-38.
49. Григор'єв М. Про викладання громадянської історії в середній школі. *Комуністична освіта*. 1934. №7. С.25.
50. Григор'єв М.О. Нариси марксистської педагогіки. Харків, 1931. 117с.
51. Гупан Н. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти*. 2002. №2. С. 42-45.
52. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: «А.П.Н.», 2002. 224с.
53. Дичек Н.П. С.А. Ананьин. *Антология педагогической мысли Украинской ССР*. / Сост. Н.П. Калениченко. Москва, 1988. С.401-405.
54. Дівінська Н.О. Оптимізація процесу професійно-педагогічної підготовки майбутнього завідувача кафедри засобами інтерактивних технологій навчання. *Організація діяльності випускної кафедри в умовах інтеграції освіти*:

Збірник матеріалів круглого столу. (Київ, 25 вересня 2014). р. / [ред.кол. Г.В. Онкович, А.Б. Кондрашихін, І.М. Мельникова, В.Є. Виноградова]. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2014. С.32-34.

55. Дічек Н.П. Лебединцев Костянтин Феофанович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн.1. С.571-578.

56. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.15-20.

57. Дічек Н. Внесок Одеського лікарсько-педагогічного кабінету в реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. № 2. С. 80-86.

58. Дічек Н.П. Ананьїн Степан Андрійович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Т.2. С.210-128.

59. Дічек Н.П. Внесок М.Ф. Даденкова в розвиток історико-педагогічної науки України. *Зб. наук. праць Кам'янець-Под. держ. пед. ун-ту. Сер. соц.-педагогічна*. 2002. Вип.3. Т.1.

60. Дічек Н.П. З галереї портретів українських педагогів 20-х років ХХ ст. *Шлях освіти*. 2002. №3.

61. Дружилов С.А. Кафедра вуза в новых условиях: проблемы и перспективы. *Инновации в образовании*. 2013. № 3. С. 60-74.

62. Дубасенюк О.А. Житомирська науково-педагогічна школа: історія, здобутки, перспективи. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692с.

63. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: О коллективном способе учебной работы: Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1991. 192с.

64. Елькін Давид Генріхович. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Елькін_Давид_Генріхович (дата звернення: 13.01.2017).

65. Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882-1952): Монографія. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2004.
66. Зильберштейн А.И. Программы курса педагогики высшей школы. Харьков, 1969. 22с.
67. Золотухіна С.Т. Виховна функція науково-педагогічної школи. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2012. 692.
68. Історія кафедри педагогіки ОНУ імені І.І. Мечникова. URL: <http://onu.edu.ua/ru/structure/faculty/rgf/pedag/history> (дата звернення: 21.06.2017).
69. Історія кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. URL: https://ipp.sspu.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=44 (дата звернення: 29.06.2017).
70. Історія Національної академії наук України. Т. I (1924-1928). Київ, 1998. С. 534-535; Т. II (1918-1933). Київ, 2003. С. 339-342.
71. Калагурка Х.І. Коменіана у науково-педагогічній спадщині Федора Науменка. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. №2. С. 173-175.
72. Калмикова Л.О. Наукова школа як форма підвищення науково-професійного потенціалу кафедри. *Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу*: зб. наук. пр. міжкафедрального науково-практичного семінару (Київ, 18 квітня 2013). Київ: АМУ. 2013. С.55-56
73. Каргапольцева Н.О. Подготовка заведующего кафедрой к формированию инновационной образовательной среды в пространстве университетского округа // *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу*. Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С.50-51
74. Карпунь І.Н. Кафедра ВНЗ на шляху реформ. Львів, 2012. 214с.

75. Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб: [Некролог]. *Византийский Временник*. 1962. Т. 21 (46). С. 245-246.
76. Катханов М.Н. Кафедра – главное звено высшего учебного заведения: Метод. пособие. Москва, 1982. 143с.
77. Кафедри педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012): історія та сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету) / Упор. О.В. Голуб. Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
78. Киевские математики-педагоги / Под. ред. А.Н. Боголюбова. Киев, 1979.
79. Коваленко В. Богодухівщина в часи Хвильового (спогади до біографії письменника). *Хвильовий М.*: Твори в п'ятьох томах / За заг. ред. Г. Костюка. Нью-Йорк, Балтімор, Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово» і українське видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка, 1986. Т.5.
80. Костюк Г. До нового трактування біографії М. Хвильового. *Хвильовий М.* Твори в п'ятьох томах / За заг. ред. Г. Костюка. Нью-Йорк, Балтімор, Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово» і українське видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка, 1986. Т.5.
81. Ланков А.В. К истории развития передовых идей в русской методике математики. URL: <http://www.biografia.ru> (дата звернення: 18.04.2016)
82. Ланков А.В. Научное общение математических кафедр педагогических вузов Урала. URL: <http://www.mathnet.ru/links/eb79d38dc629e893f2e8f109b88e389a/rm8391.pdf> (дата звернення: 13.05.2016)
83. Лебединцев К.Д. Как поддерживать дисциплину в средней школе? *Педагогическая мысль*. 1904. Вып. 1. С. 79-80.
84. Лебединцева Е.К. Константин Феофанович Лебединцев. *Преподавание алгебры и начал. анализа: Пособие для учителей*. Київ: Радянська школа, 1984. С. 236-244.

85. Левченко В.В., Петровський Е.П. Михайло Іванович Гордієвський - забутий професор Одеського державного університету. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-126126.html> (дата звернення: 17.10.2016)

86. Левченко В.В. Матеріали личного архива А.Г. Готалова-Готлиба как исторический источник. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*: збірка наукових праць / відп. ред. М.І. Михайлуца. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. Вип. 6. С.190-197.

87. Лесик Г.В. Мудрий наставник Степан Литвинов: погляд у минуле *Нові технології навчання*: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2009. Спец. Випуск № 59. Ч.1. 70с.

88. Лесик Г.В. Педагогічний погляд Степана Литвинова на стан підготовки вчителя. *Вища освіта України*: Тематичний випуск №3 «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». 2008. Т.ІІІ (10). 620с.

89. Лесик Г.В. Науково-педагогічні погляди та освітня діяльність С.А. Литвинова (1916-1982 рр.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2010. 266с.

90. Литвинов С.А. За антирелігійне виховання дітей. Педагогічна бібліотека для батьків. *Комуністична освіта*. 1932. № 8-9. С. 223-226.

91. М.Х. Спроба методики мови в трудових школах молодшого концентру: Рецензія на підручник Т.П. Гарбуза «Рідна мова в трудовій школі». *Шлях освіти*. 1929. С.212.

92. Майборода В.К., Адаменко О.О. Себе освіті присвятив. Василь Назарович Смаль (1930-1987рр.): монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2011. 182с.

93. Майборода В.К., Лесик Г.В. Степан Андрійович Литвинов: учитель, вчений, інтелігент: Монографія. Луганськ: Вид-во СЛУ імені В. Даля, 2011. 220с.

94. Мельникова І.М. Тренінгові технології у професійно-управлінській підготовці молодих завідувачів соціально-гуманітарних кафедр. *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального*

закладу: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014). Київ, 2014. С. 72-74

95. Мельникова И.Н. Роль личности заведующего в оптимизации научно-педагогического персонала профессорско-преподавательского коллектива кафедры. *Кафедра у системі управління навчальним процесом вищого навчального закладу: зб. наук. пр. міжкафедрального науково-практичного семінару* (Київ, 18 квітня 2013). Київ: АМУ, 2013. 131с.

96. Мовчан О.М. Чи були профспілки 20-х «школами комунізму»? *Проблеми історії України: факти, судження, пошук: Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 11. С. 48-93.

97. Н.Т. [Николай Тарасевич – прим. Н.Т.]. Педологические институты, как самостоятельные научные центры. История развития Одесского Педологического И-та. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 126-149.

98. Научная деятельность Одесского педологического института в 1921г. *Наука на Украине*. 1922. №3. С.242-244.

99. Научно-исследовательский институт педагогики Украинской ССР (1926-1976). Київ: Вища школа, 1976.

100. Нємченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович: історик, педагог. *Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. словник : в 4 т. / відп. ред. В.А. Сминтина, заст. відп. ред. М.О. Подрезова ; редкол.: Ю.А. Амброз, Т.В. Васильєва, І.С. Гребцова та ін. ; упоряд. та бібліогр. ред. : В.П. Пружина, В.В. Самодурова*. Одеса: Астропринт, 2000. Т. 2. С. 334-336.

101. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: историко-педагогические очерки. Москва: Педагогика, 1979. 216с.

102. Педагогічна Харківщина: довідник / за ред. І.Ф. Прокоренка, В.І. Лозової. Харків, 1999. 118с.

103. Первая сессия Научно-Методического Комитета (21 - 30.01.1923) *Путь просвещения*. 1923. № 3. С. 303-307.

104. Першина З.В. Історіографічний підсумок та проблеми вивчення історії Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. *Записки історичного факультету*. 2000. Вип. 10. С. 29.
105. Петренко О.Б. Новаторські ідеї КФ Лебединцева щодо організації спільної освіти дітей обох статей (початок ХХ ст.) *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип.2. Т.1. С.70-73.
106. Попів О. Від абабагаламаги до соцвиху. *Шлях освіти*. 1924. №10. С.38.
107. Попов А. Факультет соціального виховання Харківського ІНО. *Путь просвещения*. 1922. №2. С. 226.
108. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХст.). Харків: ХНПУ, 2007. 152с.
109. Професор Людмила Петрівна Вовк : біобібліографічний покажчик. Київ, 2008. 30с
110. Пуха Іван Васильович: Біобібліографічний список / Укладач Г. Нагорна. Запоріжжя, 2006. 40с.
111. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебник: 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.
112. Робітна книжка з правопису та граматики української мови: 3-й рік. Харків: Радянська Школа, 1931.
113. Робітна книжка з правопису та граматики української мови: 4 рік. Харків: Радянська Школа, 1931.
114. Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования. *Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924)*: сб. статей и докладов. Харьков: Госиздат Украины, 1925. С. 98-113.
115. Селиханович И.Б. Основы воспитания коммунистической морали. *Советская педагогика*. 1940. № 7. С. 3-17.
116. Синепол І.І. 3 підсумків роботи школи Харківської області. *Комуністична освіта*. 1933. №5. С. 80-84.

117. Синепол І.І. Поглибити військово-оборонну роботу в школі. *Комуністична освіта*. 1932. №8-9. С.112-122.
118. Смолич Ю.К. Розповідь про неспокій (дещо з книги про двадцяті й тридцяті роки в українському літературному побуті). Київ: Радянський письменник. 1968. Ч.1. 286с.
119. Стрілець С.І. Інновації у вищій педагогічній освіті: теорія і практика: навч. посіб. для студентів ВНЗ / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів: Лозовий В.М., 2013. 507с.
120. Стрілець С.І. Проблеми шкільної математичної освіти у педагогічній спадщині К.Ф. Лебединцева (1978-1925) : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2003. 278с.
121. Суханов А.Ф. Об уставе высшей школы СССР. *Высшая школа*. 1938. № 6-7. С.37-53.
122. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. №4. С.10-15.
123. Сухомлинська О.В. Готалов-Готліб Артемій Григорович. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн.2. С.303-308.
124. Сходінками до наукової школи / Упор. О.В. Васильєва, Л.Д. Зеленська, Г.І. Приходько та ін. ; за ред. Л.Д. Зеленської. Харків: Райдер. 2008. 116с.
125. Таранченко О. Періоди становлення та розвитку системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні. *Дефектологія*. 2006. № 3. С. 47-52.
126. Тарасевич М.М. Одеський краєвий колектор для дефективних дітей. *Шлях освіти*. 1927. № 4. С. 218-219.
127. Тарасевич Н. Педология и ее значение в современном педагогическом строительстве. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 1-22.
128. Тарасевич Н.Н. Высшие педологические курсы в Одессе. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 289.

129. Тарасевич Н.Н. Итоги II съезда психоневрологов в Ленинграде. *Путь просвещения*. 1924. № 4-5. С. 163-189.
130. Тарасевич Н. О научно-педагогической работе в детучреждениях Соцвоса. *Наша школа*. 1923. № 4-5. С. 31-35.
131. Тарасевич Н.Н. К вопросу о сексуальных переживаниях у современного нормального и дефективного детства. *Шлях освіти*. 1925. №7-8. С.108-144.
132. Тарасевич Н.Н. Элементы педологии. *Шлях освіти*. 1925. №9. С. 32-65.
133. Тарасович М. Одеський Лікарсько-Педагогічний Кабінет. *Шлях освіти*. 1929. № 8-9. С. 142-146.
134. Татенко О.С. М.Ф. Даденков як історик педагогіки. *Педагогіка: Респ. наук.-метод. Збірник*. Київ, 1967. Вип.5.
135. Типовий статут вищого навчального закладу. *Збірник наказів народного комісаріату освіти*. 1938. №32. С.2-9.
136. Троцко А.В. Валентина Лозовая: Судьбы крылатые страницы. Харьков: ВД «Школа», 2012. 112с.
137. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн.2: Навч. Посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 552с.
138. Філімонова Т.В. Гендрихівська Антоніна Іванівна: історико-педагогічна персоналія. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць / Херсонський державний ун-т. Херсон: ХДУ, 2005. Вип. 40. С. 272-277.*
139. Флегонтова Н.М. Естетичні та етичні чинники розвитку комунікативного досвіду завідувачів філологічних кафедр. *Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу: Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014).* Київ, 2014. С.121-122
140. Фурман І.В. Нові ідеї розвитку математичної освіти у працях Костянтина Лебединцева. *Науковий огляд*. URL:

<http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/249/404> (дата звернення: 22.02.2016)

141. Чернов Б. Дослідження українських педагогів 20-х років ХХ ст. – основа розвитку сучасної національної педагогічної думки. *Наук. зап. з укр. історії*: зб. наук. статей. Переяслав Хмельницький, 2012. Вип. 28. С. 291-298.

142. Яворовська Стефанія. Методичні ідеї та знахідки Терентія Гарбуза. *Рідна школа*. 2003. №5. С. 59-61.

143. Яворська С.Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (ХVI–ХХ ст.). Автореф. ... доктора пед. наук : 13.00.02 : Київ, 2005. 49с.

144. Ярошенко М.М. Педагогічні праці С.А. Ананьїна. *Педагогіка*: Респ. наук.-метод. Збірник. Київ, 1968. Вип.7.

145. Bashkir O. I., Vakulenko T. S. Pedagogisation trend in Ukrainian education in the first third of the XX century. *Modern education: philosophy, innovation, experience*, Lodz (Poland), 2016. № 3(7). p. 8-14. URL: <http://edukacjanowoczesna.com/en>

Державний архів м. Києва

Фонд Р-346. Київський державний педагогічний інститут ім.

О.М. Горького Міністерства освіти УРСР

146. Бурлака Яків Іванович, кандидат педагогічних наук, професор // Оп.5. Спр.999. 12 арк.

147. Даденков Микола Федорович // Оп.5. Спр.121. 12 арк.

148. Личное дело доктора педагогических наук, профессора Литвинова Степана Андреевича // Оп.5. Спр.237. 62 арк.

149. Личное дело к.п.н., доцента Бурлаки Якова Ивановича // Оп. 5. Спр.33. 19 арк.

150. Отчет об учебно-методической работе кафедры педагогики за 1965-1966 уч.год // Оп.2. Спр.2492. 18 арк.

151. План и отчет об учебно-методической и научно-исследовательской работе кафедры педагогики за 1959-1960 уч.год // Оп.2. Спр.1706. 66 арк.

152. Протоколы заседаний кафедры общей педагогики за 69-70у.г. // Оп.2. Спр.2998. 95 арк.

Державний архів Одеської області

Фонд Р-6570. Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д. Ушинського

153. Гордиевский М.И. // Ф. Р-1593 Одеський інститут народної освіти (ІНО) Одеського губернського відділу вищих учбових закладів. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 18.

154. Збандуто Степан Федорович // Путівник. Випуск 1. Фонди особового походження / упорядкув. В. Ф. Онопрієнко. Одеса: Прес-кур'єр, 2012. 292с.

155. Отчет о работе института за 1942-1943угод // Оп.3. Спр.3. 39 арк.

156. Протоколи засідань бюро за 1922р. // ДАОО. Ф. Р-1593 (Одеський інститут народної освіти (ІНО)). Оп. 1 (Копії циркулярів Одеського губернського відділу вищих учбових закладів. Списки і особові справи професорсько-викладацького складу, аспірантів, асистентів, студентів і адміністративно-технічного персоналу). Спр. 404. 25арк.

Фонд 7510. Особовий фонд Збандуто Степана Федоровича – доктора педагогічних наук, професора кафедри педагогіки Одеського педагогічного інституту м. Одеса

157. Збандуто Степан Федорович // Од.зб. 47 (1939-1972).

158. Письма деятелей науки и культуры к С.Ф. Збандуто: 1965-1972 // Спр. 44. 54 арк.

159. Список научный трудов С.Ф. Збандуто // Спр.45. 18 арк.

Державний архів Харківської області

Фонд Р-4293. Харківський державний педагогічний інститут імені Г.С. Сковороди

160. Відчит про роботу ХДПІ // Оп. 2. Спр.12. 32арк.

161. Годовой отчет о научно-исследовательской работе кафедр института за 1945 год // Оп. 1. Спр.47. 45 арк.

162. Отчет о работе института за 1944-1945у.г. // Оп.2. Спр.34. 28 арк.

163. Переписка с управлением по делам высшей школы об укомплектовании института профессорско-преподавательскими кадрами, о назначении на работу выпускников // Оп. 2. Спр. 28. 55 арк.

164. Переписка со Всесоюзным комитетом по делам высшей школы о возобновлении // Оп. 2. Спр.9. 59 арк.

165. План и отчет об учебно-метод и научно-исследовательской работе кафедры за 1962-1963н.р. // Оп. 2. Спр. 2087. 30 арк.

166. Стенограма засідання ради педагогічного інституту від 25 березня 1939 року // Оп 1. Спр.58. 36 арк.

167. Стенограмма заседания ученого совета института за 1939г. // Оп.1. Спр.61. 57 арк.

168. Стенограммы заседания совета // Оп.1. Спр.63. 65арк.

169. Стенограммы заседания ученого совета педагогического института // Оп.1. Спр. 35.102 арк.

Архів СБУ Харківської області

170. По обвинению Синепола Ивана Ивановича // Спр. 45326. 68 арк.

Архів Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

171. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-16 заседаний кафедры и документы к ним // Ф.Р-4293. Спр.585. 135 арк.

172. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-17 заседаний кафедры и документы к ним // Ф. Р-4293. Спр.153. 292. арк.

173. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-17 заседаний кафедры и документы к ним // Ф.Р-4293. Спр.603. 16арк.

174. Кафедра педагогики. Протоколы №№1-18 заседаний кафедры и документы к ним // Ф. Р-4293. Спр.568. 180арк.

175. Накази по Всеукраїнському інституті народної освіти імені М.О. Скрипника (1932р.) // Ф. Р-1427. Оп 7. Од.зб. 7. 135 арк.

176. Накази по інституту (1934) // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 3. 174 арк.

177. Накази по ХДПІ (1.01.1934-31.12.1934) // Ф. Р-4293. Оп.1. Спр.3. 122 арк.
178. Накази по ХДПІ // Ф. Р-4293. Оп.1. Од. зб. 50. 98 арк.
179. Накази по ХДПІ від 1.08.1938 – 31.12.1938 // Ф. Р-4293. Оп. 1. Од. зб. 24.
180. Накази по ХДПІ від 2 січня 1938 – 31 липня 1938 // Ф. Р-4293. Оп.1. Од.зб.23.
181. Особова справа проф. Зільберштейна А.І. (15.05.1946-30.06.1984). 88 арк.
182. Протокоды совета института за 1984-1985у.г. // Ф.Р-4293. Спр.296. 200 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України (ЦДАВО України)**

Фонд 166. Міністерство освіти України

183. Гарбуз Терентій Павлович // Опис 12. Спр.1446. 32арк.
184. Гордієвський М.І. // Оп.12. Спр.1602. 27арк.
185. Киевский государственный педагогический институт им. А.М. Горького. Отчет за 1946-1947уч.г. // Оп.15. Спр.307. 144 арк.
186. Матеріали до річного звіту ХІНО за 1925-1926 учбовий рік // Оп.7. Спр.132. 45арк.
187. Матеріали про організацію та роботу науково-дослідної кафедри педології при Одеському педологічному інституті (протоколи, звіти, доповідні записки, резолюції зборів) // Оп. 2. Спр. 468. 95 арк.
188. Матеріали про реорганізацію системи і мережі педагогічної освіти // Оп. 8. Спр. 394. 178 арк.
189. Матеріали про роботу науково-дослідних кафедр Київського ІНО // Оп.6. Спр. 4634. 117арк.
190. Матеріали про роботу науково-дослідницьких кафедр Одеського ІНО // Оп.6. Спр. 4664. 140 арк.

191. Матеріали про роботу науково-дослідницьких кафедр Одеського ІНО // Оп.6. Спр.4664. 257 арк.
192. Матеріали про роботу науково-дослідчих кафедр ХІНО // Оп. 6/ІІІ. Спр. 4579. 479 арк.
193. Матеріали про роботу ХІНО на 1926-1927 н.рік (протоколи, тези доповідей, резолюції, звіти, накази // Оп.6. Спр.804. 114арк.
194. Машинописний рукопис підручника Т.П. Гарбуза «Початок правопису та граматики для І і ІІ року навчання» // Оп.11. Спр.222. 47 арк.
195. Операційні плани, кошториси витрат науково-дослідної кафедри педагогіки при ХІНО на 1925-1926 н.р. та листування з цим інститутом про заснування кафедри педології // Оп. 2. Спр.1206. 113арк.
196. Положення і проекти положень про організацію методичної роботи // Оп.6. Спр.707. 141 арк.
197. Радзімовська В.В. // Оп.12. Спр.6348. 24 арк.
198. Річний звіт ХІНО за 1925-1926н.р. // Оп.7. Спр.131. 58 арк.
199. Списки кафедр вузів України та їх викладачів на 1930-1931 н.р. // Оп.9. Спр.1413. 111арк.
200. Статут Полтавського українського педагогічного інституту // Оп.1. Спр. 1101. Арк.25.
201. Матеріали про організацію науково-дослідних кафедр при Одеських вузах (протоколи, плани, доповідні записки, схеми, кошториси) (15.10.21-15.02.24) // Оп.2. Спр.465. Арк. 74-75.

РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДР ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Реформування вищої педагогічної освіти України в умовах євроінтеграційних процесів і реалізації державної політики у сфері загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016) здійснюється відповідно до завдань, висвітлених у Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (2015) тощо. Нормативними документами проголошено доцільність підготовки компетентного, умотивованого до змін учителя як носія гуманістичної філософії національних і загальнолюдських цінностей, коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини; упровадження в практику підготовки освітян наукоємних й інформаційних технологій; розробки спільних європейських площин цінностей, засад складної архітектури професійної підготовки науково-педагогічних і педагогічних кадрів; визначення єдиної методологічної платформи становлення нового вчителя на основі сенсовизначальних принципів і норм, вироблених педагогікою впродовж її історичної еволюції тощо.

Формування нової української школи визначально пов'язане з рівнем педагогічної освіти в країні. Тому й надзвичайно актуальною є проблема аналізу стану педагогічної освіти в Україні, її інституцій у сучасних умовах і прогнозування їх розвитку в подальшому. Над питаннями стратегії розвитку педагогічної освіти працюють В.І. Бондар [6], Р.М. Вернидуб [8], Л.П. Вовк [10], Т.О. Дороніна [12], М.В. Елькін [13], С.Т. Золотухіна [14], О.Ю. Ільченко [15], О.М. Коберник [19], Л.І. Міщик, О.П. Демченко [20], С.І. Ніколаєнко [21], Д.І. Пащенко [22], О.Я. Савченко [27], А.А. Сбруєва [34], М.М. Чепіль [38] та інші, котрі безпосередньо чи то опосередковано торкаються питань кафедр педагогіки в структурі педагогічних ВНЗ.

У Національній доктрині розвитку освіти України XXI сторіччя (2013) особлива увага приділяється становленню вчителя-професіонала, здатного

організувати навчально-виховний процес на всіх рівнях освіти, у всіх типах освітніх закладів, здійснювати якісну науково-дослідницьку діяльність у рамках свого фаху, самоосвіту, перебувати в стані постійної готовності до управлінської діяльності. На покращенні підготовки педагогів, спрямуванні додаткових інвестицій у їхню підготовку, удосконаленні освітніх програм педагогічних ВНЗ у межах нових світових тенденцій і суспільних вимог наголошують науковці й практики (С. Васильєва [7], Г. Фішлер [46], А. Арендс [41], С. Бьомеке [44], Г. Белленберг [43] та ін.).

У дослідженні виявлено різносторонню діяльність педагогічних кафедр вищих педагогічних навчальних закладів України. Серед них такі: кафедра загальної педагогіки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (керівник к.пед.н., професор М.В. Елькін), кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (керівник д.пед.н., професор Л.І. Міщик), кафедра загальної педагогіки й андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (керівник д.пед.н., доцент О.Ю. Ільченко), кафедра педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (керівник д.пед.н., професор О.М. Коберник), кафедра педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (керівник д.пед.н., професор А.А. Сбруєва), кафедра теорії й історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (керівник д.пед.н., професор Л.П. Вовк), кафедра педагогіки Криворізького педагогічного університету (керівник д.пед.н., професор Т.О. Дороніна), кафедра загальної педагогіки й педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (керівник д.пед.н., професор С.Т. Золотухіна), кафедра педагогіки Бердянського державного педагогічного університету (керівник д.пед.н., професор Л.О. Лісіна), кафедра педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (керівник д.пед.н., професор З.Н. Курлянд), кафедра педагогіки Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (керівник д.пед.н, професор О.В. Акімова), кафедра педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (керівник д.пед.н, професор В.В. Радул), кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (керівник д.пед.н, професор М.М. Чепіль), кафедра педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (керівник д.пед.н, професор Г.М. Мешко) та ін.

Пріоритетним й об'єднувальним для всіх зазначених вище педагогічних кафедр є те, що їх професорсько-викладацькі колективи забезпечують викладання циклу педагогічних дисциплін для студентів усіх напрямів підготовки та спеціальностей педагогічних університетів (загальна педагогіка, педагогіка, історія педагогіки, основи наукових досліджень, професійна педагогіка, методологічні засади професійної освіти, дидактичні основи професійної освіти, теорія й історія педагогіки, педагогіка вищої школи, менеджмент в освіті, теорія й практика науково-педагогічних досліджень тощо), здійснюють керівництво педагогічною практикою майбутніх учителів. На кафедрах діє аспірантура й докторантура з педагогічних спеціальностей. Активно проводяться теоретичні й прикладні педагогічні дослідження.

У ході аналізу Першої міжнародної науково-практичної конференції «Кафедра в системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу» (2014) [26], доповідей її учасників (П.І. Безус, Г.В. Бондаренко, В.Є. Виноградова, Н.М. Дем'яненко, Н.О. Дівінська, Н.О. Каргапольцева, А.Б. Кондрашихін, Г.Ю. Кравченко, Л.І. Курило, Д.О. Махотін, Г.В. Онкович, Ю.А. Скиба, Ю.М. Скорик ін.) визначено необхідність прогресивних змін у сфері вищої освіти України через збереження її кращих традицій, важливість пошуків інноваційних механізмів і фінансово-економічних важелів її модернізації в умовах перманентних суспільних перетворень. У резолюції конференції зазначалося:

1) визнати актуальними та своєчасними завдання науково-методологічного обґрунтування засад розвитку кафедри як базового елемента в системі управління навчальним процесом вищої школи, створення нової моделі університетської й академічної освіти третього тисячоліття;

2) головною турботою у функціонуванні системи вищої освіти та кожної кафедри вважати виховання особистості студента на засадах трансформації, інноваційності й інформатизації довілля, поєднання навчального процесу з виховним через ціннісний вимір, цілеспрямовання самостійної роботи студентів, розвитку їхньої творчої активності, прищеплення духовності й гуманістичних ідеалів, навичок соціального партнерства та діалогізму;

3) найважливішими для подальшої модернізації вищої освіти на рівні кафедри є кадровий аспект її організації, запровадження компетентнісних підходів, активних, інтерактивних, мас-медіа й інших сучасних технологій навчання, інтегрованих дисциплін, використання відкритих систем дистанційного навчання й елементів віртуалізації, неухильне піднесення професійної компетентності педагога через кваліметричні, факторно-критеріальні моделі, маркетингово-моніторингові процедури;

4) стрижнем успішності функціонування кафедри стає її наукова та методична діяльність, швидка адаптація навчального процесу до змінних умов довілля, подолання стереотипів у його організації, створення нових знань, імплементація (трансфер) до нього нових знань, залучення працівників до атестаційного процесу, а студентів – до наукової творчості;

5) умовою зростання якості роботи кафедри є формування наукової школи, спеціалізація педагогічної майстерності та навчально-методичного забезпечення відповідно до галузі знань, спеціальності, поєднання наукових досліджень із практикою суспільного життя, господарською діяльністю тощо, запровадження окремих блоків психолого-педагогічної підготовки майбутніх спеціалістів згідно з певною спеціалізацією;

6) важливим чинником успішності освітньої галузі є втілення нових підходів до її менеджменту й інноваційних методів на рівні кафедри, неухильне

піднесення її провідної ролі в менеджменті освіти, методів оцінки ефективності роботи викладачів, якості викладання, соціальної захищеності викладацької праці, подальший розвиток соціально-правових, гуманітарних функцій кафедри в суб'єктно-об'єктній діалектиці управління;

7) концептуальними основами функціонування кафедри є підходи до формування професорсько-викладацького складу, матеріально-технічна база, характер розподілу дисциплін, спрямованість на європейські стандарти освіти, створення творчої ділової атмосфери роботи колективу та оптимального освітнього сектора оновлення змісту професійних знань;

8) якість вищої освіти залежить від особистості завідувача кафедри, його компетентнісних і лідерських властивостей, психолого-педагогічної та економіко-управлінської підготовки, практичних навичок у відповідній галузі знань, володіння сучасними засобами менеджменту освіти, мотивації діяльності, дотримання гуманістичних цінностей, спрямованості на самовіддачу, активну працю, здобуття авторитету серед колег і молоді;

9) джерелом розвитку кафедри вважати якість професорсько-викладацького складу, спроможність нарощувати рівні кваліфікації кожного викладача та його практичних навичок в обраній галузі знань, педагогічну майстерність, уміння застосовувати новітні форми надання освітніх послуг (LLL, безперервна освіта та освіта дорослих, «он-лайн» викладання тощо);

10) зовнішніми чинниками розвитку кафедри та вищої освіти в цілому є залучення громадськості, експертиза, контроль і моніторинг освітньої діяльності, для чого визнати доцільним створення *асоціацій завідувачів кафедр*, інших громадських неприбуткових об'єднань тощо.

У ході наукового пошуку встановлено, що стратегія розвитку кафедри – це не лише керівництво до дії, це система цінностей і настанов, що існують на кафедрі, ставлення до роботи, розуміння майбутнього, прагнення до позитивних змін. Стратегію розвитку кафедри представлено на рисунку 5.1. [25, с. 299]. На думку І.В. Цепової, розробка стратегії кафедри підпорядковується таким

принципам: нормативності, динамічності, комплексності, колективної та особистісної відповідальності, рефлексії, публічності [37, с. 73].

Стратегія розвитку кафедри	Маркетингі контакти з освітніми установами	Навчально-методичні та наукові контакти
<ul style="list-style-type: none"> • розробка спільного стратегічного плану розвитку кафедри • рейтингова система оцінки діяльності викладачів і самої кафедри • економічний розвиток • попечительська рада • асоціація випускників • відкриття нових спеціальностей • підготовка управлінського резерву 	<ul style="list-style-type: none"> • контакти з роботодавцями • контакти з регіональними органами управління • вивчення ринку праці • вивчення ринку освітніх послуг • вивчення ринку консалтингових і наукових послуг • реклама та зв'язок із громадськістю • профорієнтаційна робота та заохочення потенційних студентів • сприяння працевлаштуванню випускників 	<ul style="list-style-type: none"> • міжнародні зв'язки • зв'язки з Міністерством освіти, Національною академією педагогічних наук України, Інститутом педагогіки НАПНУ • контакти з іншими ВНЗ • контакти з Радою ректорів вишів міста • зв'язок із видавництвами, науковими журналами • взаємодія зі структурними одиницями комплексу ВНЗ • взаємодія з науково-методичними та науково-технічними відділами вишу

Рисунок 5.1.

Стратегія розвитку педагогічних кафедр

Стратегія розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО зумовлена перенасиченістю освітніх послуг державних і приватних ЗВО, підвищенням вимог до якості педагогічної освіти, новими технічними, методичними можливостями отримання освітніх послуг і потребами населення в їхньому різноманітті, конкурентністю закладів вищої освіти в боротьбі за потенційний контингент студентів, інтеграцією педагогічних дисциплін, безпосередньо спрямованих на підготовку вчителів і науково-педагогічних працівників, неузгодженістю роботи педагогічних кафедр із фаховими, відсутністю тісного зв'язку з іншими освітніми установами.

З'ясовано, що важливим компонентом професійної підготовки вчителів, крім глибоких теоретичних знань з педагогіки, є наявність соціально-педагогічного й психолого-педагогічного складника, готовність до досягнення взаєморозуміння, урахування особистісного потенціалу кожного суб'єкта освіти, що вимагає від педагогічних кафедр ретельного підходу до розробки освітніх програм, копіткої роботи завідувачів у напрямку управлінської діяльності, згуртованості колективу, налагодження системи виховних заходів як аудиторної, так і позааудиторної роботи, організації наукової роботи професорсько-викладацького складу та студентської молоді в рамках наукових гуртків, участі в університетських і державних конкурсах й олімпіадах.

Як відомо, основне завдання кафедри – задоволення потреби в навчанні або підвищенні кваліфікації з використанням нових інформаційних технологій і якісного забезпечення навчального процесу. Адміністративний компонент кафедри мають забезпечувати, крім завідувача, призначені ним його ж заступники з навчальної, наукової, соціальної роботи, а також заступник, котрий відповідає за матеріальну базу й забезпечення навчального процесу. Основні функціональні блоки організаційно-функціональної структури управління кафедрою представлено на рисунку 5.2. [25, с.91] (с. 462).

Кожен блок складається з ключових елементів, котрі сприяють якості та результативності роботи кафедри відповідно до завдань відповідного блоку. За кожним елементом закріплений певний співробітник кафедри, який здатен виявити відповідальність, ініціативу, організаційні здібності та власну майстерність. За кожним елементом поданої вище структури управління кафедри проектується цільові завдання, оперативні й перспективні заходи, система контролю.

На сучасному етапі розвитку освіти найважливішою ланкою в управлінні кафедрою є *розробка стратегії її розвитку* й зміцнення зовнішніх зв'язків, яка охоплює такі функціональні завдання:

- розробка стратегії розвитку кафедри;

- маркетинг і зв'язок з іншими освітніми установами (підтримка зв'язків зі школами, які, по суті, є ринком праці для випускників педагогічних ВНЗ, регіональними органами управління, вивчення ринку освітніх послуг, надання консалтингових і наукових послуг у формі консультацій, семінарів, курсів, аспірантури та докторантури тощо);
- налагодження й розвиток навчально-методичних і наукових контактів (підтримка міжнародних зв'язків, участь у відкритих міжкафедральних, регіональних, національних, міжнародних проектах з метою розробки ефективних навчально-методичних комплексів, організація опорних кафедр задля обміну досвідом споріднених кафедр міста, області, країни).

Ефективність організації *освітньо-виховного напрямку* науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки залежить від використання її співробітниками методів перспективного управління навчально-виховною діяльністю (екстраполяція, регресивний аналіз, побудова сценаріїв, мозкова атака, синектика, експертне оцінювання, факторний аналіз [23]), новітніх освітніх технологій, їхнього рівня кваліфікації, престижності самої кафедри як у стінах навчального закладу, так і за його межами. Організація *науково-дослідного напрямку* науково-педагогічної діяльності скоординована, власне, на наукову діяльність професорсько-викладацького корпусу кафедри, його участь у конкурсах грантів і програм, укладанні договорів, підготовку науково-педагогічних кадрів, організацію наукових конференцій, залучення студентів до науково-дослідної діяльності.

Мотивувальною для виконання всіх означених вище функцій кафедри є *громадсько-просвітницька робота*. Для кафедри мотивація – це визнання серед національної та міжнародної наукової спільноти, авторитет у регіоні, визнання викладацького складу, а для співробітників – особистісний розвиток, реалізація перспективних цінностей й орієнтирів.

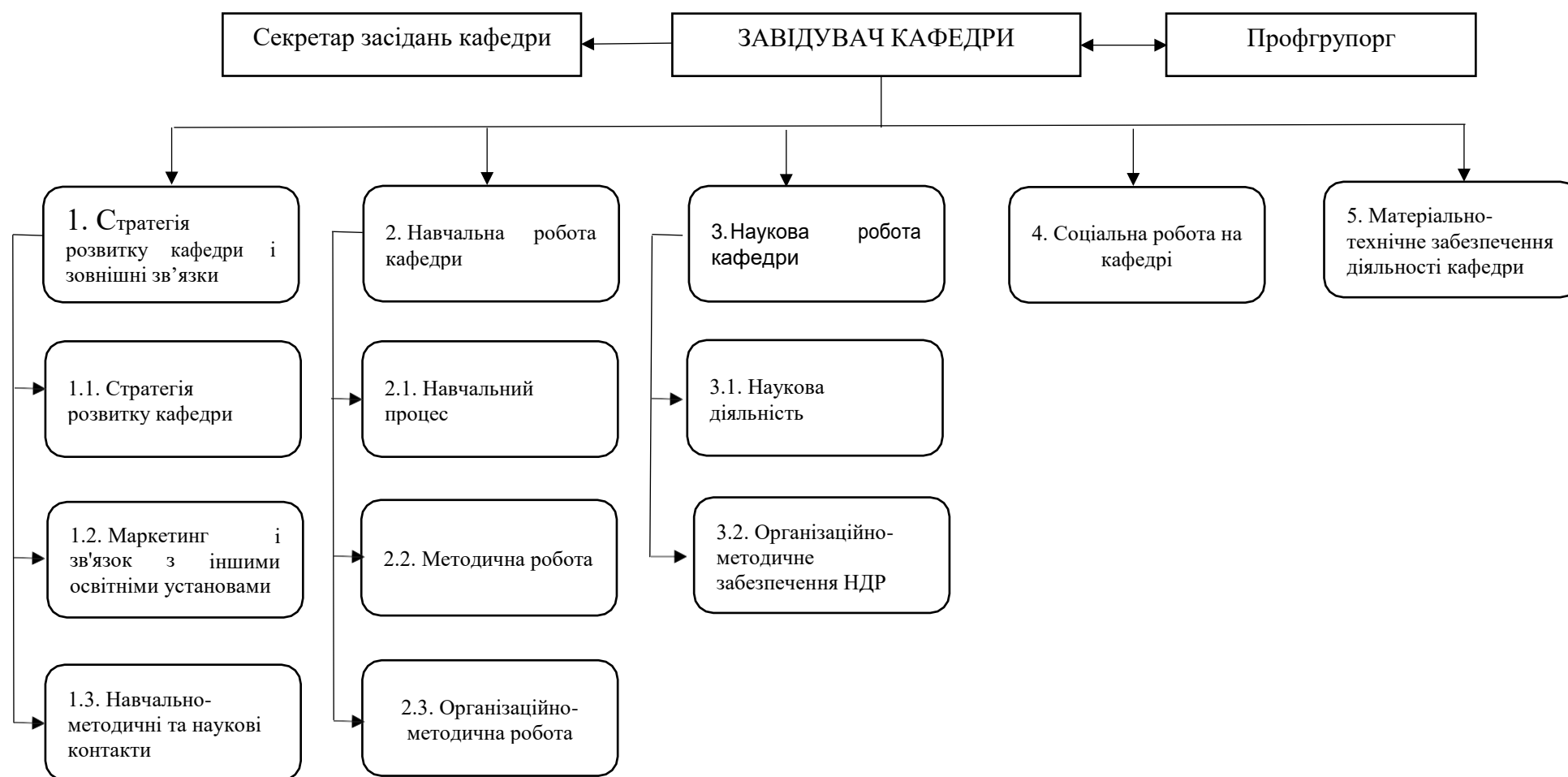

Рисунок 5.2.

Організаційно-функціональна структура управління кафедрою

Варто наголосити, що соціальна робота педагогічних кафедр уже не зводиться до взаємодії з громадськістю. Вона здійснюється за декількома напрямками й покликана задовольняти культурні, побутові та матеріальні потреби співробітників. У рамках соціальної роботи кафедри здійснюють добір викладачів і співробітників, проводять адаптаційні заходи з молодими викладачами, створюють умови праці, організовують трудову й технологічну дисципліну, урегульовують конфліктні ситуації, підтримують сприятливий соціально-психологічний клімат, налагоджують взаємостосунки ВНЗ з об'єктами соціально-культурного призначення тощо.

За матеріальне забезпечення діяльності кафедри, про що зазначено п'ятим блоком рисунка 5.2. (с. 462), несуть відповідальність завідувачі лабораторій чи кабінетів і лаборантський склад.

Отже, ефективність роботи кафедри безпосередньо залежить від того, наскільки усвідомлено кожен член професорсько-викладацького складу на чолі із завідувачем відповідно до організаційно-функціональної структури управління має загальнокафедральні обов'язки та несе відповідальність за надання достовірної інформації.

У час реформування вищої освіти України ХХІ сторіччя, змін освітніх пріоритетів у роботі педагогічних кафедр є важливим стимулювання праці. Це складний процес управління діяльністю викладача, у якому немає прямої залежності між засобом впливу й характером реакції у відповідь. Сьогодні методи покарання та заохочення вже не ефективні через значну змістову частину роботи, можливість змінити місце роботи у зв'язку з найрізноманітнішими причинами й трансформованими в систему адміністративних й економічних санкцій і стимулів.

У силу інтеграційних процесів на педагогічних кафедрах спостерігається постійне впровадження інновацій і нововведень. Ці явища є необхідною умовою виживання ВНЗ на ринку освітніх послуг, підвищують їх спроможність і стимулюють роботу кафедр. Супротив викликають, в основному, лише ті методи, за допомогою яких здійснюються впровадження змін.

Організаційні зміни – це засвоєння нових ідей або моделей поведінки, постійне реагування на необхідність введення новацій, що диктуються зовнішнім і внутрішнім середовищем. Зміни можуть стосуватися будь-якого аспекта або фактора діяльності вишу: структури, цілей і завдань його діяльності, технології навчального процесу, управління, організаційної культури тощо.

Крім того, у ході дослідження варто зазначити, що перспективним у роботі педагогічних кафедр є планування та розвиток кар'єри викладачів. Ще в ХХ сторіччі поняття кар'єризму засуджувалося, викликало колективне обурення й підозри. Із часу введення в науковий обіг поняття індивідуальної професіоналізації виокремлюють професійну та посадову кар'єру. Для *професійної кар'єри* характерним є перевага в трудовій діяльності людини, робота переважно в одній предметній професійній сфері, досягнення нею та визнання професійною спільнотою відповідних результатів праці, авторитету в конкретному виді професійної діяльності. Часто професійні досягнення створюють передумови для посадової кар'єри. *Посадова кар'єра* має більш чітко виражені ознаки: це зміни посадового статусу, його соціальної ролі, а також ступеня посадового авторитету; це послідовна зміна стадій розвитку працівника в рамках однієї організації.

Умови для професійної кар'єри повинні бути створені абсолютно на всіх педагогічних кафедрах і для всіх без винятку її співробітників з метою активізації професійного зростання викладачів, запобігання професійному вигоранню. З метою продовження традицій кафедри, її інтеграції в освітні простори сучасності її завідувач має готувати кращих співробітників до посадової кар'єри. Крім того, варто відзначити, що для ефективного й безперервного процесу управління в будь-якій організації необхідно створювати резерв керівних кадрів, котрі в необхідний момент можуть замінити спеціалістів, які за певних умов вибули з колективу.

Резерв завідувачів кафедри – це спеціально сформована та підготовлена група працівників кафедри (дві-три особи), які призначені для висунення на посаду завідувача. Ці співробітники повинні бути спеціально підготовлені,

володіти необхідними діловими й особистісними якостями, організаційними здібностями, що виявляють їхню придатність до роботи завідувача кафедри, досягати звершень у професійній діяльності.

Важливим складником діяльності педагогічних кафедр є звітність викладачів про виконану впродовж навчального року роботу. Розробивши індивідуальний план, викладач має змогу контролювати себе, оцінювати ефективність своєї діяльності, виявляти реальність своїх планів і можливостей, резерви вдосконалення діяльності.

Крім індивідуального плану, моніторинг діяльності кафедри передбачає рейтингове оцінювання, яке дозволяє порівняти викладачів і підрозділи ВНЗ за показниками, що характеризують наукову, навчальну, методичну, культурно-просвітницьку, виховну роботу, враховувати та стимулювати цю діяльність. Кінцевою метою системи рейтингової оцінки діяльності кафедри є підвищення ефективності роботи її науково-педагогічного колективу.

Досвід роботи педагогічних кафедр часів незалежної України здійснюється в умовах переходу педагогічних ВНЗ до ринкової економіки, що зумовило нові форми роботи зі споживачами освітніх послуг, до яких належать держава, освітні заклади, студенти та їхні батьки, а також навчально-виховні установи державної та приватної форм власності.

У ході дослідження з'ясовано, що підприємницька діяльність педагогічних кафедр може мати такі форми: виробничу, проектну, проектно-виробничу, наукову, науково-проектну, навчальну. Варто лише відзначити, що розвиток комерціалізації у ВНЗ повинен відповідати його достатнім ресурсам (науково-педагогічні кадри та матеріально-технічна база), а також платоспроможності населення на послуги ВНЗ.

Соціально-економічні умови, що призвели до зниження професійного статусу педагогічних працівників, сприяли також і зниженню престижності педагогіки. Тому у роботі педагогічних кафедр є пріоритетним підвищення значущості педагогічного знання шляхом формування широкої науково-методологічної підготовки викладача педагогіки, його чіткої політичної

орієнтації, педагогічної майстерності; раціонального поєднання лекцій із практичними й семінарськими заняттями, з переглядом й аналізом конкретних прикладів із педагогічного життя; залучення слухачів до різноманітних видів діяльності конкретних навчально-виховних закладів; формування вмінь слухачів наукового аналізу педагогічних ситуацій, залучення їх до науково-дослідної роботи з педагогіки, розширення мережі наукових педагогічних гуртків; чіткого розуміння майбутніми вчителями тонкощів учительської професії, її несумісності з рутиною й шаблоном; зменшення аудиторної роботи, натомість – збільшення консультацій; написання різного роду творчих праць (трактатів, курсових і дипломних робіт), їх відверті обговорення [39].

У процесі наукового пошуку було проаналізовано перспективні напрями розвитку науково-педагогічної діяльності окремих кафедр педагогіки ВПНЗ. Так, перспективами розвитку кафедри педагогіки Бердянського ДПУ є такі: підвищення науково-методичної підготовки викладачів, а також їхнього науково-дослідного потенціалу; захист викладачами кафедри кандидатських і докторських дисертацій; упровадження новітніх інформаційних технологій у навчально-виховний процес; забезпечення взаємодії в системі «суспільство – держава – освіта – особистість професіонала» [28]. Актуальними напрямками роботи кафедри залишаються активна співпраця із загальноосвітніми навчальними закладами, вивчення й узагальнення передового педагогічно досвіду, проведення спільних засідань кафедри з педагогічними колективами навчально-виховних закладів, розробка методичних рекомендацій із проблем навчання й виховання школярів, виступи перед учнями, учителями, батьками, громадськістю тощо.

Аналізуючи діяльність кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського НПУ імені Г.С. Сковороди, С.Т. Золотухіна [14] переконує, що для кафедри перспективними є розробка стратегії розвитку освітніх послуг, підвищення рівня професійної майстерності молодих викладачів, зміцнення матеріально-технічної бази; розробка навчально-методичного забезпечення курсів, що читаються, тощо. Різноманітність форм і методів роботи кафедри, їхнє змістове наповнення, професіоналізм викладачів, їхня глибока любов до

предмета, професії, бажання та прагнення до самовдосконалення піднімають її статус, сприяють якісній підготовці майбутніх учителів.

Зміст наукових досліджень кафедри педагогіки Бердянського ДПУ підпорядковано пріоритетним напрямам реформування вищої освіти, визначеними Національною доктриною розвитку освіти, а саме: розроблення нових моделей різнорівневої вищої освіти, визначення її державного компонента, оновлення змісту вищої освіти, запровадження новітніх педагогічних технологій, створення нової системи інформаційно-методичного забезпечення вищої освіти [17, с.10].

Кафедра педагогіки Бердянського ДПУ перебуває в постійних наукових і методичних шуканнях і самовдосконаленні. Концептуальними засадами її розвитку є національні ідеї, професійне самовдосконалення, розвиток фахової індивідуальності; формування в майбутніх учителів професійної компетентності; неперервність їхньої теоретичної та практичної підготовки; співпраця викладача та студента в процесі спільної науково-дослідної діяльності; педагогічний супровід студента в інноваційній навчально-професійній царині вищого навчального закладу; досягнення кожним студентом успіху в особистісному розвитку й навчанні, вдалому працевлаштуванні. Реалізація цих ідей дозволяє кафедрі здійснити науково-методичну та психолого-педагогічну підготовку спеціаліста, що відповідає сучасним вимогам педагога, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, здатного використовувати на практиці отримані знання; педагога, який володіє навичками роботи в команді та має бажання постійно вчитися, цілеспрямованого, готового не тільки компетентно виконувати завдання, передбачені державним стандартом, а й орієнтуватися в суміжних галузях діяльності, бути соціально та професійно мобільним [28].

При кафедрі педагогіки Бердянського ДПУ діють студентські наукові гуртки «Творчий пошук учителя» (І.А. Барбашова, О.В. Голуб), «Педагогічна старовина» (О.В. Голуб). Наукова робота зі студентами сприяє продовженню їхнього навчання в аспірантурі при кафедрі за спеціальністю 13.00.01. – теорія та історія педагогіки. З метою підвищення рівня підготовки аспірантів створено банк

даних для допомоги молодим науковцям, де представлено дисертації, монографії, автореферати, магістерські, дипломні та курсові роботи, які вже внесені до електронного каталогу, а також електронні матеріали на допомогу молодому спеціалісту (відеозаписи уроків передових учителів міста й області, навчальних занять, проведених викладачами кафедри, комп'ютерні навчальні програми, куточок молодого дослідника тощо) [28].

Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту Уманського ДПУ імені Павла Тичини в структурі факультету соціальної та психологічної освіти, здійснюючи підготовку студентів усіх спеціальностей і факультетів до навчально-виховної роботи в загальноосвітній і вищій школах, відіграє провідну роль у всіх напрямках життєдіяльності університету. Кафедра співпрацює з НАПН України, Інститутом педагогіки, Інститутом проблем виховання, Українською асоціацією В.О. Сухомлинського, провідними вищими навчальними закладами, педагогічними колективами сільських і міських шкіл [33].

Значним у науково-педагогічній діяльності кафедр педагогіки залишається науково-дослідний напрям. Так, кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського НПУ імені Олександра Довженка працювала над науковою темою «Підготовка студентів до реалізації інноваційних технологій у процесі соціально-педагогічної та навчально-виховної діяльності». Співробітники та аспіранти кафедри педагогіки ПНПУ імені К.Д. Ушинського розробляли такі проблеми: інтегративні технології формування та розвитку особистісних і професійних якостей фахівців. Упровадження результатів наукового пошуку в практику сприяло оновленню змісту й технологій вищої та післядипломної педагогічної освіти, а також підвищенню якості здійснення освітніх послуг [31].

За результатами наукових досліджень на кафедрі педагогіки Криворізького ДПУ упроваджуються нові й оновлені навчальні дисципліни, публікуються монографії, виконуються та захищаються кандидатські дисертації. Кафедра постійно нарощує та вдосконалює науково-педагогічний потенціал і навчально-матеріальну базу, підвищуючи професійний рівень викладачів [29].

Кафедра теорії й історії педагогіки НПУ ім. М.П. Драгоманова працює над проблемами змісту й системи підготовки майбутнього вчителя відповідно до програми розбудови Національної освіти, опрацювання критеріїв і стандартів педагогічної підготовки фахівця в контексті входження України в єдиний Європейський освітній простір [30]. При кафедрі на громадських засадах працює лабораторія «Економіки освіти та управління». Кафедра, як і раніше, береже й примножує традиції підготовки викладачів для вищої школи. З метою покращення підготовки спеціалістів для ВНЗ кафедрою практикуються щорічні зустрічі з випускниками аспірантури.

У ході дослідження стало очевидним, що з метою обміну досвідом роботи одним із завдань педагогічних кафедр була і є взаємодія їх колективів із іншими освітніми установами, обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, науково-дослідними інститутами (*Додаток Л*, с. 511). Цьому по-особливому сприяють шкільні й інтегровані кафедри, де єдність мети й шляхів її досягнення, створення рівних умов і можливостей для всіх членів колективу є безкомпромісним фактором налагодженої роботи кафедри, яка створює підґрунтя для розробки єдиних інтегрованих програм із фундаментальних дисциплін, що покращує профорієнтаційну роботу, підвищує рівень освічуваності учнів і студентів у галузі кафедральної науки.

З огляду на предмет дослідження відзначимо, що перспективним у роботі педагогічних кафедр є організація та налагодження роботи наукових шкіл як завідувачів, так і професорсько-викладацького корпусу кафедр. У ході дослідження виявлено функціонування таких наукових шкіл: «Історія, теорія і практика української освіти і виховання» (М.М. Чепіль), «Школа майбутнього: від теорії до практики» (А.М. Бойко), «Підготовка соціального педагога до впровадження інноваційних технологій у процес розвитку особистості» (Л.І. Міщик), «Актуальні питання педагогіки вищої школи» (Л.П. Вовк, О.Г. Мороз, О.С. Падалка, Г.Д. Панченко, Р.А. Семернікова).

Зокрема при кафедрі загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського НПУ ім. Г.С. Сковороди успішно функціонують дидактична школи

професора В.І. Лозової, історико-педагогічна школа професора С.Т. Золотухіної, наукові школи професора О.В. Попової (комплексна соціально-педагогічна проблема створення, упровадження та розповсюдження інновацій у системі освіти України), професора Н.О. Ткачової (педагогічна аксіологія), науково-дослідницькі колективи професора Л.Д. Зеленської (проблемно-тематичний, хронологічний і регіональний діапазони ретроспективного вивчення питань становлення й розвитку системи освіти в Україні), професора Л.С. Рибалко (акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя), професора Т.В. Рогової (персоналізований підход у педагогіці, управління педагогічним колективом; методологічні основи управління в сучасній системі освіти; особистісно орієнтовані технології управління закладами освіти), професора І.М. Трубавіної (професійна підготовка вчителів і соціальних працівників до роботи із сім'єю, специфіка організації соціальнопедагогічного патронату сучасної родини та здійснення корекційної роботи з особами, що вчинили насильство в сім'ї, підготовка фахівців до такої роботи), професора Л.М. Калашнікової (проблеми формування загальнокультурної компетентності вчителя та викладача ВНЗ, формування їхньої пізнавальної активності в умовах організації спілкування в навчально-виховному процесі) [4].

У ході вивчення науково-педагогічної літератури [1; 16; 36] встановлено, що до випускників педагогічних ВНЗ висуваються високі вимоги щодо їхньої професійної підготовки, якість якої багато в чому визначається тим, наскільки глибоко вони оволодівають цілісним системним педагогічним знанням [24, с.6]. Оволодіння теоретичними знаннями з педагогіки передбачає набуття суб'єктивно значущих знань для педагога, створює не тільки образ проектного виховного результату, але й образ, концептуальну модель системи засобів або технологій досягнення поставленої мети.

Варто підкреслити, що курс педагогіки в педагогічних ВНЗ є основним і базовим у підготовці педагогічних працівників будь яких спеціальностей і профілів. Прикро визнавати, але педагогіка сьогодні надто заформалізована й затеоретизована, що зумовлено її відривом від конкретних педагогічних фактів.

Ще А.С. Макаренко на початку 1920-х років указував, що об'єктом дослідження наукової педагогіки має бути педагогічний факт (явище). Тут перед кафедрами педагогіки постає надзвичайно важливе завдання піднести науково-теоретичний і практичний рівень курсу педагогіки, зробити його справді провідним у педагогічній освіті.

При узагальненні досвіду роботи педагогічних кафедр ВПНЗ України варто відзначити, що кафедри залишилися центрами фахового гартування майбутніх учителів. Навчальними закладами здійснюється унормування надмірного перевантаження навчальною роботою професорсько-викладацького складу кафедр, що підвищує рівень професійної підготовки майбутніх учителів. Однак варто звернути увагу й на значні скорочення годин педагогічних навчальних курсів, винесення великого обсягу інформації на самостійне опрацювання студентами, виключення з планів курсових і дипломних робіт із педагогіки.

У контексті подібних скорочень варто наголосити, що під час викладання педагогіки є актуальною проблема обсягу, змісту, структури фонових знань, попередніх уявлень про предмет, який пропонується вивчати, на що мають звернути увагу викладачі педагогічних кафедр, розробники навчальних програм педагогічних вишів. Особливої уваги потребують несистематизовані фонові знання, проблема впливу соціальної ситуації розвитку, соціальний уплив узагалі на афективний компонент системи очікувань майбутнього педагога [9].

Специфіка засвоєння студентом педагогічної теорії визначається не стільки її змістом, скільки тим, як сам студент ставиться до цього змісту, як сприймає педагогічні знання. Майбутній учитель, котрий починає вивчати педагогіку, має перед собою образ педагогічної реальності, що зумовлює його власне переосмислення сутності навчально-виховного процесу. Вивчення педагогіки як навчальної дисципліни полягає у сприйманні й розумінні описів педагогічних явищ. А це у свою чергу передбачає співвіднесення цього опису з прообразом, що склався раніше. Системою таких прообразів і є педагогічна дійсність.

Крім того, навчальний курс з педагогіки передбачає вивчення не лише фактичного матеріалу, а й закономірностей педагогічного процесу. Саме в їх

виявленні полягає сутність педагогіки як науки та її прогностичний характер. Від співвідношення теорії й практичної дійсності, від обсягу навчального матеріалу, його узагальнення залежить рівень навчальної діяльності, ефективність засвоєння педагогіки.

Відомо два шляхи викладання педагогіки: ігнорування мотивів, які склалися в студентів ще до початку вивчення педагогіки, та опір на ці знання [9, с.12]. На жаль, відсутність у навчальних планах курсів «Вступ до професії» та «Основи педагогічної майстерності» зводить до мінімуму мотиваційний складник навчання в педагогічних навчальних закладах у цілому, вивчення педагогіки зокрема. А структура мотивів студента, що формується в період навчання, як відомо, є стрижнем особистості майбутнього фахівця. Без подібних «вступних» курсів вивчення педагогіки втрачає поетапність технології формування професійної компетентності майбутніх учителів.

Серед перспективної роботи щодо поліпшення теоретичної підготовки майбутніх учителів є, на думку співробітників кафедри педагогіки ПДПУ імені В.Г. Короленка, робота викладача кафедри педагогіки в школі, хоча б в одному класі як складник його основних службових функцій, зміцнення зв'язків кафедр методик і спеціальних кафедр із кафедрами педагогіки та психології [5, с.18]. Процеси підготовки бакалаврів і спеціалістів дали підстави дослідникам розглядати роботу викладача в школі не як приватну справу ентузіастів, а як обов'язковий складник його педагогічної діяльності: уключення до навчального навантаження викладачів педагогічних вишів певної кількості уроків, кожен із яких прирівнюватиметься до практичного заняття у ВНЗ, розробка номенклатури участі викладачів у всіх видах роботи різних типів сучасних загальноосвітніх закладів, формування в працівників кафедр усвідомлення необхідності знання школи та тенденцій її розвитку.

З огляду на предмет дослідження варто відзначити, що до завдань педагогічних кафедр належить не лише передавання теоретичних знань і практичних умінь з педагогіки, але й перетворення їх на переконання. Відомо, що однією з найбільш ефективних форм перетворення знань на переконання,

вироблення активної життєвої позиції студентів – головного завдання суспільно-політичної практики – є, на думку Є.Є. Ким, *школа молодого лектора* (ШМЛ) [18].

Зауважимо, що перші школи молодого лектора виникли в ленінградських вишах у 50-х роках ХХ ст. Поширення вони отримали в другій половині 60-х–70-х років, а у 80-х роках ХХ ст. такі школи діяли вже у 819 ВНЗ колишнього Радянського Союзу й були загальновизнаною формою роботи зі студентами. Термін навчання в переважній більшості ВНЗ становив 2 роки. Завдання ШМЛ були визначені в «Положенні про школу молодого лектора вищого навчального закладу»: «Школа молодого лектора вищого навчального закладу є однією з форм залучення студентів до пропаганди рішень Комуністичної партії й Радянського уряду, політичних і наукових знань, розвитку їхньої суспільно політичної активності, озброєння майбутніх фахівців знаннями, методикою та навичками лекційно-пропагандистської, агітаційної діяльності» [18].

Сьогодні у ХХІ сторіччі, звичайно, про жодні пропагандистські течії не йдеться, однак у випускників педагогічних вишів спостерігається недостатній рівень володіння вміннями «повести за собою аудиторію» (учнівську, батьківську, персонал). До того ж і термін «пропаганда» з дещо іншою конотацією повинен бути в освітньому просторі України, особливо з огляду на формування громадянських позицій, наукового світогляду, патріотизму тощо.

Варто відзначити, що робота в ШМЛ повинна бути справою не одних лише ентузіастів, а всього професорсько-викладацького колективу та ректорату. У ШМЛ повинні бути підготовлені лектори за тематикою, що відповідає профілю педагогічного ВНЗ. Основною ланкою, де ведеться робота зі студентами в системі ШМЛ, є кафедра. Оскільки педагогічні кафедри в педагогічних університетах сьогодні є загальновишівськими й випусковими, котрі готують науково-педагогічний, лекторський персонал для всіх структур середньої та вищої ланок освіти, організація роботи школи молодого лектора повинна стати одним з напрямів їхньої діяльності. Для роботи в ШМЛ кафедрам необхідно мати опорні

школи, коледжі, факультети університетів, де б майбутні лектори мали можливість навчатися й практикувати.

Відомо, що комплексний підхід до підготовки фахівців вищої кваліфікації у ВНЗ означає забезпечення єдності світоглядного, науково-дослідного та навчально-виховного процесів. Потрібно, щоб усі ці ділянки вишівської роботи зі студентами функціонували не самі по собі, ізольовано від інших, а взаємно доповнювали одна одну. Тільки так, із забезпеченням комплексного, системного методу можна ефективно готувати висококваліфікованих фахівців.

З урахуванням зазначеного вище, заняття в ШМЛ можна поєднувати з роботою в наукових гуртках педагогічних кафедр. Іншими словами, з урахуванням деякої специфіки, можна забезпечити єдність ШМЛ і НДРС. Наприклад, студент міг би готувати по темі своїх наукових досліджень бесіду або лекцію та виступити в будь-якій аудиторії за межами факультету, а потім і перед педагогічними колективами. У такому разі наукові керівники виступають як педагоги-консультанти, а засідання кафедр – як платформи для обговорення роботи ШМЛ.

З огляду на перспективи розвитку педагогічних кафедр у структурі педагогічних ВНЗ варто звернути увагу на відновлення діяльності *опорних кафедр* з метою забезпечення необхідного навчально-методичного рівня підготовки вчителів й обміну передовим досвідом, про що у своїх наукових роздумах наголошує М.Ф. Гетманець [11].

У контексті ефективної діяльності педагогічних кафедр варті уваги методи керівництва їх професорсько-викладацькими колективами. У своєму дослідженні С.Д. Резник виокремлює методи адміністративного впливу (адміністрування), економічні методи та методи переконання (соціально-психологічні) [25].

Отже, у ході дослідження виявлено перспективні напрями розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр закладів вищої педагогічної освіти України в умовах сучасних викликів, що пов'язані з освітньою діяльністю, сприяють постійному вдосконаленню науково-дослідної роботи, забезпечують

стратегічний характер управління кафедрою, зумовлюють формування колективу, створюють умови для особистісного зростання керівника.

Матеріали розділу відображено в таких роботах автора [2; 3; 4].

Висновки до розділу 5

На підставі вивчення науково-педагогічної літератури [24; 25; 26; 35; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 30; 32; 33] встановлено, що стратегія розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічної кафедри зумовлена системою цінностей, які існують на кафедрі, ставленням до виконання професійних обов'язків, розумінням майбутнього, прагненням до позитивних змін, що виступає керівництвом до дії.

Аналіз досвіду науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр на кожному з виокремлених етапів, урахування сучасних викликів дозволило намітити перспективні напрями її розвитку. Перший напрям пов'язаний з *освітньою діяльністю* кафедри педагогіки, направленою на підготовку компетентних, умотивованих до змін майбутніх учителів і науково-педагогічних кадрів на державному рівні, на рівні навчального закладу та кафедри. Другий напрям забезпечує успіх реалізація *науково-дослідної роботи* через співпрацю з опорними й шкільними кафедрами, розвиток інтеграційних процесів у суміжних галузях педагогічної науки, обґрунтування континууму навчання педагогічних працівників упродовж життя, узагальнення методів дослідної діяльності вчителя й освітянина-науковця, підготовку тендерних пропозицій на виконання науково-дослідної роботи, організація маркетингу тощо.

Перспективний напрям розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в сучасних умовах пов'язаний із *формуванням колективу кафедри*: організація чіткої роботи кафедри; керівництво науково-педагогічним колективом; формування «команди» односторонців; удосконалення системи розподілу специфічних ролей між членами колективу кафедри; сприяння

підвищенню науково-методичної підготовки викладачів; створення умов для розкриття науково-дослідного потенціалу співробітників кафедри тощо.

Важливим перспективним напрямом науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки є створення умов для *особистісного зростання керівника* кафедри, що вимагає апробацію новітніх методів керівництва кафедрою (адміністративні, економічні, соціально-психологічні), урахування індивідуальних особливостей особистостей підлеглих, делегування повноважень тощо.

Подальший розвиток науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в умовах сучасних викликів передбачає забезпечення *стратегічного характеру управління кафедрою*: розробка спільного стратегічного плану розвитку кафедри, налагодження контактів з освітніми установами, регіональними органами управління, Міністерством освіти, Національною академією педагогічних наук України, Інститутом педагогіки НАПНУ; удосконалення системи й методів управління кафедрами, їхньої матеріально-технічної бази тощо.

Література до розділу 5

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высш. учеб. заведений. Москва: Просвещение, 1990. 141с.
2. Башкір О.І. Вимоги до завідувача кафедри в структурі вищого навчального закладу. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: Матеріали Восьмої міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 17 листопада 2016). Одеса, 2016. 289с. С. 63-65
3. Башкір О. І. Вимоги до особистості керівника в системі управління педагогічними кафедрами. *New Opportunities in the World Science*. Abu-Dhabi (UAE). 2017. № 9(25). С. 19-25. URL: <http://archive.ws-conference.com/world-science/ws2017/>

4. Башкір О.І., Золотухіна С. Т. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Х.: Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 156 с.
5. Бойко А. Модернізація підготовки вчителя: єдність теорії і практики. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. Полтава, 2003. Вип. 5 (32). 220с.
6. Бондар В.І. Стратегія і тактика навчання та виховання в умовах реалізації завдань Болонського процесу. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів. (Київ, 16 червня 2006) / ред. Б.М. Жебровський ; уклад.: А. П. Кудін [та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 50-61
7. Якість освіти Васильєва С.О. Якість освіти та професійний статус вчителів загальноосвітніх закладів на початок ХХІ століття. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. Vol. 15. P. 41-45.
8. Вернидуб Р.М. Наука і освіта у просторі педагогічного університету: монографія. Київ-Херсон: Видавець Гринь Д.С., 2014. 416с.
9. Вихрущ В.О. Методика педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль: Крок, 2011. С.11.
10. Вовк Л.П. Кафедра теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова: підготовка кадрів вищої кваліфікації. *Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : у двох книгах / упор: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Кн. друга. 395с.
11. Гетманец М.Ф. История как педагогика: Публицистика, история, педагогика, письма. Харьков: Майдан, 2016. 186с.
12. Дороніна Т.О. Можливості імплементації гендерної теорії у підготовку спеціалістів педагогічних спеціальностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Психологія і педагогіка. 2010. Вип. 16. С. 51-60.

13. Елькін М.В., Окса М.М. Контрольно-оцінююча діяльність в закладах освіти : навч. матеріали для самот. роботи студ. Магістратури. Мелітополь: МДПУ, 2012. 103с.
14. Золотухіна С.Т. Напрями роботи кафедри педагогіки: досвід і перспективи. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2015. Вип. № 50. С.182-190.
15. Ільченко О. Сучасний стан благодійної діяльності жінок в освітній галузі у контексті виконання завдань національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 60. С. 21-29.
16. Калюжна Т.Г. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя. Наукові записки. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2013. №4. С.32-37.
17. Кафедра педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного університету (1932-2012рр.): історія і сучасність (до 80-річчя Бердянського державного педагогічного університету) / Упор. О.В. Голуб. Бердянськ: БДПУ, 2012. 354с.
18. Ким Е.Е. Школа молодого лектора в системе общественно-политической практики. URL: <http://www.omskcity.ru/spravochная/uchebnaya/98-komsomol-v-vuze.html?showall=&start=12> (дата звернення: 12.04.2017).
19. Коберник О. Підготовка майбутніх учителів до застосування проектної технології у професійній діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6(3). С. 98-105
20. Міщик Л.І., Демченко О.П. Перші кроки соціального педагога на шляху до професії: вступ до спеціальності : навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. 338с.
21. Ніколаєнко С.І. Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні та роль психолого-педагогічних кафедр у її реалізації. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради--семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня 2006). / ред. Б. М. Жебровський ; уклад.: А. П. Кудін [та ін.]. Київ: Знання, 2006. С. 10-28.

22. Пащенко Д.І. Генезис підготовки вчителя до гуманістичного виховання на тлі розвитку педагогічної освіти в Україні. *Зб. науков. праць Уманського ДПУ: Спеціальний випуск*. Київ: Науков. світ, 2002. С. 63-67.

23. Прокопенко А.І. Роль кафедри в організації моніторингу якості вищої освіти. *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків. 2011. С. 216-224.

24. Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : монографія / За ред. проф. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. 444с.

25. Резник С.Д. Управление кафедрой: Учебнику 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2005. 635с.

26. Резолюція Першої міжнародної науково-практичної конференції «Кафедра у системі управління науково-педагогічною діяльністю вищого навчального закладу». Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2014р.). С.138-139.

27. Савченко О.Я. Удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації шкільної освіти. *Педагогічна освіта в Україні: роль психолого-педагогічних кафедр*: Збірник матеріалів Всеукраїнської наради-семінару завідувачів психологопедагогічних кафедр вищих навчальних закладів (Київ, 16 червня 2006) / ред. Б.М. Жебровський ; уклад.: А. П. Кудін [та ін.]. Київ: Знання, 2006. 163 с.

28. Сайт Бердянського державного педагогічного університету. URL: <http://bdpu.org/faculties/fppom/structure-fppom/kaf-pedagogiky/> (дата звернення: 12.03.2017).

29. Сайт кафедри педагогіки Криворізького педагогічного університету. URL: http://kafedra_pedagogy.dnepredu.com/uk/site/todoronina.html (дата звернення: 09.06.2017).

30. Сайт кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL: <http://www.ktip.npu.edu.ua/2008-06-11-09-30-58> (дата звернення: 14.06.2017).

31. Сайт ПНПУ імені К.Д. Ушинського. Кафедра педагогіки. URL: <http://www.pdpu.edu.ua/instituti-skr/69-kafedra-pedagogiki> (дата звернення: 15.06.2017).
32. Сайт Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. URL: <https://ipp.sspu.sumy.ua> (дата звернення: 15.06.2017).
33. Сайт Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: http://fspu.udpu.org.ua/?page_id=439 (дата звернення: 15.06.2017).
34. Сбруєва А.А. Тенденції розвитку європейського простору педагогічної освіти в умовах побудови суспільства знань. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 37. С. 38-42.
35. Тарантей В.П. Проект «Технообраз» в историческом контексте. *Высшая школа*. URL: elib.bsu.by/bitstream/123456789/158313/1/Тарантей_1-2015-043-045.pdf (дата звернення: 12.08.2017)
36. Тимченко А.А. Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського у викладанні історико-педагогічних дисциплін. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. Випуск 1.47 (114). Педагогічні науки. С. 273-276.
37. Цепова І.В. Стратегії роботи й перспективи розвитку кафедри (на прикладів кафедри теорії й методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі). *Матеріали науково-практичного семінару деканів і завідувачів кафедр* / За ред. А.І. Прокопенка. Харків, 2011. С.70-83.
38. Чепіль М.М. Актуальні проблеми освіти : навч.-метод. посіб. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2012. 124 с.
39. Ярмаченко М.Д. Шляхи вдосконалення курсу педагогіки в педагогічних вузах. *Вища педагогічна освіта*. 1994. Вип. 17. С. 5-17.
40. Allgemeine Entwicklung und aktuelle Situation der universitären Lehrerbildung in Deutschland. Zuwanderung und die Folgen für die universitäre Lehrerbildung. URL: https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/1029/1/Triantafillou_Fotini.pdf (дата звернення: 12.10.2017)

41. Andreas Ahrends, Werner Nowitzki. Interkulturelles Lernen in den Lehrplänen. Anregungen für Schule und Unterricht. URL: lehrplan.lernnetz.de/index.php?DownloadID=287 (дата звернення: 12.10.2017).

42. Beckmann H.-K. Das Verhältnis von Theorie und Praxis in der Pädagogik und Konsequenzen für die Lehrer(aus)bildung. In: E. Glumpler/ H.S. Rosenbusch (Hrsg.): Perspektiven der universitären Lehrerbildung. Bad Heilbrunn / Obb.: Klinkhardt. 1997. S. 97-121.

43. Bellenberg G., Thierack A. Ausbildung von Lehrerinnen und Lehrern in Deutschland. Bestandsaufnahme und Reformbestrebungen. Opladen: Leske und Budrich. 2003.

44. Blömeke S. Lehrerausbildung in Deutschland. URL: <https://www.erziehungswissenschaften.hu-berlin.de/de/institut/abteilungen/didaktik/data/aufsaeetze/paedforum2.pdf> (дата звернення: 12.08.2017).

45. Bosch M. Das Europa der Regionen: Ziel des europäischen Einigungsprozesses. In: G. Brinkmann: Europa der Regionen. Herausforderung für Bildungspolitik und Bildungsforschung. Köln u.a.: Böhlau. 1994. S. 9-21.

46. Helmut Fischler. Auf dem Weg zu einem Kompetenzprofi. URL: <https://www.die-bonn.de/doks/2006-lehr-lernforschung-01.pdf> (дата звернення: 1.11.2017).

47. Zentrum für Europäische Bildung: Erfurter Kriterien für den Prüfungsaspekt «Europäische Dimension» bei Lehr- und Lernmitteln. Erfurt 1995 (Bezugsadresse: Europa-Zentrum, Bachstr. 32, 53115 Bonn).

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів історико-педагогічного дослідження дало підстави розглядати досвід науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО України початку XX – початку XXI ст. як органічний складник культури, дієвий чинник становлення й розвитку вітчизняної педагогічної освіти, невід’ємну частину сучасного історико-педагогічного пошуку.

1. Аналіз праць філософського, історико-педагогічного й біобібліографічного спрямування дав можливість підтвердити актуальність теми науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ЗВПО в наукових пошуках вітчизняних і зарубіжних авторів, з’ясувати ступінь розробленості відповідної теми й визначити проблематику, що не знайшла до цього часу належного наукового осмислення.

Визначено важливість і правомірність застосування окремих підходів загальнонаукової й конкретнонаукової методології дослідження, а саме історико-педагогічного, системного, синергетичного, антропологічного, деонтологічного, аксіологічного. Це дало змогу в хронологічній послідовності відстежити особливості становлення й розвитку кафедр педагогіки в структурі ЗВПО України в досліджуваній період, виявити зв’язки між динамічними змінами змісту й напрямів їхньої науково-педагогічної діяльності на кожному з обґрунтованих етапів; вивчити й конкретизувати особистісний і професійний потенціал завідувачів педагогічних кафедр; виокремити перспективні напрями розвитку їхньої науково-педагогічної діяльності в умовах сьогодення.

2. Схарактеризовано організаційно-теоретичні засади науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ЗВПО: розкрито механізм інституційного оформлення кафедр педагогіки в структурі ЗВПО; опрацьовано нормативно-правову базу забезпечення реорганізаційних процесів вищої педагогічної освіти.

З’ясовано й уточнено основні терміни досліджуваної проблеми («наукова діяльність», «педагогічна діяльність», «кафедра», «кафедра педагогіки закладу вищої педагогічної освіти») та запропоновано авторське тлумачення поняття

«науково-педагогічної діяльності кафедри педагогіки в закладі вищої педагогічної освіти» як інтелектуально-творчої роботи колективу кафедри, яка здійснюється за навчально-виховним, навчально-методичним, науково-дослідним, громадсько-просвітницьким, міжнародним й інноваційним напрямками.

3. Установлено, що проблема науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ЗВПО має історичний характер. Передумовами становлення й розвитку цієї діяльності були суспільно-політичні, соціально-економічні й організаційно-педагогічні чинники, зокрема утвердження спочатку капіталістичних (XIX ст. – початок XX ст.) й пізніше – соціалістичних (20-ті рр. XXст.) відносин, поширення й розвиток освіти, зокрема вищої, на Наддніпрянській Україні, зміни державного устрою України, реформування шкільної, університетської та вищої педагогічної освіти, розвиток педагогізації університетської підготовки майбутніх учителів, особливості урядової політики в галузі педагогічної освіти, попит на фахівців з вищою педагогічною освітою, формування циклу педагогічних предметів у ЗВО.

4. Обґрунтовано етапи становлення й розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО України початку XX – початку XXI сторіч відповідно до суспільно-політичного (особливості урядової політики в галузі вищої педагогічної освіти) й культурно-освітнього (становлення й розвиток ЗВПО, оформлення напрямів і змісту науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки як їхніх структурних підрозділів, розвиток педагогічної науки й педагогіки як навчальної дисципліни в ЗВПО) критеріїв; узагальнено досвід науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в структурі ЗВПО на кожному з визначених етапів.

I етап (1921–1929 рр.) – етап організації науково-дослідних кафедр педології й педагогіки як самостійних інституцій і структурних підрозділів новостворених ІНО й визначення пріоритетних напрямів науково-педагогічної діяльності відповідних кафедр. Особливістю цього етапу було прийняття урядових постанов, зокрема Народного комісаріату робітничо-селянської

інспекції УСРР «Про заснування науково-дослідних кафедр і забезпечення працівників науково-дослідних кафедр» (1921), що сприяло організації науково-педагогічної діяльності науково-дослідних кафедр педології м. Києва, м. Одеси, м. Харкова. Надалі ці кафедри через суспільно-політичні й культурно-освітні обставини переорієнтувалися з педологічного на педагогічний напрям, що зумовило активізацію їхньої роботи в аспекті підготовки майбутніх учителів при ІНО. На цьому етапі основними на кафедрах педагогіки були науково-дослідний та освітній напрями науково-педагогічної діяльності; відбувалося утвердження педагогіки серед таких наук, як педологія, психологія, фізіологія.

II етап (1930–1957 рр.) – етап офіційного утвердження статусу кафедр педагогіки в ЗВПО, трансформації й уніфікації змісту й напрямів їх науково-педагогічної діяльності. Цей етап характеризувався складністю суспільно-політичних процесів, прийняттям офіційних постанов Народного комісаріату освіти УСРР «Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти» (1930), «Про запровадження катедральної системи в педагогічних вишах» (1930), що окреслили чіткий механізм перебудови мережі ЗВПО впродовж 1930–1933 рр. Результатом цих процесів стала організація в Україні педагогічних інститутів у м. Житомирі, м. Києві, м. Ніжині, м. Одесі, м. Полтаві, м. Харкові та ін., у яких було запроваджено кафедральну систему.

У системі кафедр педагогічним відводилася важлива роль у галузі реалізації завдань підготовки майбутніх учителів. Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки чітко відповідала змісту діяльності ЗВПО: до раніше апробованих напрямів (науково-дослідного, освітнього) додався навчально-методичний, розпочалося налагодження зв'язків з освітніми установами й громадськістю, що сприяло накопиченню значної кількості емпіричного матеріалу, який потребував теоретичного узагальнення.

III етап (1958–1990 рр.) – етап посилення професійної спрямованості науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО на тлі процесів реформування в галузі педагогічної освіти. Характерними ознаками етапу стали остаточне утвердження в країні соціалістичного устрою, підвищення культурно-

освітнього рівня населення. У цей час було прийнято Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), численні постанови ЦК КПУ («Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР» (1959), «Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах Міністерства освіти УРСР» (1959) тощо), що дали поштовх процесам реформування галузі освіти, зокрема педагогічної. Це зумовило уточнення змісту й напрямів науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки (організаційний, навчально-виховний, науково-методичний, посилення зв'язку з освітніми установами й громадськістю), налагодження їхньої організаційної роботи, упровадження нових педагогічних дисциплін («Основи педагогічної майстерності», «Основи педагогічної творчості»). Активна науково-дослідна робота, узагальнення досвіду педагогів-новаторів сприяли підвищенню науково-теоретичного рівня педагогічної науки.

IV етап (1991–2014 рр.) – етап розширення спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр у ЗВПО в умовах розбудови національної педагогічної освіти. На цьому етапі було прийнято основоположні офіційно-нормативні документи в галузі вищої освіти незалежної України, зокрема закони України «Про освіту» (1991), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (1992), затверджено «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» тощо, що сприяло оновленню змісту педагогічної освіти, який був спрямований на підготовку компетентного спеціаліста, розширенню спектру напрямів науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ЗВПО (Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, Глухівського НПУ ім. Олександра Довженка, Південноукраїнського НПУ ім. К.Д. Ушинського, Полтавського НПУ ім. Володимира Короленка, Харківського НПУ ім. Г.С. Сковороди та ін.). Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки на цьому етапі реалізувалася за навчально-виховним, навчально-методичним, науково-дослідним, міжнародним й інноваційним напрямами. Крім того, кафедри продовжували

традицію підтримання зв'язків з іншими освітніми установами. Характерним для цього етапу став інтенсивний розвиток педагогіки вищої школи.

5. Схарактеризовано особистісний і професійний потенціал завідувачів педагогічних кафедр ЗВПО України, що сприяло об'єктивній оцінці історичного розвитку кафедр, вияву впливу окремих висловлених завідувачами педагогічних ідей на формування й розвиток вітчизняної педагогічної думки, осмисленню доробків педагогів-управлінців як індивідуальних творців, виразників думки й практики своєї епохи. Визначено, що особистісний потенціал завідувача кафедри педагогіки ґрунтується на природних індивідуальних здібностях, які за певних умов проявляються в моральних вчинках, емоційно-вольових рішеннях з високим ступенем відповідальності. У свою чергу професійний потенціал зумовлений професійною компетентністю, організаційними вміннями й управлінськими якостями завідувача, які знаходили вияв у різноманітних видах діяльності (управлінській, викладацькій, науково-дослідній).

Доведено, що діяльність очільників кафедр педагогіки (варто зазначити, що біографії деяких із них, наприклад, Т. Гарбуза, М. Григор'єва, С. Збандуто, В. Радзімовської, Й. Селіхановича, І. Синєпола, М. Тарасевича та ін., малодосліджені) є показовим фактором роботи ЗВПО, що опосередкована умовами та реаліями часу, у який ці завідувачі жили й працювали. Соціальне становище, громадська позиція, рівень освіченості завідувачів кафедр педагогіки безпосередньо впливали на якість науково-педагогічної діяльності кафедр, на розвиток педагогічної науки зокрема й педагогічної освіти загалом.

6. Виявлено перспективні напрями розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ЗВПО України в умовах сучасних викликів, а саме: подальше вдосконалення освітньої та науково-дослідної роботи кафедр, формування конкурентноспроможних колективів, створення умов для особистісного зростання керівників кафедр, розвиток стратегічного характеру управління кафедрами.

З'ясовано, що вибудова подальшої стратегії розвитку науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки в ЗВПО має враховувати перенасиченість ринку

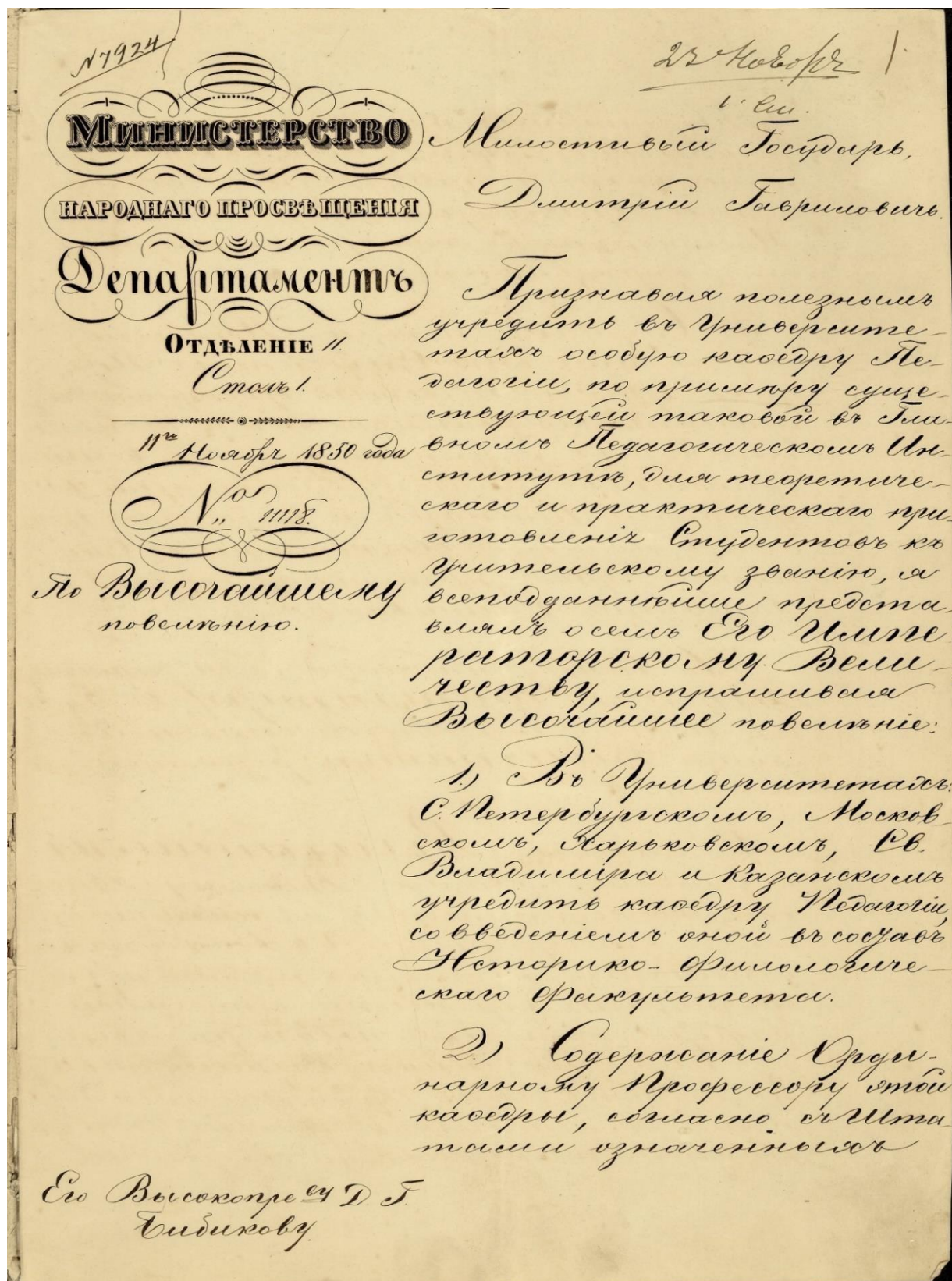
освітніми послугами, що надаються як державними, так і приватними закладами вищої освіти, підвищення вимог до якості педагогічної освіти, нові технічні, методичні можливості отримання освітніх послуг і потреби населення в їхньому різноманітті, конкуренцію закладів вищої освіти в боротьбі за потенційний контингент студентів, інтеграцію педагогічних дисциплін, безпосередньо спрямованих на підготовку вчителів і науково-педагогічних працівників, неузгодженість роботи педагогічних кафедр із фаховими, відсутність тісного зв'язку з іншими освітніми установами.

Серед перспективної тематики подальших наукових досліджень порушеної в дисертації проблематики визначено такі: обґрунтування критеріїв якості науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр ЗВПО України; з'ясування особливостей організації роботи педагогічних кафедр у непедагогічних ЗВО; визначення внеску кафедр педагогіки ЗВПО в розбудову вітчизняної освіти.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наказ «Про заснування в університетах особливої кафедри педагогії»
(1850)

100.

Университетовъ, производитъ изъ экономическимъ сущимъ ижд., съображеніемъ въ оныя приискованаго Франкова Профессоровъ Педагогическихъ Институтовъ, которыхъ обязанно-сти упраздняются.

3) Сущаніе лекцій Педагогіи, независимо отъ Студентовъ Московско-оринтологическаго Франквѣта, едновременно обязательнымъ не только для всѣхъ казеннокомунныхъ воспитанниковъ, приготавливающихся въ Фригеміи Гимназій и Фридныхъ Фри-лихъ, но и для свѣкомитныхъ Студентовъ, предназначающихся себя въ Домашніе Наставники.

На всеподданнѣйшей моей запискѣ Государю Императору, въ 5 день сего Ноября, благопріятно было покоритъ Высочайшую резолюцію: „согласно!“

О такомъ Высочайшемъ повелѣніи, сообщая Вашему Высочайшему копревосходительству къ надлежательству по Университету Св.Владимира исполненію, нуднымъ счтано извѣстить, что утвержденіе означенной каберы, не требуя новаго расисбда изъ Государственнаго Разначейства, не можетъ быть временителнымъ и для экономической сущимъ Университета, такъ какъ ни содержаніе

2

Ординарнаго Профессора Педагогик
должно быть избрано прибавочное
зачисление четвередь Профессоровъ
Педагогическаго Института, соста-
вляющее 480 руб. въ годъ, вѣнство
составками отъ преобразованій
кафедры Философiи, поступавши-
ми въ экономическую сумму Универ-
ситета.

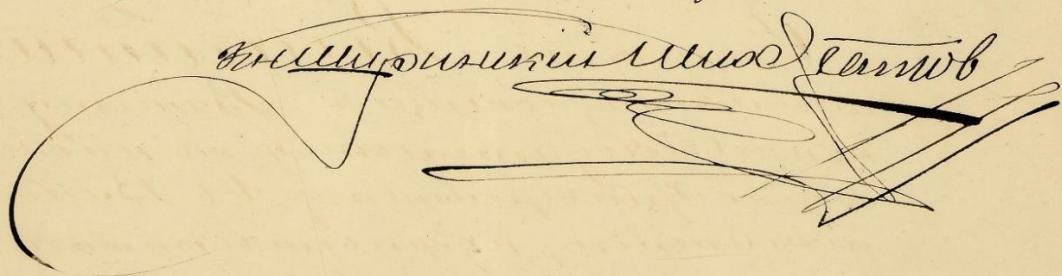
Смѣраю, какіхъ приняты бу-
дутъ къ заимствованію вышеказан-
ной новой кафедры, покорнѣйше
прошу Васъ, Императоръ, меня увѣдомить.

С истиннымъ почтеніемъ и совер-
шенною преданностію и много честь
быть

Вашего Высочайшаго повелѣнія

покорнѣйшимъ слугою

Внѣшній Министръ

«Проект педагогічного факультету російських університетів» (1905)

1. *Педагогіка – це наука.* В означений час, здавалося б, усім було відомо, що педагогіка – це наука. Це було загальновизнаним, але не до кінця впровадженим у практику підготовки майбутніх учителів. Т.Д. Фадєєв робить порівняння: коли хворіє дитина, батьки вдаються до науки медицини, звертаються до лікаря, а то й до декількох лікарів одночасно. Інтелігентним батькам і в голову не спадає критикувати лікарів, вони повністю слідують їхнім рекомендаціям. Однак, коли дитина погано вчиться, не встигає, не розуміє тощо, батьки ніколи не звертаються за порадою до педагога, вони звернуться до того ж лікаря, студента-репетитора. До вчителя звертаються лише з проханням підвищити оцінку, на нього дивляться як на суддю, як на владу. І тут батьки праві, адже лікар перед тим як лікувати, навчається цьому у вищих навчальних закладах. Педагог же не міг отримати належний рівень знань і вмінь через відсутність спеціальної навчальної установи, де б вивчення педагогіки переважало. Виникла необхідність створення умов для розвитку педагогіки суто науковим шляхом у стінах спеціально організованих наукових педагогічних закладів, де б учені педагогіки отримала все необхідне для роботи у своїй сфері.

2. *Для розробки педагогіки необхідні спеціальні наукові педагогічні заклади.* Загальновідомим було вже і в той час, що найефективнішим науковим методом є метод експерименту, а для цього для педагогіки однієї лабораторії в зачиненому кабінеті недостатньо. Педагогіка потребує спеціальних експериментальних шкіл для проведення досліджень не стільки над особистістю, скільки над колективом. У цьому відношенні вчені виокремлювали складову педагогіки – педагогічну психологію. Кожне теоретичне положення педагогіки необхідно розробляти та перевіряти в експериментальних школах, які врегульовували загальноприйнятний і глибоко розповсюджений спосіб розробки педагогіки.

3. *До складу наукового педагогічного закладу повинні входити експериментальні школи.* Під цією тезою вчені наполягали на необхідності не

лише проведення експериментів, але й розповсюдженні науково розроблених даних. Для цього необхідно, щоб робота в наукових установах (експериментальних школах) проводилася публічно і гласно, тобто наукові установи повинні мати ще й навчальний характер.

4. *Спроектований педагогічний заклад повинен бути науково-навчальним.* Учені педагоги були переконані, що розробка науки педагогіки без її викладання були марною працею. Лише живе слово і безпосередня демонстрація можуть успішно передати суспільству нові принципи; лише друковане слово тут абсолютно безсиле. Також постало питання про створення педагогічного закладу

при якійсь існуючій установі чи окремо. При цьому було взято до уваги, що педагогіка не може бути відокремленою від загальних наукових питань, адже ця наука вирішує не лише питання як потрібно виховувати, кому необхідно навчати, але й питання про те, чому, власне, навчати, у якому напрямі виховувати. Усе це можливо вирішити лише в зв'язку з даними інших наук. Необхідно, щоб діячі педагогічного закладу весь час знаходилися в курсі загальних наукових питань.

Тому було вирішено створити педагогічний заклад при університеті у формі факультету з дворічним терміном навчання, про що засвідчила п'ята теза проекту: *Педагогічна установа має бути оформленою у формі педагогічного факультету.*

Без спеціального педагогічного закладу випускники університетів, хоч і засвоювали належний рівень знань певної науки, але були зовсім необізнані в тому, як, у якому вигляді й об'ємі, у якому педагогічному «обрамленні» потрібно

викладати науку дітям певного віку. Лише власним досвідом і ціною багатьох помилок найталановитіші з молодих викладачів повільно орієнтуються в умовах

своєї діяльності і пізнають те, що вони повинні були знати ще в стінах навчального закладу, а менш талановиті лише страждають від невдач і змушують страждати оточуючих.

Вимоги до вчителя в ХІХ сторіччі

ХІХст.	Володіти <i>інформацією</i> про особистості учнів, існування кращих методів викладання свого предмету, керівництва; <i>знаннями</i> загальноосвітнього й методичного характеру, зарубіжної педагогічної теорії та практики навчально-виховної роботи; <i>уміннями</i> орієнтуватися в навчальному матеріалі, установлювати міцно і раціонально власну дидактичну практику, володіти визначеною системою ефективних засобів педагогічного впливу на вихованців, аналізувати свій досвід роботи, вибирати з нього суттєві моменти, створювати свій стиль викладання, свою навчально-виховну систему.
початок ХХст.	Володіти науковими <i>знаннями</i> кожного навчального предмета у своєму класі, вікових особливостей дітей, володіти спеціальними знаннями про процес виховання і навчання, що допомагатимуть успішно впливати на учнів; <i>уміннями</i> орієнтуватися в навчальному плані, розуміти навчально-виховне значення кожного предмета, терпляче ставитися до недоліків учнів,
Радянський період	Володіти новітніми методами навчання, методикою педагогічного експерименту, <i>знаннями загальних основ педагогіки</i> (педагогіка як наука, її предмет і основні поняття, основна мета і завдання виховання), <i>питань теорії та методики виховання</i> (виховання колективу і особистості, закономірності і принципи виховання, виховний процес та його організація), <i>дидактики – теорії освіти й навчання</i> (основи дидактики, процес навчання і принципи дидактики, зміст шкільної освіти, методи та організаційні форми навчання, навчання дітей в школі і обов'язки сім'ї), <i>процесу формування особистості</i> (розвиток і виховання дітей різних

Продовження таблиці додатку В

		вікових категорій), <i>питань управління школою</i> (управління народною освітою, взаємодія школи, сім'ї і громадськості, особистість учителя, завдання педагогіки в процесах реформації загальноосвітньої і професійної школи); брати участь у літніх курсах, конференціях, семінарах, практикумах, учительських з'їздах, співпрацювати з батьками, громадськими організаціями.
1991р. початок XXІст.	–	Володіти соціально-педагогічною та психолого-педагогічною складовими готовності організації навчально-виховного процесу, знаннями психологічних особливостей мікроперіодів вікового розвитку школяра; <i>уміннями</i> досягнення взаєморозуміння, врахування особистісного потенціалу кожного суб'єкта освіти; педагогічними компетентностями (психолого-педагогічна, методична, управлінська тощо), менеджерськими, діагностичними вміннями, уміннями взаємозв'язку індивідуальності особистості й колективу, формування професійно значущих планів, проектів, програм, технологій, методик, алгоритмів, інструкцій, орієнтуватися в різноманітті педагогічних технологій.

**Зміст науково-педагогічної підготовки вчителів у вітчизняних ВНЗ
Надніпрянської України**

Період	Мета педагогічної підготовки	Зміст педагогічної підготовки, напрями педагогічних досліджень	Учені
XVII-XVIIIст.	ознайомити учнів з окремими розділами науки	узагальнення та систематизація накопиченого емпіричного матеріалу, перші науково-педагогічні дослідження, народження наукової педагогіки	Лаврентій та Стефаній Зизанії, К. Ставровецький, І. Борецький, Є. Славинецький, С. Полоцький, Памва Беринда, І. Максимович, Г. Сковорода, І. Козлович, І. Леванда, Є. Тихорський та ін.
XIXст.	ознайомити учнів з педагогічною термінологією і підготувати до самостійного читання відповідних творів; збудити інтерес до педагогічних питань; розширити розумовий кругозір і зробити свідомішою майбутню педагогічну діяльність	уключення предметів педагогічного циклу до теоретичної підготовки майбутніх учителів педагогічних інститутів і курсів при університетах (історія дидактики, історія сучасних педагогічних течій, історія шкіл і педагогічних теорій, сучасна дидактика, практичні заняття з педагогіки), учительських інститутів Феодосії і Глухова (розумове, моральне і фізичне виховання; загальні вимоги дидактики та методики; шкільна дисципліна); самостійна робота з педагогічною літературою, рішення	А. Валицький, С. Гогоцький, М. Лавровський, М. Ланге, Х. Роммель, М. Добролюбов, М. Пирогов, К. Ушинський О. Духнович, Б. Грінченко, П. Куліш, М. Корф, Л. Толстой, С. Миропольський та ін.

Продовження таблиці додатку Д

		різноманітних завдань, питань психолого-педагогічного характеру; розробка методики теоретико-методичної підготовки майбутніх учителів, дидактичних принципів, теорії виховання особистості, методів навчання, учення про школу, педагогіку як науку, цілі та принципи виховання	
Початок ХХст.	оволодіння майбутніми вчителями основними законами і закономірностями процесу навчання, принципами дидактичної діяльності	відновлення педагогіки у вищих навчальних закладах, ідеї вільної освіти й виховання, вільної й цілісної особистості як головного змісту природи, розробка теоретичного підґрунтя реформаторської педагогіки, визначення методологічних понять дидактики, пошук нових шляхів й ефективних засобів формування особистості, розвиток змісту психолого-педагогічних знань, поява різноманітних напрямів побудови педагогічних теорій, активізація соціологічних досліджень, поява нової галузі наукових знань – педології.	С. Ананьїн, М. Демков, О. Музиченко, П. Тихомиров, Ф. Зеленогорський, Х. Алчевська, Т.Лубенець, С. Русова та ін.

**Характеристика науково-дослідної діяльності членів кафедр педагогіки
КДП імені О.М. Горького в повоєнний період**

ІІІ	Зміст наукової роботи
Й.Б. Селіханович	«Виховання дисципліни в школі на основі вчення Леніна про соціальну дисципліну» (стаття в журналі «Радянська школа»), «Учення Леніна про соціальну дисципліну і завдання школи» (стаття в журналі «Радянська школа»), «З досвіду запровадження в життя «правил для учнів» (доповідь на учительській конференції в Києві, тези в зб. «Інструктивно-методичні матеріали до учительських нарад 1944р») «Пед ідеї І.І. Мечнікова» (доповідь на інститутських зборах, присвячених пам'яті Мечнікова)
проф. Резнік	«Суть і значення живого споглядання (журнал «Советская педагогика»), «Формалізм у навчанні та боротьба з ним» (стаття в журналі «Радянська школа»), «Методика пояснювального читання» (стаття в збірнику праць республіканської наради вчителів початкової школи журналу «Радянська школа»), «Завдання і методи морального виховання в школі» (Збірник для західних областей України), «Дисципліна як мета і захід виховання» (стаття у збірнику УНДП «Виховна робота в школі»)
М.Ф. Даденков	посібник для студентів педагогічних інститутів «Історія педагогіки», розпочав тему «Історія Київського педагогічного інституту ім. Горького», для роботи над якою командировався до Центрального історичного архіву Києва, Харкова, Москви; «Школа та учитель у творах Чехова» (стаття в ювілейному збірнику інституту), «Промова Леніна на III з'їзді Комсомолу, її значення для радянської педагогіки» (доповідь на науковій сесії)

С.А. Литвинов	«Зміцнити піонерроботу в школі» (стаття в газеті «Радянська освіта»), «Н.К. Крупська» (стаття в газеті «Сталинское племя»), «Про трудове виховання школярів» (стаття в газеті «Молодь України»), «Пам'яті великого трибуна України революції (до 10-річ з дня смерті С.М. Кірова)» (стаття в газеті «Радянська освіта»)
М.М. Миронов	«Підручник пояснювального читання в російській педагогіці XIX ст.», «Літературні читанки для 3 і 4 класів початкової школи (здано до друку), «Принципи побудови читанок» (доповідь на республіканській нараді у справі підручників), «Виховні завдання читанок» (стаття в газеті «Радянська освіта»), «Яким має бути педагогічний інститут» (стаття в газеті «Радянська Україна»)
доц. Гуревич	«Виховна робота в школі і «Правила для учнів» (стаття в журналі «Радянська школа»), «Творчість С. Васильченка для дітей» (стаття в «Наукових записках» інституту), «Дитяча українська література періоду Вітчизняної війни» (стаття в журналі «Радянська школа»)
доц. Задесенець	«Дружба і товаришування серед учнів» (стаття в збірнику УНДІПу «Про виховну роботу»)
А.Г. Коблиш	«Розуміння в процесі навчання» (кандидатська дисертація)
М.П. Ніжинський	«Популяризація серед батьків «Правил для учнів» (стаття в журналі «Радянська школа»)
викл. Терещенко	готувався до іспитів кандидатського мінімуму

**Зміст науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки ВПНЗ України
(1946-1990)**

Назва закладів	Назва кафедр, рік	Очільники кафедр	Напрями роботи кафедр
ЧДП імені Т.Г. Шевченка	з 1946 року кафедра педагогіки й психології	в.о. зав. кафедри Лідія Миколаївна Волкова. Склад: доц. В.І.Помагайба, к.пед.н. І.І.Пенський, ст.викл.М.Ш.Кругляк викладачі М.А.Лєскевич, Г.І.Копил.	обговорення навчальних планів із педагогічних дисциплін, змісту білетів на державні та поточні іспити, наслідків іспитів і заліків з педагогічних предметів; педагогізація навчально-виховного процесу педагогічного вишу
	у 1954р. кафедра педагогіки	Микола Андрійович Лєскевич	участь в інститутських заходах, зв'язок зі школами, керівництво педпрактикою, наукова діяльність
	1968 р.	Михайло Миколайович Фіцула	
	1971 р.	кафедру знов очолив	
	1974-1983рр. кафедра педагогіки була об'єднана з кафедрою психології	М.А.Лєскевич, оскільки М.М.Фіцула був обраний завідувачем кафедри Тернопільського педагогічного ВНЗ	
	1983-1987рр.	Ю.В.Чернов. Склад: І.П.Шевченко, Г.І.Штепура, Г.С.Корда, Т.Д.Пінчук, О.Л.Богма,	робота в рамках комплексної теми «Шляхи зближення загальноосвітньої і професійної школи на сучасному етапі».

		Н.І.Яковець, Ж.М.Володчвен ко, С.В.Тезікова, В.М.Чернова, Н.В.Іванова.	
	З 1988р.	к.пед.н., професор Євгенія Іванівна Коваленко	-спільна робота з органами народної освіти, школами, спрямована на удосконалення навчально-виховного процесу у вузі, підвищення якості підготовки сучасного вчителя; -сумісна робота кафедри педагогіки і шкіл міста з удосконалення виховання учнів, підвищення кваліфікації вчителів.
МДП імені Богдана Хмель- ницького	кафедра педагогіки і психології	У повоєнний час очолювали А.А. Масич, Т.О. Лихарева (1950р.), В.П. Мещеряко в (1961р.), Д.Ф. Халаїм, В.І. Радіонов, Д.Г. Жолудєв, В.М. Черемісін, Л.Ф. Пашко.	-аналіз програм, обговорення форм проведення занять; -підвищення наукового рівня працівників кафедри, виконання індивідуальних планів; -робота зі студентами; -розробка методичних матеріалів; -організація лекцій для громадськості через лекторське бюро, робота в педагогічних гуртках; -організація клубу майбутнього педагога «Термінал» (1985р.); -проведення навчально-методичного семінару для викладачів (М.О. Сазонова); -пошукова робота зі студентами за педагогічною спадщиною Януша Корчака, створення клубу «Пошук» (М.М. Окса)

Продовження додатку Ж

СДП імені А.С. Мака- ренка	кафедра педагогіки, 1945р.	старший викладач Анастасія Євдокимівна Алмашина	зв'язок теорії педагогіки з досвідом практичної роботи в школі, виховна робота в школах, читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації вчителів, поширення науково-педагогічних видань серед учителів та студентів.
		канд. пед. наук, доцент Василь Павлович Луцький (1951- 1955)	питання політехнізації школи, трудового виховання школярів, навчально-виховної роботи у школах-інтернатах, активізація макаренкознавчої роботи
		канд. пед. наук, доцент Вадим Костянтинович Григор'єв (1958- 1963 рр.)	розробка проблем політехнічної освіти, методичного забезпечення навчально-виховного процесу у школах інтернатах, макаренкознавча проблематика організація системних зв'язків із базовими школами інституту
	кафедра педагогіки і психології	канд. психол. наук, доцент, Ольга Яківна Польська (1963- 1968 рр.).	активізація процесу навчання удосконалення методики викладання психолого-педагогічних дисциплін робота над традиційною для кафедри тематикою: політехнічна освіта, трудове виховання, особливості організації навчально-виховного процесу у школах-інтернатах, макаренкознавчі дослідження.
		канд. пед. наук, доцент Поліна Олексіївна Ключникова (1968-1977 рр.) канд. пед. наук, доцент Євген Миколайович Вольський (1977- 1981рр. та 1994- 1996рр.)	удосконалення методичного забезпечення викладання психолого- педагогічних дисциплін, організація самостійної роботи студентів-заочників педагогізація соціального середовища (робота в тов-ві «Знання», читання лекцій на теми «Про виховання активної життєвої позиції», «Формування громадянського світогляду», «Комплексний підхід у вихованні» тощо); запровадження нових педагогічних технологій

		канд. пед. наук, доцент Леонід Петрович Кічатінов (1981– 1987рр.) виокремлення кафедри психології	-розширення практики публікацій наукових робіт викладачів; -активізація науково-дослідної роботи; оптимізація навчально-виховного процесу у вищій школі; створення при кафедрі наукової лабораторії з проблем «Виховання громадської і трудової активності школярів» (брали участь викладачі ВНЗ України та вчителі шкіл Сумської області)
ХДПІ імені Г.С. Сковороди	Кафедра педагогіки і психології 1950-1960- ті роки	докт. пед. наук, проф. А.І. Зільберштейн (1946-1974рр.)	-пошук шляхів досягнення єдності теоретичної і практичної підготовки студентів; удосконалення змісту та форм проведення педагогічної практики; упровадження в практичну діяльність новаторського на той час проблемного методу навчання; залучення студентів до самостійного формулювання проблемних запитань (А.І. Зільберштейн, І.Т. Федоренко, М.О. Григор'єв);
	Кафедра педагогіки 1970-1980- ті	к.пед.н., проф. Л.Д. Попова (1973-1978рр.),	-налагодження тісного зв'язку з громадськістю
		доктор пед.н, проф. І.Т. Федоренко (1978-1982рр.)	-організація експериментальної роботи членів кафедри на базах шкіл Харкова
		доктор. пед. наук, проф. В.І. Лозова (1982-2002рр.)	-становлення дидактичної наукової школи
ЖДПІ імені Івана Франка	Кафедра педагогіки і психології (1944- 1983)	Н.І. Михайлова (1947-1950-ті) Сергій Лукич Близнюк (1950-ті -1970)	посилення ролі кафедри в діяльності інституту, озброєння студентів теорією і навичками педагогічної майстерності, прищеплення любові до обраної професії, узагальнення досвіду майстрів педагогічної справи, участь у громадському житті міста, залучення до читання окремих тем курсу досвідчених учителів,

		<p>Іван Федорович Роздобудько (1970-1975)</p> <p>Кобзар Леонід Іванович (1975-1983)</p> <p>Михайло Михайлович Заброцький (1983-1988)</p>	<p>підтримка зв'язків зі школами області, пропаганда педагогічної справи, проведення педагогічної практики в школах, піонерських таборах, організація виїзних засідань кафедри у школи області;</p> <p>підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів, наукові повідомлення викладачів у постійно діючих семінарах учителів, класних керівників, директорів, завучів й організаторів виховної роботи шкіл; залучення вчителів до розробки науково-методичної тематики кафедри, до участі в науково-практичних конференціях викладачів, вивчення, узагальнення та популяризація передового досвіду вчителів, організація роботи постійно діючого університету педагогічних знань;</p> <p>розв'язування актуальних проблем навчального і виховного процесу в школі й ВНЗ, дослідження питань удосконалення навчального процесу школи, активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках праці, зв'язку навчання з вихованням, патріотичного виховання учнівської молоді, психологічних основ її навчання, науково-атеїстичного виховання, впливу соціального середовища на формування особистості школяра, формування моральних ідеалів учнів.</p>
--	--	--	--

**Тематика науково-дослідних робіт членів кафедри педагогіки ХДП
імені Г.С. Сковороди за 1946 р.**

Назва теми	Виконавець	Що зроблено	обсяг роботи (у%)	Примітки
Про ідейність викладання в середній школі	проф. А. Зільберштейн	Складено бібліографічний список. Вивчено літературу. Зібрано матеріал з досвіду роботи м.Харкова. сформульовано основні поняття теми.	70%	Роботу над темою почав 1 листопада 1946 р.
Класична радянська педагогіка 60-х років ХХст	проф. М. Григор'єв	Вивчено додаткові матеріали про діяльність представників школи К.Д. Ушинського (Сечевський, Малевич, Водовозов та ін.). Закінчено літературне оформлення дисертації.	100%	
Світлова ілюстрація в учбовому процесі	доц. Х. Бобров	Складено бібліографічний список (біля 300 назв). Вивчено основну літературу. Ознайомлено з досвідом роботи фільмотек м. Москви та науково-дослідницьких закладів. Сформульовано основні поняття теми. Одержано консультації в наукових установах м. Москви	35%	Роботу над темою почав 1 вересня 1946 р.
Початкова школа в Харківсько-ві перед Жовтневою революцією	ст. викл. М. Богатов	Складено бібліографічний список та план теми. Вивчено частину літератури. Зібрано статистичний матеріал з окремих питань теми.	20%	
Учбові книги К.Д. Ушинського та Л.М. Толстого	викл. М. Харченко	Вивчено учбові книги Л. Толстого. Зібрано літературу в бібліотеках Москви. Майже закінчено літературне оформлення дисертації. Зроблено доповідь на кафедрі.	90%	Робота вимагала вдосконалення деяких питань
В.І. Водовозов – видатний російський педагог і методист	асп. І. Оплаканський	Зібрано літературу в бібліотеках Москви та Ленінграду. Закінчено роботу над дисертацією. Зроблено доповідь на кафедрі. Складено тези	100%	Роботу завершив завчасно.
А.С. Макаренко про виховання в сім'ї	ст. викл. М. Віткалов	Складено бібліографічний список. Вивчено основну літературу. Сформульовано основні положення теми.	10%	Роботу над темою почав 1 вересня 1946 р.
Умови ефективності покарань у школі	доц. В. Войтинська	Складено бібліографічний список. Складено докладний план теми. Проводились спостереження в школах. Сформульовані основні положення теми.	30%	Роботу над темою почала 1 вересня 1946 р.
Зв'язок нового матеріалу зі старим	викл. Г. Коваленко	Зроблено деякі вдосконалення в перших трьох розділах дисертації.	50%	

**Тематика науково-дослідних робіт членів кафедр педагогіки ВПНЗ
України (1950-1990)**

Рік	Назва кафедри	Наукова тема кафедри	Тематика досліджень в рамках наукової теми кафедри
1950-1955рр.	кафедра педагогіки ХДП ім. Г.С. Сковороди	-«Наочне навчання» -«Учитель вітчизняної школи» -«Розвиток школи і педагогічної думки в Україні з другої половини ХІХ ст.» -«Педагогічні погляди Н.К. Крупської» -«Урок – основна форма організації навчальної роботи в школі»	«Розвиток школи і педагогічної думки в Україні в др. пол. ХІХ ст» (Григор'єв, Харченко); «Історія розвитку земської школи Харківської губернії 1900-1917р.р.» (Уварова); «Історія середньої педагогічної освіти в Україні» (Сидельникова); «Використання звукозапису на занятті як засіб наочного навчання» (Бобров); «Обличчя радянського вчителя-відмінника» (Рехтер); «Історія і теорія наочного навчання» (Зільберштейн); «Зв'язок нового навчального матеріалу зі старим на уроках» (Коваленко); «Роль кіно в позакласній роботі» (Богатов)
1950-1951рр.	кафедра педагогіки КДП ім. О.М. Горького	«Сім'я і школа»	«Питання естетичного виховання в сім'ї» (М.Ф. Даденков), «Виховання моральних почуттів у дітей у сім'ї» (Й.Б. Селіханович), «Виховання культури поведінки в дітей у сім'ї» (Б.С. Бендерський), «Співробітництво школи й сім'ї» (Г.М. Боришполець), «Трудове виховання дітей у сім'ї» (В.І. Зиза), «Засоби педагогічного впливу на дітей у сім'ї» (М.М. Миронов), «Вікові особливості дітей і виховні задачі родини» (М.П. Задесенець), «Виховання радянського патріотизму у дітей у родині» (Т.І. Цвєлих), «Фізичне виховання дітей у сім'ї» (І.В. Колодій), «Виховання свідомої дисципліни у дітей у родині» (В.Н. Лисенко), «Педагогічна практика як засіб професійно

			<i>ї підготовки студентів педагогічних ВНЗ до педагогічної діяльності» (Р.К. Барун), «І.В. Шелгунов і його педагогічні ідеї» (Г.І. Прокопенко), «Розвиток середньої загальноосвітньої школи в Києві в першій половині ХІХст.» (Г.З. Івашина)</i>
1955-1956рр.	кафедра педагогіки КДП ім. О.М. Горького	«Передовий досвід виховної роботи школи»	<i>«Классный руководитель советской школы» (В.И. Зиза), «Воспитательное влияние производственных работ на учащихся», «Педагогические идеи А.М. Горького» (Д.А. Вознюк), «Возрастные особенности детей школьного возраста» (М.П. Задеянец), «Подготовка учащихся старших классов средней школы к будущей профессии» (Г.І. Прокопенко), «Работа учащихся с учебником и книгой» (М.М. Миронов), «Принципы организации ученического коллектива в классе» (А.Н. Белый), «Роль Харьковского университета в развитии просвещения на Украине в 60-х годах ХІХ века» (О.Т. Кравченко), «Промышленные (средние технические) школы России второй половины 19 – начала 20 столетия» (М.С. Терещенко), «Экскурсия как метод обучения» (В.Н. Лысенко), «Учитель советской школы» (А.С. Яскажук), «Режим для учеников младших классов» (И.В. Колодий), «Рассказ, объяснение, школьная лекция» (О.П. Ткаченко), «Проверка и оценка знаний, умений и навыков учащихся» (Р.К. Барун), «Закономерности и воспитание детского ученического коллектива» (А.Н.Белый), «Проверка и оценка знаний, умений и навыков учащихся» (Барун Рахиль (ж.)), «Узагальнення досвіду політехнічного навчання в школах міста Києва» (Г.І. Прокопенко)</i>

Продовження додатку К

1956-1960рр. 1959-1960рр.	кафедра педагогіки КДПІ ім. О.М. Горького	«Зміст, форми і методи політехнічного навчання в середній школі» «Формування світогляду учнів старших класів загальноосвітньої школи в процесі навчання і виховання»	Робота над розділами підручника «Виховна робота в школі-інтернаті» (під редакцією С.А. Литвинова, М.М. Миронова): «Робота школи-інтернату з батьками» (Д.А. Вознюк), «Трудове, політичне та виробниче навчання в школі-інтернаті» (Г.І. Прокопенко), «Виховання дисциплінованості й культури поведінки в учнів шкіл-інтернатів» (О.Г. Кравченко), «Ідейно-політичне виховання та його значення у формуванні комуністичної моралі» (В.Ф. Костюк), «Режим дня в школі-інтернаті» (М.Т. Ананенко), «Організація та виховання учнівського колективу школи-інтернату» (М.А. Рябухін), «Робота вихователя по забезпеченню високої успішності учнів школи-інтернату в навчанні» (І.Ф. Чуйко у співавторстві з директором опорної школи-інтернату №6 В.М. Галузинським)
1946-1970р.	кафедра педагогіки ОДПІ ім. К.Д. Ушинського	-«Моральне виховання особистості», -«Процес навчання», -«Педагогіка вищої школи» -«Організація навчально-виховної роботи в школі-інтернаті» (1958р.)	

		«Вивчення, узагальнення і впровадження роботи з молодими вчителями стосовно формування їхньої педагогічної майстерності»	з молодими вчителями стосовно формування їхньої педагогічної майстерності» (Р.А. Семерникова, В.А. Левіна), «Досвід роботи класного керівника» (М.С. Кравченко), «Досвід роботи формування у старшокласників відповідального ставлення до навчальних занять» (В.Н. Горовенко), «Вивчення, узагальнення і впровадження досвіду діяльності учнівського самоуправління в школах-інтернатах» (М.А. Рябухін), «Досвід використання проблемності в навчанні» (Г.Д. Панченко), «Творче використання педагогічного спадку В.О. Сухомлинського у виховній роботі школи» (І.П. Копачов).
1985р.	кафедра педагогіки ХДП ім. Г.С. Сковороди		«Перспективи розвитку народної освіти на Харківщині у світлі документів про реформу школи» (В.В. Корнілов, В.І. Лозова, Л.Д. Попова), «Психолого-педагогічні основи підготовки студентів до виховної роботи в школі» (В.І. Євдокимов, В.І. Лозова), «Моральне виховання дітей у сім'ї» (В.А. Акимов, Т.М. Дударенко, М.М. Окса), «Система спільної роботи ВНЗ і школи стосовно вияву педагогічних здібностей» (С.Т. Золотухіна).

Продовження додатку К

1990-ті роки	кафедра педагогіки ХДП ім. Г.С. Сковороди	«Формування пізнавальної активності школярів в різних видах їхньої діяльності» (тема зареєстрована в січні 1988р.)	«Формування пізнавальної активності школярів в різних видах діяльності» (В.І. Лозова), «Формування пізнавальної активності учнів у процесі профорієнтаційної роботи» (С.Т. Золотухіна), «Використання засобів масової інформації для розвитку пізнавальної активності учнів» (В.М. Гриньова), «Навчання прийомам навчальної роботи»
			(В.І. Смагін), «Питання формування пізнавальної активності у вітчизняній педагогіці другої половини ХІХст.» (Л.Д. Попова), «Питання формування пізнавальної активності й самостійності учнів в історії радянської школи і педагогіки» (А.М. Доценко), «Питання формування пізнавальних інтересів учнів в умовах сім'ї в історії радянської педагогіки 20-30-х рр.» (А.Г. Відченко), «Удосконалення професійно-педагогічної підготовки студентів факультету фізвиховання» (С.Ю. Балбенко), «Шляхи використання форм і методів піонерської роботи 20-30-х років в сучасних умовах» (Л.І. Немировська)

**Напрями науково-педагогічної діяльності кафедр педагогіки у ВПНЗ
України на поч. XXI ст.**

№	Назва кафедр	Напрями наукової роботи	Партнерство кафедр
1	Кафедра педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Завідувач кафедри – Микола Іванович Сметанський, доктор педагогічних наук, професор	Робота окремих викладачів над докторськими дисертаціями, проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Профільне навчання: історія, теорія, практика», участь студентів у наукових олімпіадах, робота над темою «Зміст педагогічної підготовки в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти».	З Уманським педагогічним університетом, проведення спільних засідань кафедр педагогіки, участь у виїзному засіданні Президії АПН України, читання лекцій у Вищій педагогічній школі м. Лодзь (М.І. Сметанський), членство в спеціалізованій вчених раді при Тернопільському національному університеті (М.І. Сметанський).
2	Кафедра педагогічної творчості Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка Завідувач кафедри – М.О. Лазарєв, кандидат педагогічних наук, професор	Робота над науковою темою «Професійно- творча самореалізація майбутнього вчителя в контексті інноваційних педагогічних технологій навчання», захист дисертацій.	Із Сумським інститутом післядипломної педагогічної освіти, школами нового типу, медичним коледжем, багатопрофільним ліцеєм при Сумському ДПУ, НПУ імені М.П. Драгоманова, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, ПДПУ імені В.Г. Короленка
3	Кафедра педагогіки вищої школи та педагогічного менеджменту Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка Завідувач кафедри – О.Г. Козлова, кандидат педагогічних наук, доцент	Підготовка педагога до інноваційної діяльності, творча самореалізація студентів у позанавчальний час, реалізація положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України.	З Російським державним педагогічним університетом ім. О.І. Герцена, Курським обласним інститутом післядипломної освіти, Санкт- Петербурзьким університетом педагогічної майстерності, Інститутом педагогіки АПН України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Хмельницьким гуманітарним педагогічним інститутом, Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Сумським міським науково-методичним центром, приватною школою «Казка» м. Суми, гімназією №1 м. Суми

Продовження додатку Л

4	<p>Кафедра педагогіки Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка.</p> <p>Завідувач кафедри – А.А. Сбруєва, кандидат педагогічних наук, доцент</p>	<p>Робота над колективною науковою темою «Програмно-методичне забезпечення викладання педагогічних дисциплін». Напрями: педагогічне краєзнавство, проблеми диференціації навчання, особливості навчання дорослих, застосування проектних методів у викладанні педагогічних дисциплін.</p>	<p>З лабораторіями Інституту педагогіки АПН України, зокрема з лабораторією порівняльної педагогіки, лабораторією історії педагогіки;</p> <p>з Інститутом педагогічної освіти та освіти дорослих, а саме з відділом порівняльної професійної педагогіки;</p> <p>з Українською Асоціацією організаційної психології та психології праці;</p> <p>з Комітетом з етики та гуманітарної експертизи;</p> <p>на сучасному етапі:</p> <p>Сумським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;</p> <p>Сумським міським центром дозвілля молоді Сумської міської ради;</p> <p>Благодійною організацією «Вибір»,</p> <p>Всеукраїнською мережею ЛЖВ;</p> <p>Управлінням у справах молоді та спорту Сумської обласної державної адміністрації;</p> <p>Сумською молодіжною громадською організацією «Твоя перемога»;</p> <p>Сумським міським громадсько-молодіжним об'єднанням «Соціальна організація студентів»;</p> <p>Регіональною невідповідницькою громадською організацією «центр Соціального партнерства»;</p> <p>Італійською Асоціацією ім. А.С. Макаренка, Університетом м. Пізи;</p> <p>Музичною академією ім. К. Шимановського, м. Катовіце;</p> <p>Сілезьким університетом м. Катовіце;</p> <p>Університетом технологічно-гуманістичним імені Кароля Пуласького м. Радом;</p> <p>Університетом Марії-Кюрі-Склодовської м. Люблін;</p> <p>Педагогічним коледжем м. Битом;</p> <p>педагогічним факультетом Університету ім.Адама Міцкевича.</p>
---	---	---	--

Продовження додатку Л

5	Кафедра педагогіки й педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Завідувач кафедри – Марк Веніамінович Елькін, кандидат педагогічних наук, доцент	Тематика наукових розробок «Розвиток методологічної готовності педагога до інноваційної гуманістично орієнтованої діяльності»	З лабораторією «Макаренко-Реферат» Марбурзького університету (Німеччина), Білоруським державним педагогічним університетом імені М. Танка (Мінськ), Республікою Польща, природничо-гуманітарним університетом в Сельдце (Подляська академія), Мозирським державним педагогічним університетом імені І.П. Шамякіна, Консалтинговою компанією «Пекін. Вчитель іноземець», Лодзинським університетом, Вищою лінгвістичною школою в Ченстохові, Поморською Академією в Слупську, «Анталія Депар Тур» (Туреччина), «Unitemp» (Туреччина)
6	Кафедра педагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Завідувач кафедри – Алла Микитівна Бойко, доктор педагогічних наук, професор	Загальна тема кафедри «Антропологічні засади формування особистості вчителя в системі неперервної педагогічної освіти»	З Полтавським обласним інститутом післядипломної освіти ім. М.В. Остроградського, Інститутом вищої освіти АПН України, Магбурзьким університетом, зокрема з лабораторією «Макаренко-реферат», Українським вільним університетом «Мюнхен», вищими педагогічними навчальними закладами України. Науково-методичні зв'язки з Полтавським міським методичним кабінетом, Крюківським районним методичним кабінетом (м. Кременчук), школами та гімназіями м. Полтави та області. На сучасному етапі з Латвійським університетом, Казахстанським університетом міжнародних відносин та світових мов імені Абилай хана, Німецько-українським науковим об'єднанням імені професора Ю. Блохіна (м. Мюнхен), Вищою школою імені Павла Влодковіца (м. Плоцк), Академією Поморська в Слупську тощо
7	Кафедра педагогічної майстерності Полтавського національного педагогічного	Питання освіти й виховання молоді, її науково-педагогічного просвітництва, професійної	З відділом культури та дозвілля міськвиконкому м. Полтави, музеями м. Полтави; інститутом педагогіки та психології професійної освіти АПН України, Державним музеєм-

Продовження додатку Л

	<p>університету імені В.Г. Короленка.</p> <p>Завідувач кафедри – Марина Вікторівна Гриньова, доктор педагогічних наук, професор</p>	<p>підготовки; робота над загальнокафедральною темою «Науково-педагогічні засади формування майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя».</p>	<p>заповідником А.С. Макаренка під Полтавою, з музеями А.С. Макаренка в м. Кременчук і м. Долинська, Полтавським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, навчально-виховними закладами Полтави та області, Макаренкознавчим центром при Мелітопольському ДПУ тощо.</p>
8	<p>Кафедра загальної й соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.</p> <p>Завідувач кафедри – Людмила Іванівна Міщик, доктор педагогічних наук, професор</p>	<p>Робота над темою «Підготовка студентів до реалізації інноваційних технологій у процесі соціально-педагогічної та навчально-виховної діяльності». Питання впровадження інноваційних технологій у процес розвитку особистості, нової парадигми соціальної політики,</p>	<p>Із Варшавським університетом ім. М.Скłodовської-Кюрі (Польща); Мозирським державним педагогічним університетом імені І.П. Шамякіна (Білорусь); Кролевецькою спеціалізованою школою I-III ступенів №1, Кролевецькою ЗОШ I-II ступенів №2, №3, №4, №5, №6, №7; Районним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Кролевецьким РВ УМВС України в Сумській області, кримінальною міліцією у справах дітей, районним центром зайнятості населення, управлінням юстиції, службою у справах дітей Кролевецької РДА; Глухівською спеціалізованою школою-інтернатом імені М.І. Жужоми, Глухівською ЗОШ I-III ст. №1, №2, №3, №6; територіальним центром обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян УПСЗН Глухівської міської ради, ДЦ «Молода гвардія» (м. Одеса), дитячими пансіонатами та літніми оздоровчими таборами.</p>
9	<p>Кафедра загальної педагогіки й ПВШ Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини</p> <p>Завідувач кафедри – Дмитро Іванович Пащенко, кандидат педагогічних наук, доцент</p>	<p>Робота над комплексною темою «Удосконалення навчально-виховного процесу в національній загальноосвітній та вищій школі»</p>	<p>З лабораторією історії педагогіки АПН, Черкаським інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, кафедрою педагогіки ВДУ імені Михайла Коцюбинського, школами міста й району.</p>

Продовження додатку Л

10	<p>Кафедра соціальної педагогіки та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини</p> <p>Завідувач кафедри – Наталія Семенівна Побірченко, доктор педагогічних наук, професор</p>	<p>Тематика досліджень: «Педагогічна й науково-просвітницька діяльність громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України», «Розвиток недільних шкіл в Україні», «Науково-просвітницька діяльність В.П. Науменка (1952-1919)», «Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі виховання школи», «Соціальна адаптація знедолених дітей в сирітських будинках (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)», «Ігри в корекційній роботі з аномальними дітьми»</p>	<p>З лабораторією історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України, кафедрою соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М.П. Драгоманова, Українсько-голландським центром «Ескейп» (Черкаси), зі школами, міським і районними центрами соціальних служб, відділом у справах сім'ї та молоді Уманського міськвиконкому.</p>
11	<p>Кафедра виховних технологій і педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини</p> <p>Завідувач кафедри – Лариса Василівна Ткачук, кандидат педагогічних наук, доцент</p>	<p>Комплексна тема «Удосконалення навчально-виховного процесу в національній загальноосвітній та вищій школі»</p>	<p>З лабораторією історії педагогіки АПН, Черкаським інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, кафедрою педагогіки ВДУ імені Михайла Коцюбинського, школами міста й району.</p>
12	<p>Кафедра теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова</p> <p>Завідувач кафедри –</p>	<p>Робота над питаннями змісту й системи підготовки майбутнього вчителя відповідно до програми розбудови Національної освіти, опрацювання критеріїв</p>	<p>З НДІ і підрозділами АПН України, кафедрами вищих навчальних закладів України, Білорусії в напрямку вдосконалення змісту педагогічної підготовки, координації дисертаційних досліджень</p>

	Людмила Петрівна Вовк, доктор педагогічних наук, професор	і стандартів педагогічної підготовки фахівця в контексті входження України в єдиний Європейський освітній простір	
13	Кафедра педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського Завідувач кафедри – Зінаїда Наумівна Курлянд, доктор педагогічних наук, професор	Опрацювання теми «Професійно-педагогічні засади підготовки фахівців» у контексті наукового напрямку «Фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук»	З Одеським Училищем Початкової Підготовки працівників міліції ГУМВС України в Одеській області; кафедрою юридичної психології та педагогіки факультету підготовки фахівців кримінальної міліції Одеського Юридичного Інституту, Харківського Національного Університету Внутрішніх Справ; науково-дослідною лабораторією педагогічної компетентності Уманського Державного Педагогічного Університету імені Павла Тичини школами Саратського району (Введенська ЗОШ I і III ст.), Саратською ЗОШ(I і III ст.); НВК с. Нерубайське Одеської області; ОПНВК «Op Sameax» тощо.
14	Кафедра педагогіки Слов'янського державного педагогічного університету Завідувач кафедри – Валерій Іванович Сипченко, кандидат педагогічних наук, професор	Наукові дослідження співробітників у контексті теми «Гуманізація навчально-виховного процесу»	Співпраця з Міжнародною академією наук педагогічної освіти (Москва), Академією педагогічних наук України, Інститутом духовного розвитку дитини Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Слов'янським міським і районними відділами освіти, загальноосвітніми навчальними закладами міста та району, кафедрами педагогіки Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, ГНПУ імені Т.Г. Шевченка, ХНПУ імені Г.С. Сковороди
15	Кафедра педагогіки Криворізького державного педагогічного університету	Науковий напрям: педагогіка вищої школи («Теоретичні основи імітаційно-ігрових технологій у системі особистісно-	З Академією педагогічних наук України, вищими навчальними закладами України (Південноукраїнським університетом, Одеським, Харківським національними університетами та ін.)

Продовження додатку Л

	Завідувач кафедри – Лідія Валентинівна Кондрашова, доктор педагогічних наук, професор	орієнтованого навчання», «Засоби та форми пред’явлення педагогічних знань у змісті педагогічної підготовки студентів педагогічних університетів»)	та зарубіжжя (Софіївським університетом ім. Св. Охридські (Болгарія), Педагогічною академією (Польща, Седліце), Мінським державним університетом (Білорусь) тощо.
16	Кафедра педагогіки Бердянського державного педагогічного університету Завідувач кафедри – Андрій Олександрович Малихін, кандидат педагогічних наук, доцент	Комплексна тема кафедри «Особистість учителя та її формування»	З Центром дитячої та юнацької творчості, Донецьким педагогічним коледжем, Запорізьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти тощо.
17	Кафедра педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Завідувач кафедри – Валерій Вікторович Радул, доктор педагогічних наук, професор	Робота над темою «Організаційно- педагогічні умови соціально-професійної підготовки вчительських кадрів», дослідження творчої спадщини В.О. Сухомлинського	З Інститутом проблем виховання АПН України, Асоціацією імені В.О. Сухомлинського, школами м. Кіровограду й області
18	Кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету Завідувач кафедри – Сергій Вікторович Савченко, доктор педагогічних наук, доцент	Напрями наукової роботи: «Вища освіта регіону», Реалізація технології особистісно- зорієнтованого підходу в системі вищої освіти», «Катарсисна педагогіка», «Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва»	З Академією педагогічних наук України, Міжнародною академією наук педагогічної освіти (Москва), Луганським обласним управлінням у справах молоді та спорту, Благодійним фондом «Підліток», Волгоградським державним педагогічним університетом імені О. Серафимовича, вищими навчальними закладами I-II рівнів акредитації Луганської області, Головним управлінням освіти і науки Луганської облдержадміністрації.
19	Кафедра педагогіки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка	«Зміст навчання і виховання в умовах реформування освіти України», «Нове соціальне замовлення і зміст виховання для	Вищими навчальними закладами України (кафедрою педагогіки ЛНУ імені Івана Франка, кафедрами історії педагогіки та загальної педагогіки ПНУ імені Василя Стефаника, кафедрою педагогіки ТНПУ імені

Продовження додатку Л

	Завідувач кафедри – Омелян Іванович Вишневський, кандидат педагогічних наук, професор	життя в конкурентному середовищі», «Духовність, її природа, місце і роль у вихованні», «Зміст громадянського виховання в умовах реформи освіти» тощо	Володимира Гнатюка), Всеукраїнським педагогічним товариством імені Григорія Ващенка, Львівським крайовим товариством «Рідна школа», управління освіти Львівської державної адміністрації, Університетом імені М. Кюрі- Складовської, Інститутом педагогіки і психології (м. Люблін, Польща), німецьким товариством Я.А. Коменського (Берлін)
20	Кафедра педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Завідувач кафедри – Володимир Петрович Кравець, доктор педагогічних наук, професор	«Теоретико-методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін», «Попередження і подолання правопорушень серед неповнолітніх», «Гендерні аспекти підготовки учнівської молоді до сімейного життя»	З Християнським колегіумом імені кардинала Й. Сліпого, загальноосвітніми закладами Тернопільщини, Управлінням освіти і науки Тернопільської міської ради, військовою частиною, Обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Тернопільським кооперативним торговельно-економічним коледжем, Тернопільським музичним училищем імені С. Крушельницької
21	Кафедра педагогічної майстерності й освітніх технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Завідувач кафедри – Марія Миколаївна Бойко, кандидат педагогічних наук, доцент	«Організація навчально-творчої діяльності з використанням сучасних освітніх, педагогічних та інформаційних технологій в системі неперервної освіти»	Із загальноосвітніми навчальними зкладами Тернополя, центром дитячої творчості, Бережанським агротехнічним інститутом НАУ, Тернопільським кооперативним торговельно-економічним коледжем, Тернопільським комерційним коледжем, Козівською гімназією, виховним відділом ТОКІПО тощо
22	Кафедра загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Завідувач кафедри –	Дослідження проблем дидактики середньої і вищої школи, теорії і практики організації навчально-виховного процесу в різних типах закладів освіти в історії розвитку вітчизняної	Із загальноосвітніми закладами Харківщини, кафедрами педагогіки вищих навчальних закладів Харкова та вищих педагогічних навчальних закладів України,

	Світлана Трохимівна Золотухіна, доктор педагогічних наук, професор	педагогічної думки, професійно-педагогічної науки, професійно-педагогічної підготовки вчителя, викладача, створення і розвиток інноваційних ідей і процесів в Україні.	
23	Кафедра історії педагогіки та порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Завідувач кафедри – Ганна Володимирівна Троцько, доктор педагогічних наук, професор	«Теоретичні та методичні проблеми підготовки студентів до виховної діяльності», «Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних і зарубіжних педагогів, діячів освіти й культури України XIX-XXст.», «Питання розвитку ідей педоцентризму у країнах Західної цивілізації» тощо.	Інститутом педагогіки та психології ім. В.О. Сухомлинського ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, місцевими органами освіти, загальноосвітніми школами Харкова, Інститутом післядипломної освіти ВНЗ.
	Кафедра загальної та соціальної педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди Завідувач кафедри – Микола Борисович Євтух, доктор педагогічних наук, професор	Робота довкола тем «Новітні освітні технології навчально-виховного процесу та управління освітою», «Проблеми соціалізації особистості в малому місті».	

Список публікацій здобувача за темою дослідження***Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження***

1. Башкір О. І. Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України: історико-педагогічний аспект : монографія. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2017. 518 с.
2. Башкір О. І., Золотухіна С. Т. Кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи: минуле і сучасність. Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 156 с. (Особистий внесок здобувача: 0,5 умов. друк. арк.).
3. Башкір О. І., Зеленська Л. Д., Золотухіна С. Т. На скрижалях історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: Документально-художнє видання. Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. 114 с. (Особистий внесок здобувача : 0,3 умов. друк. арк.).
4. Башкір О. І. Вимоги до особистості керівника в системі управління педагогічними кафедрами. *New Opportunities in the World Science*. Abu-Dhabi (UAE). 2017. № 9(25). С. 19–25.
5. Башкір О. І. Громадсько-педагогічна робота кафедр педагогіки педагогічних ВНЗ України (1946–1990). *Інженерні та освітні технології*. 2017. № 4(20). С. 47–55.
6. Башкір О. І. Деприваційна модель підготовки вчительських кадрів у системі вищої педагогічної освіти України ХІХ – початку ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр.* Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. № 28 (38). Спец. вип. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього. С. 76–82.
7. Башкір О. І. Діяльність українських науково-дослідних кафедр педагогіки (1922–1930). *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018. № 1(21). С. 4–8. URL : http://journals.urau.ua/sr_edu/article/view/120878/117085

8. Башкір О. І. Загальна характеристика кафедри як структурного підрозділу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. № IV(49). С. 7–11. URL : http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iv_49_103.pdf
9. Башкір О. І., Зеленська Л. Д. Суспільно-політичні детермінанти організації вищої педагогічної освіти в Харківському регіоні (1919–1933 р.р.). *Scientific-Researches*. Кишинев. 2016. № 3. С. 9–15. (Особистий внесок здобувача: 0,3 умов. друк. арк.).
10. Башкір О. І. Зміст роботи кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту (30-ті роки ХХ сторіччя). *Наукові записки кафедри педагогіки: зб. наук. пр.* Харків : Національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 39. С. 16–24.
11. Башкір О. І., Золотухіна С. Т., Гарбуз Т. П., І. І. Синепол. Педагоги, реабілітовані історією. *Education and Pedagogical Sciences*. 2016. № 1(164). С. 69–78. (Особистий внесок здобувача: 0,5 умов. друк. арк.).
12. Башкір О. І. Імпровізація як наукова проблема. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. Вип. 43. С. 97–103.
13. Башкір О. І. Інтерактивні методи як спосіб формування готовності майбутніх учителів до педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб. наук. праць*. Запоріжжя : КПУ, 2012. Вип. 24(77). С. 76–80.
14. Башкір О. І. Інтуїція як складова педагогічної імпровізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 30(83). С. 99–103.
15. Башкір О. І. Кафедра педагогіки в системі педагогічної освіти України в період 1919–1933р.р. *Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 32. С. 257–266.
16. Башкір О. І. Місце імпровізації у формуванні творчого потенціалу майбутнього вчителя. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і*

загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2014. Вип. 35(88). С. 91–96.

17. Башкір О. І. Місце педагогіки в системі педагогічної освіти України в історичному дискурсі XIX – початку XX ст. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3–4(18-19). С. 43–56. URL : <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>

18. Башкір О. І. Місце педагогічних курсів у системі підготовки майбутніх учителів початку XX сторіччя. *Педагогіка та психологія : зб. наук. праць*. Харків : Видавець Рожко С. Г., 2016. Вип. 53. С. 275–283.

19. Башкір О. І. Місце портфоліо в системі контролю знань студентів. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. Вип. 47. С. 54–61.

20. Башкір О. І. Особливості діяльності кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського (1945–1970 р.р.)). *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр.* Харків : Українська інженерно-педагогічна академія, 2016. Вип. 50–51. С. 47–57.

21. Башкір О. І. Педагогічні погляди Т. П. Гарбуза. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : «Смугаста типографія», 2016. Вип. 52. С. 251–262.

22. Башкір О. І. Стан науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди в передвоєнні роки (1933–1941). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: «Педагогічні науки»*. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. № 6. Ч. 1. С. 142–149.

23. Башкір О. І. Становлення державного педагогічного інституту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. / засн. : СумДПУ імені А. С. Макаренка*. Суми. 2016. № 7(61). С. 37–47.

24. Башкір О. І. Становлення кафедри педагогіки на Харківщині в 20-ті роки XX сторіччя. *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Харків : «Смугаста типографія», 2015. Вип. 50. С. 148–156.

25. Башкір О. І. Управлінський склад науково-дослідних кафедр педагогіки (1921–1929 pp.). *Науковий огляд*. 2017. № 2 (34). С. 31–51. URL : <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115>

26. Bashkir O. I., Vakulenko T. S. Pedagogisation trend in Ukrainian education in the first third of the XX century. *Modern education: philosophy, innovation, experience*. Lodz, 2016. № 3(7). P. 8–14. URL : <http://edukacjanowoczesna.com/en> (Особистий внесок здобувача: 0,6 умов. друк. арк.).

27. Bashkir O. The program of pedagogical disciplines in pedagogical educational institutions in Ukraine (the 30s of the 20th century). *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2016. Vol. 74. P. 26-32. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3013522

Опубліковані праці апробаційного характеру

28. Башкір О. І. Вимоги до завідувача кафедри в структурі вищого навчального закладу. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (17 листоп. 2016 р., м. Одеса). Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2016. С. 63–65.

29. Башкір О. І. Відновлення наукового потенціалу педагогічних наук в 1920-х. *Інновації у сучасному світі* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (17 лют. 2017 р., м. Вінниця). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 16–20.

30. Башкір О. І. Відновлення педагогічної науки в стінах педагогічних навчальних закладів України на початку ХХ ст. *Освіта і доля нації: Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досвіду* : матер. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. (19-20 трав. 2017 р., м. Харків). Харків : ХНПУ, 2017. С. 38–41.

31. Башкір О. І. Діяльність лабораторії експериментальної дидактики при ХДПІ імені Г.С. Сковороди. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (11 квіт. 2017 р., м. Харків). Харків : «Стиль-Издат», 2017. С. 47–50.

32. Башкір О. І. Експериментальна педагогіка як течія педагогічної науки (20-ті роки ХХ сторіччя). *Методологія сучасних наукових досліджень* : матер.

ХІІ наук.-практ. конф. молодих учених (10–11 листоп. 2015 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 10–12.

33. Башкір О. І. Забутий педагогічний досвід Т.П. Гарбуза. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика* : матер. І Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (25 лют. 2016 р., м. Івано-Франківськ). URL : <http://conference.pu.if.ua/forum/viewforum.php?f=118>

34. Башкір О. І. І. І. Синепол у контексті забутих імен 30-х років ХХ сторіччя. *Вища і середня школа в умовах сучасних викликів* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (17 трав. 2016 р., м. Харків). Харків : «Смугаста типографія», 2016. С. 98–102.

35. Башкір О. І. Керівництво укладанням портфоліо. *Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи – 2015* : матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед. і ПВШ (14 квіт. 2015 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 3–4.

36. Башкір О. І. Культура педагогічного онлайн спілкування. *Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки і ПВШ* (13 трав. 2014, м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 3.

37. Башкір О. І. Науково-дослідницька діяльність вищих педагогічних навчальних закладів України (1939–1950 р.р.). *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі* : матер. ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (01 жовт. 2016 р., м. Дніпро). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 49–52.

38. Башкір О. І. Становлення кафедри педагогіки як науково-педагогічного підрозділу вищого педагогічного навчального закладу. *Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы* : матер. ІІ-й Междунар. науч.-практ. конф. (10 марта 2017 г., г. Баку). Баку ; Ужгород ; Дрогобыч : Посвіт, 2017. С. 151–153.

39. Башкір О. І. Харківська науково-дослідницька кафедра педології у 20-ті роки ХХ сторіччя. *Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя* : матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри заг. пед.

і ПВШ (20 жовт. 2015 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 3–5.

40. Башкір О. І. Форми роботи з громадськістю кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського (50-60-ті роки ХХ ст.). *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами* : матер. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2016 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. С. 28–30.

41. Башкир О. И. Процесс мышления во время педагогической импровизации. *Социальное знание и проблемы интенсификации развития белорусского общества* : матер. междунар. науч.-практ. конф. (12-13 ноября 2015 г., г. Минск). Минск : Право и экономика, 2015. С. 320–322.

42. Bashkir O. I. Activities of departments of pedagogy in the pedagogical institutes renewals in the postwar period. *Science of the third millennium. Proceedings of V International scientific conference* (29.03.2017, Morrisville). Morrisville (USA) : Lulu Press., 2017. P. 131–135.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

43. Башкір О. І., Васильєва С. О., Собченко Т. М. Дидактика. Навчально-методичний посібник. Харків : Мітра, 2016. 163 с. (Особистий внесок здобувача: 3,5 умов. друк. арк.).

44. Башкір О. І. Забуті імена Слобожанщини: професор педагогіки І. І. Синепол. Культурна спадщина Слобожанщини : зб. наук. ст. Харків : Курсор, 2016. № 33. С. 77–82.

45. Башкір О. І. Теорія виховання : Навч.-метод. посіб. Харків : Мітра, 2016. 96 с.

46. Башкір О. І. Курсова робота : метод. рекомендації. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. 64 с.

47. Башкир О. И., Золотухина С. Т. Педагогика : Учеб. пособ. Харьков : ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2016. 106 с. (Особистий внесок здобувача: 0,5 умов. друк. арк.).

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Педагогічний інститут
Кафедра педагогіки імені Богдана Ступарика

СЕРТИФІКАТ

підтверджує, що **Башкір Ольга Іванівна** брав(ла) участь у
I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції

**«ПЕДАГОГІЧНА ПЕРСОНАЛІСТИКА:
ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ОСВІТНЯ ПРАКТИКА»**,
присвяченій 160-річчю від дня народження С. Русової
(25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна)

і було опубліковано статтю **ЗАБУТИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД**
Т.П. ГАРБУЗА
(conference.pu.if.ua)

Голова організаційного комітету
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
імені Богдана Ступарика

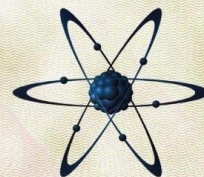

Т.К.Завгородня

EXPO 2020
DUBAI, UAE
CANDIDATE CITY
Bid Supporter

WORLD SCIENCE DIPLOMA

This is to certify that

has participated in the
III International Scientific and Practical Conference
«New Opportunities in the World Science»
on the topic

Chief editor
of ISPC WORLD Science
Professor Ramachandran Nithya

August 31, 2017,
Abu-Dhabi, UAE

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗАСОБІВ
НАВЧАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ
МЕТОДИЧНИЙ ВІДДІЛ НТУ «ХП»
ЦЕНТР СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ, ПСИХОЛОГІЧНИХ
ТА УПРАВЛІНСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ НТУ «ХП»

СЕРТИФІКАТ

учасника XV Міжнародної методичної школи-семінару
«Сучасні педагогічні технології в освіті»

Гашкевич

Ольга

Григорівна

брав(ла) участь у роботі конференції, яка проходила
21 січня – 2 лютого 2018 року.

Ректор НТУ «ХП»,
член-кореспондент НАН України,
доктор технічних наук, професор

Є.І. Сокол

Є.І. Сокол

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Українська асоціація європейських студій

СЕРТИФІКАТ

виданий

Гасанкір О. І.

учаснику міжнародної наукової конференції

**ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ
ПРОСТІР ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ ТА ЗАХІДНІ ВПЛИВИ**
(Харків, 11-12 травня 2017 р.)

Декан історичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

С. Д. Литовченко

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

**Українська
Асоціація
Європейських
Студій**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ
ДОРΟΣЛИХ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І
ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ" НАПН УКРАЇНИ
БАЛТІЙСЬКА МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ (ЛАТВІЯ)
ПЕТРОШАНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (РУМУНІЯ)

СЕРТИФІКАТ

учасника IV Міжнародної науково-практичної конференції

«НАУКОВА ШКОЛА АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА У ПРАЦЯХ ЙОГО СОРАТНИКІВ ТА УЧНІВ»

брав(ла) участь у роботі конференції, яка проходила 23-24 травня 2018 року

Ректор НТУ «ХПІ»,
член-кореспондент НАН України,
д.т.н., професор

Завідувач кафедри педагогіки
та психології управління соціальними
системами ім. акад. І.А. Зязюна НТУ «ХПІ»,
член-кореспондент НАПН України,
д.пед.н., професор

Є.І. Сокол

О.П. Романовський

Жешувський університет (Польща)

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Чендуський університет (КНР)

СЕРТИФІКАТ

засвідчує, що

Башкір Ольга Іванівна

учасник(ця) Міжнародної науково-практичної конференції
«ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»

11 квітня 2017 року, м. Харків

Голова організаційного комітету,
проректор з наукової роботи
ХНПУ імені Г. С. Сковороди,
доктор філологічних наук, професор

О. А. Андрущенко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

СЕРТИФІКАТ

засвідчує, що

Башкір Ольга Іванівна

взяла участь у Міжнародній конференції

**«СУЧАСНА ВИЩА ОСВІТА:
реалії, проблеми, перспективи»**

ЧОРНИЙ О.П.
голова
організаційного комітету,
д.техн.н., професор

ПОЯСОК Т.Б.
співголова
організаційного комітету,
д.пед.н., професор

Ми будемо спільноту відповідального вчителства!

СЕРТИФІКАТ

№ ED 2016 / 15

засвідчує, що **Башкір Ольга** взяла участь

у **Другій національній (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine 2016**

за напрямками «Нові технології в навчанні», «Недискримінаційний підхід в освіті»,
«Здоров'я в школі», «Інтеграція громад», «Англійська мова як державний пріоритет»

(18 годин)

9 і 10 квітня 2016 року, м. Харків, Україна

Олександр Елькін, голова організаційного
комітету EdCamp Ukraine 2016, Голова Ради
ГО «ЕдКемп Україна», кандидат технічних наук

Марина Пащенко, співголова організаційного
комітету EdCamp Ukraine 2016, Президентка
ГО «ЕдКемп Україна»

www.edcamp.org.ua

Ми будуємо спільноту відповідального вчительства!

СЕРТИФІКАТ

EDCAMP № ННК-20 / 2018

засвідчує підвищення кваліфікації (24 години), яке

Башкір Ольга

отримує завдяки участі

у **Четвертій національній (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine 2018,**

напрямами: «Нова українська школа», «Співучителювання та оцінювання», «Інклюзія і недискримінація освіти»

2 і 3 липня 2018 року, м. Харків, Україна

Голова організаційного комітету EdCamp Ukraine 2018,
радник з інновацій і горизонтальних зв'язків в освіті
міністерки освіти і науки України,
кандидат технічних наук

www.edcamp.org.ua

Олександр ЕЛЬКІН

**Жешувський
університет**
(Республіка Польща)

**Харківський національний
педагогічний університет**
імені Г. С. Сковороди

**Чендуський
університет**
(КНР)

СЕРТИФІКАТ

засвідчує, що

БАШКІР ОЛЬГА ІВАНІВНА

взяв(ла) участь у роботі III Міжнародної науково-практичної конференції
«ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»

(м. Харків, 10 квітня 2018 року)

Голова організаційного комітету,
перший проректор, проректор з наукової
роботи ХНПУ імені Г. С. Сковороди
доктор філологічних наук, професор

О. А. Андрущенко

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
Budapest

presents this

Certificate of Participation to

For participation in:

Scientific and Professional Conference

Pedagogy and Psychology

in the age of globalization – 2016

Held in Budapest on 16th of October 2016

Václav Xénia

Dr. Xénia Vámos

Head of Organizing Committee

Johann
Friedrich Herbart

CERTIFICATE

Y0217-0231

This is to certify that

Bashkir Olha Ivanivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department
of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

participated actively in

*III International scientific conference of students and young scientists “Innovation in the modern world”
(Feb 17, 2017, Kramatorsk, Ukraine)
with a paper*

RESTORATION OF SCIENTIFIC POTENTIAL OF PEDAGOGICAL SCIENCES IN 1920S

SI “Universum”

mail@univscience.info

www.univscience.info

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька обл. 71100
E-mail: rector@bdpu.org; www.bdpu.org

Тел. +38(06153) 3-62-44, факс +38(06153) 4-74-68
Код ЄДРПОУ 02125220

03.11.2014 № 54-08/1449

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дослідження
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Башкір Ольги Іванівни

на тему: «**Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних
навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)**»
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали докторської дисертації Башкір Ольги Іванівни на тему: «Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)» упроваджувалися в освітній процес Бердянського державного педагогічного університету упродовж **2015-2017н.р.**

Запропоновані автором матеріали мають наукове та практичне значення та можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх учителів, підвищенні ефективності навчально-виховної роботи вищого педагогічного навчального закладу, налагодженні зв'язків педагогічного ВНЗ з іншими освітніми та громадсько-педагогічними установами. Використання в навчально-виховному процесі результатів дисертації Башкір О.І., її монографії, навчально-методичних посібників та публікацій, засвідчило їх значущість для розвитку педагогічної науки.

Результати дослідження про досвід педагогічної підготовки окремих кафедр педагогіки та їх професорсько-викладацького складу використовувалися під час викладання педагогічних дисциплін «Педагогіка вищої школи», «Історія педагогіки», «Основи наукових досліджень», «Управління навчальним закладом», «Адміністративний менеджмент у галузі освіти», що є невід'ємним складником процесу національного відродження, повного й системного розкриття процесу підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності; демонструє їх цілісність у логіко-проблемній послідовності й подає змістовну, культурологічну та прогностичну інформацію для визначення домінантних напрямів творчого використання набутого досвіду педагогічних кафедр на сучасному етапі реформування вищої педагогічної освіти України.

Отримані результати дослідження можна рекомендувати до подальшого впровадження в освітній процес вищих педагогічних навчальних закладів із метою підвищення якісного рівня професійної підготовки майбутніх педагогів.

Проректор з науково-педагогічної роботи,
кандидат філологічних наук, доцент

В. М. Ліпич

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, 84116 тел./факс (06262) 3-23-54
E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www: ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

В.О. 476 № 68-17-779 на № _____

Довідка

про впровадження результатів дослідження здобувача наукового ступеня
доктора педагогічних наук **Башкір Ольги Іванівни**
на тему: «**Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)**» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали докторської дисертації Башкір Ольги Іванівни на тему: «Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)» упроваджувалися на базі ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» упродовж 2015-2017 н. р.

Використані матеріали дисертації Башкір О.І. під час читання педагогічних дисциплін викладачами кафедри педагогіки вищої школи сприяли підготовці науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, здатних організовувати навчально-виховний процес, здійснювати методичне керівництво освітніх процесів, вести науково-дослідницьку діяльність у сучасних умовах інноваційного розвитку суспільства; актуалізації змісту педагогічної освіти у вищому педагогічному навчальному закладі; ефективності професійної підготовки майбутнього вчителя.

Позитивні результати, які були отримані впродовж апробаційного періоду, підтверджують високу ефективність узагальненого Башкір О.І. науково-педагогічного та архівного матеріалу та сприяють розвитку педагогічної науки, дають підстави усвідомити й проаналізувати перебіг складних процесів, що відбуваються в освітньому просторі в сучасних умовах.

Результати дослідження Башкір Ольги Іванівни на тему: «Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)» було обговорено та затверджено на засіданні кафедри педагогіки вищої школи (протокол № 3 від 11.10.2017 р.).

Ректор ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет»

С.О. Омельченко
проф. С.О. Омельченко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(КДПУ)

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50086, тел. (056) 405-15-51, факс (056) 405-15-41
E-mail : kdpu@kdpu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 40787802

15 ГРУ 2017

№ 09/1-699/3

На № _____

Довідка

про впровадження результатів дослідження
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Башкір Ольги Іванівни

на тему: «**Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)**»

зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали докторської дисертації Башкір Ольги Іванівни на тему: «Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)» впроваджувалися у Криворізькому державному педагогічному університеті упродовж 2016-2017 навчального року. Науковими узагальненнями та фактичним матеріалом, покладеним в основу наукової роботи Башкір О.І., активно послуговувалися аспіранти, здобувачі, викладачі та студенти при підготовці наукових публікацій та навчально-методичних видань.

Використання в освітньому процесі результатів дослідження Башкір О.І., викладених в її монографії, навчально-методичних посібниках і публікаціях, сприяло цілісному аналізу, узагальненню й систематизації досвіду діяльності кафедр педагогіки педагогічних навчальних закладів у період їх становлення і розвитку та засвідчило їх значущість для підвищення якості освіти майбутніх педагогів.

Упровадження в освітній процес навчального закладу матеріалів дисертаційного дослідження Башкір О.І. дало змогу перевірити виявлені нею тенденції розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр на прикладі кафедр Криворізького державного педагогічного університету і їх оцінити роботу з огляду на нові тенденції.

В.О.РЕКТОРА

О.А.ОСТРОУШКО

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Бульвар Т.Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел./факс: (0472) 35-44-63, 37-21-42,
e-mail: cic@cdu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125622

07.12.2017 № 392/03
на № _____

Довідка
про впровадження результатів наукового дослідження
Башкір Ольги Іванівни
«Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних
навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали докторської дисертації Ольги Іванівни Башкір впроваджено в освітній процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького впродовж 2015-2017 н. р.

Упровадження результатів дослідження О.І. Башкір здійснювалося професором В.П. Шпак під час вивчення магістрантами кафедри початкової освіти навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» у формі лекцій, практичних занять, дискусій, оргдіалогів, виробничої педагогічної практики, конференцій, круглих столів. Самостійна робота магістрантів включала аналіз літератури, підбір матеріалу для написання статей, наукових робіт. Також матеріали дисертаційної роботи застосовано доцентом Н.А. Зобенько під час розроблення змісту навчальної дисципліни циклу професійної підготовки «Методика викладання психолого-педагогічних дисциплін».

Позитивні результати, які були отримані впродовж апробаційного періоду, підтверджують високу ефективність узагальненого О.І. Башкір науково-педагогічного й архівного матеріалу та сприяють розвитку педагогічної науки, дають підстави усвідомити й проаналізувати перебіг складних процесів, що відбуваються в освітньому просторі в сучасних умовах.

У процесі апробації професорсько-викладацьким колективом кафедри початкової освіти були зроблені висновки про актуальність дослідження Ольги Іванівни Башкір, доцільність упровадження його результатів в освітній процес вищих закладів освіти України. На засіданні кафедри початкової освіти (протокол № 4 від 23.11.2017 р.) було обговорено і схвалено, що практична реалізація теоретичних напрацювань із визначеної проблеми сприяла підвищенню якості підготовки фахівців в умовах магістратури.

Проректор з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності, професор

С.В. Корновенко

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 17.01.2018 № 01/10-36

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дослідження
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Башкір Ольги Іванівни

на тему:

**«Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних
навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)»**
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали докторської дисертації Башкір Ольги Іванівни на тему: «Науково-педагогічна діяльність кафедр педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах України (початок XX – початок XXI століття)» впроваджувалися на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди упродовж 2015-2017 н.р. Науковими узагальненнями та фактичним матеріалом, покладеним в основу наукової роботи Башкір О.І., активно послуговувалися аспіранти, здобувачі, викладачі та студенти при підготовці наукових публікацій та навчально-методичних видань з педагогіки та історії педагогіки.

Використання в освітньому процесі результатів дослідження Башкір О.І., викладених в її монографії, навчально-методичних посібниках і публікаціях, сприяло цілісному аналізу, узагальненню й систематизації досвіду діяльності кафедр педагогіки педагогічних навчальних закладів у період їх становлення й розвитку та засвідчило їх значущість для підвищення якості освіти майбутніх педагогів.

Упровадження в освітній процес навчального закладу матеріалів дисертаційного дослідження Башкір О.І. дало змогу адаптувати розроблені нею тенденції розвитку науково-педагогічної діяльності педагогічних кафедр, згуртувати професорсько-викладацький корпус кафедр, поглибити теоретико-методологічні основи та підвищити якість фахової підготовки майбутніх учителів.

Результати дослідження Башкір О.І. було обговорено й затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (протокол № 5 від 28.11.2017 р.р.)

Перший проректор

О.А. Андрущенко О.А. Андрущенко